FODOR JÓZSEF

FELKAVART VILÁG

TARTALOM

EMLÉKEK A HŐSKORSZAKBÓL

AZ „ÚJ KÖLTŐ”
TALÁLKOZÁSOM TÓTH ÁRPÁDDAL
MENEKÜLÉS A GÁLYARABSÁGBÓL
DÉLUTÁN A CENTRÁLBAN
ELSŐ VILLÁMOK
A TITKÁR
ÚJ ARCOK
ŐSZI MADARAK
TOVÁBB AZ EMLÉKEKBEN
TALÁLKOZÁSOK SORRENDJÉBEN
A KÖLTŐ ÉS KORA
KÖZBEVETETT DOLGOK
A „LEGNAGYOBB MAGYAR KÖLTŐ” ÉS A SORSHARAG
ÚJ PÁLYÁK, VÁLTOZATOK
A NYUGAT ÉS EGYEBEK
MIKES ÉS OSVÁT
MINDEN ROSSZ, DE A VÉGE JÓ
A MUNKA ETIKÁJA ÉS A TÉVEDÉSEK
FŐSZERKESZTŐK, SZENTEK ÉS PRÉDALESŐK
VIDÁM ÖREGEK
VILÁGHÍR ÉS ÁLLATKERT
UTOLSÓ BESZÉLGETÉS OSVÁT ERNŐVEL
VÉGTELEN MENET
„A PARADICSOMOK ÉS A KERT”
„UTÓHANG”
DACOSAN ÉS EGYEDÜL
„HARC A NAGYÚRRAL”
A KORUNK ÉS KORA
TUBA BÁCSI
A KÉT BENNSZÜLÖTT
AZ ELŐBBIEK NYOMÁBAN
ESZMECSERE A MŰHELYBEN
KIUGRÁS A KOMOLYSÁGBÓL
ROZVÁNYI A TOMPA UTCÁBAN
BÜSZKE SENKIK ÉS FÉLÉNK NAGYOK
KODOLÁNYI SZÉTVÁG A SZÍNEN
LUSZTIG ÚR, AZ ÖRDÖG
AZ ÍRÁS, SZOMORY ÉS MINDEN
MÍTOSZOK ÉS ŐRÜLETEK
MÚLTAKTÓL NYÜZSGŐ NAPOK KÖZT
AZ OTTHON KÖRBEN
EGYEDÜL A (BETŰ-) TENGERREL
KÖZBEVETETT KÉSŐI MONDATOK
MÉG EGY KALAND
UTOLSÓ FEJEZET

EMBEREK ÉS ÁLLOMÁSOK

AZ ATHENAEUMBAN
BENEDEK MARCELL A SZÍNRE LÉP
HARC ISMÉT A NAGYÚRRAL
NEM VÁRT TALÁLKOZÓ
JÓZSEF ATTILA MÉG EGYSZER
BONYOLÓDNAK AZ IDŐK
„A MAGYARRAL AZ EMBERÉRT”
NÉPIEK ÉS URBÁNUSOK
PERBEN A HATALOMMAL
PÁRBESZÉD GOEBBELSSZEL
ELLENTÉTES HITVALLÓK
SZÖVŐDMÉNYES FEJEZET
A GAÁL GÁBOR-I HÁROMSZÖG
KI TÁMAD MEG MÁR KIT?
MEGLEPETÉS MINDENFELŐL
„A FÖLD SZÍVE ŐRÜLTEN DOBOG”
A KÁOSZ MÉLYÉN
A SZERENCSE KÖZBELÉP
HARC, HARC MINDENÜTT
VONULÁSOK ESZTENDEI
ÚJ ARCOK, ÚJ LÁTOMÁSOK
HALÁSZ GÁBOR, SÁRKÖZI GYÖRGY ÉS SZERB ANTAL
„HIGGY A CSODÁBAN!”
HADÜZENET A VILÁGNAK
ARS POETICA - A PINCÉBEN
„SZŰKÜL A KÖR”
LESZAKAD AZ ÉG
„PISZKOS KOMÉDIA: MÉG HADD NÉZZELEK”
„PIROS FEJFÁK”
AZ UTOLSÓ RÉMÜLET
„OH, SZÖRNYŰ, VISSZANÉZŐ ÉVEK...”
„ÚJ IDŐK”
ÚJ IRODALOM - ÉS POLITIKA
ÖSSZKÉPRE TÖREKEDVE
VÉRES, ZAVAROS ŐSZ
1957, TAVASZ

BEVEZETŐ FODOR JÓZSEF (1898-1973)
KÖLTÉSZETÉHEZ ÉS ÍRÓI MUNKÁSSÁGÁHOZ

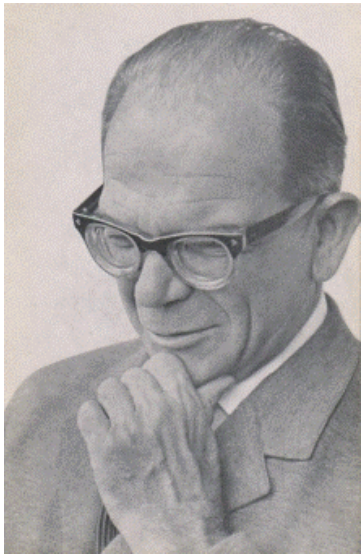

„Mit hittem, mind másra szálljon
Ím, itt minden egy furcsa tömbben,
Ilyen sok volt, - még ha több nem -
Vegyék vissza mind, amim volt
Vegyék vissza íme tőlem
Mindent, ami birtokom volt -
Álomban és levegőben.”

(Testamentum)

1923 június 29-én „Az Est” c. lapban **Mikes Lajos** szerkesztő új költőt avat:

*„**ÚJ MAGYAR KÖLTŐ**: (Fodor József versei).*

Mikor lapunk tárca- és versrovatát megindítottuk, ígéretet tettünk, hogy a régi, bevált írói nevek szerepeltetése mellett gondunk lesz az új tehetségekre is.

Jól tudjuk, hogy irodalmunk fejlődésének legújabb korszaka igen gazdag ilyen tehetségekben. Vihar után erősebb az erdőn a virágillat, az ocsudó természet boldogan piheg fel. A háborúk és forradalmak által megtépett magyarság lelkének új és élő felpihegését legerőteljesebben a fiatal tehetségek hirdetik. Megszólaltatásuk tehát nem csupán az irodalmi folytonosság szolgálata, hanem több annál, nemzeti kötelesség és szükségszerűség.

Ezt a büszkén vállalt feladatot és kötelességet törlesztjük most, mikor egy új költő verseit bocsátjuk az olvasók elé. Azt hisszük, a törlesztés a legnemesebb aranyvalutában történik. A tehetség, melynek utat nyitunk, a legkincsesebb magyar tehetségek egyikének ígérkezik. Az az alig huszonnégyéves fiatalember, nagyilondai és girolti Fodor József, aki most, a mi lapunkban jut először szóhoz, ősi székely erők lüktetését hozza az új irodalom vérkeringésébe. Fodor József székely menekült, akinek verseiben művészetté váltan él a hazai föld íze és lelke: a Hargita rőt erdőzúgása, az Olt ezüst bánata.

Erő, dús fantázia, fojtott hevű nagy szenvedély, a természeti képek ritka mélységű átélése jellemzik az új költő minden sorát. Csupa olyan tulajdonság, melyek egy csapásra lírikusaink első sorába emelik ezt a kezdő költőt. Versein mindenki észre fogja venni, hogy Ady-tanítvány, de a szó legnemesebb értelmében az. Nem üres utánzó, hanem lélek szerint való rokon, aki a nagy elődtől szinte családi vagyont örököl át.

Fodor József Ady-tanítvány, de új vonások gazdagsága teszi egyénivé. Valami sajátságos, barokk pompa és zsúfoltság jelentkezik benne, melynek ő az első magyar képviselője. Nem könnyű költő, egy-egy verse máris súlyos olvasmány, komplikált, de nagyszerű muzsika. Fogyatkozásai kétségtelenül vannak, nem egy helyütt darabos és egyenetlen, egy-egy strófájára kiülnek a növésben levő fiatal szervezet sutaságai.

Azonban így is kincs, amit ad s mi büszkén és örömmel adjuk tovább, mint irodalmi akciónk egyik legszebb eredményét. Ez a kincs még csiszolódni fog, csiszolódnia is kell s boldogok vagyunk, hogy ennek főfeltételét, a közönséggel való érintkezést, mi tettük lehetővé az új magyar tehetség számára. Tárca- és versrovatunk napról-napra növekvő sikerét, a magyar irodalomnak lapjainkon át való reneszánszát mi sem hirdeti jobban, mint hogy a magyar kultúra tárházát máris olyan kivételes értékkel gyarapíthatjuk, mely legelőször a mi hasábjainkon lép a homályból a nyilvánosság éltető fényébe. Fodor Józsefet, akinek soha egyetlen sora nem jelent meg nyomtatásban, mi fedeztük fel s ezt a felfedezést és tárca- és versrovatunk eddig nagy sikerei közt is a legelső helyek egyikére iktatjuk.

És most hadd szóljanak magukért a Fodor József versei." - Hét verse kíséretében **Tóth Árpád** mutatta be az új költőt a fenti sorokkal. - A nyitó vers a Mágus volt (A Lihegő erdőknek is a nyitó verse.)

Másnap már az Est-lapok segédszerkesztője volt az addig ismeretlen fiatal költő, s hirtelen bekerült a huszas évek irodalmi életének forgatagába:

Megjelent kötetei:

1927: megjelenik első verseskötete, a Lihegő erdők. (Athenaeum)

1931: Falevelekre írd. (magánkiadás)

1935: Utóhang. (magánkiadás)

1938: Összhang nélkül. (Athenaeum, IGE)

1940: Jelenések évei. (Almanach)

1922-1942 Összes versei. (Singer és Wolfner kiadása). Ajánlás: „Mikes Lajos szellemének". Kézzel írott, eredeti előszó: „E kötetben, néhány versem kihagyásával, öt könyvem anyagát gyűjtöttem össze, nehány, még kötetben meg nem jelent írással megtoldva (39 vers, „Új versek"). A versekben, igen sok helyen szavakat, sorokat változtattam, ennélfogva írásaim végleges szövegére nézve ez a könyv irányadó."

1942-44: versek mellett publicisztikai tevékenysége dominál, bátran küzd a fajelmélet hívei ellen. A ma antifasisztának nevezhető publicisztikai tevékenységéből az író később válogatást készített (52 írás), amelyet azonban haláláig nem tudott kiadatni („Toll és bot", később „Magyarság iskolája" címmel). Sőt, ez a cikk-gyűjtemény máig kiadatlan. (2010).

1945: Mérlegen. (Új Idők irodalmi intézet). Versek 1942-45.

1947: Az ember és a hang. (Singer és Wolfner). Versek 1945-47.

1949: Boldog zendülés. (Athenaeum). Versek 1947-49.

1945-49: az Új Idők szerkesztője; a lapot végül is telefonon tiltották be. Ettől kezdve 1956 tavaszáig az írót szilenciumra ítélik.

1950-55 ősze: a „hallgatás évei" alatt íróasztalfiókjának ír verseket, amelyek majd 1958-ban látnak napvilágot; lefordít két Shakespeare darabot: „Tévedések vígjátéka" és „Sok hűhó semmiért"; továbbá ír két színművet, amelyek sem kiadásra, sem előadásra nem kerültek napjainkig (2010): „Zrínyi" (Történeti tragédia 5 felvonásban, történik 1664-ben), és „A végső szín" (tragikomédia Katona Józsefről 3 felvonásban, történik 1819-ben), továbbá lefordítja Dickens: Dombey és fia c. regényét. Az Idők útján-hoz csatolt és 1951-ben írt nagy költeménye „dialógusokban és kórusokban", „A tékoai pásztor" is kiemelten ide kívánkozik, (oratórium-szerűen előadható volna). Nyomtatásban csak ez az utóbbi jelent meg az Idők útján c. verskötet végén.

1957: Kossuth-díjat kap Szabó Lőrinccel, Németh Lászlóval, Heltai Jenővel egyidőben.

1957: „Jelenések évei”. Válogatott versek, 1922-1949. (Magvető) Vajda Endre 18 oldalas, a költő egész munkásságát értékelő „Bevezető”-jével.

1958: Idők útján. (Szépirodalmi). E verskötetben az 1950 óta írt versei szerepelnek.

1960: Országutak énekei. (Szépirodalmi). Versek 1958-59.

1961: A történelem sodrában. (Válogatott cikkeinek gyűjteménye, amelybe azonban az 1939-44 között írt antifasiszta publicisztikájának felvételét nem vállalták).

1962: Az emberség tanúja. (Szépirodalmi). Versek 1960-61.

1963: Szertelen ünnep. Válogatott versek, 1923-1962. (Szépirodalmi)

1964: Emlékek a hőskorszakból. (Önéletleírásának I. kötete., Magvető, 1964)

1965: Magam nyomában (Szépirodalmi). Versek 1962-64.

1966: Énekek napközben. (Szépirodalmi). Versek 1964-65.

1968: Teremtő nyugtalanság. (Szépirodalmi). Versek 1965-67.

1969: Emberek és állomások. (Önéletleírásának II. kötete, Szépirodalmi, 1969)

1971: Nagy szelekben. (Szépirodalmi). Versek 1967-1970.

1972: Felkavart világ. (Szépirodalmi). Két önéletleírásának és irodalmi visszaemlékezéseinek összevont és átdolgozott kötete, 1972 (Ennek szövegét tekintette véglegesnek).

1973: Végtelen menet. (Szépirodalmi). Versek 1970-72.

1974: Egy Plánta énekei és más versek. (Szépirodalmi). (Az utolsó verseskötet, amelynek a költő már csak a korrektúráját láthatta.)

1975: Egy költészet története. (Lírai számadás prózában saját költészetéről). Kéziratban maradt fent a költő halála után, özvegye rendezte sajtó alá.)

Két szűkebb válogatás jelent meg még Antal Gábor gondozásában az író halála után:

1978: Tarts még, ragyogás. (Szépirodalmi).

1985: Élet jóízei. (Szépirodalmi).

Antal Gábor irodalomtörténész 1976-ban az Arcok és vallomások c. sorozatban könyvet írt Fodor József életútjáról „Fodor József alkotásai és vallomásai tükrében” címmel. (337 oldal). Szépirodalmi Könyvkiadó.

Életrajzi adatok

Fodor József 1898 ápr. 22-én született Nagyilondán (Erdély, Szolnok-Doboka vármegye). Édesanyja Betzkay Polyxena, apja girolti Fodor Lőrinc.

Háromszor nősült. (Mayer Ilus, Donáth Klára, élete utolsó tizenkét évében Sikó Zsuzsa). Évekig segítő barátnője: Moiret Margit. Gyermeke soha nem volt.

1973 október 7-én halt meg Budapesten, az Orsz. Kardiológiai Intézetben.

A Farkasréti temetőben nyugszik. Sírhelye 7/2 - 1 - 21/22. Síremléke (az író bronz mell-szobra) Marton István szobrászművész alkotása. A szobor hátoldalán egy versidézet: „Minden indulat csak átok / Ha nem láttok, újra láttok, / S útlan - még élő - szivemhez, / Meglátjátok majd, ha nem lesz.” („Utánam”, F. J.)

EMLÉKEK A HŐSKORSZAKBÓL

I. kötet
(Magvető, 1964)

Felejthetetlen szerkesztőm és tanítóm, Mikes Lajos szellemének

AZ „ÚJ KÖLTŐ”

1923 júniusában azt mondja az a nő, akinek sorsa ama nem szerencsés szerepet adta, hogy a feleségem lett (és aki huszonöt éve már, hogy ha valakinek, úgy a neki bizonnyal kijáró mennyországból kíséri jóságos szemével földi bukdácsolásaimat):

- Holnap délután Mikes Lajos beszélni akar veled, verseidről.

Elképedve bámultam.

- Ki az a Mikes Lajos, és milyen versek ügyében akar velem beszélni? Hiszen nem adtam verseket neki.

Hozzátartozik a dologhoz, hogy feleségem maga is költő volt, leánykorában igen figyelemre-méltó verseket írt. E szép szenvedélyt azonban fel kellett cserélnie, hogy szűkösségünkben némi keresetre tegyen szert, a nadrágtartó-készítéssel. Egy kocsisnál laktunk, aki, hogy sivár szobáját kiadhassa, a konyhába húzódott, feleségével és két gyermekével. Gondolom, a legszívesebben legyilkolt volna bennünket, amiért egyetlen szobáját bérbe kellett adnia.

- Mikes Lajos az Est-lapok irodalmi szerkesztője - folytatta szegény sorstársam. - Azt olvastam a lapban, hogy az új tehetségek jelentkezzenek, elvittem hát neki a múltkoriban néhány versedet. Miután ezeket látta, azt mondta, vigyem el valamennyit; most pedig, ezek elolvasása után, azt üzeni, hogy beszélni akar veled.

Hirtelenében nem tudtam, mi a nagyobb bennem, a méreg-e vagy az ijedelem? Miért kellett verseim értékét illetően így elvenni tőlem az annyi reményre módot adó, nehéz sorsomban éltető és bizsergetően soklehetőségű bizonytalanságot? Eddig azt hihettem magamról, amit akartam; meglehetett az az érzésem, hogy a legelső szakértő, akinek kezébe kerülnek verseim - ha úgy akarom -, igazolni fogja büszke, bár magamban óvatosan visszatartott bizakodásomat. Most pedig ez a Mikes (aki bizonyára nem is ért hozzá - sustorogtam magamban, bensőmben már előre védekezőn -, vagy ha értő is, miért ne tévedne éppen nálam, amikor az irodalomtörténet annyi nagy tévedést tart számon) szemtől szembe azt mondja netalán majd nekem, hogy ne áltassam magamat többé az értékemet illető, patetikus, nagy reményű várakozással - és hogyan viselem el majd ezután további életemet? Király voltam inkognitóban; most pedig egyszerű aktakukac leszek, semmi más, én, aki csöndes, rejtett gőgömben annyira magam alatt láttam még magabiztos, közvetlen főnökömet, Singer urat is, a Bécsi Biztosítóban.

Rettenetesen féltem a szerkesztővel való találkozástól; és amiközben valami álomállapotban, s mint akit ismeretlen erők ragadnak, nyugalmam merénylőjével a szerkesztőség felé tartottam, megpróbáltatásos múltjaimmal bátorítottam magam, de úgy éreztem, hogy a szívem szorong, és reszket a lábam. Arra gondoltam, hogy hiszen katona voltam; a harctéren ezer ágyú

pergőtüzét átéltem, és mi mindent még, uramisten, most csak megbírok hát egy szerkesztővel, aki talán még katona se volt. Így érkeztem a redakcióba, ahol hosszú sor állt egy ajtó előtt. - Mikes Lajos szabadságon van - mondta valaki -, egy héten egyszer jön fel Gizella-telepről, azért áll itten annyi író. - Ezek ugyanis írók mind.

Mindig irtóztam a sorban álló tömegtől, de most egyszerre valami olyan furcsa iszony és émelyedés fogott el (vagy hogyan nevezzem azt az érthetetlen érzésrohamot), hogy szemrehányások özönével elhalmozott kísérőmet hátrahagyva, menekülni igyekeztem. Ebben a pillanatban nyílt az ajtó, és magas termetű, piros arcú, kék szemű, rövidre nyírt, szürke hajú férfi lépett ki; kísérőmről nyilván rám ismert, felém intett, és így szólt:

- Várjon csak, mindjárt elintézek mindenkit; magával utoljára végzek!

Utoljára végez! Éppen ez kellett nekem! De most már isten neki, tökéletesen benne voltam a pácban. Az írók kíváncsian fordultak felém... Néhány perc múlva talán társaim már, a betűben, barátaim, ellenségeim - vagy a reménytelen és tovább is csak magának író „széplélek" maradok a határtalan messziségben figyelt nevek serege közt.

Az írók lassan eltűntek; most újra nyílt az ajtó, és nefelejcsszemű, ábrándos, de egyben éles és beszédes tekintetű ember lépett ki, kis táskával a kezében; nyomában Mikes. Ha egyébről nem, igen hanyag öltözetéről is látni lehetett volna, hogy költő az illető.

- Hadd mutatom be magukat egymásnak - szólt a szerkesztő. - Erdélyi József úr; Fodor József. Az új költő.

Erdélyinek már ismertem verseit; üde hangjuk, a spontán keresetlenség, amely jellemezte őket, az eklektikus tudományoskodás, a sokféle keresés és fejtetőre állított újszerűsködés korában (még a beérkezetteknél is észlelni lehetett bizonyos zavart; például amikor Kosztolányi pokolba küldte a rímet; a „klasszikus" Babits pedig az expresszionizmus lázával, rejtelmes, sokértelmű hangütéseivel fűtötte sorait) ennek a költőnek vagy száz évre visszamenő irodalomtörténet-futamot mintegy elölről kezdő, mégiscsak a Nyugat-írók vívmányai után így lehetségessé vált modern egyszerűsége sokra elképesztően és gúnyt keltően hatott. Emlékszem, Raith Tivadar lapjában, az ultramodern *Magyar Írás*-ban megjelent bökverse, amelyet az *Ibolyalevél* című (s a bevezetőt író Szabó Dezső által, a fenséges egekből leereszkedőnek vállveregetésével megdicsért) Erdélyi-könyvre egy másik költő, Lakatos Péter Pál írt. „Sej-haj, ibolyalevél - Téged bizony elsodri a szél" - hangzott a bökvers. A szél azonban, úgy látszik, a gúnyverset szerkesztő, különben derék költőt sodorta el. A problematikus Erdélyi pedig (a körülötte támadt problémákat újabb és nem éppen vidámító dolgokkal tetézve még) az elmúlt negyven év által, amely „a maradandóság útján", mint mondják, mindig a legnehezebb - mindenesetre nem elsodrandónak ítéltetett.

- Gratulálok - nyújtotta felém kezét az első költő, akivel találkoztam. - Mikes úr megmutatta a verseidet.

Erdélyi féltékeny természetű költő, talán féltékenyebb, mint a költőfajták általában; a *Fegyver* című pamfletfüzetében, másfél évtized múlva, ugyancsak leszedte rólam a keresztvizet; éppúgy, mint az őt olyan lelkesen kifuttató Mikesről is; de első találkozásunk alkalmával - bizonyos vagyok benne - őszintén üdvözölt.

Erdélyi József szép kék időt mutató, vidám tekintete, a váratlan, jólesőként rám köszöntő, szíves szavak - és mindehhez Mikes barátságos mosolya nyújtották a melegítő napot - visszaadták bátorságomat. Rövidesen ott álltam Mikes előtt, a szobában.

Mikor nevét először hallottam, azt kérdeztem: ki ez a Mikes Lajos? Azok közül, akik e sorokat ma és - ha e betűknek szerencséjük lesz, s megérik a további időket - a távolabbi napokban olvassák, éppen úgy sokan kérdezhetik, ki is volt ez az ember tulajdonképpen?

Ugyanis számon tartott „irodalmi alkotások” nem nagyon maradtak utána. De van a szellemi embereknek egy olyan, s bizonyosan nagyon sok „alkotó” írónál fontosabb fajtája, aki az irodalmat nem írja, hanem hogy úgy mondjam, összességében szerkeszti, csinálja. Hogy az író kifejlődhessék, és ne csak abban a puszta, adott lehetőségében maradjon, amelyet alapvető erői lehetővé tesznek, szüksége van olyan valakire, aki vegetatív adottságaihoz a gondozás permetével, sóival, tehetsége gondos gyámolításával hozzájárul. Mikes ilyenfajta ember volt.

Egyszer egy verseskönyvet adott ide, első és utolsó verseskönyvét.

- Mint látja, én is írtam verseket - mondta -, de abbahagytam. Számot vetettem avval, hogy legfeljebb valami ügyes, középszerű költő lehetek, amely fajtából van éppen elég. Mindenkiből válhat afféle „jól ismert” költő, ha beleolvassa, beledolgozza magát a műfajba; de miután ilyen költő nem akartam lenni, nagy pedig nem lehettem volna, elhatároztam, hogy inkább műélvező és műpártoló leszek. Segítem pályájukon a valódi költőket, írókat, osztogatom nekik a kapitalisták pénzét. Pontosan így mondta: mert szocialistának vallotta magát, ami abban az időben nem volt éppen előnyös.

Egyike volt a legértékesebb és legsúlyosabb egyéniségű embereknek; polihisztor; tizenhárom nyelven olvasott; és egyike legpontosabb szövegű, legjelentősebb és legjobb magyarságú műfordítóinknak; nagyszerűen fordított Shakespeare-t és Byront is. A Tanácsköztársaság idején egy darabját játszották a Nemzeti Színházban, a *Nem lesz bankett*-et. Ebben a régi magyar úrivilágot rajzolta meg, és úgy látszik, nagyon találóan, mert hogy a Tanácsköztársaság bukása után ép bőrrel úszta meg, az a nagyon szerencsés esetek fejezetébe tartozik. Meséi maradandó értékek a gyermekirodalomban.

Nem lehetett olyan bajjal, külső-belső válsággal közeledni hozzá, hogy az ember megnyugodva ne távozott volna. Évtizedekkel öregebbeknek is „Mikes bácsi” volt ő, a fölényes, a bölcs. Egy-egy elismerő szóval ünnepet teremtett az emberben; egy másikkal, ellenkezővel, kétségbeesett elhatározást, hogy minél hamarabb ki kell köszörülni a csorbát; de az embernek érdekes módon nem jutott eszébe, hogy ő is tévedhetett. Nemegyszer hallottam Móricznak, Krúdynak, Babitsnak, Karinthynak vagy másoknak mondott, nem hízelgő véleményét egy-egy nem sikerült írásukról - az illetők hümmögtek, és lenyelték a kritikát. A legeslegelsők közt volt, aki cikket írt az induló Ady mellett; az első Nyugat-nemzedéknek mint szerkesztő és valahogyan mindig kiadói, újságbeli főember, anyagi, lelki támasza volt. Hány ismeretlent rántott ki az első jelentkezésre a homályból vagy félig ismertségből; hányan - írók, ragyogó újságírók - indultak vagy nőttek meg az ő keze alatt!

Állok a szobában, Mikes előtt. Leültet, és néz.

- Hiszen maga még egészen fiatal ember. Hány éves? - kérdezi.

- Huszonöt - mondom. Hangom idegenül csengett fülemben; még sohasem éreztem azt, amit mondok, olyan jelentéktelenül szétfoszlónak, furcsán távolinak.

- Babitscsal és Tóth Árpáddal együtt olvastuk verseit; arról beszélgettünk, a versek után ítélve, hány esztendős lehet? Babits úgy vélte, hogy negyven körüli, és az európai költőket eredetiben olvassa. Különösen Rilkét látja ő mesterei között.

- Nem ismerem Rilkét különösebben - motyogom -, egy versét olvastam mindössze, Tóth Árpád fordításában.

- És milyen nyelveken olvas? - kérdi az öreg, miközben még kíváncsian méreget.

- Egyetlen idegen nyelven sem olvasok - mondom röstelkedve, gyorsan apadó önérzettel, mint akinek becsületre hiteleztek valamit, és méltatlansága úgy derül ki aztán; úgy voltam valahogy, mint aki néhány kövecsen áll, egy kiáradt vízben, amiközben úgy érzi, azok sorban kicsúsznak alóla.

Mikesnek azonban mintha csak jobban tetszene a dolog. Bizonyos elégedettséggel folytatja:

- Mindenesetre örülök, hogy Babits tévedett. Gondolom, jobb így, mint ha negyvenéves volna. Nem? - s nevet. - Vannak emberek, akik csak beleszagolnak egy-egy költő írásaiba, és már teljesen magukba szívják, mintha csak eredetiben ismernék. Ilyen volt Ady; úgy látszik, maga is ez a szerzet. No de most hadd beszéljünk a verseiről.

Ültem a széken, és úgy éreztem, valami zsibbasztó áram nyilallik onnan belém, és minden tagomat birtokba veszi, mialatt közém és a világ közé mintha valami kábító közeg ereszkednék, és ezen keresztül hallanám, tompán, a hangokat.

- Tóth Árpáddal, Babitscsal, Szabó Lőrinccel is olvastattam a verseit; mert tudja, én kissé régimódi, bár törekvő ember vagyok - mondta kedélyesen -, s maga meg egy merész szófűzésű, szokatlan költő. Sokat tanult Adytól, de mégis más, furcsa, barokkos, ahogy Tóth Árpád mondja. Biztos akartam lenni a dolgomban.

Bocsásson meg az, aki ezeket olvassa; nem akarok nagy históriákhoz illő helyzetanalízist nyújtani, de értsék meg, mibe is pottyantam bele hirtelen. A nagy szerkesztővel ülök szemben, egészen váratlanul; nevek forognak szóban - milyen nevek! - mint friss olvasóim, híveim! -, és ez az egész miliő itt körülöttem! Amíg még az előbb a Bécsi Biztosító volt számomra a világ, a környezet és pici, cúgos cipős mentorom, Singer cégvezető úr, amint munkám közben tabelláim fölé hajlik a hátam megett.

- A költők, akikről az elébb beszéltem, egy véleményen voltak velem verseit illetően - folytatta Mikes. Aztán egynéhány olyan dolgot mondott a verseimről, amiket itt nem idézek. (Megírta később a *Lihegő erdők*-ről szóló kritikájában, a Pesti Napló 1927. júniusi számában.) - Magát felfedezzük; Tóth Árpád vállalta, hogy megírja a cikket Az Estben. - Egy pillanatra elgondolkozik.

- Mondja csak, nem volna kedve idejönni, irodalmi titkárnak? - kérdezi aztán, mint aki úgy gondolja, eddigi fényes állásom ellenére van remény, hogy hajlandó leszek egy másikkal felcserélni a helyemet. (Biztosítási tisztviselő voltam.)

Mindenesetre, mint jeleztem, olyanformán ültem ott, mint aki nincs egészen magánál, és valóság gyanánt nyűgöző, kellemes állapotában fél, hogy egyszerre felébred. Bólintottam - hang híján -, hogy szívesen jövök a laphoz.

- Szükségem van ugyanis egy segítségre a rovatnál; hiszen mind a három lapban vers és novella jelenik meg, naponta, vasárnap pedig egész irodalmi mellékletet adunk; hát van itt dolog elég. Maga rendes ember, ugye - néz rám kutatóan. - Kártyázik, iszik?

- Hát egy-egy pohárral, de nem sokat - dadogtam kissé zavartan. Mert eszembe jutottak alkalmak, amikor egyszerre több pohárral is megittam bizony barátaim között; sőt egyszer, amikor nagyon elkeseredtem, egy ismerősömnél való mulatságon, megittam egy üveg kölnivizet.

- Mert például a fiatal Adyt nem vettem volna ide magam mellé - folytatta mosolyogva „Mikes bácsi". - Ady nagy költő volt, de nem bíztam volna rá a kéziratos borítékokat. Egy éjszakai nyilvános helyen egyszerre két nőt hagyott például a nyakamon. Az ilyesmit nem vennék jó néven itt - folytatta ironikusan -, mi polgári lap vagyunk.

- Nos, magának az lesz a dolga, többek között, hogy bejön ide, délután négytől hatig. Együtt fogadjuk az írókat; ez már azért is jó lesz, hátha valamelyik őrült költő meg akar fojtani, és akkor megvéd; mert úgy látom, maga erős ember. A másik asztalhoz leül, velem szemben, és az elfogadott kéziratokat beteszi egy borítékba, ráírja a nevet, és berakja a szekrénybe; persze vigyáz arra, hogy ne rakja be az egyik kéziratát a másik borítékjába. Elolvassa velem együtt a versek, novellák kefelevonatait és a kéziratokat. Evvel segít nekem, és sokat is tanul. Azt hiszem, ráfér magára egy kis tanulás.

Bólintottam, mint aki számára a legtermészetesebb, hogy imént még biztosító volt, most pedig olvasni fog, kéziratokat, Mikessel együtt.

- Holnap jöjjön be, itt lesz Tóth Árpád. Nála vannak a versei.

Most felnyitott egy nagy könyvet, amelybe a szerzők nevei voltak beírva; az egyik tiszta oldalra odaírta a nevemet. „Beírta a nevemet az irodalomba!" - röppent át az agyamon. Aztán egy hosszú vonallal több rovatot összekapcsolt. - Ezt írja alá, keresztben. - Utána egy dobozból kivett egy csomó pénzt. - Egyelőre tíz verset fizetek ki. (Körülbelül annyi volt, mint tízhavi biztosítói fizetésem.)

Az irodalommal való frigyem imigyen konszummáltatott. A pénz lezárta, megpecsételte a légies, homályos jókban és nagyszerűségekben ígéretes, előbbi szerkesztői szavakat. Versírói kalandozásom immár komoly üggyé lett: gyümölcse a minden értékek érdemes, pénzügyileg szentesített ellenértékében dagadt az immár „valóságos költő" zsebében.

TALÁLKOZÁSOM TÓTH ÁRPÁDDAL

A roppant épülettömböt kerülgetem, a Rákóczi út és a Nagykörút sarkán, és a lélek és emlékezés rendkívüli érzékével látom, észlelem nyomait egy fiúnak, aki 1923 júniusában itt kóválygott az épület körül; minden kirakatnál megállott, hogy - valamilyen jogcímmel maga előtt is - késleltesse az időt, amikor be kell oda mennie, benyitnia az ajtón, amelyre az van írva, hogy „Tóth Árpád". Ott aztán meghallgatni, amit a nagyon tisztelt és ifjabb éveiben utánzott költő mond Mikes által odaadott verseiről. Hiszen második napja már „benn van" ugyan az irodalomban; tegnap volt Mikes Lajosnál, aki - a mások által hozzájuttatott verseit elolvasván, hívatta, azt mondta, hogy felfedezi, és állást is szerzett neki a szerkesztőségben. Most mégis olyan nehéz felmennie az épületbe, odaállnia a híres költő elé, és ismét verseiről hallania: hiszen ismerte már a szerkesztői véleményt, amelytől - pár napja csak - úgy reszketett még előre. Mintha úgy történt volna tegnap ott Mikesnél, mint valami alvás közötti révületben. Egész állapota amúgy is olyan két-világ-közötti álomfélében imbolyog; és hátha most valami váratlan fordulat, más vélekedés, élesebb szempontú elbírálás a vele történteket egyszerre a lelepleződött gyönyörű öncsalások, képzelgések világába utalja? Tóth Árpád, ez a tökéletes művész, bizonyára a dolgok visszáját is meglátó szemű ember; és akármilyen is a vélemény, amit verseiről, mint hallotta, Mikesnek már mondott, szinte valószínűtlen, hogy az irodalomban olyan tudós valaki, mint ő - aki jóformán a világ minden nagy költőjén edzette, igényesítette ízlését, eredetiben -, egy obskurus szegénylegényke írásairól, még egyszer átgondolva, így vélekedjék.

Röviden: olyanfajta iszonyom volt, mint amikor valaki egy nagyszerű lehetőséggel hízelkedő vállalkozás előtt, az ismeretlen ballehetőségektől viszolyogva, legszívesebben hirtelen elfutna, és otthagyna mindent, amit remél, és ami már gyönyörűen megindult. Pedig, ami jelentkezésem kétségtelen első sikerét illeti, semmi sem bizonyíthatta, sőt érzékeltethette volna azt jobban velem, mint (az egészben véve álomszerű mellett) egy valódi álmos állapot. Ez abból

származott ugyanis, hogy tegnap a Mikes szavai nyomán elöntő, váratlan öröm, valamint a markomat ütött - és első - tiszteletdíj úgy megrendítette egyensúlyomat, hogy a határtalanba csapdosó lelki hullámzások, magamból jóformán kibillentő víg, bolond indulatok között, megkapaszkodást és nyugalmat jelentő bázis céljából beültem - enyhítő körülményként mondva, szegény, nadrágtartókat gyártó és felfedezésemet előmozdító házastársammal együtt - a Szikszaihoz. Ez a vendéglő a Kálvin téren volt; söntése mindig teli kocsisokkal; márpedig, mint Krúdy mondta később egyszer nekem, bort csak ott igyék az ember, ahonnan naponta egynéhány kocsist tökrészegen kihajítanak, mert csak azok értenek igazán a borhoz. Annyi év távlatából most már nyugodtan megvallom, hogy amikor aztán a fenn nevezett helyiséget otthagytuk, a fogyasztás, valamint hetvenhetedik Cirmos Jancsi és zenekara illetéke után, a zsebemben maradt pénz összege siralmasan kicsi volt. Így játszott bele másnap az általános álomszerűségbe a valódi álmosság is; amely körülmény, gondolom, szintén hozzájárult bizonytalan állapotomhoz.

Így kerengtem hát az épülettömb körül (hány évtizedem fűződik ehhez a Rákóczi úti és Körút sarki épülethez!), és éppen a kirakatban levő cipők pontos tanulmányozásával igyekeztem még fölmenésem tologatásával bátorságomat lekicsinylő magam előtt igazolni, amikor hirtelen tízfelől jövő üvöltésre, robajló rohanásra rázkódtam össze. Bömbölőek, félelmetesek voltak ezek a hangok; eltorzult arcokból óriásira, fülig-repedésig nyitott szájak bocsátották ki, miközben férfiak, nők, hatalmas újságtömbökkel a hónuk alatt, egymást gázolva, taszigálva, a lappéldányokat pörgettyűsebességgel osztogatva, száguldoztak, mint valami őrültek. „Az Est! Az Est! - verte föl az utcát az eszeveszett, szédült, iszonyú buzgalmú rikkancsok kiáltozása.

- Oriási szenzáció! Megkezdődött a hazaáruló Károlyi Mihály pöre! Elkobozzák Károlyi birtokait! O-ri-á-si szenzáció!”

Eszembe villant, hogy Mikes azt mondta, mindjárt a lap megjelenése után menjek fel Tóth Árpádhoz. „Lesz, ami lesz!” - összeránt tottam magam, és rövidesen ott őgyelegtem már a folyosón, nézegettem az ajtókat. „Te jó isten - mondogattam magamban, amint a táblákat olvastam: Kemény Simon, Laczkó Géza, Kárpáti Aurél, Mikes Lajos, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád satöbbi -, és pár nap múlva én is itt ülnék az egyik szobában? Lehetetlen!”

Barátságos hang szólt rám, mégis majdnem összeestem. Adolf mester, akkori altisztünk (aki a Népszavánál élvezte majd a szép és tisztes, munkás életkort) kérdezte:

- Kit tetszik keresni, kérem?

- Tóth Árpád urat - mondom. - Mostanra hívott.

Nem is volt ideje a feleletre, mert a következő pillanatban a közelemben nyílt az ajtó, és a közepesnél valamivel magasabb, karcsú, keskeny arcú férfi lépett ki, arca közepén kétfelől keserű, jóságos, mély vonás. Adolf mester rámutatott:

- Tessék! Már itt is van.

Tóth Árpád végtelenül szelíd, melankolikus arckifejezéssel elmosolyodott:

- Fodor József, ugye? Vártam már. - Vállamnál fogva gyengéden betuszkolt. - Üljön le - és leült, velem szemben. - Kíváncsi voltam már magára - folytatta, és egy paksamétát vett elő a fiókból. A verseim!...

Be furcsa, amikor az ember így látja viszont a kéziratait. Elkerülnek tőle: aztán egyszerre csak ott vannak újra az ember előtt, de milyen mások valahogyan, mint előbb voltak! Köztük és az ember között ott van már valami... Idegeneket jártak meg, ismeretlen szívekben, bizalmatlanságokban, igényekben és ízlésekben próbálták meg magukat. Már „sorstól bélyegesek”:

tudják, amit mi ott hirtelen nem tudunk még. Ott fekszenek újra előttünk, de még csukott rejtekű a titok. A célba érés. A világgal való találkozás.

Ül velem szemben Tóth Árpád, keze a kéziraton; néz engem. Hogyan írjam le ezt a nézést, ekkora messzeségből? Olyan érzés tölt el, amit akkor, ott helyben, talán nem is fogtam még fel, és mintha a távolság lényegesítette volna így ki bennem. Ahogy visszaérzek, mintha valami mély, egy megérzett sors részvételével áthatott, atyai, testvéri és valamilyen cinkostársi meleggel teli, nyugodt, bölcs és bánatos szem gömbje sugározna belém.

Ha egy „beérkezett" és egy kezdő író találkozik, önkéntelenül előáll valami feszes, mesterkélt, „kancelláriai" helyzet. Kivétel a találkozó egy olyannal, aki - mint a velem szemben ott ülő - egy széles és a minden eredményével szemben szelíden ironikus, a csak az embert mutató, közvetlen, játékos lendülettel minden különbséget egyszerre elseper. Tóth Árpád ez a fajta író volt.

Első percekben már feloldódott félszegségem vele kapcsolatban. Olyan volt modorában valahogyan, mint az egykori legjobb tanuló a diákok között, akiből már tanár lett. A beavatott mesterfogásait értően, de ezek birtokában, mintha kissé kiábrándult és önmagát is illető, szelíd gyanakvással vallott volna az újonc előtt a szépség, az irodalom dolgairól. Nem láttam soha egyszerűbb és közvetlenebb embert.

- Örültem a Mikes bácsi általi felfedezésének; mindjárt azonosítottam magam a véleményével. Bár ne higgye, nem mindig vallom az ő nézeteit - szólt kedves „felnőttes" mosolyával, amely oly ellentétek árnyalatait tükrözte ezen a mély árkokkal átszántott, öregdiákos arcon. - Ő remekműveknek tartja például, hogy egyet mondjak, Tardos Krenner Viktor *György barát* és *Nero anyja* című drámáit. Nem tudom, hogy ismeri-e? Ez a Tardos műkritikus és freskófestő egyébként; igen érdekes, sokarcú ember.

Hallgattam, sohasem hallottam Tardosról. A csöndes, komoly öregurat később ismertem meg Mikesnél, egy alkalommal, amikor Erdélyi Józseffel, a szenvedélyes természetű költővel egyik akkor megjelent versemen vitatkoztam *(Nincsenek már kiáltók)*, amelyet Tóth Árpád nagyon megdicsért volt, Erdélyi pedig lerántott. Sohasem felejtem el, ahogy a két öreg figyelte, csöndes mulatsággal, bolondos párbajunkat.

- Most pedig valamit a versekről - folytatta Tóth Árpád. Elmondott egypár méltató jelzőt, amit egyébként le is írt, Az Estben, 1923. június 29-én megjelent cikkében.

- Adottságai megvannak tehát - foglalta össze mondanivalóit. - Magából sok minden lehet, ha bírja majd a harcot, ha el nem fárad, be nem lepi a por, mint Móricz szokta mondani... Ezeknél az úgynevezett „harcok"-nál ugyanis az a baj, hogy általában nem is harcok ezek, hanem sokszor sunyi s a taktikából magukat vakoknak vagy szórakozottaknak mutató irodalmárok általi csöndes semmibevevések.

Ezek a legrosszabbak, mert meglazítják a belső ellenállást, és az ember munkáját fölöslegesnek éreztetik önmaga előtt: ha valaki megtámadja, az legalább számba vehető tényezőnek tekinti az embert. A leggonoszabb az olyan, akinek a számára látszólag nem létezünk. Maga új hangon ír, bizonyos fokig Ady-tanítvány - folytatta tudóskodó hangárnyalattal -, de teljesen önálló, mondhatnám, folytató. Utálni fogják a konzervatívok, mert nem a, már a késői Arany szemében is elcsépelt, „népies-nemzeti" irányt követi; és nem fogják szeretni egyes modernek, mert újszerű, de ugyanakkor konzervatív is („klasszikus expresszionista" mondja Szabó Lőrinc), és a mi, sokszor bizony túlhajtott művészkedésünk mellett magában sok az egészséges barbár. (Tóth Árpád akkoriban már rég túladott verseinek rím- és nyelvbeli, gazdag és néha a fülledésig érett pompáján; már a *Lélektől lélekig* periódus puritán költője volt.) Igen nagy érdeklődéssel nézzük néhányan, mit hoz ki magából a jövő; a siker: nem kis részben a jellem, egy mindenen átsegítő erő, konokság és a bajok között a maga kúráit

önmagában mindig megtaláló lelki egészség kérdése. Mert a tehetséges indulók száma nem egy; de az úgynevezett tehetség mellett van egy másik, legalább olyan, ha nem fontosabb adottság: azoknak szerencsés összessége, amiket az előbb említettem.

Fájdalmas redőjű, a szépség áhítatában átszellemült, kedves arcán újra megjelent az a tanárosdiákos és az ugyanegy dolgot vallókra mutató, meghitt mosoly, a próbára tevő szenvedés és az afölött uralkodó szellemi derű közötti játék, amely annyira jellemezte őt.

- Verseiről én írok majd a lapban. Egy-két dologra ügyeljen egyébként, mint például itt (rámutatott egy helyre a Mágus című versben). - Az „érckalász" és a „rohanó láz" egymásba rímeltetése egy kis jambus-hiba. Az ilyesmire mondja Babits, illetve Arany, hogy olyan, mint amikor a sánta kutya vonszolja a lábát - mosolyodott el kedvesen és kissé kajánul megint. Nem is emlékszem, hogy valaha nevetni láttam volna.

- Mit olvasson az ember, hogy fejlődjék? - kockáztattam meg most a bennem eddig annyira kívül állóban tolongó kérdések egyikét, a mesterség tökéletesítésének titkaira kíváncsian.

- Ebben azt vallom, amit Ady, aki nem volt nagy könyvolvasó, hogy a szükséges könyvek valahogyan mindig odakerülnek az ember kezébe. Mindenesetre magyar költőnek ismernie kell a nagy magyar klasszikusokat; ami engem illet, én Csokonait, Berzsenyit és Aranyt szeretem talán a legjobban, bár az ilyesmi koronként változni szokott; Petőfi, a többivel szemben, nem költőien és képző módon hatott rám, de a lendületben, bátorságban és lelki egészségben amolyan örök reménytelen szerelmem - lendített, kissé lemondóan a kezével. - Arany a legtökéletesebb, legtanulságosabb művész, a mester; a legnagyobb nyelvteremtő szerintem Vörösmarty és Csokonai. Egyébként van az utóbbiból egy fölösleges példányom, odaadom, mert örömmel ismerek rá magában a Csokonai-ízekre, de úgy látom, Vörösmartyt is nagyon szereti. Különben azt ajánlom, ne olvasson mostanában Adyt és Vörösmartyt: le kell kissé szoknia a túlságos tömörítésről, egyszerűsödnie kell.

Fiókjából kivett egy világosbarna táblájú, virágokkal ékesített, testes kötetet, Csokonai összes versét. Sokat is bosszankodtam aztán Horváth Cirill bevezetőjén, aki azokat a számomra megbocsáthatatlan szavakat írta le, hogy: „Bár Csokonai nem tartozik legelső költőink sorába, mégis..." Egy előnye olvasói szempontból volt a könyvnek: nem tartalmazta a későbbi Géniusz kiadásba belegyömöszölt óriási és a valódi értékeket annyira elborító, olvashatatlan anyagot.

- És lehet-e az ember nagy költő, anélkül, hogy idegen nyelveken olvasna? - hangzott újabb s engem nem kevésbé feszítő kérdésem.

Hogy közbevessem: egyetlen idegen nyelvet sem ismertem még, mindössze németül olvasgattam. Viszont valahogyan ideiglenesnek, egy elképzelt jobbat, véglegest helyettesítőnek éreztem mindent, amit eddig írtam, abban a képzetemben, hogy isten tudja, mi mindent és milyen másképp írhatnék, ha eredetiben olvashatnám azokat, akikből egy-egy, a mi verseinktől elütő, idegenszerűen csodálatos verset olvastam jó fordításban. Azóta, hogy már magam is több nyelven olvasok, rájöttem, hogy nagyobb költő ezáltal még nem lettem, és nem egy, még „analfabétaként" írott versemet (sok idegen költőt már eredetiben ismerve) „túlírni" nem tudtam. Sőt, úgy rémlett, hogy egyes verseim ízbeli, nyelvi csordulása (a már nemcsak egy nyelvre koncentráltságomban) mintha valahogyan meghígult volna, de ugyanekkor alkotásom módja az ösztönösről lassan a tudatosra tevődött volna át, a nyelvkezelés puritánságát és a mondanivaló bátrabb mivoltát beleértve. Egynyelvűségbe szorult költőt gyakori, bizonyos nyelvbeli, fogalmazási „vértolultságtól" bizonyára felszabadít a más nyelvű költészetekkel való átitatódás. És ahogy nem hinném, hogy egy egynyelvű világ használna az irodalomnak, úgy gondolom, a vérkereszteződés a szellemiekben csak hasznos lehet. No de mit mondott kérdésemre Tóth Árpád?

- Lehet valaki igazi, hogyha úgy tetszik, nagy költő, anélkül hogy nyelveket tudna. Elértünk oda, Eötvös beszélt erről még óhajként, Petőfiről szóló írásában, hogy nem kell már idegenbe mennünk a mintákért: aztán meg mennyi mindent le is fordítottunk már. (Egyébként éppen akkoriban jelent meg Tóth Árpád *Örök virágok* című, remek fordításkötete.) De a nyelvek irodalmaiba elkalandozni mindenesetre léleküdítő, hasznos dolog. Olyan ez, mint valami érdekes utazás, ahol sok szokást, színt és értesülést felszed az ember; a csupán egy nyelven való olvasás viszont olyan valahogy, mintha valaki mindig egy tájban járna; bármilyen szép is, az ember lassan eltelik vele, elfárad. Egyébként mindegy; a görögök például, ritka eseteket kivéve, nem olvastak idegen nyelveken, mégis milyen nagy, sokízű a költészetük.

- Aiszkhülosz állítólag héberül is tudott - kockáztattam meg sután jólinformáltságomat.

- Az nagyon könnyen meglehet - szólt Tóth Árpád elrévedezve. - Stílusa mindenesetre jobban odaillik a *Jób könyve* mellé, mint Homérosz vagy Szophoklész világába. Éppen úgy, mint isteneszménye, amely a derűs homéri világgal szemben mózesien szigorú és ortodox.

Összepakolta a táskáját. - Kéziratait nem adom vissza: egymás után leközöljük őket. Egyébként most már sűrűn találkozunk majd a Centrálban s a szerkesztőségben, mint Mikestől örömmel hallom. - Fölállt, és melegen kezet rázva, kifelé indult.

Rövidesen módom volt aztán - többnyire ceruzával írott - verskéziratait olvasni, amikor egy-egy új verset hozott be Mikesnek; és napról napra találkozni vele a Centrál kávéházban, a sarokasztalnál, Az Estnél és a Dohány utcai Posch-féle vendéglőben: ahol Mikessel, Babitsékkal, Tóth Árpádékkal hosszú ideig együtt ebédelgettünk, amiközben az ifjú költő hallgatagon épült a három tudós irodalmár élőkön és holtakon való vitáin.

MENEKÜLÉS A GÁLYARABSÁGBÓL

Képzeljék el, ahogy harmadnap reggel, még a lapokban nem publikált „felfedezésem" után, bementem hivatalomba, a biztosító intézetbe! Mert csak úgy egyszerűen nem maradhattam el mégsem; valami civilizált formát kellett találnom arra, hogy derék, annyi bús álmomat, verseim zsongató mámorai közötti, méltatlan helyzetemben való szép szenvedésemet, annyi verítékesen kiizzadt százalékeredménnyel teli tabellámat magába záró börtönömtől megváljak. A helyzetet nehezítette, hogy „fizetésemet" éppen akkoriban vettem fel - előre -, és bár az összeg nem volt éppen jelentős, azt, hogy kivágjam az asztalra, és kereken bejelentsem távozásomat, ama kellemetlen és lelkiismeretemet éppen eléggé furdaló tény akadályozta, hogy a Mikes Lajostól kapott előleget, mint említettem, hirtelen és álomszerű szerencsém okozta, rendkívüli állapotomban dőzsölve elpazaroltam.

Üljek le talán, és - immár „babéros homlokkal" - tovább számítsam a százalékokat, miközben ruhám - mint valami istenszagot - a hír, a dicsőség műhelye, a rövidesen reám váró szerkesztőségi szoba dohányillatát árasztja - és akire Plutosz, a pénzisten, aranyos markával lírai múzsámat hitelesítve, oly hatalmasat cuppantott: most odaálljak a kétnapi mulasztásért mentegetődzni Singer cégvezető úrnak? No de a sors megoldotta a helyzetet.

Előrebocsátva: akárhogy vizsgálom magam, valamirevalóságom elleni, legélesebb gyanúperemben meg kell vallanom, hogy valami „ős-szocialista", *apriori* igazságbeli adottságnak mégiscsak kellett lennie mindig is bennem. Nem akarok múltambeli példákra hivatkozni, mert azt mondhatnák, hogy hiszen ami volt azt én igazolom csak, de ha már így van, hadd mondom el - becsületes motívumait illetően, más híján, mégiscsak az én hitelemre támaszkodva -, hogy a szóban forgó esetben hogyan és mi történt.

Volt a biztosítóban egy idős tisztviselő; a katonaságtól került oda; valamikor ezreddobos volt, most mint pedáns, odaadó számkukac viselte lelkén a biztosítás hasznos és magasztos ügyét. Érdemes volt nézni, ahogy reggelenként leült az asztalhoz, a fiókból elővette a karmantyút, és felhúzta katonamundérból alakított, egyetlen ruhája ujjára; aztán tabellája lapját szeretettel végigsimogatta, mint az özvegyasszony a tehenét, mely a napjait eltengető tejecskét csurgatja; pennáját gondosan megvizsgálta, törölgette, majd a tintatartó fedelét felnyitotta, és azt is megtisztította. Utána, tabelláját széttárva, bemártotta a tollat a tintába, karmantyúján rántott egyet, bajuszát végigsimította, azután, működését gyönyörteli mosollyal kísérve, számítani kezdte a százalékokat. Ahogy így elnézte az ember, olyan volt, mintha a tisztviselői lelkiismeretesség, ügybuzgalom és munkaöröm mintaképét láttam volna. Az embernek majdnem úgy jött, hogy összetegye a kezét, és azt mondja: „Köszönöm neked, isten, hogy biztosítónak teremtettél, és hogy ebben a munkában együtt számíthatom a százalékokat Weisskopf bácsival, mert nincs nagyobb boldogság, mint ezt csinálni ezen a földön.”

Vígan percegtek a pennák, szántottuk a papirost, az élen Weisskopf bácsi, karján a karmantyúval, szája élvező mosolyra csücsörítve: amikor egyszerre megváltozott a harmóniás helyzet; mert minden, ami kedves, megváltozik ezen a világon.

Egy napon ugyanis - s ez volt utolsó napom a hivatalban - későn jött be a derék ember. Azt mondta, orvosi vizsgálaton volt, mert újabban köhög. Gondolta először, hogy nem komoly a dolog, de miután megvizsgálták, két hónapra kórházba utalták, tüdővel - mondta elfúló hangon, amiközben megsimogatta a tabellát, a fiókból kivette a karmantyút, és szokása szerint húzogatni kezdte ócska, katonaviselt ruhájára; majd a pennát megfogta, de utána csöndben letette.

- Minek? Hiszen nem dolgozom már - motyogta -, be kell mennem az igazgatóságra a lelettel. Két hónapig nem dolgozom - folytatta könnyben úszó szemmel, aztán felállt, és kabátujjáról húzni kezdte lefelé a karmantyúkat. Megrökönyödve, némán néztük a vezérhajóst, gályarab-szívünkből részvét tört elő és szorongás. És ő csak húzta a karmantyúkat, majd letette az asztalra, mint rangjelzését egy lefokozott hadvezér, és kiment a szobából.

Miért mondom el mindezt olyan körülményesen? - kérdezné az olvasó. De hát az ilyesmi nem szimbóluma-e a dolgoknak ezen a földön, ahol az ember diadalmasan tör az egek felé, mint valami nagy költő, hódító - Uramisten! -, vagy mint Weisskopf bácsi, aki a százalékok büszke számoszlopain át szárnyalt, karján a karmantyúval: és most íme, mint egy sas bukik alá, mint egy Napóleon. Hiszen kinek-kinek a maga fájdalma a legnagyobb, hagyott légyen ott egy kezéből kiütött tollat, egy íróasztalt avagy egy birodalmat.

Weisskopf e percben előttünk szimbolikus magaslatokra emelkedett.

Ültem az asztalnál, de tabellámat nem nyitottam ki, úgy éreztem a tegnaphoz és papirosaimhoz való viszonylatomat, mintha ama egy nap, amely azelőtti működésemet a mától és új helyzetemtől elválasztotta, valami rohanó folyóvá változott volna, amely egyre szélesül köztem meg íróasztalom és volt magam között, és mintha mindinkább lehetetlen volna már odanyúlnom a tabellákhoz, a százalékokhoz. Weisskopf új helyzete is bomlást idézett elő az eddigi rendben; és miközben szorongva vártam, úgy éreztem, Weisskopf bácsi esete csak a villám, a jel, amely után megindul valami, mint az ég, és hamarosan dörögni, viharozni fog.

Merengésembe Singer úr, az apró termetű cégvezető betoppanása csapott. A kollégák egyszerre iszonyatos érdeklődéssel merültek el a százalékszámításban, miközben én tétlenül ültem ott, mert az említett folyó köztem és az asztal között már határtalanná szélesedett.

- Hát maga hol volt tegnap?! - robbant nekem a különben velem szemben mindig barátságosan leereszkedő Singer úr. - No de ezt majd a direktornál igazolja. És most miért nem dolgozik? - kérdezte, csípőre tett kézzel állva előttem.

- Hát, a folyó - motyogtam szórakozottan -, nem tudom elérni az asztalt.

Szavaimra Singer úr egyszerűen leült, szeme kerekre nyílva meredt rám.

- Folyó?! Miféle folyó? megőrült? Mi van magával? - hápogta.

Az ajtó most kinyílt, nagyon, nagyon lassan, és Weisskopf vánszorgott be, támolyogva, mintha álomban járna. Nem szólt semmit, csak odament az asztalhoz, felemelte, és zsebébe dugdosta a két karmantyút, miközben a keze reszketett.

- Felmondtak - fordult aztán felénk. - Kéthónapi végkielégítést adtak. Nem tudom, mi lesz majd - mormogta a hajdani Regimentstambur, a karmantyúval babrálva, amely minduntalan kiugrott a zsebéből.

A dolgokban van egy törvény, amely szerint egy ideig forrnak, gyüledeznek, hogy aztán, mint a medrükben megnőtt vizek, egyszerre kicsapjanak, meginduljanak. Mindenki érezte ott a biztosítási szobában, de a legjobban én, hogy a sors már gyorsan és erőteljesen dolgozik. Szokásos izgágaságom (amely - kitűnően forgatva saját érdekeim ellen mindig - mihelyt visszásságokról van szó, rögtön felhorkan) ellenállhatatlan kényszerrel vitt, hogy sorompóba álljak.

- És miért mondtak fel Weisskopf úrnak tulajdonképpen? - fordultam a gyámoltalanul álló öreg felé, aki egyszerre illetéktelenné válva ahhoz, hogy még itt időzzön, félszegen ténfergett az elmenés és a maradás között.

- Azért mondtak fel, mert két hónapra kórházba utaltak - felelte Weisskopf úr.

- És mennyi végkielégítést adtak? - kérdeztem én.

- Két hónapot; aztán aláíratták velem, hogy minden igényem kielégíttetett, nincs semmi követelnivalóm.

- Gazemberség! - fejeztem én ki érzéseimet, minden félreértést kizáró módon és röviden. - Gazemberség! - ismételtem nyomatékkal.

Singer úr rám meredt:

- Gazemberség?! Miféle gazemberség? Kikre gondol, Fodor úr? - kérdezte fojtottan és vészjósló hangon. Olyan volt Singer úr e percben, mint az egész tőkés gazdasági rend jelképe, óvó, fenyítő és rettenetes; ahogy pici termetével, bütyökig érő nadrágocskájában, gombolós cipőjében kihúzta magát, és kezét csípőjére rakva, szinte suhogott.

- Hogy kikre gondolok? Hát nem éppen magára, Singer úr, hiszen maga csak egy koszos senki, egy apró pretoriánus, egy hajcsárka, egy cúgos cipős szolgalélek, aki néhány vörös rézkrajcárért eladja az apját, anyját, ha kell. Nem magára gondolok, hanem a vezérigazgatójára és a többiekre, kik a vért, verítéket verik ki belőlünk, annyi pénzért, hogy egynapi nagykávéra és egy darab lókolbászra alig telik. És akik valakit azért, mert betegen kórházba kerül, az utcára dobnak. A maga ocsmány, dagadt gazdáira gondolok.

Singer úrban most már végérvényesen kitört a buzgóság. Ordított:

- Rögtön jelentem az igazgató úrnak. Ez azonnali felmondási ok, tudja meg. Ha már igazolatlan elmaradása nem elég. Megyek és jelentem.

- Menjen csak, Singer úr, menjen csak! - kiáltottam, ott állva a sok lesunyt szemű, reszkető csinovnyik között, mint az ismert versben a hős „a szirten, Hunyad magas falánál”. - És, ha a felmondási ok nem elég, hát tessék még! - Fogtam egy főkönyvet, felemeltem, aztán teljes erőmből az asztalra csaptam; az asztal mennydörgött, csattant, majd széthasadt. Olyan zajt ütött, hogy mindenki berohant a szomszéd szobákból, legelöl a vezérigazgató.

- Mi van itt? Hallatlan! - üvöltött vezérünk, miközben én még egyszer és még magasabbra felemeltem az óriási főkönyvet, és a lehetséges legnagyobb erővel megint lesújtottam.

Az alkalom mindenesetre úgy jött, mint amikor a görög drámákban már nem tudja, mit kezdjen a hősökkel, dolgokkal a szerző; amire aztán valamelyik isten fellép, és társszerzőként megoldja az egészet. Így voltam én Weisskopf bácsival meg az egész körülötte teremtődött alkalommal. Azonban, higgyék el, ha távozásomat illetően eme alkalom jó lovat is adott alám, őszintén mérges voltam.

- Gazemberek! Vérszopók! Itt a felmondási ok! Nesztek! - tombolt még bennem az embertársi buzgalom. Aztán fogtam a tintatartót, és nagy lendülettel a vezér felé hajítottam. A vezér hosszú ember volt, de becsületére legyen mondva, ragyogóan ügyeskedett; egészen pici lett, ahogy a tintatartó elől villámgyorsan elkapta a fejét. A következőt, amit még hajítani akartam, a széket már nem várta meg, hanem Singer úrral együtt eltűnt, mint a kámfor, ahogy mondani szokták. Én pedig mindezek után, az ajtót becsapva, iszonyatos robaj között eltávoztam, és egykettőre kinn voltam az utcán.

Megkönnyebbülten fújtam egy nagyot. Az egész olyan volt számomra, mint egy álom, bár ugyan csak az eddigiek folytatása volt, mert az utóbbi időben csupa álomszerű dolog történt velem.

Vagy tíz nap múlva, mikor már egy csomó versem és rólam szóló cikk jelent meg *Az Est*-ben, vezérigazgatóm jött velem szembe az utcán. Rettentő nyájasan és nagyot köszönt nekem előre, majd hosszan szorongatta a kezemet, aztán ravaszkodó tekintettel így szólt:

- Gondoltuk mi mindig, hogy ön kicsoda, hogy nem egy mindennapi valaki. Tudtuk mi bizony - mondta huncutul. - Sajnáltuk is nagyon, hogy ilyen hirtelen távozott körünkből. Egy ilyen zseniális, finom ember! Elárulhatom, hogy rövidesen cégvezető lett volna.

DÉLUTÁN A CENTRÁLBAN

Június szép hónap volt mindig, rózsaszínű hónap; mikor a fák levelei éppen hogy megszáradtak, miután selymesen, gyengéd-zölden kibontakoztak a burokból; mikor a réteken az elsőhajtású virágok pompáznak, és a füvek, színek kiégettsége még messze van; amikor a meleg mérsékelt, és az ember a lélekvidító sugarakkal be nem telve járkál az utakon. Hát még, hogyha a júniushoz a szerencse bőkezűsége is járul; mint azon a napon, amikor - a rólam szóló cikk kíséretében - egyszerre nyolc versem jelent meg Az Estben; vers és cikk a Magyarországban, a Pesti Naplóban; és ugyancsak lelkes híradás a katolikus új Nemzedékben. A Szózatban, a fajvédők lapjában Kenedy Géza (Quintus) írt hatalmas tárcacikket (ellenem); a Borsszem Jankó pedig kifigurázott. Quintus cikke arról szólt, hogy a zsidók megint felfedeztek egy úgynevezett tehetséget; és ha a szerencsétlen, hasba dicsért fiatalember elhiszi, amit a „zavaros fejű cikkíró” (Tóth Árpád!) írt, és beveszi az abból áradó rontás mérgét, menthetetlenül vége. Ugyanakkor foglaltam el a hármas lapnál „irodalmi titkár”-i állásomat.

Most pedig bocsássanak meg, ha nem tudom folytatni egy kis kitérő nélkül. Túl erős bennem ahhoz a dolgok álomszerű forgandóságának megállást, tüneményszerű gyorsaságukban kissé megrögzítést kívánó bűvölete. Huszonöt éves voltam; tizenöt éves korom óta a magam lábán éltem, minden támogatás nélkül. A jegyzői írnokságtól az erdélyi hegyek között, éppen most otthagyott biztosítói állásomig, beleértve a katonaságot, mindig a percekre menő pontosságot igénylő kötelesség, a tengődő létezhetésért kisajtoló, szüntelen robot, gonosz főnökök, szemétdombjukon kakaskodó, semmi emberek kiszolgáltatottja voltam. A rajtam uralkodó

munkaadók - gyakran támadó - durvasága és érzékeny, szépségáhító magam közé így lassanként a dac és keménység vont falat. Miután egész életemben küszködtem, a szépség, a versírás titkait rejtve, a netán észrevevő, gúnyolódó emberek elől, vad lettem, zárkózott és magányos természetű. Számomra az, hogy verseimmel felfedeztek, még a legkevesebb volt amellett, hogy akkor lettem életemben először olyan valaki, aki emberi méltóságát, önérzetét nem lealacsonyítottnak érezve nézhet a világba.

Mert volt valami, ami a szabadságnak egész életemet kormányzó, féktelen szeretetét szülte bennem, messze még az elméletek, olvasmányok előtt. Ez: az apró tirannusoknak, a törvényes lehetőségeik adta és azokon túlmenő stréberségük fűtötte al- és fő-főnököcskéknek - az alárendeltségben megtorolhatatlan - zsarnokoskodása volt. Ha arról volna szó ugyanis csak, hogy valaki megélhetési lehetősége ellenében bizonyos számú óráit odaadja munkára, az természetes: azonban az áldott és életfenntartó munka átka sokszor az (aminek nem kellene lennie, ha ember volna sok ember), hogy lázadva és fojtottan, sebezve és kínlódva, le kell nyelni annyi esetben, a helyzet folytán kiszolgáltatottságunkkal visszaélő - a fegyelem, munkarend címén és a törvénytől, rendtől, szokástól sokszor még védett -, alacsony természeteket.

Most kerültem először olyan helyzetbe, hogy szabad lettem a folytonos munkában csontig csikordítóan elnyomó világrendben; hogy végre szabad időm volt; hogy verseimért már nem gúnyoltak vagy üldöztek, sőt, tisztelni kezdtek. Mert e világban az a rend, hogy ha környezeted rájön, hogy valamit űzöl, ami a taposómalomszerű foglalkozáson, bárgyú szokványon kívül esik: az a legkevesebb, hogy nevetségessé tenni igyekszik; de ha már sikered van, s hozzá, ha az pénzzel jár, kalapot emelnek előtted. Ez így van, így volt, sok sajgással és daccal, még ha a pálya, a múlt a visszanéző szavaiban olykor humorrá is szépül.

Szép volt nekem az a június tehát, jó néhány évtizeddel ezelőtt; az irodalmiakban, életvehemenciában az egész valami furcsa lendület tarka, színes képét mutatta. Külön kérdés, mi volt az, ami a nagykapitalista újságokat arra késztette, hogy gazdag irodalmi rovatokat csináljanak, novellákra, versekre költsenek. Hiszen ezek a nagyvállalkozók nem voltak szép szívű idealisták éppen; a hasznot nézték ők bizony elsősorban. De valami lázas, bolond, hazárd pezsdülés indult körös-körül; tőzsdézett és mulatott az egy rész magyar világ, a másik része, a túlnyomó, robotolt és éhezett; húzta a cigány vonójával a gyorsan nőtt pénznek, és a túlsó oldalon sokszor dolgozott a kardlap. A gründoló vagy poharakat törő prosperitás bőségéből, kegyéből egy-egy parvenü gesztus, odahajított zacskó pedig jutott az - igazi irodalomnak is. A valahogyan még kötelezőnek vélt régi szokás hozta-e vagy szép zengésű reklámszándék? Mindegy. Az Est-lapok például nagy cikkekben szólították föl az ismeretlen tehetségeket, hogy jelentkezzenek; Mikes bácsi pedig írókat, költőket fedezett fel, és zsebből fizetett.

Kacskaringós pályáim után bekerültem hát a szerkesztőségbe, Mikes bácsi szobájába; az övével szemben volt az íróasztalom. Munkaidőm délután négy órától hatig terjedt. S mi is volt a dolgom voltaképpen? Szeretett írótársam, a *Forgószél* című regény írója, a méltatlanul elfelejtett Kőrös Andor (a fasizmus idején, idegösszeroppanásban, főbe lőtte magát) azt mondta egyszer nekem: „Az volt az érzésem, mikor először megláttalak, Mikes azért tett oda, vele szembe, hogy mord képeddel az írókat elijeszd.” - Hiszen idő kellett hozzá valóban, amíg betyár múltjaim közötti elvadultságomból finom, „megfontolt” irodalmárrá civilizálódhattam. (Azt hiszem néha, hogy ebben már túlságba is mentem.) Bizony, előfordult, hogy egy-egy költőnek, aki avval lépett be, hogy ő a messiás - mert ilyen is akadt - valósággal nekimentem, amiközben Mikes megértően mosolygott. Tudta ő, ezt tükrözte mind a kettőnket illető mosolyával (amit azóta már tudok én is), hogy sehol a világon nincs annyi bolond, mint az irodalomban.

Délben megjelent a lap; délután bementem Mikeshez, a szerkesztőségbe, már mint hivatalomba!

- Na, hogy tetszik? Szép, mi? - mutat Mikes a Péter-Pál-napi számra, amely kinyitva feküdt az asztalon, a rólam szóló, nagy cikkel és a versekkel. - Tudja, mit jelent egy oldal Az Estben? No, mit jelent Az Estben egy oldal, Schöner úr? - fordult oda egy zömök, vörös arcú emberhez, aki éppen akkor lépett be. Schöner úr tanárember volt, de jobban járt avval, hogy Mikes mellé, aki az irodalom ügyein kívül később gazdasági dolgokat is intézett, belépett főügynöknek.

- Egy oldal Az Estben? Pénzben? Ajaj! - lelkendezett Schöner. - Sokat jelent, ha a közlemény megjelenik, de még többet, ha nem jelenik meg - hunyorgott.

- Na látja, és magának még mi fizettünk ezekért a... - mondott valamit nekem oda Mikes huncutul, mint már „belső" embernek. Mert szeretett az öreg megindult perceiben és a meghatottságot rejtő, jóságos cinizmussal, a neki különben tetsző dolgokra olyan kifejezéseket használni, hogy aki nem ismerte még, kétségbeesett.

- No, üljön le a helyére, oda, velem szembe; akkomodálja magát a székhez, ahol most már tovább számíthat, ha akar, százalékot, mert sok dolga itt azért nem lesz. Fő, hogy a gazdagok pénzéből kicsi magának is jut.

Schöner úr elköszönt, sok jó szerencsét kívánt, Mikes fogta a táskáját, belegyömöszölte a honoráriumkönyvet, egy csomó kézirattal, majd így szólt:

- Most pedig gyerünk a Centrálba.

A Centrál kávéház a Ferenciek tere és az Egyetem utca sarkán volt. Csöndes, nyugalmas hely, hátul, egy bemélyedésben hosszú asztal; ott ültek az írók, jobbára Nyugat-osok, kétfelől a pamlagon. A kora délutáni kávéházi üzem zsongó, nyugtató élete folyt a derékszöget formáló, intim helyiségben. Szelíd kávéillatban, szórakozva szívott cigaretták hegyéről kék spirálban kígyózó, ábrándszerű füstben merengtek vagy diskurálgattak az ebéd utáni szieszta megelégedett élvezői, csoportokban vagy magányosan. Furcsa módon jóformán mind férfiak; mert nem volt valami mondén ez a hely; öregurak, tisztviselők, nyugdíjas katonatisztek találkozóhelye. Duruzsoló beszéd hangzott, és igen nagy példányszámban ott volt a kezekben Az Est; benne az oldal, és azon az „új költő", ott virítva messziről a szemembe, ahogy Mikessel befelé haladtam. Miközben lépegettünk, egyesek felemelték fejüket a lapból, és megnézték az ismeretlent, mert mindenki ismerte itt különben egymást. - Az „új költő" - mondta egy kopasz szemüveges a másiknak, és vizsgálóan nézett rám. Ahogy láttak Mikessel, és következtethettek, igen sokan szemügyre vettek, mintha személyemet egyeztették volna azzal, ami az újságban volt.

Így értem az írók asztalához; az első, akibe ütköztem, Karinthy Frigyes volt. Ott állt az asztal előtt, éppen menni készülőben; mikor meglátott, anélkül hogy Mikes bemutatott volna, széles, nagy grimaszos mosolyával (amelynek kifejezése olyan volt, mint amikor valaki beleesett egy gödörbe, ahonnan nem tud kimászni, de vigaszul egy másik szerencsétlen éppen abban a pillanatban pottyan melléje) rám kiáltott: - Jól csinálod! Szervusz! - erősen megfogta a kezemet.

- Karinthy úr - fordult most hozzá Mikes. - Egyrészt bemutatom Fodor urat; másfelől visszahoztam, amit tegnap ideadott, hogy a *Talpra magyar* többi részét is írja hozzá az üres papirosokra, amiket novella helyett kaptam. Már le is adtam volt a vasárnapi Pesti Naplóba, a nyomdából küldték vissza.

Karinthy, zömök, vállas, csínytevésen rajtakapott diák, groteszk mosolyba fordult, kedvesszörnyeteg arcán ártatlanságot és megrökönyödést mutatva, homlokára üt:

- Haha! Ez aztán a jó vicc! Hát nem azt adtam oda a novella helyett? Pedig a novella a zsebemben volt.

- Mindjárt gondoltam - válaszol Mikes, szintén ártatlanul és kissé kajánul. - Elhoztam hát, hogy kicserélje.

- Nahát ilyet! - méltatlankodik Karinthy, zsebeiben turkálva, és még nagyobb megrökönyödéssel. - Hát most meg nem otthon felejtettem?

- Pedig addig nincs pénz, Karinthy úr, amíg novella nincs - próbált erélyeskedni és hivatalosan fellépni Mikes bácsi. De hajh, annyi próba után ismét eredménytelenül, mert a negyedrész Talpra magyar szöveg ellenére az előleg a reménybeli, új Karinthy-novellára Mikes zsebéből újra csak kikerült.

E pillanatok alatt lejátszódott idill közben kedves és ismerős arc mosolyog rám az írók asztalánál. Tóth Árpád lendíti felém karját már „régi" barátsággal, aztán bemutat a társaságnak.

- Nagyon örülök - nyújtja a kezét az asztal végéről Schöpflin Aladár; éppen szokásos irodalmi előadásainak egyikét tartja az asztaltársaságnak, rezes, egyforma, szenvtelen, de monotonságában nagyon vonzó, lebilincselő hangján. - Szépek a versei - folytatja tárgyilagos, szinte odakövült higgadtságot és megfontoltságot tükröző arcán száraz, de annál meggyőzőbb mosollyal. - No, üljön le, legifjabb delikvens.

Miközben Mikes, ménkű nagy táskáját kinyitva és engem egy gesztussal a társaságnak átadva, elővette a honoráriumkönyvet, aláírásokat kért és fizetett: én a jelenlevőkkel ismerkedtem. Olyan érzésem volt, mint aki először vesz fel egy ünnepi öltönyt, és annak szorításában feszeng, amiközben mozog és beszél. Lefelé konyuló, széles bajusza bokra alatt méztől bugyogó forrásként édes beszédjével üdvözölt most mosolyogva Móricz Zsigmond.

- Még nem olvastam el a verseidet - szólt -, de bizonyára szépek, ha már Lajos úgy találta. Ő pedig ért valamit ehhez a mesterséghez, ha a szerkesztéshez nem is - csippentett szemével Mikes felé, aki éppen neki számolta le a pénzt egy írásért. - Egyébként nagyon irigylem a költőket - fordult Tóth Árpádhoz, a bankjegyeket markolva. - Abba is hagyom a prózát, és csak verseket írok ezután. Tulajdonképpen ez az igazi irodalom.

- Miért, Zsiga bácsi? - kérdezte a kuriózumoknak kijáró, félkomoly érdeklődéssel Tóth Árpád.

- Mert mi mindent tud tömöríteni a költő egy röpke versbe! Nekünk, prózaíróknak hosszú oldalakra van szükségünk annak elmondásához, amit a költő egy sorban kifejez. Hát igen, könnyű a poétáknak - fejezte be féljátékos, színlelt irigységgel Móricz, miközben apró, köhentésszerű nevetése hirtelen (sokszor láttam így) furcsa, józan mosolyba fagyott, szeme befelé révedt, eltűnődve valamin.

Ott ismertem meg az asztalnál Nagy Zoltánt, ezt a halk, szerény embert és a viktoriánus angolokra emlékeztető, nagy tökéletességű versek költőjét, Peterdi Istvánt, aki orvos volt egy kórházban, és olyan tömörségű verseket írt, mintha valaki halálos titkokat rejtegetne, és olyan szófukaron mondaná el, mintha kínzások közt szednék ki szavanként belőle. Ott ismertem meg Turóczi-Trostlert, a kiváló irodalomtudóst és akkoriban termékeny lírikust; Szabó Lőrinc nagy homlokába hulló tincsekkel, busa, tatár fejével Kner Imrének, a gyomai mesternyomdásznak magyarázott. Mellette a kicsi, vörös Káldor (a Génius kiadó); ezúttal is rendkívül indulatosan és sérelmekkel teli, mint mindig. Ott volt Czakó Ambró, e papforradalmár, aki a *Szabad Gondolat*-ot szerkesztette; Laczkó Géza, Baudelaire-re emlékeztető arcával; Kárpáti Aurél, a perdöntő szavú színházi kritikus és Braun Róbert, a kitűnő társadalomtudós.

Az ünnepi feszesség lassan lazult bennem, és engedett; rövidesen mint valamely öreg író, olyan otthon éreztem magam a társaságban. Tőlünk balra, kissé távol, külön asztalnál, gőgös, dantoni arcával ült Szabó Dezső; utálta a Nyugat-embereket (és „az egész irodalmat"), de ott ült akkoriban - néhányszor -, hadd lássák az arcán, mennyire nem szereti őket. Egy másik asztalnál ült Erdélyi József, Szabó Dezsőre pillantgatva, akit nem nagyon imádott, az első könyvéhez írt, vállon veregető előszó miatt. Távolabb, egy másik asztalnál, Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenővel, aki éppen egy gumicsónakmodell terveivel foglalatoskodott. Állítólag az óceánra készült vele, de mint rossz nyelvek mondták, a budafoki keskeny Duna-ágra való első kiszálláskor menten elsüllyedt.

Így zajlott a délután első fellépésemkor a Centrálban.

ELSŐ VILLÁMOK

Az ifjúkori siker csengős-trappos lovacskáinak vidámító útján, a lázak és rendkívüli élmények fűtötte napok, a mélyülő nyár kitartó sugárzásában jöttek ünneprontó és vidám vágtatásunkat árokmély felé hengerítő balmozzanatok is. Mikes bácsi nem is jósolt nekem zavartalan diadalmenetet és állandóan fonott kalácsot, amikor különleges - s egy felfedező vagy hadjáratba induló sorsbeli kiszámíthatatlanságát kilátásba helyező - pályámon elindított.

- Mi kifuttatjuk magát, mert egy csomó olyan verse született az ismeretlenségben, amelyre fel kell hívni a figyelmet - mondta nekem akkoriban. - Azonban ne képzelje, hogy mindenki úgy nézi és fogadja majd ezeket a verseket, mint én vagy még néhányan itt. A közönség nem fog lázba jönni magától, leszámítva néhány embert, akinek minden furcsaság tetszik, no meg néhány fiatalabb vagy idős kékharisnyát, aki majd levelet ír magának. De figyelmeztetem, ne engedjen ezeknek a kísértéseknek, amelyeknek mindenki ki van téve, aki valamiben feltűnik. Legutolsósorban természetesen a költő: messze a színész, kötéltáncos, futballista, házasság-szédelgő, országos hírű sikkasztó vagy apagyilkos mögött. De hát, ahogyan mondani szokták, ha ló nincs, jó a szamár is, ilyenformán hát még a költőt is igénybe veszik ezek leveleikkel. Ne engedjen tehát ezeknek a, különösen öreg nők, sorsukba belekeseredett családanyák részéről érkező csábításoknak; mert ha nagyon belekeveredik a dologba, még valami bajt is szerezhet, amit nálunk nem vesznek jó néven, mert ahogyan már mondtam, mi polgári lap vagyunk.

- De nemcsak sikerei lesznek, megnyugtatom - folytatta -, akadnak olyanok is, akik azt mondják majd, hogy tehetségtelen; egyébként már egy irodalomtörténész mondta is nekem, hogy valaha szégyellni fogom ezt a felfedezésemet, és ott fogok sírni, ahol senki se látja. De ezt nemcsak mondani fogják magának és nekem, hanem még meg is írják a lapokban; erre fel kell készülnie, hogy ne álljon majd fegyvertelenül az irigység, a rosszindulat, vakság és más, valamilyen siker vagy érdem esetén mindig várható gyalázkodásban. Mert az emberek kettőt nem bocsátanak meg: azt, ha valaki tehetséges, avagy ha becsületes. És lesz idő, amikor átkozni fogja a pillanatot, amelyben felfedezték, miközben vágyódni fog a hajdani ismeretlenség után, és irigységgel nézi majd a csizmadiát, amint ott dikicsel a műhelyben. Csak én behunyjam a szememet, mindjárt magának esnek; talán még azok közül is egyesek, akik velem együtt felfedezték; mert maga egy büszke ember, és bizonyára nem szegődik egyikhez sem oda, díszkíséretnek. Minél jobbakat beszéltem magáról, annál nagyobbakat kap majd a fejére - fejezte be Mikes, a káröröm látszatával leplezve, mert szerette túl érzékeny szívével megjátszani a rossz embert, irántam való, féltő jóindulatát.

Miután a világok eme elképzelhető legszebbikében, úgy látszik, az a rend már, hogy ha a megjósolt jó általában nem is, a rossz mindig bekövetkezik: rajtam is beteljesedett az ortodox törvényszerűségű, kellemetlen igazság. Felfedezésem napjai után röviddel csak imént született dicsőségem valószínűtlen, gőztüneményképpen gyorsan képződött álomszerű várára - a minden ilyen tarka, szép és májbosszantó-gyors képződményre kirúgó zsémbje és tehetetlensége felhőiből - mennykövező cikket vágott le, mint említettem, Kenedy Géza a *Szózat*-ban; ez az újság a magyar fasizmusnak a sajtóban, fajvédő ideológiában egyik legelső megnyilvánulása volt.

Szegény Bajcsy-Zsilinszky Endre keserves, belső számvetéseiben, a fasizmus elleni, legbátrabban vállalt, sőt a kihívott mártírságig menő harcai éveiben nemegyszer beszélt erről a tévedéséről (ő volt régen a Szózat főszerkesztője), mert éppen a legjobbak tévednek gyakran legnagyobbakat. Én mindenesetre elrémültem azon a vehemencián, amellyel a személyeskedő förmedvényt, mintha valamivel megbántottam volna, a számomra ismeretlentől a nyakamba kaptam. Kenedy Géza, mint említettem, kereken megírta, hogy méltatlanul dicsért, szerencsétlen „zsidóbérenc" vagyok, és ha felfújtságomban csak a hetven százalékát elhiszem annak, amit írtak rólam, menthetetlenül elvesztem.

Lesújtottságomban már azt is hittem, hogy mindennek vége; kiderült íme, és milyen hamar, hogy rossz, amit csinálok; merészeknek, újszerűeknek dicsért képeimet nevetséges képtelenségek gyanánt idézték; büszkén felröppent reményeimhez való jogomat elvitatták; egyszóval, a világ előtt lelepleztek engem, aki ilyen lehetőségek gyanújával mindig éltem. Elbírni csak elbírnám, amit kaptam, ha meghúzódnék valahol magamban, hogy kudarcomat az emberek képén ne lássam; de hivatalom van, ahová be kell mennem; Mikesnél kell megjelennem és az írók között; a nyilvánosság előtt állnom kell, mint csúfjára jutott szélhámos, ilyetén lekicsinylésemet.

Háromszor megkerültem az épülettömböt, amielőtt be mertem volna menni Mikeshez. Az öreg csöndes változatlansággal fogadott, éppen a kéziratcímeket írogatta be a már kifizetett összegekhez a nagy könyvbe. Ilyenkor úgy szokott csinálni, mintha nem figyelne semmire, annyira lekötné a könyvbe való írás izgalmas ténykedése; ám ugyanakkor, mint annyiszor tapasztaltam, élénken járt az esze máshol is, és mindent a legapróbbakig megfigyelt maga körül. Emlékszem, egyszer például, miközben az öreg fülig mélyedt a könyvelési műveletbe, lánya, a költőnő Mikes Margit jött be, és azt újságolta, majdnem suttogva, nekem, hogy: „A Lőrinc - mármint Szabó -, Kodolányi meg Erdélyi ott ülnek a New Yorkban, és magát csépelik, a papára meg azt mondják, hogy vén hülye." És mi történik, uramisten?! Pár perc múlva egy kedélyes adjonistennel Szabó Lőrinc toppan be. Mikes rásandít, de mérhetetlen elmélyedéssel tovább írogat. Majd összecsukja a könyvet, és csendes hangon odafordul Lőrinchez:

- Kit csépelnek maguk a New Yorkban? És ki az a szenilis, vén hülye? mondja csak, kérem! - majd iszonyú röstelkedésemre s az én védelmemben lehordja Szabó Lőrincet, akit szeretett, s aki egyébként veje volt; kiderült ilyenformán, hogy az öreg a nagy irkálás közben mindent jól hallott. Érzékeny volt Mikes bácsi a velem kapcsolatos dolgokban akkoriban, hiszen friss felfedezettje voltam. (Egyébként Lőrinc nagyon tisztelte és szerette Mikest, elég, ha róla szóló halotti versére gondolunk.)

Eme alkalommal is, amikor a Kenedy általi megtámadtatásom után bementem, Mikes szokása szerint csak ír, ír. Aztán leteszi a tollat, felém fordul. Így szól, kissé alamuszian és kajánsággal árnyalt részvéttel:

- Olvasta a *Szózat*-ot?

Mondjam, hogy nem olvastam ezt a szennylapot? - Olvastam - motyogom, miközben érzem, hogy szédítő gyorsan csúszok lefelé valahonnan, egy iménti oly hamar természetessé vált magasságomból, jó tudatomból, valamilyen iszonyú megsemmisülésbe.

- Legyen nyugodt - folytatja az öreg. - Még sok ilyennel fog találkozni, mint ennek a vén szamárnak a dolgozata. Sok butaságot fognak még összeírni magáról, mint mondottam, arra elkészülhet. Ha nem ütik közben agyon a rossz költők, kritikusok, és megél egynéhány évtizedet, amit nagyon csudálnék, és elolvassa mindazt, amit majd verseiről írnak, valósággal megkeveredik. De jegyezzen meg egyét - folytatta, az újoncnak kijáró oktatással -, ha írnak magáról, mindig nézze meg legelőször, ki szerkesztette össze azt az írást.

Ezt a tanácsot egyébként megfogadtam. A negyven esztendő óta személyemmel foglalkozó írásokat nagy részben el sem olvastam. És ha elgondolom, hogy nehéz éveim alatt mennyi rosszindulatú förmedvényben volt részem: nyugodtan mondhatom, hogy ebben a szokásomban egészséges életösztönöm nem kis szerepet játszott. Előfordult például, hogy ott feküdt az asztalomon a folyóirat, benne „kikészítésem"-mel, és meg se néztem; viszont „kritikus"-omat másnap (1949) az írószövetségben kitörő szívélyességgel üdvözöltem, ami az illetőt rendkívül meglepte. Az ilyesmire az emberismeret, annak tudomása, hogy sokszor mennyire hangulat vagy személyi rokon- vagy ellenérzés kérdése egy vélemény, aztán meg a világirodalombeli sok példa, bizonyos „időtlen" gondolkozás, no meg egész működésünknek nem élethalál fontosságú, fölényes beállítása tanítja meg az embert.

Mindamellett délután a Centrálban nem minden szorongás nélkül jelentem meg az írók között. Széles, a füle aljáig húzódó, szeretetteljesen csúfondáros mosollyal jött felém Karinthy:

- Gratulálok! - kiáltott, és olyan elismeréssel rázta a kezemet, mintha legalábbis Corvin-koszorút kaptam volna, láncostul, Quintus bácsi gorombáskodásai helyett. A többiek szintén valamilyen sajátos respektussal néztek felém.

- Ötven kávét ihatsz erre, habbal is, felírásra, a New Yorkban! - tette még hozzá Karinthy előbbi gratulációjához.

- De mire? - kérdeztem zavartan.

- Hát arra, először is, hogy megtámadtak, másodszor, hogy egy teljes tárcacikkben; tudod, hogy mit ér az? És hozzá még a Szózatban - mondta, a helyzet jelentőségét éreztető hanglejtéssel, Karinthy. - A hős ott kezdődik, amikor az ember megkapja az első kupánlövést. Te mától fogva hős vagy, barátom, és igazi öreg író! - tette hozzá komikus ünnepélyességgel. - Most pedig, ha van pénzed, fizesd ki a kávémat. Nagykávé külön habbal - a főszerkesztő úr fizet, pislantott rám; és fordult az elismerően mosolygó főpincérhez, aki főúri kecsességgel bólintott.

Számomra az új helyzet mindenesetre rendkívül különös volt; a néhány nap előtti váratlan felbukkanásomat kísérő lelkesedés relatív lanyhasága mellett mintha tulajdonképpen ma ünnepeltek volna mint „felfedezettet". Bizonytalanul néztem körül, de mindenfelől bátorító és elégedett tekintetek öveztek. Tersánszky kuncogva rázta felém összefogott kezeit, és csókot intett; asztala tele apró és nagyobb csónakvázlatokkal meg teleírt kutyafülekkel; Nagy Lajos úgy ült ott mellette, mint a zordon és minden rosszat és főleg rosszat előrelátó s így megelégedett bölcsesség mellszobra; egy távoli asztaltól gőgösen, tokájába mélyesztett állú, jupiteri fenségű ember nagy karlendítéssel intett. Kis idő múlva, ahogy kifelé mentem a teremből, mert a szabad levegő hiányát éreztem, invitáló mozdulatot tett.

- Ülj csak ide egy kicsit, barátom; Szabó Dezső vagyok - szólt. - Bizonyára ismersz, vagy nem? - nézett rám kutatóan, élesen. - Ami azt illeti, egyébként nem szoktam ide járni - folytatta, miközben ádáznak tűnő arckifejezéssel a Nyugat asztala felé pillantott. Kissé bizonytalanul leültem, zavartan mormogtam valamit, de a szóáradat elmosta dadogásomat.

- Olvastam verseidet s a kissé túl barokkos, lelkes hangú bemutatót - mondta fejedelmi fejbólintással. - Az egészben az a baj, hogy Miklós Andorék az új tehetség kifuttatásánál nem tudják mellőzni a szokásos, büdös önreklámot. Azt is olvastam, amit Kenedy Géza, ez a vén marha írt, Herczog Franzinak ez a rothadt fejű előkürtöse. Elverik a port rajtad, mert a zsidók fedeztek föl; de hát mért nem fedeztek föl akkor a keresztények? Ha hozzájuk fordulsz, biztosan elsüllyesztik a verseidet, mert ők még Szabolcskánál és Kulifay Józsefnél tartanak. No de ezek miatt sem irigyellek, akik közé kerültél - intett megint a Nyugat-osok asztala felé, gutaütés környékezte vörösségű képét a gallérból kihúzva, aztán újból visszadugva. - Valami hivatalnokféle voltál, ahogy hallom, amielőtt előráncigáltak.

- Biztosítási tisztviselő voltam - feleltem, valójában nem tudván, mit kezdjek félszeg helyzetemben, ebbe a furcsa diskurzusba csöppenve. Roppantul feszélyezett az is, hogy a Nyugat-osok asztalánál kaján mosolyok között figyeltek felénk. Emberem most felállt, egy ujjal felém bökött, mint a tanár a pálcával, aztán leült, és majdnem fenyegetően így szólt: - Egyet mondok neked, barátom; menj vissza biztosítónak sürgősen. Amennyi pénzt tudsz, szedj ki ezekből a zsidókból, aztán menj vissza tisztességes embernek. Mentsd a bőrödet, amielőtt felfalnak a katolikus legényegylet irodalmárkodó sakáljai, a libanyakú filozopterek és a visszamaradottságukba belebüdösött szerkesztők. És ez így van rendjén, barátom - mondta aztán olyan hangon, mint a bíró, aki valami ominózus pörben mondja ki az önmagára is vonatkozó, marasztaló ítéletet. - Aki ebben az országban írónak megy, megérdemli, hogy felakasszák.

Tanácstalanul álltam fel: mindazok után, amiket hallottam, kóválygott a fejem. Még tanonc voltam az irodalomban és az írók pózaiban. Ismertem Szabó Dezső híres művét, *Az elsodort falu*-t (ki nem olvasta akkoriban?), és nem volt számomra ismeretlen a „magyar sors" eme lázadó titánja, aki „egyedül harcolt éggel-földdel"; ám hiába, mert veszni kell, magányosan és büszkén, mint valami félistennek a kaukázusi szirten, azaz hogy a Centrálban és máshol, az általa elébb jól megharapott írók, filoszok, svábok, fajmagyarok, akadémikusok és ármányos szerkesztők, valamint a kizárólag csak őt célba vevő, sötét klikkek ellenében. Körülbelül tudtam én hát, hogyan állunk Szabó Dezsővel, de ő is tudta nyilván; sejtettem ezt mind-amelletti nagy zavaromban; mert tirádája után egyszerre sajátságos változáson ment át. Arca valami büszke önelégültséggel teli nyugalmat öltött, ajkán diadalmas mosoly játszott, amelyet hirtelen a gőg kifejezése ült meg, mintha prométheuszi istenmártírságában röstellnivalónak találná a gyarló és gyerekes jókedvre való kifejezést; nyugodt önelégültsége ugyanakkor mintha egy derék feladat elvégzéséről tanúskodott volna. Meg akart menteni, figyelmeztetni akart egy szerencsétlen fiatalt, aki a magyar írói pálya szakadékába rohan, jóllehet tudta, hogy hiába, mert esendő ember az, szegény. De ő azért mindenesetre itt ül, és figyelmeztet, mert nem tehet másképp.

Dezső bácsi aztán cézári kézszorítással elbocsátott. Egy-két író eközben blazírtan nézte a Szabó Dezső-ien patetikus és lemondással teli búcsút, mint akik átmentek már az irodalomba lépés százpróbás és szakadékos veszélyén, és - „megfogyva bár, de törve nem" - itt vannak mégis. A következő pillanatban Szabó Lőrinc fogta meg a kezemet, és húzott magával kifelé, a valamikori tanítvány féle, de már attól messze járó fejbiccentésével köszönvén oda a filozopterek, kritikusok és egyéb, daccal kihívott szörnyűségek távolaiba meredő Szabó Dezsőnek.

A TITKÁR

Arannyal átszőtt és változó derűs, vidám ködökbe ormolló repülőkként futottak a hónapok, amelyek most, visszanézve, úgy tűnnek fel előttem, mintha csak állottak volna a maguk fénnyel és illatokkal teleszívott elégedettségében. E hónapok nem jelentettek úgynevezett történéseket; s ahogyan az egyensúlyban levő test állapota - a szervek mindenben egészséges, fürge működése mellett - kívül eseménytelen, éppúgy a dolgok irodalmiakban monoton harmóniájából nem idézhetek rendkívülieket.

Csendes kávéházi ülések, ebédelések idilljei intenek ide nagy messziről; a Dohány utcai Posch vendéglőben ebédelgettünk Mikessel, néha Mikesékkel, Tóth Árpádékkal, és számomra nem kis izgalmat jelentett egy új vendég, akiről hallottam. Ugyanis azt mondták az asztalnál, hogy mától fogva Babits Mihályék is ott lesznek mindennap. Babits rendkívül ritkán fordult meg a Centrálban; érdekes módon őt, aki úgynevezett felfedezésemben részes volt, még nem láttam. Az íróknak ahhoz a nem éppen gyakori típusához tartozott, aki nem kávéházi ember; ellentétben a másikkal, a szerkesztőségek világában otthonossal, amilyen például Ady is volt. Babitscsal, jóllehet későbbi esztendeiben szívesen elült a Nyugat körül csoportosult fiatalok társaságában, például a Lánchíd kávéházban, kevéssé lehetett igazolni azt a - valóban nagy - szerepet, amelyet a kávéházak fénykoruk idején a magyar irodalom életében játszottak.

A kávéházak ugyanis az írók második otthonai voltak; meleg, vonzó levegőjük a télben, a szellőztetők lengette nyári levegő kellemessége, amint ott merengünk egy jó sarokban; vagy a teraszok színes gomolyagja, ahonnan gondolatkeltően látszik az utca élete; a mindig megtalálhatóság és a meglelhető társaság; a külföldi és honi újságok és képeslapok: mindezek meghitt, szerény örömeikkel hívták az embert. Pihenni lehetett itten az élet hajszájától, és ugyanakkor benne is lenni az élet zsongásában, dolgozni és álmodni lehetett.

És mi minden született ezekben a kávéházakban, a régmúlt napjaitól kezdve, irodalmi életünk, történelmünk folyamán! Kik úgy fogták föl egy időben a kávéház lényegét, mint olyan valamit, ami csak a polgári semmittevők szórakozására való, és sürgősen azon igyekeztek, hogy annyi író, művész patinás múltú pihenő- és munkahelyéből például szerszám raktárt vagy üres, tátongó odút csináljanak, azok mindenesetre (a mélyebb belátás által jóváteendő, és már részben csöndesen jóvá is tett) tévedést istápoltak.

Ott ültünk hát Poschnál, a fényes délben, a kertben, amikor Tóth Árpád meleg, szomorú szeme körül kedves ráncok gyűrűit képező mosollyal intett valakinek a bejárat felé. A közepesnél magasabb, karcsú, száraz, tudós, töprengő arcú, magas keménygallérban szorongó nyakú ember jött felénk, kissé félszegen és téridegenül, élénk szemű, vidám, szőke nő társaságában. Babits Mihály és felesége, Török Sophie. Találkozásunk eddig egy napról a másikra halasztódott; most pedig itt jött a nagy tekintélyű poéta, és ajkán jellegzetes, mindig aggoskodónak, megfontolandónak tűnő mosolyával közeledve, felénk biccentett. Világom álomszerűsége e percben emlékeztetett az *Isteni Színjáték* helyeihez, ahol a pokol- és égjáró vándor egymás után fedezi fel az új és új körökben a más és más illusztrist, akiről hallott, és aki téren vagy halálon túli távolban élt eddig előtte.

Babits szíves, pártfogói kézszorítással üdvözölt, aztán leült, miután Török Sophie meglehetős körülményességgel vizsgálgatta, tologatta a nádszékeket, ahol a költő helyet foglalhat, s ez meg is történt éppen velem szemben.

Néztem Babitsot, milyen egyszerű, szerény; tipikus tanárember. Semmi tekintélyeskedés benne, inkább félszeg, mint nagyképű; ez kedvesen megnyilvánult abban, ahogy - miközben felesége a legmegfelelőbbnek tartott ételeket unszolta rá - a gondos, néha már túlzott gyámkodást fogadta; és ahogyan szavait rendkívüli megfontolással mérlegelve, apró semmiségekről beszélt, olyan komolyan és elmélyedéssel, mintha valamelyik szívéhez közel álló tárgyról

(mondják, kedvenc előadó volt) előadást tartana az iskolában. Élményszerű volt számomra az a keresetlenség, ahogy ez a jelentékeny ember ott ült, néha gyerekesen, de valahogyan mindig megőrzött belső komolysággal nevetve egy-egy ötleten vagy tréfán, amit Mikes ki-kitörő cinizmusa ebéd közben, Tóth Árpád ráduplázásától kísérve, oda-odavetett.

Babits Mihály éppúgy, mint kora számos legjobbja, igen szerény ember volt; öröm volt ez a kezdő költő számára, ismétlem, mert az írószakma képviselői iránti becsülésemet a későbbi és másokkal kapcsolatos tapasztalatok sokszor kevésbé emelték. Nem egy írót ismertem meg később, saját kortársaim között, aki a póz keserves keresztjén nyögött, és egyetlen mozdulatot nem tehetett, anélkül hogy azt a maga számára előrajzolt és elképzelt „nagyság" szánalmas, megjátszott képévé ne merevítené. Ezt a pózt nem láttam Babitsnál vagy társainál; Ady olykori nekiszilajult és feltámadt bizonytalanságokat leplező bús-isten-gesztusait (bár ez is más volt, egészen más, mint a vélt kivételességen trónoló, olcsó írói gőg) leszámítva, ezek a költők-írók természetes, kivételességüket szinte szemérmesen titkoló s a nagyképűségnek nyomát sem mutató emberek voltak. Sohasem felejtem el például, hogyan üldögélt sokszor Móricz, ez a szelíd óriás, ringlije és söre mellett, icipici írócskákkal baráti diskurzusban, amiközben a vele ülőt beszéltette főleg, mert nagyon szeretett Zsiga bácsi társalogni, olyan-képpen, hogy főleg a másik mesélt neki arról, hogy mi minden van itt-ott a világban, és ő oly kíváncsian hallgatott és csudálkozott mindenen, mintha se nem látna, se nem olvasna semmit, miközben mindent szorgalmasan feljegyezgetett. Vagy ahogyan Babits most ott a kertben a maga csöndes, lelkiismeretes pedagógus módján magyarázott kérdéseimre, látható örömmel, hogy erre neki módot adtam. Mert jó kérdéseket feladni valójában annyit jelent, mint biztonsági tudat érzésére alkalmat nyújtani; s valódi biztonságát, nyugodt nyeregben ülések érzését általában az adta meg ennek a nagy önbizalmatlannak, habozónak, ha egy kor, kultúra, ha egy név kapcsán beszélhetett csöndes, monoton hangján, mint aki bizalmasan közöl valamit. Amiket mondott, valóban elsődleges dolgok voltak: eredetiségben, sajátosságban nem a szokványismeretek tárházából valók.

Shelleyt hoztam szóba, lelkesen; mondtam, hogy olvastam az *Érzékeny Plántá*-t, a remek Babits-fordításban; többet szerettem volna tudni, és ilyen hiteles forrásból, az arkangyali költőről, akire egyébként Mikes hívta föl előbb a figyelmemet.

Hogy közbevessem: ez ugyanis úgy történt, hogy egyik napon Mikes három bőrbe kötött könyvet vett ki a táskájából, és letette elém. Shakespeare, Shelley és Keats összes műveit, bibliapapíron, az Oxford zsebkiadásában.

- Nézzen csak ide, maga műveletlen ember. Látja ezt a három könyvet? - kérdezte, miközben én a gyönyörű kötetekben lapozgattam kétségbeesett érdeklődéssel. - Míg ezeket eredetiben nem olvassa, addig nem tudja, mi az igazi költészet - mondta vénrókás mosollyal, játszi fenyegetéssel.

A három költő kedvéért rögtön angolul kezdtem tanulni; Mikes bácsi, állásomat illetően, megelégedett avval, ha egy darab ideig legfeljebb a pénzért megyek be pontosan, no meg azért, hogy kikérdezgessen a nyelvből. Bevágtam a fél Yolland-szótárt, Dickens *Karácsonyi ének*-ét, persze angolul; hogy közben idegrohamaimban hányszor csaptam oda a falhoz a szótárt és a nyelvtant, az más kérdés; három hónap múlva már Shakespeare-t olvastam, eredetiben. Persze egyelőre a magyar Shakespeare kíséretével.

- Nem csudálom, hogy szereti Shelleyt - magyarázta Babits az asztalnál, miközben Török Sophie ételt pakolt a tányérjára. - Verseikben sok a rokonság; amolyan eksztatikus költészet ez - mutatott kezével a levegőbe.

- És a nagy rokon, Swinburne? Melyik az igazibb? Shelley vagy ő? - kockáztattam meg a bárgyú kérdést. Utólag jut eszembe, hogy valóban „kockáztattam", mert Babits most futva

rám pillantott, miközben szinte észrevehetetlen árnyék villant át az arcán. A *Laodameiá*-t, Babitsnak nagy, görögös versét, Swinburne *Atalantá*-jához kapcsolták sokan, ami Babitsot joggal idegesítette. Ami a két költeményt illeti, Swinburne *Atalantá*-ja gazdagabb, nagyobb költemény; de Babits kórusai hasonlíthatatlanul tömörebbek; Swinburne kusza mondatkötése, parttalan áradása és Babits plaszticitása és tömörsége: két külön dolog; Babitsnak az *Atalantá*-hoz valójában, a rosszindulatúakkal szemben, túl sok köze nincs.

- Ne hagyja ott megint azt a jó sóskát, Mihály - szólt Török Sophie, áthidalni igyekezvén a pillanatnyi zavart. Babits, mellőzve a sóskát, most gyanútlanul és elfogulatlanul, ártatlan tekintettel rám nézett.

- Helyesnek tartom, hogy egymás mellett emlegeti ezeket a költőket. Shelley nagyobb költő bizonyára, de én Swinburne-t jobban szeretem - felelte, alig érezhető daccal és hangsúllyal. Tóth Árpád mosolygó érdeklődéssel figyelte a mester és az újonc hajójának önkéntelen összekoccanását a társalgás áradozó folyamában; aztán játékosan, kihívó, kissé kajánkodó ellenvetéssel (mert minden véleménybeli ellenkezést előszeretettel öltöztetett a szelíd költő a kajánkodás eme formájába) közbeszólt:

- Ha Swinburne zeneiségét és Browning tömörségét egyesítenék: egészen kitűnő költő kerekednék ki a kettőből. (Babits másik kedvence egyébként éppen Browning volt!) Különben én nagyra becsülöm mind a kettőt - javított hirtelen a mondókáján Tóth Árpád.

Babits láthatóan megrökönyödött, és Mikes kárörvendő, intrikus tekintetét figyelve, felvette a kesztyűt.

- Samainnél azért jobb költő mind a kettő - válaszolta Babits, gonoszkodó célzással Tóth Árpád előszeretetére evvel a paszomántos, ékes és szentimentális költővel szemben.

Török Sophie mulatságba rejtett, növekvő nyugtalansággal figyelte az egymást különben olyannyira szerető barátok felberzenkedő csipkelődését. Szeme sarkából egyet csippentve fordult aztán Tóth Árpád felé, aki gonoszkodó, szeretetteljes diákhuncutkodásával készült visszapörkölni Babitsnak.

- Pádikám, maga egy rosszmájú ember. Maga Swinburne-ről nyilatkozva azt mondta a múltkor, hogy ennek a költőnek kevés olyan verse van, amelyért az ember ökölre menne valakivel!

- Babitstól magától hallottam egyszer ezt az őszinte véleményt! - bökte ki Tóth Árpád, Babits kedves költőjére célozva, mondhatatlan élvezettel, aztán szeretettel tette rá kezét gyorsan a rendkívül meglepett és csúnyán néző Babits karjára. Nyilván hirtelen eszébe juthatott valami, ami - Török Sophie előbbi célzatos szavait jelentőségükben felfogva - megállította benne a baráti ingerkedés folytatását.

Délután tudtam meg a szerkesztőségben, hogy mi rejlett Török Sophie idegessége és lopva figyelmeztető szavai mögött. A napokban volt együtt Gizella-telepen, az újságírók nyaralójában, Babits, Tóth Árpád és Mikes; Babitsnak reggel, öltözködés közben, valami cikk került a kezébe, amelyben valaki nem kielégítően foglalkozott vele; ezen a költő olyan határtalanul felindult, hogy úgy, ahogy volt, félig pucéran, kirohant a házból, és tovavágtatott az utcán. Mikesék mind a hárman utánafutottak, és nagy nehezen utolérték.

Babits érzékenysége jól ismert volt barátai között; ez a tulajdonsága, bajaival meggyötörve, természetesen az évekkel még növekedett; a vele való társalgás ezért gyakran nem kis tapintatot kívánt. Sokszor bizony elég volt, mint tapasztaltam is, valamelyik kedves költőjéről nem jól nyilatkozni, és már elszótlanodott, s a vele való beszélgetés megakadt.

Egyszer Mikes bácsi került igen kellemetlen helyzetbe vele szemben. Babits látogatóban volt nála, és én, aki éppen jelen voltam, íróink körüli akkori tapasztalatlanságomban Dantét hoztam szóba és a babitsi mesteri fordítást. A gyakran előszeretettel elképesztő és nem is mindig komolyan meggondolt kifejezéseket kedvelő Mikes ekkor így szólt: - A fiamnak, ha arra majd sor kerül, azt a tanácsot adom, hogy Dantéból mindössze vagy ötszáz sort olvasson el, ennyi éppen elég ebből a szadista őrültből - és hunyorogva Babitsra nézett. Nyilvánvalóan kedvenc filozófusából, Schopenhauerből merítette ezt az öreg; a nagy pesszimista bölcs tudvalevően gyűlölte Dantét, és Petrarcát emelte az égig. Babits, aki eddig nyájas és szíves barátsággal és tőle szokatlan módon egészen odaadó feloldódással társalgott, most hirtelen elhallgatott, elsápadt, és mintegy tanácskérőén nézett körül; aztán bizonytalanul, az asztal szélébe kapaszkodva, felállott, lassan kifelé indult, majd gyors léptekkel, mint aki menekül, szó nélkül távozott.

Miből eredt Babitsnak ez a mérhetetlen érzékenysége? Költőre nézve, naiv kérdés... Az ember, az alkotó furcsa berendezése, lényének sajátossága hozza nyilvánvalóan magával azt, hogy a tehetség mértéke általában nem felel meg a belső tudatnak. Közhely az is, hogy a kételkedés barlangjaiban magukat soha el nem veszejtő magabiztosok: általában a dilettánsok. Babits, a nagy költő, a fölényes művész és kritikus nem föltétlenül hitt mindig magában - és melyik nagy költő hisz vajon? Ebből eredtek - alapjában - érzékenységei; gyakran, ha a világirodalomban valamennyire is szívéhez közel álló költőt kritizáltak, személyében érezte érintve magát, és e más költőre vonatkozó kritikában önmaga - ama költő híve - ellen irányuló, sunyi célzásokat látott.

Érzékenységét általában megértették a kortársak; a szerény körülmények, anyagi gondok között, az 1919 utáni jobboldali részről történt meghurcoltatása óta alapjában véve mégis nyugodtan élő költő egyszerre (1928 óta) nagyon exponált helyzetbe jutott: a Baumgarten irodalmi hagyaték mindenható kurátora lett. Személye döntések, a jutalmazások és mellőzések hatalmi kényszerébe került. Egykettőre az érdek fűtötte hízelgések és belátás nélküli gyűlöletek vették körül; amire, önkéntelenül is, egyfelől a visszatorlás, másfelől a csak azért is kihangsúlyozott szeretet és méltatás volt a költő válasza. A költő az anyagi gondoktól menekült - és egy lelki pokolba került; az örök szépségek kedvesen gyerekes, elfogulatlan, ártatlan rajongója lassan megmérgeződött. A lelke mélyén vergődő jóság, igazságérzés mellett gyűlölködő és gyűlölt potentát lett; és amilyen mértékben kapta, vagy inkább érezte, feltételezte a támadásokat, olyan mértékben igényelte (ugyanakkor, amikor jó ízlése külsőleg tiltakozott is ellene) az őt magában megerősítő és szembe történő elismeréseket. A nagy költő, az irodalmi igazság mércéje, akarva-akaratlanul is egy káros kontraszelekció megteremtője lett.

Így alakult ki az, hogy az 1920-as évek utáni idők Babitsa más volt, mint az azelőtti. Tisztelőinek, író barátainak néhánya, akiket szerény és ízléses távolmaradásukban talán ellenségei közé sorolt, ugyanazzal a tisztelettel és szeretettel és később nehéz fizikai bajaiban oly aggódással gondoltak rá, amely a költőt sohasem engedte összetéveszteni az irodalompolitika fájdalmas kényszerektől rángatott és nem erre született emberével.

Azok a Posch vendéglőbeli idők, sok hasonló találkozással együtt, számomra mindenesetre örökké emlékezetesek maradnak. Milyen jó volt hallgatni a mestert, a mestereket, akiknek minden szava irodalomtörténeti jelentőségű, és a gyakorlatban igazolva, mély tapasztalatokon nyugodott. Azok a beszélgetések, vélemények, álláspontok, méltó magatartásra intő szavak éltek bennem a nehéz években, zavaros irodalmi és életbéli helyzetekben, és élnek ma is. Arra gondolok, milyen szerencsénk volt nekünk, akkori fiataloknak, ebben a tekintetben, a maiakkal szemben, akiknek ilyen bölcs tanítói már nem lehetnek. Az is igaz viszont, hogy mi jó tanulók voltunk, hálásak, és minden öntudatunk mellett is szerényen hallgattunk rájuk, és megbecsültük, hogy olyan kortársak, minden időkre szóló tanítók közvetlen tanítványai lehettünk.

ÚJ ARCOK

A köznapok mélyvilágában elterülve, és annak minden barlangjait, redőjét, mélységeit betöltve, a neki megtáruló agyakig, szívekig imbolygott és forrott a bő, nagy vagy sekély mélységű irodalom; amiközben tükör alatti tenyészetéből az erjedő iszap és a szent, ősi nemzőerők virágai bukkantak ki sorra a felszínen. Írók tűntek fel egymás után, új színek nyíltak, hajladoztak a kor tükörén, új létélmények táncaitól lázasan. Bolondosak, váratlan rábukkanásszerűek voltak gyakran ezekkel a tegnapiak mellett egészen új írókkal való találkozások. Egyik-másik alkalomra, mint valami mulattató idillre, mosolyogva emlékezem.

1923, gondolom, ősz táján, ülünk a szerkesztőségben Mikessel, és olvasgatunk. Én a vasárnapi szám verseinek, novelláinak kefelevonatait vizsgálom, a sajtóhibákat keresem, izzadságosan odarögzített figyelemmel. Mint aki valami bujkáló, szemtelen élősdit kutat ruhaholmijában, a tű hegyeként szúró szemmel, de hiábavaló küzdelemmel - úgy voltam én is valahogyan ezekkel a sajtóhibákkal. Amikor úgy éreztem nemegyszer, hogy már teljesen végeztem velük, akkor szisszentettek föl a már kinyomtatott szövegben, új meg új, a lelkemig, utolsó önbizalmamig ható, irgalmatlan csípésként. Éppen tegnap történt, hogy Karinthy magánkívül rohant be, és kezét tördelve magyarázta: micsoda iszonyúság, éppen tizenhárom sajtóhibát számolt meg legutolsó novellájában.

- Ez túlzás - jegyeztem meg én, kissé hangsúllyal, mint aki téves állítás esetében egy tényt igazságosan és így nem minden önérzet nélkül megállapít.

Karinthy véres, mintegy önmaga belsejében túró, mazochisztikus ádázsággal vicsorgott és lamentált tovább: mintha - valami természeti csoda folytán - egy rendkívüli, a szívéig sújtó, jóvátehetetlen gyászeseten sírna, sopánkodna, mintegy önmaga holtteste felett. Én viszont, az igazmondásában kételkedéssel találkozó valaki öntudatával, nem hagytam, hogy egy kellően meg nem gondolt állítás eltűrésének bűne száradjon a fejemen.

- Kedves Frici - mondtam, minden további ellenállítást elsöprő bizonyossággal -, tizenegy hiba maradt a novellában, nem pedig tizenhárom; tizenegy, igenis, én már csak tudom. Hiszen a novellákat én korrigáltam.

Karinthy, nyilván ekkora biztonság láttán, aztán meg téves állításának ilyen autentikus forrásból származó cáfolatán magába szállva, egy pillanatig szájtátva meredt rám, aztán, mint aki valami jó viccet hall, nem éppen bimbó szája egész szélességében elvigyorodott.

- Na látja, Karinthy úr - szólt ekkor Mikes, aki eddig mit sem adva a Karinthy elkeseredésére, nyugodtan írogatott a főkönyvbe -, milyen szerencséje van magának. Novellája a kéziratban meglehetősen szürke volt, unalmas; így pedig, kinyomtatva, tele van váratlan és érdekes kifejezésekkel. Fodor úr, mint egyébként is művelni szokta, benne hagyta a szövegben az összes sajtóhibákat, és azt hiszem, még néhány újszerű jelzőt is beleírt.

- Bele is írtál?! Szent isten! Tehát akkor, ah, ah - kezdett el most Karinthy hirtelen röhögni; röhögni, ahogy mondom -, hát akkor, Mikes bácsi, tartozik nekem egy novella árával.

- Hogyhogy, Karinthy úr? Hiszen már kifizettem - szólt Mikes, felütve fejét a könyvből, amelybe éppen beleírt még valamit.

- Egy novelláért, amelyet átvett, meg is kaptam a pénzt. A másikért, amelyik megjelent, mert hiszen ez egy egészen más írás, nem kaptam meg - vágta rá Karinthy diadalmas, széles mosollyal.

Mikes bácsi tapasztalt, úgynevezett dörzsölt szerkesztő volt, nem lehetett őt egykönnyen belehúzni a csőbe, ahogy mondani szokták. De most ez egyszer neki is tátva maradt a szája, és szeme kifejezéséről ítélve, őszintén megrökönyödött.

- Jó, jó, Karinthy úr - szólt aztán, egy bonyolult jogi helyzeten átlátó, vén beavatott fifikájával. - Ami a megjelent és bizonyos fokig más novellát illeti, a jogdíj érte akkor is Fodor urat illeti, aki a maga novellájából, részint a hibák bennhagyásával, részint mert beleírt, egy egészen új novellát szerkesztett.

- Ő pedig lemondott róla, az én javamra - vágta ki és kacsintott rám diadala tetőpontján Karinthy, és vette elő a töltőtollát.

Aki azt hinné, hogy hiába vette elő, az nem ismeri az írói szent jogait védő agresszivitás és az erkölcsi túlerővel szemben csökkenő ellenállás törvényét.

Nos, hogy visszatérjek oda, ahol éppen az ominózus sajtóhibák rejtőzködő, nyomorult serege után nyomoztam, Mikes bácsi pedig a kéziratok között zörgött, böngészve, mint a vadász kutató lesen zörgeti a bokrokat: az öreg, cigarettáján iszonyúkat, gyorsakat szíva, egyszerre csak felkiáltott, miközben kezével egy elolvasott kézirat utolsó lapjára ütött:

- Nézze csak! Hát nem valósággal megríkatott, a fene egye meg ezt az embert! - és odatolta nekem a néhány papirost. Finom, kristálytiszta, megható novellácska volt, most is látom a hajszálbetűs kézírást; akkoriban a kézirat valóban kézirat volt; úgy tudom, csak Móricz és Babits írtak nekünk géppel.

Mikes közben Láng János úrnak telefonált, hogy fáradjon be hozzá gyorsan. Láng úr, a mindig barátságos, nyájasan hivatalos képű, szerfölött udvarias titkár, szolgálatkészen mosolyogva megjelent.

- Írjon ennek az embernek, kedves Láng úr, hogy jöjjön be minél előbb.

- Meglesz, Mikes bácsi, rögtön lediktálom a levelet - hajolt meg könnyedén Láng úr. - Illés Endre: *Ibolyaszedők* - böngészte, a kéziratba belenézve.

Pár nap múlva gondos öltözékű, rendkívül finom, szerény modorú, vékony fiatalember állított be a szerkesztőségbe - és jutott aztán Mikes bácsi pártfogásába az ifjú medikus, a legelső felfedezettek között.

Azóta sok minden kitűnőt írt az élete és alkotóereje virágjában élő Illés Endre, de az *Ibolyaszedők* című novellát, amely pár nap múlva megjelent Az Est-ben - s még utána sok hasonló más, azok közé az írások közé iktatom, amely odatartozik a régi, kedves írásokkal való találkozásom és ifjúkorom emlékeihez.

Egy más alkalommal, mikor szintén olvasási órát rendeztünk, Mikes bácsi megint vidám cigaretta-füstkarikáit bodorítja a levegőbe, vagyis lelkesedni kezd:

- Nézze csak! Valóságos új Jókai! Ahogy ez mesélni tud, eseményt bonyolítani, az egészen ritka dolog. - Odaszól megint Láng úrnak telefonon. Ismét egy levél, egy behívandó ismeretlen.

Pár nap múlva kopognak; világosbarna bőrkabátos, nyúlánk, pirospozsgás, kerek, mosolygós arcú fiatalember lép be.

- Dernői Kocsis László vagyok - nyújtja a kezét lendületesen, mint valamely isten küldötte, aki eljött, hogy jókedvet osszon az embereknek.

- Megjelentem a levélre, szerkesztő úr - mondja jóízű hangon.

- Örvendek. No, üljön le, Kocsis úr. Rágyújt? - tolja oda Mikes a cigarettákat.

Dernői rágyújt, ki sem mondható élvezettel fújja a füstöt, az egész ember csupa önbizalom, boldogság. Mikes élvezettel nézi új emberünket, aztán azt mondja:

- Olvastuk novelláját, Fodor úrral: az a rosszmájú ember, ott ni, és megállapítottuk, hogy maga, ahogy elmesél, egy valóságos új Jókai. Maga nagyon termékeny, ugye?

- Nagyon - felelte Dernői mély meggyőződéssel, miközben cigarettájából füstoszlopot fújt a plafon felé.

- És mondja, hogy szokta csinálni? Hogyan kezdi például a napot egy ilyen termékeny író?

- Reggel hét órakor felkelek, megborotválkozom, megmosdok, aztán bemegyek a Seiffert kávéházba, megreggelizem, és megírok egy novellát - mondja, mint egy katonai hadmozdulatról szóló jelentést.

- És ezt mindennap megcsinálja, Dernői úr? - kérdi Mikes, élvezetes érdeklődéssel.

- Mindennap! - feleli Dernői. - Kivéve a vasárnapot, mert akkor pihenek.

Mikes bácsi elővette a főkönyvet, új lapot nyitott, beírta az író nevét és a novellát.

- Írja alá, Dernői úr, aztán ha megint valami szép új írása lesz, lássuk megint.

Dernői vadonatúj bőrkabátjában, csikorogva, ropogva, egészséges, bő áradású mosolygásának fénykörében vonult ki a szobából.

Másnap, pontosan négy órakor, kopognak. Dernői Kocsis nyit be, roppant derűjével és félig kacagós mosolyával, mely olyan harsanó és életigenlő volt - asszociáltam magamban -, mint amikor fiatal, szép süldők kukoricát ropogtatnak.

- Jó napot, szerkesztő úr! Hoztam egy új novellát.

- Örülök, Dernői úr - mondja Mikes. - No, adja ide, és írja alá. Biztos kitűnő, nem?

- Kitűnő - válaszolta Dernői, aztán aláírt, felvette a pénzt, és bőrkabátos, büszke diadalmenetében távozott.

Másnap délután pont négykor megint megjelent - egy új novellával. És ez így ment jó néhány napon át, Mikes fokozódó hüledezése mellett.

- Maga rendkívül termékeny, Dernői úr, már látom - mondja Mikes.

- Rendkívül - felelte Dernői, az állításában igazolt érdem önérzetével.

- Tudja, mit - szólt most az öreg, gondolván, az imponáló novellaáradás közt így csak módot nyer egy kis lélegzetvételre -, írjon nekünk egy regényt, egy érdekeset, folytatásosat.

- Igenis, szerkesztő úr, megírom - felelte Dernői megnyugtatóan, és a szokásos „írja alá, Dernői úr", „viszontlátásra, szerkesztő úr" után elvonult bőrkabátjával.

Egy hét múlva Dernői mosolysugarai teljes özönében ott volt megint.

- Jó napot, szerkesztő úr, elhoztam a regényt.

Mikes bácsi meglepetésében leült, s homlokát kezdte simogatni sebesen.

- Hamarabb is megírhattam volna, csak két napig nem jól éreztem magam - mentegetődzött Dernői.

- Nem baj, fő, hogy megvan - nyugtatta meg Mikes, miközben ámulattal mérlegelte az odanyújtott papírtömeget. - *A dervisgenerális*, jó cím. Ha megfelel, már a héten elkezdjük.

Meg is jelent folytatásokban, a Pesti Napló-ban.

Így szárnyalt az új felfedezett pályája, míg Mikes be nem rakta sportrovat szerkesztőnek. Az újságírás, úgy látszik, kiválóan alkalmas a túlhabzó írói invenció mérséklésére, mert attól fogva Dernői nem írta meg a napi egy novellát avagy a heti egy regényt.

ŐSZI MADARAK

Az ősz jött, rohanó szeleivel, cifra, új gyümölcseinek zugaival, majd terei kinyújtott határtalanságával, amelyben a madarak szinte elvesztek, mert nem találták az útjelző, lombozó fákat: és én már nagyon öreg, immár féléves „szerkesztő" voltam, amikor egy napon Mikes, látván, hogy menni készülök, azt mondja nekem:

- Üljön csak le, még ne menjen, ne hagyjon egyedül, mert félek.

Nagyon meglepődtem, nem tudtam felfogni, mitől félhet az öreg, aki, ha egyéb nem volna szolgálatára, egy cinikus viccével el tudná kergetni még az ördögöt is. Mindenesetre, bizonytalan és csudálkozó képet vágva, leültem.

- Egy őrült fog idejönni, nem árt, ha maga is itt lesz - magyarázta Mikes.

- Egy őrült? - ugrottam fel, aztán leültem megint. Végleg nem értettem a dolgot.

- Csendes őrültnek néz ki, de könnyen dühöngővé válhat. Magával nyugodt vagyok, maga egy erős ember, ugye?

- Hát erősnek erős vagyok, de azért egy őrültről sose lehet tudni, ha mondjuk, hátulról váratlanul megtámad. - Bizonytalanul pislogtam az ajtó felé.

Tekintetemre, mintha egy nyomás lett volna ez ott valami láthatatlan gombon, az ajtó felnyílt, Adolf altisztünk dugta be a fejét, ijedt arckifejezéssel:

- Itt van!

Igen, eljött... Az iszonyatos évek őrlő malmaiból, a vad szíjak kerengésétől még kótyagosan, idejött egy ember: az elindító végzettől a visszahívásig, egy teremtő erő megmutatásának, hej, rövid futamáig tündöklő író: Pap Károly.

Pap Károly! Lehetséges-e, hogy mint annyi, mégoly közeli barát, már te sem vagy? Látom még vízióktól merev nézésű szemedet, ahogy a hajdan volt London vendéglőben nagy Jézus-regényed vázlatát mondod el vagy Shakespeare-darabodból olvasol részleteket. Látom gunyoros, bús, biggyedt szádat, keserű, de a durva kényszerűségeken heroikus iróniával győző tekintetedet, ama émellyel, a hánytatva feltoluló idők közepette, melleden a sárga csillaggal, utolsó együttléteink alkalmából a Belvárosi kávéházban. Pap Károly, kinek és mit vétettél te olyan nagyon, hogy el kellett hurcoljanak attól az asztaltól, ott az emeleten, ahol nem űztél te más egyebet, csak írtál, írtál, kusza, dűlt, olvashatatlan betűiddel, reggeltől estig, szentekről és démonokról, istenekről és emberekről, világok és idők nagy és kicsi dolgairól; míg egy nap elvittek, megölni! Mint egy barmot? - nem, mert a szomorú kényszert még indokolni tudja a természet nyomorult éhsége; mint egy gyilkost? - nem, mert az ember ölt: és a leszámoltató, végső percig törvények ceremóniáin át érkezik el. Meghaltál, mint valami neve nincs, érdeme nincs semmi féreg. A dolgok mélyen ülő igazság szelleme álljon törvényt az emberi szóval meg nem nevezhető történések fölött!

Nyílt az ajtó; rémítően szőrös, réveteg fiatalember jött be. Arca metszését nézve, ha szakálla lett volna, azt mondta volna az ember, a bibliából lépett ki, a babiloni fogság idejéből. Mikes mozdulatára petyhüdten nyújtotta a kezét.

- Üljön le, Pap úr. Gyújtson rá - szólt Mikes.

A kínálásra nem ült le, a cigaretta nem érdekelte, csak állt a szoba közepén. Szemét nekifeszítette egy pontnak, és egész idő alatt nem vette le onnan. Egyik nadrágszára rövidebb volt, mint a másik; egyik alól zöld harisnya kandikált ki, a másik lábszárán kéket láttam. Mikes idegesen lapozott a kéziratokban, amiket az előző napon vett át a fiatalembertől Adolf mester.

Szorongásom túlzaklatott szívként, szinte hallhatóan dobogott. Idegesen figyeltem.

- Hát nézze, Pap úr - törte meg a kínos csendet Mikes. - Elolvastam a verseit, de sajnos, nem nekünk valók. Mi polgári lap vagyunk, tudja, Pap úr. És mit ért maga például ez alatt, hogy: „Ó, Mária, rád szegezett az isten haragja csődörnek?" - Pap úr nem felelt, csak nézte a falon a pontot, mintha az nagyon gyanús volna neki. - Mondja, Pap úr - folytatta Mikes, kétségbeesett jó szándékkal -, és mit jelent ez itt?

Valamit idézett a versekből megint. Pap úr mindent keresztülszegző energiával csak nézte a falon a pontot, mintha várná, hogy most ugrik ki onnan valami. Aztán komoran ezt válaszolta:

- Ez az, ami a bibliában a sötétség a vizek felett. - Összenéztünk. Emlékeztem, valahol azt olvastam, az őrülteket az jellemzi, hogy folyton egy pontra tekintenek. A helyzet reménytelen volt.

Mikes pénzt adott a fiatalembernek, hogy hozzon, majd ha lesz, új és neki való kéziratokat. Pap elvette a pénzt, és ott tartogatta a kezében, de tovább állt posztján, a szoba közepén, és szemügyre vette megint a gyanús pontot a falon: mintha elhatározta volna, hogy végez ott avval a valamivel, s amíg ki nem ugrik, addig nem mozdul.

Lakatos László jött be a szobába; bemutattuk neki Pap urat. Pap azonban csak tovább állt a szoba közepén nyugodtan, megvárta, amíg Lakatos elintézi a dolgát és távozik.

A helyzet kimondottan válságosra fordult. Mit csináljunk? Vidám kopogtatás hallatszott az ajtón. Erdélyi József vágtatott be, kis táskáját lóbálva, szélvihar gyorsaságával. Ó, be megkönnyebbültünk!

- Bemutatom magának, Pap úr, Erdélyi József urat. Tudja, ő az, aki azokat a szép Petőfi-verseket írja.

Pap komoran vette tudomásul a dolgot, de nem mozdult őrhelyéről most sem. Az öreg, hogy a hangulatot könnyítse, elszavaltatta Erdélyivel éppen behozott versét, amelynek a címe: *Zrínyi kirohanása.*

- Tetszik-e, Pap úr? - kérdezte Mikes.

- Nem tetszik - felelte Pap úr, kitartóan fixírozva a falat.

Erdélyi, gondolom, kissé dühösen, elrohant. (No, nagyon nem haragudott meg rá, mert emlékszem, volt egy idő, később, amikor Pappal - ennek szorult helyzetében - többször megfelezte a honoráriumát.)

Pap kiböjtölt ott mindenkit, aki jött, a végén is Mikes álnok dolgot művelt velem. Megszökött, és otthagyott Pappal! Elindultam én is; Pap szó nélkül, mint a hű kutya, egyre követett, pedig a legfantasztikusabb utcákon meghurcoltam, hogy elmaradjon. Hosszú vándorlásunk után az éjszakában végre sikerült valamilyen atyafiánál leraknom.

Harmadnap megint eljött, újabb versekkel, aztán megint.

A versek zavarosak voltak, de valahogyan mégis rendkívüliek. Mikes bácsi mindig kifizetett neki egy-egy verset, és beírta a nagykönyvbe. Ami érdekes volt, Pap viselkedése napról napra egyre emberibbé változott. Azt mondja egyszer neki Mikes:

- Pap úr, próbáljon nekünk novellát írni.

Néhány nap múlva Pap rettenetes macskakaparásos kéziratú novellát adott át Mikesnek. Mikes olvassa - észreveszem, hogy a cigaretta olvadozik a szájában; ez jót jelentett. Az öreg letette a cigarettát, aztán valami végzetes, szigorú, nagy dolgot éreztető hangon ezt mondta:

- Pap úr, maga prózaíró, kérem! Ez a novella gyönyörű.

Ha jól emlékszem, a novella címe a *Balatoni menyasszony* volt. Pap Károly ettől fogva egyik jó novellát írta a másik után. Magatartása öntudatosodott, csak réveteg nézése maradt meg, mintha az életen túl keresne egy megfoghatatlan valamit.

Megtudtuk aztán, mitől volt előzőleg olyan zavarodott. Akkoriban szabadult ki, több év után, a fegyházból, ahová mint 1919-es forradalmárt csukták.

A régi tisztességéből és magyarságából kivetkőzött, zsidótörvényes magyarságnak Pap Károly zsidó volt - a zsidóságnak pedig, sokszor keserű igazmondásai miatt *(Zsidó sebek és bűnök)* gyakran „ellenség". Ez az ember mérhetetlen jóakaratával, tisztánlátásával és szeretettől olvadó lelkével együtt a legmagányosabb író és ember volt a világon. Ha nem lett volna mellette segítő élettársa - aki mint író is megrögzítette a Pap Károlyné nevet -, felfordult volna a magyar irodalom jól táplált nagyságai mellett.

Míg Mikes Lajos és Osvát Ernő, ez a két szerkesztő élt, volt a „hatalmasok" között valaki, aki mellette állott. És ott volt Gellért Oszkár is, az *Azarel* kiadója - aki a Nyugat Kiadóval állt a háta megett, amíg lehetett...

Írásait nem hozták. Színdarabját, *Mózes*-ét, egy kis felekezeti színházacskában játszották, míg be nem tiltották. Az új magyar prózairodalom egyik legnagyobb tehetsége élőhalott lett a kor számára. Aztán jött a munkatábor. Majd a szél elfújta az utolsó szavakat is, amiket üzenhetett.

Avval, amit akart, elkésett ember volt - és arról, amit mondott: gondolom, az Ember elkésett. A nagy hitvallók, vallásalkotók, világerkölcs-revizorok és kataklizmák közt valami új törvényben vajúdók kora értékelhette volna igazán ezt az embert.

A Biblia fia után - mintha a napi sors, munkások, krajcáros tisztviselők, bánatok és örömök mából lelkedzett élete is meg akarta volna teremteni a maga szimbolikus hősét - megjelent a másfajta látások és mítoszok új embere is: Gelléri Andor Endre. Tere - a Pap Károly-i végtelenekkel, arányon kívüliekkel szemben - a gyár, munkaütem, limlom-udvarocskák, bérszoba, ágyrajárót nyugtató szurdok; de a szürkeségekből mit teremt Gelléri?! A nehéz munka, kicsikben való megelégedés vagy a nem jókra gyerekes, váratlan magától értetődöttséggel rádöbbenő lázadás micsoda harsogó életerejű, szurtos, nagy öklös, életvidám embereit!

Még előttem van a nap, Mikes tekintete, amikor a fiatalember behozott kéziratait forgatja. Tagbaszakadt, bozontos hajú, dudoros homlokú, gyermeteg, kérdező, bizonytalan és villogó tekintetű suhanc állt előttünk. Ruhája a munkásé, aki, üzemen kívül dolga akadván éppen, csak úgy magára kapott valamit; mozgása esetlen, kezei irtózatosan nagyok. Ott állok Szabó Lőrinccel, Lőrinc a Pandorát szerkeszti akkoriban.

Persze, csak irodalomtörténészek tudják, hogy ilyen című lap is volt a világon, mert mint annyi mást, rövidebb bukdácsolás, kerengés után, ezt is benyelte az idő hulláma. A Pandorát Mikes segítségével, azazhogy pénzével alapította Szabó Lőrinc; akkoriban ugyanis egy ideig Lőrinc nem tartozott az Est-lapok kötelékébe. A *Pandora*, mely célkitűzésében az ifjú irodalom összefogása volt, Lőrinc egzisztenciájának biztosítása jegyében is született. Szabó Lőrinc aztán, szerencsére, visszakerült a szerkesztőségbe, hogy tovább javítsa és címekkel lássa el a kéziratokat, mert a Pandora, mint gondolható, a legnívósabb igényekkel szerkesztődve, nem sokáig bírta a ráfizetéseket. (Gondoljunk csak arra, hogy a Nyugat-nak dicsősége legtetején ha volt ezer példánya, azonban volt még kevesebb is!) A szép reményeken kívül, amelyeket a Pandora keltett, annyi haszna volt mindenesetre, hogy egyéb (jó részben feledésbe ment) nevek között Gelléri Andor Endrét megszólaltatta hasábjain.

Ott áll Gelléri Mikes előtt, Mikes belelapoz az írásokba, miközben megkérdezi:

- Mondja csak, Gelléri úr, mivel foglalkozik még, a novellaíráson kívül?

- Kelmefestő üzemben dolgozom, és üzemi időm után páncélszekrényt szállítok - húzza ki magát a fiatalember -, apám ugyanis páncélszekrényeket készít.

- Jól van, no, meg is látszik magán - jegyzi meg Mikes elégedetten, az írásokba belevesző szemmel, majd egyre elmélyedőbben, amiközben arca növekvő meglepetést tükröz.

- Olvassa csak - szólt aztán Lőrincnek, odanyújtva az írást, ravaszkásan mosolyogva, mint aki valami váratlanul nagyszerűre bukkant, de hallgat, hadd élvezze utána, hogyan vág rá meglepődve majd csudálkozó képeket a másik.

Lőrinc megtörölte a szemüvegét, szokott kézlendületével hátracsapta mindig a homlokába lelógó haját, aztán olvasni kezdett, szerkesztői megszokottságból itt-ott önkéntelenül belejavítva egy-egy ékezetet. Ifjúnk közben ide-oda topogott, férfiasan uralkodni igyekezvén izgalmán, miközben olyan képeket vágott, mint az apja nehéz keresményén tanult és sokszor erre emlékeztetőül figyelmeztetett fiú a vizsga izgalmai között.

Lőrinc végre befejezte az olvasást, az utolsó mondat végére még odabökött egy pontot, aztán Gellérihez fordulva, minden elhamarkodott kijelentéstől tartózkodó módján és kissé tanárosan, de ifjú öregmesteresen is, nagy megelégedést kifejező hangon azt mondta:

- Maga egy igazi őrült! Egy új Rimbaud! - tette még aztán hozzá. - Közlöm a Pandorában.

Hogy Gelléri tudta-e vajon akkoriban, ki az a Rimbaud, nem valószínű, de a ténymegállapítás, hogy igazi őrült, láthatóan nagyon tetszett neki. Egyszerre beszélni kezdett, magyarázkodni, gyónni, bőven és összefüggéstelenül, aminthogy később is előfordult nála, hogy a révületeket összekeverte a valósággal, amivel az őt nem ismerőket nemegyszer megdöbbentette.

Mikes mindent megértő, elégedett mosolyával kísérte a dolgokat, aztán így szólt: - Jól van, Gelléri úr. Azért még semmi baj nem lesz, hogy az írásait közlik a Pandorában, mivelhogy azt úgysem olvassa senki. - Ironizálhatott az öreg a lap fölött nyugodtan, hiszen éppen elég pénze veszett az ifjú titánok lapjában. Egy írást egyébként ő maga is átvett mindjárt, és még sok írást közölt Gellértől azután.

Lázas, újszerű képekkel lenyűgöző, vad, lírikus írások voltak ezek a Gelléri-prózák, az elbeszélő csak később bontakozott ki a víziók kuszaságából. Epikája azután is a legenda, a mondaképző intuíció világában mozgott; ami tudatosság volt benne, valójában az álomban járónak öntudatlan, „kozmikus” biztonsága. Nem ismertem még ennyire nemtudatos írót; nemegyszer mondtam neki mérgesen, miért nem hisz abban, amit leír, és miért kell azt azonnal, ahogy megírta, másoknak felolvasnia? Még akkor is, ha az a megtiszteltetés ért, hogy Füst Milán mellett, akit nagyon szeretett, én voltam az, akinek írásait előre megmutatta.

Kedves, örök, nagy gyerek, Gelléri, a mosolyogtatásig naiv, közlékeny, szívvel teli és bolondos! Akkor is, amikor lázas szemmel olvasmányairól beszélt (nem volt még szenvedélyesebb és buzgóbb olvasó); akkor is, amikor friss írásait hozta elénk lelke dús tenyészetű ősrengetegéből, vagy a szeretett nőt mutatta be aggoskodó kérdéssel néhányunknak, hogy érdemes-e vajjon a költő szerelmére. Emlékszem egy bohókás alkalomra, amikor egy Est-ösztöndíjból, melyet Mikes járt ki neki, néhány hétre Berlinbe utazott (úristen! micsoda búcsúlakomát csaptunk!), ahonnan, annak jeléül, hogy milyen rosszul megy neki, csontokat küldött nekünk egy csomagban. Emlékszem arra is, mikor töméntelen sok kadarka után, pórul járt vadevezősöket fogdostunk ki egyszer, a tiszta borhoz a megfelelő vizet hozzányelve, a viharzó Duna habjaiból. Kirobbanó erejével, játékosan, az ágaskodó, tátongó habok koszorújában hogy csapkodta a vizet! És emlékszem rá, amikor súlyos asztmásan (és éppen betegsége miatt a visszatérés reményével) a munkatábor örökre elnyelő poklába ment.

TOVÁBB AZ EMLÉKEKBEN

Micsoda kegyetlen természetesség, miféle bűnös, sunyi, önhitt kivételességi érzés, milyen, az önmagunknak feltett kegyetlen kérdéseken átcsuszamló és magunk előtt is csak szégyellve felvillantott „érdemesség” az, amely lehetővé teszi, hogy nem billent lelkiismerettel továbbvigyük az életet: amikor, az általános nagy pusztulás mellett, annyi kitűnő barátunk az iszonyúságok áldozata lett?! Miféle részrehajló sors kegyességéből érdemeljük meg, hogy egyesek itt állhatunk még, mint valami pillér, amely mellett a vad események tovarohantak; mint valami állandó nyolcadik vagy kilencedik az új és új őrültektől jövő embertizedelésben; vagy szórakozottan meg nem látott valakik, amikor a teljes fegyverzetébe időnként felöltözött halál - mint egy istentől nagy emberpróbákra elengedett ördög - a nagy csapásokat osztotta?!

Sárközi Györgyöt látom most: lebegő, szellős járásával közeledik a Teréz körúton, délután fél négy körül; éppen megyek be a szerkesztőségbe, ő pedig hazafelé tart, az Athenaeumból. Ott volt ő cégvezető, irodalmi igazgató; a finoman remegő érzékenységet tükröző versek költője mellett a könyvkiadás kitűnő rátapintású, értő embere. Költő és író: és a nép dolgainak, szükségeinek a kockáztatásáig igaz érzője, az ennek a jegyében született Válasz folyóirat és az 1937-ben kezdett *Magyarország felfedezése* című, rendkívül fontos könyvsorozat szerkesztője, és még mennyi minden! Bizony, a jóra fáradhatatlan szívet oltottak ki a vérnek és iszonyúságnak névvel nem is nevezhető „emberei” Sárközi Györgyben!

Az Estnél ismertem meg - éppen verset hozott - ezt a szívélyes, végtelenül jóindulatú, szerény, de ugyanakkor rugalmas tartású, hinduképű fiatalembert. Már ismert költő volt, 1917-ben jelentek meg első versei; én még az olasz fronton hősködtem akkor.

Berlini két és fél évig tartó önszáműzetésem után - hogy előreugorjam kissé az időben -, 1937 kora tavaszán, amikor egyszer a *Válasz*-hoz verset vittem, azt kérdezte tőlem: nem akarok-e lektor lenni az Athenaeumban? (Est-munkatársi minőségem akkor már hét éve megszűnt volt: az irodalmi rovat már nem létezett, irodalmi tikárra nem volt szükség, és újságíró lenni nem akartam.)

Az Athenaeum a legnagyobb kiadó volt, az állás megtisztelő és komoly. Az Estnél eltöltött hét, majd aztán az Athenaeum-beli tíz esztendő, később az Új Időknél elszerkesztősködött öt év adott így módot arra, hogy az utóbbi négy évtizednek minden íróját személyesen megismerjem; mégpedig nemcsak felületesen, hanem sok bajaikban: amelyek között nem a legcsekélyebb, hogy az írónak nincs pénze. Hány kulissza feltárul, miközben a szerző vásárló-eszközre váltja (ami nem is mindig a legegyszerűbb) a rendeltetését illetően annyi szép címmel, céllal és fölséges lázzal fogant kéziratot! És ezek között a csereüzletek között a leg-keservesebb bizony az, amikor az írások vajmi rosszak, és a szerző nyomorban van: s a dolgok eme sajátossága pedig minden számítás szerint továbbra is így marad... Egy-két írás elsózódik még, de „így nem mehet tovább”, amikor is aztán, a reménytelenül tehetségtelen és irgalmatlanul jajveszékelő íróra ránézve, a kétségbeesett, irgalmas szamaritánus szerkesztő felsóhajt, és azt mondja (mint Mikes mondta egyszer, ahogy mesélték): „Dobjátok ki, mert megszakad a szívem.”

1937-től 1944 elejéig dolgoztam együtt Sárközivel; sok olyan dolgát láttam, hogy ha patetikusan akarnék erről a - hangzatosságokat annyira kerülő - szemérmes emberről beszélni, azt mondhatnám, hogy: „A hősök közül való volt.” A *Magyarország felfedezése* első kötetei, a *Viharsarok* és Erdei Ferenc higgadt, tárgyilagos, de ugyanakkor nagy visszhangú műve, a *Futóhomok* után (akkoriban kapott Féja Géza, a *Viharsarok* szerzője nyolc hónapot) valóságos hajsza indult ellene: bent a vállalat legfelsőbb vezetősége, kint pedig a nagybirtokos érdekeltségek részéről. Vadnai Béla vezérigazgató, aki, mint jó üzletember, egyfelől örült a sorozat sikerének, enyhíteni, ártatlanítani szerette volna a bátor szövegeket, Sárközi viszont

nem akart engedni a negyvennyolcból, inkább az állását otthagyja - mondta. A vállalkozás végül is kormánybiztost kapott - Purglyt, a kormányzó atyafiát -, és így mondanivalója lényegéről lemondani kényszerülvén, a sorozat folytathatatlanná vált.

Bár krónikámban, mint említettem, időbelileg távolról sem értem odáig, Sárköziről, a falukutatásról és hasonlókról lévén szó, ide kell iktatnom, ha egyelőre futólag is, az annyi vitára alkalmat adott, oly sok rétegzetű és árnyalásában annyi változatot mutató, történelmi perspektívájú „Márciusi Front"-ot. Erről sokan és sokat beszéltek, de tárgyilagosan, azt hiszem, nagyon kevesen és keveset; a végső igazságot kimondó valakit én se akarom játszani. Az elfogulatlan, ha volt ilyen, azt mondhatta volna talán erről a mozgalomról, hogy sok benne a városellenesség, a „bűnös Budapest", a kezdeti Sturm und Drang, az antiszemitás aláfestés; de céljai: a földbirtokrendezés, a parasztkérdés, az országos reformok tekintetében komoly jelentőségű volt. Az urbánus oldal (e hibrid összetételű valamiről is sokat lehetne beszélni; arról, hogy mi volt, és mit akart vagy nem akart tulajdonképpen) provincializmussal, kultúraellenességgel, nacionalizmussal, a munkáskérdés kizárásával, fasisztikus orientációkkal (és pár személyre nézve, sajnos, nem is alaptalanul) vádolta ezt a „Márciusi Front"-ot, szócsöve, a szocialista-urbánus, polgári radikális és még sok egyéb árnyalatú *Szép Szó* keretében. (Ennek a lapnak, József Attila vezérkedési fénykörében ugyan, ideológiai fő hangütője Gáspár Zoltán, Horváth Béla és K. Havas Géza mellett - inkább Ignotus Pál, Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan és még néhány társa volt.)

A Sárközi György szerkesztette *Válasz* - nem bírom a dolgok sodrásában, hogy ne mondjam még -, a „Márciusi Front" ágyúja, avval lőtt vissza a vádakra, hogy a Szép Szó társasága gyökértelen-európaiaskodó, álreformer és valóságban semmit nem akaró, üres, sznob társaság. A harc odáig ment, hogy az ügy iránti lelkesedésében és igaza fölötti biztonságában derekasan túlzó Sárközi kereken megmondta, hogy nem veszi jó néven, ha a Válasz írói a Szép Szóba írnak. Ezt, ha meg is volt róla a véleményünk, meg is érti az ember, ha az érvek és rágalmak dárdáit a népi oldalról messianisztikus és kizárólagos igazságtudattal, a másik oldalról pedig vérig sebző gúnnyal és nyelvöltögetéssel kísérő felek harci hevére gondolunk. Hogy kitől eredt alapjában ez az áldatlan testvérháború, nehéz volna megállapítani, a végső célpontjaiban, másnak és másnak a kihangsúlyozásával, mégiscsak egyet akaró két tábor mindenesetre derűs látványban részesítette azután a közös és rohamra váró, fasiszta ellenséget.

Azért tértem ki, bár tárgyalni itt még nem kívántam, erre az ominózus kérdésre, mert Sárköziről lévén szó, nem lehetett elmulasztanom, hogy szóba hozzam ebben az ügyben való szereplését is; megjegyezve (ami oly természetes egyébként), hogy amikor a „másik oldal" és lap vezéralakja, József Attila, egy napon az Athenaeumban járt, Sárközi a legnagyobb készséggel ajánlotta föl a vállalat segítségét, abban a formában, ahogy megtehette, vagyis francia könyveket kínált neki fordításra. Ez elég jó és - a sok illetéktelen kocafordító miatt - nem is olyan könnyen elérhető kereset volt; és majdnem minden nyelveket értő író szívesen vállalta ezt akkoriban. Attila el is vitt egy könyvet, de rövidesen ideggyógyintézetbe került; a sors más, iszonyú terveket készített...

Sárközi György mindenesetre derék oszlop volt a becsületesek rendjében; hogy kiesett, annyi omlással együtt, az ő hulltával is mállott egy nagyot, az örvény felé, a tisztesség, amelyen egyedül áll meg egy világ.

TALÁLKOZÁSOK SORRENDJÉBEN

Találkozások sorrendjében vettem a megismerteket, úgy, ahogy összevetődtünk a csodálatos és bús esztendőkben. Csodálatosak voltak azok, mert ifjak voltunk, és reménységeink között ott csillogott egy egész világ (be jó is, gyakori kegyetlenségében, kegye és üdve a sorsnak, hogy nem tudjuk, mi vár reánk!) - és búsak voltak, mert olyan űrszerűen fullasztó - és hazárd és merészkedésünkben olyan „isten neki, úgyis mindegy" - légkör vett körül bennünket, kik nyilván eredendően s alkatunknál fogva valamelyest hittünk egy eljövendő jobban.

Hiszen nem voltunk kevesen, mi nagyra-szépre hajlamosak; s az árnyalatokon túl egység volt köztünk abban, hogy nagyjában mit is akarunk, és hogy néma vagy hangosabb elszántságunk milyen felfogás, ferdeség felé irányul, és hogy ki ellen. Csak később formálódtak ki, illetve kaptak hangot itten is azok az „elvek", korcs elképzelések, amelyek egy álmegváltás-ellenzékiség-igazság látszatával hamis mederbe csábították a becsületesen változtatni vágyó naivabb törekvéseit; vagy, „időszerű"-ségükkel könnyű érvényesülést ígértek ezek az „elvek" egyeseknek, amiközben képviselőik, a torz tanok köpenyeibe burkolózva, hősi pózokban, maguknak - netáni lelkiismereti fellobbanásokat így eloltani - gyönyörű szándékokat hazudtak.

Voltak, ó, voltak olyanok, akik első útjaikon az újat, a forradalmian más, jobb világot akarás megmásíthatatlan embereiként indultak. (Szépségek, eszmények álmodott világa! Sokszor milyen banálisnak is tűnsz te, csak így mondva és újramondva, a késő emlékező előtt; de világfordulókon és csalódásokon át is vagy, és lenned kell, amíg a mából a holnapba lépő világ él, és megélésre érdemes!) Voltak, és vállalták útjaikban az üldöztetést, az elszigetelődést, a nyomort, a fogat összeszorító, mániákus, jövőbe néző hajthatatlanságot.

Mert hősöknek kell lennünk bizony, nagyraszántaknak, kalandokon, szépnyugalmú órák, alkalmak csábításain túl egy többre, életigazoló értelemre nézőknek; megfutott évtizedek távjaiból visszatekintve már tudja ezt az ember. Az évek elsuhannak, és mintha varázsszőnyegek volnának, jutsz el ifjú napjaidtól, dolgaidtól, nem is tudod, hogyan, életednek messze visszanéző időibe aztán. Ilyenkor a vád forrón és lassan ölő mérge fojt, ha nem tettél - napjaidat, véredet valami megfoghatóvá és el nem romolhatóvá gyúrva - a múlhatatlanság perselyébe valamit...

Egy délutánból, negyven év ködéből, szerkesztőségi szobák homályából, falak, folyosók, kérdő tekintetek és mosolyok mögül most egy arc bukkan fel előttem.

Éppen valamin disputáltam, nyilván egy költőn vagy filozófuson, Mikessel - mert elég sokat vitatkoztunk és veszekedtünk bizony -, amikor arra figyeltem föl, hogy valaki a folyosón, monotonságában is patetikus és valami csökönyös megszállottságot éreztető hangon, verseket szaval. Az ismeretlen szavalata közben pedig egy-egy vers végén, a refrén csattanásaként, Karinthy jól ismert hangja ütötte meg a fülemet. Mondom Mikesnek, hallgassa csak, valamelyik reménytelen költőnk, úgy látszik, Karinthyt csípte el a folyosón, hallgatóul magának. Kinéztem az ajtón, Mikes nyomomban. A folyosó közepén törékeny külsejű emberke, mondhatnám, jelentéktelen, állott. „Jelentéktelen", ha kemény arcát és átható, merev és - úgy érezted - a gyémántot is átfúrni tudó, szúrós tekintetét nem nézted. A törékeny fiatalember egy paksamétából olvasott fel, a falnak támaszkodva; Karinthy figyelt, széles, nagy száját állandó gyönyörteli mosolyban tartva, olykor-olykor tetszésnyilvánítás között, vagy miután szája becsukódott, megint kinyitva, az élvezet még teljesebb ábráját tárván a jelenésre. Mellette János, a gondnok, aki az újságíróknak a kiskasszából az előlegeket szokta adni, érdemek szerint; és mások, akik ott őgyelegtek éppen. A fiatalember egy versciklust adott elő, amelynek az volt a címe, ha jól emlékszem: *Szonettkoszorú az Istenhez*. (A cím, úgy látszik, változott.)

A folyosó tapsolt; Karinthy elragadtatása elégedett, halkan röfögő hangokban nyilatkozott meg. János, a gondnok, az érdemek szerinti pénzelőlegező, most odalépett a költőhöz, vállára tette a kezét, aztán a jobbal keményen belemarkolt a fiatalember tenyerébe néhány bankjegyet, és így szólt:

- Uram! Költeményei nagyon megnyerték tetszésemet. Gratulálok. Marton János vagyok, a gondnok. Engedje meg, hogy a kezelésem alatt álló kiskasszából, amelyből a magyar toll legjobbjait szükség szerint előlegben részesíteni szoktam, tiszteletem jeléül eme szerény összeget nyújtsam át önnek.

A fiatalember egyik kezében a kéziratot szorongatva, a másikban a pénzzel, furcsa idegreflexes faarcával, kissé zavartan meredt a gondnokra. Aztán a papirosokat zsebre vágva, mereven és szigorúan - ez, úgy látszott, hozzátartozik lényéhez - kezét nyújtotta:

- József Attila vagyok. Köszönöm a felajánlott pénzösszeget, de nem fogadhatom el. Nem vagyok benne bizonyos, hogy hamarosan visszaadhatom. Mostanában ugyanis bizonytalanok a jövedelmeim - mondta a költő kissé sötét, de nyugodt hangon. Mikes bácsi eddig jóízűen szívta a cigarettáját, ami, mint tudjuk, jót jelentett. Most odalépett a költőhöz, kezét nyújtotta, és így szólt:

- Csak tegye el a pénzt, József úr. A költő mindig tegye el nyugodtan, ha pénzt kínálnak neki; úgy sincs sokszor része az efféle szerencsében. A kapitalisták nagy disznók - hangzott Miklós Andor laptrösztje folyosóján -, nem nagyon osztják a pénzt a költőknek. Ha Marton úr a bukszát megfacsarja, hát csak dugja zsebre a pénzt, barátom. Egyébként egykettőre visszaadhatja neki, bár úgy gondolom, ő hosszabb időre szánta ezt az előleget. A versei szépek, maga pedig úgy szaval, mint Sugár Károly a Nemzetiben. No, jöjjön csak... Karinthy úr, novellát hozott? Különben nincs pénz - fordult oda még Karinthyhoz, Karinthy grimaszt vágva, megnyugtatóan intett, hogy ma kivételesen nem Mikeshez jött.

Mikes, vállánál gyöngéden előretolva, invitálta be a költőt a szobába, leültette, és avval a kíváncsisággal nézegette, amely oly jellemző volt nála, amikor a kéziraton és szóbeli megnyilatkozáson túl mintha valaki belső térképét igyekezett volna ábrázoltatni magának a rejtett dolgokat kivetítő tekintetével.

- Juhász Gyula beszélt nekem magáról a napokban. Maga tehetséges ember - szólt Mikes, erős meggyőződéssel. Attila dadogott valamit, meglehetősen félszeg, zavart volt; kis batyuját kinyitva átnyújtotta mindkettőnknek a *Szépség Koldusa* című, Szegeden megjelent versesköteté.

Nem emlékszem pontosan, hogy miket kérdezett még Mikes, és hogy Attila mit válaszolt. Fiatal, lázas és - sajátságos módon - ugyanakkor merev, hideg arcot látok fölmerülni az emlékek hullámából; lassan, megmérve ejtett, de jelentésekben konokon hangsúlyozott szavakat hallok, a szúró szempillantások kíséretében, amelyek a mondottakat mintha odaszegezni igyekeznének a tudat alá, az emberbe. (Ha jellegzetes, az irodalomban, emlékezésekben megrögződött emberekről esik a szó, vigyázni kell, hogy a róluk már megrajzolódott kép ne játsszon közre az új visszaemlékezőnél, amikor régi szavakat, helyzeteket rekonstruálni igyekszik: hogy így aztán önkéntelenül is hangulati utánszövegeket gyártson, a már lerögzítettek alapján.)

Sok idő múlva, Attila halála után mutatta nekem Kaczér Vilmos, minden idők legáhítatosabb magyar irodalomtisztelője, A Toll című lap szerkesztője (amelyben oly sok József Attila-vers jelent meg) József Attila levelét, amit nővéréhez írt a fölfedezésem utáni napokban. Ebben a levélben ugyanis nagy respektussal szól az Estben megjelent első - általam azóta már részben félretett - verseimről. (E levél 1961 telén megjelent az *Ország-Világ*-ban.) Nem emlékszem, hogy ilyesmit szóba hozott volna az első találkozásnál vagy a többinél. Mert sokszor járt

azután még nálunk a szerkesztőségben, egy csomó verse meg is jelent a Pesti Naplóban meg a többi odatartozó lapban, amíg a laptröszttel való kapcsolata Mikes Lajos nagy bánatára meg nem szűnt. Úgy emlékszem, egy inkriminált verse játszott itt közre; a politikai jellegű bírósági inkriminációk tekintetében a kapitalista újság - minden, a polgári sajtószabadság védelmét mutató gesztusa mellett is - igen érzékeny volt, és a József Attila-versek további közlését nyilván leállították. Erre ugyan nem is volt szükség, mert József Attila olyasmire, hogy ne kopogjon ott, ahol nem megfelelő légkört érez, még a politikai „gutgesinnt"-ségére érzékeny lapnál is érzékenyebb volt.

Egyébként itt kell kijavítanom az egyik róla szóló cikkemben (mely *A történelem sodrában* című cikkgyűjteményemben jelent meg) írottakat, amely szerint Attila az Estlapokban a politikai háttér miatt egyáltalán nem szerepelt. A lap régi számait forgatva rájöttem, hogy tévedtem; a rossz helyzet ugyanis csak később állott elő József Attila és a lap között.

A KÖLTŐ ÉS KORA

Abban a zűrben, kavargásban, amelynek a neve: élet - és ahol csak az önhittség és önelégült butaság bizonyos benne mindig, hogy helyes az út, amelyen lép, és értelmetlen minden bizonytalankodás -, Attilánk nem volt - mondani kell-e? - olyan biztos a dolgában, mint aki saját szobrát hordja a hátán; az ilyesmit csak az iskolás, ifjúsági eszményt készítő bálvány-faragók és irodalman kívüli szempontok céljaira támasztékot, fétist csináló derék rajongók képzelik, akik a hús és vér és rezzenékeny idegalkotmányból megrendíthetetlen ércembert koholnak. Abban az idejebeli zűrben, bajban bizony József Attila se járt olyanképpen a világban, mintha ma járna - tegyük fel -, ha feltámadna hirtelen, egész halála óta aratott dicsőségében. Ezt az elemi tudni- és következtetnivalót az új és még újabb nemzedéknek mondom, amely nem tudja elképzelni talán majd, hogy a szocialista irodalom eme ifjú zsenije s gyötrött szívében és verseiben a jobbért való harcok fűtője és hordozója: a maga idejében, a nagyüzletű könyvek, jó magyarsággal mondva, „bestsellerek" és a magukat jobbra-balra sikerrel áruló és kapósaknak kiügyeskedett - szerencsére nem tipikus - irodalmárok korszakában milyen nem kapós és gyámoltalan „kicsi fiú" volt; aki a korban és a közéletben élt, az tudja, milyen szegény szegényember. A csodálatos asszociációk, új szárnyú mondatok, merészségek eksztatikus örömei között - gyakran - milyen gyáva, senki emberek kezén kallódtak (s nem új dolog ez s nem egyetlen) a költői szent gyötrelem világra vajúdott kincsei! Az olcsó újságszenzációt hajhászó szerkesztőcskék (nem sok Mikes és Osvát volt!) kényén, nem értésén hányódó nagy versek; a „kérünk egyszerűbbet és rövidebbet" kívánságok; a kicsi, elszánt nyomdász által hozomra kinyomtatott kétszáz példányok; a könyvkereskedő fanyalgásai a divatregények díszes polca alatt megtűrt helyecskékre sandító költő vékonyka könyvére nézve, amelyből annyi példány „fogy" - a barátoknak és jóindulatú lapoknak alamizsnaszerű kritikácska céljából adott könyveken kívül -, amennyi az üzletben véletlenül éppen elveszett!

Aztán: őrlődés a nagyság, fontosság kiirthatatlan tudata és a nyomor, a sajtóban, közéletben való szükségtelenség érzése között; az egy-két rajongó jó barát (és ki hisz aztán az általános, sőt üldöző süketség közepette ez egy-kettőnek is?), az embertelen próba alatt lassan-lassan megereszkedő életerők; és az új és új bajra, gondra bármikor kéznél tudott (s a háttérben mindig ott kísértő, vigasznak tartott), a gyötrő, gonosz életen, megcsúfoló álmokon bosszút álló leszámolás... (No de ez a későbbiekre tartozik.)

Őrült volt József Attila? Mi, írók, művészek az idegeink érzékenységével dolgozunk; a lélek és a kozmosz űrjeiben bolyongó érzés és jelenségkísértetek, s a külvilág hatásaként, dolog- és mondanivaló-árnyalatok legkisebbikére készen vagyunk, visszhangozunk; különben hogyan

hozhatnánk a világ elé, művésznevünk egyedüli jogosultságaképpen, a megfoghatatlant és elmondhatatlant? Ami pedig a titok megfogására jó, a szeizmográf-hajszálrezzenetekre is felszisszenő ideg: iszonyú s az egyensúlymegbillenésig nehezen elviselhető a durva mindennapok ostromában.

Néhányan, akik becsületességre törekedve, tehát sanyarúan és szenvedve, átéltük, tántorogtuk azt a kort: bizony-bizony azt is megvallhatjuk, hogy nemegyszer iktattuk titokban problémáink végső megoldói közé ezt a József Attila által utolsó medicinaként (jaj, hogy igénybe is vette) mindent megoldó barátot. Furcsa dolog, de így van: az élethalál-háború lendületében, a merések és „ki tudja, mint esik" kockák között, megerősítőként (a végsőkben úgyis az ő mezsgyéibe kerülő gyanánt) hányszor szorítjuk meg, cinkosul, a rettenetes árnyék - sok vállalásunkban, vad eshetőségeinkben titkon megnyugtató - kezét!

Attila bizonyára más utat is nyert volna az élet rettenetei közt, ha értőbb kör és - az egy-kettőn kívül - tág lelkűbb irodalom, erkölcsi és anyagi patronálás övezi, amielőtt a dübörgő vonat kerekeit öleli meg, utolsó és legbiztosabb patrónusa gyanánt!

A „kis díj" és a természetesen hozzágondolt másodlagos rangbeli besorolás egy ilyen költő és ember számára, ha kívül-belül rendben van magával, legfeljebb bosszantó lehetett volna: de a József Attila-i bonyolult, önkínzó és a végzetes dolgok felé áramló lelki folyamatban ennek a mindenképpen vak Baumgarten-díjazásnak szomorú szerepe lehetett...

KÖZBEVETETT DOLGOK

Betyárul érdekes volt, hisztériás, bizonytalan és őrült az a húszas és harmincas évek közötti időszak; erre talál az a mondás, hogy mindenkinek jól ment, kivéve azt, aki dolgozott. A totyakos vagy darázsfürge, hangos pénzű vagy mutyiban tomboló, a klasszikus és modern érvényű Plutó istentiszteletén megszállott tömeg, férfi és nő, virgonc-ügyes és elárkosodott, táskás szemű öregúr lázban táncolt, mint a hőmérőben a higany, a tőzsde mágikus körében, a forró és hideg áldással változó pénz előtt.

Röviden: a tőzsde, a „hausse" korszaka volt az 1920-1930 közötti idő: a politikában, közéletben Bethlen s a Nemzeti Egység pártja; a nagybirtok, a bank és a gyári klikkek uralma; álreformok, hitegetések; csalás, elnyomás és korrupció; az irodalomban a vásár, a bestseller diadala a vergődő igaz irodalom felett; de a sok, egy napról a másra nagyúri lagzi között még a költők meg-megnyalogatták a lábos szélit. Az Est-lapok után a többi lapok is rákaptak a rendszeres közlésre, amire Az Est aztán lassan-lassan abbahagyta (a végső fokon mégiscsak üzlet) eddigi tempójú irodalmi rovatát; illetve Mikesnek így elmenvén a kedve tőle, átadták csöndes kivégzésre Földi Mihálynak, aki bizony nem volt Mikes bácsihoz hasonló, kedves, álcinikus és az irodalomért, kelekótya írókért rajongó lélek. Fojtottan hisztériás, ideges, alapjában hideg ember volt Földi: arcán valami ráfagyott, állandó, de lefogott ingerültség; mindig jól öltözött, kínosan elegáns szavaiból mintha valami furcsa nyirok gőzölt volna az ember felé; baráti szavaiban valahogyan a szív nem csengett. Mint író a *Szahara* című regénnyel ígéretesen kezdte a Nyugat-ban, de a pesti nép nemi problémái, sajnos, sikeresebb utakat nyitottak számára a csak magas irodalomnál, legalábbis példányszámban.

Mint szerkesztő viszont nagy kaliberű, tág érdeklődési körű, tökéletesen modern, rendkívüli módon hozzáértő ember volt. Keze alatt a Pesti Napló a szó teljes értelmében a „műveltek" lapja lett; az abban örömet találó művelt többféle árnyalatot és egymásnak annyiféleképpen ellentmondó réteget képviselt. Mindegyik megtalálta benne a magáét, a dohos, büdös szakállú, nyakas maraditól az új, a smukkos nejű liberálisig és a még messzibb, balfelé

kacsintóig. Előfordult, hogy a lap elején egyik cikkíró a földreform ellen beszélt, pár oldallal tovább a másik mellette; belső cikkben Bálint György polemizált, finom és maró szatírával, a vezércikkben pedig Klebelsberg Kunó gróf magyarázta művelődéspolitikája áldásos új terveit.

A lap mindazáltal „jó lap" volt, igen nívós és érdekes; de határozottabb arcot akkor öltött, amikor az ördög már a kapukat recsegtette, és néhány naiv és elszánt cikkíró arra vállalkozott, hogy elmondja bús és keserű véleményét a hazai fasizmus mind sikeresebb hadmozdulatairól, amiközben a (tagjaiban legfeljebb talán csak otthon, az ebédnél ellene morfondírozó) „nyilas-ellenes" magyar kormány egymás után szavaztatta meg az úgynevezett zsidótörvényeket.

Szegény Teleki, a Telekiek történelmi-patinás romantikájával és a vak vagy gaz sokakat feldöbbenteni szánt őrületével, szándékkal vagy anélkül, de legalább nagyúri grandezzával (az általa oly tévedéssel és bizony bűnösen vezetett - a kisgazdákkal szemben a nyilasokat előtérbe hozó - választások után) az utolsó tétre mindenesetre rátette az életét. A többiek kitartottak, maradtak, a polcról való erőszakos levakartatásig, a maguknak és másoknak való magyarázkodás, hazudozás utolsó, torz igazságparódiájáig.

A *Pesti Napló*, Földi remeke, mielőtt, mint akkoriban szó volt róla, a „tiszta árja" Gratz Gusztáv, derék liberális ellenzéki vette volna át, megszűnt; Földi Mihály aztán a Béta Könyv-kiadó (Ágai Béla, az *Újság* főszerkesztőjének vállalata) igazgatója lett.

No de erre még visszatérünk; arra is, Földi hogyan likvidálta - Mikes után már - az irodalmi hagyatékot és rovatot, amikor is (hatalmas, íróknak és költőknek! kifizetett előlegekkel együtt) két zsúfolásig teli szekrény kéziratot vett át (e sorok írójának gondozásából), mely kézirattömeg úgyszólván használhatatlan volt. Ami jó volt, leközölte belőle már Mikes, de a „no, írja alá", sőt: „keresztben", és a „csak menjen a kapitalisták pénze" alaposan összegyűlt kéziratgyűjtemény valóban nem mindennapi volt. De ne ugorjunk olyan előre a rosszban: amiket mondtam, csak zárójelben mondtam; maradjunk csak annál, amikor Mikes szerkeszt még, és az irodalmi rovat virágzik...

E visszaemlékezések során viszont joggal megkérdezhetné valaki: miért a hármas laptröszt irodalmi rovata számomra a központ, amikor az irodalomnak az akkori évekbeli, mondjuk, két háború közötti zajlásáról beszélek? Tulajdonképpen én nem is erről, hanem a megismert új és új arcokkal együtt saját irodalmi élményeimről emlékezem, az első világháború után egy egész új - és az irodalom képét bizonyos fokig meghatározó - nemzedék felbukkanásáról, mely írók nyilvánosságra születésének, de általa az idők és illetők körülményeinek legközvet-lenebb tanúja voltam. Ezek az új írók, érthetően, majdnem mind egy lapcsoport irodalmi rovatában bukkantak föl, amely rovatnak megszületését pénzbeli ellátottsága - a szerencsés módon alkalmas szerkesztő -, az írókat érvényesítő hatását pedig a három lap hatalma lehetővé tette.

Az új írók mellett e rovat munkatársai kötelékében volt szinte az egész modern magyar irodalom; így hát nyugodtan mondhatni: a Mikes vezette rovat szereplőiről, dolgairól szólva, bizonyos tekintetben az egész új magyar irodalom akkori zajlásáról is beszélhetek. Irodalmi életünk század eleji korszakos megújítója, a *Nyugat* (melynek pályáját egyébként oly kitűnően írta meg egyik szerkesztője, Gellért Oszkár) már kifuttatta - s nem egyet a halhatatlanságba - a maga régi vagy újabb felfedezettjeit; az örök emlékű Osvát lapja a beteljesített hivatás utónyarát éli; az irodalmi érdekesség, „tánc" - sajátos módon - egyelőre (és nem sokáig) egy napilaptröszt körében zajlik. Azonban - miután a munkatársak majdnem mindkét helyen azonosak - mondhatom, hogy az itt - impresszionisztikusan - ábrázolt irodalmi élet az egészet jelenti.

Az irodalmi rovat tehát virágzott; de ama számtalan emberből, aki ott felbukkant, s utána eltűnt, sokra alig emlékezem, és ha neveket említenék, az ilyenek az olvasóknak nem

mondanának semmit, egyet-kettőt kivéve; az irodalomtörténésznek sem, aki a mulandóságba tűnt irodalmi kísértetek házának éppúgy, mint a maradandóak panteonjának méltó lakóit magától is megtalálja; sőt, azt hiszem, az odavalók címén túl sokat is őriz meg, mint irodalmi-filológiai preparátumokat, az iskoláskönyvekben vagy - a sokszor csak a haladni és újabbakat meglátni nem akarók keze ügyére játszó - „klasszikus" kiadványok panoptikumában.

A nagy futásból, amely a húszas vagy előbbeni évek startjánál megindult, elmaradt egy, aztán megint egy, ezt meg amazt már egy szépen tartott pálya közben lőtte ki a sors; az annyi meg annyiból aztán hovatovább itt-ott fut még kettő vagy három, jóformán már csak úgy, mintha - a hajdani társak nélkül - valami láthatatlan istenség vagy az irammal felhagyni nem akaró dac kedvéért futná még a versenyt. Nyomába újak és újak akaszkodnak, de ez nem érdekes immár; közelebbről jöttek - új és új indulók - futják, vele egy pályán, de (más start, szem, bíró és új játék szerint) a maguk versenyét, amit aztán századonként összegezve fűz majd egybe az idő.

Sokan indultunk, és kevesen vagyunk: és nem mindig dicsőségesen, a hosszú futás szenvedéseit érdemesnek mutatóan, mi, öregek. Milyen kockázatos a pálya, milyen nehéz! Mennyi gyászeredmény, avíttság, induló fényesség szánalommá kopott, kegyeletet kérő maradványa áll a hajdani ígéretből, sikerekből az évtizedek után előttünk. Milyen kevés, aki bírja a „versenyt az esztendőkkel", és az emelkedő évekkel emelkedik; és - hogy mondta Tóth Árpád? - mennyire idegek, egészség, filozofikus-véleménylenézés és saját eredményedre, dicsőségedre is gúnnyal tekintő fölény kérdése ez. Mert hányszor fordult elő, hogy aki előtt oroszlánok visszakoztak, halálra csípték a sunyi tetűk. Emberek, sorsok... Kezemet nyújtanám feléjük, és visszahúzódnak az árnyékba, halálba.

Magam előtt látom Telekes Bélát. Ahogy a szerkesztőségben először beszélek vele, negyven évvel ezelőtt. „Huj, huj, hulla úr!" volt a vers címe, amit nekem felolvasott, amiközben Mikesre várt. A gyerekek fújták ezt a szöveget az utcán, és ő úgy érezte - mondta az „öreg, nagyon öreg" költő, már ötvenéves! -, hogy ő a „hulla úr", aki élve halott. Előttem áll sok betűt beivott áhítatú, horpadt arcával, szerény, annyi kudarctól és az olyan jól látott s elérni hiába próbált, legnagyobb magasságoktól megtörött, és úgy vélted, hunyorogva még mindig oda néző tekintetével; valami félszeg, halk, stallumából-kitudott-papos lényével, mint aki egy, egész életét kisajátított, kegyetlen istenség szolgálatában tönkrement, de azért nem szűnt meg imádni azt. Telekes feltűnő tehetségként indult; többek közt Ady írt róla lelkes szavakat; sok nyelven csiszolódott, kiváló formaművész volt; nem vállalt állást, csak hogy írhasson, és vállalta ezért a sok fordítást; és mivel állandóan fordítania kellett, ez a mindent az irodalomért feláldozott ember már nem ért rá jóformán írni sem.

Mikor elnézem eme - és a csak ennek a jegyében lefolyt - életművet, válogatott kötetét, számos értéke (s ó, különösen fájnivaló, adott lehetőségei) mellett, lázadva kérdezem: megérte-e ez a minden derekasságával magáért helytállni igyekvő - és mindennek ellenére kicsikart - életmű azt, amibe került (s nem egyszerűen Telekesről van itt szó, ő csak jelképe annyinak): egy kitűnő képességű ember majdnem háromnegyed századnyi életét, a hétpróbás szentével egy-rokon költősorsot, az izzó, fájó és valahogyan soha nem pontos kifejezés vágyát, a versekkel való házalást, a nem mindig kívánatos portéka unszolásával járó, sokszor koldusízű alázatot, életbizonytalanságot, a család szenvedését, a kopott ruhát és a lassan nagyon elkopott szívet? Az embernek istenkísértő, őrült gondolatai jönnek. Mint egy egész farendszert, zakatoló, forró, rohanó nedveket, rostokat igénybe vevő, kisajtoló - s végül is csak néhány - gyümölcsöt: szeretné az ember összezúzni, visszautalni, mint rossz vásáron a becsapott, itt-ott és körös-körül, a hajh, oly drága árú verseket...

És több mint harminc év távlatából egy másik arc - sors, végzet, tehetség, balsors hordozója - áll elém... Ülök benn a Mikes-szobában, szemben az ajtóval; valaki belép; és a kitárult ajtón

át, fölfelé csapott és kissé elvadult bajuszos, keshedt arcú, savós-kék szemű, nyurga ember int nekem, szemmel csippentve, Mikes háta megett: jöjjek ki gyorsan. Én már tudom, miről van szó, de azért kiugrom.

- Szervusz, Laci bátyám, no, mi van? - kérdezem, bár tudom jól azt is, hogy mi van.

- Pszt, csend! - titokzatoskodik Cholnoky László, még hátra is néz, hogy nem hallja-e valaki. - Csak azért hívtalak, hogy megkérdezzem, milyen hangulatban van Mikes?

- Fene rossz hangulatban van az öreg - intek óva az ajtó felé. - Valósággal viharzik.

- Hát akkor adj hamar egy ötpengős gyorskölcsönt. Még ma nem ettem - mondja Cholnoky, miközben, mint őszi szélben borzadozó mezőt az édes, avítt avarszag, ül be mindent, mint a helyzethez illő, bánatos légkör, a Laci bátyám száján kiömlő, dohos borillat.

- Ha nincs öt, jó lesz négy vagy három is - egészíti ki szavait, miközben, mint a halász a mélyvízben mozgatott pálcát, lesi zsebemben kotorászó kezem mozdulatait.

- Négy van csak, Laci bátyám - mondom -, az öreg visszaadta egy költeményemet.

- Pompás, fejedelmi! Tehát négy - fogja aztán a pengőket, és - „phű-phű" - csinál egy cigányos szájmozdulatot feléjük, majd keszeg bordáival, mindig bizonytalan lépteivel, oldalozva siklik el egypár érkező mellett, és eltűnik a bejáraton.

Cholnoky kissé hadilábon állott Mikessel, és ehhez el kell mondanom a következőket. A kitűnő elbeszélő egy csomó novellát hozott be, egymás után, a laphoz; Mikes elolvasta az elsőt, és kifizette; utána aztán elolvasás nélkül a többit is. Hiszen jó író Cholnoky László, gondolta, ráér elolvasni azután. Egy szerdán - e napon adta le az anyagot a három lap vasárnapi számába - azt mondja az öreg, adjam oda a borítékot, mert le akar Cholnokytól adni valamit a Pesti Naplóba. Odaadom, az öreg elolvas egyet, utána a másikat, már látom, hogy leteszi a cigarettát, ideges, és vakarni kezdi a fejét. A harmadik novella után, mintha hirtelen valami rugós szerkezet jött volna működésbe alatta, felpattant, és nem éppen hízelgő jelzőkkel hozta Cholnokyt kapcsolatba. Kiderült, hogy Cholnoky hétszer adta le Mikesnek ugyanazt az írást, más címek alatt és kissé összeforgatva a fejezeteket. Mivel pedig a szerkesztők, nem tudom, miért, nem nagyon szeretik az ilyesmit, Mikes bácsi és Cholnoky közt némileg feszült helyzet állott elő; azonban Mikes schopenhauerista lévén, aki szerint az élet egy siralomvölgy vagy szemétdomb, legyünk tehát egymás iránt elnézőek - most már a kevésbé szigorú „addsza és ne" alapjára helyezkedett.

Cholnoky bácsi egyébként az említettnél különb módon is megpróbálta, hogy egy-egy jeles írását a banális és szokott egyszeri alkalomnál többször adja oda a szerkesztőknek.

- A kilencedik szimfóniát nem hallgatod meg hatodszor is? - kérdezte egyszer tőlem, kellemes kisüsti illatot párázva a száján felém, mikor az írásokkal való csínyjeiről beszéltem vele. - Nos, hát egy Cholnoky-remekmű is megérdemli, hogy hatszor egymás után elolvassák.

A Tolnai Világlapjának az volt a jó üzleti szokása, hogy nem egyenként vette meg az elbeszéléseket az íróktól (megfelelően megfizetve), hanem valósággal súlyra vásárolta a már megjelenteket; csak a rémhistóriákat és a hátborzongatóan iszonyatos „ismeretterjesztő" cikkeket vette első közlésben; no, azt sem éppen drágán. Ilyesmiket sokat írtunk, megeresztve fantáziánkat, és mindent elkövetve, hogy az ismeretekben gyarapuló olvasó a hidegrázásig reszkethessen a pénzéért.

A gyakorlatnak megfelelően Cholnoky egyszer impozáns írásrakással állított be a Tolnaihoz.

- Képzelje, mind legépeltettem újból, mert javítottam a szövegben - mondja az ekkora készségtől meghatott Garainak, a szerkesztőnek.

- Ajándékkönyvet csinálunk belőle előfizetőinknek - szólt erre Garai Ferenc, a tőle telhető lelkességgel, mert elég tohonya ember volt, miközben kezében saccolgatta a kéziratcsomót. - Ezért még külön is fog kapni - tette hozzá, kiutalva a néhány pengő tiszteletdíjat. Egy fél kiló novelláért ötven-hatvan pengőt is kaphatott az író; és ehhez a pénzszerzési módhoz bizony nemegyszer folyamodtak olyanok is, mint Karinthy, Krúdy és más irodalmi kitűnőségek.

Két hét múlva aztán „kiütött a balhé", ahogy ékes-pestiesen mondják. A nyomdászok, az elfoglalt nagy nyomdák szokásaként és a nagyon sürgős munka miatt - ajándékkönyv, uramisten! - tízük között is szétdobták, és kiszedték az egész paksamétát: aztán a korrektor olvasni kezdte, és utána elképedve visszaküldte a szerkesztőnek, hogy nézze csak meg... Cholnoky László valójában csak néhány megjelent novelláját adta be a cégnek, de egy lelkes kékharisnya által rengetegre sokszorosított példányokban.

Tehetséges ember volt Cholnoky, valódi író, de lassan-lassan nem tudott írni a számára egyre nagyobb mennyiségben szükséges alkohol nélkül; ha pedig alkoholja volt, nem tudott írni amiatt; így sodródott aztán az írástól, önmagától és az élettől egyre messzibb. Egy éjszaka kisétált az összekötő vasúti hídra, összeszedett néhány súlyos követ, azokat a tőle el sem képzelhető precizitással magára szerelte, hogy fel ne bukkanjon, ha már egyszer leugrott, az egyenlőképpen rá haragvó szerkesztők, a pénz- és gyógyító mámorok nélküli kilátástalanságok és sivárgások eme földi világára ismét; és egy pengő harminc fillért a Baumgarten-alapítványra hagyva - a feketéllő vízbe vetette magát.

Nem tudom, az alapítvány gazdái mire fordították aztán a Cholnoky által rájuk hagyott összeget.

Ha már benne vagyunk a sorstól, szerencsétől jobbat érdemlő, de bizony sokszor a könnyek közt keserű falatokat nyelegető kitűnőek sorában, hadd illesszek ide egy ellenállhatatlanul feltolakodó emlékezést felejthetetlen barátomról, Somlyó Zoltánról, aki - mint itt-ott valamennyien a kapitalisták világában - ahogy tudott, úgy vitézkedett bizony: és ha gyakran talán nem egészen Grál-módra is, de ama kor érdemességén akkor is felül, az irodalommal való pénzkeresés nehéz rendjében.

Somlyó Zoltán ízig-vérig költő volt; és ha nem kellett volna verseivel egy ilyen előkelő tartású és az érdem és tehetség semmibevevésétől fájdalmasan blazírt költőhöz oly nem méltóan a lapokhoz futkároznia és örök pénzgondban fuldokolnia: az a válogatott gyűjteménye, amellyel ma rendelkezünk, kétszeresen is megszolgálná a mostaninak így is kijáró becsülésünket. Én, az ifjú költő, könyv nélkül ismertem Somlyó verseit. „A szűk Könyök utcán hazamegyek - Most hajnali három óra - Istenem, vezess a jóra" - mormogtam sokszor az erdélyi Nagybunyban, jegyzői írnok koromban, amikor hajnalig irodalmizáltunk és pálinkáztunk a román tanítóval, és aztán a fejcsóválva szemlélő éjjeliőrök suttyom árnyai között ballagtam hazafelé, amiközben virrasztásaim miatti lelkiismeretfurdalásomban azt hittem, hogy elvisz az ördög.

Ennek a Somlyó-ismeretemnek köszönhettem aztán a költő rövid ideig tartó haragját, de hát oka is volt rá, belátom most már, későn: mert miért kellett például, ifjú stréber módjára, csak hogy megmutassam, mi mindent tudok én, felnyújtanom az ujjaimat Mikesnél, hogy az előttem fekvő Somlyó-korrektúra olyan verset képvisel, amely már kétszer megjelent lapban és azonkívül Somlyó könyvében. Mikes bácsi érzékeny volt az ilyen dolgokban, és nem adott pénzt akkor Somlyónak (csak másnap, új versre), én zöldfülű pedig nem tudtam még, hogy a költők e nehéz világban úgy segítenek magukon, ahogy tudnak. Én se voltam már olyan szent aztán, mikor Mikesnek a Hármas Könyvbe olyan „új" verset adtam oda, amit ő maga adott le egy fél évvel előbb már Az Estben. Azonban az én jártasságom is csődöt mondott a lírában, amikor egyszer Somlyónak egy szép verse jelent meg a *Pesti Naplóban*: és másnap a *Nemzeti Újság* glosszában írta meg aztán, hogy olvastak egy szép és Somlyó névvel aláírt verset,

amelynek a szerzője - Turcsányi Elek. Zoltán ekkor azt mondta a költők részéről ért sok megpróbáltatástól a legvégső cinizmusig lestrapált Mikesnek, hogy a fene egye meg az egész dolgot, de hát ő annyira híve Turcsányinak, hogy nem egy versét könyv nélkül tudja; a szóban forgó vers is úgy beleivódott, hogy azt sajátjaként írta le. (A két költő - aranyos, kedves, drága emlékű Turcsányi! - egyébként felezte a pénzt, és jót mulatott a dolgon.)

Sötét arcszínű, szénfekete hajú, a mindig izzó, olthatatlan szenvedélytől és a hiába lesett csodáktól (a valahonnan, nem hitt, de azért mindig remélt és a csak úgy, meglepetésként) érkezendő pénzesutalvány hiába várásától is, ó fakult, lemondó, zengéstelen húrhangú, drága barátom a költői szenvedésben! Mennyit törte a fejét a pénzen; azon, hogy egyszer, egy hétig legalább, ott ülhessen a New Yorkban, habos kávé és sütemény mellett, de úgy, hogy ne kelljen írnia, és futnia aztán a verssel a szerkesztőkhöz, akik a gyakori látogatóktól, szokás szerint, viszolyognak; és ő, ezt tudva jól, büszkeségének elégtételül, a szerkesztőkre gondolva, szintén - már előre - viszolygott.

És mik nem történtek a reménytelenség, a mindig kevés krajcár, a gond nyomorult zaklatásai között a költővel, akinek egy hibája volt csak, az, hogy szépeket akart írni, és (sohase lehet hát ezt egy költőnek?) szépen is akart élni, egy keveset legalább. (Jegyezzük ide, mert ide való: ez az igazi nagyszerű költő egyetlenegyszer sem kapott Baumgarten-díjat!)

Egyszer ott ült a kávéházban egy Rákosi nevű újságíróval (Rákosi Jenő rokonával), aki munka helyett inkább a leleményes pénzszerzésen gondolkozott. Tűnődtek, törték a fejüket erősen, hogy mit lehetne csinálni e körül az átkozott pénz körül, amikor a leleményes zsurnaliszta egyszer csak a fejére ütött. Remek ötletet eszelt ki. Fölmegy a hitközséghez, ott jajveszékelve elmondja, hogy Somlyó Zoltán, a kiváló költő haldoklik, azóta meg is halt talán, az özvegy, illetve feleség pedig ott ül az ágy mellett, már-már talpig gyászban, és egy fillér sincs otthon: a hitközség utaljon ki egy nagyobb gyorssegélyt. Somlyó Zoltán helyeselte a dolgot; a leleményes újságíró el is ment; előadta az ügyet, miközben könnyeit törülgette gyászosan és reménytelenül. Az elnök meghallgatta a dolgot, eltűnődve végigsimogatta az állát, aztán csöndesen így szólt:

- Vigasztalódjék, barátom, mindnyájan halandók vagyunk. És sajnálatos, hogy olyan gyakran haldokolnak mostanában a költők, a haldoklási alap pedig az idén olyan kevés - fejezte be, és sóhajtva átnyújtott egy kis összeget.

- Ez tulajdonképpen becsületsértés és a presztízsembe való gázolás - állapította meg aztán, amiközben a megállapodás szerint a pénz felét átvette az újságírótól, az „átkozott költő”, sötéten és nyugodtan. - És hogy a költők sűrűn haldokolnak mostanában!

- Ha már magad miatt nem teszed, a többi költő kedvéért elégtételt kell venned, Zoltán - jelentette ki, kissé elgondolkozva, az újságíró barát. - Elégtételt, de iszonyút! - nyomta meg a szavakat.

- Kitérek! - mondta Zoltán, villogó szemmel és tragikusan.

- Gyerünk Bangha páterhez azonnal! - kiáltotta az újságíró. - Aztán sírhatnak! Sőt, rávesszük még a többieket is. Elvégre egy költő mégsem kutya még egészen!

Bangha nagyon szívélyesen és tisztelettel fogadta a bíbormellényben megjelent, tragikus tekintetű költőt és kísérőjét. Nyugodtan, minden meghatódás vagy meglepetés nélkül vette tudomásul az áttérési szándékot, aztán azt mondta:

- Egyházunk természetesen boldogan fogad mindenkit, aki kebelébe térni szándékozik. Azonban gondolkozzék még, kedves mester, a dolgon, aztán két hét múlva jöjjön el megint. De először jelentkeznie kell a hitközségnél, és hoznia kell egy írást arról, hogy az onnan való kitérést bejelentette.

A két barát köszönt és távozott; egy darabig hallgattak. Aztán Somlyó komoran így szólt:

- Ezek még kevesebbre becsülik a költőt, mint amazok ott. Zsidó és goj: mindkettő megéri a pénzét. A dologról mindenesetre ne szólj senkinek. - Másnapra persze tudta már a fél város.

Nagy bolondságok ezek, de megtörténtek, mert olyan világ volt az, amikor az annyi nagy és hivatalosan gazemberkedő, pompásan kereső kegyelmesek és félkegyelmesek között a költőnek is bele kellett szállnia egy-egy mókába, hogy elkaphassa az előle hisztérikusan szaladó pengőt vagy krajcárt. Nekem Somlyó maga mesélte el, Kolosvári Sándor festőnél egy este, az elmondottakat, noha nem volt éppen közlékeny ember. A nagy hagyományok tisztán - és ha méltatlanok érintették -, büszkén megvallva égtek a szívében, de a dolgok vulgáris oldalához nem sok köze és érzéke volt.

A „LEGNAGYOBB MAGYAR KÖLTŐ" ÉS A SORSHARAG

Egyik délután, négy óra körül, ülünk Mikessel a szerkesztőségben, olvasunk, olvasunk; és miközben a világ ment, s hajtószíjain láthatatlanul forgott, lendült a kozmosz és kisebb járulékai, s mi szálltunk vígan, a dolgok olajozott rendjében: szobánkba, alig hallható, félénk kopogtatás után beállított egy bérkocsis; akkoriban még ezek voltak divatban.

- Mikes méltóságos főszerkesztő urat keresném - mondja a derék, bortól kondicionált, de magatudatos állapotú, bíborveres ember, hosszú ostorát „lábhoz" helyzetbe hozva, mint katona a fegyverét. A derék bérfuvarosoknak nem volt bajuk a szesztilalommal, mint ma az automobilosoknak, a rendőrség nyilván azt gondolván, hogy ha a hajtó atyafi iszik is, a ló, hála istennek, nem kapott rá a borra még, az olthatatlanul égő honfibánat csitítására oly bőszámú lebujokkal teli, cini-cini-muzsikás Magyarországon.

- Nem vagyok méltóságos úr, csak egy büdös proli vagyok - helyesbített a tituluson Mikes. - Egyébként mi járatban van itt, barátom? Költeményeket hozott? - kérdi a vörös-rezes embert, aki, bár délután négy óra is lehetett már, úgy állt a lábán még, mint a cövek.

- Hát főszerkesztő nagyságodnak tisztelettel, nótás ember volnék én, nem mondom, de most abban a járatban jöttem, miszerint jelentsem, hogy Aradi Szabó István nagyságos főszerkesztő úr ott vár lent az utcán, és hazafias üdvözletét küldi a főszerkesztő úrnak a kocsiból.

Mikes csak néz egy nagyot a kocsisra, majd reám:

- Aztán miért nem jön föl a főszerkesztő úr? - kérdi, a méreg és a humor közt hamarjában az utóbbit választva, ádáz-kedélyesen.

- Mivelhogy a főszerkesztő úr, a tényállás szerint, nem tud lejönni a kocsiból, a bor és a muzsika túlzott élvezete folytán, a Kakukkban, amiért is a nagyságos főszerkesztő urat személyem által üdvözli, és a szállítási számla és az úri borravaló kiutalása fejében küldi főszerkesztő úrnak ezt a nótát.

Mikes átvesz egy apróka papirost, rám néz; én egy tekintettel megnyugtatom, hogy tőlem ugyan ne féltse - bár ő az ilyesmire ugyan fütyülni szokott - e percben kockán függő tekintélyét. Hiszen a tegnap is együtt vettünk neki egy nadrágot, Neumann-nál a Múzeum körúton, mert (hányszor a saját zsebéből menő) honoráriumok fizetése közben úgyszólván kiesett egyetlen nyári nadrágjából.

- Mert hogy Aradi Szabó István főszerkesztő úr azt mondta, adjam csak oda ezt az írást, és rögtön megkapom a szállítási költséget és az uraságokhoz méltó borravalót - fújta tovább kocsisunk, mint egy arany-bronzba öntött, bajuszos, ragyás, beszélő csuda-orákulum.

Mikes ránéz a papírra, aztán hangosan olvassa: „Ki e sorokat írta, ist Schwein. Kézcsókkal: Aradi Szabó István."

- Jöjjön, Fodor úr - szólt aztán -, nézzük meg ezt a disznót.

Hogy közbevessem, mert az újabbak nem tudják, Aradi Szabó István, ahogy magáról a leghatározottabban mondani szokta, az „új Ady" volt, „a legnagyobb élő magyar költő". Egy verseskötetet adott ki; a könyvhöz előszót írt, s azt úgy kezdi: „Én, Aradi Szabó István, napjaink legnagyobb magyar költője..." Versei egyébként Ady-vers-másolatok voltak, hajviselete, sőt arca is tiszta Ady-utánzat; ugyanakkor ő maga meghitt körben Tisza Istvántól származtatta magát. Mint színműíró kezdte, a Budai Színkörben; aztán csak verseket írt, a pénz pedig italra, jóformán csak italra ment. Mert „Ady, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud is ivott"; mert „az igazi költő", a „zseni" iszik, és verset ír és gőgös, meg nem értett és boldogtalan.

Hány embert tett tönkre - és jobb sorsra méltót is - akkoriban, a húszas évek elején, a *vad zseni* értelmezés; a Pimodan-mítosz, a saját pályáját egyébként konok céltudattal csináló, de a fáradságos munkát, gyönyörű verset és költői életet csak úgy magától jöttként mutató, istenpózos adys-zseni példája! Olyan ifjú írókkal találkozott akkoriban az ember, akik kisebbségi nyavalyákban vergődtek, mert a Liliom és Conti utca ígéretesnek látszó éjszakai tündéreit megkonzultálva sem tudták megszerezni a „zsenit", amely (olvasták a magyar Pimodánok kánoni, tragikus költői kinyilatkoztatásaként) nem egyéb, mint „az idejében megérkezett vérbaj".

Aradi Szabó István istenült, adyskodott, jobboldalt szemébe vágott hajjal, glóriás homlokkal feszített a szerkesztőségekben, érdekes szám volt; aztán lassan-lassan csak unott, iszákos, vén bohóc, a valóságos éhenhalásig... Érdekes felidézni szegény árnyát, mert az Ady utáni közvetlen éveknek egyik költői prototípusa volt.

Megindultunk hát, elöl Mikes, s nagy csudálkozásomra, a nagy főkönyvvel a hóna alatt, utána én, aztán a kocsis, és a legvégén Marton János, a gondnok. A szerkesztőség előtt egy lovacskától vont kocsi állott, és benne Aradi Szabó István „főszerkesztő úr" aludt édesdeden.

- Keljen fel, Aradi úr - noszogatta meg Mikes a főkönyv sarkával a „főszerkesztő urat". A költő megmozdult, aztán végtelen nyájas mosoly közepette felnyitotta a szemét, majd a nagy gyülekezetet látva maga körül, és mellette Mikest, hamar becsukta megint.

- Keljen fel, Aradi úr, és írja alá, itt keresztben - tolta oda Aradi orra elé a főkönyvet. Aradi először kinyitotta a száját, aztán kissé értetlenül és hülyén elvigyorodott, majd iszonyú ákombákommal aláírta, s a részeg félisten „hát add ide, ha olyan nagyon akarod, azt a pénzt" pózában odatartotta a markát. Mikes elővette a tekintélyes pénzt, aztán a kocsishoz fordult:

- Van magának fuvarlevele, mondja? - kérdezte az atyafit jelentőségteljesen.

- Hogyne volna, nem vagyok én halottaskocsis, kérem - válaszolta az büszkén, és szavaira nyomatékul átnyújtotta igazolványát. Mikes fogta a fuvarlevelet, és - miközben Aradi pislogó szemmel és hüledezve kísérte e kézmozdulatokat - az egész pénzt átnyújtotta a kocsisnak.

- Itt ez a pénz - mondta neki Mikes. - Ezért addig fogja szállítani a főszerkesztő urat - nyomta meg a szót -, amíg teljesen ki nem józanodik; aztán jelentkezik nálam vele a Metropol étteremben. Akkor megkapja igazolványát és még a külön borravalót. De ide figyeljen: ha a főszerkesztő úrnak pénzt ad, akárhogy rimánkodik is, vagy kiengedi a kocsiból, és nélküle jön vissza, az csalásnak minősül, amely dolog hivatalból üldözendő és büntetendő - harsogott a szelíd filozófus-szerkesztő -, és akkor nem magának adom vissza, hanem egész máshová, a könyvét.

- Tessék csak nyugodtnak lenni, méltóságos uram - és a már újra szunyókáló Aradi Szabó felé kacsintva, megmarkolta az ostornyelet.

Este tíz óra körül gyűrötten, de a leggőgösebb Ady-tartással lépett be a Metropol étterembe Aradi Szabó, a kocsis kíséretében.

- Menjen hátrébb, ne lépjen együtt velem! Vissza! Maga plebsz! - morgott dühösen a kocsisra a költő, bevonulás közben.

- Mi a baj, Aradi úr? - kérdezte Mikes, legrésztvevőbb, kedvesen cinikus rókaábrázatai egyikét felöltve. - Nem iszik egy pohár bort?

- Az életben nem többé! - tiltakozott Aradi. - Ez a gazember, amíg aludtam, odakötötte az első üléshez mind a két lábamat. Coki, maga plebsz! - tolta megint hátra az előrelépő kocsist. - Majd ellátom én a baját! Feljelentem! Majd megmutatom én!

- Először is, én nem vagyok plebsz, kérem, én Bíbor János III. vagyok, igazolványos bérfuvaros - szólt a kocsis szelíden, de önérzetesen. - Aztán meg igenis odakötöttem a tekintetes főszerkesztő úr lábát, mert nem akartam, hogy kiessen; és mert, bár megrespektálom a főszerkesztő urat - folytatta, miközben tisztelgett -, mégsem tehettem meg, hogy a szállításban hiány történjék, és emiatt engem felakasszon a hatóság - fejezte be mondókáját kocsisunk.

Ilyen tréfát művelt, a legmagasabb gyógypedagógiát alkalmazva, a nagyon italos, Ady-ábrázatú Aradi Szabóval az ármányos furfangú Mikes Lajos.

Egyébként énvelem egyszer ennél különb viccet űzött: nálam a kúra radikálisan használt is.

De hadd mondom el itt még előbb, amit, gondolom, régen el kellett volna már mondanom, arra a természetesen feltámadhatott olvasói kérdésre: hogyan beszéltethetem embereimet oly sok évnyi távolból, mintha itt volnának, és ugyanekkor hitelességre tartok igényt?

Sok mindent feljegyezgettem és újraéltem, amiközben a papírokat forgattam. De van itt valami más, ami az eltörlődött papíroknál is jobban megőrzi a dolgokat. Rejtély, képtelenség? Berendezésünk „szakértője" persze mindent megmagyaráz: hogy aztán csak megmosolyognivalóan érthetetlenebb legyen a titok.

Tudatom legfelső tükrétől befelé képek sorakoznak - megfoghatatlan felvételek beszélő filmje -, és ahogy az emlékezés képcsudáit forgatom, arcok élénkülnek föl, szájak mozdulnak, és régiek, évtizedekkel elválasztottak vagy tegnapiak: beszélnek. Önszuggesztió? Késői utánköltés? A bensőmben éledő arcról, szájról belső szemmel olvasom, belső fülemmel hallom, ahogy mondja. Van hang, amely nem ér már hozzám, avval nem is foglalkozom; vagy csak úgy általánosságban. Nem az az érzésem soha, hogy egy árnyalatot is utánaköltöttem; a beszélő száj, arc ellenőriz, hogy jól közvetítek-e. Az arc vár és figyel, és a száj még egyszer ismétel. Hiszen nem egy él is még.

Különösség-e ez? „Kuriózum" vagyok-e? Talán annyi az egész, hogy az emlékezetem nem beteg? Mindenki elérheti ezt, aki magába mélyed...

Aminthogy csak arról írok, amit valakivel kapcsolatban közvetlenül megéltem; és csak olyanról, akivel közös irodalmi élményeim voltak. Nem vagyok irodalomtörténész, csak sokat megélt író, és irodalmi emlékeket akarok megírni, nem egyebet.

Egy napon - hadd térjek most vissza a múltba a tragikusak között egy nagy árnyra, no és Mikes bácsi kúrájára is -, négy óra körül Krúdy Gyula állított be a szerkesztőségbe, ahol egyedül ültem, olvasgattam.

- Hol van Mikes? - kérdezte Gyula bátyánk, a szokott nagyúri grandezzával, amelynek oly játékos-ellentmondóan sütött át méla szemén a gyermeteg álmodó, és olyan szeretettel fogta meg a kezemet, mintha halálom hírét költötték volna, és most, íme, itt talál, mint máskor, a szerkesztőségi szobában.

- Rövidesen megérkezik - feleltem én. - Heltainál van, az Athenaeumban.

János bácsi, azaz Heltai Jenő (mert barátilag Jánosnak szokták őt hívni), sok egyéb mellett az Athenaeum igazgatója volt; ott ült a kormányosi karosszékben, szundikálva vagy merengve, miközben két lektora, Bókay János és Sárközi György derekasan fűtötte, tömte kézirattal az üzemet, lenn, a hajó szellemi gépházában.

- Itthagynám a novellámat, de pénzt szeretnék Lajostól; azonban mondok én egyebet, József. Gyerünk addig a Kis Pipába, ott ettem mostanában a legjobb velőscsontot, és kitűnő kadarkájuk van, a Bodrogközből.

Most is kiderült, mint annyi más alkalommal, hogy nem vagyok egy római jellem; és ami kissé el is szomorított, az volt, hogy lám, ebbe könnyen bele is nyugszom, amikor Mikes figyelmeztetései ellenére, hogy ne igyam, mert árt nekem, azonkívül hogy kihajít a szerkesztőségből, így engedek a kísértésnek. Elmentünk hát Krúdyval a Kis Pipába; ez a Múzeum utca és - ha jól emlékszem a Szentkirályi utca sarkán volt.

Leültünk, Krúdy töltött, majd a csillogó, rubinszínű kadarka buborékjait nézve a zöld pohárban, így szólt:

- Milyen szépen csillog, játszik a zöldön át ez a sok piros szemű, apróka démon. Mint a csábító nők szeme, József! Pedig nem szeretem különösebben, csak úgy magáért, az italt; de kell, mert kívánja belül a szomj, a szenvedés, amelybe az ember így is, úgy is belehal; előbb-utóbb belehal - tette le a poharát, és húzta el a száját Ady-pózosan, ami nála, ahogy megállapítottam, hamisan festett.

- Te melyiket szereted jobban, József - folytatta aztán -, a bort-e vagy az asszonyokat? Én legjobban szeretem az álmokat. Álmodozni a legnagyszerűbb dolog. Közben pedig, természetesen, nem írni semmit.

Szódát fröccsentett a borba, aztán a hirtelen szürkébe borult, felpezsdülő italt egyből kiitta.

- Az álmokat pedig csak a bor adja és az asszonyok. Ez adja a tüzet, a piros, izzó poézist, József, nem a filozófia; nem az angolok és a németek; a szenvedés adja, az élet, ez az egész itt ni - kavarintott a kezével -, s ebbe pedig az ember belehal. Mintsem kiszámítva élni, szürkén: jobb is meghalni, teremtve és gyorsan. És álmodni, álmodni, barátom! Olyan bolond álmodó, mint én, nem volt a földön, az istenét neki, József!

Gyula bácsival nemegyszer voltam már együtt, de ősi úriságával - s ő erre lelke mélyén sokat adott - nem tartotta összeférhetőnek a káromkodást. Éreztem, ma rendkívüli napja van, mert eme végzetesen költőembernél a napok mindig különös változatokkal jöttek. Egyszer képes lett volna kihajítani az utcára egy teli vendéglőnyi embert; aztán váratlanul síró trubadúr lett; „egy nyírségi furulya a lelkem", szokta mondani ilyenkor, s mint megállapítottam, nála szokatlanul banálisan. E pillanatban mindenesetre félve-figyelve néztem hirtelen olajos lágysággal átfutott tekintetét.

- Ha én Nyugaton élek vagy a szent Puskin honában, akár a Péter-Pál kazamatáit is belekalkulálva! Én, Singer és Wolfner s a Magyar Lányok lapja rezedaillatú írója! Ha nekifutnék a betűknek úgy, ahogy vagyok, már bennem a tilalom: „Hová, Gyula?" Mesét, csak mesét; szabályosat, érdekeset és közérthetőt! Én pedig szabálytalan vagyok - sziszegte, fogait összeszorítva -, másféle formákra, szavakra, hősökre áll a kezem, mint a többieké, és úgy

érzem folyton, még így is, még így is! hogy valami meg nem engedettben járok; pedig tudom, ha furcsa is, de nagy, amit csináltam. Úgy érzem, hallod! Nagy!

Erősen megzavarva, a szavakat keresve ültem ott; éreztem, ködösen: visszagondolva, talán egyszer meg fogom írni mindezt. A bor is kábító zsongással hatott bennem.

- Nézz meg egy magyar írót - lobogott rám lágy, szép tekintete, amelyben egy-egy iszonyú láng is imbolygott itt-ott -, mindegyiknek megtört a szeme, mind önmaga alatt érzi magát; és a harcosa is, mint a ketrecben a vadállat, csak verekszik, s elhull reménytelenül. „S akik rácsapnak, hazai varjak", mondta Ady Bandi szegény. Hazai varjak, barátom.

Gyula bátyám nagyon lágy hangulatban volt; ilyenkor a kezét figyeltem meg a szódásüveget... Istenem, csak egy rosszképű valaki fel ne bukkanjon! Mert akkor...

- Egy magyar író nem lehet úr, csak szolga lehet, félember lehet, ringyó lehet, egy pénzes úr vagy egy állam szolgája lehet! - folytatta, merev tekintettel. - Egy magyar írónak nem lehet hajója a tengeren, mint Byronnak volt, nem lehet saját szigete, mint Hauptmann-nak. Hát mért ne lehetne, az istenit neki, József, amikor pedig nekem, Krúdynak, egy hajó a tengeren, egy sziget kellene. Abból a nyomorult néhány pengőből, amit Mikestől kapok s a többiektől, mégsem vehetek egy szigetet!

Ittunk, és úgy éreztem, rajtam is egyre jobban erőt vesz - no, a bor is megtette a magáét - az elkeseredés.

- Nem a pénzről van szó, nem, pedig arról is szó van - folytatta, hangsúlyként megragadva a szódásüveget, amiközben egy pincérféle, fejét az ajtón bedugva, nagyot köszönt, és igen gyorsan visszahúzódott. - Arról van szó, József, hogy egy-egy írásunkkal embereket mozgassunk; hogy egy-egy írásunk, mint egy egész irodalmat, újat, irányt, gyönyörűt, mindenfelé utatmutatóan érvényeset jelző, jellemző valami, szántson a világba. Világirodalom, világirodalom, hajh! Én tudom, olyast, újat csináltam vagy akartam, s ki tudja, József, ki tudja?

Kínálta a poharát felém, letette, aztán, fejét az asztalra fektetve, úgy maradt.

Én lábujjhegyen kiosontam, majd egy Odüsszeiába illő módon visszatértem a szerkesztőségbe; ott, az első emeleten, ahol János, a gondnok, a kiskasszát őrizte, amelyből a magyar toll jeleseinek előlegeket folyósított, ráborultam a derék ember vállára, s azt mondtam neki, és úgy is éreztem, perdöntő határozottsággal, hogy: „Ez így nem mehet tovább!" Mikes éppen arra jött, csöndesen rám nézett, aztán Mártonnak (aki megnyugtatott, hogy valóban nem mehet így tovább) azt mondta:

- Jánoskám, szállítsa haza Fodor urat, ezt a disznót.

Éppen ott álldogált két szép egyenruhás, sapkás ember, valami újságíróval volt nyilván dolguk testületük ügyében; az egyiknek a kezében valami fúvókás hangszer: az akkoriban nálunk is nagy szerepet játszó üdvhadseregnek két tagja volt.

- Lenn áll a kocsink, boldogok leszünk, ha hazavihetjük kedves testvérünket - mondta az egyik szépruhás, részvéttel, a Mikestől elhangzott szavakra; és a kaján Mikes bácsi asszisztálása mellett - aki kapott az ajánlaton - már kísértek is lefelé, lankadt akaratú embert, a kocsihoz. Akkoriban az volt a szokás, hogy ez a kegyes testület, Isten kilátásba helyezett különös áldása reményében, hazaszállította a részegeket; én meg, hervadt ember, viszont, nem kis örömmel, hogy ilyen szépen utazhatom, beültem a szállítókocsi-szerűségbe, és - egy ittas, nappal is a mézre járó, éjszakai pillangó és egy állás nélküli, magát cseppfolyósra ivott borbély társaságában - hazafelé robogtam; miközben a fúvókás hangszer tulajdonosának remeklése, egy kéznél levő kisdob és a vallásos ének mellett, amelynek szövege az volt, hogy

„Mentsd meg, Uram, kárhozattól lelkeinket” - s amelybe az állás nélküli borbély a „sejhaj, mi vidám, bohém fiúk” melódiát rikkantotta bele -, fejedelmien hazahajtattam.

Mint ezekből is kiderül, ami az eredeti ötleteket illeti, Mikes bácsi e tekintetben is kifogyhatatlan volt.

ÚJ PÁLYÁK, VÁLTOZATOK

Egy nagy árnyékokat dobáló, felhős napon, amikor az idő úgy játszott a borúval és napfénnyel, mint a bajba jutott nagy bohém, aki nem tudja, hogy kezdjen-e még az életben valamit, vagy vágja oda az egészet: félszeg mosolyú, szerény, közepes termetű, enyhén-rózsás arcú, szemüveges ember kopogtatott be a szerkesztőségbe. Olyan szerény volt ez a fiatalember, hogy az apró, gyermeteg mosoly - amelynek oly sajátságosan ellentmondott mélységekbe, befelé tűnődő tekintete -, mintha az állandó elnézés-kérés kísérője volna, azért, hogy él, és zavarni mer valakit. A fiatalember bemutatkozik:

- Bálint György vagyok.

Mikes érdeklődést mutató tekintettel figyel fel a névre, leülteti a fiatalembert, cigarettával kínálja. Köszöni, nem dohányzik, mondja az.

- Nem? Hát mi a szenvedélye? - kérdi Mikes. - Nézze Fodor urat, ő például iszik - mutat rám.

- Áá! - legyintett, felém pillantva, udvarias kétkedéssel a fiatalember.

- Egyébként elolvastam a verseit, Bálint úr, amelyeket a nagybátyja hozott. Ismerem a körülményeit is, abból, amit elmondott.

Bálint szerény mosolyú, kedves, valahogyan egy kicsit mindig távollétet mutató arca megfeszesedett.

- Maga furcsa ember, Bálint úr - folytatta Mikes -, versei nem versek tulajdonképpen, mégis tehetséget mutatnak. Talentumos ember, de úgy érzem, nem a versben, hanem valami másban. Mondja csak - folytatta, egy pillanatig elgondolkozva -, hogy áll maga a gyorsírással?

- A gyorsírással? - bizonytalankodott Bálint, kissé értetlenül. - Az utóbbi időben valamelyest elhanyagoltam, de azért, ha kell, megy a dolog.

- Úgy? Hát akkor - folytatta az öreg, miközben a két Bálint-verset beírta a könyvbe - ezeket a verseket mindenesetre itt tartom, írja alá, keresztben.

Fiatalemberünk olyan arcot vágott, mint aki bizonytalan egy helyzettel szemben, amelybe került; aláírt a könyvben, felvette a pénzt, majd ott állt még, tanácstalanul, hogy menjen-e vagy maradjon. Mintegy belső támasztékul köhögött egyet, aztán rendkívül meggondolt kézmozdulatokkal törülgette a száját; ami mindenesetre áthidalta a jólneveltség és az udvariasság által a várakozás vagy az elmenés között magának adható választási időt.

Mikes érdeklődéssel nézte; szerette ő az embereket ilyen lelki „keresztben menések”-be, bohókás kis dilemmákba hozni, amiközben figyelte, akivel valamit akart, az embert.

- Mondja, Bálint úr - szólt most az öreg a könnyed meghajlással búcsúzni készülő emberhez -, nem volna kedve belépni a *Pesti Naplóhoz* munkatársnak?

Bálint György nem volt amolyan hűlt szájú fickó, ahogyan egyesekre mondani szokták; kristálykemény esze sem (mint aztán annyiszor bebizonyosodott) engedett meg arcának nem hozzá méltó mozdulatokat; de most az egyszer egy pillanatig tátott szájjal és kissé együgyűnhitetlenül nézett Mikesre; aztán, mint valami későn megértett viccre, elmosolyodott.

- Nézze, Bálint úr - folytatta az öreg -, most menjen haza, és gyakorolja a gyorsírást. Két hétig éjjel-nappal gyakorolja, aztán jelentkezzék nálam. A többit majd meglátjuk.

Bálint elment, arca egészen kipirosodott; gondolom, egy darabig sétált is az utcán a hazamenés előtt; mert egy rendes és szerény ember ilyen váratlan és izgalmas helyzetekben sétálni szokott egyet: e sorok írója, hasonló helyzetben, sajnos - mint önkritika céljából már egyszer megvallotta - megbocsáthatatlan módon leszopta magát a már említett Szikszainál.

Két hét múlva Bálint pontosan megjelent.

- No, üljön le, Bálint úr, oda ni - mutatott helyet neki Mikes -, és írjon. Fodor úr majd diktálni fogja magának azt a rossz versét, amit éppen az előbb adtam neki vissza.

Bálint (udvarias, drága gyermek!) tiltakozásféleképpen felém mosolygott, majd leült, amire én diktálni kezdtem. A második strófánál Mikes abbahagyatta.

- Jól van, Bálint úr. Holnap, elsején jöjjön be, öt órakor. Miklóssal, a főszerkesztővel már megbeszéltem a dolgot. (Akkor még nem volt Földi Mihály, a „király" a Pesti Naplónál, csak később.) De pontos legyen ám, mert a felelős szerkesztő, Mester Sándor, hajóskapitány volt. Revolvere van neki, s azt ott tartja mindig az asztalon. Ha nem lesz pontos, még képes rá, hogy lelövi magát.

- Pontos leszek, szerkesztő úr - bizonykodott komolyan az új Pesti Napló munkatárs, megrebbenő szemmel fogadva a furcsa kilátásokat.

- Azonkívül mindjárt fizetést is kap - folytatta megnyugtatóbban Mikes. - Csak aztán vigyázzon, ne kérjen mindjárt szabadságot, mint Fodor úr csinálta - intett felém.

Az új kolléga csudálkozó tekintetére nem tehettem meg, hogy Mikes vádját rajtam száradni hagyjam.

- De hiszen a szerkesztő úr maga mondta, belépésem után egy kis idővel, hogy addig ne jöjjek be, csak a fizetésemért, amíg nem tudok angolul.

- No, és amikor nyolc hétig nem jelentkezett, mert elment egy gombatelepre vezérigazgatónak? - pörkölt alám Mikes, mely, sajnos, cáfolhatatlan és elnémulásra kényszerítő ténykedésemmel Bálintot láthatóan megdöbbentettem.

Bálint György a Pesti Napló munkatársa lett; hogyan futotta ki aztán formáját, mindenki megláthatta és láthatja cikkeiből. Keményen, a józan észt, igazságot, emberséget, haladást képviselte, forgatta a tollát, mesteri vívóként ott bökve nagyot a gazságon, butaságon, ahol az nem is várta.

Bálint György: szelíd, bölcs humorú, a visszásságokon mindig rést keresni látszó tekintetét bennem hagyta, kiirthatatlanul - a büntetőtábor, a halál előtt -, búcsúzásunkkor az Athenaeumban...

Egyébként, ha már szó volt róla, nem kerülhetem el, hogy el ne mondjam a Mikes által említett „vezérigazgatóságom" históriáját.

Ez úgy történt, hogy egyszer közel három hónapig nem írtam egy sort sem; az öreg többször kérdezte, mikor adok már végre verset, én pedig egyre a jövő és megint a jövő hétre halasztottam. Mert meg kell mondanom őszintén, sohasem szerettem az írást; mindig elégedetlen voltam írásaimmal, s ha lehetett, az írást más alkalomra hagytam, míg tudtam. Számtalanszor

megtörtént, hogy elindultam, írási szándékkal; aztán a helyszínen egyszerre az derült ki, hogy nincs nálam ceruza, vagy papírom nincs, amire nagy lelki nyugalommal, sőt titkos örömmel vettem tudomásul, hogy hiszen én írnék szívesen, de hát így nem lehet. Vagy járkálás közben (mert mindig járkálva írok) találkoztam valamelyik ismerősömmel, akit kitörő örömmel üdvözöltem, és boldogan lötyögtem el vele az időt, még igyekezvén, hogy minél később búcsúzzunk, csak hogy ne kelljen szembenéznem az írás rettenetességével.

Mert higgyék el azok, akik nem írnak, hogy nincs iszonyatosabb valami, mint amikor az ember szembekerül az üres papírral; amikor - a mesebeli oroszlán, sárkány vagy óriás semmi ehhez - kihívja a nagy próbára az ember a saját tehetségét. Például ülsz a papiros előtt - és nem jut eszedbe semmi. Hívod a „mindent elsöprő" tehetséget: itt a szép papír, lépj sorompóba, no - és „a tehetség" nem jelentkezik.

Egy napon aztán olyasmi történt, ami - a szükségtől eltekintve - büszkeségemet sértette rendkívüli módon. Az öreg egyszerűen kijelentette, hogy nem ad pénzt, amíg nincs vers. És ha csak úgy egyszerűen mondta volna! De amiket szokása szerint még hozzáfűzött! Valóban megsértődtem.

Távozás után leültem az utcán egy padra, és méltó bosszún törtem a fejem. Mindenesetre, lesz, ami lesz, a szerkesztőségbe nem teszem be többé a lábam.

Ha az ördög el akar vinni valakit, mindig megtalálja az eszközt egy újfajta bolondság, ital, játék vagy valami nő alakjában. Mert velem is mi történt!

Arra jött két állás nélküli barátom, a Szíjgyártó fiúk, rendkívül izgatott állapotban. Nyakamba borultak, és még meg is csókoltak - ó, édes, kellemes égetettszesz-illat! - és azt mondták, napok óta keresnek, örököltek, és elhatározták, hogy gombatelepet csinálnak Budafokon; vezérigazgatónak engem találtak a legalkalmasabbnak; ők ketten pedig igazgatók lesznek.

- Isten keze! - mondtam, a felsőbb hatalmak csodálatos rendeléseitől megindultan. Majd megmutatom én Mikesnek! Még aznap levelet írtam neki, hogy engem ne várjon, mert én egy óriási gombatelepen vezérigazgató lettem.

Embereim kibéreltek egy több pincéből álló telepet, én, hogy a szakítás teljes legyen, ki is költöztem, feleségestől, lakásomat ideiglenesen átadtam egy rendőrnek (akivel aztán egy évig kellett pereskednem, hogy onnan kimenjen). Barátaim vettek egy lovat, szekeret; mellettünk, a „vezérigazgató" és a két „igazgató" mellett, pedig egy facér költőt fogadtunk fel alkalmazottnak.

- Amikor nem szállítunk a lóval, ülj fel rá, és lovagolj a telep körül - mondta nekem a két igazgató és a facér költő -, az ilyesmi emeli majd a telepünk tekintélyét. - Mire én azt mondtam, előre látva a személyi kultusz majdani kárhozatosságát, hogy én csak gyalog járok; a nagy emberek, a történelmi példák szerint, mind szerények voltak.

Barátaim hordták a trágyát, gyúrták, vetették a csírát, a pincék rövidesen fehérlettek a gyönyörű sampinyongombáktól.

- Menni fog a dolog! - ujjongtunk; kellett is, hogy menjen, mert az örökség utolsó leheletét, illetve pengőcskéit hörögte. Egyik barátom menyasszonya, mert a jó fiú az igazgatóságára már nősülni is készült, kölcsönt is adott. De a termés, és már csak ez, minden bizonnyal segít.

Aztán rettenetes dolog történt. Elkezdett esni az eső; három hétig esett; az erdő megtelt gyönyörű gombával, s a gomba ára a piacon egyenlővé vált a semmivel. Megehettük az egészet.

A gomba pedig termett, mi csak ettük, ettük; végül betegek lettünk, ha csak ránéztünk. Cselekedni kellett: és mi cselekedtünk.

Egy hajnalban, otthagyva szekeret, lovat, pincéket, menyasszonyt és adósságot, megszöktünk.

Másnap - mit tehettem - elindulok a szerkesztőség felé, leülök a Rákóczi út sarkán egy padra, ahonnan rövid vezérigazgatói pályámra kiruccantam. Majd hosszú vajúdás - és egy vers megszülése - után felmentem Mikeshez. Köszönök, az öreg hallgat; aztán leülök a helyemre. Mikes még nem szól semmit, csak ír a főkönyvbe; majd lassan összecsukja. Rám néz.

- Na, látom, nem ment a gomba, mi? - szólt aztán, kissé kajánul. - Van vers?

- Sok volt az eső - feleltem én, szakértői csengést igyekezve adni szavamnak, ami, gondolom, nem nagyon sikerült.

- Itt a fizetése - nyúlt be az öreg a fiókba, a Modiano-skatulyába, ahol a pénzt tartotta. - Gondolom, kitűnően reprezentált a vezérigazgató úr. No - mutatott egy helyre a főkönyvben - írja alá, keresztben.

A verset csak aztán vettem elő. (Ennyit megtettem azért „sértett” önérzetemnek.)

A NYUGAT ÉS EGYEBEK

Amikor ezt a visszaemlékezést meggondolatlanul elkezdtem, elárulom, azt hittem, hogy megírok néhány fejezetet - amit a múltból legérdekesebbként kiragadok -, és evvel megelégszem, gondolván, hogy ennyi másoknak is elég, mert nemhiába voltam annyi ideig szerkesztőségek lakója, mindig szerettem a könnyed, elegáns és főleg rövid megoldásokat. De miközben ez is a tollamra jön, meg az is, úgy látom, a dolog a fejemre nőtt, és kibúvó nincs, amíg el nem mondtam, amit a kifejezés szüksége és a fölkeltett várakozás követel. Egyrészt azoké, akik most már valami teljességfélét kívánnak tőlem; másrészt magamért, aki a menthetetlenül vén emberek szokásaként, oly szívesen barangolok el a múltban; és az is kiderül, hogy miért.

Ilyenkor visszajönnek a dolgok, amelyek voltak; az ember így valamilyen mindenható sorsféle lesz, aki most már maga alakítja ezeket a dolgokat. A rosszat kihagyja, és visszahozza a jót; azazhogy helyesebben mondjam: előhozza a rosszat, de - erőnknek és szerencsénknek elégtételeként örömmé változottan. Mert a jónál is nagyobb öröm visszagondolni a rosszra, amelyet legyőztünk; és ugyanakkor kétszer olyan öröm még egyszer megélni azt, ami jó volt: hiszen akkor látunk igazán és értékelünk minden szépet, jót, hogyha már elmúlt.

De hogy a leglényegesebbet mindezekhez hozzátegyem: írtam azért is, mert Király István, eme írásra rábeszélő főszerkesztőm, nem hagyott békén, és követelte, ha már elkezdte a Kortársban, a folytatást.

Vannak elmúltak aztán, amiket csupán egy-egy gyarló emlékező tart észben, saját kegyeleti érzéseiből, egyéb indítékaiból, amelyekkel megörökítené a rohanó dolgokat. És vannak viszont, amelyeket az egész irodalom - részben még élőkben való emlékezése - őriz meg: és egy késői utókor is megtart, maradandó hatásaiban. Ilyen volt például a jelentőségében szimbolikussá emelkedett Nyugat-folyóirat. Aki akkoriban nem írt, élt, izzott a magyar szellemi élet lázaiban, annak fogalma sincs arról, hogy mi volt, még 1919-ig tartó, nagy korszaka után is, mondhatni, végig, a Nyugat. Hiszen Ady kivételével, bástyáin ott álltak még az összes „Nagy Ágyú”-k, az Est-lapok irodalmi rovataival párhuzamosan; - mivelhogy a pénzre szükség volt - minden jelentős író az Est-lapokba is dolgozott.

Írtál légyen akárhová, akármit: ha a Nyugatban nem jelentél meg, nem tekintettek valójában fémjelzett írónak. A Nyugathoz fűződő, nagy, irodalmi megújulás oly föltétlen mércét szabott

- és hitelesített - irodalmával, hogy aki e körön kívül állt, gyanús volt abban, hogy nem időszerű érték, különben „benne volna a Nyugatban”. A Nyugat szigorú mércét alkalmazott: és föltétlenül „valami újnak”, a szokványtól elütőnek kellett lennie a közleménynek, hogy abban szerepelhessen. A Nyugat, történelmi tény ez már, új nyelvet, fogalomköröket, új irodalmat jelentett, és - az irodalom kisugárzásaként - új magyar életet intonált! És jöhetnek most már (amikor egy győzelmes irodalmi korszakot, ennek íróiból, s nagyszerű kölcsönösségben: írókat, kiigézett, könyörgött-pofozott és teremtett) avval, hogy Osvátnak, e hittérítői buzgalmú szerkesztőnek ilyen vagy amolyan tévedései voltak. Az ilyenekkel szemben, akik csak azt képesek látni, még ha netalán voltak is - aminthogy voltak - ekkora eredmények közepette: minden lelkiismeretemmel állítom (s no, nem is mondok nagyot), hogy boldogan vállalhatnánk még egyszer annyi szerkesztői tévedést, ha - a tehetségek, a szerkesztés és a történelmi-irodalmi komponenseket egy fókuszpontba hengerítő szerencse ilyen találkozásával - ilyen irodalmi tekintélyt, mértékegységet jelentő orgánumot (az új, mai korszerűt beleértve) teremthetnénk még egyszer.

A régi K. u. K. (császári és királyi) tisztről szokták volt mondani, hogy rangjánál fogva „udvarképes”, és még a király asztalánál is megjelenhet. Így egy Nyugat-munkatárs mivolta hasonlóképpen valami „udvarképes-írói”-i légkört árasztott, még ha mai szemmel nézve sokszor netalán csapnivalót is írt ez az előkelőség. A kormányfőtanácsosságot és a méltóságos címet megvásárolhattad, de ezt nem; és gondolom, Osvát Ernő - és kitűnő szerkesztőtársa, Gellért Oszkár vagy Babits - inkább levágatta volna a fejét, mintsem egy olyan embert beengedjen a testületbe, aki nem tette le írásával, az arra képesítő „tiszti” egzámen.

És - hogy egy kicsit még a témakörben maradjak - a Kalapkirály, a Vezér-bors-ügynök vagy Állami Főcsővezető önérzetét mennyire emelhette (amiközben körülnézett, hányan figyelik így kitüntetett fontos személyét), ha leülvén a törzsasztalhoz, a fizetőpincér, ez a „főúri” jelenség, odament, és elegáns, moziba illő meghajlással (mialatt ő szinte érezhetetlen leereszkedéssel mosolygott) hogyléte iránt érdeklődött. Nos: és ugyanakkor előfordult, hogy a főpincér, ez a súlyos ember, legtekintélyesebb vendégét is otthagyta, amikor a költő belépett a New Yorkba, hogy üdvözölje, alátolja a széket, és azt mondja: - Olvastam, főszerkesztő úr (egy igazi főúr számára minden író főszerkesztő volt) legújabb szonettjét - amiközben a beavatott mindent kifejező módján hunyorított. A kivételes fogadás pedig mit fejezett ki? Azt, hogy a vers a Nyugatban jelent meg.

Nem minden főúr volt irodalmár, mint ama egyesek voltak a New Yorkban, ahol ott van a Nyugat-emléktábla a karzaton; de nem mese, ha jól emlékszem, hogy egyik költőnk, Erdélyi József, ha nem keveset mondok, több mint száz „felírom” kávét fizetett ki egyik Baumgarten-díjból, az adósság-”bagatell”-t lekicsinylő mosolyú s a bankjegyeket fenséges nonsalansszal besöprő főúrnak. A diszkrét kis könyvben, nem nyúzva, firtatva, de „jó helyen”, ott szerepeltek a „pillanatnyi zavar” észrevétele esetén mecénási készséggel nyújtott kisebb kölcsönök is; azonkívül - last but not least - ezek a kitüntetett emberek ott ülhettek mindig fönn a karzaton, amely hely, a főpincéri lelemény minden formájával alátámasztva, holmi közönséges-akárki-vendég elől, szinte megfoghatatlan korlátokkal, zárva volt.

Én rendszerint Pap Károllyal ültem ott; egy Fáy nevű - másik neve, azt hiszem, Sándor (tulajdonképpen festő volt, de akkoriban drámaírással foglalkozott éppen) - szintén ott ült állandóan a kiválasztottak helyén; az asztalon mindig ott volt egy kulacs; ha a vörös bor kifogyott belőle, Pap Károly, mert ő volt a fiatalabb, leszaladt, és megtöltette rögtön, szemben a sarki vendéglőben, a hajdani Rákosi Jenő szobor háta mögött. Pap Károly (még első, vad-romantikus korszakában, amely 1923-tól körülbelül 1928-ig terjedt) rövid színészi pályafutása hatásaképpen, de főleg Fáy biztatására, szintén erősen benne volt a drámaírásban. Mind a ketten aratni szerettek volna egy kicsit az akkori színházi konjunktúrában - Molnár Ferenc,

Szenes Béla, Bús Fekete László, Földi Mihály, Fodor László, Lengyel Menyhért és mások példája után -, és próbálták eme, akkoriban a műfajok közt leggyorsabb és legolcsóbb világhírre vivő lehetőségeket. De úgy látszik, mind a ketten túl tehetségeseknek bizonyultak ahhoz, hogy a színpadi kasszák, a színházi élet bűvkörében, a magát „kultúra" élvezésével általtó, „finom" közönség számára eléggé csámcsogtató, úgynevezett színpadi műveket szállítsanak. Ez a Fáy igen markáns, obszcén kicsendülésű darabokat írt; még emlékszem Harsányi Zsoltnak, akkori fő színházi embernek egy levelére, amelyben a kor egyik legeredetibb színpadi írójának nevezi Fáyt, és megbeszélésre hívja: de evvel az anarchista-nihilista-nacionalista-internacionalista és isten tudja, micsoda, minden erkölcsi gátlástól mentes emberrel és iszonyatosan naturalista színpadi képeivel kezdeni, úgy látszik, még az akkori színpad sem mert; és jóllehet, közönségüknek és az igazgatóknak a mű nyilván nagyon tetszett volna, mégsem kockáztattak, bizonyára az erkölcsrendészeti hatóságok miatt; ami Pap Károlyt illeti, ő, javíthatatlanul, igazi költészetet produkált, és ez ugyancsak nem volt az idézett nevekkel és a közönség élvezési igényeivel összhangban.

Én rendszerint délután vetődtem oda, a felső, pirosbársony pamlagüléses asztalhoz, ahonnan úgy néztünk el, mint a kivételes helyre jogosító irodalom legfőbb bennfentesei a többi halandó feje felett. Egy alkalommal az akkoriban feltűnt Gelléri Andor Endrét vittem magammal, akit tréfásan úgy mutattam be Fáynak mint páncélszekrény-gyárost; ehhez mindössze annyi köze volt szegénynek, hogy apja kisiparosi minőségben páncélszekrényeket készített, amiket aztán ő segített trógerolni, gyakran emeletekre föl.

Nem tudom, mi az ördög szállt belé Fáyba, de egyszer csak, amiközben ott ültünk, azt kiáltja - és ezt az esetet nem hagyhatom ki históriámból: „Gyerünk a Tabarinbe!"

Ez a mulató a Rákóczi úton volt, nem messze a New Yorktól. Meglepetve összenéztünk; ehhez pénz kell, de gondoltuk, nyilván Fáynak van pénze, ha már oda hív minket; aztán meg kíváncsiak voltunk, hogyan is nézhet ki vajon egy ilyen rossz hírű mulató belülről. Fáy pedig, gondolom, az új emberre, Gellérire (a „páncélszekrény-gyáros"-ra) számított.

Mindenesetre elmentünk a mulatóba; a finomabb banditakülsejű Fáy „nagy mellel" vezényel, intézkedik, rendel. Nézzük az egész öltözetüket jelentő strimflis nőket, hallgatjuk a műsort, s pohár konyakunk csöppjeit szopogatjuk, egyre növő válságérzettel, amiközben kevéske pengőnk, mint az önbizakodó hencegésbe sarokba szorított szélhámos, szinte hallhatóan reszketett a zsebünkben. És ekkor Fáy, ez az erkölcstelen, istentelen alak, ez a sem író, sem festő, se nem „úriember", ez a Pap Károly Leója, egyszerre odaint két strimflis némbert, aki az előbb még valami észveszejtő táncot riszált - amialatt egyikük hatalmas combjai úgy fehérlettek ki az esti műsorhányadék hullámaiból, mint hajdan a Titanic hajót feldöntő jég tömbjei a katasztrófa éjszakájában. Fáy aztán fejedelmi gesztussal leültette a két szörnyet asztalunkhoz, és utána, Gellérire mutatva, így szólt a főúrnak: - Egy üveg pezsgőt a páncélszekrény-gyáros úrnak!

Egy pillanatra felugrottunk, mint aki sokkot kapott, aztán, mint akiket a sors már úgyis a markában szorít, tehetetlenül leültünk.

A főúr sietett; Gelléri, szegény „gyáros"-unk, mint a hajótörött, aki egy deszka után halász a zavarosban, zsebeiben kotorászott, és gyámoltalanul körbefutó tekintetéből ítélve, hiába. Aztán nyeltük az italt, mint a leendő öngyilkosok; a nők élelmesebbike pedig (hja, aki gyáros!) közben „meg is csinálta a szerencséjét", odaülve a Gelléri ölébe. *A nagymosoda* későbbi szerzője most, miután a kétségbeesés, döbbenet és gyámoltalanság arckifejezéskeverékével vigyorgott a rászakadt, nagy boldogságban, egyszerre megcsinálta azt, ami a legbiztosabb még, amikor minden úgyis hiábavaló, a halálugrást. Fogta a kiürült poharát, és úgy vágta a falhoz, amelyen a legkülönbözőbb öltözetlenségű táncosnők imbolyogtak odafestve, hogy a csörömpölés a pincétől a padlásig, mint az istennyila eget bezengő hangja,

mindent betöltött, amiközben a főúr mély elismeréssel hajtotta meg Gelléri felé a fejét. Gelléri, aki belejött, most már egy másik halálugrásra készült, ezúttal az én poharammal; ám gyorsan leszereltem, aztán odaintettem a főurat. Az összeg - szédületes összeg! - tudomásulvétele után (az erkölcstelen és szemtelen Fáy még szigorúan utána is számolt, mintha fizetni akart volna) elővettem egy elegáns levéltárcát - nekem legalább az volt, a többieknek az sem -, és miután kinyitottam, rettenetes megdöbbenéssel megállapítottam, hogy úgy látszik, „elfelejtettem otthon belerakni" a pénzemet. A főúr, mint akit valami nagyon váratlan meglepetés ért, körülnézett, majd olyan tanácstalan képpel állott, egyikünkről a másikunkra pislogva, mintha azt várná, hogy legalább mi segítsünk rajta nehéz helyzetében. Végül is egy hírlapigazolványom maradt nála, másnapi kiváltásig.

S másnap! Mikestől elkérni a pénzt! Nehéz nap volt, uramisten! Az öregnek részletesen el kellett mondanom, hogyan és mi történt. Aztán végighallgatni a prédikációt, a hivatkozást filozófusokra, akik az ő kedvenc Schopenhauerétől kezdve a hasonlóképp kedves Palágyi Menyhértjéig természetesen egytől egyig szentek voltak, és a nőktől és az italtól irtóztak.

Pedig éppen azelőtt két nappal hallottam Révész Bélától, hogy mint hagyta ott Mikes egykoriban, egy hasonló cifra helyen, amikor fizetni nem tudott - ő maga egyébként azt szokta mondani, hogy Ady „csalta tőrbe", két nőt nyakán hagyva, s megszökve közben azon az éjszakán -, az aktatáskáját, az összes kéziratokkal együtt. A Gelléri gyárosi bemutatására mindenesetre ráfizettem.

MIKES ÉS OSVÁT

A Nyugatról beszéltem, és Osvát volt, akivel folytatni akartam, de más emlékek, történések közbejöttével (és szokott következetlenségemmel) kissé abbahagytam. Most Osvátról akarok szólni tehát, arról a szigorú és nagyszerű emberről, aki a Nyugatot szerkesztette, akinek neve és a Nyugat, mondhatjuk, egyet jelent.

Elképzelni sem lehet finomabb, jobb indulatú és kedves ádázságában minden megnyilatkozó alkalomra résen levőbb antagonizmust, mint ami az irodalmi szomszédvárak kapitányai, a két szerkesztő, Mikes és Osvát között volt. Előfordult például, hogy valaki nagyon tudákos, kínosan megművelt, eredetiség és indulat nélküli verseket hozott Mikesnek. Az öreg elolvasta, azután visszaadta a szerzőnek, és azt mondta: - Vigye el Osvátnak; ő csak azokat a verseket szereti úgyis, amelyekben nincsen semmi. - Ha pedig Osvát olyan verset kapott a kezébe, amelyben a szokvány uralkodott, a banális, iskolás csináltság, azt mondta az illetőnek: - Itt vannak a versei, vigye el Mikesnek; ő úgysem ért a versekhez, és így jók lesznek neki; különben is Az Est a bajuszpödrő- és cipőpaszta-reklámokig szívesen leközöl mindent.

Így fércelte egymást a két öreg (az üzeneteket nem mindig elhallgató közegeken keresztül), ám nem is minden szeretet nélkül; mert ahhoz túl vérbeli irodalmárok voltak, hogy ne becsülték volna egymásban a hasonlót s a tiszta irodalmári szívvel járó, sok szenvedéses érzékenységet. És éppen ezért, mert az említett, közvetett módon, már ahogy, úgy, mégis állandóan érintkeztek, nem is nagyon jártak össze; viszont éppen azért nem érdekesség nélküli, ha elmondom, hogyan zajlott le egy találkozásuk, az én jelenlétemben.

Úgy kezdődik, mint egy anekdota, egy elbeszélés, amelyet elmondója az események sorrendjében gondosan előkészített. Egy délután kopognak; először nagyon szerényen, aztán utána még kétszer, kissé elszántabban. - Kinn tágasabb! - morgom én, a Mikestől már eltanult cinizmussal és fiatal költőhöz éppen nem illő módon, szerénytelenül.

A következő pillanatban feketébe öltözött, jó-közepes, nyúlánk, fehér hajú, izzó szemű, rendkívül szuggesztív, parancsoló megjelenésű, ötvenes férfi lépett be. Mikes felnézett, aztán, látható módon meglepve, felállott.

- Ah! Szerkesztő úr! Micsoda öröm! Hogy nemcsak a rossz költőket küldi hozzám, de maga is eljön végre. Bizonyára kéziratot hozott.

Az idegen elmosolyodva, önkéntelen elhárító kézmozdulattal állt egy pillanatig. Mikes kezét nyújtotta.

- Bemutatom Fodor urat Osvát szerkesztő úrnak - int felém Mikes. Osvát üdvözli Mikest, aztán (ilyennek képzelhető) egy mágus tekintetével néz, néz, s csak aztán nyújt kezet nekem.

- Magához jöttem, kérem - mondja szigorúan. - Mondja, maga mért nem ad verset a Nyugatnak?

Mikes helyet kínál, leül, jóízűen fújja a füstöt, aztán kedves, ártatlan gonoszsággal azt mondja: - Mert én nem engedtem.

Osvát furcsán, de minden különösebb meglepetés nélkül néz, mint aki azt gondolja, Mikestől minden kitelik. A két szempár mint két barátságos bajvívó méregeti egymást.

- Én vittem a Nyugathoz verseket - töröm meg a csendet, s mondom el, amit Mikes még nem is tudott.

- Micsoda?! - kérdik most meglepetve mind a ketten.

- A versek, amikkel az Estben felfedeztek, előtte két hónappal ott voltak a Nyugatnál - mondom az igazán akaratlanul élt kapott szavakat.

- No és? - mered rám Osvát. A halottaiból túlvilági ítéletre feltámadott nem pislog úgy, mint én, Osvát lángoló és kutató tekintete alatt.

- Nem kaptam rájuk választ. Igaz, hogy oda sem mentem egyszer sem érdeklődni - mondom zavartan, az osváti jelenlét még túlontúl friss hatása alatt, amely mintha, az elmaradt választ vagy megjelenést illetően, a magam hibás volta körülivé forgatta volna a helyzetet.

- És miért nem jelentkezett nálunk, kérem? - rázta a fejét Osvát, most már méltatlankodva és értetlenül. - Beszéltünk volna a versekről, amelyek így, természetesen, előkerültek volna, és bizonyára megjelennek. Bár hogy ott lettek volna a versek, arról természetesen nem tudok; s kétségtelenül nem tud róluk Gellért Oszkár sem.

Mikes, nála szokatlanul udvarias hangon (féltem is, ismerve őt, hogy mi lyukadhat ki nála ilyenkor a dologból), így szólt:

- Hát bizony, Fodor úr, szép lett volna nagyon, ha azokat a verseket egy olyan tekintélyes lapban fedezik fel, mint a Nyugat. De hát Osvát szerkesztő úr nem tehet róla nyilván - folytatta Mikes jámborul -, hogy a Nyugatnál, mint ebből nyilvánvaló, elsikkasztják a verseket.

Osvát megrökönyödve emelte fel a kezét.

- Ez megint csak a Mikes szerkesztő úr formája, de hát ez, enyhén szólva, rágalom - és mosolygott. (Milyen sajátságos volt, az ellentétek milyen ütközése-játéka a mosolynak Osvát szigorú aszkéta arcán.)

- De hát Mikes úr jól tudja - folytatta Osvát -, hogy a száz között esetleg bekerülő jó nem trombitálja ki magát, amielőtt a maga rendjén sorra kerül, hogy vegyék elő rögtön, különben ilyen meg olyan mulasztás lesz belőle. Mindazáltal, ha a jó egy kis ideig elhever, és - a rend szerint - kis fontolgatás után jelenik csak meg, az még mindig jobb, érlelgető próbaként, a szerzőnek, az irodalomnak és a köznek, mint amikor a sok közepest azonnal észreveszik, és az

lapunk vasárnapi számában mindjárt sorra kerül - dobta vissza a kesztyűt Osvát, kissé metsző iróniával.

Mikes mosoly közt, újból rágyújtva, láthatóan előre élvezte, amit most mondani készült:

- Na látja, Fodor úr - fordult felém -, így áll a helyzet evvel a nagy tekintélyű Nyugattal. Az ismeretlenek elküldik a verseiket; de miután ezek a versek nem trombitálják ki magukat, hogy ők micsodák, ott maradnak hát az asztalfiókban, mint a maga esete is mutatja, esetleg végképpen. A költők aztán unják a dolgot, eljönnek ehhez a vásári Esthez, ahol *lapunk vasárnapi számában* sorra kerülnek - emelte ki a szavakat Mikes -, utána pedig a Nyugat, kockázat nélkül, kiválaszthatja előkelő hasábjai számára az így felfedezett írót és közleményt, amely a vásári nívójú Est nélkül különben tovább is ott marad a Nyugatnál, az asztalfiókban, a többiekkel együtt. Mert - s Mikes szokásától eltérően most kissé ünnepélyesen beszélt - két dolog kell egy új irodalom születéséhez: új tehetségek kellenek és olyan szerkesztő, aki mer, aki kockáztat. Még akkor is, ha jóindulatú hülyének nézik, mint ahogy többek közt, Osvát úr és vezérkara néz talán engem. De az vigasztal, hogy az ő sorsa, egyesek részéről való elbírálása sem különb, mint az enyém.

Osvát felhorkant: - Olyat ne mondjon, doktor úr, hogy én nem mertem és nem merek (ha haragudott Mikesre, mindig doktorozta). Elvégre is Ady Endre és... - Hüledezve nézett rám, és mosolygott.

- Nono - emelte fel az ujját Mikes -, itt a sok között én is bába voltam. (A legelsők között írt, az 1908-as Újságírói Almanachban, cikket Adyról.)

- És Babits és Móricz és Tersánszky és Gellért és az újabb írók sorozata?! Ki látta meg őket? S ki állítaná, hogy az igaziak elsüllyedtek nálunk? Elvégre, ha így volna, miből állt volna össze egyáltalán a Nyugat? Bár egy hatásos mondat kedvéért - folytatta Osvát szelíd iróniával - Mikes doktor úr képes még az ellenkezőjét is állítani annak, amit valójában hisz.

Ez a két derék ember mindenesetre vajmi ritkán találkozhat egymással - állapítottam meg magamban, nem mély pszichológiámmal -, arra vall az, hogy olyan, pályakörükben alapvető dolgokban, amelyeket különben régen meg kellett volna tárgyalniok, mintha a kezdeteknél tartanának. És érdekes volt látnom, hogy szellemi ösztönzőink, akik a legmagasabb fokon vizsgálják, befolyásolják az írott kultúra idegérzékenységű szövedékét mint annak „mérnökei", összegezői, szerkesztői, szövői, milyen gyerekes érvelési módokkal és nagystílűen kendőzött, szokványos sértegetésekkel, gesztusokkal élnek; úgyhogy az ember azt érzi: a magas elméletek, tapasztalatok birtokában és szellemi élmények megszerzett egész világa mellett, a lélek, az ösztön, a birkózó lénynek a felülkerekedéséhez legmegfelelőbb „bunkó"-t megragadó mivolta ugyanaz maradt.

A két nagy öreg közben a másikban nem csalódott vitéz ellenfél szemmel látható megelégedésével is szemlélte egymást. „Addig vagy, amíg jó harcos ellenfeleid vannak" - mondja egy régi japán közmondás. Kíváncsian vártam tehát a további nagy kibeszélést. Éreztem, a még nem sok irodalmi vihart látott fejemmel, hogy nem X vagy Y verséről vagy novellájáról mint olyanról van itt most szó, hanem valami egészen másról. Arról az ellentétről, amely az egyfelől a pénzbeli-hatalmi lehetőségeivel rendelkező - másfelől a kitűnő kéziratot, szerzőt kellőképpen megfizetni nem tudó (de mindkét esetben derék, hozzáértő) szerkesztő között állandósult; amikor az utóbbi a jó írás, felfedezés, az új és új írókkal való hajdan volt kezdeményezés - az irodalom friss, új vonala - továbbvitelét a pénzes trösztnek átengedni kénytelen. Meg kell elégednie a befutottak részéről - bizonyos fokig - a régi betyárbecsületből, és az ambiciózus újak részéről a nagy tekintélyű lap kedvéért neki juttatott „maradékkal". „A monopoltőke legyőzte a tehetséges, tiszta ambíciót" - mondhattam volna, ha nem Mikes van a másik, a pénzes oldalon, s ha akkoriban a terminus technikusokhoz értek.

- Én mindenesetre nagyon sajnálom - fordult felém Osvát, drága, izzó és bús szemével -, hogy azokat a verseket nem én közölhettem, hanem Mikes úr; no de majd körülnézek a szerkesztőségben, hogy mi történt velük. Mert a maga tömör, megmunkált verseinek nálunk a helye; ezt, természetesen, a jövőre vonatkozóan is mondom. A Nyugat olvasója, ez a tömegből kiválasztódott elitember, aki elvégre mégiscsak azért vesz Nyugatot, mert magas irodalmat keres, biztosan elolvassa és megérti a verset, amit - fordult Mikes felé - az igen tisztelt Est-olvasó általában átlapoz, mert ennek a vers, legyen az bármilyen, fölösleges valami. Mindenesetre nem ér föl számára érdekességben a gyilkosságok oldalakra menő részletezésével, mint azt *családi lapjainkban* olvassuk. Különben is, az ilyenfajta lapok részéről az irodalmárkodás csak addig tart, amíg az üzleti érdek még lát benne valami trükköt, kihasználnivalót.

- A fene hiszi, hogy a netaláni megbecsülés folytán kell a vers, a magas irodalom ezeknek - legyintett Mikes. - De az irodalomhoz az kell, ami a háborúhoz, ahogy az az izé mondta...

- Bizonyára Montecuccolit gondolja, Mikes úr - szólt Osvát kedves, ironikus előzékenységgel. Mikes vénrókásan mosolygott:

- Örülök, hogy módot adtam Osvát szerkesztő úrnak arra, hogy tudását itt is megcsillogtassa. Én mindenesetre - és ami a lényeges - pénzt adtam az íróknak, a kapitalistákéból. És adok, amíg csak ki nem rúgnak, irodalmi rovatostul együtt - fejezte be Mikes, egy olyan kasznár arckifejezésével, aki a voltaképpen hasznot hozók számára szánt takarmányból az olyan barmoknak is juttat, akik a gazda véleménye szerint még a levágást sem érdemlik meg.

- Mikes úrnak a háborúhoz pénze van, nekem pedig nincs, azt hiszem, kettőnk között ez az egyedüli különbség - mosolygott Osvát keserűen. - Mind a ketten szeretjük az irodalmat, ezt a világ leggyönyörűbb bolondságát, és ezért isten segítsen hát tovább is bennünket. De gondolom - fordult felém -, Fodor urat nem fogja az vezetni, hogy én csak tíz pengőt adok egy versért, Mikes úr pedig az ötszörösét (már amíg módja van rá neki is), válaszul arra a kérésemre, hogy verset hozzon nekem. Remélem - folytatta, felállva és távozásra készülve -, Mikes úrnak semmi kifogása nem lesz most már ez ellen.

- Á, dehogy - legyintett Mikes búcsúzva s azzal az elbűvölő szívélyességgel, amely jellemezte őt, s amelynek őszinteségében kételkedni nem lehetett.

Osvát távozása után egy-két dolgot elintéztünk még; aztán Mikes fogta a táskáját, és menni készült.

- Szerkesztő úr, az ígért verseket el szeretném vinni Osvátnak - mondom. - Néhány versem van a borítékban, azokból adhatnék talán. - Mikes letette a táskáját, és az mondta, adjam oda a borítékomat; abból aztán nagy gonddal kiválasztott néhány verset.

Nézem a verseket, csupa olyan, amelyek honoráriumrovat-töltelék gyanánt szerepeltek, és nem éppen voltak alkalmasak arra, hogy megjelenésük esetén akár a lap dicsőségét szolgálnák, akár az enyémet.

- Szerkesztő úr, hiszen ezek félig-meddig gyermekkori verseim - mondom kissé megrökönyödve és bizonytalanul.

- Vigye el csak, jók lesznek ezek nekik - felelte Mikes; én pedig, máig sem tudom, miért, de érthetetlen módon engedelmesen, másnap délelőtt elvittem őket.

A Magyar Korona kávéházban, ahol akkoriban a Nyugat tanyázott, Osvát, mint ígéretét megtartó, kitűnő férfiút üdvözölt. Nagyon mentegetődzött, hogy el kell sietnie, de menjek be a következő napon.

MINDEN ROSSZ, DE A VÉGE JÓ

Másnap, ó, ez a másnap! Délelőtt, úgy tizenegy óra körül. Nevezetes dátumoknál legyünk pontosak; ez az időpont pedig emlékezetes számomra; mert - hogy pestiesen mondjam - soha még úgy le nem toltak, egész életemben.

Tehát: másnap. Kezdem ott, már éjszaka nyugtalanító álmaim voltak. Beállítok a Magyar Korona Kávéházba, ahol, mint mondtam, ott tanyázott a Nyugat akkoriban délelőttönként; azelőtt a Seemannban ültek (a mai Bajcsy-Zsilinszky és Alkotmány utca sarkán). A lap szerkesztősége voltaképpen az Ilka utcában volt, de a lap ott csinálódott a Magyar Koronában. Mint ahogy jóformán minden valamirevaló kávéházban készült valami irodalmi folyóirat vagy lapocska, akár amolyan félévenként megjelenő zsaroló újság; és az is volt bőven; mert ahol rothadás van, ott tanyáznak az élősdiek; szóval minden kávéházban ott tanyázott a körével valaki.

Hogy kapásból elkezdjem és avval az íróval, aki a Magyar Koronában legelőször a szemembe ötlött - s nem mehetek tovább, hogy közbevetve valamit ne mondjak róla: Kassák Lajos vezérszállása voltaképpen a Simplon kávéház volt, ahol futurista-dadaista prédikációit és szemináriumait tartotta a boglyas, ifjú férfi és női nemzedéknek. Ez a furcsa, zordon mosolyú, rejtélyesnek és valahogy mindig egyformán görcsbe szorítottnak látszó ember egyike volt akkoriban azoknak, akiknek, megközelíthetetlennek látszó lénye miatt, szerettem volna a kedvét megnyerni, nem tudom, miért; nyilván abból a pszichológiai tényből, hogy az ember annak a megbecsülését szeretné elérni legjobban, aki látszólag a legkevésbé becsüli őt. Versei valami különös merészségre, minden nagy és szent ortodox példát felrúgó felelőtlenségre ingerlő pátosszal hatottak reám. Ma például abban a vakmerő „isteni verslendületben", hogy „a gyerek egy svungra átpisilte a palánkot", nem találok semmi zsenialitást, mint bizonyára nem találna ma Kassák sem. De legelső utánzataim - amit sok másféle utánzat követett még, és 1920 táján a Nyugatnak küldtem, s ott joggal elsüllyedtek, de amiről egyébként soha senkinek nem szóltam - Kassák-utánzatok voltak.

Hogy ő miképpen állhatott velem, abból gondolom, hogy amikor 1927-ben, mint értesültem, Osvát arra kérte, hogy írjon a *Lihegő erdők*-ről, első könyvemről, ő elhárította avval, hogy polgári íróról nem ír; de ugyanakkor bizonyos vagyok benne, hogy a gőgös szabadvers-szuverén talán nem olvasta egy soromat sem. Meglehetős közel egymáshoz - bár a kassáki ember, az örök magányos és a többi ember között mindig van egy fél csillagközi távolság - 1945-ben jöttünk, amikor egy darabig együtt szerkesztettük az Új Időket; „együtt", mondjuk; no meg a Művészeti Tanács Alkotás című lapja is félig-meddig kollektív munka lett volna; mert ha valaki Kassákkal együtt szerkesztett, az úgy volt értendő, hogy minden úgy történt, ahogy ő akarta. Kemény, csökönyös, nem minden korlátok nélküli, de valahogyan önmagából kisugárzóan jelentős ember volt már az akkori Kassák; elgondolásaiban bátor, és tiszteletre méltóan következetes.

Viszont a Japán, a Bucsinszky és a Magyar Korona között pendlizett, szerkesztett, szatirizált és főleg mérgelődött - hogy szavaimat és Osváttal való, előttem álló találkozásomat ne felejtsem - Nagy Lajos. Ezt a száraz, tárgyilagos, vizsgálóbírószerű, gesztusok nélküli, de csöndesen-gyilkoskritikus embert még 1923-ban ismertem meg Mikesnél; tiszteltem, és mint amolyan ifjú költő, nagyon szerettem volna egy szó jó véleményt hallani tőle verseimről; de ez nem sikerült azután sem, s talán csak egyszer mondott egy jelentéktelen, rossz versemről valami jót; no de különösebbet másokról, kortársainkról sem - József Attilát kivéve -, amennyire emlékszem. Nagy távlatú beszélgetéseket nem volt módomban hosszú ismeretségünk alatt sem folytatni vele, különben sem szerette az öncélú irodalmár okoskodásokat, inkább a helyzetekhez tapadó és rendszerint keserű megnyilatkozásaira emlékszem. Az ilyesmire Nagy Lajosnak a felszabadulás előtt éppen elég oka volt. E nagy író fel nem ismerése

akkora volt például, hogy az 1930-as évek végén Sárközi György, ez a kitűnő értő, az Athenaeumban megjelent, legjobb, új magyar novellákat tartalmazó gyűjteményébe fel sem vette; kérdésemre azt mondta nekem, hogy nem tartja elég jelentős írónak. A Híd folyóiratban 1942-ben a szerkesztőnél, Kállay Miklósnál való közbenjárásomra (!) közölni kezdett regényét pár folytatás után abbahagyták. A körülötte való félreértés - teljesen - nem múlt el, a hivatalos és irodalmi tényezők minden törekvése ellenére, még a felszabadulás után sem; a közönség részéről való, bizonyos népszerűtlensége ma sem szűnt meg tökéletesen.

No de hogy a fejezetet folytassam: Több, már az előbbiekben jellemzett, ismert vagy számomra még ismeretlen ifjú író között haladtam előre a kávéházban; külön-külön asztaloknál ülve, egy részük előtt korrektúra vagy kutyanyelv volt, amire lázas izgalommal betűket vetettek, mint a gályarabok vonhatták valaha az evezőket, a pulpituson ülő kormányos gesztusai szerint; a középen pedig mint a menet fődirigense, Osvát Ernő, és vele szemben Gellért Oszkár.

Közeledek az asztalhoz; Osvát meglát, de csak néz, néz rám, szeme vészesen lobog - és mintha valamely isten még külön pótvilágítást rendezett volna benne ebből az alkalomból. Odaérek, de se kézfogás, se egyéb, csak int, hogy üljek le. (A tegnapelőtti nyájas embernek nyoma sincs!) Leülök, hirtelen azt érzem, hogy a széket megvillanyozták alattam. Osvát csak néz még, vele szemben Gellért - én közöttük -, hidegszobor-arccal, szintén szó nélkül méreget. Kissé oldalt pislogok, látom, az írók, egy pillanatra abbahagyva a gályahajtást - a parancsnok énvelem lévén elfoglalva -, engem figyelnek. Most Osvát megszólal:

- Mondja, Fodor úr, tudja maga, mi az a *Nyugat*?

- Tudom - mondom én, és úgy érzem, hogy suttogok. (Emlékeim hátterében hirtelen egy vallástani vizsgám merült fel, a tordai unitárius kollégiumban, amikor Vargha Dénes öreg tanárom és egyházi gondnokunk azt kérdezte tőlem: „Na, te fiú, tudod-e, mi az Isten?" Egyébként az öregnek az volt a szokása, hogy háttal állított a térképnek, és úgy kellett odamutatni a kérdezett helyre; ha pedig az ember Budapest helyett, mondjuk, Kamcsatkára mutatott, nekinyomta a térképnek, aztán lekent egy iszonyatos pofont, amiközben azt mondta: „Majd én megtanítlak a rendre, fiam, temiattad nem fog sírni sem az apád, sem az anyád." És erre lekent még egyet.)

- Tudom - mondom. - A Nyugat az a folyóirat, amibe a Nyugat írói írnak - adtam meg a feleletet Osvátnak, és éreztem, hogy rendkívül bárgyú módon; amiközben a Vargha Dénes-i reminiszcenciák hatása alatt szinte vártam, hogy a főinkvizítor vagy helyettese (Gellért Oszkár), mint Vargha Dénes hajdanában a térképnek, nekinyom a közelben komor méltósággal és oroszos ingben figyelő Kassáknak vagy Tersánszkynak, ennek az istent-embert nem respektáló Kakuk Marcinak, aki széles vigyorral élvezte a számomra pokoli helyzetet.

- Nos, hát ha tudja - felelte Osvát szigorúan, és mintha furcsállná is a kapott választ -, azt is tudhatná, kérem, hogy ha egy ilyen lap szerkesztője verset kér magától, direkt elmegy ezért magához, kérem, maga nem hozza el neki az egykori gyermekverseit, azért, mert Mikes doktor úr csúfot akar űzni a Nyugatból - fejezte be, Gellért felé fordulva tekintetével; ez bólintott, és úgy nézett rám, mintha azon csudálkoznék, hogy egy ilyen alak is élhet a világon, aki azt sem tudja eléggé, hogy mi az a Nyugat, és nem szakad rá menten a Magyar Korona Kávéház.

- Tudja maga - tépte tovább Osvát a szívemet, amely e pillanatban tele volt önmagam elleni indulattal és a jó Mikes bácsi iránti keserű méltatlankodással, hogy miatta ilyen pácba kerültem. - Tudja maga, hogy Gorkij regénye, az Artamonovok, a Nyugatban jelent meg először a világon?

Gellért újból rám nézett, és rettenetes jelentőségteljesen bólintott.

- Maga pedig a babakori verseit hozza ide a Nyugatnak, kérem! (Gellért hevesen biccentett.) Én magát nem értem, kérem - folytatta Osvát, számomra módfelett kínosan. - De Mikes úron is csudálkozom. Elvégre maga az ő felfedezettje. Most képzelje, hogyan nyilatkoznának őróla és magáról, ha én ezeket a verseket leközölném.

Gellért tekintete határtalan szemrehányást és rémületet sugárzott. A kávéházban halotti csend honolt, a pincérek lábujjhegyen jártak, csak a süket Révész Béla hangja csattant fel hirtelen, ahogy kezét a füle elé dugva valakinek odaszólt: - Mit mondott neki Osvát? Nem hallom!

Osvát most fogta a verspaksamétát, és átnyújtotta nekem. - Vigye ezeket vissza Mikesnek, és mondja meg neki, hogy tiszteltetem a humorát, és adja le ezeket a verseket Az Estben, ahol fel sem tűnnek majd a többi között. Maga pedig hozzon nekem a Nyugatnak való verseket. Mikor tördelünk? - fordult Gellérthez.

- Holnapután - felelte az alkancellár. Érdekes volt, ahogyan a jeles költő arculata valamilyen hivatalos nyomdai szerkesztő-szakértő kifejezést öltött hirtelen.

- Holnapután kettőig hozhat verseket, ha azt akarja, hogy tizenötödikén megjelenjenek - búcsúzott tőlem Osvát, most már kezét nyújtva, Gellérttel együtt. Az oroszinges, szigorú kinézésű Kassáknak, arcáról ítélve, nagyon tetszhetett a jelenet, gondolván nyilván, hogy borsot törhettem a félig konkurrens Nyugat és Osvát orra alá (ő is szerkesztő volt!), mert amiközben Tersánszky fügét mutatott Gellérték irányában, ő szoborszerű mozdulatlanságából engedve, kegyelmes kézmozdulattal intett felém, ahogy távoztam.

Kinn leültem egy padra, olyan voltam, hogy találóan fejezzem ki, mint akit moslékkal leöntöttek. Aztán dühösen felugrottam. Majd megmutatom én ennek a Pilátus-képű Gellértnek, a fenséges rabbi Osvátnak, no és Mikesnek, aki Osváttal ingerkedő, átkozott humorában ilyen szégyenteljes helyzetbe hozott. (Mintha nem tehettem volna meg, hogy ne vigyem el, mint egy agy nélküli fajankó, Osváthoz ama verseket.)

Még aznap két verset vágtam össze, és a következő napon már megint ott voltam a kávéházban. Osvát fogta a verseket, és mindjárt felolvasta a vele szemben ülő Gellértnek. Ahogy a két vers külön-külön elhangzott, mind a ketten egyszerre bólintottak, ami annyit jelentett, hogy a versek tetszenek. Osvát azután így szólt:

- Örülök, hogy a Nyugat új munkatársai között üdvözölhetem. A versek benne lesznek - és (ötödikén vittem oda) benne is voltak - a következő számban. (A lap havonta kétszer jelent meg.)

A MUNKA ETIKÁJA ÉS A TÉVEDÉSEK

A munka etikája, mely legsivárabb foglalkozásaim között sem hagyott el, a nem megvetendő becsvággyal karöltve, lám, meghozta a maga gyors eredményét, mind a versekben, mind a kiváló szerkesztő már eljátszottnak gondolt szeretetében. Mert egyet jegyezzünk meg, ha már erről szó van: téved az, pszichológiailag mindenképpen, aki valamely elvégzett munka, derék tett fölött avval tér napirendre, hogy az „elvégre is kötelesség". Mikes és Osvát rajongani tudott egy-egy jó kéziratért, amivel az író teljesítőképességét, önbizalmát fokozta; ezt figyelmébe lehetne ajánlani a pedagógusoknak és államférfiaknak egyaránt.

Függetlenül attól, hogy ha emberszámba vehető teremtmény vagy, csak a munka az, ami megtartja egyensúlyodat (sok egyéb és tiszteletre méltó kategóriája mellett): „ópium" is a munka általában; „korbácsütés" és herkulesi, rád mért „hét feladat", hogy: „megmenekülj". Így dolgozunk, mély lelkiismeretünk valamilyen titkos bűntudatában; mert az elemi élet, kötelező

önfenntartás legegyszerűbb kívánalmai, neked járó természetes követelnivalóid, beleértve mindazt, ami az életet, érvényesülést jelenti: a másoknak okozott szenvedés érzésével járt mindig; legbelsőbb érzésed szerint sohasem lehetsz tiszta és bűntelen. Így hengeríti föl maga előtt újból és újból a költő - és a segíteni másként tevékeny - a mű terheit: hogy maga vélte rosszaságával egyenértékűt, „kiegyensúlyozót" teremtsen, különben úgy érzi, „elviszi az ördög". A teremtés: tevékeny bűntudat.

Tudom, nem „egészséges" és nem is üdvös e megállapítás itt, ahol a lényeg, a dolgok legalapvetőbb létezési kritériuma (szükségesség, törvény, feltétel), a harc: bizonyos elkerülhetetlen kegyetlenség. De vannak, akik sokkal anyagtalanabbak, mély humánumban érzékenyebbek annál, hogysem ezt nyugodtan és természetesen állanak; és hogy mégis léteznek, s létezniük kell benne: bűnt éreznek. És ugyan mi miatt érezhetett bűntudatot, hogy egy jó példát kiragadjunk, József Attila mondjuk („Félek a büntetéstől"); ő, az új embert álmodó, önzetlen harcú szocialista, az oly kitűnő munkája mellett nyomorgó költő - amikor a hivatal dicsőítette csalók, álnagyságok, értéktelen zsebelők és emberiséggyötrő senkik büszke tudattal, arannyal és dicsőséggel teli istenültek.

Hogy visszatérjek az előbbiekre: dolgoztam és vergődtem a minél jobb munkáért; s valahányszor például kéziratot vittem Osvátnak (s Az Esttel „obligóban" lévén, elég ritkán), valamint személyes találkozáskor, evvel is igyekeztem jóvátenni a szándék nélküli, együgyű tréfát, mellyel a Nyugatnál való szereplésemet kezdtem. És ezt annál inkább és a személye iránti tisztelet jegyében tettem, mivel mindinkább alkalmam volt tapasztalni, hogy egyesek - a meglévőkön túl mindig más elképzelésű, de valójában meddő sznobok, valamint az akkoriban újra divatos, a náciszagú gömbösgyulaizmussal kevert fajvédő mítosz és ugyanúgy egy neofita s így csinált-merev és minden dialektika nélküli „baloldaliság" űzői - életműve értékét kétségbe vonják. Ilyenekkel találkozni még ma is, amikor ennek az életműnek pozitívumai vagy negatívumai (hogy mint szerkesztő például nem volt „célirányos radikális" politikus, mintha lapja, ennek új stílusa, igénye, az akkori bús, magyar Balkánban nem lett volna alapjában véve is politikus) itt állnak az immár utókor előtt. Az ilyen fölényeskedők, kételkedők nem tévesztendők össze a meglevőkön túlnéző és egy legnagyobbat célzó, örök, nemes elégedetlenekkel; üres fickók ezek, e mindenkori hitetlenek és tagadók és (a gyakran tekintélyes, bölcs és többnyire „igen művelt" öltözékű mezben) minden nagy gesztust, „naiv", szent, pozitív tettet vagy szándékot lekicsinyítők, fölöslegesnek éreztetők, az írás- és világtörténelemben.

Én Osvátot tiszteltem és szerettem, ha nem is mindig követtem; mint ahogy Mikest sem, aki a Petőfi-, Vajda-vonalra való túlos beállítottságában kissé mostohán értékelte például Arany Jánost. Osvátnak az volt a szándéka egy időben, amikor 1928-ban tanulmányt kért tőlem Werfelről (!), hogy esztétikust neveljen belőlem. Az én egészen nyílt határokat kedvelő, „mezei", tudásra szomjas, de a szándékolt műveltségszagtól irtózó lényemnek gyakran valamelyest szektás-sznobszerű volt ez az Osvát-Nyugat környéki, szigorú, papos-esztétikus és (ha újfajta is) kissé iskolás „irodalom-szentség-tabu"-szerű világ; pláne amiután (a halászgáboros, csészabós, márais árnyalással, majd befolyással) lassan kissé egy más Nyugatos-retrográd és intimpistás, bennfentes-jellegű, mondjuk ki: itt-ott rossz szagú valamivé vált. Igaz, hogy ez az Osvát csöndes s valahogyan egyre messzebb kerülésével és bizonyos elkedvetlenedésével kezdődött.

Én Az Esthez (s ennek, sokféle írójával, nem lévén írói klikkje), tehát sehová sem tartoztam; s ez a kezdeti magányosságom, mindenen kívül állásom aztán meg is maradt; a meglevő (a Kozma Andor-in túli új) „hivatalos" irodalom mellett külön - amiközben ideges ide-oda pillantásom felé idegenkedő kapuk villogtak -, mint egy irodalmon, szabályon túli jelenség futottam. Nem lettem soha igazi Nyugatos, csak műkedvelő kiránduló ezen és minden más

irodalmi környéken; és ha Osvát Ernő - hadd idézzek hát én is e kitűnő ember tévedései közül valamit (mint Bálint György akkoriban elmondta) - 1927 nyarán, az Abbáziában a *Lihegő erdők*-et az „Ady utáni legjelentősebb, új költői tett”-nek nevezte (és Babits, egyik egykori felfedezőm, csak jóvá igyekezett tenni nyilván ez osváti „tévedés”-t, amikor hatalmi vétójával, mint a Baumgarten-díj első költőjelöltjét, kivágott a listából): evvel csak azt bizonyította - mármint Osvát -, hogy mint szerkesztő vagy ember (miután igazi munkatársa sohasem voltam), az utolsó esztendőkig túlnézett a klikkeken.

Pártfogóm és jelölőm - Mikes - az oly sok valódi érdemet jutalmazó, de ugyanakkor oly szomorú kontraszelekciót is megindító díjazást látva (amilyenre csak az ötvenes években volt példa a magyar irodalomban), kilépett a Baumgarten-tanácsból. Hadd említsem meg egyébként, hogy ő volt az, aki - mikor az örökséget, amelyet Baumgarten, ez az irodalombarát, a magyar irodalom meg nem alkuvó, tehetséges írói támogatására hagyott, Babits és Basch Lóránt kurátorságával, a rokonság megtámadta - a három Est-lap ágyúival és valamelyest az alap intencióival egyébként kissé bizalmatlankodó kultuszminisztériummal a háta megett, megegyezéses visszavonulásra kényszerítette őket.

Sohasem felejtem el, hogy erről is - előre - meséljek (és hiszen ez az ügy ezekbe az évekbe esik), Mikessel való találkozásomat, a leszavaztatásom utáni napon. Ahogy belép a szerkesztőségbe, azt mondja: - Tudja, ugye? - és jelentőségteljesen néz rám. - Tudom - válaszoltam. - Csak nem nagyon értem.

Mikes most már kutatóan és nagyon komolyan felém fordul:

- Mondja, de igaz lelkére, miket művel maga titokban tulajdonképpen?

- Hogy miket művelek, szerkesztő úr? Őszintén szólva, nem értem a kérdést.

- Babits egész sereg levelet mutatott fel a bizottság döntő ülésén, és ezekben a levelekben, mondhatom, cifra képet festenek magáról.

- Hogyhogy? - kérdezem csodálkozva és megrökönyödötten.

- Az egyikben például az volt, hogy maga minden éjszaka nyilvánosházban ül, és húzatja a cigánnyal. És hogy a múltkoriban összetörte ott a zongorát. Az alapítványi levélben pedig benne van, hogy kitüntetett író csak erkölcsös ember lehet - mondta Mikes szigorúan.

Forgott velem a szoba. Dühös voltam és tehetetlen.

- Látja, szerkesztő úr - fordultam most feléje, nem mentegetőzve és magyarázkodva, de inkább vádolóan: - Kár volt mindenkinek elmondani, hogy én Baumgarten-díjas leszek; ha titokban marad, Babits bizonyára nem tudott volna elővenni ilyen leveleket. Hogy én, a nős ember, a nyilvánosházban! - emeltem ég felé a kezemet.

- No, azért ne izgassa föl magát túlontúl, most már úgyis mindegy. És hogy miket írnak?! - legyintett most már Mikes vigasztalóan. - Ugyan kérem! Én is voltam nyilvánosházban, kispap koromban.

Ami engem illet, ezzel le is zárult a szerencsétlen ügy, azonban, mint kiderült, más ágon tovább bonyolódott.

Nem lehet továbbmenni, hogy ne beszélnék most már arról is, amit e dolgokkal kapcsolatban például Pap Károlyné írt, újabban megjelent, igen érdekes könyvében. - Amiután a Baumgarten-tanács F. J. jelölését elutasította (vagy amint Papné írja: „lehurrogta”), Mikes Lajos „bosszúból” (!) töröltette a tanácsban a listáról Pap Károlyt, avval, hogy 1919 után mint kommunista ült, és hogy Pap díjazását úgysem hagyná jóvá a minisztérium. Ez van a Pap Károlyné könyvében. Evvel szemben:

Mikes a tanácsülésen semmi ilyesmit nem mondott Pappal kapcsolatban, és természetesen nem is „töröltette" a listáról. Mindössze annyi történt, hogy Mikes, a tanácskozás után, négyszemközti találkozót kért Babitstól, és ezen azt kérdezte, hogy mit gondol, vajon jóváhagyja-e a politikai priuszoknak mindig olyan gondosan utánanéző hatóság, illetve a minisztérium, a Pap díjazását, miután az író, tudomása szerint, másfél évet ült 1919 után. Babits erre új tanácsülést hívott össze; azon Voinovich Géza azt javasolta, keressék meg a Pap Károly ügyben Klebelsberget, a minisztert, és befolyásolják jó irányba a Pap dolgában. (Babits Mihály, dicséretére mondva, szívósan ragaszkodott ahhoz, hogy ne kerüljön egy író hátrányos helyzetbe ilyen régi politikai ügyek miatt.) Közben a Pap-ügy a jobboldali sajtóba került, mire Papnak Az Estben már megjelent kitüntetését a jobboldal által „liberális" hírbe kevert és amúgy is támadott Klebelsberg letiltotta; de ugyanakkor beleegyezett, hogy titokban Papnak a díjnak majdnem megfelelő összeget folyósítsanak. Egyébként hasonló hatósági beavatkozás történt később Kassák Baumgarten-ügyében is.

A legnagyobb mértékben valószínűtlen, hogy Mikes olyan valaki ellen hadakozott volna, akit nagy lelkesedéssel ő fedezett föl; akinek nem egy novelláját éjszaka lemásolta, hogy megjelentethesse - Papnak ugyanis olvashatatlan kézírása volt -, és akit a Baumgarten-listára ő maga vétetett föl! Mikes 1919-es szereplése is közismert, és a Nemzetiben előadott, *Nem lesz bankett* című darabja miatt csak azért nem lett nagyobb kellemetlensége, mert történetesen - és ez sokat számított akkor - nem volt zsidó. Kiugrott katolikus kispap volt.

A teremtőknek, szellemi organizátoroknak, úgy látszik, törvényszerűen kijáró ócsárlásokból különben Mikes is megkapta a magáét; még Osvátnál is jobban. Azt állították, hogy a modern irodalom iránt kevés érzéke van, és hogy a rovat vezetését illetően nem alkalmas többre, mint hogy a pénzeszsákból a Miklós Andor pénzét kiporciózza az íróknak. Babits Mihály, e nagy autentikus, azt írja viszont, hogy Mikes, csaknem mindig igazolódott felfedezései mellett, milyen egészségesen és üdvös fékezőerő gyanánt hatott éppen mérsékelt modernségével a húszas évek ultramodernkedő őrületei közepette: amikor a kassáki *Ma*, a *Tett*, a Raith Tivadar *Magyar Írása*, Tamás Aladár *100%*-a és az újak, „korszerűek" egész serege azt igyekezett beleszuggerálni az ifjú költőkbe (akik a keresés, újat mondás kényszerében és bizonytalanságában, valamint az ifjúság hagyományos lázadásában a szélsőségre természetesen hajlamosak voltak), hogy: mindaz, ami egy egész emberiség történelme folyamán született irodalom, és amelynek alapvető kritériuma mindig az ésszel követhetőség, néhány újító fellépése és mintái után az ócskaságok lomtárába került! (Mindez nagyon rég volt, és nem hiszem például, hogy Tamás Aladár ma is úgy vélekedik a múlt nagy irodalmairól.)

Aki akkoriban értelmesen és valóban „korszerűen" akart írni - hogy erre is néhány szót fordítsunk -, az egyszerre több oldalról való zajos ellenállással találkozott. Egyfelől a hipermodernek mosolyogtak mégolyan újszerű verseiden is, ha azoknak különben értelmük volt; ugyanakkor a „népi-nemzeti" Szabolcska-iskolás epigonok egyöntetűen „vadmodern" őrültnek neveztek; a harmadik oldalról pedig az Ady-bolondok, akik vele akarták megállítani az időt és költészetet, szegezték neked a kérdést - avval a jóindulattal, amellyel az Arany János epigonizmust törvénnyé kanonizálók próbálták volt elgáncsolni Adyékat - és amit a mindenkori szellemi tehetetlenség tanúsít általában avval szemben, aki minden fétisen túl is haladni akar tovább, és ha útjába állnak, félretolja az isteneket is: „Uram, hát ön még írni mer, Ady után!?"

FŐSZERKESZTŐK, SZENTEK ÉS PRÉDALESŐK

Hol vannak már azok a kérdések, viták, vélt sérelmek és félreértések a mind múlóbb idők alkonyatszínű, ködös egében! Arcok tűnnek föl, nevek jutnak eszembe abból az időből, és mosolygok: Kaczér Vilmosra, az angyali Kaczér bácsira és A Toll című lapra gondolok.

Egy délután, az 1920-as évek végén, végtelen szerény, piros, kerek arcú emberke jelent meg a szerkesztőségben. Az ajtóban mélyen meghajolt, aztán nyájasan, leírhatatlan alázatossággal üdvözölte Mikest, aki szeretettel köszöntötte.

- Jó napot, Kaczér szerkesztő úr! Ez itt Fodor úr - mutatott be egymásnak. Kaczér bácsi szinte le sem írható boldogsággal üdvözölt, aztán tudtomra adta, hogy velem szeretne pár szót váltani egy igen fontos dologban.

Amint kimentünk a szobából, az öreg belém karolt, bevont egy sarokba, aztán halk hangon, rejtélyeskedve így szólt:

- Kedves mester (így avatott mesterré huszonnyolc éves koromban a körülbelül kétszerannyi idős Kaczér bácsi), egy komoly ügyben szeretnék önnel beszélni; nem hallja senki itt? - rebbentett aggoskodva körül a szemével.

- Nem - nyugtattam meg -, egy lélek sincs a közelünkben - suttogtam önkéntelenül. Bár őszintén szólva, kissé szorongani kezdtem, vajon mibe akarnak bevonni, a naiv öreg által, rejtelmes kezek, engem. Megvallom, még valami összeesküvésszerű dolog is megfordult az eszemben.

- Mester - szólt ekkor az öreg, megragadva és keményen tartva kezemet a kezében, amiközben hangja majdnem elcsuklott -, örömmel közlöm önnel, hogy két hét múlva megjelenik A Toll.

- A Toll! - mondom, nem kis megnyugvással, hogy semmi olyasmi nincs a láthatáron, ami veszedelemmel fenyeget.

- A Toll: politikai, irodalmi és kritikai hetilap - mondta még egyszer s kellő hangsúllyal Kaczér bácsi, élvezettel szürcsölgetve a szavakat. - Ellenzéki lap lesz, kérem, mint régen volt - folytatta, majdnem fülembe súgva, a bárhol lappangó ellenségre való tekintettel.

- Ellenzéki lap! Kitűnő! Fantáziát látok benne - mondom én, a Kaczér bácsi példája után szintén suttogva. Kaczér bácsi - a tőle később megszokott - áhítatos hangján aztán így folytatta:

- A kiadó Löbl úr; vállalkozó, irodalomkedvelő ember, és pénze van - tette hozzá Kaczér bácsi hangsúllyal, ahogy az irodalmár ember szokta említeni respektussal azt a ritka hőst, aki a pénz realitásába tudja vonni lapalapító álmait. - Most pedig elmondom, miért jöttem valójában önhöz - egészítette ki szavait, láthatóan arra törekedve, hogy minél körülményesebbé tegye a közeli időben megszületendő lapról való, neki oly kellemes tárgyalást.

- Örömmel fogom hallani - feleltem én, a jó ügy iránti készséggel és várakozással -, hogy mi érinti ebben az ügyben szerény személyemet.

- A főszerkesztő Zsolt Béla úr lesz - folytatta, gömbölyű szájmozdulatokkal illusztrálva a számára szíve szerinti mondanivalót. - Tetszik tudni, Dulin úrnál (a miniszterelnöki sajtóiroda főnöke volt) protekciója van neki. Zsolt úr, azt hiszem, kitűnő ember.

Elismerően bólintottam.

- Néhány urat megnyertem már az ügynek - s neveket mondott, egy-egy pillanatnyi szünettel, s rám nézegetve közben, ahogyan Zrínyi Péter sorolhatta fel a behúzandó Miklósnak, a bánnak, a tekintélyes összeesküvőket. - A költők közül József Attila úrral, a tehetséges, ifjú költővel beszéltem. József úr tehetséges ember, ugye?

- Hogyne - mondtam -, föltétlenül.

Hogy elmondjam röviden: az öreg munkatársul kért; persze, szívesen csatlakoztam.

A lapot illetően a továbbiakról sajnos szintén csak röviden nyilatkozhatom. A lap, külön rikkancsok szédítő ordítozása közepette, nagy hűhóval megjelent; politikai, ellenzéki, éles hangú és olcsó lap lévén, „vették, mint a cukrot", ahogyan mondani szokták. Bethlenék a második számnál aztán megvonták a heti megjelenést és a terjesztési jogot. Löbl kivonult az így halálra ítélt lapból, Zsolt Béla lemondott. A dögbe ment vállalkozás Kaczér bácsi nyakán maradt. Itt kezdődik az, ami A Toll körül érdekes. A megható és hősi történet.

A liberális, radikális ellenzéki, gőzhenger-hetilap A Tollból engedély nélküli: tehát évente tizenegyszer kiadható „röplap"-ocska lett. Előfizetők nem lévén, ez annyit jelentett, hogy abból kellett megélnie, amit e csekélyke számban kinyomott lapnak a trafikokban - és itt-ott - eladott példányai jövedelmeztek. Hiszen voltak még, hogyne, úgynevezett röplapok, vagyis engedély nélküliek; ilyen volt például később a Szép Szó, a Gondolat, és ilyenek voltak mások; de ezek mögött valamilyen kiadó vagy egyéb, erőkkel kapcsolt, támogató eszmei bázis állott.

Aztán - mert szóljunk róluk is, hiszen érdekes színfoltjai ezek a „sajtó" történetének - voltak olyanok, amelyeket a „főszerkesztő-kiadó" egyszer-kétszer adott ki egy esztendőben, de többet jövedelmeztek, mintha engedélyes lapok lettek volna; sőt, olyan esetek is voltak, hogy a lapot egyetlenegyszer sem adták ki, csupán a címe volt meg.

A „lapot" a cégeknél a sajtóirodán bejegyezték; a „kiadók" oda beküldték, ha ugyan voltak, a sajtópéldányokat; mert a cégek egyébként jobban szerették, ha nincs példány, mert minden betű idegesítette őket. Aztán a pénzosztáskor (az Rt. - közgyűlés, mérleg idején) fölvették a kialkudott pausálét (amely egyébként a napilapoknak is kijárt, s amely valójában amolyan szájbefogási díj volt). Minden vállalatnál voltak visszaélések, és a legvakarcsabb szerkesztőcske is kiugathatta ezeket; a mesterséghez írni tudás sem kellett, csupán jó szimat, „vagány" fellépés, gőgösen biggyedt mosolyú száj - és egy monokli, esetleg.

A Nádor utcai nagyipari-vállalati irodák környéke, fizetéses napokon, rendszerint nyüzsgött a sok „főszerkesztőlapvezér"-től; izgatottan tárgyalták, ha egy-egy naiv - persze új - sajtóelőadó, nem lévén tisztában azzal, hogy cége „nincs tisztában" (s így aztán hamarosan repült), okvetetlenkedett a pénz körül; egyesek próbálták kiszedni a másikból a kompromittáló adatokat; mert sok olyan is volt köztük, aki - minden támpéldány nélkül - csupán egy-egy megírt cikk mutogatásával operált. Értelmes cég általában nem kezdett zsarolási pert, vagy nem engedett meg kompromittáló megjelenést; mert ha nem ez, hát az, de valami rendszerint mindig kisült a tárgyaláson.

A sok titkú cégek, „vajazott fejű" társadalmi tényezők fogalommá vált nagystílű rémei mellett - és függetlenül mindentől, valljuk meg, még tisztító s így hasznos tényezők is voltak végeredményben ezek, és hozzá újságot is tudtak írni (Társadalmunk, Pesti Futár stb.) - rengeteg volt a röplap, és mind kitűnően megélt, éspedig megírt vagy tartalma jellegével sokfelé fenyegetően jelzett híranyaga révén. De miből élt meg az, amelynek, amellett hogy kiadója nem akadt, a tartalma: csak irodalom, és hozzá a legigényesebb, legválogatottabb, tehát nem közönségszerű irodalom volt? Mint például A Toll?!

Egyszer hozzám jön Kaczér, és azt mondja: - Szeretném a véleményét hallani egy ominózus ügyben. Fodor úrnak nem kell mondanom, ugye, hogy lapom jövedelmei nagyon szerények; előfizetőket gyűjtögettem és gyűjtök, akik az irodalom iránti szeretetből valamivel túlfizetik az előfizetési díjat, és ekképpen tengődök; így hát szükségem volna a pénzre. Mindennek ellenére mégsem alkuszom meg! - tárta szét a kezét az öreg, mint aki egy iszonyú kísértésnek még az árnyékát is felháborodva utasítja el magától.

- Semmi esetre se alkudjon meg, szerkesztő úr - mondom, kissé meggyőződéstelenül, a lap siralmas helyzetét tekintve, gondolván, hogy úgyis mindegy.

- Mert képzelje, kérem - folytatta az öreg, leírhatatlanul aggódó arccal -, verseket hozott nekem egy milliomosunk fia (eléggé ismert nevet mondott), s azt mondta, anyagi áldozatra is hajlandó, ha leközlöm. Én ezt az urat nagyon rossz költőnek tartom, A Toll viszont egy nívós lap, tekintélyes lap, kérem. Ennek az úrnak a verseit így hát semmi pénzért nem közölhetem - ismételte az öreg az „itt állok, és nem tehetek másként" kijelentőjének szemem előtt önkéntelenül megjelent alakja történelmi pózában. Természetesen megnyugtattam - úgyis hiába mondtam volna mást -, hogy igaza van.

Még látom, ahogy dagadt táskájával a hóna alatt az éppen megjelent lapot szállítja; vagy az írókat keresi meg egy-egy új kéziratért. A kéziratot aztán megsimogatja - „megengedi, mester, hogy egy kicsit előre is élvezzem" -, és kerek arcával boldogan mosolyogva belenéz, „gyönyörű, gyönyörű, kérem" - mondogatja, aztán boldogan elteszi a táskába.

Vagy ahogy félénken kopogtatva beállít, kicsi termete, kerek feje, rózsaszínű arca csupa alázat, ahogy meghajlik, benyúl a táskába, előveszi a tiszteletpéldányt, és a piciny borítékot, és átnyújtja. - Fogadja, mester, ezt a kicsi honoráriumot. A lap jövedelme szerény, de annyit fizetek, mint a Nyugat. - És hiába hárítod el: - Ez jár, kérem - és tiltakozva emeli a kezét. (Hányszor volt szegény József Attilának hónapokig jóformán egyetlen jövedelme az, amit így Kaczér bácsitól kapott!)

Nem ismertem még áhítatosabb irodalom- és alkotástisztelőt. Karinthy Frigyes írta róla egyszer: elképzeli, hogy Kaczér bácsi ott van a nagy alkalomnál, amikor Jézus a hegyibeszédet mondja. A Mester befejezi, lejön a hegyről, erre Kaczér bácsi odamegy hozzá, és azt mondja mosolyogva és boldogan: „Ó, Mester, gyönyörű volt a hegyibeszéd!"

Milyen keservesen, emberfeletti fáradozással tartotta fenn ezt A Tollat. Úgy voltunk vele a végén, mint valamely nekünk kedves szekta vagy intézmény hívei, amelynél nagyobb dolgok is igényelnék agilitásunkat, azonban mindig pontosan lerójuk, ha képviselője megjelenik, a (kézirat) tartozást.

Egy napon szokatlanul komolyan, s valami, a helyzettől „kaczér-in túli" magasságokba felmagasztosított arccal azt kérdi tőlem: - Volna-e egy kötetre való új verse, kérem?

- Volna - mondom, kissé meglepetve. - Egy magyar költőnek, a halálán innen, mindig van - mondom.

Hogy a nyájas, pici Kaczér, ha a helyzet módot ad rá, milyen nagy és fennkölt tud lenni, most láttam.

- Azért kérdezem, mert a mai napon megalapítottam az Almanach Kiadót.

Hogy milyen módon, a jámbor tevékenységétől meghatott barátai milyen támogatásával, mulatságos, kínos, fantasztikus utakon, isten tudja, de valóban megvalósította, amit mondott. Rövidesen kiadta tőlem a *Jelenések évei*-t, Radnóti Miklóstól *Válogatott versei* című könyvét, Gelléritől egy novelláskönyvet, a *Villám és esti fény*-t - és még egy Almanach-füzetet adott ki,

amelyben egyebek között József Attilának a nővéréhez, 1927-ben, első verseimről írott levele is megjelent.

- Ahelyett hogy pornográf könyveket adna ki, képzeld, hozzám jött ez a szerencsétlen Kaczér kéziratért! Hozzám! Vége van ennek az embernek! - mondta keserűen, tréfás-ironikusan Karinthy Frigyes. (Függetlenül mindentől, Karinthy könyvei az 1930-as évek közepén bizony nem jelentettek különösebb üzletet. Ezekben az években például fordításokat kért az Athenaeumban.)

A „vállalat" aztán megbukott - és A Toll lassan elvérzett. A támogatók magukat sem tudták tartani már, az egyre nehezebb években - és aztán hányan az életüket sem. A kicsi, nyájas emberke utolsó leheletéig harcolt a mind agresszívebb nyomorral, a szellemért, amelynek, mint egy szelíd emberke mezébe öltözött titán, próbálta tartani a mind csüggedőbb orommal a föld iránt hajló épületét.

Új szépségek kertje volt A Toll, hogy pár sorral megtoldjam a róla mondottakat: irodalmunkban örökké emlékezetes, új irodalmi csatatér. A Tollban ütközött össze először az új, a haladó irodalom, Kosztolányitól Zilahy Lajosig és József Attilától vagy Kassáktól Márai Sándorig és másokig, a híres és hírhedt *Ady-revízió* címén, Ady Endre költészetének értékelése fölött.

A „zászló" mindamellett nem hullott ki a kézből; emiatt aggódni nem kellett, s nem is kell soha, amíg ifjú költő és ambíció van még a világon. Katonai vonatkozásban szokták mondani, hogy mindenki magánál hordja a marsallbotot; nos, mint a regruta a marsallságot, mi, akkori ifjú költők, írók, így hordtuk magunkban a lapalapítást.

Tűnődve hulladozó nyárutói levelek, az ősz határozott megkezdésében még bizonytalan erdők korszakában, 1927-ben a New Yorkból a József körúti Spolarich kávéházba való átvándorlásunk idején, néhányan elhatároztuk, hogy lapot alapítunk. Ültünk a szép és csöndes, nagy kávéházban, Gelléri Andor Endre, Kodolányi János, Illés Endre, Pap Károly, Szegi Pál, Barabás Pál film- és színműíró, Nemes Dénes novellaíró, Kőrös Andor, a *Forgószél* írója, Kemény László festő, olykor Szabó Lőrinc (aki Mikes pénzével a hamar megdicsőült Pandorát csinálta volt), Erdélyi József, aki jellegzetes kis táskájával a kezében akkoriban sűrűn nagy szerelme lakhelye, Pápa és Budapest között bolyongott, és még egy-két ember, és szőttük a lehetőségeket. Kodolányi a *Sötétség* című, Nyugatban megjelent nagy írás, valamint a *Börtön, Szép Zsuzska, Kántor József megdicsőülése* szerzője, antifasiszta cikksorozatokat forgatott ekkoriban az agyában (ezeket publikálta is aztán); én meg a *Mab királynő*, Shelley eme szélsőséges-anarchista, nagy költeményének fordítására készültem; no de mit részletezzük, megvoltak valamennyiünknek a tervei, csak „lap kell, egy lap kell, hiába!" - szoktuk mondani, a rossz jelent sarkából kifordítandó, harcos-megváltói elképzeléseinkben. A címben már hetekkel előtte megállapodtunk; azt hiszem, Kodolányi ötlete volt, hogy *„Élőszó"* legyen.

Ültünk egyszer, mint rendesen a kávéházban; Szegi Pál, Illés Endre, Pap Károly, Gelléri, Nemes Dénes, Barabás Pál van rajtam kívül jelen - tanakodunk. Nemes Dénes, ez a képességes novellaíró, arcban, mozdulatokban, fölényes beszédmodorban igen elegáns megjelenésű férfiú, amikor pénzszerzési ötleteink, a tervek minden özöne és végső habocskája leperegvén, szárazan vergődtek immár, feláll, ünnepélyes képpel körülnéz (az ember önkéntelenül is Széchenyire, az Akadémia megalapítójának korszakos gesztusára gondolt), és azt mondja:

- Uraim, meglesz a pénz.

- Mi? Hogyan? - ugrottunk föl mindahányan, s kérdeztük, szinte suttogva, mintha azt gondolnánk titkon, hogy a pénz ott van a zsebben valahol, és ha hangoskodunk, huss, elrepül.

- A pénzt Krausz Simi adja - jelentette ki Nemes Dénes, mint aki egy bevégzett tényt jelent be, és leült. Egyébként Krausz Simi, a híres és fogalomszerű plutokrata adta a pénzt annak idején Az Est alapításához Miklós Andornak, aki azelőtt hirdetési ügynök és lírai költő volt.

A dolog úgy történt aztán, hogy másnap, amikor a nagy Simi irodájába tartott, és éppen be akart lépni a liftbe, a résen álló Nemes, akiről mondtam, hogy istenien előkelő megjelenésű férfiú volt, előrelépett, kinyitotta a liftet, és egy hasonlíthatatlanul nagyúri, előzékeny mozdulattal befelé invitálta a nagy kalapos Krőzus-Simit.

Simi három dolgot szeretett. A pénzt, a nőket és az elegáns, nagystílű mozdulatokat. Tegyük hozzá, hogy még: az írókat, művészeket és efféle fajta „nem rendes" embereket.

Simi belép a liftbe, utána Dénes. Simi nagyon barátságosan nézi Dénest, ez pedig főúri-aspektusi magasságából barátságos, egyenrangúsító mozdulattal bemutatkozik:

- Nemes Dénes, író és főszerkesztő.

- Nagyon örülök, szervusz, Krausz Simi vagyok. - Kezét nyújtja, nagyon előzékenyen.

Nemes Dénes mosolyog:

- Bocsáss meg, nagyon tisztelt barátom, de tréfálsz. Művelt embernek ismernie illik a korabeli uralkodókat.

Simi kissé szórakozottan köhög. Hogy megjavult ezeknek a főszerkesztőknek a modora mostanában!

- Ha szabad kérdenem, mi is a becses lapod címe, kedves barátom?

- Az Élőszó. Irodalmi, kritikai és társadalmi havi folyóirat - fújja Dénes.

Simi kissé tanácstalanul pislog. - Nincs szerencsém ismerni - mondja, tekintetével kissé bocsánatkérően.

- Nem is lehet - feleli Dénes megbocsátóan. - A lap ugyanis most áll alapítás alatt.

A továbbiak már a nagy Simi párnás-szőnyeges irodájában zajlanak le, ahová a pénzmágnás egy szivarra invitálta, természetesen, Dénest.

A nagyúr szerencsét kívánt a laphoz, mire Dénes hasonlíthatatlan nonsalansszal azt mondja neki, az a babonája („a világért se vedd, kedves barátom, célzásnak, nem bírnám elviselni ezt a gondolatot"), hogy akkor igazán sikeres egy vállalkozás, ha szerencsés kéz is játszik benne egy kis szerepet.

Simi erre egy zöld csekklapra ráírt egy összeget, és átnyújtotta a „téglácskát", amivel hozzájárul egy szép vállalkozás épületéhez.

Ennyi a regény. Aztán megindult a munka. Barabás Pál, a lap főszerkesztője, már előre bejelentette a kávéházban az igényét húsz asztalra, mert, mint mondta, egy nagy lap indul másnap, itt, a Spolarichban.

Minden asztalnál ült is másnap valaki; írtuk, szerkesztettük a lapot, „a mi lapunk"-at. Az első számba - miután, szokás szerint, természetesen bejelentettük, hogy: „a mai nappal egy új világ kezdődik" - Pap Károly novellát írt, Erdélyi verset, Kodolányi Kassákkal polemizált, én a *Mab királynő* lehető legvadabb részletének - megítélésem szerint meglehetősen rossz fordítását közöltettem, Szegi a képzőművészetről, Nemes Dénes a *Lihegő erdők* című verseskönyvemről írt, „túllőve a célon" - és nyilván még sok mindennek kellett lennie a lapban, ami megteremtése szent lázát indokolta. Mindenesetre nekünk nagyon tetszett.

De itt is beteljesedett az akkoriban oly aktuális közmondás, amely szerint: Ember tervez, isten (azazhogy a rendőrség) végez. A közlemények és a lap szelleme miatt azonnal megvonták a terjesztést. A részünkről megváltani szándékozott világ így tehát renitens módon védekezett.

- Fuimus Troes, fuit Ilium - jelentette ki ez alkalommal, kellő nagyvonalúsággal, Nemes Dénes, aki ezzel az idézettel is bebizonyította, hogy nemcsak a kor legszebb vasalású nadrágjait hordja ő, de rendíthetetlen, klasszikus észjárású férfiú is.

Hogy rátérjek most egy harmadik lapalapításunkra, hadd kezdem valamivel. A régmúltakban balkezű urai és az idők jóvoltából mindig sötét és bolond kártyákra tevő szegény hazámról szokták volt mondani, hogy elég, ha benne van valamiben, és már biztos, hogy az ügynek befütyültek. E veszett érvényű mondást rám alkalmazva szokták idézni akkoriban, miközben már úgy néztek, mint az útonjárók a fekete macskát, hogy: elég, ha én benne vagyok egy lapban, és annak már vége is. (Ha ma visszanézek, mint közelről érdekelt, éppen tizenhárom lappal együtt buktam.)

Erdélyi József, a *Lovaspóló a Vérmezőn* és más forradalmi versek akkori szerzője, azt mondja nekem (1935 elején), hogy látogassam meg sürgősen. A fejtörés elkerülése céljából azt is megmondja, hogy miért. Megindítja a Fegyver című lapot.

Elmentem. Egy jámbor, Darvas nevű izraelita könyvkereskedőnél lakott Erdélyi albérletben. Egy ifjú, kezdő költő ült ott már, Mátyás Ferenc, s egy másik ismeretlen író, Tatay Sándor; azonkívül Erdélyi öccse, Ferenc. Mind a két író pályája ott kezdődött voltaképpen, abban a szobában, e nagy lendületű, lelkes, egeket ostromló, és „Nagyidai cigányok" végződésű lap-alapítással.

Mátyás Ferenc története megható és nem mindennapi fejezete a zsellérfiúi sors mélyéből feltört, nyomort, minden akadályt, nehézséget félretolt tehetség példájának. Gyalog járt be valamelyik messzi faluból, éhezett, fázott, szenvedett, hogy tanulhasson, s hogy ösztönző idősebb írók és akkoriban oly divatos költői antológiácskákat gründoló ifjú pályatársak között lehessen. Pár év alatt az Esti Kurir napilap munkatársa lett, kitűnő ellenzéki cikkíró és költő; a valamikori rongyos, sínylődő, égő szemű fiúcska utat tört magának.

És hol volt akkor Tatay, aki regényt hozott erre a találkozásra, a *Kék hang*-ot, amelynek egy részletét Erdélyi új lapjában közölte? Tatay eredetileg evangélikus pap volt, aztán a vendéglátóiparban látjuk, a hegytetőn, a Rodostó badacsonyi üdülő élén; sok embert, világot, küzdelmet látott, amíg megírta azt, ami ma itt van, előttünk.

Erdélyi ünnepélyesen, lapfőnöki arccal fogadott bennünket, terveiről magyarázott. (Öccsével együtt valami földecskét adtak el Biharban.)

- Megmutatom - kiáltja -, hogyan kell megfizetni egy írót! Tízszer annyit fizetek, mint más! Százezer példányban fogom eladni a Fegyvert! Megdöntöm az összes lapokat! Megtanítom a szerkesztőket és kiadókat! - és hadonászott öklével a levegőben. - Ezeket a gazembereket, akik minket kizsaroltak! Most pedig gyerünk! - mondja, valami pánikszerű sietést és katonás határozottságot egyszerre kifejező, kurta, lihegő, tompa csengésű hangon. - Kéziratot, emberek! Kéziratot!

Magam a *November végén* ciklus tizennégy szonettjét adtam oda; mindjárt előre száz pengőt fizetett. (Nagy pénz volt akkor.)

- Jóska, ne fizess ennyit - tiltakozom. - Egykettőre szétfizeted a pénzedet. Gondoljunk a holnapra, ha komolyan akarunk valamit.

- Ugyan mit! Fogd csak a pénzt! Ez még csak a kezdet, öregem. Bejön ez, ne félj, csak a lapot meglássák! - mondta, szeme ekstázisban lobogott.

Szabó Dezsőnek háromszáz pengőt küldött egy cikkért, Móricznak hasonlóképpen. (Egy cikk legmagasabb honoráriuma akkoriban száz, százhúsz pengő volt. Babits nyolcvanat kapott a Pesti Naplótól a *Balázsolás* című, nagy verséért.)

Erdélyi Ferenccel, a társkiadóval, összenéztünk.

A sok ezer példányos lap első számát a közönség majdnem teljesen a nyakunkon hagyta, Szabó Dezsőstül, szonettciklusostul, *Kék hang*-ostul együtt. A másodikat még inkább. (Nem éppen egy úton ment a közönség és a komoly irodalom.)

Pár nap múlva, gondolom, meglátogatom lapvezérünket. Kíváncsi voltam. Ahogy odaérek, lármát hallok belülről, Tatay lép ki az ajtón vörös képével.

- Ajaj - int nekem -, ne menj be. Egymást mószerolják a testvérek odabenn - mondja.

Bementem. Az ágyon Erdélyi Ferenc ült, könnyek között, kezét nyújtja felém, mintegy mentésért, ahogy meglát. Erdélyi József pedig magánkívül hadonászik, magyaráz, amiközben le és fel vágtat a szobában. A földtől a plafonig egymásra tornyozva a sok Fegyver.

- Ez a gazember! - kiált Erdélyi Jóska. - Cserbenhagy, itt, a nagy harc közepén! - és öklét rázza öccse felé. - Te állat, te! Megcsinálhatnád a szerencsédet!

- Az istenért! Mi van itt? - kérdem én azt, amit már jól tudtam úgyis.

- Add el azt a két holdat! Minden megtérül! - folytatja Erdélyi József, csöndesebb hanglejtéssel. - Most kell belenyomni az ügybe még egy kis pénzt!

Ferenc síránkozva felzúdul: - Adjam el a két holdat! A talpam alól az utolsó földet. Majd megtérül, kifizetődik - int a sok újság felé keserves mozdulattal.

- Igen! - ugrott neki bátyja dühösen. - Még egy roham, és az ellenállás megtörik! - kiáltotta Erdélyi Jóska.

- Utolsó holdunkat mégse adhatjuk el! Egy ilyen őrültségért! - kiáltotta vissza Ferenc.

- Őrültség! Kikérem magamnak! Ez igenis jó üzlet lesz! igenis! - kiáltotta megint Erdélyi.

Keserves helyzet volt; ide-oda topogtam, nem tudtam, mitévő legyek. Közben visszajött Tatay, hogy itt is igazolódjon - mint mondaná egy rosszmájú ember -, hogy „mindenhová a kellő időben érkezik". Utána Mátyás Ferenc.

Ülünk ott öten. A csend olyan volt, mintha valakinek egy láb súlyosan a lába fejére nehezedik, és az egyre növő nyomással és kínos feszültséggel csak tűr-tűr, amikor aztán egyszerre felrobban. A csendet hirtelen Mátyás, ez a naiv, romlatlan, ifjú költő törte meg, aki azt hitte, és mennyit kapott már a fejére ezért, hogy mindent ki kell mondania, amit gondol. Az ifjú költő nézi a szipogó Erdélyi Ferencet, a mindinkább néma keserűségbe enyhülő Erdélyi Jóskát s a tanácstalan társaságot. A rettenetes tömegű Fegyverre mutat, aztán azt mondja:

- Szörnyű! Bizony isten szégyellem magam, ha ezt a sok lapot látom! Kár minden fillérért tovább. Hagyjátok a fenébe!

Mindnyájan helyeseltünk:

- Így van! - egyszerre ugrott föl Ferenc, aki megkapta a nem várt támogatást, és Jóska, aki így magára maradt.

- Te hálátlan gazember! Te zöldfülű! - ugrott neki Mátyásnak, a jóhiszemű költőnek, aki a fúrólyukba is bebújt volna e pillanatban. - Leközlöm a klapanciádat a lapomban, országos hírű költővé teszlek, most pedig összepaktálsz ezekkel a - és körülnézett, keresve a ránk megfelelő

kifejezést. - Te! - süvölti aztán Mátyás felé a lesújtónak szándékolt szót, isteni ötletként kapcsolva a névhez: - Te! Mátyás, az igazságtalan!

S mintha e gyalázó szómegoldás magával vonta volna egyszerre egész dühét és keserűségét, váratlanul, elégtétellel felnevetett.

Így ért véget harmadik lapalapításunk, az Úr sok másban is lehangoló, 1935. esztendejében.

VIDÁM ÖREGEK

Megyek a Rákóczi út 54. előtt, ott tátong a kapualja, beljebb balra a lépcső, ahol annyiszor felmentem, és az épület legalsó zugaitól az emeletekig az ismerős emberektől meleg levegő terjengett. Ó, idegen az a lépcső immár és az a ház, idegenek nekem és szürkék az emberek. A folyosón nem jön szembe velem, karjai széles üdvözlő lendületével, Szilágyi Géza (a Pesti Napló szerkesztője 1923-ban), a *Tristia* s a hosszú aggastyánkorig, késő, piros őszű holtáig bátor szerelmesversek költője, akitől, mint az irodalomkrónika írja, Ady is tanult némi vakmerőséget. Rezes-piros arcú, iskolai tanfelügyelő-kinézésű, örök hars, vidám köpcös, de alig befoghatóan széles lelkű, öreg barátom, aki *Július* című versemet oly lelkesen nevezted rubensinek, amikor először üdvözöltél személyesen felbukkanásom ama nyarán, s én, hogy ki az a Rubens, nem is tudtam olyan nagyon! Nem hívsz már többé a Pesti Napló szerkesztői szobájába, egy röpke kávéra (még a régi, a mai Athenaeummal szemben levő épületben), hogy felgyűrt ingujjal, tárgyilagos, ráncba vont homlokkal - állami főszámvevőhöz hasonlítottál ilyenkor - felolvasd egy-egy bátor, új versedet, amelyre nemegyszer mondta Mikes bácsi, elhárító mozdulattal: „De Gézám, mi családi lap vagyunk! Nem látod, hogy pirulok?”

Ó, Szilágyi Gézát, a maradiság-bozótban úttörőt, az örök suhancot, a fékezhetetlent nem csípik többé a legmeztelenebb Vénusz lángjai; és - társa a redakcióban - nem jön az elegáns-spleenes, sudáregyenes járású és baudelaire-i arcú Laczkó Géza a szobámba, amikor Mikes nincs ott éppen, hogy elhívjon: ma játsszam mellette az apródkísérőt a zenés-dobos éjszakai pokolban, ahol kész asztal várja őt, mivelhogy ott tapasztalatokat gyűjtöget a halál utáni, kárhozatbeli bűnös világról, ahová mind odakerülnek a költők, a szépasszonyokkal együtt. Hogy kimagaslott nemes fejtartásával, haja fönséges, ősz veretével, a dunai hajójáratokra néző korzó tömegében, ez az előkelő magyar-francia; a (női) mélylélektani jólinformáltság és a magyar nyelvi titkok birtokában milyen megejtően és differenciáltan-finoman értekezett, csipkelődött és beszélt, milyen játékos-démonian és okosan. Milyen bátran és diplomáciával szerkesztett, húzott, mérlegelt - és elkelt ez akkor bizony -, amikor Teleki Pál kormány-átvételekor - hogy egy későbbi dologról beszéljek - e sorok írója például nyílt levélben magyarázta meg a Pesti Naplóban Telekinek, hogyan kell kormányoznia egy becsületes magyar embernek; amikor is a cserkészruhában, a nagy kalappal, bakancsos pipaszárlábbal oly előszeretettel szereplő gróf-professzor - aki 1920-ban egy pálcával ment be az Astoria pincéjébe, hogy rendre tanítsa a féktelen különítményeseket - azt üzente nekem Laczkóval, hogy cseréljünk hát, kormányozzak én okosabban. (Ráfizettem volna a cserére, bizony.) Egyébként, hogy a dolog érdekesebb legyen, én, az ellenzéki cikkező az Athenaeum - akkor már kormányvállalat - bizalmi állású embere voltam. A vállalat elnöke pedig Teleki Pál.

Mikor halála hírét vettük - ezt is zárójelben mondom, mert a következőkre tartozik -, Vajda Endrével, lektortársammal, némán összenéztünk. Aztán azt mondja: menjünk ki a Kerepesi temetőbe. Kimentünk, és meglátogattuk összes nagyjaink sírjait. Másnap hajnalban végtelen oszlopokban vonultak a hitleri német gépjárművek a Duna-parton Jugoszlávia irányában; a

nagy kalapos, pipaszárlábú, bakancsos emberke, a gát, mely fel akarta tartani őket, félrelökődött az útból. A be- és átvonuló németeknek (akkor láttam, hol élek) embertömegek tapsoltak...

Egy Athenaeum-épülettömb, két utca, két bejárat; a Rákóczi útival kezdtem, hogy átmenjek a Körútra, most pedig visszamegyek a Rákóczi út 54-be, emlékeimbe: ahol nem jön szembe velem már Londesz Elek, költő és újságíró, öreg-öreg barátom. A Pesti Napló szerkesztőségében, a folyosó legvégén, egy kicsi szobában, pirinkó kis asztalnál, rettenetes nagy újságlepedők között ült Londesz bácsi, *A mennyei koldusasszony*, az elhunyt feleséget sirató verseskönyv költője. Londesz, fehér bajuszával, keszeg kis alakjával, lelkiismeretes, pontos, telekkönyvvezetőt vagy nyugdíjas egyházi kurátort mutató külsejével ott ült a kicsi asztalnál, és az iszonyatos újságlepedőkből hosszú kutyanyelvekre, rézsút menő, óriási betűkkel híreket fordított, amiket aztán a szerkesztő, miután egy-két hétig ott gyülekeztek az asztalán, rendszerint besepert a papírkosárba. Hosszú-hosszú évek óta fordította, körmölte ezeket a híreket az öreg, egyre rézsútosabban menő betűivel, és hosszú évek óta seperték be (egy-egy kivétellel talán) a szerkesztők (Mester Sándor, Szilágyi Géza, Habár Mihály, Földi vagy Laczkó), ahogy következtek egymás után, a hulladékba; és Londesz bácsi nem is nagyon vette észre mindezt, mert költő volt, szent és megszállott, mint az öreg költők akkoriban, és csak a versek jártak az eszében, amelyeket a hírek fordítása után leírogatott, és azok mindig ott voltak készenlétben, az asztalfiókban vagy a zsebében.

Most már, ha ment az ember az utcán, és jött Londesz vele szemben, csöndesen megállott, megfogta a kezedet, a szemedbe nézett, aztán úgy mondta:

- Várjon csak egy kicsit, barátom. - Utána elengedte a kezedet, kétoldalt végigsimította fehér, lombos bajuszát, aztán elővette a verset a zsebéből. Most már azon múlt aztán, hol találkoztatok; ha a nyílt utcán, akkor ott szavalta el, teljes hangsúlyozással, a kíváncsian összegyűlt tömeg közepette; ha pedig szerencsére, közel volt - és így sikerült őt oda behúznod -, egy kapu alatt.

Londesz bácsit most ott látom az emlékek utcájában: megy a verssel a zsebében; de most már nem les senki után, akinek felolvasson; álomlátó szeme bezárva, és mint holdbeli befolyás rángatottja a delejt, követi az idők, terek anyagtalan lépcsőin előtte elment (az újságjánál már mindenkinek elszavalt versekben megsiratott és talán már azóta megtalált) *A mennyei koldusasszony*-t.

Ellenben nem a merengések felhőiből, de a Rózsadombról, a lejtő, szálló Szemlőhegyi útról jön alá, a város felé, a netán kaszáló láb ingadozását derűs és szándékosan hanyagnak mutató arckifejezéssel kísérve, Torkos László, a talán már százéves költő, a *Childe Harold* első és érdemes fordítója. Olyan jelenség, mintha valakit a Petőfi Társaság egy régi-régi székfoglalóján mutatott, fennkölt pózában állandósított volna a sors szeszélye; kissé sipító hangjával és groteszk ünnepélyességbe merevedett arcával mintha még azokban a napokban élne, amikor ő volt az irodalmi aktualitás, a „jelen” - és ez mindig így is van. Egy pálya - ha mégolyan szerény is, s egy kor - csak önmagát veszi komolyan, és a mások által való folytatást valami nem igazinak, és ilyentén mivoltában majdan „kiderülendő”-nek tartja, így úszott az öreg ifjas felmagasztosultságában; kicsit reszkető fejével kísérve szavait, amikor például kortársával, Arany Jánossal való találkozásáról beszélt.

- Lassú, meggondolt szavai közben sokszor szomorkásan önmagát szatirizáló ember volt Arany - mesélte Torkos bácsi. - Kínos volt számára, ha azt mondták, hogy nagy költő; úgy tett ilyenkor, mint aki valamilyen lelepleződéstől tart - nevetett vékonyan Torkos. - Nem volt megelégedve egy munkájával sem; amikor egyszer a *Toldi estéjé*-t, amely költeményét a legjobban szeretem, dicsértem, rám nézett szomorú, lágy szemével, sohasem láttam bánatosabb és okosabb szemet, és azt mondta: „Nincs fájdalmasabb dolog, öcsém, mint ha az ember rájön, már mindent megírt körülbelül, ami tőle telik, és úgy érzi, hogy jobban meg

kellett volna írnia ezt meg amazt. Elszomorodik az ember, amikor arra gondol, hogy ezek a művek fognak tanúskodni róla aztán, amikor ő már nincsen, és nem tehet már semmit melléjük, róla ezek fognak ott állni a művek egymással való nagy harcában. És milyen művek állnak műveinkkel szemben! Shakespeare, Dante, Goethe és a mi Petőfi-Apollónk! És a görögök! Harcunk tulajdonképpen reménytelen."

Hallgattam Torkost: álomszerű múlt - de élő-formáló, nyelvünket vérünkalkotó hagyománnyá, törvénnyé tett nagyságnak még a szemében őrzött látóját, idézőjét. Egy idők szakadékos közét összekötő, nem nagyra nőtt, de szélesre ágazott terebélyű, kicsi, szívós emberen át küldték üzenetüket a csudák, az évek.

- Beszéljen még Aranyról, Torkos bátyám; valamit, amit tud.

- Mit mondasz, kedves öcsém, hogy erre nincs út? - teszi az öreg a füléhez egyik kezét, és mutatja botjával, amint ott megyünk, a mezei elágazást.

- Beszéljen Aranyról, amit tud - mondom, nem éppen súgva, a fülébe.

- Á, hogy amit tudok! - kapott az öreg nevetve a levegőbe, és felelt, a rosszulhallók éles hangján. - Hát ez nem olyan egyszerű, öcsém. Nehéz volt Arannyal találkozni, zárkózott, elbúvó és magában sétálgató ember volt a Mester. Egyszer ott őgyelegtem a Ligetben, éppen ott sétált, kedvesen megszólított. Beszédes kedvében is találtam, ami ritkán esett, és így egyet s mást megkérdeztem tőle. Többek között azt kérdeztem, hogy miért játszik a nő munkáiban jóformán mindig olyan szomorú szerepet, akár a *Toldi*-ban, *Buda halálá*-ban, akár balladáiban. Aztán meg miért nem írt szerelmi verseket, szegeztem neki a kérdést, mert akkoriban még aktuális volt számomra ez a témakör; nevetett sipákolva az öreg; és fiatal voltam és szemtelen.

- És mit mondott erre ő? - nógatom ki belőle izgatottan.

- Azt mondta: hogy miért szomorú a nők szerepe nála, azt maga sem tudja voltaképpen. Úgy vonja maga után a témakör; aztán meg, ha szerelemről van szó, akár víg, akár szomorú szerepét hangsúlyozzuk ki annak, a világon mind a kettő igazság. Ő maga, úgy látszik, és ez nyilván természetéből ered, jobban szereti a szomorút - mondta Arany, Torkos bácsi előadásában.

- Egyébként - folytatta Torkos -, Arany, mint mondta, szerelmesverseket is írt, legényember korában; de nem lelkesedett aztán, hogy nyilvánosságra hozza őket. Bizonyos dolgok tekintetében ő azt szerette, ha amit ír, az távol áll tőle valamelyest.

Torkos bácsi egy mélyet sóhajtott, és a zsebéből előhúzott, nagy zsebkendővel törölgetni kezdte a szemét.

- Vajda Jánost is sokszor láttam - folytatta aztán. - Azt mondta egyszer a Kammon kávéházban, amikor verseket mutattam neki és *Childe Harold* fordításom első strófáit, hogy verseimből ítélve, tehetségem nem nagyon van, de jó fordító azért lehetek. Goromba ember volt Vajda és amit mondott, bizony hosszú időre megbénította bennem a költőt. De hát talpra álltam.

- Talpra - mondom. - A *Childe Harold* nagy gyönyörűséget jelentett nekem is, ettől kaptam kedvet Byronhoz, hogy eredetiben olvassam - tettem hozzá. Torkos bácsi boldogan búcsúzott tőlem, aztán lefelé táncolt és imbolygott kaszáló lábaival a Rózsadombon.

És most azt hiszik, akik e sorokat olvassák, és akiknek tüdejét netalán fojtja már a sok dohszag, hogy elég az öregekből, és továbblapoznak, nem tudván, mit mulasztanak. Mert íme, egyik valamilyen ági rokonommal, a hosszú, keszeg és nem éppen literátus, vén Fodor Józseffel (akiről azt mondták, hogy vadorzó volt, némelyek meg még azt is, hogy kém, és ezt

abból gondolták, mert mindig messzelátó volt a nyakában) ott járok az Akadémián, és az ott rezideáló Szabolcska Mihályt, a költőt keresem. Rokonom, a messzelátóval a nyakában, azt mondta volt (mert ő biztatott e látogatásra, amelytől különösen berzenkedtem), hogy ő jól ismeri a jeles költőt, sőt jóban van vele; és amikor kiderült aztán, hogy sohase látták egymást, azt felelte, hogy ő egy másik Szabolcskára gondolt; annak nagyobb bajusza volt, azonkívül egy pici ember is, nem olyan nagy, kerek fejű és tagbaszakadt, mint Szabolcska. Egyébként öcsém ügyében jártunk ott, aki bányász volt, és be akartam protezsáltatni valami jobb állásba; e célból, hogy mint ifjú költő szerepeljen, összeszedtem egy csomó régi, kiselejtezett versemet, avval, hogy azt mondom, az öcsém írta azokat.

A jól táplált s a bornak áldozó református lelkész ábrázatú poéta kíváncsian nézegetett, amiközben bemutatkoztunk. - Melyiketek a költő közületek? - kérdezte, a két Fodor József név hallatára. - Az Ady-tanítvány, ahogy az újságban írták?

Rokonom tiltakozva emelte fel a kezét.

- Én vagyok - mondtam.

Szabolcska jóságosan pislogva végigmért, meghallgatta az öcsémet illető mondókámat, élénk bólongatás közben elolvasta a verseket, aztán kerek arca, sokat nem mondó, de becsületes, kerek szeme jámbor kíváncsiságával így szólt:

- Mondd, kedves öcsémuram, igaz szívedre, mi a véleményed neked mint derék erdélyi embernek erről az Adyról? - és nézett rám, mint aki utólag kissé megijedt a kérdéstől.

- Véleményem szerint - vágott elémbe Fodor József rokonom, a „vadorzó és kém", a messzelátóval a nyakában - ez az Ady egy csapnivalóan rossz poéta volt; és destruktív - tette még hozzá a derék és jól informált rokon.

Én a szavakat kerestem, miközben láttam, hogy Szabolcska nem ilyesmire várt, és inkább az ominózus Ady utáni „második nemzedék" jelenlevő tagjának szavai érdekelték volna.

- Ady nagy költő - mondom -, ezen már kár vitázni, és mint ilyent, elismerte még Berzeviczy Albert is; de Adyn kívül még sok kitűnő költő lehet a világon, az is igaz, és minél több van, annál jobb az nekünk - fejeztem be.

- Hát ez így is van, jól mondod, öcsémuram - kap a szavamba élénken Szabolcska -, egyszerre több pacsirta is zenghet a tavaszban. Éppen azért nem értem - felelte még, pillanatig mintha gondolkozna, hogy folytassa-e -, miért verselt ki olyan igazságtalanul ez az Ady engem. Költőcske Mihálynak nevezett - tette hozzá, és valami olyan hangot hallatott, hogy nem tudni, sírva csuklott-e fel, avagy nevetett.

- Mit számít egy ilyennek a szava! - mondja megint rokonom, a „vadorzó és kém", a messzelátóval a nyakában.

- Öcsém hozzá hajlik - folytatta -, túl sokat van zsidók között.

- Rákosi Jenő a hibás - mondom, figyelemre nem méltatva a szellemes rokont -, no meg azok, akik mindenkit megtámadnak, aki valami újjal jelentkezik. (Érzem, hogy vezércikkszerű vagyok, de kissé meglepődve látom, Szabolcska bólint.)

- A jobboldal, vagy hogy mondjam - javítok -, kötött bele Adyba, és téged, tisztelt Mihály bátyám, csak bunkónak rántottak elő Ady ellen - fordulok önkéntelenül a költő felé, nagy, kerek fejére nézve. - A költő pedig - folytatom -, hiszen milyen egy költő, azt te igazán jól tudod, összevissza csapkod, amiközben aki így hecceli a becsületes magyarokat egymás ellen, a markába nevet.

Szabolcska kissé bizonytalanul helyeselt. - Igazad van, atyámfia, tulajdonképpen, nem is haragszom erre az Adyra, Rákosi is sokban hibás, és én is úgy gondolom, ahogy mondod. Szerintem jó református ember volt, újabban sok versét megint elolvastam, és nem egyet közülük igazi poétai munkának találok. (Ami az igazságot illeti, nem ő, de Rákosi lett megértőbb Adyval szemben.)

Mondtam, nagyon örvendek, hogy így megegyezünk ebben.

- Ami a kedves, ifjabb öcsémuram dolgát illeti - fordult felém -, sajnos, nem tudok ebben sokat mozgatni. Higgyétek el nekem, még egy utcaseprői álláshoz is, ahogy mondom, kormányzói protekció kell (1928-ban voltunk); mit tehetek hát én itten - sóhajtott, kezeit széttárva, amiközben nagy, kerek feje, mint magasra futtatott szárán a gyerekek által bajusszal ellátott tök, féloldalt konyult.

- Egyébként - folytatta - öcséd igen tehetséges ember. Versei, ugye, nem haragszol az őszinteségért, öcsémuram? - nézett rám és hunyorított - mintha jobban tetszenének nekem a tieidnél is.

VILÁGHÍR ÉS ÁLLATKERT

Az idilli költő, a kondorosi csárda Párizsból hazagondoló siratója után egy másik; világvárosok, forró esték levegőjét árasztva, monoklija exkluzív, fáradt fénylése fölött kétfelé választott hajának elegáns fehérségével jött egy délutánon Molnár Ferenc; jött, akkora áramával a hírnek, hogy az itthoniak, mint színtelen, kicsi lámpák a délben, lázban és a világhír vágyában lobogtak. Valaha együtt lángoltak és futottak, a tehetséges, jó szemű, újrealista író és korszerű látásokat tükröző társai; sodra volt annak, amit írt, elbeszélésben, riportban. Most a keskeny, de mély medret öntözött - és friss erejéről a nagy folyók, utak várományosaként emlegetett - kezdeti pálya világhírré sekélyesedett. Behúzó trükkök, sikert néző kiszámítottság; a színpadi ipar olcsó és ügyes keverései, verejték-ötlet s nagyképű, üres tanakodás: amelynek a célja az emberselejt tapsa, akinek Theszpisz nagy hagyományaiból csak a csiklandozó kétértelműség maradt és a magát a „szerep” hálás alkalmán produkáló színész öncélú játéka.

Ennek a kínosan készült, artisztikumban és a szerelmi játékok új ötletű keverésében kimerült mondanivalójú színpadnak az útjára került Molnár, ez a szépen induló, nagy tehetség; és hogy pályáját a magyar írás történetében (fényes és gyorsan kialvó sikerű esték mellett) páratlan pénzügyi eredményei jelzik: ez kétszeresen szomorú lehetne, ha valamilyen jóságos géniusz olykor, mint *A Pál utcai fiúk*-ban és egy-két prózában, szinte akaratlanul a komoly irodalom „útvesztő”-ibe nem vitte volna.

Mikes számára Molnár váratlan betoppanása nem volt különösebb meglepetés; valamikor régen sokszor voltak együtt. Mikor az öreg egymásnak bemutatott, úgy tűnt nekem, hogy Molnár még a nevemet se tudta vagy jegyezte meg. Valami szórakozott nagybankárnak vagy a sikerek hajszájában elkínzott és kényeskedő színésznek tűnt fel inkább, mint írónak, aki nehéz gonddal fogalmaz; holott darabjai megírásán gyakran évekig fáradozott.

- Legkedvesebb költőm Oláh Gábor - mondta, villogó monoklis szemét rám szegezve. - őszintén szólva, többre becsülöm Adynál vagy Babitsnál.

- Szerintem nem sok fog megmaradni a mai irodalomból, a költőkön kívül - szólt Mikes, Molnár felé fordulva -, bár nem valószínű, hogy Oláh Gábor ezek között lesz. Egyébként Magyar Elek, a Magyarország szerkesztője is azt mondta nekem, hogy ő nem óhajt közölni költőt, Oláh Gáboron kívül.

Molnár fanyarul nevetett. - Mikeském, hála istennek, maga még a régi - és kelletlenül Mikes vállára veregetett.

Valami különös nosztalgiákat ébresztő címkéjű és zamatú cigarettát rakott az asztalra Molnár, és a tropikus illatban, tébolyító füstölés között egy könyvre alkudtak. A világhírű író takarékosságáról sokat meséltek akkoriban, erről aztán magam is mindjárt meggyőződtem.

Mikesnek sok régi könyvből álló, szép gyűjteménye volt; ezek közül valamilyen első kiadású ritkaságra alkudott Molnár. Nehéz harc után már ott tartottak, hogy megveszi; megállapodtak egy összegben, taxit hozattak, már indultunk is. Megjegyeznivaló még, hogy Molnár az egzotikus cigarettadobozt nem hagyta az asztalon, hanem gyorsan zsebre vágta.

Robogtunk a Bors utca felé, ahol Mikes lakott. Pár percig haladtunk, Molnár hirtelen nyugtalankodni kezd.

- Lantosnál (Múzeum körúti nagy antikvárius, Mikes szállítója különben) húsz pengővel olcsóbban megkapom - törte meg a csöndet a színpad királya.

- No, rajtam már igazán ne múljon a dolog, ha egy szegény író meg szeretne venni egy könyvet - jegyezte meg Mikes ironikusan. - Aztán még van nálam néhány érdekes könyv, amit vételkényszer nélkül megnézni érdemes.

- Igen, igen. Hát akkor - nyugodott bele Molnár, miközben monoklija alatt határozott nézést erőltetve, zavartan pislogott. Aztán megint megszólalt:

- Tudja-e, mit, Mikeském, majd eljövök holnap. Most nem alkalmas az idő valahogy.

Mikes huncutul rám nézett, majd Molnárra:

- Hagyja már, Molnárkám, azokat a nőket (ő másképpen fejezte ki magát), várnak azok egy ilyen híres és ismerten bőkezű emberre. Aztán meg itt vagyunk pár percnyire, már úgyis mindegy - jegyezte meg Mikes.

Éreztem, néma és kínos párbaj kezdődik. Mikes már a fösvény gazdaggal való hecc kedvéért sem engedett, miközben Molnár méltóságteljesen, de erőlködve feszengett a maradás és a megugrás között. Egyszer csak vérfagyasztó hangon odakiáltott a sofőrnek:

- Hó! Álljon meg, rögtön! - Aztán se szó, se beszéd, kiugrott a kocsiból. - Elfelejtettem valamit, nagyon fontosat! - szólt oda nekünk, és ahogy mondani szokták, a balfenéken eltűnt.

Mint később Mikestől hallottam, Lantosnál megvette a könyvet, de most még olcsóbban. Lantosnál ugyanis már a Mikes részéről való árengedésre hivatkozott.

A pezsgőhabú, fényes, mondénélet-illúziókat, a szürke, kenyérkeresettel elfoglalt életen túl a kalandokat, a megélhetési probléma nélküli, csinált izgalmakat tárgyaló irodalom sikeres, pompás hajósa mellett (nem beszélve a mélyművű, végzetes alkotókról) van egy másikfajta irodalmár; olyan, akinek áldozatos, gonddal teli élete a világ nagy műveinek fordításaiba, kiadványainak szerkesztésébe rokkan bele. Mint alkotó szerény ugyan, és nem molnárian kápráztató-sodró, sekélyes-zseniális; de ilyetén másodvonalú működésében (a nagy külföldi irodalom nyelvünkbe plántálása és így a komoly hazainak mélyítése szempontjából nézve), „világirodalmi hírünk” terjesztését respektálva bár, elmondhatjuk: hasznosabb, mint az előbbi, és fontosabb. Ilyen volt az író, aki másnap délután állított be hozzánk, a hajlott derekú, rendkívül tisztes, hosszú, kétfelől két mély ráncos, tudósarcú aggastyán, Radó Antal.

Verseket hozott Mikesnek, aki, mint szavaikból kiderült, a Franklin Társulatnál a keze alatt dolgozott. Egyébként érdekes volt hallani, hogyan küldött Radó, sok-sok évvel azelőtt - mint a Magyar Könyvtár szerkesztője - pénzt „egy tehetséges fiatalembernek”, a novelláiért, Párizsba; ez a fiatalember Ady Endre volt.

Mikes, nem tudván, mit kezdjen e verselő, derék múlttal, egy-két vers híján visszaadta a kéziratokat. Meg kell jegyeznem, azóta sem láttam a kézirat-visszaadásnak ilyen művészetét. Mert higgyék el, a pszichológiai tudás, a kollegiális érzék, a politikus tapintat, a betű igájába fogottság közös testvérbánata és még más egyéb kell hozzá, hogy egy írást úgy adj vissza, egy ilyen érdemes, de az iramban lemaradt embernek, hogy az illető megértően, jó érzéssel és öntudattal menjen el, ahelyett hogy megharagudnék.

- Álljunk csak félre, mi vének, lám, én sem írok már, szerkesztő úr - mondta Mikes, valahogy az együtt rokkantak fölényes-értő, belenyugvó cinkosságával. - Írjanak az ilyenek, mint Fodor úr például, itt ni; mert ő az, hadd mutatom be. Hadd higgyék, mint mi képzeltük magunkról, hogy ők a világ teteje; majd meglátják ők is egyszer. - S a két öreg, amiközben Radó zsebre tette a verseket, rajtunk, fiatalokon való kujon-kárörömmel nevetett.

Radó Antallal kapcsolatban egyébként eszembe jut Csengery János, amikor a La Fontaine Társaságban, ahová akkor beválasztottak, ott ült Vikár Bélával, e nagyszerű kedélyű emberrel, a *Kalevala* oly kincsesbányaszerűen gazdag nyelvű fordítójával és egy-két hasonló külsejűvel, ahogy egymás mellett, a szakállak alázuhanó falanxából, meredtek elém a padsorból.

Csengery János - Homérosz, Szophoklész, Aiszkhülosz, Horatius és még annyi más fordítója - a görög klasszikusok kiadványaiban a szerző első oldalon közölt képéhez hasonlított; úgy hatott rám, mint valami koron kívüli jelenség, egyidős Aiszkhülosszal. Azt mondja nekem akkor:

- Én már nem írok, fiam, rég nem viszek sehová semmit. Vannak fiatalok, akik könnyen futnak, írnak ide-oda, mint ez a Radó Antal például; az nagyon jól mozog.

Hogy az elmondottakhoz hozzáfűzzek valamit, némelyeknek a - literatúra szempontjából fölösleges - versírásról való leszoktatásához mi, akkori ifjak is hozzájárultunk; mint például egyszer Szomaházy István, a *Mesék az írógépről* és más hasonló, nagy sikerű regények írója esetében. Szomaházy bácsi pirosan és hetykén kunkorodó, ősz bajuszával (mintha egy miniatűr ökör képét hordaná, mintegy az ökörfaj szépségének propagandájaként, a nyakán) öreg-atyaisteni önérzetével ott ült rendszerint a Kristály kávéházban (az Erzsébet körúton), a kirakatban, és diktálta írásait egy hosszú nyakú fiatalembernek, az ott cirkáló leánykák áhítatos figyelme közepette. Egyébként ilyen kirakatban ülő író volt a régi Horváth kerttel szemben levő, Philadelphia ablakában tanyázó Szabó Dezső, aki úgy is írta alá gőgös írásait, üzeneteit a kormányhoz, világhoz, hogy: „Kelt Philadelphia, 19...” Panaszkodott is, hogy nem győzi elzavarni női bámulóit, és hogy vannak, akik az ablakon másznak be éjnek éjszakáján, hogy tőle dedikációt kérjenek.

Szomaházyt is nagyon körülrajzották a nők, és nyilván ennek köszönhető, hogy kunkor bajuszával és az ökörminiatűr-képpel a nyakán, egyszerre csak verselni kezdett. Ez rendkívül dühített minket, fiatalokat, mert nem egy versünk maradt ki a nálunknál népszerűbb, az Est-lapoknál szerződéses és így a Mikes nyakára tolt Szomaházy rossz versei miatt a vasárnapi számból. Törtük a fejünket Szabó Lőrinccel a szerkesztőségben, mit csináljunk, hogy az öreget a versírásról leszoktassuk. Egy napon, amikor éppen Lőrinc *Szeretlek* című verse maradt ki Az Estből egy rendkívül hosszú Szomaházy-vers miatt, Mikes bácsit beavatva, nyílt lapot írtunk Szomaházynak a szerkesztőségbe; ebben a következő volt:

„Mi, bakfis lányok, akik a Mestert imádjuk, arra kérjük, ne írjon többé verseket, mert azokat mi nem szeretjük, csak az érzelmes elbeszélést, ahol lehetőleg gépírólányokról van szó, akik-be az igazgató szerelmes lesz, mert ez minket lelkesít, és ábrándozhatunk a dologról. Közöl-jük még a Mesterrel, hogy e sorok mögött egy egész leányiskola áll, akik imádattal kísérik minden lépését, és mindig nézegetjük, ahogy ott ül avval a gyönyörű arcával, a kávéházban, és ha módot ad rá, szerelmünket be is bizonyítjuk.” Végül egy csomó aláírás következett.

Azt kellett látni aztán, amikor Mikes - Szabó Lőrincet is behívta az esethez, s a legkomolyabb képet felöltve - átadta a lapot Szomaházynak. Az öreg fogja a lapot, forgatja, ránk néz, egy kicsit kutatóan, aztán olvas, majd megint néz.

- Olvastátok ezt? - kérdezi végül.

- Hát hová gondol, kérem, nem vagyunk mi levéltitoksértők - mondja érzékenyen Mikes.

- Érdekes - mondja Szomaházy. - A múltkor a Színházi Élethez kaptam egy levelet, benne meztelen női kép volt, illetve, egy női hátsórész, semmi egyéb.

- Szerintem ez a legnagyobb siker, amit egy író elérhet - mondja Mikes, nagyon gyanúsan mosolyogva. - Ez nem mindennapi eset - teszi hozzá jelentősen.

Szomaházyt észrevehetően igen foglalkoztatta a dolog. - Gondolja? - kérdezte. - Igazán úgy gondolja, Lajos?

Érdeklődéssel néztem, hogy ez az eszes és könnyeztető romantikát gyártó mivolta mögött számítóan reális író milyen hihetetlenül naiv és röhögtetően hiszékeny paprikajancsi lett, abban a pillanatban, ahogy a nagyapai, moralista, társadalom- s családépítő pózban tetszelgő (minden „nagy szent"-ben ott rejlő) szerelmi kalandort a bolondos, friss, kínált lehetőségek szaga érintette meg.

- Nem tudom, mit esznek még úgy rajtam a nők - mondja aztán tűnődve. - Mi, Lajos?

- Ez azért lehet, mert a szép, nagy bajusz ritka mostanában - mondja Mikes komolyan -, és ahol ilyet találnak, sokra következtetnek.

Szomaházy kissé gyanakodva, furcsán néz; utána fölveszi a lapot, a leányneveket olvassa: „Cicus, Pipike, Carmen" stb., s a lapot újra leejti az asztalra.

- A versírást mindenesetre abbahagyom, Lajos - mondja, szép kunkorbajuszát simogatva, mint a bajnok a kardot, amivel díjat nyert. (Úgy is történt.)

A bajuszkirály Szomaházynál kevésbé szép, nyílt lapot kapott szerkesztőségünkbe Harsányi Zsolt. A népszerű író egyszerre a *Childe Harold*-ot kezdte fordítani; egy alkalommal nagy részletet hengerített le belőle Az Estben. Másnap nyílt levelezőlap jött, amelyben a népszerű írót felszólítják, hogy negyvennyolc óra leforgása alatt foglalja el a helyét az állatkertben, megnevezett ketrecben, amely ketrec költői működése után neki kiutaltatott.

Ebben Szabó Lőrinc, mint erősítette, nem volt benne, hanem Fenyő László vallotta meg egyszer, hogy így akarta kiábrándítani az általa pocsékul űzött fordítási műveletből Harsányi Zsoltot, akit különben sem nagyon szeretett.

UTOLSÓ BESZÉLGETÉS OSVÁT ERNŐVEL

Hadd térek vissza Osvát Ernőhöz még egyszer, mielőtt eltűnik ő is azok között, akik nem térnek vissza már, csak az emlékezetben.

1929 egy őszi délelőttjén találkoztam vele a Podmaniczky utcai nyolcas villamoson. Idehaza a mély és erjedt vég-bethleni világ, a gazdasági rend kezdődő bajai, titkos és buzgó sorozások, a Hetényi-Hain-Schweinitzer rendőri triász, baloldaliak üldözése, kint a Saar-válság, növő náciagresszivitás, új és új felhőkkel mélyülő ég; és nekem - no, volt azért egyéb is - Goethe-problémáim voltak. (Akkor volt az irodalmi rovat félig bomlóban; itt és a berkekben meglebbent az őszi szél, és a költőkre megint rossz idők vártak.)

Lelkiismeretes olvasó lévén, többször elővettem a nagy német költőt, és újra és újra letettem, költeményei nem tudtak erőt venni rajtam. Csak Németországban való két és fél évi tartózkodásom alatt lett aztán nyelvileg és művészileg maradandó ösztönzőm és útitársam. Nyilván ebben a fogalomkörben való időzésem és idegesítő bizonytalanságom tette, hogy szót kerítettem rá Osvát előtt, és elmondtam a közhelyet, amit elmondtak már annyiszor Ludwig Börne és Petőfi óta, és amiktől a Mester, gondolom, meg se rezzen már a sírjában.

- Nem szeretem Goethét - mondom -, jobban szeretem Heinét - vágom ki utána.

Osvát Ernő úgy nézett rám, mint a tisztességben megőszült bajnok, amikor a vívóiskolai növendék a mesterség alapvető szabályait és hőseit lekicsinyelve hívja ki gunyoros és már unva takart egykori harci kedvét.

- Érdekes - felelte -, és miért nem szereti? És miért inkább Heinét?

Jobban megnéztem. A régi Osvát, igen. De volt benne egy furcsa valami; a réginek görcsösen, de büszkeségből maga előtt sem tudatosan kapcsolni igyekezett mása. Úgy tűnt fel nekem, mint egy vallási fanatikus, egy szektárius, mondjuk, akinek munkája eddig vélt fontossága elbírálását illetően valahol, egy döntő helyen, megmutattak valamit - amitől benne nem hullott össze ugyan semmi sem, és nem változott, csupán mintha az istenekkel (akiket oly hittel szolgált) történt volna egy kiábrándító, maga előtt sem bevallott valami.

- Goethe nehéz - mondom, hirtelen érezve, hogy ostobaság, amit mondok. De azért folytattam, gondolván, hogy most már mindegy. - Heine viszont könnyű és világos.

Keserűen, mondhatnám, gúnyosan mosolygott.

- Ne halljam, Fodor, hogy maga is a közérthető és nehéz antagonizmusáról ilyen formában és hamis értékítéleteket osztva beszél - szólt szigorúan. - A világ nagy költői általában nem amolyan közérthető költők, és a legnagyobb dolgokat nem is az úgynevezett közérthetők mondták ki; amiképpen a legnagyobb dolgok éppen nem közérthetőek. Aztán meg nem is olyan fontos, kérem, hogy mindenki mindent megértsen; elég, ha azt érti, amihez értenie kell, hogy munkáját jól végezze, és a „társadalomnak használjon” - mondta, valami monoton keserű, tanítói hangon.

- Egynéhány közérthető és valóban kiváló költő - folytatta, miután én hallgattam - elrontotta az embereket, abban az értelemben, hogy azt kívánják, most már mindenki úgy írjon, mint Petőfi, Burns, Heine vagy Musset, holott egyszerűség és érték ilyen találkozása igen ritka dolog; és nem is lehet a költészet kritériumává tenni a másfajta és sokkal nagyobb számú, tehát inkább törvényszerű költőkkel szemben. Éppúgy, mint ahogy - folytatta, nála még nem tapasztalt indulati gesztussal - nem lehet az olvasó és mértékadó kritériumát az irodalmi analfabétában látni, akit alapjában nem is érdekel a költészet, és éppen azért olyan, amilyen: és akinek elképzelt személyéhez hangolni az írást, süllyedéshez vezetne, ha igazi költő erre egyáltalán kapható volna; és nem is tudná azt nívósan csinálni, amikor egy-egy megnyilatkozási mód törvényszerű, ha érti aztán valaki, ha nem - emelte fel hangját Osvát, miközben a villamosvezető egy lovas szekérnek csengetett teljes erejéből.

- Ami most már a híres petőfis egyszerűséget és közérthetőséget illeti, amelynek olcsó követőiből, mert minden csak egyszeri, már Aranynak is elege volt, azt csak a petőfis, heinés, burnsös mondanivalóval lehet elképzelni; de próbálja ráhangolni a mi bonyolult, millió közbevetéssel árnyalt differenciáltságunkat erre az egyszerűségre, ezekre a dalszerű formákra! Hiszen versben éppen azt írjuk meg, különben ott a próza, ami másképpen kifejezhetetlen - hangsúlyozta -, és e differenciáltságot el nem hagyhatjuk egy utánrágott, szimplifikáló, népi-nemzeti hazugság kedvéért, hacsak, a világ új dolgainak közepette, erőszakolt és közérthetőséget hajszoló egyszerűséggel, csupán a bugaci csárdára nem gondolunk.

Osvátnak nem volt szokása az ilyen hosszú deklamálás, inkább villámló, ütő szavakban, sokatmondó hunyorításokban, ironikus mosolyokban és kurta mondatokban szokott vitázni. Az az érzés sajgott belém, hogy - egyéb disszonanciák között, amelyben a lap körül része volt - a lánya előrehaladott halálos betegsége miatti bánatában menekült ebbe a - hosszú és mély, nagy szenvedésében belseje által hálásan fogadott - kitörési alkalomba.

- Hadd fejezzem be ott, ahol maga elkezdte - szólt még, kezét nyújtva, miután jó néhány perce állottunk ott a Nyugati pályaudvar és a Podmaniczky utca sarkán. - Maga Goethét közérthetőség szempontjából kifogásolta, kérem, de magának bizonyára sejtelme sincs arról, hányan emeltek kifogást pont énnálam a maga nem könnyen érthetőségével szemben! Mert azzal bizonyára tisztában van, hogy maga sem egy úgynevezett közérthető valaki, ugyanakkor, amikor nekem, mint ezt annak idején Mikes úrnál való látogatásomkor mondtam, éppen a maga zsúfoltsága, az úgynevezett nem-közérthetősége tetszik.

- De nálunk túl sok ideig uralkodott a népi-nemzeti epigonizmus - folytatta -, és túl szűk körű volt, minden nagy zaja mellett is, a mi újító küszködésünk hatása ahhoz, hogy ha egy kis újszerűvel, szokatlannal találkoznak, ne jönnének elő az érthetetlenséggel meg hasonló egyébbel. Mit szólna az effajta közönség, ha kísérletezők irodalma volnánk, mint mondjuk, a franciák, ahol minden hónapban, esetleg hetenként, felbukkan valaki, egy új, még nem volt iránnyal, amiért még nem is üldözik ki a világból, mint nálunk tették volna a hivatalosak például Adyval és mással, aki az új irodalmi világhelyzet szerint nem is volt olyan hajmeresztően új, hiszen a franciák akkor már Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Apollinaire-en is túl voltak; no, és ezt a világ végéig folytathatjuk, mindig lesz, aki ilyesmin polemizálni fog. De nagyon is hosszú előadásba bocsátkozom - szólt, mint aki elegáns mozdulatokkal igyekszik ki egy szoros sarokból, ahová beszorult. - Mennyit beszéltem, és ez így van újabban velem. Így beszélem ki, úgy látszik, félig-meddig megírott, de azt hiszem, soha könyvbe nem gyűjtendő esszéimet - mondta öngúnnyal, keserűen.

- Nagy kár volna, szerkesztő úr, kár azokért, amit meg nem írt, és nagy kár lesz, ha ki nem adja azokat, amiket megír.

Osvát hosszan rám nézett. - No, isten vele, egy kis dolgom van még itt - s kezét nyújtva, körülmutatott...

VÉGTELEN MENET

Milyen messzi van mindez, milyen elsüllyedt világban; mint valami köd, jég, fegyver és iszonyúság övezte szurdokban, ahol, valamely elvégezésképpen, mintha úgy határozódott volna, hogy mindenkinek el kell pusztulnia, aki az időnek eme szinte fizikailag körülhatárolt körébe beszorult: s mint akiket mintha valami titokzatos, nem tudott bűnük tilt el attól, hogy e zsákidőn áthaladva, meglássák a jobb napokat. Mert arra ki gondolt volna, azután, hogy Est-szerkesztőségi szobámban, amit örökre elhagyni készültem, Mikes a csengetésre felvette a telefonkagylót, majd néhány szó után letette, és halálos fekete hangon azt mondta: „Osvát öngyilkos lett” - ki gondolt volna arra, hogy miután rövidesen külföldre megyek, mert nem találom hazámat immár sem az életben, sem az irodalomban, őt sem látom többé, a mi Mikes bácsinkat, s csak hirtelen haláláról olvasok, a berlini Spree partján ülve, Az Estben, azon a helyen a lapban, ahol életében a verseim megjelentek.

Elmenni készültem Berlinbe, ahonnan ismerősök üzentek; az irodalmi rovat szép és hosszú sugarú görögtüze után, és addig még kizárólagos lirizmusom fénykörében, nem akartam Az Estnél maradni újságírónak; Schöpflin Aladár is eltanácsolt ettől. Az irodalomban az Osvát

halála után aztán még inkább elkezdődött az a Baumgarten-díj körüli folyamat, amilyen a - művészetekre, irodalmakra általában mindig szerencsétlen - díjak körül történik; és ha az ember ezek történetét nézi, talán a Pindarosz megénekelte és szemmel látható strapával kiérdemelt díjakat kivéve, nem szolgálták mindig a díjazott műfaj emelkedését, és nem fejezték ki a díjazottak érdemét. Az irodalomnak ilyen nem rokonszenvet keltő fordulatával, de főként a magyar politikának valóban förtelmes helyzetével idegekkel birkózni nem bírva, később valóban Berlinbe mentem. (Ahonnan aztán - hogy futólag említsem, mert ez nem irodalom már, hanem életrajz -, miután titokban nem tartott náciellenes „magatartásom" miatt két derék Schupo-ember által kitoloncolással fenyegettek, két és fél év múlva újabb szenvedésekre visszajöttem.)

No de megint mi történik e históriámban! A rohanó évek, holnapok úgy tolonganak, zsúfolódnak előre a hónom alatt, mint a kinyitott karámból a legelőre rohanó juhok; mert visszaemlékezéseimben nem tartok olyan messze; még Mikes van, és a rovat létezik, és amit itt mondtam, mint délutánodó időben a fa, az árnyékot csak előrevetette.

Hogyan is mennék az utak útján végig, a nagy befejezésig, hogy ne lássalak az ott találtak között téged is, Bányai Kornél, ritka kivételképpen „normálisan" elhunyt barátom - költő, tanár és borkereskedő, rövidre vágott bajuszoddal, enyhe-rózsás arcoddal és a világba ártatlan szemmel kedves élhetetlenek módjára néző, tiszta mosolyú, szerény jelenség!

Egy nyár eleji délutánon nyitott be hozzánk Bányai; a Nyugatban megjelent, tág lélegzetű, a lap mezőin széles, kinyújtott sorokkal úszó, oroszországi versei jártak immár előtte. Mikes tetszéssel olvasta e verseket, csak egy volt, amin törtük a fejünket; mégpedig az, hogyan férnek a lap kimért kereteibe az irdatlan hosszú sorok; ám Kornél mindenesetre alkalmazkodni igyekezett a szűkösség kényszeréhez. A nagy erejű költő rövidebb sorokban énekelt aztán az új világ dolgairól, modern, erőteljes hangütésű verseiben.

„Új, óriási ember jár a földön" - él még a fülemben, más nagyon szép és erőteljes verssel együtt. S e jelentékeny költő aztán lassan elhalkult, elmaradt; csak hírt hallottunk róla, hogy itt meg ott van, hogy tanár lett vidéken, majd borügynök, és az isten tudja, mi még; hogy aztán egy név legyen már csupán, amely mögé a jelen a száj- és szóhagyományokból sok mindent odaálmodhat ugyan, de az irodalom élő, hű lelkiismerethordozóinak érzékeny hiány a könyv, amelyben már rég ki kellett volna adni a hatalmas ívelésű Bányai-verseket. (Később aztán meg is jelentek, Mátyás Ferenc válogatásával.)

És ebben a messze elmerengő délutánban, hol a régi hangokra szomjas fülembe az emlékek csengenek, hogyne emlékeznék rólad meg, Fenyő László, „Budapest költője", mint emléktáblád hirdeti a házon, a körúton, aki már tőlünk olyan messze vagy. Mint a Nibelungok és mint a világ születése; mert mint egy mindenség-életnyi távolság, olyan messzi már az, akit akár az imént ragadt el tőlünk a halál.

Azt hallom, van egy madár az őserdőben, amely mindenre reagál, ami körös-körül történik; így nem volt jellegzetes írás húsz éven át a magyar irodalomban, hogy megjelenésekor ne hallottad volna, amit Fenyő László arról mondott. Mikor a *Nagy Madarak* című versem korrektúráját olvastam (csak azért mondom el, mert Fenyőre jellemző), éppen akkor jött be a szerkesztőségbe Kodolányi János. - Nézze csak ezt a verset! - mondja neki Mikes, és gratulálva kezet fog velem; Kodolányi szintén. Nos, megjelenik a vers Az Estben, egyik 1925-ös vasárnapi számában, és utána találkozom Fenyővel.

- Olvastam a versét - mondja fanyalogva. - Magától többet várok, barátom - mondja. (Igaza volt.)

Fenyő szókimondása és őszintesége olyan mérvű volt, hogy egyesek a művük nagyszerűsége fölötti boldog önelégültségüket féltve, messze kikerülték az utcán, ha látták; de néha így se

szökhettek előle, hogy oda ne kiáltson: - Uram, ön megint egy rossz verset írt! - Egyik költőnkkel, akit különben igen nagyra becsült (Erdélyi József), úgy összeverekedett egy vers miatt az Otthonban, az újságírók klubjában, hogy összekapaszkodva, együtt legurultak a lépcsőn. Pedig alapjában véve vergődő, finom, félszeg ember volt Fenyő, csak hazudni, színlelni nem bírt, még ha agyonverték volna is véleménye miatt.

Nem ismertem embert, még a gőgös és félisteni pózú Szomory Dezsőt is beleértve, aki az írói rend méltóságát olyan öntudattal hordozta volna; és ez nem csökkent akkor sem, ha valamely pénzes ember egy kis anyagi támogatást nyújtott neki; az ilyesmit úgy vette, mint egy mindennapi senkitől a rendkívüli embernek kijáró adományt. Szokás volt akkoriban, a magán-könyvkiadások idejében ugyanis, hogy a költő a tekintélyes plutokratáknak elküldte könyvét, dedikálva, mire az kisebb-nagyobb (no, nem túl nagy) értékű utalványt juttatott a költő címére. Így jött össze aztán a könyv költsége, néha még több is néhány pengővel.

Fenyő mozdulatai kimértek, arisztokratikusak voltak, amellett hogy valamelyest raccsolt is. Gőgje - mert sokat rúgták, a szellemi ember mindenekfölötti rangját akarta mutatni - félelmetes volt; de ugyanakkor e kitűnő, rendkívül igényes és választékos költő a valódi értékkel szemben tisztelettudó, „alázatosan” öntudatos.

Mindent megért az embernek, ha véletlenül részt vehetett Fenyő vacsorájánál valamelyik vendéglőben. Nagybetegek élet-halál-problémás ágya körül konzultálnak úgy az orvosok, olyan aprólékos méricskéléssel, fontolgatással, mindenek latba vetésével, ahogyan Fenyő a pincérekkel megbeszélte ezeket a vacsorákat. (Fenyő büszke, öntudatos volt, még akkor is, amikor 1944 fekete, kora őszén meglátogattam az óbudai Leipziger cukorgyárban, a munkatáborosok közt; a keret tisztesek előtt, amint láttam, kivételes respektusnak örvendett; dolgaira még visszatérek.)

Régiek és kortársak; ködbe tűnt elődök és szeretett, még látott, kézmelegükkel érzett együtt futók, viharletépte lombként, őszi idejük előtt eltűntek vagy szerencséjük csodájában még élő embermítoszok! Az egyikkel találkoztam. Elmondom, mert azokba az évekbe tartozik.

Ignotus... Nem könnyű az ember számára a szóbeli intonáció, ha egy ilyen, csaknem legendába mosódó pályafutású emberrel találkozik hirtelen. Mit mondjon, mivel kezdjen? Szerencsére, ő vette fel a szót.

A City szanatóriumban látogattam meg az emigrációból hazajött, ott fekvő Ignotust, a felszabadulás utáni napokban. Párnái közül ráncos, szinte már önmaga expresszionisztikus víziójává aszalódott arcából két hihetetlenül élő, velőkig fúródó szem nézett reám. Csupa kíváncsiság és frisseség.

Először is megígértette velem, hogy többször meglátogatom, más írókkal együtt, mert építeni, tartani akarja az újabb irodalommal a kapcsolatot. A Nyugatra térítettem a szót.

- A *Nyugat* körül sok minden történt, a későbbi idők folyamán; a rugalmas, de érthető irodalompolitika (tehát politika) és a változó szituációjú irodalom „érdeke” kedvéért; és egyeseknél a tekintélyükre bátrabban való támaszkodás, a bátorság (és ezt sokan jellemhiánynak mondták, de kritizálni elvégre könnyű), mint mondom, a bátorság átmeneti kiesése miatt... Azonban, ami sajnálatos és jóvátehetetlen - magyarázott, szeme csodálatos villámlása között -, a kipróbált, nagy harcosoknál a türelem, a világ útjait ismerő irónia és a bölcsesség hiánya. Ó, szegény Osvát! - sóhajtott, és egy pillanatra félrenézett.

- Túlontúl szívére vette, amikor megtudta, hogy a természet keserű rendje szerint mi következik. A lánya halálára gondolok. Aztán meg - egyenesedett ki egyszerre az ágyban - mi lett volna belőle, a megalkuvás nélküli, szikár, konok és büszke Osvátból, ha él? Mi, fiam, mi? - rám nézett. Hallgattam.

- Ritkult körülötte már akkor egy kicsit a levegő - sóhajtott -, aztán: amikor ama idők jöttek! Bujkált volna talán, mint a sehonnai, üldözött farkas? Vonult volna, a hónalja alatt a kis batyuval, az utcán, mint a többiek, a nyilas suhancok rúgásai és röhögése között? A magyar csendőrök puskatusától ösztönözve, mellén a sárga csillaggal? Osvát Ernő? Aki egy másik sárgacsillagossal - Ignotus hangja tompán csengett - együtt megteremtette, megorganizálta, megcsinálta az új magyar irodalmat? Csak a bekövetkezett végzet elől ragadtatnak el az igazak, mondta Ézsaiás.

Hallgattam. Aztán nevének a Nyugatról való levételére céloztam. Legyintett.

- Én már régi író vagyok, nagyon-nagyon régi, egy történelmi emlék - mondta sajátos, derűs, friss mosolyával -, ma már sok mindent másképpen látok, értek, és ami és akárhogy történt, az történelem. Nektek mondjam? Új Magyarország van, azért jöttem haza, itt halni meg - mosolygott. - Demokrácia van, fiam. Ó, sokat raktunk mi ebbe magunkból, régi harcokban, tervekben; de hogy jól csináljuk aztán, ez a lényeg. - Hangja kihagyott kissé. - A végén még szentimentális leszek; Ignotus, a szentimentális! Heine fönn az égben kinevet.

Hallgattam.

- Az új idők, a nagy váltás, a fejlődés kívánalmai és az új tehetségek, alkotások elromolhatatlan anyagú alapjára építettünk - emelkedett fel kissé hevesen, miközben két nővér nyomta le párnáira. - Ez a lényeg, fiam, ez a lényeg, ha amit építettünk, megmarad. Tévedtem nemegyszer, a *politikus* Ady megítélésében is, másban is. De ami jó, az megmarad.

- Az Ignotus-írások az új idők harsonái - mondtam.

Úgy tett, mintha nem hallaná. Folytatta:

- Sokat vártam erre az időre, sokat. Most jól van, és jobban lesz, és fő, hogy a dolgok jól menjenek. Hogy jól csináljátok a dolgokat, az a fontos.

Egy orvos jelent meg a háttérben, szemének egy villantásával intett.

- Üdvözlöm a fiatalokat, és jöjjetek, látogassatok meg, beszélgessünk még, hiszen én is mondhatok még egyet-mást, ami érdekes, amit megszívlelni lehet. Üdvözlöm a fiatalokat - búcsúzott, intve aztán, miközben tekintete, mint hosszú távokra és sokaknak szóló üzenet, az utolsó pillanatokig követett.

„A PARADICSOMOK ÉS A KERT”

Egy kicsit előrementem az időben - hányszor és megint! de nem tehettem meg, hogy ne vigyem végig az oly tragikus görcsbe szaladt osváti fonalat, a pályaesti napsugárban visszatekintő s a lezajlott folyamatokat rezignációs, bölcs belátó szavakkal lezáró Ignotusig: amint töretlen tüzű tekintetével kísérve, a jobb jelenbe és a hitt jövőbe mutatott, a City szanatóriumbeli ágyon. Milyen nem felejteni való is ama alkalom; belsőmben még ott az izzó, mágikus szempár, hogy mindig ott maradjon. Nekünk, közvetlen utánavalóknak, a múlt, amit ő - társaival - képviselt, még oly közeli volt, jelentőségében még oly friss, élő bennünk. Egy nagy irodalmi, szellemi korszak kezdetén, fő-fő riasztó-rendezőként, ez a csontig fogyott, lángszemű ember ütötte, jó emberöltővel ezelőtt, a dobot - gondoltam ott, abban a percben -, és most ugyanő, ez az aggastyán itt az ágyon, szemében még az élő hittel, üdvözli, mielőtt a dobverőt elejtve, a dobra mosolyogva lehajtaná fejét, az új korszakot, az új dobosokat, sorokat és harcokat.

Nem az *ember* pátosza az, ami, amikor az ilyesmikről beszél, kissé az ünnepi helyzetek érzékeltetésénél tapasztalt szokvány szerint fűti szavait; hanem a *történelem*, a számunkra még olyannyira fontos - a vizsgáló idő még ki nem kezdte - események pátosza: amely események, a lélekben átélve, mint feltorladt hullámok, a szokott szinten túl duzzasztják a szavakat.

Hányszor nem is az számít, ami van, hanem ami jelentőséget mögötte érzünk vagy álmodunk!

Még a legegyszerűbb, a napi dolgán túli szerepre igényt nem tartó ember életében is vannak alkalmak, amikor, a mindennapban való ballagás után, a percek egyszerre jelentőséghez jutnak. Egy találkozás jön, valamely, esetleg másokkal történő eseménnyel, amelynél azt érzed, hogy korrekcióra készteti egész életfelfogásodat. Egy helyzet, amelynél az az érzésed, hogy meg kell változnod: és jaj, ha ez nem jön, és tovább kellett volna élned a rosszaságban, a szégyenben! Egy szó vagy csak tekintet, egy váratlan valakitől, és merevséged meglágyul, és jót szeretnél, valamilyen nagyszerűt kihozni magadból - valami áldozatot.

Vagy életcélban, pályádban jóhiszeműen eltérülsz, megrekedsz - vagy csak mész talán a vakba; amikor minden hiábavaló példán, ösztönzésen túl, a természet egyszerre szimbólumokban irányítani, beszélni kezd. Vagy egy galád korszak sötétségében elveszve, reménytelenül csinálod a vele - és életeddel - való öntépő, költői leszámolást; és akkor, váratlanul, jön valaki, és megmutatja, hogy a korral - és életeddel - való eme leszámolásban azt végezted el, előre, amit azzal úgyis elvégez hamarost a történelem - de az azzal való leszámolással megváltottad, megkönnyítetted magadat, hogy most már, a sötétséget így kivetve magadból az új kornak hírnöke, harcosa légy.

Ignotusnál kezdtem, a számomra élményszerű látogatás utáni szavaimnak e név és a vele közös irodalmi emlék fűtötte - talán ifjonti - pátoszával; és ezzel (a bennem szintén sok mindent megmozgató látogatással) indulva, az említett különös horderejű „találkozások”-kal folytatom.

Hadd mondom el hát most első jelentőséggel teli „találkozásomat” - a tőlem telhető hitelességgel -, hogy utána, az eseményeket közbevetve, elmondjam majd a másodikat.

„A hitelesség mértéke nem a filmszerű másolás, hanem a benyomás, élmény és emlék hű visszaadása.” - Ez nem az én bölcsességem, W. Jamesből idézem, emlékezetből.

Egy kertet látok az idő és térbeli messzeségben.

Az a kert úgy áll előttem, Budafokon, mint a húszas évek közepén túl, ama késő őszön, amikor ott sétáltam benne, gombatermelő „vezérigazgató” koromban. Ott bolyongtam a kertben, a levelek már elszíneződtek, száradtak, csak a gyümölcsök maradtak meg itt-ott, a fáknak a levelek foszlása által feltépett mellén, mint a hiúságos alkalmi dekórumok után a valódi érdemek. Ezt a kertet a gombatermelő pincékkel együtt béreltük - mint mondtam -, a Szijgyártó fiúkkal, akik „örököltek”. Érdekes napokat is éltünk mi meg ottan. Egyik gombatelepi „elnök”-társam azt a nem éppen épületes-szellemes „játék”-ot találta ki, hogy az embernek azt kellett mondania: „adjál mézet”, mire az illetőt váratlanul leöntötték egy vödör vízzel. Egyszer egy nagyon tehetséges és fiatal színész - aki irodalmi estéinken Ascher Oszkár, Bihary József, Baló Elemér és Somló Istvánnal együtt a baloldaliak verseit szavalgatta, aki a *Sok hűhó semmiért* Shakespeare-darab lefordítására biztatgatott, s amit le is fordítottam -, Major Tamás látogatott meg bennünket. - Tamáskám - szólok neki -, mondd azt, hogy: „adjál mézet”. - Tamás, a szőlőnek, méznek és más természeti adományoknak derék barátja, azt mondja lelkesen, hogy „adjál mézet”, mire csak kapja hátulról az óriási vödör vizet a nyakába. A vigasztaló az volt, hogy utána, a szépen termett barackokkal való csatázás közben, két-három pirossárga, foszlásig érett „lövedék” is széttottyadt a képén. De volt, akinek, mint Pap Károlynénak viszont, egy alma vert púpot a feje tetején, a kedélyes játékban.

Szóval, a kertet is szétrúgóan vidámak voltunk, amiközben, mint azt már az előbbiekben elmondottam, egünkön a közelgő tönkremenés felhői gyülekeztek.

Hogy e közlemény elején említett váratlan jel, intés, szimbólum helyzetéhez érjek: sétálok hát a kertben, és nézem, ahogyan a telt, vörös paradicsomok függenek, lógnak súlyosan, hasasan a vézna, kiszítt, sápadt szárakon. Úgy festett az egész, mintha e sárga váz-indák, aszott száracskák azért volnának olyanok, mivel a kövér, vörös paradicsomok szítták ki nedveiket, minden erejüket. Ahogy aztán ezt a csendéletet néztem, úgy, ahogyan ott volt, jóformán pontosan lemásoltam egy versben; a vers címe ez volt: *A paradicsomok és a kert*. Az Estben, egy vasárnapi számban megjelent, utána könyvben. Sem a szerkesztőnek, sem a kiadónak nem jutott eszébe, hogy mást lásson benne, mint kerti csendéletet...

„Az írásoknak megvan a maguk sorsa..." Néha iszonyú, rettenetes, emberi világot forgató fátumot rejtenek. Az én jámbor paradicsomaim sem kerülték el a sorsukat.

Évekkel a vers megjelenése után Baló Elemérrel találkozom az utcán. Azt mondja, menjek el vasárnap délelőtt a MÉMOSZ-ba; ott előadja *A paradicsomok és a kert* című versemet.

Szájam lefittyedt, - örülök neki - mondom -, de ami azt illeti, alkalmasabbat is tudnék a munkások előtti elszavalásra, mint egy ilyen jámbor természeti idillt. Vagy talán odajutottunk már a mind eltemetőbb süllyedésben, hogy csak ilyen ártatlan csendéleteket adhattok elő, a hekusok miatt?

Baló rám néz, egy kicsit csudálkozva hunyorít, aztán a maga jellegzetes, félig nevető, félig síró, majd az egészet tréfásan egybekavaró arckifejezésével azt mondja:

- Hát igen, oda jutottunk, barátom, hogy a rendőrség e jámbor idillt *már* nem is engedélyezi! Két helyen leállították; vasárnap is úgy adom elő, ha sikerül, hogy egyebek közé becsúsztatom, ha a jelenlévő nyílt vagy titkos belügyesek - mert sorainkban is akadnak ilyenek - le nem fújják rögtön, vagy elvtársi óvatosságból el nem tanácsolják.

- Hogyhogy? Ezt a kertészeti szakbeszámolót? - mondom én, s most már őszintén csudálkozó képet vágok. - Ugyan ne tréfálj velem.

Baló még egyet hunyorít, cinkosan, ami azt jelenti, hogy tudja ő, hogy én tudom, bárhogy is adom a bankot, amit tudok; de tekintetemen őszinteségemet és rosszul informáltságomat látva, így folytatta aztán:

- Mi is avval érveltünk legutóbb a rendőrség előtt, hogy ugyan mit akarnak az urak ezekkel a paradicsomokkal; ez a vers a világon a legjámborabb leíró költemény, egyenesen a gyermekversek közé való; hozzá a nagykapitalista Az Estben jelent meg, amire a tiszt azt felelte, hogy a paradicsomok valóban ártatlan valamik, de csak szósznak, a hús mellé, nem pedig e versben, ahol úgy vannak tálalva, hogy még a hülye is láthatja, hogy ők a nagy, piros pofájú kizsákmányolók, és alattuk a sárga száracska a kiszívott vérű nép, aki olyasmit érez e költemény hallatán, mintha maga tartaná ezeket a kövér paradicsomokat - e kizsákmányolókat a hátán, és most tombolva üvöltöz. - „Mert nem üvöltöz-e, művész úr?! Hát nem tombol-e, kérem?" - adja elő a rendőr szavait Baló nekem.

- Azért üvöltöz, mert éhes, és kicsi a bére - idézi válaszát Baló -, és hogy enne, azt juttatja csak eszébe ez a gyönyörű paradicsomokról szóló, ártatlan költemény. - Mire a rendőr:

- Ha a vers ártatlan volna, vajon üvöltene-e a nép? Vagy talán csupán mert szereti a paradicsomot, azért tombol ez a sok melós, és nem lázadásból, igen, lázadásból, pláne ahogy ön is nekiereszti a hangját, Baló művész úr, kérem, s ezt ön is jól tudja, másként nem is szavalná, mert ismerjük mi egymást, mi, a rendőrség és ön, drága Balókám; mint ahogy ön tudja azt is, noná, nem tudja, hogy ez a vers az osztályellenes izgatás, a lázítás és hazaárulás

minden kritériumát kimeríti, és hogy ezt a költőt, aki a paradicsomot nemcsak hús mellé, de ilyesmire is használja, perbe is lehetne fogni, és illenék is, ismerjük mi jól az ipsét, de hát ez a vers, sajnos, már évekkel ezelőtt megjelent; aminél fogva én úgy határoztam, hogy tovább is eszem a paradicsomot, a főtt marhahús mellé vagy máshogyan, de attól viszont meg szeretném óvni a melósokat, hogy a paradicsomot így kapják, az önökféle tálalásban, mert avval nagyon felizgatja magát a nép, és ez árt az egészségének és a termelésnek - fejezte be a rendőr, ahogyan Baló előadta nekem a tényállást, és utána keserűen felnevetett.

Így lettek a budafoki kert paradicsomaiból lázító objektumok - és lett a kerti idillből „veszedelmes vers". Annyira veszedelmes, hogy első ízben Horthyék letiltották, majd az ötvenes évek elején a „vörös paradicsom" kétféle értelmezése miatt a *Lihegő erdők* című kötetem a „tilos" művek listájára került. (Ugyanakkor pedig ez a vers ma a tankönyvekben van benne.) A költő, anélkül hogy tudta volna, „így lett akkor szocialista költő" - ahogy egy diáktól hallottam a múltkoriban, mondván, hogy neki úgy tanították.

Én pedig, íme, most leleplezem a költőt, aki akaratlanul és az állítás szerint „már akkor" a felismert, harcos szocializmus soraiban állt volna... A paradicsomok mindenesetre jelképévé válhattak valaminek; és ennek így, a természetben kifejeződött ősideáját, belső analógia meglátásommal, felfogtam: de idő kellett még ahhoz, hogy ennek tudatos, célirányos kifejezéséhez én, az akkoriban még puszta lázadó, anarchista-pesszimista, megérjek. Aminthogy azonban az is bizonyos, hogy ezután a „polgári költő" versei, ahogy nézem, többek lettek valamivel.

Első útjelző, „sorsos" találkozásom egy hirtelen meglátott paradicsomcsoport volt; a másik: egy váratlanul felbukkant valaki, akiről azelőtt nem is hallottam. Mielőtt erre rátérnék, szeretnék még elmondani - az összefüggésben maradva - egyet-mást.

Két minősítő, de inkább meghatározó szót írtam le, magamról szólván: „polgári" és „szocialista". A meghatározást, hogy „polgári", használják általában ma is velem kapcsolatban, a „demokrata" jelzővel megtoldva még azok részéről, akik „szeretnek". Félre ne értessem, világért sem érzek abban holmi rosszat, ha azt mondják rám, hogy „polgári" vagyok; de miután elemezni szeretem a fogalmakat, meg kell állapítanom, hogy sohasem voltam az, amit e fogalom jelent.

Az elmondottak illusztrálására beszéljen maga a vers is:

A PARADICSOMOK ÉS A KERT

A paradicsomok: vörös
Zsarnokai a kertnek,
Dagadnak és nevetnek.
Minden vérét kiszítták:
Azért oly pirosak ők,
Azért oly sárga a kert -
De ők csak egyre telnek -
Vérszopói a kertnek -
De ők csak rátapadnak
Szíjják, szíjják a vérét,
Élik fényét a Napnak
S a vértől majd kihasadnak.

Körül a növény-népség
Sorvad, a földre dűlve,
Kiszítták minden vérét -

De ők, rátelepülve,
Csak szíjják, egyre jobban;
Csonttá, vázzá fakul a kert -
Csak az ő arcuk dagad, lobban.

Már butulásig telve,
Lehúzza testük terhe;
Vörös, nagy testük a földön
Hemperg: s ők szíjják a vért,
Dagadva és nevetve.

Körül holtsápadt a kert -
De ők még egyre telnek,
Mégjobban rátapadnak,
Szíjják, szíjják a vérét
És röhögnek a kertnek
Képébe, majd kihasadnak.

Vörösen és lobbanva
Egyszerre tátog ajka
Száz vérképű zsarnoknak -
S orkán-kacajt harsognak,
Gutaütésig érve,
A sápadt kert képébe!

Nagy, rőt, telt, puffadt testek
A földön hanyatt esnek,
Hahotázva, kacagva -,
A kiszítt zsírú kertnek
Vérén duzzadt-butulva,
Elterülve, jóllakva!

„UTÓHANG”

Falun születtem: származásomra, hogy pontos legyek, mint valamilyen kutyapedigré a kiállításon vagy egy mindenre kiterjedő, lelkiismeretes káderlap: „kis”- és „középnemes” keverék. Huszonkét éves koromban kerültem a fővárosba; a szétzúzódott Vörös Hadsereg néhány maradékával együtt. Gyerekkori környezetem, a faluban mindössze két magyar család lévén, főrészt románokból állott. Innen is ered, gondolom, bizonyos „fajta”-ságom és „nemzetközi”-ségem; az is, hogy soha nem szerettem azzal az elfogult, „magyar ember a legelső a világon” imádattal a fajtámat, hogy ne kívántam volna a másik nép esetleg belőlünk hiányzó érdemeit, és a magunk hibáit őszintén ne utáltam volna. Megrendülve könnyeztem és könnyezem, ha a „balsors” (többnyire ostoba és galád úrpolitikánk) csapásai értek; és büszke vagyok arra, ami fajtámban nagy dolog történt. Ám a legbüszkébb - és a legreménytelibben - arra vagyok, ami nagy az emberiségben történik.

Avval a, közszólásban bizonyára elrajzolt, fogalomkörrel szemben, amelyet számomra a polgár - kispolgár - vizuálisan vagy elgondolva, jelent, meglehetősen viszolyogva állok; amint-hogy a finom, civilizációs, élet- és komfortélvező „beavatott”-otthonos-városi attitűdjeihez úgy „viszonyulok”, mint valamely félig-meddig asszimilált vadember. Első verseimnek téma-

körét, a szülőföldi természet képeivel keretként, a szűk és tágabb - egy egész világ - környezetem elleni lázadás adta.

Az írás számomra nem volt soha játék, sem a mondanivalóban, sem a formában; még akkor sem, amikor, a hatásokat még le nem hántva, eredeti mondanivaló kifejezésének éreztem a mások nyelvén való szenvelgést. Csak a magam egész valójával tudtam dolgozni, a legegyszerűbb, kisigényűnek szánt alkalmi műnél is mindig kifejezett magammal, sohasem a rutinnal; s ha idővel sok adaptált dolgot kellett is levetnem, a legjobb törekvésemmel mindig az voltam, amit írtam. Mivelhogy pedig írásaim nem stiláris, felületi síkon mozogtak, az írótól távol álló írásbeli művelet artisztikus játékaként, hanem belsőm dolgait akartam megfogni, árnyaltságaikban és lehetőleg olyan szavakban, amelyek az elmondottak ízeit, lélegző valóságait fejezik ki: nem vagyok „könnyű költő" sem. Az emberek könyvtárnyi művet szánnak rá a belső, a lélek titkaira; de ha egy költő a mélységet akarja kifejezni, sejtetni a maga bonyolultságaiban, a vajúdó-feszülő mondatok során, fanyalogva azt mondják rá, hogy: „nehéz." Ó, ez a számomra az ásításig ismerős kifejezés! Én viszont azt vallom, hogy: a problémátlan, úgynevezett „könnyű" költészet, a legprimitívebb lélek (de van-e „primitív lélek" egyáltalán?) ősvalóságától is oly messzi áll, mint a föld ősmag-tüzeitől a fönn gomolygó felhők játéka.

Az írás, mint mondtam, nem volt számomra soha játék; ha tehát „szocialista vers"-et írtam (mint ahogy éppen elég versem hitem szerint, az), egy belső valót, nézetet, érzést fejeztem ki: így ebben az esetben is az voltam tehát, amit írtam.

Mert miről van szó végeredményben: az őszinteségről, meggyőződésről, amely „még a gyengének is szárnyakat ad".

Ellenben a „massza"-ember olyan valaki, amilyen a szerv, hely, az intézmény, ahová (esetleg születés) sors, továbbá és elsősorban az érdekek odatapasztják. Legtöbbje még a szekunder gerincességgel vagy a betyárbecsülettel sem rendelkezik; mert a primér becsületesség az, amikor valaki az érdeken túl vagy sokszor annak ellenére áll oda valamihez; hogy ha már a haszonelvűség valahová odasodorta, tartson ki, legalább némi hűséggel, és ne a további grádust lesve, az érdekek, számítások lépcsőzetén. Bár az ilyenfajta „hűség" igen valószínűtlen. Mert aki számításból áll valahová, addig hűséges csupán, amíg valami jobb nem kínálkozik az ilyen „okos", „ügyes", „rugalmas", „életrevaló" ember számára, ahogyan a társadalmi vélemény az ilyet általában nevezni szokta. Mert ez a társadalom egyébként, leszámítva az elvhűség, etika, emberi méltóság és magasabb öntudat nem éppen nagyszámú embereit, többé-kevésbé szintén így gondolkozik; az egyik éppen ilyenfajta cselekvő magatartása közben; a másik - esetleg rosszul jövedelmező tisztességét mérlegelve, de ebben immár megrekedvén, valamely állásban, helyzetben és így tehetetlenül, kényszerűségből csupán kívánkozva és megértéssel az említett „rugalmasság" irányában. Az ilyen masszaember, tapadék, a létszámot szaporítva, hivalkodási alap lehet ugyan, de ugyanakkor valamely igényes közületnek kipróbálásra nem ajánlatos partnerérték. Így dagad, a duzzasztó létszámtól, a legtöbb közület óriásira, mint a szivacs; de néha aztán a körülmények megfacsarják: utána siralmas nézni, mi marad.

Az ember azonban kényelmes, a legjavában is nemegyszer tunya, álhumánus, az igazlátszatúval, sunyi, tapadékemberrel szemben megalkuvó; amiközben a jó, a valódi - s lassan az egész közösség - a hamistól áthatva s mindinkább elnyelve, rohad. Ilyenkor jön aztán a tisztítás... Az apokalipszis jön menteni, „rettenetes váltott lovakon".

A történelem, e rejtelmes, dialektikus, örök menet, amely titkos, belső szükségszerűségein méri, az élet alapvető kritériumaképpen, a mozgatót, a fenntartót, az előrevivőt, a törvényt: néha menetében, múltja és jelene salakjaiban kibonyolíthatatlanul megtorlad; ilyenkor, öntisztító szükségében és utat kereső görcseiben megrázkódva, megrendíti az emberi mindent.

Lehullnak a hamisak, tapadékok, hazugok, és a velük telt emberi építmények vázukig tisztulnak. A történelem megpróbál; láttunk már ilyent...

Hogy emlékeim menetéhez kanyarodjam vissza: nem akarom, hogy túl „vajákos" szólam gyanánt hangozzék, de fogadjuk el úgy, ahogy volt, mivel ez már így történt. - A budafoki kert képet tárt elém, amely természeti idillszerűségében egy társadalmi helyzetre mutatott. Ez pedig - mint arra céloztam - önkéntelenül is a tudatos politikai költészet első előőrshangjait intonálta bennem; a továbbiakat, a jövő utat, „már ahogyan a csodák jönnek", eldöntötte a másik találkozás.

Első, anarchisztikus, valójában irány és cél nélküli - a természetbe helyezett és magát nem találó ember nyugtalanságaiból és a lázadásért önmagáért -, lázadó két könyvem, a *Lihegő erdők* (1927) és a *Falevelekre írd* (1931) után jött az *Utóhang*.

E könyv, mint a címe mondja, valaminek a végét akarja jelenteni; az embernek, a költőnek; és - abban a formájában legalábbis - a végletekig lealjasodott világnak. Mert nézzük a helyzetet... idő: 1930-as évek eleje. Benn az országban az előretörő nácizmus, a gyűlölt és bárgyú gömbösi „rend", a tattersaali, „ezer évre" kikiáltott „új magyar birodalom". És a Berlin-Róma tengely! A szövetkezett, mind vérengzőbb és mind vadabb nacionalista őrület: a világ, az Ember ellen! És ennek egyik legelső sorában mi, magyarok. Az *Utóhang* az ezek láttán, megéltén való tehetetlen, tomboló, síró pesszimizmus, a kétségbeesett Én-től az életnek gyökeréig való megtagadásáig.

Pesszimizmusomat egyébként nemcsak politikai, elvi dolgok okozták; mint kívül, a világbeli: az egyéni ínség számomra egyaránt megoldhatatlannak látszott. Az irodalmi rovat abban az időben megszűnt; a szellemi szükségmunka, amelyben, több íróval együtt, a városi elöljáróság részesített, elvétetett tőlünk. Ez egyébként abból állott, hogy a hatósági támogatásra, ingyenebédre igényt tartókat ellenőriztük; gondolhatni, mekkora jövedelem mellett. Állást kapni nem lehetett, a lapokban való vers-, kézirat-elhelyezési lehetőségek (mert sápadt a versek közléséhez fűződő régi szép hagyomány, és az ezt eleinte reklámnak szándékoló lapkiadók szerint a közlés nem érte meg a pénzt) minimálisak lettek. Mindehhez a Babits szerkesztette Nyugattal szemben kialakult, sajátságos helyzetemet véve - épp akkor, amikor pályám, ha ez egyáltalán fontos, legfontosabb verseit írtam -, tökéletes vákuumba kerültem.

Három nagy ciklusomat *(November végén, Az éjszaka dalai* és *Utóhang)* avval a komoly és már nyugodt elhatározással írtam, hogy utána lezárom az összességre és egyéni magamra nézve reménytelen életemet. Az embernek abban az időben gyakran jöttek ilyen gondolatai - mint egyszer, a József Attila fejezetben már kifejtettem e visszaemlékezések során -, és ha egyéb járulékkal nem is, megnyugtatásul, hogy elvégre is az élet, e galád és ostoba valami, saját tetszésünkön áll vagy bukik a semmibe. És én most már elhatároztam, hogy a versek után pontot teszek.

Nos: a verseket befejeztem. És utána három dolog történt... A kettőt a közvetlen következőkben igyekszem elmondani, hogy aztán eljussak a - bizonyára izgalmas - harmadikig, amelyért tulajdonképpen ezt, a véleményem szerint, sokfelé elágazó fejezetet írtam, és ami miatt, ó (nyájas), olvasó, elnézést kérek és türelmet. Avval a megnyugtatással, hogy egyébként is kár volna a türelmetlenségért, sietségért; már azért is, mivel csak egy helyre ér el az ember, ha mégannyira siet is.

De először is erről az „öngyilkossági" históriáról hadd mondok valamit.

Ha netalán arra szánnád magad, ó, olvasó, hogy végzel életeddel, mondjuk, szerelem miatt, ami, hadd vetem közbe, értelmetlen; mert eltekintve attól, hogy nincs olyan páratlan csuda a kétféle nemben, hogy ne lenne egyszerre hárommal is pótolható: ahelyett hogy magadat kiirtanád az istennek, a jóindulatú Leibniz szerint eme legszebb, a hörcsögképű göttingai

pesszimista szerint pedig legocsmányabb, vidám gazemberek és keserű jók, mezítlábas Krisztusok és szép csizmájú stréberek, jámbor előimádkozók és agresszív gyilkosok eme világából: inkább irtsd ki az illető nőt, illetve férfit (úgy értem, persze csak magadból) annál is inkább, mivel hogyha már az említett okok felmerültek, először is, hiába tennél akármit; másodszor pedig: egy csaló, hűtlen, hitvány, gézengúz valaki megérdemel ugyan egy csöndes fejcsóválást vagy inkább: egy felszabadult, boldog mosolyt, de legkevésbé sem éri meg a túlontúl nagy gesztusokat.

Hogy folytassam (és bizonyára a ma oly sűrű házassági bajokat, hivatalbeli fúrásokat és szokottnál rosszabb versek születését előidéző napfoltok is okozzák, valamint azt is tán, hogy egy kicsit itt elkalandozó vagyok): ha már valaki az öngyilkosságra adja a fejét, és ha már nincs mentség, kiút, bölcsesség, vallás, pap, túlvilágtól való félelem: hát vegye a „hálefet" (ki ne ismerné e biblikus zengésű, patinás szót, ó, magyar!), és nyisz a nyakkal, de gyorsan, nehogy eszébe jusson, hogy a lírai versek számát növelve, előbb elbúcsúzzék a világtól.

Mert akkor a derék halniakaróval az történik, ami velem történt.

Milyen patetikus és mártíri, milyen hősi és édesen-fájdalmasan megnyugtató - s a megértő és igazoló jövőbe nézve, milyen furcsa, rezignált hiúságot is mellékeverő - érzés volt az, ahogyan pár hétig jártam, a biztosan elrendezett halál tudatával magamban. Nem volt ez tréfa, és hogy nem sikerült, hadd mondok el evvel kapcsolatban egyet-mást, számodra is okulásul, szeretett olvasó.

Három nagy búcsú-versciklusomat befejeztem, kicsiszoltam; de amiközben azután néztem, hogy a verseket most már érvényesítsem, illetőleg leközöltessem: eszembe villant, hogy előbbi elhatározásom ellenére, lám, élek! Ugyanis azt, ami kínzott, búcsúra ösztönzött, a keserű tárgykört és az iszonyú szándékot a hosszú búcsúzásban egyszerűen kiírtam.

Egyszóval: élek. Ami, tréfa ide, tréfa oda, de néha bizony fárasztó dolog. Olvastam egyszer egy angol lordról, aki felakasztotta magát, de az is lehet, hogy beledurrantott a fejébe, nem emlékszem pontosan, és egyszerűen azért, mert unta a napi elkészülést, öltözködést. Sokszor mondtam is, rossz perceimben, hogy megértem ezt a bolond embert. Vannak pillanatok, amikor ott szeretnék maradni, ahol ülök vagy fekszem, egyszerűen fel nem kelni onnan, úgy megragad belül hirtelen valami tehetetlenség. Az embert úgy húzza néha le, a mélységek felé a Nihil, a süket, vak, magában nyugvó ősanyag. Az ember ül: és csak átfut, majdnem úrrá lesz rajta ez: és megijedsz, hogy mi lesz most? Aztán egyszerre dolgozni kezd az ősanyagból valamikor kiugrott ama másik: az aktivitás, az út, a küzdelem a mindig visszahúzó Semmivel. Iszonyú és rövid a harc: amikor is már berántott a sorba a beépítettség; a nagy menet, az elérnivaló, a tett, a hivatás: egy mindig résen álló lökőerő. És jaj, ahol ez meglazul (mert az is megtörténik), és nem tart kézben a Parancs, a Fegyelem.

Az élet olyan, mint egy munkahely, ahol el kell végezned a dolgodat, és a fizetség az, hogy elvégezted; ennél több nincsen; mert akármit érsz, nyersz mellékesen: csak hogy a munkát megtetted, adja a teljet, a nyugalmat.

Az életbe beléptél, mint egy állásba, s nem várasz már - konok, jó, mániákus dolgozó - egyebet, csak a folyamatos, a lelkiismeretes robotot; hiúság, kitérés minden egyéb. De néha aztán kinyújtózol, elfáradsz, és kívánkozol - ha nem komolyan gondolod is, mert annyi a munka még - egy kis pihenés után. A szíved szinte fáj valami megnyugtató, kikapcsoló, jó csendért; de már mész megint; e vágyból is hajtóerő lesz számodra, ösztön és téma: mert nem a nyugalom, a pihenés világa ez.

Az ember azonban néha leül, mint egy orvtámadás után, csak ül, hirtelen tehetetlenül: anyád, a mély, a semmi, a csönd, a pihenés hív: az Ősanyag...

DACOSAN ÉS EGYEDÜL

Az ember szavai olykor mintha tágabb, nagyobb visszhangú folyosóról szólnának vissza az élet házában; mindennek nagyobb mellékzengései, távlatai vannak. Így nőnek, árnyalódnak a dolgok az emlékezésben, amiket nincs jogod és módod elhallgatni, hogyha már megtörténtek. A már sokat emlegetett s újra szóba kerülő nagy költő sem lesz vele kisebb; és miután a valóságban is kialakult és létezett (néhány kortársamat hasonlóképpen hozzávéve még): a jövőben, a sok idővel talán már minden más témából kifogyott irodalomtörténész számára is létezni fog, a Mesterrel kapcsolatos sok név között - mert számos mindenki életében játszott ő szerepet, döntött és irányított - egy „Babits-Fodor kérdés".

A költő, akit - miután oly sok régi bálvány messze maradt - még szívesen olvasok, egyike volt - mint tudjuk első felkarolóimnak és megértőimnek. Milyen szomorú is, mikor hangulatoktól, régi élmények emlékeitől kísértve, elővesszük a hajdan kedves írókat, filozófusokat, keresünk, lapozunk bennük - és aztán letesszük, szenvedve kénytelen hűtlenségünkben. Elmaradnak az évek és a könyvek, és milyen kevés, ami megmarad.

E költő megmaradt nekem; a korai húszas években sokat is érintkeztünk, aztán köréből lassan elmaradtam. Nyilvános helyekre ritkán járt ő, lakásán, hivatalos, tárgyi ügyben vagy a fogadó-, kávézó - Török Sophie kedvességével is vonzó - -napokon való szereplésre viszont én nem törekedtem. Elmaradtam Babitséktól azért, amiért a *Nyugat*-asztaltól is lassan elmaradtam. Egyszerűen: mivel hogy olyan a természetem. Magányos, és mint mondtam - bár kénytelenségből sokszor köztük időző -, írók társaságát nem kedvelő, magamban vívódó, morfondírozó természet vagyok; azonkívül ahhoz, hogy ott üldögéljek a magabiztos, szédületes informáltságú, nyelvpergésű és rutinú irodalmárok között, úgy éreztem, mintha nem volnék egészen rendben magammal. Eszembe jut szegény Berzsenyi, aki szédült a pesti irodalmárok között, és hogy átkozott félszegségén túladjon, a nótához, a cigányokhoz menekült. Így fogtam meg én is, olvasmányaikkal bűvészkedő irodalmárok között, ha már néha e társaságot ki nem kerülhettem, a locskaságoktól és szőrszálhasogatásoktól gyakorta menekvést - de legtöbbször fejfájást - adó poharat.

„A veszedelmes ember mindig az, aki tőlünk távol van" - mondja Babits egyik kedvence, Friedrich Nietzsche. Az elmaradásommal keletkezett űrbe egykettőre beékelődött a gyanú, az önkéntelenül növő ellenszenv; aztán meg Mikes bácsi (Babitséknak a nehéz időkben, a Baumgarten-kurátorságig egyik anyagi gondviselője) a fiatalokban és azok sikerült írásaiban kedvét találó örömében néha talán túl sokat is dicsért előtte... Rossz embereim is közénk álltak hamarosan; és hála istennek, mint amolyan szerencsés halandó, mint Mikes megjósolta: egykettőre bővelkedtem a rossz emberekben.

A bibliai Isten, mint tudvalevő, mindent látó és halló: mégis legalább hetenkénti tiszteletadással kell kimutatniok az igazi hívőknek vele szemben pozitív magatartásukat; jóllehet az ember azt kérdené, mi a fenének az efféle olcsó hódolat egy ilyen Isten - mint valami kishitű valaki - irányában, aki annyi mindenfélét összealkotott. De hát ez kell: és bolond az a keresztény vagy zsidó, vagy egyéb, aki az ilyesmit nem tudja. Vagy vegyük például azt az olümposzi Jupitert, aki a földön, a jobb képű fehérnépeken kívül, állandóan a valamilyen kis sikert elérő halandókat vizsgálta, hogy egy oktalanul féltékeny percében aztán (egy ilyen isten!) a szegény törekvő fejére dobja azt, ami éppen keze ügyébe akad.

Hogy földi ügyeinkre visszatérjek, így ütött vissza rám az, ami igazában csak jellememből, hízelkedő, tudóskodó, nagyképűsködő légkört kerülő lényemből eredő magatartásom; és jóllehet a lassan velem szemben mindinkább nem kedvező légkört egy-két megmutatkozással hasznosan megváltoztathattam volna: nem okosan és gyerekesen-büszkén, de valójában azért, mert természetem szerint így tennem volt a legkönnyebb, inkább magamban maradtam.

Énvelem ez volt a baj, más fiatalokkal - mert az olümposzi ellenszenv vagy szeszély másfelé is kiterjedt, mint látni fogjuk - egyéb. Hogy az ilyesmit ki kezdi aztán, a „hivatalból" mindig szemtelen fiatal-e, vagy az irigy és „hivatalból" mindig féltékeny vén, az körülbelül annak a talánynak a körébe tartozik, hogy az örök világharc keletkezési rendjében a tyúk volt-e előbb vagy a tojás.

Közben azonban a fiatalok sem kímélték egymást; Szabó Lőrinc Sárközi György *Angyalok harca* című könyvével kapcsolatban ezt mondatja *A Sátán műremekei*-ben egy munkással:

„mért nem érzik ezt az angyali fiatalurak,
kik oly lelkesen képviselik a jó,
rossz angyalok harcát, de nem
látják a szomorúbb harcot, hogy közönséges
állat maradok az örök szegénységtől - -"

Sárközi pedig, az embermegjavító s egyáltalán nem légies álmokkal, de radikális elképzelésekkel teli költő finom, keserű szája mozdulatával kísérve szavait, beszélt Szabó Lőrinc materializmusáról, anarchizmusáról és a többi. Ennek az ifjonti anarchizmusnak akkor, a versidézet és az egész *A Sátán műremekei* után ítélve, nem kellett volna sok, hogy az elsöprő lendületű lázadás, tagadás után, a semmibe, a céltalanba bele nem nyugvó - és ezt túlontúl luxusnak, hiú játéknak látó - szellem rugalmasságával kiutat találjon egy építő, valójában már régóta realizálódó valami vagy általa legalább álmodott jövő felé: ha a magasrendű kapacitás (ahogy törvényszerű volna, hogyha törvényt akarnánk szabni a kiszámíthatatlannak, a törvénytelennek) derék elképzelésünk vagy tőle elvárt vonala szerint vállalna szerepet a fejlődésben, az emberi jobb világ teremtődésében. Ez a Sárközi panaszolta akkori anarchizmus mindenesetre még biztató stádiumnak tűnik fel, ha tíz évvel későbbre, 1939 egyik éjszakájára gondolok, amikor, egy hajnalig tartó elvi-politikai vita után, amelyen Sárközi is részt vett, míg keserűen el nem távozott, Lőrinc megállapította, hogy: „Köztünk áthidalhatatlan szakadékok tátonganak."

Sokszor elgondolkoztam ezen a Szabó Lőrinc problémán, még benne lévén ebben az Est-korszakban: mert probléma ez, nehéz és keserves annak, aki végigfuttatja magában e nagy költő verseit: és utána egyetlen összimpresszióba akarja fogni ezt a hatalmas konglomerátumot, mondanivalóban, álláspontban, a világgal, az emberrel, az élettel szembeni magatartása egészében.

Sokat beszélgettem Szabó Lőrinccel, több évtizedes közös pályánkon történt számos magán- vagy beosztásunkkal járó találkozásaink során. Újból és újból meggyőződtem, hogy ez a rendkívüli kapacitású és valamilyen elképzelt világirodalmi reprezentációra tudásbeli felkészültségben alkalmas szellem, mint élő, *megítélő* valaki, milyen naiv például a politikában, a dolgok értékelésében, az eszmék realitásában és azoknak az egész emberiség menetébe behelyezett, történelemformáló értékét, minőségét illetően. Hogy egész költészete, pesszimizmusa, életgyűlölete mennyire, hogy így mondjam, egy elhanyagolt, imádó szeretőé, vagy a dacos, elkényeztetett gyermek toporzékolása, aki nem kapott meg valakitől, az isten tudja, mit. Van ebben a költészetben (néha mély, nagy, tragédiás, emberi, szenvedő mivolta mellett, mert vegyük külön a gyönyörködtető, kegyetlen, borzasztó, csodálatos *Rekviem*-et) valami eleve beállítottság, görcsösen erőszakolt gyűlölet, keserűség, póz, valami „csak azért is". Mintha az élet, mindennel, ami benne ideál, hit, eszme, jövő: valamiképpen egyetlen személy volna, akin nagyokat üt, valamiért, s aztán, valami önkínzó veleérzéssel, élvezi a hatást! Valamilyen bírói szék ez az élet fölött; kritikusi póz, mindent megvesszőző, céltalanító: a költő, egy elképzelt luciferi szerepben, ízeire szedi a teremtést, az „elavult" hittanító-presbiter szerepébe fokozott Teremtővel együtt.

Költészetnek hatalmas mindez: és kifejező, hálás, oldó lehet lázadásainkban, életellenes öntépő óráinkban. Van, aki csak ilyenfajta kiélést, megkönnyítést vár a költészettől; és ha ez alkalmas rá: nagy dolog. De van, aki mást is kíván.

Szabó Lőrinc hatalmas költő, és - méltán - nagy számban vannak, akik reszkető örömmel fogadják versei hátrahagyott *Testamentum*-át. Amennyiben ezek az olvasók a szépség, a magas fogalmazás - mindentől eltekintő - lelkes hívei, boldog lehet az ilyen költő, ilyen hívektől követve, „haló porában".

De vannak másfajta hívei is, és ez talán a többség. Akikre ha ránézek, ahogyan Szabó Lőrincet ismertem, bizonyos vagyok benne, hogy semmi esetre sem kérne ezekből az imádókból. Látom kétkedő, álmatag és kutató tekintetű szemét, s a gyerekesen sátánkodó, barázdáskeserű-mosolyos, kópés arcot, ahogyan, egy kicsit sértődötten, egy kicsit töprengve és félszegen kérdi: Hát valóban oly problémátlan „egyszerű" volna, lázadásaiban, kétségbeeséseiben, tagadásaiban oly természetes, lezárt, sötét végítéletként „megnyugtató" az, amit írt, mintegy minden - éppen a Szabó Lőrinc-i törvény szerint - továbbfolyót kizáró? A megírt lázadás elleni lázadást, a holnapot, a nem tudhatót? Hogy ez a véres, tépett-tragikus költészet ennyi volna csak? Sátánkodó, tagadó, önigazolás, bátorító gesztusok támasztéka, nihilisták számára? Érvekkel ellátni a kaján, bárgyú fölényű tudákosokat, a „több szabadság" után vinnyogó, üres hisztérikákat és a sötétséget hirdető senkiket?

Egy keserű, és sokszor nyilván mégiscsak okkal létező indulatait az írás, a vers szuverén, szent dühében - egyebekre nem gondolva-figyelve - kifejező szellem mekkorát változna, okulna ebben a „korlátlan önkifejezés"-i szabadságában, ha módja volna meggyőzni még sok és másféle benne maradtról s a mondottakkal lelke legmélyén talán oly sokszor ellenkezőkről, a vérző szíve dühében ellihegett reménytelenségek és eszménynélküliségek csak ama lázas-egy-perc-érvényű - *és egészben mégsem csak ennyi* - költői játékosságáról késői tanítványait!

„HARC A NAGYÚRRAL"

A szelíd Sárközi-Szabó Lőrinc „harc" mellett, kisebb fúrásokat leszámítva, no meg egyes eseteket, amikor az elvi vélemény a tettlegesség terére robbant ki korlátaiból (Erdélyi-Fenyő, Kodolányi-Fenyő, ó, a finom és jámbor félszeg Fenyő!) - tán a történelemben példátlan harmóniában voltunk akkoriban egymással mi, írók és fiatalok. A kicsike hadak meglapulnak, amikor az erdő a nagyoktól riad és zeng, bong, szokták mondani. A veszély morajai énfelém s a magas helyek felé idővel szintén nem kedves - József Attila felé fenyegettek; sok jelből láttuk hát, hogy a nagyokat, öregeket rejtő erdő valóban nyugtalankodni kezdett. Kivel, mivel kezdődött - hogy a kérdést megújítsam -, nem is kell ebben talán a tyúk és a tojás problémához fordulnom mégsem. A dolgok első fejezete a pénzzel, a második a féltékenységi hisztériával kezdődött.

Mikes egy napon, 1928 közepe felé, bejön, leteszi a táskáját az asztalra, rágyújt, kettőt-hármat fúj, és rám néz:

- No, Fodor úr, mennyi pénze van? - kérdezi furcsán, és mint nekem tűnt, keserűen.

Megvallom, kissé megijedtem. Az ember packázhat akárkivel, de nem a szerkesztőjével, aki egyszerűen nem ad pénzt, pláne ha előlegben vagyunk - és a nagylegénykedésnek vége. Előző napon valamelyest, harmincadik születésnapom lévén - miután a könyvekben úgy olvastam, hogy a harmincadik év az, amikor a nagy próféták kezdik -, kissé túlköltekeztem; viszont tudtam azt is, hogy Mikes egyet vesz mindenekfelett rossz néven tőlem: ha a költekezés égetett vagy borfajta italokra történik.

- No, nem azért kérdeztem, hiába vág olyan bús képet, mintha pénzt akarnék adni magának - teszi hozzá az öreg, most már mikesi módon, cinikusan.

- Pedig kellene, szerkesztő úr - felelem én, felbátorodva, érezvén, hogy az öreg túlköltekezésem mibenlétéről nem tud semmit.

- Ugyan - mondja az öreg, és csak szívja a cigarettáját, de a zseb, illetve a Modiano-doboz, melyből fizetni szokott, érintetlen marad. - Van magának pénze. Az öregek közül néhányan elmentek a főszerkesztőhöz, és azt panaszolták, hogy a fiatalokat részesítem velük szemben előnyben. Maguknak adok minden pénzt.

Nagyot néztem. - Hogy minket előnyben? - motyogom.

- Úgy! Maga viszont azt mondja erre, hogy az öregeket, mi? - rebbentett felém. - No, elegem van az írókból! Egytől egyig csirkefogók! - nézett rám derűsen, a kedvenc pesszimista tanait ismét igazoló történések tudomásulvételeként: s láthatóan elégtétellel mindenért, amit e hálátlan, sötét, de számára, egész élete után ítélve, mégis egyedüli és nélkülözhetetlen társaságtól szenvedett.

- Mert ezek maguk! - tette hozzá, csöndesen kiélvezve arcomon látható s a szavaival bennem előidézni vélt lelki állapotomat. De nekem a szakmát ért általános sérelem helyett inkább az járt eszemben, hogy beírhatok-e már az asztalon fekvő honoráriumkönyvbe vagy sem.

És a megfeszített figyelem és e percben egyre irányított gondolat (a munkamódszer-átadásnak szabályai szerint ajánlom ezt a költőknek, az utalványozást illetően néha ábrándosan szórakozott és feledékeny szerkesztőkkel szemben) meghozta az eredményt. A remények könyve, mely felé a költő, ez az „égies" jelenség, kezét szépen összetéve, ágyacskájában imádkozik; vagy amelyre az imádott hölgynek mondott „szeretlek" közben e szent anyagtalan áhítva gondol: egyszóval a honoráriumkönyv Mikes idegtáncoltató kezei között lassúdan kinyílt. Amire én - no én sem mentem ravaszságért, már öreg professzionátus, a szomszédba. Elővettem az asztalon fekvő sok vers közül egyet, és Mikesre oda sem figyelve, lázasan olvasni kezdtem. Az öreg tudniillik, amikor nagyon kellett a pénz, és ő ezt meglátta a képemen (mert mindig avval adtam tudtára, hogy pénz kellene, de kéziratom nincs, hogy bús képeket vágtam, mivel pénzt kérni írásért egész életemben restelltem): nemegyszer azt csinálta, hogy kinyitotta a könyvet, megértően, invitálóan rám nézett: és én már nyúltam is a tollam után, hogy aláírjak; mire ő vagy becsukta a könyvet, vagy elkezdett írni bele, az isten tudja, mit. Ennek, mint egyszer szavaiból kivettem, az volt a célja, hogy - fiatal költőt - az „anyagiasságtól mentes" gondolkozásra szoktasson. Szóval, mint öreg professzionátus, úgy mutattam, hogy rá sem hederintek a könyvvel szívemet táncoltató öregre, miközben lopva néztem a kezét, az öreg meg ugyanígy figyelt engem. Aztán három rovatot összekapcsolt a vonalzott papíron (három honorárium!), aztán hallom, az írók részéről egymás közt tréfásan és egy kicsit ama makkal álmodó, éhes disznó módjára idézgetett mikesi szavakat:

- No, írja alá, keresztben! - és még mondott egy Mikes-szerű valamit, de azt, mivel a mai filoszok fülének szokatlan volna, inkább nem idézem.

Elteszem a pénzt, szívidegességem megnyugszik, azután Mikes - úgy láttam, nem valami tragikusan - így szól:

- Ott jártak Miklós Andornál az idősebb írók, és panaszkodtak magukra és rám; el sem képzeli, kik voltak. Tóth Árpád, Somlyó Zoltán, Nagy Lajos, Karinthy Frigyes, Tersánszky. Miklós Andor elmondta nekem.

Elképzelhető, hogyan hatott rám ez a dolog. Hát lehet? Igaz volna? Tóth Árpád, ez a jóságos ember, ez a szenvedő, nagy költő, mintegy bátyám, barátom, egyik felfedezőm?! És Karinthy! Ez a megdöbbentő mélységeit, tragikus belső harcait és külső bajait, szerető, bolondos szívét

öniróniába és bohóc fintorokba rejtő, emberi ember? Vagy Somlyó Zoltán, a sötét izzású, szenvedélyes, az elképesztő kalandokra kapható, de irigy sunyiságra képtelen, nyugalomra, csöndre vágyó muszáj-bohém? És Nagy Lajos: ez a magányos és keserű vívódó, egy hitvány világ hazug cifráit-beleit a véres szatíra késeivel ízekig elevenen szétszedő és az általa a Disznófejű Nagyúrhoz intézett panasz: hogy a fiatalok (nyomorfiak) vérén egy novella árával többet keressen hozzá, a neki jutottakból amúgy is Semmi-hez?!

Néztem a zavaromat élvező Mikesre, és nem értettem a dolgot. Mert nem képzeltem olyan gyereknek, olyan kicsinek például Tóth Árpádot, hogy azt higgyem, az fáj neki - egy ilyen, a fiatalok elleni panasz erejéig -, hogy Erdélyi József például azt mondogatta, nekem is hányszor, hogy Tóth Árpád legújabb, egyszerű hangjait tőle lopja. Igaz, hogy Szabó Lőrinc is méltatlankodva mondta nekem többször is, hogy Mikes egy kalap alá veszi őt Tóth Árpáddal. Erdélyinek egyébként mániája volt az, hogy a költők részéről valóságos fosztogatás tárgya; egyik versemre, amelyben egy varjúkép fordul elő, azt hirdette, hogy én az ő *Varjak fája* című verséből loptam a varjút. Mintha nem láthattam volna varjút a természetben is. Vigasztaló volt számomra különben, hogy Illyés Gyula, József Attila, Szabó Lőrinc, ahogy Erdélyi mondta, szintén mind tőle loptak. Nem loptak tőle, erről szó sincsen; viszont kétségtelen, hogy ez a kristálytiszta hangú és magában és irodalomtörténeti funkciójában igen jelentős Erdélyi-költészet egész új líránkra hatást gyakorolt.

Hogy a jelenetet folytassam, Mikes, cigarettájából nagyokat fújva, csöndes élvezettel nézte meglepetésemet; aztán szürkéskék, bölcs tekintetét elmélázóan rajtam nyugtatva, így szólt:

- Maga meg mit csudálkozik? Megértem én ezeket az írókat; elvégre hol az a pénz, aminél nem lehetne többet kapni, és amit meg ne érdemelne ez a szerencsétlen Nagy Lajos vagy Tóth Árpád, vagy az a furfangos naiv Tersánszky; az a szegény Somlyó és akár Karinthy; tudja, mit írhatna ez is, ha nem kellene agyonfirkálnia magát? A családért! A Hadik kávéházért! Mert mi van érték, Fodor úr (hogy magát is beleértsem, amikor nem ír olyan rosszat, mint a múltkor megint), ebben a handabandázó, büdös, grófos koszországban, mint a költészet, a szellem? Ahol vígan kocsikázik minden niemand, de a betű komoly embere a tisztelt nagyuraktól felfordulhat nyugodtan; és az a novellácska és a vers csak, amiért képes vagyok csinálni még ezt az átkozott szerkesztői ipart, nyelni ezt az isten tudja, milyen, de mindenképpen zsebpárti szennyet; s amiért izét fizet szőrösszívű Gazdánk; de mégis sokszorosan annyit, mint a többi szőrösszívű, mint az a Légrády vagy Tolnai, vagy az Új Idők vagy a katolikus Központi Sajtó Vállalat, akiknek szintén van pénzük; és nézze meg, mi kell nekik, miféle irodalom? Ennek a mi szőrösszívű emberünknek legalább igénye van, vagy megtűri az én igényemet, és hogy amellett mit fizetnek azok! De hiszen maga tudja, Fodor úr, aki ideadta a múltkor a *Falevelekre írd* című versét, és én azt mondtam rá, hogy maga egy disznó, mert a verset ellenem írta; ugyanis azt írta benne, hogy magát nem érti senki meg; elfelejti, hogy akadtak egyes megértői, például itt vagyok én, és azt is mondtam, hogy meglátom, közlöm-e a verset, de kifizettem; maga pedig bosszúból odaadta a Magyarságnak; olvastam vasárnap, szép vers, no, és mit adtak érte, hányadrészét annak, amit én már kifizettem?

- Tizedrészét - nyögtem, nem éppen élvezve a helyzetet, mert az utolsó mondatoknál Karinthy jött be, lassan, nála szokatlanul komoly és zavart arccal, mint egy iskolás diák, aki az óráról elkésett, de arckifejezése a hallottakon aztán hamarosan a szokott karinthysra változott.

- Tudja, Fodor úr - folytatta Mikes, mintha az imént belépett Karinthyt nem is látta volna -, ilyenfajta stiklit még az a csirkefogó Karinthy sem nagyon csinált, pedig ő nem megy a szomszédba az ilyesmikért, és aki, mint mondtam, küldöttséget vezetett Miklóshoz ellenem, anélkül hogy előre szólt volna, és - Mikes kissé felemelte a hangját - aki bizonyára nem is sejti, hogy én tudok a dologról.

Karinthy előlépett az ajtó mellől, ahol beléptekor, a nekem szóló mikesi prédikációt hallva, csöndes kárörömmel megállott.

- Jó napot, Mikes bácsi, kezit csókolom - szólalt meg nagyon nyájasan.

- Jó napot, Karinthy úr, hát maga itt van? No, hogy sikerült a nagy látogatás? - kérdezte kajánul, a legparányibb keserűség jele nélkül.

- Á, drága Mikes bácsi! Éppen most akarok beszámolni, ö... ö... gondoltam, beszélünk Miklóssal, többekkel együtt, mert az olyan küldöttségszerű... ö... ö... a honoráriumok ügyében... s hogy majd utólag - válaszolta Karinthy, a nála bizonyos helyzetekben szokásos akadozással (ami a közönség előtti kiállásai alkalmával néha szinte kínos volt) és kissé zavartan.

- No, és mi az eredménye a nagy küldöttségnek? - kérdezi Mikes, csöndes, ironikus hunyorgással a szemében.

- Szóhoz sem jutottunk - felelte Karinthy, a lehető legszélesebbre tárt, magát élvező, grimaszos mosollyal. - Miklós kezet fogott, elővette a tárcáját, mindenkit megkínált egy szivarral. Aztán rekedt és kilövöldözött-mordályszerű hangjával Láng úrtól, a titkártól elkérte az előlegkönyvet. Majd belenézve, rátette a kezét a vállamra, és így szólt:

„Karinthykám, én imádom magát és magukat mind; ügynök és lírikus Klein Andor koromban, mikor Mikeshez verseket és humoreszkeket szállítottam a papírkosár számára, boldogan ügynökösködtem a maguk könyveivel; mert maguk a világ legnagyobb írói, uraim és Karinthykám. De azt mégsem kívánják az urak, ugye - legeltette körül a szemét a kissé megrökönyödött társaságon -, hogy megint ügynök legyek azért, mert Mikes úr, mint e könyvből látom, lassan elfizeti az íróknak az egész New York palotát. Mert Mikes úrnak és kedves íróinak fogalma sincsen, milyen nehéz egy magamforma embernek az élete; hogy milyen könnyű verseket és tárcákat írni, és mennyivel komolyabb, véresebb valami az üzlet. Megmondtam én ezt Heltai úrnak is, aki csak ül ott és pipázik az Athenaeumban, és szintén úgy dobálja az előlegeket, és magas irodalmat akar, ahelyett hogy több Vicki Baumot adna ki, akárcsak Mikes úr; amikor alig tudtam befejeztetni a várbeli nyavalyás palotám építését és a tahi villát, mert mindenem rámegy a versecskékre, novellácskákra; tudja-e, Karinthykám és tudják-e az urak, hogy én... nem óhajtanak még egy szivart?... mit fizetek rá magukra, és hogy maholnap gatyában maradok a magas irodalom miatt, amit ügynök koromban sem tudtam eladni, és amit nem is fognak soha, ebben az országban?” - nézett körül Miklós a társaságon.

„Pedig nekem családom van, akit el kell tartanom; az a sok éhenkórász, aki mind a zsebemet lesi; aztán meg a Nagy Család, a haza; mert ha fizetni kell, tárt kebelére ölel ez a haza, gyere, zsidó, itt a hazád, csak add ide a pénzt; aztán Horthyné őfőméltósága akciója, a Vöröskereszt, Fehérkereszt, Zöldkereszt, isten tudja, milyen kereszt és ingyenleves: fizess, Miklós, keresd meg, Miklós! Jönnek nekem, öregek így, fiatalok úgy, add csak a pénzt. Büdös kapitalista, ahogy Kodolányi úr, az a hörcsög, tegnap a képembe mondta, miközben Sárközi úr Capriban üdül, Tóth Árpád úr... ja, pardon, hát itt van?... meglesz, Pádikám, rendben, a Tátrába utazik, nekem meg lassan villamospénzem sem lesz, s mehetek gyalog, ügynökölni, táskámban a magas irodalommal. Mert az írók, Mikes úrral az élén, kifosztanak, uraim meg Karinthykám, miután Mikes úr, ez a zsivány jezsuita expáter, ez a rókaképű kommunista az irodalom nagy tutorának drága, nagyon drága szerepébe ugratott bele engem, aki a kormányfőtanácsosságot és a méltóságos címet is visszautasítottam, igaz, hogy egy vagyont kértek érte a disznók, úgyhogy még ki se rúghatom magukat, drága Karinthykám, gyalázat nélkül; mert Mikes úr, ez az intrikus, mutyiban még a fajvédőket is reám uszítaná; mert jól megkártyázta ezt az irodalmi rovat dolgot Mikes úr, a fiataljaival, akikkel szintén boldogított őkelme; ez a Szabó Lőrinc, ez a Sárközi, Fodor, Erdélyi, a nyakunkon maradtak mind; s ráadásul Erdélyi úr, Mikes drága

lieblingje, odaállt a Nemzeti elé a múltkor, és miközben egy saját kiadású füzetkéjét árulgatta, azt kiabálta, hogy a zsidó Miklós Andor Fejes igazgatóval eldugatta a *Világ végén* című könyvét a pincébe, hogy ne fogyjon. Csak az vigasztal, hogy Erdélyi úr lezsidózta ugyanakkor nyilvánosan a hercegprímást, a főméltóságú kormányzó családját és még Herczeg Ferencet is. Most pedig isten velük, urak és Karinthykám, legyen szerencsém máskor is. Éppen jól jöttek, hogy egy kissé kipanaszkodjam magam. Parancsoljanak még egy szivart, és üdvözlöm Mikes expáter urat."

Erre furcsa, nyirkos, félmarokra szorított ujjaival kezet fogott a társasággal, és a háta mögötti ajtón eltűnt - folytatta Karinthy, leírhatatlan arcjátékkal kísérve előadását. - Rövidesen Láng úr, a titkár jelent meg a szobában, finom, elbűvölően udvarias kézmozdulattal, hajlongva mutatott a kijárat felé, és „látogassanak meg máskor is az urak bennünket", ismételte gazdája iménti szavait, nagy tisztelettel, miközben kinyitotta előttünk az ajtót, melyen a társaság kilépett a folyosóra. Ott Nagy Lajos azt kérdezte tőlünk: „Láttatok síró krokodilust? Én már reszkettem, hogy a végén pénzt gyűjt a kalapjába tőlünk, én pedig úgy meghatódom, hogy adok neki, és már-már megtettem, de eszembe jutott, hogy egy vasam sincsen."

Mielőtt tovább mennék, megnyugtatom a jámbor, újabb keletű olvasót, mert a régi ember ismeri már a dörgést, hogy a világért sem kell megütődnie a szövegben levő „éles" kifejezéseken. Az ilyen szavak, mint „zsivány", „disznó", „csirkefogó" satöbbi, csak a szeretetet és bizalmi viszonyt akarta kifejezni köreinkben (persze a hangsúly, a helyzet is számított), egymás irányában.

Karinthy befejezte mondókáját; mulatni lehetett volna rajta, mintha egy szatíráját adta volna elő, amelynek a címe: A kapitalista keservei - de én nem mulattam. Újdonsült szakmasovinizmusom és a szóban forgó írók iránti tiszteletem, valamint az eme körbe tartozónak önérzete finom, spirituális ínyekkel érezte bennem az anyag, a pénz hatalmasa részéről a ráutalt, a kiszolgáltatott féllel szemben a - bizonyára nem is szándékolt - sértést. Ugyanekkor arra is gondoltam, Miklós Andor elvégre is kapitalista, és ennek tulajdonságai nélkül nem lehetett volna koldusból azzá, ami lett; az ilyesmihez - mint a szocialista felfogású Mikes mondta egyszer ifjú-költői elbizakodott kijelentéseim hallatán -, egy vállalatnak saját erőből való megteremtéséhez szintén tehetség kell, legalább akkora, mint megszerkeszteni egy közepes költői kompozíciót. Az ilyen ember munkaalkalmat teremt, és Miklós emberei mindenesetre a legjobban megfizetettek közé tartoztak. - Aki épít, alapít, családoknak ad kenyeret, azt tisztelni kell - mondta Mikes, aki eszmeileg, mint ama társadalmi rend jelenségével, szemben állott a kapitalistával, de ugyanakkor elismerte, megvédte, ami egy-egy ilyen egyénben hasznos és becsületes volt. Minden szellemi-emberi mivolta mellett apriori érzék és megbecsülés élt benne a tehetség, a valamilyen, más téren megnyilvánuló nagyság irányában.

Mégis, fájt nekem a Miklós Andor-i fogadtatás lefolyása. Arra gondoltam, más, kultúrabecsülő földön és nem itt, e zsinóros mentés-mentalitás, a marhapörkölt, fröccs, stuccolt bajusz és újnacionalista gőz országában - ahol az igaz, európaizált magyar hazátlanul táncolt két véglet között - elképzelhető volna-e, hogy így fogadja a pénz embere a jelentős írókat; ilyen maga se kontrollírozta fölényt érezzen, éppen a szellem igazi megbecsülésének hiányától önkéntelenül felbátorodva, az írás ilyenrangú embereivel szemben?

És még egyre gondoltam; arra, hogy (amit akkor, ennyi távlat és harci emlékek birtokában még nem lévén, nem tudtam volna e terminus technicusszal kifejezni): az apák és fiúk között - ha elviccelik is itt - megindult „a generációs háború".

Mikes a szokatlan folyamatossággal elrecitált karinthyádát alig titkolható, de nem éppen boldog elégtételérzést kifejező arccal hallgatta, aztán így szólt:

- Jól van, Karinthy úr, nagyon élveztük az előadást; csak nehogy megírja, esetleg éppen Az Estben, amiket Miklós mondott; aki egyébként azt üzeni, legyenek nyugodtak, az a gaz Mikes, amennyire ő e javíthatatlan bolondot ismeri, továbbra is mindent megtesz, hogy kedves és hálás írói számára belőle a pénzt kizsarolja. Éppen azért nem látja értelmét, hogy a fiatalok az öregeket, azok pedig a fiatalokat fúrják nála; mert a múltkoriban viszont a fiatalok jártak ott, akiknek éppúgy nem volt módjukban elmondani neki mondókájukat, mint maguknak; de elmondtam én neki helyettük és maguk helyett előre, mert én tudtam mindent - hunyorított Mikes, és szívta a cigarettát -, mert én ismerem magukat, Karinthy úr, de én sem volnék jobb a maguk helyében; mert az ember már ilyen, megmondta ezt...

- Schopenhauer - vágott bele, Mikes kedvencére célozva, Karinthy kajánul.

- Úgy van, örülök, hogy újabban olvas is, Karinthy úr - folytatta Mikes. - Egyébként Miklós azt üzeni még, hogy ne haragudjanak a kissé furcsa fogadtatásért, de rosszkedvében találták éppen, mert újabban bajok vannak a tőzsdén; meg azt is üzeni, hogy a küldöttség ékes-szólásától meggyőzve - mosolygott az öreg -, felemeli a honoráriumkontingenst, de - tette hozzá - pénz csak kézirat ellenében utalható, Karinthy úr.

Karinthy lelkesen helyeselt:

- Hát ez természetes! Kitűnő! Nagyon jó! Drága Mikes bácsi, őrangyalunk a pénz és a házasság viharaiban! Éppen az utolsó percben jön a dolog. Mert „megöl a disznófejű Nagyúr, éreztem megöl, ha hagyom” - deklamálta csinált-lázasan.

- De Karinthy úr, magát meg mi lelte? - kérdezte gyanakodva Mikes.

- Mert a hallottakból következően - folytatta az, kapuszéles vigyorral a száján -, most őr-angyalunk természetesen kiutal nekem, azonnal fizetendő előlegben, előre és visszafelé, egy nagyobb honoráriumdifferencia-átalányt!

Igazi Karinthy-ötlet-villámcsapás volt! Elképesztő és váratlan. Az ugrató játékai és hírhedt mókái mellett is mindig oly „tartásos”, méltóságteljes Mikessel az történt, amit még nála sohasem láttam. Egyszerűen erőt vett rajta - csak így tudom nevezni - a röhögés. Kurtára nyírt hajas, szürke fejét letette a honoráriumkönyvre, és úgy nevetett, miközben könnyei hulltak a szemén és a száján befelé, mintha valaki egy egész ronda-világnyi bánatot, emberi butaságot - Mikes szerint nevetnivalót - adna ki egyből, ebben a végre egyetlenegyszer sikerült, igazi nevetésben.

A nevetés rám is átragadt, Karinthy pedig fülig tárt monstrumvigyorgásával, egyet-egyet röfögve, élvezte a helyzetet.

Ebben a pillanatban Tóth Árpád lépett be, nagyon komoly arccal; zavartan, kérdően, meg-lepődve nézte, mi történik. Első pillanatban azt hitte, hogy Mikes zokog: nyilván a miklósi látogatáson indult fel ilyen mértékben; és még jobban elöntötte a bűnbánat.

- Drága Mikes bácsi, az istenért! Azért ne vegye ennyire a szívére - tette rá kezét reszketve Mikes fejére, és félszegen megsimogatta, fölötte állva, avval a drága és vezeklő-fájdalmas-szeráf arcával.

- Hallatlan! Micsoda ötlet! Elképesztő! Ez a Karinthy! - fuldokolt még, félig eltakart fejével, Mikes bácsi.

- Jó, jó. De hát mégis - téblábolt tanácstalanul a költő.

Most Mikes felemelte a fejét:

- Képzelje, Karinthy még előleget kér! Egy nagyobb átalányt! A tegnapi hőstett után! Hahaha!

Tóth Árpád tragikus arca felderült; lassacskán így aztán rendbe jött minden; Karinthy aláírt, természetesen, a könyvben, „keresztben”. Tóth Árpád elmondta aztán, hogy őt tulajdonképpen, Karinthytól függetlenül, a saját tátrai utazási ügye vitte Miklóshoz, Karinthy meg azt, hogy ő voltaképpen Tóth Árpádot kísérte, mert nagyon félénk ez a költő a saját ügyében.

Tersánszky, mikor egyszer, vagy harmincöt évvel ezelőtt, szóba került a dolog, azt mondta, fütyül az egészre, ő nem emlékszik, nem hiszi, ő különben is artista, de ennek a legnagyobb, és nem érdekli az irodalom, és a legelső alkalommal odavágja az egészet. Valamire ugyan emlékszik homályosan, hogy a honoráriumok miatt mentek föl, de már a fene tudja.

Erre a honoráriumra nézve hadd említem meg, hogy még sohasem láttam e tekintetben igénytelenebb embert, mint ez az „isten kegyelméből való”, bolondos-kedves elbeszélő. Sohasem felejtem el, hogy amikor egyszer - mint *Új Idők* szerkesztőnek - kéziratot hozott, s a kiutalt honoráriumot illetően azt kérdeztem, elégnek találja-e, ő, a „Legnagyobb Komédiás”, mint magát nevezte: - Ó, nagyon is sok! Túl sok ezért! Megelégszem kevesebbel is - bizonygatta gyerekes szerénységgel.

A KORUNK ÉS KORA

Egyes olvasóim - ha ugyan eddig el nem fogytak - az előbb lezárt fejezetnél bizonyára elégedetlenkedve állapították meg, hogy nem tisztelem kellően az írókat. Különben nem állítanám be őket olyanképpen, mint akik éppúgy intrikálnak, féltékenykednek és egyéb nem éppen magasrendű dolgot művelnek, mint a többi, egyszerű halandó; holott egyes (természetesen nyájas) olvasók úgy képzelik, mint a Pintér Jenő-féle irodalomtörténetben annak idején írva volt, hogy a költő, író (mármint az akkori kormánypárti, mert ha ellenzéki, természetesen nem író) mást sem csinált, csak reggeltől estig iskolakönyvi-halhatatlan pózban állt. Például Petőfi nem ebédelt, természetesen félre sem ment, de állandóan az „esküszünk!”-öt mondta, felemelt ujjal, mint azon a rossz szobron, a Petőfi téren - és így a többiek.

Pedig elég közeli - sőt egy esetben születésétől fogva széttéphetetlenül (bár néha szívesen meglógnék tőle!) kapcsolatban vagyok egy költővel; tudom hát, hogy az elmondott, tréfás-bohó, gyerekes-gyarló dolgok megtörténhetnek velük, mint ahogy bizony meg is történtek. Az író éppen azért lesz azzá, ami, mert nem üvegházban él, hanem ebben a piszkos-édes életben, és az álszentek elszörnyedésére, gyakran még jól meg is hemperedik benne: és én bizony nem tudom elképzelni azt a szerzetest (bár mit tudni?), aki hitelt érdemlően, tehát élményei után, megírhatná, mondjuk, Balzac, *Emberi* vagy Dante *Isteni színjáték*-át. A különbség eme (a földiekben is élő) emberekben az, hogy amíg a mindennapi ember - hogy egy kicsit pintérjenősen mondjam - csak „éli” a dolgokat, a költő, író a megélteket szimbolikussá emelve tartja elénk, vidámító vagy elrettentő okulásul.

Az általam elmondottak megtörténtek az írókkal, és még sok egyéb, de azért nem lesznek kisebbek előttünk, csak emberibbek; ne nyújtsa fel tehát egy-egy lovagi hajlamú olvasó védelmükben az ujját. Ismerünk az irodalom világcéhében költő-„szaki”-t, aki még gyilkolt is, és - a fene egye meg ezt az egész irodalmat - mégis dicsőítjük, és talán jobban, mint ha ama kornak legmintaszerűbb polgára állna hófehér erényében és pantallóban előttünk.

Az előbb, többek között, Tóth Árpádról esett szó, aki egy keserű percében, amikor az oly sokat pártolt fiataloktól megémelyedett valamelyest, és nyilván nem egészen ok nélkül, elment egy hatalomféle emberhez, hogy mondjon előtte - és neki - egy keserűt, mindenre vonatkoztatva azt, ami csak van a világon, a tüdőbajtól kezdve a hetyke, ifjú költőkig, de a dikcióhoz módja akkor sem volt. Akkoriban írta azt a gúnyos-mérges cikket Az Estben,

nagyon megunván már ezeknek a tisztes honleányoknak és asszonyoknak a közéletben való „hon- és hazafias erkölcsmentő” sürgölődését, amelynek a címe: *Kedves Manszika* (mármint Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége), hogy a szelíd költő kiadja az elégiás szelíd szívét joggal megtöltő, sok méregnek legalább a felét: mire persze alapos jobboldali kioktatást kapott „Manszika” érdemeiről. A nagy poéta, mint mondta nekem, valamikor szerette a bort, és számos bús esetben leitta volna magát, mint földije, Csokonai: de letiltották a pohárról, és így csak a félszeg miklósi kirándulás, az akkor még új rádiózás és a „Manszika” maradt. No meg egyéb tréfák, elmondok egyet.

Abban az időben nagy újság verte fel a világot: megtalálták a Tutenkámen sírját. A dolgot vad misztikum övezte; akik ott jártak, állítólag valamennyien sorra meghaltak.

Az Est-lapok megbízták a Nagy Riportert, Falus Ferencet (aki tudja, meg ne mondja) avval, hogy utazzék oda, és írjon a lapnak tudósításokat. Ő szokta írni Az Estben a gyilkosságokról szóló, helyszíni rajzokkal ellátott és oldalakra terjedő, izgalmas beszámolókat. Emberünk boldogan vállalta a dolgot. Zsebre tette az útlevelet, a pénzt, az utasításokat, jó tanácsokat, elbúcsúzott barátaitól, engem érzékenyen megölelt, „minden részvétem a költőké”, szokta mondani, amikor látott: aztán csillogó monokliját a szemébe nyomva, „elutazott”. Azonban a zseniális, az elegáns, mindamellett okos „Nagy Riporter” (mert zseni minden szerencsétlen lehet, de egy okos ember sohasem szerencsétlen) nem akart meghalni a tutenkámeni átoktól, mint Carnarvon lord és a többiek. Gondolta, ott az a rengeteg külföldi újság, képeslap, bőséges tudósításokkal, helyszíni ábrázolásokkal; ezeket a szövegeket Tóth Pádi szépen lefordítja, ő áthasonítja a riporterre - és úgy is történt.

A tudósítások „helyszíni tudósítónk” tollából aztán meg is jelentek, és lenyűgözőek voltak. Villámlottak a Tóth Árpád-i jelzők, a sokoldalas információk mindenkit elkápráztattak, az emberek falták azokat. A dolog sikerült, túlontúl is. Előbb csak gyanús volt, aztán - persze csak benn - minden kitudódott.

A Nagy Riporter „visszaérkezése” után, meglehetősen megviselve (mennyit kártyázhattak „Pádival” a szobafogságban!) s reszketve ment föl Miklóshoz. Miklós ránézett, aztán borotválhatatlan, kemény szőrtől mindig ónoskék arcán a jellegzetes, rideg miklósi mosollyal, rozsdás-mordály-hangján azt mondta neki:

- Maga egy utolsó csirkefogó, barátom. Tóth Árpád úr jelzői szebbek, mint valaha, és a példányszám is felment. Magától sose telt volna ki egy ilyen hiteles tudósítás. Köszönöm. De ha kitudódik, kirúgom - fejezte be ráspolyhangján az újságkirály.

A dolog természetesen kitudódott, de nem történt semmi.

Az irodalomban különben zajlottak a már említeni kezdett harci ügyek. Babitsnak valamilyen írásbeli - érthetetlen és ellenséges hangú - megnyilatkozása után az általa nagyon szeretett Sárközi tiszteletteli, de önérzetes visszautasítással válaszolt. „Láttam én már különb fényeket is”, üzente erre válaszképpen Babits a „nyersdalú jelen” (a Tóth Árpád-i versben így aposztrofált) emberei, illetve fiataljai felé; az ügy aztán a két egykori jó barát Szabó Lőrinc és Babits „harcával” folytatódik. A küzdelem izgalmában „A gazda bekeríti házát”:

„- - Óh mi edzve karmosabb
öcsökhöz már, kincses tavalyból érkezett
bátyák magunk: mit hízelegni e modern
szeleknek! Ősz ez! barbár, gyilkos és hazug.
Szemtelen ősz! Nyárnál hangosabb! Csupa vad
zaj, tusa, tánc! Ezer madár alatt a fák
nem ingtak-zengtek ennyire! De élet e

lárma és rángás? Csöndben érik a csíra
a föld alatt; halk a termékeny éj; a fű
növése lassú: ez az élet! Kertem, ódd
a magvat, ami megmaradt kincses tavaly
füvéből és barbár szelekkel ne törődj!"

Így üzen a modern magyar líra egyik és - írjuk ide most, amit még nem mondtunk eléggé meg vele kapcsolatban - „mester"-nek legalkalmasabb apja, tanítványainak. Ne csudálkozzunk azonban mégsem Babits türelmetlen és néha szinte a hisztériába átcsapó érzékenységén.

Ez a költő nem „jött, látott és győzött"; első versei a modernek számára nem voltak holmi lázas, lehengerlő tünemények, de kicsiszoltak, nemesek, klasszikusak, néha túlontúl formásak is; a konzervatívok számára viszont vad-modernek voltak. „Neked egyfelé győzni kellett, - Nekem harcolni kétfelé" - mondja, Adynak írott versében. Csupán a tragikus betegség által lázassá, szenvedélyessé vált „hideg" líráját - mert igazi nagyságát csak a József Attila-i mondást igazoló szenvedés poklába leszálltával érte el - sokan nem méltányolták. Ady melletti szerepe éppen eléggé próbára tehette érzékenységét; és Ady nem az az ember volt, aki szerény méltósággal bírta volna viselni természetadta képességeit. Ilyen próbára tevő társ után miért volna csuda, ha most már „sikítóan"-érzékennyé vált minden olyan jelenséggel szemben, amelynél a fölébe kerekedés szándékát vagy lehetőségét érezhette volna? Mi, fiatalok pedig, a fiatalok mindenkori szokása szerint, minden iránta való tiszteletünk mellett, szintén nem szűkölködtünk olyan kijelentésekben és gesztusokban, amelyek ne tartották volna, önmagát sokszor a kishitűség, másokat pedig az őt el nem ismerés gyanújával figyelő idegességében.

A „harcban", az ütések közepette, a forró könnyek és a visszaütő szerelmes-baráti-hisztéria közt én kívül álltam; hogy aztán, a hamar beállott béke után, a felgyűlt és valójában meg nem békélt keserűség, indulat lecsapódásaképpen, én kapjam (nem éppen ártatlanul, de ilyetén bűnbeesésemnek viszont oka is volt) fejemre a legnagyobbat. No meg József Attila, akinek viszont A Toll-beli Babits-cikk volt a rovásán. Megbánta ezt Attila, jóvá is igyekezett tenni, versekkel és versdedikálással A Reggelben (Kosztolányi tanácsára), de az utána - s a *Medvetánc* után! - nyújtott Baumgarten *kis-díj* nem éppen arról tanúskodott, mintha Babits őszintén elfogadta volna a neki nyújtott, baráti kezet...

Ami engem illet, visszagondolva akkori zűrös életemre, megvallom, őszintén mérges voltam az első Baumgertentől való elüttetésem miatt - 1929-ben! -, és Berlinben - ahova, mint említettem, a gyűlölt magyar politika miatt is elbújdostam - néhány meglehetősen gonosz bökverset gyártottam Babitsék ellen, amiket Mikesnek elküldtem, magam sem tudom, miért. Valakinek ő megmutathatta talán (ezt visszatértemkor már nem kérdezhettem meg tőle, miután már nem élt); az is lehet, hogy a már általam ecsetelt, köztünk szinte automatikusan, érthetetlenül beállott állapot tette; de Babits részéről való fogadtatásom máig sem egészen érthető előttem.

Elkészült a *November végén*, az *Utóhang* és *Az éjszaka dalai*. A *November végén*-t elküldtem Babitsnak, egyrészt, hogy már említett, keserves helyzetemen s az életemben beállott vákuumon enyhítsek; másrészt, hogy a köztünk levő szakadékot - években és józanságban gyarapodván - most már áthidaljam, mégpedig a legillőbb módon, új műveimmel.

Babits, a Nyugat akkori egyik szerkesztője, társával, Gellért Oszkárral lapot íratott nekem, hogy keressem fel Attila utcai lakásán. Babits igen nyájasan fogadott; kedves, régi módján azt mondta, a versek nagyon tetszenek neki. - Éppen méregettük Gellért Oszkárral - mondta -, hogyan helyezzük el a huszonöt szonettet a lapban. De van itt egy jambushiba - mutatott rá egy versre, szíves, tanáros aggoskodással; ezt nyomban kijavítottam. Hazamentem, és termé-

szetesen vártam, hogy a versciklus megjelenik. A *November végén*-ből azonban egy sor sem jelent meg a Nyugatban.

Gondoltam, megmutatom, hogy nem vagyok megsértve, és elküldtem a Nyugathoz az *Utóhang*-ot is. Gellért Oszkárral íratott nekem megint, hogy menjek hozzá versem ügyében. Felmentem. Az előszobában ott vártam, míg benn valakivel végzett, kávé mellett, a szívélyes Babitsnéval és Orosi Józseffel, egy tehetséges, fiatal költővel, aki eltűnt aztán a ránk szakadt történelmi viharban.

Mikor beléptem szobájába, Babits ott állt az asztal mellett, kezét nyújtotta, és azt mondta nekem (szóról szóra idézem; az ilyesmit, ilyen valakitől, az ember nem felejti el):

- Gratulálok. A versek hatalmasak. Gellért Oszkárral megbeszéltük, hogyan illesszük be a lapba.

Nem kérdeztem, hogy mi lett a *November végén*-nel, mit sok héttel előbb szintén elismerően fogadott. Hazamentem, aztán vártam a megjelenést megint. A versekből azonban ismét nem jelent meg egy sor sem.

Az akkori szokás szerint megalkudtam aztán egy kis nyomdával, hogy versemet kinyomja; a kötetre büszkén rányomtam, hogy a „Szerző kiadása". Hiába adta ki az Athenaeum a *Lihegő erdők*-et, és volt komoly irodalmi sikere, a „becsület" a végső fokon üzleti vállalat részéről a kötettel kimerült. (Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Sárközi Athenaeum-kiadású köteteik után szintén maguk adták ki következő könyveiket. Sőt, Babits: *Versenyt az esztendőkkel* című könyvét is a Gellért Oszkár teremtette *Nyugat Kiadónak* kellett megjelentetnie.)

Az *Utóhang*-ot, új könyvemet, ahogy mondani szokták, nagyon szépen fogadták. Vas István levelet írt nekem, amelyben „wordsworthi" jelzőket használt a versekre; Forgács Antal, a nagy tehetségű, fiatal költő, derűs szívű és oly sötét végzetű barátom, gyönyörű cikket írt a Válaszba; Komlós Aladár, ma is büszkeségemet emelő méltatást A Tollba. Könyvem eme diadalmenete közben Vas István toppant be aztán egy délután hozzám, és a Nyugatot mutatta, amely rólam szóló cikkével akkor megjelent, és a cikk mellé odatette annak kéziratát. A „túlzások"-at kerülő, komoly és felelősségteljes szerkesztő, Babits, az összes dicséretet kihúzta a cikkből.

Hátravan még egy folyóirat. Mint említettem, teljesen megrekedtem volt a pesszimizmusban, a mindent ledöntő, puszta lázadásban és - a továbbiakra nézve - úttalanságban. Ekkor egy fedőlap nélküli folyóirat érkezett a nevemre; csak belülről vettem ki, hogy a *Korunk*. A lapban nagy cikk az *Utóhang*-ról, írója: Méliusz József. „Íme, egy költő - írja többek között -, aki három nagy versben az egész kapitalista világrenddel leszámol. Költőnket a továbbiakban egy út várja. A szocializmus útja."

Néhány fejezettel előbb bizonyos sorsszerűségről, perdöntő, új utakra vivő váratlan találkozásokról beszéltem. Velem, a Korunkkal való találkozáskor ez történt. Aki az *Utóhang* utáni könyvemet, az *Összhang nélkül*-t veszi kezébe, tisztában lesz vele, hogy felismertem új utamat. Egyesek kérdezhetnék most már, hogy miért egy cikk útján kellett erre rájönnöm? Az emberben készülődnek a dolgok, aztán egyszerre „jön valami".

Az egyszerű, frázisok nélküli, olyannyira a maga egész, jót, emberit akaró természetéből szocialista Gaál Gábor, a Korunk szerkesztője - és jobbkeze, a szikrázóan izzó, nem nagyszavú, de kemény és határozott Méliusz József - lett új útmutatóm; s eme kiszélesült frontom csak tágabb lett, amikor a Korunk magyarországi társaként megszületett a Vértes György által oly imponáló, bátorsággal és értéssel szerkesztett, harminchárom naponként lapengedély nélkül megjelenő *Gondolat*.

Sokat gondolok arra az időre, pedig nehéz idő volt az bizony, és azokra a találkozásokra Méliusszal - és Darvas Józseffel, Kelemen Jánossal, a Gondolat belső embereivel; Gereblyés Lászlóval, Bálint Györggyel; és a „munkásírók"-kal (Földeák János, Keszthelyi Zoltán, Kőmíves Imre, László Gyula, Lukács László, Rideg Sándor, Lukács Imre, Berkó Sándor, Vető Miklós, Vaád Ferenc, Zsigmond Ede, Vészi Endre, Nagy István) való találkozásaimra. Ezek a találkozások hogy elmélyültek aztán, gyakorivá váltak, és forradalmár színészekkel, képzőművészekkel bővültek, amikor Szakasits Árpád a Népszava szerkesztője lett!

Milyen izgalom volt ez, veszély és gyönyörűség. Teljes elhatározással belekeveredni most már a harcba, amely ennek a misztikusan különös, megfoghatatlan, boldogtalanul boldog, oly dicsőséges, és oly gyalázatosságokra, értelmetlenségekre képes emberi fajnak a dolgaiért folyik, a fény és a sötétség fiai között.

Poets are the trumpets which sing to battle, poets are the unacknowledged legislators of the world - mondja Shelley.

Hogy „az írás nem használ, nem számít úgysem": arra már régen válaszoltak a Metternichek, a Napóleonok, a cári zsarnokok és minden idők betűtől rettegő cenzorai. „Kezdetben vala az Ige" - mondja a Biblia: és mondta „Csocso bácsi" (Hetényi), a Horthy időkbeli politikai rendőrség főnöke.

Írásunk megjelent - ha megjelent -, aztán, mint amikor a katona elhajítja a kézigránátot, behúztuk a nyakunkat, és vártunk. És aztán - sokszor - jött a „hekus", a nyomdából elvitte a kéziratot, dr. Buzáth kapitány úr beidézett: - Szerkesztő úr írta ezt a közleményt? - Utána jött az ügyészség, a bíróság. A hatóság jól tudta azt, amit a blazírt irodalmár, annyi idő után, még ma sem tud, hogy az írás milyen sokat, végtelenül sokat számított.

És nem is a kimondottan csak politikai, társadalmi harcban való részvételre gondolok. Nagy a mező, a harcnak sok útja van. Harcolunk a vak, az ellenálló, a mélyrétegi anyaggal, az új szavak, jelzők, asszociációk, az újszerű vers, kifejezés aranyáért; az új vers, az áttételek törvényeivel, új életet, valóságbeli újítást, forradalmat ösztönöz elő a zápuló régiből. Az új eszmék, jelzők ráütő rímekként vonják maguk után az új valóságot. A jó emberére (maradjunk meg csak nyugodtan ennél a „jó"-nál, „avult" szép, de harcos preromantikánál!), a társadalmi harcosra, költőre, újért nyugtalanra mindenesetre egy legyen csak a törvény: ha bátor voltál eddig, légy még bátrabb.

Én, a Korunkkal való „damaszkuszi" találkozásomig, csupán „dionüszoszi", „eksztatikus" költő, most már pozitív életépítő formában ezt találtam.

Az ember a sorrendben három dolgot talál meg. Először az utánozandó valakit. Másodszor a saját stílusát. Utoljára a világnézetét. Van, aki az utóbbi kettőt; a legtöbb, aki az utolsót sohasem találja meg; de hogy nem találták meg, arra jönnek rá a legkevesebben.

A Korunkat, ezt a Magyarországról kitiltott lapot - mint említettem - fedőlap nélkül, boríték-ban szokták akkoriban nekünk elküldeni; politikailag legkényesebb verseink ott jelentek meg. A román királyi cenzúra nyilván úgy fogta fel a dolgot, hogy a magyarországi költők verseiben elmondottak elvégre is az irredenta Magyarország politikai erkölcseit rombolják, mindazonáltal sokszor alaposan belecenzúráztak.

A magyar miniszterelnökségen a sajtó eme része jó barátunkra, Komjáthy Aladárra, a költőre és matematika tudósra (miniszteri tanácsosra) tartozott. Komjáthy Babits Mihály neveltje volt, és így természetesen nem inkriminálta, inkább dugdosta a lapot, közleményeinkkel; vagy, túl nagy gombócok esetén, egy kis óvatosságra intett. Komjáthy egyébként a felszabadulás után belépett a kommunista pártba, inkább értetlenkedő, mint komoly neheztelésére Voinovich

Gézának, az Akadémia főtitkárának és a Kisfaludy Társaság elnökének. Komjáthy az Akadémián dolgozott akkoriban, megelőzőleg a Petőfi Társaság főtitkára volt.

Az ősz, kurta szakállas, szelíd, bölcs, szóbeli megnyilatkozásokban, gesztusokban óvatos és más nézetekre (legfeljebb csudálkozva) türelmes, de szívósan mélykonzervatív, dráma-, esszé- és előszóírogató Voinovich: az irodalmi, tradicionális méltóságokat hordozó Arany László utód, lényében rokonszenves, irodalmár-ember volt. (Róla, valamint a Kisfaludy Társaságról a későbbiekben emlékezem meg.)

E nagy és kevésbé nagy társaságok emlékező felsorolásánál itt áll mögöttünk, lábujjhegyen ágaskodva, még egy: az 1930-ban alakult Berzsenyi Társaság. Ez a Berzsenyi Társaság aztán beleolvadt a Magyar Írók, Művészek és Műpártolók Egyesületébe, amelynek - engedélyes - lapja is volt, a Kritikai Szemle és szerkesztője: a később mártírhalált halt Remete György. A társaság elnöke: Tersánszky Józsi Jenő, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Szabó Pál és személyem volt; főtitkára: Erdős Imre, másik lapunk, a *Művészet* szerkesztője, aki jelenleg ügyvéd.

A társaság irodalmi estet rendezett a Közlekedési Klubban. Ezt az estét sohasem felejtem el; ilyen érdekes összeállítású közönséget és szereplőket, azt hiszem, még nem nagyon pipált az irodalomtörténet. A közönség fele illegális kommunistákból, baloldaliakból, a rebellis írók híveiből állott; ezek mindenhol szívesen megjelentek, ahol baloldali írók, színészek szerepléséénél csendesen vagy lármásabban tüntetni lehetett a Horthy-rendszer ellen. A közönség másik része pedig néhány kis főhercegből, aktív vagy nyugdíjas tábornokból és ilyenfajta hivatalos és félhivatalos főemberből állott. Az előadók listáján pedig a következők voltak; Ascher Oszkár, Baló Elemér, Bálint György, Bihary József, Erdélyi József, Fodor József, Horváth Béla, Kuti László, József Attila, Radnóti Miklós, Somló István, Cs. Szabó László, Remenyik Zsigmond - és a *Kolumbus* című, a Dunán előadott, hajós színdarab, valamint a terem és az engedély szerzője, a költségek fedezője, a dinasztia „baloldali" és szenvedélyesen szerepelni vágyó tagja: József főherceg, aki saját legújabb költeményeiből is felolvasott.

Bevezetőt a Szép Szó szerkesztője, Gáspár Zoltán mondott. A siker óriási volt. Jól ismert közönségünk - mármint a baloldali - kettőnek tapsolt: a műsornak (József Attila előadta *A város peremén*-t és a *Szocialisták*-at, miközben az inspekciós rendőr kussolt, mert főherceggel együtt szerepelt!) és a főhivatalnokok, tábornokok gyors elvonulásának.

Volt még egy másik igen érdekes előadásunk is, szintén az 1930-as évek derekán, az egyetemi hallgatók, nevezetesen a turulisták főfészkében, a Gólyavárban. A dolog a mindig meglepő ténykedésű Szabó Dezsőtől indult ki. Dezső bátyánk, ez a túláradó beszédű és aktivitású, a hajdani szélsőjobboldaltól annak - valójában és pontosan megmagyarázhatatlan álláspontú - ellenkezőjéig jutott „vadember", ádáz harcot kezdett a szélsőjobboldali turulista diákság visszamaradottságában garázdálkodó, nácigőzös tagjai és annak szakállas diákvezérei ellen. A küzdelemnek olyan eredménye lett, hogy a diákok a turulista jelvényű tányérsapkákat, az Emericánások nagy gyönyörűségére, lázasan égetni kezdték. Ezek után az egyik rebellis fővezér meghívott néhányunkat, baloldali írókat, hogy tartsunk a Gólyavárban irodalmi estét. Ott volt Tersánszky Józsi Jenő, Nagy Lajos, én, Erdélyi József (aki a *Lovaspóló a Vérmezőn*-t olvasta fel), a Mussolini ellen cikkező Kodolányi János, Terescsényi György, s még nem tudom, kik, néhányan. A lázadás levegője töltötte be a nagy termet. Az előadás után a fővezér botjával vérfagyasztó szilenciumot ütve az asztalon, a haptákban álló diákok és írók előtt bejelentette, hogy: „Az *est-sorozatot* folytatni fogjuk..." A következő előadó József Attila, Remenyik Zsigmond, Kassák Lajos és még hasonlók lettek volna.

Az ifjúságban valójában hatalmas dolgok forrtak; a Turul egész mivoltában nem volt az, amilyen egykalap alá a későbbi harcok hevében - s most visszanézően - venni szoktuk, a kényelmes frazeológia kedvéért. Volt benne egy csomó félrevezetett, zsidózó-magyarkodó, hőbörödött fejű huligán; viszont volt sok olyan is, aki a földreformért harcoló íróság és a

munkásság felé tekintett inkább, és gyűlölte a zsoldért és sötétségért rajongó, szakállas vezéreket. A radikális MEFHOSZ mindezeken túl nagyobb arányban, szervezettebben állt a baloldali mozgalmak mellé, kongresszusán tiltakozott a sajtószabadság korlátozása ellen, könyvsorozata minden aktuális kérdést felölelt.

Három nap múlva be akartunk nézni néhányan a „forradalmasított" ifjúsághoz. Az ajtóban egy szakállas, vadturáni tekintetű, fokosos alak igazolványt kért tőlünk, és tudtunkra adta, hogy ne tegyük be ide, „a többi zsidóval együtt", a lábunkat. Zsabka Kálmán, a hírhedt, szakállas Turul-vezér, a sapkát-nem-égetők táborával a háta megett, a baloldaliak, „a zsidók, kommunisták agitációjának" így vetett véget.

TUBA BÁCSI

Hogy a Korunkra még visszatérjek, el kell mondanom egy - akkor számomra még - nagyon furcsa dolgot. Nem szívesen említem, ahogy én láttam, egy jobb sorsra (és a részéről való jobb belátás szerencséjére) érdemes ember ilyen tévedéseit, vagy minek mondjam. Ami nem történt meg ilyen értelemben a Horthy-kormány részéről a - különben kitiltott - Korunkkal szemben, megtörtént a munkások lapjának oldaláról. Ezekről beszélve, egyébként módom nyílik rá, hogy egy derék, öreg szocialista költővel való találkozásomról is beszéljek.

Időnkénti, a Népszavához való látogatásaim során többször láttam ott a folyosón egy pompás termetű, szakállas, kék szemű, joviális, az ikonokon látható Atyaúristenhez hasonló, méltóságteljes tekintetű, idős embert, művésznyakkendővel és a fején nagy kalappal; olyan impozáns volt ez a jelenség, hogy ha valakinek a - mindenfajta megnyilvánulását összesítve képviselő - szellem szobrát kellett volna megalkotnia, őt választhatta volna modellnek. Egyszer aztán éppen egyik politikai versemet vittem be a Népszavához Szélpál Árpádnak, az irodalmi rovat szerkesztőjének (akivel, Bálint Györggyel, Pap Károllyal, Radnótival, Gellérivel, József Attilával együtt, akkoriban író-munkatársi-baráti viszonyban voltunk), amikor a lenyűgöző, isteni jelenség csak szembejön velem a folyosón. Markos Györggyel mentem éppen, aki az előbb mutatott be szobatársának, egy fekete, cigányos arcú, élénk, vizsgáló szemű, nagyon szívélyes, közvetlen, beszéd közben az embernek szinte segíteni akaró tekintetű valakinek - Kállai Gyulának -, utána kedves harcostársamnak és barátomnak.

(Ó, régi estéink, a Kulacsban, a mindig felindult, forradalmár, izzó Major Tamással; az elfelejtett, régi magyar színművek színre varázsolásával a régi s oly bujtó rebelliót megelevenítő Hont Ferenccel; Mihályfi Ernővel, a Független Magyarország bátor és lelkes szerkesztőjével; Gál Györggyel, a kitűnő újságíróval - és Kállaival, a szenvedélyes viták közt többnyire higgadt, hümmögő, nem sok beszédű, de annál komolyabb figyelővel: amiközben a lázak hőfokán ugrásszerűen emelkedtek az idők...)

Markos György, Párizsban járt képzőművész, aki akkoriban szédületes gazdasági számoszlopokkal bűvészkedett a Népszava hasábjain, kezet fog a szembejövő, impozáns jelenséggel, és aztán csudálkozva állapítja meg, hogy még nem ismerjük egymást. Kezemet nyújtom, mondom a nevemet.

- Barátság! - mondja a nagy kalap és szakáll impozáns hordozója mély, mellből jövő, öntudatos hangon. - Szívből üdvözöllek, Fodor elvtárs! Tuba Károly vagyok.

Valami abban a pillanatban azt mondta bennem, hogy: „rötty!" Az óriás szobor egyszerre lesuppant. De helyét foglalta bennem utána egy derék, igaz, emberi ember.

Tuba bácsi nyugdíjas tanító volt; régi munkásmozgalmi ember, sok börtönévvel a háta megett. Verseket írt a Népszavába, amelyeket legtöbbször a gyermekrovatban közöltek. E versekkel kapcsolatban meg kell mondanom, nem volt igazuk azoknak, akik Tuba bácsit a szocialista-Szabolcskának nevezték. Többek között azért sem, mert Szabolcska sohasem írt börtönverseket; igaz, hogy nem is volt oka rá; aztán meg a többiek, egyébként szintén derék mozgalmi költők, ugyancsak nem voltak éppen Adyk.

Tuba bácsi, ez a rendkívül szíves ember, megismerkedésünk után megnézett jobbról, megnézett balról, aztán azt ajánlotta, hogy a barátságot pecsételjük meg a sarkon levő Malosik vendéglőben, egy pohár móri murcival. Valamiről beszélni is akar velem, mondja.

Az asztalnál, egy pohár után, a murcihabból felemelt és magasztosult képével, szakállán, bajuszán kettőt-hármat rántva kétfelől kezével, jelentőséggel teli hangon így szólt:

- Te, látom, dolgozol a Korunkba. Nem szólt még neked semmit ez a Mónus? - Mónus Illés a Népszava akkori szerkesztője volt.

- Nem szólt - feleltem, nem egészen értve a kérdést.

- Nekem azt mondta s Gyagyovszkynak - folytatta Tuba bácsi - meg egynéhánynak, hogy nem veszi jó néven, ha a Korunkba írunk.

- Ugyan miért nem? - kérdeztem meglepetten. Tuba bácsi lenyelt még egy pohárral, mint a jó hivő semmi más helyzete közben sem felejti el-elismételni a szertartás beidegzett mozdulatait, aztán, mindig mély meggyőződéssel teli hangján, így folytatta:

- Mert a Korunk egy kommunista lap, komám. Hát nem láttad a Népszava egyik cikkét ezekkel a dolgokkal kapcsolatban?

Láttam bíz én, hogyne láttam volna, és sok mindenben természetesen még tapasztalatlan, nem tudtam, mennyi bennük a kényszer és mennyi az őszinteség; és hogy nem azért van-e vajon mindez, mert csak ilyen áron tarthatni meg a sok igaz baloldalit, kommunistát és egyebet fedő munkáslapot, gondolván, még így is jobb, hogy van, mintha egyáltalán nem léteznék. Sok mindent gondolt akkor az ember, bolondot, naivat, jóhiszeműt is, ott pörögve a jelenségekben; ma már mindent jobban tudunk természetesen, a kulisszák akkori titkai felől; de töprengéseinkben arra törekedtünk, hogy legalább az ne legyen kétértelmű, ha ugyan megjelenik, amit magunk írunk.

Hogy visszatérjek, nekem nem szólt Mónus, talán mert nem voltam párttag, és nem is volt számára érdekes, hogy a Népszavában helyet kapott „polgári költő" merre kalandozik. Egyszer Szélpál Árpádnál való beszélgetésünk kapcsán felemlítette előttem, hogy Gaál Gábor és Méliusz legélesebben szemben állnak a szociáldemokrata párttal, és - részéről - összeférhetetlennek tartja a becsületességgel, hogy aki a Népszavába dolgozik, a Korunkba is írjon. Szélpál Árpád és Bresztovszky Ede, a kulturális rovat vezetői, az írókkal való, mindig nagyon szívesnek tapasztalt kapcsolatukban nem hozták elő ezt a kérdést; mi, néhányan, mindenesetre mindvégig tovább írtunk a Korunkba, amíg a mindent eldöntő történelmi körülmények miatt ugyan lehetett.

József Attila *Medvetánc* című kötetéről, erről a hatalmas antológiáról nagy értékéhez képest viszont igen szerény ismertetés jelent meg a munkáspárt lapjában.

A Népszavával egyébként az első időkben csupán rokonszenvi kapcsolatom volt. S ha nem akadályozták volna meg ezt a szociáldemokrata vezetői korlátoltságok, és ha a lapba írhattam volna, a munkásmozgalomhoz és ennek körében a megfelelő emberekhez bizonyára mindenképpen közelebb kerülök, és életem, fejlődésem menete más lehetett volna, mint ahogy alakult.

A húszas évek közepén ismerkedtem meg Mikesnél Révész Bélával, e végtelen jóindulatú, szerény, legendás múltak fényköréből elém lépett - és ma (vajon miért?) méltatlanul mellőzött, jóformán elfelejtett - íróval. Ady Endréről beszélt nekem, az érthetően oly kíváncsi, ifjú költőnek. És Ady kapcsolatáról a Népszavával: amikor is neki, Révész Bélának, a lap akkoriban bennfentes emberének, harcolnia kellett a Csizmadia Sándor klikkel, hogy az általuk polgárinak tartott, nem „munkásmozgalmi", „csupán forradalmár" Ady a lapban szerepelhessen. Adynak eleve hiányzott ez a kapcsolat, küldetése szerves részének érezte „a dübörgő ezrek"-hez való közvetlenebb szólás lehetőségét, és ha Adynak nem sikerül az obskurus ellenállást legyőzve, belekerülnie a munkáslap költőmunkatársi-szellemi kötelékébe (mert az ilyesmire a legnagyobbnál, legharcosabbnál is szükség van), Ady költészetének talán legmarkánsabb oldala hiányzana.

Derék, jó, nagyszerű Révész Béla! Hogy szerettem - és hogy rettegtem attól, hogy vele az utcán találkozom! Mikor, fülét a hallókészülékkel felém lehajtván, üvöltenem kellett neki, miközben tömegek vettek körül. Szerettem munkáit, akkoriban írott Beethoven-miniatűrjeit, amelyeknek szaggatott, egymást túlzengő mondatait az író süketsége következményeként magyarázta nekem Mikes; a meghallást, a világ reakcióját a fültépő sikoltozással kierőszakolni akaró, akusztikát már felmérni nem tudó ember hangjaként, amiközben az ott ül, az őt elérhető beszéd határán túl, a mélyben. Milyen szomorú volt aztán már, Mikes és Osvát után, látni ezt a vizionárius, mindenképpen oly magányos, igazi szocialista írót, a hajdani ragyogás, a tőlünk, legendás múlttisztelők által még köréje rajzolt fénykörű szerep, ünnep mind halványulóbb lépcsőin mint lép, 1930 egyre sötétülőbb éveiben, lefelé, a megélhetési gond, az írásainak helyet keresés, a *Friss Újság* a tisztesség részéről neki szánt és oly neki nem való rovatán túl, az annyi közt reá is a véget elhozó, fasiszta éjszakáig.

Valaki megkérdezhetné most: miért nem vett rá a szocialista felfogású Mikes a húszas években, hogy verseket vigyek a Vanczák János szerkesztette szocialista lapnak? Hadd beszéljek erről is, annyi minden között. Odajárt hozzánk akkoriban egy nyájas, ősz hajú, szociáldemokrata, nyugdíjas pedagógus, Keleti Márton. Jelenlétében azt mondtam egyszer Mikesnek, adjon ide a verseimből egyet-kettőt, van köztük odaillő, elviszem a Népszavának. Mikes röpke, iróniával kevert kedvetlenséggel a szemében rám nézett, aztán az odanyújtott borítékból kiszedett néhány verset, és a közben csöndesen hunyorgó Keleti Mártonra sandítva, azt mondta: - Hát próbálja meg.

A verseket elvittem; bizonyos örömmel és öntetszelgéssel láttam már a nevemet a munkások lapjának vasárnapi számában. Nos: a versek nem jelentek meg, de még a következő vasárnap sem. Röstelltem a dolgot, főleg Mikes előtt; gondoltam, elmegyek, érdeklődök. Egy fanyar és csak félig reám néző titkár azt mondta, szórakozottan:

- A Népszavának nem áll módjában, hogy polgári írókat közöljön.

- De hiszen ezek a versek a Népszavába valók, úgy gondolom - mondtam kissé zavartan, az életemben először (no de nem utoljára) visszakapott versekkel a kezemben. Amikor az ember először kap vissza írásokat, még röstelkedik, és fogadkozik magában, hogy: soha többé. Később már nyugodtan zsebre teszi a visszahozott kéziratot, és kirántja onnan a másikat.

- Ha a Népszavába valók, akkor sem közöljük - mondta a sótalan titkár. - Párthatározat.

A lapba a harmincas évek elejétől kezdtem írni aztán; kapcsolatom valójában akkor vált bensőségessé a lappal, amikor - az 1930-as évek végén - Szakasits Árpád vette át a szerkesztést. Sohasem felejtem el Szakasitscsal való első találkozásomat. A villogó szemű, széles vállú, élénk temperamentumú, elsőre már megnyerő ember szemüvegén át rám szegezve barátságos tekintetét, így szólt:

- Írj nekünk minél többet, verset, tárcát, cikket! - Kifejtette, hogy együtt akar dolgozni a haladó értelmiséggel, mindenkivel, aki egy *emberi* világot akar; mint szerkesztő, nem néz párttagságot, csak bátor írásokat, szépeket. Póz nélküli, nyílt ember volt Szakasits, jó szerkesztő és igaz barát. Közvetlen emberségét még a legmagasabb közjogi pozícióban is megőrizte. A lapba sokat írtam, viszonyunk mindvégig barátságos maradt, és csak a cenzúrán múlt, ha valami írásom nem jelent meg. Nehéz, rettenetes idők küldték előre árnyékukat...

Bástyák, őrtornyok hulltak, dolgaink nehezültek. Nem felejtem, amikor Sárközi György, 1938 egyik napján - az Athenaeumban - félig reszkető, félig dacos mosolyú száján, mint valami vad ismeretlennek üzenve oda, fölvetett fejű, bús hetykeséggel tudtunkra adta, hogy miután már utolsó hold földecskéje is rámént Kecskeméten, a *Válasz* megszűnik.

A *Válasz* - mondjuk meg még egyszer - nagyon igényes, céltudatos havi folyóirat volt, és távolról sem olyan egyoldalú, ahogyan a Szép Szó egyesei állították. Nem fulladt bele a parasztkérdésbe sem; elég, ha például egyéb mellett, Gereblyés László, a kommunista költő, itt megjelent munkás-szociográfiai tanulmányaira gondolunk.

A két lap a hazai súlyos problémák két traktátusát önkéntelenül is felosztva, túlzóan vagy okosan, de mindig bátran képviselve, emlékezetes, nagyon hasznos lap volt. A Válasz, a minden hibái mellett megingathatatlan és tisztán látó egyéneket és koncepciókat is felmutató *Márciusi Front* lelke volt; a *Szép Szó*, ha történetesen más érdeme nem is volna, fennmaradna emlékezetben az oldalak miatt is, amelyeken, neki otthont adva, József Attila utolsó versei, számról számra, megjelentek.

Tuba bácsi mondta el egyébként ezeket az érveket - jóval később - a Szép Szóról szólván, egyszer az írószövetségben, már a felszabadulás után. Hadd álljak meg egy percre még Tuba bácsinál itt, az oroszlán-nyugalmat és az ingathatatlan szocialista öntudatot pompás fenséggel képviselő szakáll és nagy kalap árnyékában. Mennydörgő hangja itt még a fülemben, ahogyan 1944 késő októberében, azt mondja:

- Ne búsulj, komám, pár nap még, aztán itt vannak a szovjet elvtársak. - Utána kezemet fogja, keményen, fejét hátravetve, szemembe néz, és titokzatosan így folytatja: - Ma este nyolckor légy a Kálvária téren.

- Mi lesz ott? - kérdem, szintén titokzatosan.

- Elvtársak jönnek Moszkvából, repülővel. Mozgalmi összekötők. Egyik elvtárssal ott találkozunk. Külön-külön padon ülünk. Hallod? Nem ismerjük egymást.

Az este sötétjében odalopództam, az öreg már ott ült egy padon. Megrántottam a kabátját, aztán némán a messze átellenben levő padhoz osontam.

Ültem a padon. „Íme, itt ülök - gondoltam magamban -, egy láncszem, egy pont, az élet- és halálgörcsös birokban, az ütve-vágva-fúló ellenség torkán utolsót markoló, nagy szervezet közepében. A végső csata most kezdődik igazán..."

Árnyak imbolyogtak, osontak, egy ember itt-ott, órákon át ha egy. Rettentő volt, nehéz az idő.

Virrasztottunk úgy éjfél után kettőig. Aztán egy árnyék jelenik meg előttem: Tuba bácsi.

- Te nem fázol, Jóska? - kérdezi a Nagy Virrasztó didergő hangon.

- Nem. De mi van? - kérdezem, a várakozástól és a véget nem érő izgalomtól kissé hidegrázós hangon.

- Úgy látszik, nem jöttek az elvtársak. Gyere, Jóska, menjünk haza.

Elindultunk hazafelé; illik-e elárulni vagy sem, mindenesetre megkönnyebbültem.

Elvégre, ami rajtam múlt, megtettem - gondoltam magamban, és ezt olvastam, ott lépkedve mellette, ugyanezt az öreg hősi, világtörténelmi kifejezésű arcán. Egy fél éjszakán át mindenesetre rettentően fontosnak éreztem magamat.

Ama napok egyik délelőttjén - hogy folytassam még -, felkerestem Tuba bácsit a Bérkocsis utcában. Ott lakott egy óriási középület mögötti házacskában. Az épület tele volt a nyilasok, Bakyék és Endre Lászlóék által, a fővárosi karhatalom megerősítésére, vidékről felvezényelt csendőrökkel. Tuba bácsiék felé csak a csendőrőrszemen át vezetett az út; erre a látogatási célra jó volt még az athenaeumi hadiüzemi igazolványom, mely egyelőre még érvényben volt.

Tuba bácsi a bezárt, befüggönyzött ablak mellett ült, a dohos szobában. Kérdezem, miért nem nyitja ki az ablakot, amikor kint gyönyörű az idő, itt pedig megfullad a hőségtől és büdösségtől az ember.

- Nem lehet, komám - mondta Tuba bácsi -, mert ha kinyitom az ablakot, és a csendőr benéz, hogy itt ülök, szakállal, azt hiszi, hogy zsidó vagyok. Ugyanebből az okból nem mehetek ki nappal az utcára.

- De hát miért nem vágatod le akkor a szakálladat, kedves Károly bátyám? - kérdezem én.

- Azért, komám - mondta az öreg a kissé meglepő indokot -, mert hogyha levágatom a szakállamat, amikor ide bevonulnak, nem ismernek meg az elvtársak.

Miután Tuba bácsi érveléseinek kétségtelen igazát beláttam, most már nem szóltam semmit.

A KÉT BENNSZÜLÖTT

Benne vagyok az időkben, mélyen benne, mint valami erdőben; ha egyet kiáltanék, csak önmagában elfúló hangom csapna föl talán, úgy érzem, az évek csúcsai közül. Körülöttem már öreg múltak homálya zöldül, enyészetes gombaillata terjeng; de ha nekifeszítem a szemem, a sűrű évek köze megvilágosodik, és az emlékek tündérei táncolnak, hívnak, libegve, tovább.

Nézek vissza az időkben: és a régi épületet látom, ahova először betértem, költőnek, nyilvános embernek; a félhomályban, jégbordákként derengő lépcsőkön egy kedves ember lépdel óvatosan lefelé. Jóformán nem is veszem szemügyre még, de valamiből, ami körülötte lebeg, abból a csöndes, nyugodt lefelé ballagásából, abból az otthonosságából, amelyet érzek, ahogy ez a valaki ott lépked, látszik, hogy mindenhol otthon van: mert biztosan, nyugodtan és derűsen ott van ő magában. És ahogyan az ember úgy érzi, hogy mosolyt áraszt magából, ahogy ez a valaki lép, a ruhájából, a cipőjéből, a joviális, esetlen testességéből: tudja is, aki látja, hogy ez a valaki egy kedves ember. És anélkül, hogy különösképpen jellemezném, tudom, ezt fogja mondani az olvasó is, miközben mosolyog, mint aki valami jót hall, ha kimondom e valaki nevét:

Heltai Jenő jön le ott a lépcsőn. Jön le az Athenaeumból, és megy a Metropolba, ebédelni, Mikes Lajossal. Én tudom, hogy ő az, de ő nem tudja, ki vagyok én, pedig illett volna régen, hogy neki bemutatkozzam. Ugyanis ő az, aki a könyvemet, a *Lihegő erdők*-et kiadja. Mert azonkívül hogy Heltai Jenő ő, az örök „elnök úr”, az irodalom „János bácsi”-ja, egy boldog, okos hevű és mély virágzású életből leszűrt mézű bölcsesség, játszi irónia és mosolyos könnyedséggel párosult, sok emberi mélységek írója: ő az Athenaeum könyvkiadó igazgatója is. Igaz, hogy amint mondják, nem nagyon gyötri magát túlságosan ezzel a kiadói munkával, mint egyébbel sem, de mindegy, személyével, jelenléte heltais mivoltával dolgozik ő mégis, és ez sokszor több, mint minden szorgalom. Még akkor is, ha, amint a rossz nyelvek mondják,

János bácsi, az Athenaeum direktora csak ül, ül egy nagy fotelban, álmodozik, néha mosolyog és csöndesen pipázik egész nap; és mindennek ellenére a könyvek mégis megjelennek.

„János bácsi" jön lefelé, én meg megyek föl a szerkesztőségbe; mit tesz isten, ahogy mondani szokták: Mikes avval fogad, miközben ott csüng a cigaretta a szájából (amiben az orvos mérsékletre intette, mint meséli, de ő csak szívja, szívja, az mondván derűsen, hogy mindegy, ő úgyis egyszerre fog kidőlni a szívével - és úgy is történt).

- Mondja, Fodor úr, magának nem jutna eszébe néha mégis, hogy egy kissé szégyellje magát?

Az ember ezen a nem éppen szobatiszta földön néha még jó szándékkal is sok mindenbe belekeveredik, és így aztán számára nem meglepő, ha a rossz lelkiismeret olykor váratlanul rárohan, mint egy kutya egy rejtett sarokból. Én az ilyesmiben nagyon otthon vagyok; holmi túlzott fontosságtudatból ugyanis, mintha Ádám óta, az eredeti bűnnel együtt, minden betyárság a földön engem terhelne, valami - néha ugyan valódi okból is eredő - lelkiismeret-furdalásban élek. Így ezt a Mikes által feltett kérdést az Isten vagy az ördög igen gyakran teszi föl bennem, de e váratlan mikesi kérdés mégis meglepett.

- Nem jut eszébe magának Heltai néha? - folytatta az öreg hunyori szemmel, mint egy kipróbált, szelíd és bölcs detektív a vallatásnál, miközben, nyilván az orvosi tilalomra gondolván, újabb cigarettára gyújtott, aztán egy nyomtatványpaksamétát tett le elém az asztalra. Verseskönyvem kefelevonata volt!

Mit magyarázzam, milyen érzés az ember számára az ilyesmi; amikor egyszerre ott áll, mint a szülési kínok után a mindenfajta szellemi - vagy egyéb - szülő, evvel a kinyomtatott „gyerek"-kel. Nehéz erről még beszélni is, valaki vagy átesett az ilyesmin, vagy nem.

Egyáltalán mindenképpen megpróbáltatásos dolog szemben állni hirtelen, az álom, a teremtő hév, az elképzelés után, egy ilyen kész eredménnyel. Mikor az érzés, a fogalom, hogy a betűnél maradjunk, a finom, belső, ezergomolyú játék - s már minden árnyalás, javítás kizárva - (és örök hiányérzetünkben, a kézirat beadása után még valami, avval a „hátunk megett" esetleg történő, várt csudának hiú volta is kiderül), rideg, szigorú betűkben ott van előttünk a papiroson.

Mondom, iszonyú hatású lehet egy ilyen korrektúra - a boldog, igazi dilettánsokat kivéve -, és próbára tevő mindenképpen. Mert ha az egész - már a szerző lehetőségéig legalább - jó is volna esetleg, a sok olvasás, gyúrás mindenképpen rosszízűvé tette már számunkra a szöveget. Mindig kínosan számadásszerű az ilyesmi, valóságos lelki válság, és majdnem mindig a reménytelenség, kételkedés és az elsietettség érzésével jár együtt. Én ugyan az utóbbival nem vádolhattam magam, hiszen már 1923 nyarán arra unszolt Földi Mihály, egyebek mellett az Athenaeum kiadó egyik fő korifeusa, hogy adjam oda a verseimet, rögtön kiadják; mivelhogy „benne voltam" az aktualitásban. És én, a fiatal kezdő, várni tudtam 1927 tavaszáig, tehát négy évig!

Ott volt hát előttem a korrektúra, miközben Mikes, mint egy meglepetéses Mikulás bácsi, csak nézett kajánul, s valamilyen újszülöttet világra segítő bábás diadalérzés kifejezésével.

- Na, mit szól? Hát itt van! - tette elém a kefelevonatot. - Az előbb volt itt Palágyi Lajos, tudja, az a költő, aki ama bizonyos helyre is nagykalappal a fején, művésznyakkendősen megy, mialatt azt mondja: „Én költő vagyok, én költő vagyok." Elolvasta a közepéig, és az volt a véleménye, hogy maga olyan kölyök, aki sziklákkal dobálózik. No - nézett rám szigorúan -, előbb megnézem magam is ezt az egészet. Mert az nem elég még a dicsőséghez, költő úr, ha egy verseskönyvben csak csinos verseket találunk. Valami világnézetbeli megnyilvánulás is kell, egység felé való törekvés, valami, amit a költő mondani akar az embereknek. A vőm például (Szabó Lőrinc, 1927) anarchista. Magánál meg attól félek, hogy valamilyen festő

vizionárius képe jön ki az egészből, és így holmi szép játékká válik, ami semmiképpen sem fogja jelenteni azt az utat, amely igazi nagyjainkhoz vezet. Az igazi út a Petőfi, Vajda János, Ady útja (nagyon szerette Mikes Vajda Jánost), jobban mondom: az olyan, ahol a társadalmi mondanivaló együttjár a költői kifejezés erőteljességével. Egyébként pedig - nézett rám nagyon komoly, apaias szigorúsággal, a korrektúrát kézbe véve és felém rázva -, még egyszer kérdem: nem szégyelli magát? Ami a nekem járó köszönetet illeti, voltak színes törzsek, ahol megették az apákat; maguk, fiatalok, legfeljebb összehunyorognak a hátunk mögött, és jelentőségteljesen a fejükre mutogatnak, de a kiadójának mégiscsak illenék végre bemutatkoznia, nem? A végén még azt fogja gondolni Heltai, hogy én írtam ezeket a verseket, és azért buzgólkodtam annyira mellettük - hunyorgott rám komolyságot mutató megrökönyödéssel és tiltakozással; felemelve, még egyszer letette a paksamétát elém az asztalra.

E pillanatban valóban elszégyelltem magam. Mert annak ellenére, hogy ott voltunk egy épületben, még nem mutatkoztam be Heltainak, annyi idő után. Valahogy egyszerűen nem került rá alkalom. Könyvem kiadását Mikes intézte, amit én valamilyen természetes dologként vettem tudomásul; mint egyébként is szerettem mindig, ha mások intézték ügyeimet, csak ne kelljen az emberekkel tárgyalnom, a barátokra hagyva a dolgok nehezét vagy valamilyen jó sorsra, azt mondván ilyenkor magamban, mint a jó hivő, hogy „így is úgy lesz minden, ahogyan az Isten akarja."

Azonkívül mindig rosszul álltam a tekintélyekhez való közeledés dolgában; ez még akkor is úgy volt, ha az illetők - időközben a hatalom emberei - azelőtt barátaim voltak. Heltai pedig híres író, nagy társadalmi kapacitás volt; így aztán lassan már röstelltem is ily illetlenül későn bemutatkozni; és bár sűrűn eszemben volt, tologattam a nála való megjelenést, mint a szellemidéző elfogódott feszült figyelme mélyén az esedékes kísértetet.

- Egyébként éppen az előbb találkoztam Heltaival a lépcsőn - mondom Mikesnek. - Rám nézett.

- Magára nézett? Mi? Megnézte, hogy milyen is ez a jó alak, aki azt várja nyilván, hogy ő, az öreg, jöjjön el hozzá bemutatkozásra - aprehendált fejével Mikes. - No, készen van?

- Hogy készen vagyok-e? - nézek rá kissé értetlenül.

Az öreg fogja a táskáját:

- Hát akkor gyerünk. Ma együtt ebédelünk Heltaiékkal. - Már tuszkol is előre az ajtón.

- De a ruhám, ha ezt tudom, mégis - bizonytalankodom és hőkölök, aztán kénytelen-kelletlen, szokásos „egyszer úgyis meg kell halni" alapérzésemmel megyek Mikessel lefelé a lépcsőn.

Belépünk a Metropol étterembe; testes, jovális mivoltában ül Heltai az asztalnál, vastag, elmaradhatatlan szivarjával a szájában, és apai-kollegiális és valamilyen cinkostársi érzést árasztó kedélyességgel, jóságos fényben úszó szeme kíváncsi és ifjú-huncut pislogása közt nézi az elővezetettet.

- Örülök, hogy végre megismertelek, már ideje volt, mi? - nyújtotta a kezét, csöndes, köhintésszerű nevetéssel kísérve kedvesen raccsoló szavait. - Na, jól van - nyugodott lágy, olajos pillantása rajtam egy kicsit -, foglalj helyet, édes öregem. Parancsolsz egy szivart? - nyújtotta felém a tárcáját.

- Nem dohányzik - mondja helyettem Mikes -, Fodor úr mentes a káros szenvedélyektől, ő egyebet szeret - tette hozzá dicséretet mímelő, finom csúfondárossággal, akkori esetemre célozva nyilván, amelyet nem győzött felhányni nekem, amikor Krúdy Gyula az igazi költővé levés titkairól oktatott gyakorlatilag, egy kicsit túlontúl hatásosan, a Kispipában.

Kedves emléke életemnek a megfontolt beszédű, csöndes, bölcs járású, hasonlíthatatlan harmóniájú Heltaival való eme első napom. És a néhány még, ami következett. Első benyomásom mindjárt az volt, hogy a természet nem teremtett még ennél az embernél ártatlanabb és tisztább, jobb indulatú valakit. Okos volt és naiv, éles eszű és ugyanakkor gyermeteg. S amit utólag megállapítok, soha, senkiről rosszat nem mondott, legfeljebb mosolygott az illetőn, szokásos, finom malíciájával. Mert látta ő, nagyon is, az embereket; de szeme, mint az egész világ forgó, nyüzsgő, fájdalmas, csudás tökéletlenségén, az emberen is valami megbocsátó megértéssel nyugodott.

Nem akarok irodalomtörténetet írni, de annyit, egy kicsit tudákosan, ideírok mégis - mert egyesek túl könnyen elintézik ezt a könnyedségében félreérthető írót és embert -, hogy mint költő a francia sanzon és a magyar népdal összehangolásával líránk új hangütésének, az oly hamar heltaisnak nevezett, modern versnek bizonyosképpen elindítója volt; mint prózaíró, a kifejezés játékosságával, a súlyos dolgokat is a legkeresetlenebb, „könnyű” szavakkal közlő képességével új stílust teremtett; azonkívül a magyar vígjáték úttörője is volt - mondják. De a sokakkal közös (és egy-kettőnél még döntőbb jelentőségű), kitűnő irodalmiakon kívül volt benne még valami. Egyedülálló és egyetlen.

Ha az ember Heltaival ült, az volt az érzése, mintha valami olyan tájban időzne, ahol nincsenek szakadékok, völgyek, csak kellemes egyenletesség van; valami olyan időben, amelyben nincsenek viharok, hevek, csak valami boldogító temperáltságú, nyugodt napsütés sugárzik; és mintha egy olyan életben volna, ahol nincsen végzet, baj, rémület és fájdalom, csak valami különös biztonság van, nyugalom. Az ilyenfajta emberek olyanok, mintha a magabiztos és öntudatlan tudatosságukban gondtalan, örök, ősdolgoknak a követei volnánk, a sokbajú, -izgalmú emberek között; azt éreztetvén, hogy a válság, baj, minden csak játék, és a természet játékos, percnyi ötletei vagyunk mi is, mint minden egyéb; ám ha már így van, egye fene, a komolyakban is vígan és a bukfencekben is kíváncsi-szórakozottan és a mélybe kacsintón, játsszuk hát az egészet.

János bácsi, az örökös elnök úr, ez a legkedvesebb szivarozó, a valóságokban és az álmokban, a kedves, elandalító régiekben és az előremutató, vallott újakban, az irodalomban és az életben olyan jól, olyan biztonságosan és a maga elemében érezte magát, mint természetes miliőjében a bennszülött. (Evvel az elnevezéssel jellemezte Szerb Antal egyik egészen másfajta nagyunkat.)

És János bácsi, a maga alkotta sajátos irodalomban és ebben a sokbozótú, bolondos életben az volt valóban: bennszülött. Mint ama másik, tőle különböző és mégis rokon, akiről a következőkben - mindnyájunk örömére - nem „emlékezem”, hanem - mint élőről - beszélni fogok...

„A természet, miután megalkotta, eldobta a mintát, hogy ne lehessen létrehozni még egyszer” (no, nem azért, tegyük hozzá, hogy elég talán belőle egy is, hanem azért, hogy megmaradjon ebben az egyedülségében): hangzott a nagy költői mondás, nem tudom már kire, egy shakespeare-i drámában. Nem akarom rögtön utánatenni e soroknak, hogy jelenünkben kire gondolok, mert szélesre szabott szájának nem egészen pici füléig felfutó, ráncokat vető, boldog vigyorával és hahotájával, két rendetlenül kalimpáló kezével közben térdét csapkodva, hárítaná el a nagy szavakat ez az életben oly szabadon mozgó, póztalan, az agyoncivilizált-szabványozott világnak valamilyen rejtett őserdejéből idefutott, minden ünnepélyesre, nagyképűre kuncogva fittyet hányó „bennszülött”, puszta megjelenésével a szabadság érzéseit megrebbentő (no, ne értsük félre a kifejezést!) bolondos szatír. Ha nem mondok nevet, azt hiszem, akkor is tudni fogja, akinek irodalmunkhoz valami köze van, hogy Tersánszky Józsi Jenőre gondolok.

Hadd ecseteljem kissé a megismerése előtti és megismerése körüli helyzetemet! Azt mondja nekem, még 1922 táján, amikoriban minden támaszpont és irányozódás nélkül írtam a

verseimet bele a süket semmibe, egy Májó nevezetű bélyegkereskedő, hogy ismer ő egy írót, Tersánszky Józsi Jenőt, s bemutat neki. Én hallani sem akartam erről, féltem egy valóságos íróval való megismerkedéstől. Csak tisztázgattam a verseimet egy füzetbe, és abban az elhatározásban éltem, hogy ismeretlen költőként halok meg, és egy nagy könyvet hagyok hátra az utókornak, amely bizonyára sírni fog, hogy nem ismert engem életemben; e gondolaton magam is sokszor a könnyezésig meghatódtam.

Az a romantikus, sőt túl romantikus korszaka volt ez életemnek (bocsánat, hogy kissé kitérek, erről szólva, a kerékvágásból), amikor a legváltozatosabb foglalkozásokat űztem, vagy három éven keresztül. Mindig bizonyos megilletődéssel megyek el például a Soroksári úti teherpályaudvar mellett, ott voltam én raktári munkás, majd éjjeliőr. Látom magam, ahogy ott sétálok a gázlámpák által bevilágított telepen, gumibottal a kezemben, és őrzöm a raktárakat, miközben különböző filozófiai tételeket adok fel, megoldásra, magamnak; majd megállok egy-egy lámpa alatt, beleolvasok egy könyvbe, miközben körülnézegetek, hogy nem jön-e valami ellenőr, vagy lefirkantok egy verset. Így élek, ifjú emberke, a kopott katonaruhában, amelyben annak idején útnak eresztettek a hadseregtől, valami furcsa, izgalomteljes várakozásban. Ha tudná egy ilyen bolond, ifjú emberke, hogy mennyire kár ezekért az izgalmakért, és miként fog egyszer visszagondolni rá, az akkor még ismeretlenre, a „beteljesült" reményekkel fanyarul és kissé keserűen! Mert az ember azt gondolja még ismeretlenül, hogy milyen nagyszerű is lehet az, amikor az embert megismerik; és eljön az ideje annak is, hogy „ismerik", amikor is aztán az ember - az itt szóban forgó például - nosztalgiával gondol vissza arra az időre, amikor még ismeretlen volt, és arra az emberre, aki ifjan ott járt akkor, a raktárakat őrizve, gumibottal a kezében és a dicsőségről való, nagy fene álmokkal a fejében.

Egyik éjszaka kiraboltak - ez is hőskoromhoz tartozik egy, az őrzésem alatt álló bőrraktárt, és én örültem, hogy a kirúgással megúszhattam; ekkor elkerültem egy katonai kórházba írnoknak, ahol a létszámot és a diétákat kellett nyilvántartanom, én pedig összekevertem a diétákat és a létszámot, mert Ady, Babits és a többi költő járt a fejemben, és nagyon buzgón alkottam magam is; a derék szolgálatvezető pedig kirúgott avval, hogy nyilván becsületes ember lehetek, de értelmi képességeim nem elegendők ahhoz, hogy egy ilyen felelősségteljes hivatást ellássak. Utána a *Pesti Hírlap* kiadójába kerültem, ahol az volt a dolgom, hogy az újságokat elküldjem az előfizetőknek vidékre; és miután a debreceni rakományt például Székesfehérvárra szállíttattam, és így tovább, nyilvánvaló volt, hogy semmiféle tisztességes polgári pályára nem vagyok alkalmas; természetesen, innen is kirúgtak. Utána, végső próbálkozásképpen, biztosítási tisztviselő lettem, nagyon pici fizetéssel és nagyon kevés reménnyel arra, hogy még elnök is lehetek ennél az intézetnél. Ebben a válságos helyzetemben - mert szomorú tapasztalataim után nem tudhattam, hogy mikor kapok itt is útilevelet -, elképzelhető, milyen iszonyú lelki tusák után, elmentem egy szonettel a Kék madár című laphoz, amelyet Gergely Sándor és Szini Gyula szerkesztett. Gergely, ez a derék és a fiatalokat kedvelő ember, aki azóta is mindig nagy jóindulattal kísérte dolgaimat, igen nagy meglepetésemre azt mondta, hogy leközli a versemet.

Sose felejtem el a jelenetet, amikor beállítottam a visszaemlékezésemben pinceszerűnek tűnő szerkesztőségbe, aztán a vers elfogadása után egy idővel, Gergely már ismerősként üdvözöl, és mosolyogva, kérdően néz rám:

- Valamit hozott még? Hadd lássuk csak.

- Nem - felelem nagyon zavartan -, azért jöttem, mert szeretném visszakérni a versemet.

- De miért? A következő számban jön - szól Gergely, csodálkozva, de barátságosan és biztatóan.

- Azért kérem vissza - felelem -, mert Mikes úr (ugyanis közben már így alakult a dolgom) meghagyta, hogy a verseket kérjem el gyorsan. Fel akarnak fedezni az Est-lapok-ban - nyöszörgöm, mintha úgy érezném, a ténytől, hogy a költeményt elhozom, rögtön tönkremenne a *Kék madár* „vállalat", és Gergely rögtön főbe durrintaná magát.

- Á, úgy? - mondja Gergely derülten, és kapirgálja ki egy csomóból a versemet. - Hát igaza van, jobban jár így sokkal, ezeknek a kapitalistáknak pénzük van, nekünk meg nincsen. Magam is írok oda, nyugodt lehet.

A másik szerkesztővel, Szini Gyulával csak később találkoztam, Az Est szerkesztőségében. Ma is látom, ahogy ott ül, Mikes asztala mellett, szerényen, vékony, sokráncú arcával, nagy szemüvegén át roppant lelki élénkséget, választékos kultúrát sugárzó szemével és vonásaival. Nagyon érdekes, az akkori sokváltozatú irodalom összhangjához hozzátartozó, hatásos szín volt ő a maga idejében, és az iránta való nagyobb érdeklődésünkkel nem vesztenénk bizony ma sem.

Most pedig, hogy visszatérjek végre ahhoz az emberhez, akit magától adódó elnevezésképpen a másik „bennszülött"-nek hívok, 1923 nyarán volt szerencsém végre megismerni, Az Est szerkesztőségében. Szerencsém, mondom, mert nem nagyon járt Tersánszky a szerkesztőségekbe abban az időben, inkább feleségét, az írók és kiadók világában oly otthonos Sárit küldözgette a jellegzetes, hosszú kutyanyelvekre írt, markáns kézírású novellákkal, sőt néha verssel is, mert Tersánszky néha azt is írt, és éppen nem mindennapiakat. Közvetlen, a betűk világában több nyelven járatos ember volt Tersánszkyné. Ismerkedésünk is „stílszerű" volt. Éppen mentem fölfelé a lépcsőn, még legelső szerkesztőségi időmben, Pap Károllyal, amikor a házban otthonosan mozgónak tűnő, kollegiális mosolyú nő lép, lefelé haladva, hozzánk, és így szól:

- Gyerekek, van egy staubotok? (A „staub" cigarettát jelentett.) Szegény, kedves Tersánszky Sári, holtáig - nehéz, hosszú betegség végzett vele - derék feleség, igazi jó cimbora, barát volt.

Tersánszkynak a végén mégis rá kellett fanyalodnia arra, hogy maga hozza a szerkesztőségbe a jellegzetes írásával teleírt kutyanyelveket. Megvolt Sárinak ugyanis az a szokása, hogy a - kissé hatásos - teatralitás kedvéért azzal állított be sokszor Mikeshez:

- Drága Mikes bácsi, itt van egy novella: három napja nem ettünk már Jenővel!

S ez fölösleges volt Mikesnél, szegény Sári csak azt érte el ezzel, hogy nemegyszer, mikor Mikes meglátta az ablakon át, hogy jön, fölmenekült előle a Pesti Naplóhoz, miután sietve legfeljebb azt mondta, hogy vegyem át az írást, itt van a pénz, de szóljak fel, ha Sári már elment.

Szerencsém volt, mint mondom, ez az ismeretség, emberileg főképpen. Vannak írók, néha úgynevezett kitűnőek is, akiket megismer ugyan az ember, de élete menetében nem jelentenek semmit, mivelhogy valamiképp sokszor egyszerűen nem emberek. Történeteket séma-, szakmaszerűen kombináló firkálógépek, bonyolítások, betűk, ívek és fleknik tömkelegébe veszett, számító, rutinos, és ha netalán „gondolkozók": másolt fogalmakat és divatos elméleteket „mixelő", életidegen „szakbarbárok"... Mert, legalább magunk között, hagyjuk az író, a szellem gőgjét: aki az említett elnevezést kizárólag a technika, az elvont tudományok emberére hárítja. Ugyanis nem ismerek sivárabb jelenséget az „író"-nál (persze, fajtája válogatja), aki szakmájába zárkózva - mint a vadászkopó a vadak, szagok, hajtási ösztönök tömkelegében - él csak, biztató, sikeres témát kergető, pénz- és dicsőségvágy betöltött szűk világa szűk körében való taposómalomszerű kerengésével. Sivárak az ilyenek, üresek, külön-külön, istenpolcú gőgjükben vagy egymást lenéző, a távollevőt „veséző" társaságukban, a szellem, az ember képviseletének címére igényt tartó, de lassan puszta fogalmazó eszközzé vált embertelenségükben.

De van az írónak egy más fajtája is. A nem nagyképű, az íróságán nem trónoló, sőt, aki fütyül az írói kasztra, még a saját íróságára is; és akinél az embernek az az érzése (az imént említett Heltai is ilyen volt), hogy bátorságot, könnyedséget nyert a társaságában s a lecövekelt-pingált (ál-)szentségeken való fölényes átnézést, ebben az ingó-bongó biztonságú, oly sok mumusos, de végeredményben bolond, mondva csinált veszedelem-arzenálú életben.

Nem mintha az effajta emberek valamilyen rendkívüli filozófiának, élettudománynak rejtelmes képviselői lennének. Sok dologban árvább (s ha ő nem is hiszi), üdítően gyerekesebb ember el sem képzelhető, mint a mi Tersánszkynk például. Ugyanakkor „van benne valami". Valami, amiről ő sem tehet, és szerencsére nem rajta múlik; az életnek valamilyen magától értetődő ereje, ősdologi biztonsága, bennszülötti, otthonos belehelyezettsége: ami, minden mutatott nagyképűsége mellett is, amolyan tersánszkys fügemutatással csúfolt álrémnek láttat az emberrel minden rossz földi komédiát.

Az ilyen Tersánszky-féle, csintalan, minden ünnepélyesnek, tekintélynek, nagyképűnek szemébe röhögő, önkéntelen mentorok nemcsak barátnak jók (bár fenét jók, mert ha rájuk jön a „rapli", az embert ugyancsak kitréfálják), de pusztán avval, hogy itt vannak, a könnyedség, bátorság, mindent feloldó humor és életbeli, dolgokbeli relativitás légköre felé viszik az egész irodalom sokszor túlkomolykodásra hajló, nehéz, homlokráncolós, játékosságot, álmot felejtő kalandját. Az életben, ahol úgy tele vagyunk muszájokkal és félénken ide-oda topogtató tekintetekkel, ajándék, ha olyan akad, számba veendő, remekfogású alkotó, akinek a sok talmi tisztelnivaló között nem imponál semmi sem.

Még saját munkája sem. Az külön könyvbe való, hogyan tudta félreismerni, illetve fumigálni saját dolgait. Kakuk Marci kedvesen gaz, állatian, üdítően édes, amorális, halhatatlan figurájának megteremtőjére nem mertem volna a tettlegesség veszélye nélkül azt mondani szembe például, hogy jobb író, mint amilyen artista vagy fütty-művész, de most megmondom úgy, ahogy van, hogy akármelyik marha- vagy birkaőrző pakulár, ahogyan Erdély hegyein, mint kisfiúcska, egykori tehénőrző, tapasztaltam, legalább úgy értett a furulyázáshoz, mint ő, míg írni (amit ő úgy lenézett magában a nagy komédiás mellett) jobban, ízesebben őnála (a *Viszontlátásra, drága*, *A margarétás dal*, a *Kakuk Marci* - satöbbi - szerzőjénél) nem tudott talán senki sem.

Egyszer, az 1940-es évek vége táján, azt mondja nekem bosszúsan, hogy meghívták őt az Angolparkba cirkuszigazgatónak, de az írószövetség vezetőségében Zelk Zoltán lefújatta a dolgot. Avval az ürüggyel - persze, az irigység dolgozott mögötte -, hogy az ilyesmi nem illik egy nagy tekintélyű íróhoz.

- Hát barátom! - hahotázott Jenő, szinte boldogan a neki most példátlan nagy dolgokra módot adó méltánytalanságban. - Útlevelet kérek, kimegyek Párizsba. Ott megmutatom a számaimat, aztán jön a világbotrány. Hogy egy ilyen művészt nem engedtek fellépni Magyarországon.

Tersánszky ki is ment Párizsba, pénzt is kapott hozzá, de nagyon rövid idő alatt - amiközben, álnok és indiszkrét nyelvek szerint, nagyon dekoratív és nem éppen agyonöltözött néger nők társaságában élvezte az előlegezett párizsi népszerűséget - elfogyott a pénz, Tersánszky hazajött; és Zelk és a többiek megkönnyebbülésére, a világbotrány szegény hazánk feje fölül elmaradt.

Egyért azonban kár, nagy kár, valóban. Azért, hogy a Tersánszky Képeskönyv, illetve kabaré, szintén elmaradt az időkben. Aki a harmincas évek elején az irodalomban vagy körülötte élt, az emlékszik bizonyára a Tersánszky Képeskönyvére. Bűbájos népi „kisoperák" voltak ezek; az alakok bábszerű mozdulatokkal játszottak a megrajzolt, képeskönyvszerűen összehajtható színfalak között, miközben Tersánszky gitárpengetéssel kísérte a produkciót. Színesek és

valóban lebilincselőek voltak ezek az előadások a Nyugat-barátok körében és a Bánócziné Balogh Vilma által rendezett Britannia-esteken.

Az írói héten, az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE) keretében - melynek a felejthetetlen, derék Pakots József volt az elnöke - sokszor előadták e számokat; Tersánszky Sári ült a kasszában, de pénz nélkül, mert hiszen minden írónak és író-művész-jelöltnek, akiből a közönség zöme tulajdonképpen állott, „protekciója" volt. Ahogyan az énekes-zenés műsorok Tersánszky saját szerzeményei s úgyszintén a díszletrajzok is, a szereplők nem hivatásosak voltak, de ismeretlenekből szedte össze, és óriási, néha az enyhe tettlegességig menő rendezői svádával abrichtolta, idomította, tanította be őket.

Hét esztendős koromba,
Hét esztendős koromba,
Hét esztendős koromba,
Felmásztam egy toronyba.

Mit láttam a toronybul,
Mit láttam a toronybul,
Mit láttam a toronybul:
Egy kislányt a falunkbul -

zeng még a fülembe az ifjú „Nyiherászi" vidám éneke, vagy hallom csipkés tornyú várában az ifjú várúrnővel bakafántoskodó nagyúr hangját, aki civilben jámbor, derék pocakos könyvelő vagy mi volt.

- Állandó társulatot kellene szervezni ebből, meghatározott hellyel, és ügyes, reális ember kellene, aki ért hozzá - mondom Tersánszkynak az IGE-ünnepségek után. Jenő rám néz csudálkozva, kissé értetlenül, aztán hunyorít, széles vigyorral elhúzza a száját, majd hahotába törve, azt mondja, miközben önérzetesen mellét ütögeti:

- Reális ember, haha! Hát itt vagyok én! Csak bízzátok rám! Fogalmatok sincs arról, hogy én milyen reális, ravasz vagyok. - Aztán önmagát élvező mosollyal körülnéz, és folytatja:

- Majd én megcsinálom, barátom. - És ökölbe fogott markából kidugott hüvelykujjával fügét mutatva a világ felé s térdét csapkodva, újra iszonytatóan hahotázik: - Bízzátok rám csak! De csitt! Ne beszéljetek előre! Lefőzzük az összes színházakat.

Néhány hét múlva meglátogatom Tersánszkyékat. Ott senyvedez kis színtársulatával, elfüstölt, rövid dicsősége hamvában. Az elnöki polcon, mint rendesen, Sári viszi a szót:

- Nem lehet Jenővel beszélni - mondja Sári, ahogy belépek. - Az istennek sem érti meg, hogy ügyes ember kell ide, akinek dohánya is van. Jenő nem akarja belátni ezt a dolgot. Így aztán itt állunk, ahol voltunk.

Tersánszky felfortyan: - Nem kell ide senki! Hogyne, hogy elvigyék a hasznot. Majd én megcsinálom! - és büszkén, kihívóan hordozza körül a fejét.

- De Jenő - akadékoskodok -, még mindig jobb, ha elviszik a haszon egy részét, és egy kicsit becsapnak, mint ha így ültök itt, tétlenül - teszem hozzá óvatosan és meggyőzően. - Te ravasz ember vagy, Jenő, azt meg kell adni, de mégsem vagy nagy üzletember, egy szervező, egy vigéc.

Jenőből kitört a felháborodás: - Mit, hogy én nem vagyok? Mi?! Hogy én? - süvölt Jenőből a megsértett „okosság".

- Nem nem, Jenő - mondom neki csendesen.

- Hát akkor menj! Rögtön távozz! Mars ki innen! - jött még jobban lendületbe, mint egy hirtelen megőrült, imént még nyári-nevető tenger. Mit mondjak? A szó teljes értelmében kirúgott.

Innen, még utólag is elismerem, ő a világ legravaszabb, legjobb üzletembere; de a *Képeskönyv*-ből, ebből a játékos, értékes, jobb sorsra érdemes valamiből mégsem lett semmi, és csak mint egy kedves emlékre, nézünk rá vissza az időben.

AZ ELŐBBIEK NYOMÁBAN

Van ember, aki nem csodálhatta még közelről az Eiffel-tornyot, van, aki nem sétált a londoni Tower mellett, a vérben fürdő, nagy William királydrámáinak hőseit idézve; olyan is akad, aki nem látta a Fővárosi Szépművészeti Múzeum képeit, mert elvégre nem azért pesti ember, hogy lássa; de olyan aligha van, föltéve, hogy az illető borivó ember, aki ne ismerte volna a harmincas években a Háromcsőrű Kacsát, ahol a nem is nagyon borivó Szabó Lőrinc üldögélt el koronként, és nézegette csöndes undorral saját kiakasztott karikatúráit, amelyeken hol egy víz tetején felbukkanó, tátott csukaszájhoz hasonlított, hátul valamilyen rátapadt moszat maga után húzott csüngőivel, hol pedig egy rablógyilkoshoz, aki hajazata condráit szeme elé rántva, mindenre elszánt arccal lohol embert kerülve, a tett színhelyéről a gyér világítású éjszakában.

De a Háromcsőrű Kacsa még hagyján; mert még kevésbé képzelek el borivót, aki annak idején ne ismerte volna a Peyerlit például; magukkal hozott harapnivaló mellett - a nagy literessel a középen - ültek ott csöndes beszélgetésben, mintha valami nagy szentség volna jelen, a derék, jó, feddhetetlen polgárok, akik a bort becsülik; néha aztán valaki megfogta a nagy üveget, amely gyönyörűséges kotyogással vérét öntötte a poharakba, lelkét adván híveinek, akik utána szemlátomást gyarapodtak a bölcsességben, amely néha meglepő kijelentésekben és felkiáltásokban tört utat magának.

Egy délután, ahogy e szesz-, tömjénszagú templomba belépek, mert mint afféle hitvalló ember, magam is gyakran áldoztam ott Bacchus oltárán, óriási kiáltást hallok. Kacskaringós, hosszú és csodálatosan alámélyített „szervusz”-t, mint aki reggeli készülődés közben megtalált cipőhúzóján ujjong, vagy valami hirtelen rájött bajban segítségért kiált. Aztán egy asztali mélyből a plafon felé emelkedő alakot látok, két véget nem érő kar nyúlik felém, és a jó bor áldotta, csodálatos hang - Tersánszky hangja - azt kiáltja:

- Hehe, drága komám! Be rég láttalak! (Három nappal előtte rúgott ki, mint említettem, saját nevén bejegyzett főbérleti otthonából.) Apropó - recsegi utána szigorúan, és mutat rám: - voltál katona? Nagybányai vagy?

- Voltam katona - nyugtattam meg Jenőt, az előtte álló liter lázas csillogásába vesző szemmel. - Hozzá még K.u.K. főhadnagy. Azonkívül Nagybánya környéki vagyok.

- Csak azért mondom - folytatta Jenő összeráncolt homlokkal -, hogy mi, nagybányaiak fogjunk össze a hekusok ellen. - Abban az időben állították ugyanis Jenőt a bíróság elé, erkölcsrendészeti kihágás címén, *A céda és a szűz* című könyve miatt. - Hát akkor töltsünk - ült le Jenő, és ragadta meg a dionüszoszi istenség varázsitalát tartalmazó üveg nyakát, megnyugodva, hogy benne vagyok az összefogásban. A három nap előtti haragnak nyoma sem volt, persze, az ilyesmiben, mint sok mindenben, nem volt soha konzekvens ez a rapszodikus kedélyű ember.

Tersánszky mellett szabályos, úgynevezett szép vonású és nagyon fölényes, sokirányú értelmet eláruló, tüzes tekintetű, negyvenes ember ült: már kedves ismerősöm, Szegi Pál.

Akkoriban a *Pesti Hírlap* képes mellékletét szerkesztette, s a *Nyugat* kritikusa is volt; sok mindent szerkesztett még azután ez a nem mindennapi jelenség a teremtés nagy galériájában. Költőnek indult, pár szonettjére még emlékszem; aztán irodalmi, képzőművészeti műbíráló lett, miközben titokzatos kijelentések és mosolyok közt a „nagy könyv”-re készült. Hogy mi lesz ez a nagy könyv, egyelőre maga sem tudta; eleinte egy verseskötet volt; de miután úgy találta, hogy kortársai egész sereg verseskönyve mellett, ilyen későn, egy árva kötettel megjelennie, amely hozzá nem is tudott soha összeállni, vajmi szegényes dolog: valami másra készült. E készülődés mindenekelőtt könyvek, mindenfajta könyvek iszonyú arányú gyűjtésében mutatkozott meg. Az önmagának ígérgetés közben elmaradt alkotás vágyának mind maróbb éhségében és lassan növő pánikszerűségében, valami pótlást és „holnap mindent helyrehozó” teremtést ígérő mohósággal, a könyvek összegyűjtött halmaza mintegy az alkotás garanciájának érzését teremti az ilyenben; sőt, a sok könyvben összpontosult szellemi hatalom gyakran mintha az ő birtokát képezné: a bekebelezett vagy egyszerűen csak megszerzett, tulajdonában tudott anyag valahogyan belső, fokozott magatudatával azonosul. A könyv-gyűjtési mánia körül valahogyan mindig baj van; az igazi alkotó, aki hovatovább főleg csak saját magát olvassa, megelégszik a testére szabott és akár többször is elolvasott könyvekkel; a valamikori jó harcos, gondolom, néhány jó kardot gyűjtött, és nem halmozott fegyver-raktárakat.

Ebben a szellemi aranymámorban járta az antikváriumokat Szegi, állott a különféle dohos, poros könyvhalmazok között, különféle létrák tetején, rejtett kincsek után kutatva, és halmozta a könyveket, élvezte a majd egyszer nekiülés és a minden érték kéznél levésével így bizonyára elkészülő „nagy könyv” lehetőségeit. Az alkotás, persze, az eljövő, közben mind rettegettebb lett - és mialatt a késés miatti furdalást még újabb és újabb könyvekkel kompenzálta, az évek futottak, és a Könyv nem született meg...

Egy tehetség után, aki többnek a vonalán is teremthetett volna jelentőset, mindössze egy pici verseskönyv maradt.

A könyv egyébként, hogy erről is beszéljünk, kellemes, bódító ital; mint ilyen azonban, ha az embernek szerencsés belső, élvezési mértéke nincsen, könnyen veszedelmessé válhat. Művelődni nem lehet könyv nélkül; s a tehetség, műve kiteljesítési lehetőségeit illetően, hátrányos helyzetben van az elődök ismerete nélkül. De van egy határ, ahol az egészséges alkotói ösztön tiltakozik a további olvasmányélmény hajszolása ellen; és jó, ha az illető egyensúlyt tud tartani az élet és a könyv élményei között. Sok kitűnő szellem beszélt az agyonolvasottság és a könyv határt nem ismerő szomja veszélyéről; függetlenül attól, hogy túlságában, valamilyen bizonytalan belső imbolygást támaszt; egyik szépségélmény, gyönyörűség után a másikhoz vonva, elviszi az alkotót önmagától. Nem egy filozófus hangsúlyozta már a „zárt horizont”, a bizonyos fokon túl korlátolt élmény szükségszerűségét, amelyben biztosabban, összeszedettebben mozog az ember, mint a rengeteg és egyre rázúduló, új és új hatások közt, amelyek benne mind összefolynak.

Ezt az érzi legjobban, aki addigi, önmagát nyugodt biztonságában éreztető keretében, egyszerre egy új nyelvvel, határtalan nagyságú irodalommal találkozik, majd egy másikkal; ilyenkor az ember elolvassa, ami útjába jön, de aztán szelektál, tekintélyeket kegyetlenül elvet, hogy gazdagodva és ösztönösen, okosan, kemény, kerek, zárt és csak így tápláló világát újra megteremtse magában. Minél igazibb a szellem viszont, annál nagyobb a szomja minden érték után, míg az ilyen szomjtól nem hajtott (s ezáltal így megnyilvánuló) kisszerűségnek ilyen problémái nincsenek; de az elmosódás veszélye fennáll; száz és száz hatás között, minden mást elfeledtető énünket, hangunkat, magunk egyetlenségét meg kell találnunk a roppant világirodalomban.

Hogy Szegi Pál örök készülődéséhez még visszatérjek: ha írunk, műveket teremtünk, valamire ugyanakkor mindig készülünk is; s a külső világban visszhangzó műveink mellett is valami ideiglenességet érzünk: és talán ez az érzés legfőbb kritériuma az alkotónak. Itt van például Karinthy, ez a legigazibb mivoltában meghatározhatatlan valaki - s vigasztaló, hogy ilyen mibenlétében ő tudta legkevésbé definiálni magát. Novelláin, versein, bakugrásszerű élcei hintáin, szelleme sokféleségében, komolyan és gunyorosan, a nagy álmokban réveteg szemmel és csörgősipkásan, játszi-bolondosan: ő is a Nagy Könyvre készült: nevezzük ezt, mint ő hívta, az Enciklopédiának. Mert minden igazi író ezt szeretné, a minden „égit-földit" összegezőt: és van, aki könyvtárnyit ír, hogy ezt az Egyet megtalálja. És e lázas, elégedetlen, önmaga legvégső lehetőségeit kereső és nem találó Elme, egy végső, karinthysan groteszk, hátborzongató gesztussal, a mindent rejtő, leplező, rejtelmes anyag legutolsó arzenálját, a saját szétszabdalt agyát kutatja körül betűivel, és ostromolja meg...

Nagyon készült Szegi Pál - és megmaradtak utána a mások megírta könyvek. A most szóban forgó találkozás is a könyvek felé vitt bennünket a vendéglői asztaltól, ahonnan Tersánszkyt, e végső fokon, ha tagadta is, házias embert, a telefonon jelentkező feleségére való eszmélés hazarántotta. Mert Sári, feledhetetlenül jó „haverünk", akkurátusan végigtelefonálta az ismerős vendéglőket és a barátok lakásait, ahol a szesztestvérek ültek, ha Jenő, a kompániában, valamelyest elmaradozott. Volt úgy, hogy ez a szesztestvéri röpgyűlés az éjszakába is elhúzódott; ilyenkor sokszor megszólalt a telefon (hogy zeng Sári vontatottan-erélyes-sirámú hangja még a fülemben!): „Halló, te vagy, Jóska? Hol van Jenő? Nincs ott? Már megint nincs." Aztán rá a förmeteg, a rettentő váddal általunk már oly jól ismert, nem komolyan gondolt, de annál nagyobb hangzású kifejezés: „Már megint iszik! Hallod? Írd fel! Jenő a gyilkosom!"

Ilyenkor Jenő, ha történetesen maga is hallotta a telefont, kuncogott egyet, de aztán szedte magát és hazament, hogy főzze a kávét, süsse a kuglófot. (Remek habos kávéval, kuglóffal vendégelte barátait, söpört, mosogatott, ha kellett, a drága bohém, ha Sári beteg volt - és mennyit volt beteg, szegény!)

Tersánszky indult, de előbb még egyet koccintottunk, újból megfogadván, hogy mi, volt katonák és bányaiak, összetartunk a hekusok ellen.

- Gyere - szólt ekkor Szegi -, ha van időd. Elmegyünk egy érdekes emberhez, az írók könyvkötőjéhez. Nem ismered még Frankl Sándort? Radnóti Miklós a legjobb barátja, majdnem mindig ott ül; lehet, hogy most is ott találjuk.

- Nem ismerem még Frankl Sándort, Radnótit sem - mondom. - No, legalább megismerem.

Rövidesen a Személynök utcai könyvkötőműhelybe nyitottunk. Fehér köpenyes, vékony arcú, élénk tekintetű ember fogadott, mellette szőke, joviális felesége, mert együtt dolgoztak a zsúfolt kis műhelyben. Frankl rendkívül szívélyes, de ugyanakkor az őt jellemző, fanyar-szomorkás mosolyú kedvességgel nyújtotta kezét. Érdemes beszélni egy kicsit erről az emberről, megőrizni e legáhítatosabb nem író irodalmár emlékezetét, akit a derék és bátor Szegi Pál mentegetett a nehéz 1944-es időkben, amíg lehetett, és vitte be neki, mint másoknak, a csillagos zsidóházakba az ennivalót. (A könyvek és írók szelíd, szerzetesi alázatosságú rajongóját ott lőtték le a nyilasok egy éjszaka a Duna-parton; felesége, csodálatos módon, ugyanakkor fél szemmel menekült meg.)

Frankl Sándor valójában író volt; tudtuk mi azt jól, hogy rejtelmes mosolya mögött valamit, nem mindennapit rejteget, de egyelőre nem mutatott semmit. Irodalmi műveltsége, különösen franciában, amelyet tökéletesen beszélt, rendkívüli volt. Ennek konzekvenciáit aztán a könyvkötőmesterség történetében, gondolom, egyedülálló módon vonta le. Frankl, a neki bekötés céljából elvitt könyveket először elolvasta, és csak akkor kötötte be, ha azokat a maga

művészetéhez méltóknak találta. Tanúja voltam, amikor, szomorú szája sarkán kissé csípős mosollyal, visszaadott egy illetőnek két könyvet:

- Uram, ne haragudjék - mondta -, de nem vállalom a könyvek bekötését. Vigye őket innen, uram.

- De miért? - kérdezte megrökönyödve az illető. - Tiltott könyvek talán? - és nézett, kissé bizonytalanul.

Barátunk megnyugtatta:

- Nem tiltott könyvek, csak vacakok, uram. Ilyeneket mint könyvkötő én nem vállalok - fordította el szelíd, megbocsátó undorral a fejét.

Eme furcsasága ellenére elhalmozták munkával, mert egy-egy kötése iparművészeti remeklés volt. Barátai nem győzték fejüket törni, mivel viszonozzák munkáját, mert pénzt nem fogadott el tőlük. Sándorunk így, természetesen, bővelkedett tiszteletpéldányokban, amelyekről aztán valamilyen, a munkájáért arra csöndes magától értetődéssel igényt és jogot tartó, magabiztos és néha bizony viszolyogtató szőrszálhasogatással és őszinteséggel mondta el a véleményét.

E szóbanforgó délelőttön, Szegivel való látogatásomkor, amiközben élénk csillámokat vető szeme megértő és elnéző kifejezéssel kísérte néhány meghallott, váratlan, szenvedélyes megnyilatkozásomat, száraz, aszketikus, csaknem ijesztően sovány, csontokig menően zárkózottnak és első pillanatra csaknem visszariasztóan szigorúnak látszó fiatalember lépett be. Sándor szinte kifejezhetetlen szeretettel és örömmel kiáltott fel:

- Ah, itt egy másik, de csöndes őrült! - üdvözölte, szemével játékos-kaján bocsánatkéréssel villantva rajtam végig. - Mi az? Nem ismeritek egymást? Radnóti Miklós, Fodor József - lendített kezével egy nagyot.

Kezet fogtunk. Radnóti, kissé mintha valakivel, talán egy elképzelt belső képpel, összehasonlítva nézett rám, aztán leült és hallgatott. Mint sokszor tapasztaltam, szeretett ő hallgatni nagyon.

ESZMECSERE A MŰHELYBEN

A legfiatalabb nemzedék kedvéért el kell mondanom, Radnóti Miklós abban az időben, az 1930-as évek közepén, csak „nagyon figyelemre méltó irodalmi jelenség” még, művelt, választékos, kicsit eklektikus költő és kitűnő műfordító. A figyelő számára - mert a csak a kész vagy mondva csinált nagyságnak tapsoló mellett van szerencsére olyan is - mindenesetre problematikus, nem elintézett valaki. Elérte volna-e Radnóti a késői magasságokat egy szokványos, jó és rossz, szerény örömű és szenvedésű élet futamában?

A kezdetben zengő, bukolikus szavú, „kitűnő költő” - ó, iszonyú dicsőség, szörnyű kiválasztottság! - azonban más sorsra, többre rendeltetett... Arra, hogy egy rá szemet vetett Rejtelem, ha a poklokon, a testi-lelki kínok szörnyűségein keresztül is, kiverje belőle a legtöbbet, amit lehet: a saját sorsa iszonyataiban megélt döbbentő élményeket, legvégső vallomásokat.

A kiválasztott, a tragikus és gyönyörű kivétel egyelőre még ott ült a műhelyben, és a könyveket nézegette; most egyet kézbe fogva, csöndes, szelíd, kedves iróniával Frankl Sándor felé fordulva, így szólt:

- Sándor, úgy látom, és ezt jól teszed, lazítani igyekszel szigorú elveiden.

- Hogy érted ezt, Miklós? - kérdezte ezt Frankl, a kijelentés miatti, látható izgalommal.

- Hát úgy, hogy a bekötésre elfogadottak közé soroltad például ezt a Géraldyt is - és alig derengő, téli napsütésszerű mosolyával feltartotta a már kötés céljából lehántott burkolatú kötetet.

Sándor elképedve fogta a könyvet, miközben arcán az iszonyat kifejezése jelent meg.

- Ki tette ezt? - kérdezte, körülnézve, mint Macbeth, amikor neki a híres lakomán Banquo szelleme megjelent.

- Én tettem - lépett elő, pillanatnyi csend után, Franklné, olyan arccal, mint aki, igenis, elkövette a legnagyobb rettenetességet, és most itt áll, és vállalja azt Isten és ember előtt. Sándor még egyszer körbejártatta a szemét, mint aki társakat keres a felháborodásban, aztán kitört:

- Hallatlan! Ilyesmit! Az én házamban!

Apróka rés volt ez a kiáltás, amin az asszony némi lélegzethez jutott.

- Nem a te házad, Sándor - jegyezte meg szelíden.

- De az én műhelyemben! Az én elveimben! - méltatlankodott Sándor.

Az asszony arcán most csöndes, szilárd biztonság kifejezése jelent meg; látszott rajta, hogy olyan ponthoz ért, amelyből nemhogy Sándor érvelését, de a világot mozdítja ki, ha kell.

- Ki akarták kapcsolni a villanyunkat, a gázunkat. Abból a pénzből fizettem ki, amit, a biztosabb munka reményében, a Géraldyért előre kaptam. Ebből vettem Péternek tejet - fordult az asszony felénk, miközben mi szigorúan néztünk Sándorra. Sándor gyámoltalanul meredt ránk. Radnóti befelé néző, küzdő, tűnődő szemét most váratlan élénkség öntötte el.

- Nézd, Sándor - szólt nyugodt, de megfontolt hangon. - Éppen a múltkor vitatkoztunk együtt ezekről az elvekről, amelyeket feleséged, szerinted, megsértett. Én úgy gondolom, ha arról van szó, hogy valaki azért, hogy megéljen, nem mindig a csak ízlésének tetsző munkát csinálja, és talán azért is, hogy mellette mást, tetszőt is végezhessen, attól még nem lesz áruló elveihez. Persze nem úgy értendő, hogy valaki, mondjuk, haladó gondolkodású, és csak hogy jobban keressen, a visszamaradottságnak szolgál.

Sándor résen állt:

- Most pedig én kérdezek tőled valamit, Miklós: Vállalnád-e te, magas igényű költő és fordító létedre, valami pocsék külföldi regény fordítását például, csak azért, hogy pénzt kapj? Valami vacakét, mondjuk, Kellermann mostanában megjelent *Kékszalag* című regényéét?

Radnóti elmosolyodott: - És te vállalnád kötésre talán?

- A kezembe sem fogom! - üvöltött Sándor, méltatlankodva, a gyanúsítás miatt.

- Látod, én vállalnám, vagy hasonlót vállalnék egy kis jó pénzért, igényesebb, de kisebb hozamú munkáim mellett - felelte Radnóti -; ami egyébként azt a regényt illeti, már lefordította valaki, egy költőnk, és ha szabad így mondanom, barátunk.

- Lefordította? Egy költőnk? Na hiszen! - biggyesztette el Sándor a száját, és fordult felém, együttérzésért, ama bizonyos költő lebecsülésében.

- Fodor József fordította le - tette hozzá mosolyogva és felém pillantva Radnóti. Én bólintottam.

Szegény Sándor egyszerűen letört elvetemedettségemen. Aztán búsan, elnézően elmosolyodott:

- Igaz, hogy Villon gyilkolt is - szólt aztán rezignáltan. - Költőnek el kell nézni az ilyesmit.

Radnóti finom, ironikus és a szakma nevében való köszönésszerű helyesléssel bólintott Sándor felé. Aztán, amiközben szavait - az utált pedagógia látszatától is észrevehetően félve - a mellékesség, a nemfontosság hangnemében igyekezett tartani, így szólt:

- Azt hiszem, Sándor, ha jól meggondoljuk, nem mindig az a fontos, hogy mit csinálunk, de hogy mint csináljuk a dolgot. Ha a kis műfajokban a legszerényebbet is, de kitűnőt produkálunk, az több önmegelégedésre adhat okot szerintem, mintha a „legnagyobb”-on alul nem adjuk, miközben beletörik a bicskánk. Több jót tesz a világnak, az életben való jóérzésünk, sőt, akár a szabadság ügyének - mert a vidámság nagy harcostárs - egy kitűnő kabarészám, friss dal, mint valami lapos, de ugyanakkor úgynevezett „nagyigényű” poéma vagy regény, amelyért, az előzővel szemben, dicsérően vállon vereget egy kritikus a Nyugatban, ne vedd célzásnak, Pali - mosolygott Szegi, a Nyugat szorgalmas kritikusa felé -, de ugyanakkor a kutyának sem kell.

Szegi Pál, ki szokása szerint közben az összes ott talált könyveket végigböngészte, most élénken figyelni kezdett, aztán tréfásan így szólt:

- Mi az, Miklós? Csak nem adtad rá magad a mulattató műfajokra? Bár egyébként abban, amit mondasz, igazad van.

- Eddig azt mondtad, Miklóskám - szólalt meg Sándor -, hogy utálod a kabarét. Még megérem - folytatta kajánul -, hogy maholnap szövegeket írsz Zerkovitz zenéjére. Akkor már inkább fordítsd le, Fodor példájára, a következő *Kékszalag*-ot - ádázkodott felém.

- A kabarét most is utálom, ha mosdatlan, obszcén és ízetlen, de eszembe jutnak játszi, pengeszerűen hajlékony, finom példák is e műfajban; mondjuk Heltai, Szép Ernő, Gábor Andor, no és a Reinitz-Ady dalok. Vagy Burns, Petőfi, Heine dalai például.

Sándor tovább harcolt:

- Sok büszke, komoly költő is törekszik erre, pár sikkes, országosan énekelt kabarészámra, meghiszem, ám savanyú a szőlő, mi? - adta ki mérge utózöngéjét barátunk. - De ha arról volna szó, hogy bekössem őket...

A könyvek közötti továbbturkálás közben, egy kötés alatt álló könyvet felemelve, Szegi most diadalmasan fordult Sándorhoz:

- Úgy! De ezt a vacakot szívesen kötöd be, mi?

Sándor elrémülve kapott a könyvhöz:

- Hiszen ez Apollinaire, te állat! - tört ki belőle keresetlen közvetlenséggel az elementáris megkönnyebbülés.

Szegi most nagy odaadással egy Apollinaire-verset kezdett olvasni, szemét félig behunyva, száját az énekelve ejtett szavak szerint mozgatva, kenetteljes, megnyújtott arccal szavalt; az ifjú, még a pályakezdet melegében izzó pap celebrálja így az istentiszteletet. Sándor, az Apollinaire-rajongó, nyitott szájjal, sugárzó szemmel, mint aki valamiben való nagy igazát hallja hirtelen, szürcsölte a szavakat. Radnóti, mint általában minden jelenségnél, aminek reá gyakorolt hatását túlontúl elárulhatná, s mint aki egy „nem e világra való, túl szép” valamit hallgat, rá oly jellemzően, „becsukta arcát”, miközben a Géraldy-könyv lapjain motollált ujjaival.

Természetem lévén, hogy nem szeretem a közös elragadtatások helyzeteit, és talán ezért gyűlölöm a koncerttermek tomboló, közös eksztázisait, amikor kifordult szemmel és bomolva, együtt úszik mindenki a gyönyörben, mint valami fantasztikus, szimultán latyakban: erős ingerem támadt, hogy ünnepet rontsak, és evvel megmentsem belsőmnek a tetsző dolgokkal szemben érzett és őrzött, érdes, erős jó ízét.

- Elragadó költő Apollinaire - mondom -, egy-egy verse a szó teljes értelmében olyan, mintha az eddigi nyelv-, asszociáció-, témakészletet tűzbe dobták volna, hogy abból valami merőben más, újdonatúj szülessék; irigylésre méltó, dalszerű könnyedséggel csinálja mindezt; csak az a kár, hogy műveinek nagyobb fele, az új hajszolt keresésében, sokszor mintha szándékosan csinálná, elrugaszkodott és - fejeztem be még élesebben, Frankl meghökkenését látva - modoros, értelmetlen vagy blöffszerű játék, ha úgy tetszik.

Szegi már ismerte ebbeli nézeteimet, Radnóti áthatolhatatlan arccal hallgatott; Frankl egy könyvrakás tetejébe ülve, tenyerébe hajtotta fejét, mintha várná, hogy ezek után csak valami rettenetes jöhet.

- És Picasso? - fordult felém aztán, mint aki már csak félig komolyan, még egyet kérdez, utoljára, egy menthetetlentől, mielőtt az valami iszonyúságban elsüllyed.

- Picassóval ugyanígy állok - folytattam a mintegy esztétikai elvetemültségem miatt alacsonyan ülő, szinte rituálisan vezeklő Sándor felé fordulva. - Tiszteletem a sznoboknak, akik természetesen mindent megértenek, de avval az óriási tehetséggel, amellyel pillangóként könnyed és kábítóan újszerű munkái révén a valódi művészetet szolgálja, megmenthetné a művészetben következetesen művészetet keresőket attól a dubiózus, rossz lelkiállapottól, hogy az általuk, kiváló művei alapján, ilyen nagynak tartott művésznek a legjobb akarattal is érthetetlen grimaszait látva, vagy avval kelljen ezeket lenyelniük, hogy idáig még nem jutottak az értésben (és ezáltal örök hiányosságérzésük legyen), vagy beismerjék, hogy a mester, túlhabzó kedvében, vicceket csinál („a zseni örök gyerek”), mint amikor a pajkos kölyök a társaságot elbűvölő, tapssal kísért, elragadó játék közben a derék híveknek hirtelen megmutatja az ülepét.

Szegi, mint valami, saját felfogásán már túlontúlmenő és már csak viccesen vett érvelésnél, jóízűen nevetve ütött a vállamra; Sándor csak csöndesen szörnyülködött.

- Ha elgondolom - szólalt meg most, kedvencére vonatkozó szavaimra csöndesen Radnóti -, mennyi batyut cipelünk a tisztes hagyományokban: azt is elképzelhetjük, milyen jó lehet a mindent összetörés, a mindentől megszabadulás mámora, amikor az ilyen alkotó, egy csomó elvetett szentséggel, „kötelező” mintaszerűséggel a lába alatt, körülnéz, és egy kis ideig élvezi a hagyomány megszakítását, a semmit. Ez az *élan vital*, a boldog bergsoni törvénytelenség, a mindig újrakezdés az, ami nélkül számba vehető művészet nehezen képzelhető, csak esztétikai-iskolás, szokvány-rabszolgaság; és ez a tudat az is - folytatta halkabban Radnóti, aki jól ismerte a közönyös hangon elmondott, fontos dolgok még hatásosabb pátoszát -, amely az új alkotóval, gyakran abban a félelemben, hogy szabályosat teremtve, már ő is a szokványba tokozódott, önmaga sajátlagos, tökéletes formáit is összetöreti, hogy a képtelennel, a formailag-logikailag szabálytalannal éreztesse maga és más előtt még saját hagyományaitól is mentes szabadságát. Ez a titka szerintem az Apollinaire- (és Picasso-) féle művészeti szeszélyeknek, végleteknek; bár ez ugyanakkor veszélyes, nagy önkontrollt, mondjuk úgy, józanságot kívánó játék. Rimbaud-t például a szétrobbanásig vitte a démon, amelyet nem tartott úgy kézben, mint az egyensúly eme szóban forgó, magukat hatalmukban tartó, szerencsés emberei. Dionüszoszi művészek ezek, az ekstázis minden lehetőségével, ugyanakkor az apollói alkotó nyugodt egyensúlyával. És nincs az a gesztus - folytatta Radnóti, szorosan megmarkolva egy lexikont -, művészi, emberi magatartási elv, persze a fasizmust kivéve, amit ennek, a világban olyan ritka egyetlenszerűségnek meg ne bocsátanék, ha erre szüksége van, a dolgok átélési kényszerében, a kifejezés megteremtése lehetőségében, amennyiben ezt fontosnak érzi, és egy nagy, felsőbb lelkiismerettel összehangolni tudja, az alkotás nagy hadjáratában. Van egy statikai gerincesség, ami az alkotási elvek, a művek stílbeli következetességében mutatkozik, és van egy mindenekfölött való, amely stílbeli és minden egyéb látszaton túl egyet néz csak: hogy mint éri el a maga szerinti legnagyobbat.

Frankl, aki közben kissé zavarodottan a könyvek között babrált, és valamire újból ráakadván, dühösen és fenyegetően feleségére nézve vágta azt a sarokba, most így szólt:

- Miklóskám, te evvel, amit mondasz, s ami szép és nálad is újszerű, úgy gondolom, salvus conductus-t adsz esetleg nem egy sviháknak. Talán túlontúl liberális lettél - folytatta, még egy könyvet vágva a sarokba.

Radnóti, miközben leült, és most már valami mángorlófélét vett a kezébe szórakozottságában, fanyarul elmosolyodott:

- Én kommunista vagyok, Sándor.

- Szerencsére nem derül ki a verseidből - szólt kissé kajánul Frankl. - A költő legyen elsősorban költő, ne politikus. Legjobban azt szeretem, ha a vers tiszta, szenvedélytelen érzést fejez ki - tette hozzá.

- Impassibilité! - toldotta meg a már akkoriban kommunista felfogású Szegi. - Semmit sem mondani, de szépen, ugye, komám? Mint Halász Gábor mondja, akivel kezet foghattok József Attilát illetően. (Ez a beszélgetés az 1930-as évek elején zajlott le.)

Sándor sértődötten tiltakozott:

- Attilát nagyon szeretem; egyetlen politikus költő, akit esztétikailag is komolyan veszek.

- Attila a politikai mondanivaló és a költőiség egyik legszerencsésebb szintézise - szólt Radnóti. - Attila nagy költő. Hogy keveset mondjak: már rég megérdemelte volna, különösen a *Medvetánc* után, a Baumgarten-díjat. Legutóbb Kosztolányi és Basch is mellette volt. Leszavazták őket.

- Babits nem szereti Attilát. No de te sem kaptál tőle sok jó szót a Nyugatban, Miklós - dugta ki a fejét a könyvekből Szegi, ahová megint belebújt.

- Akit Babits nem szeret, egye meg az egeret - kezdett verselni egyszerre Sándor.

Még tovább folyt a beszéd valamiről; Radnóti elhallgatott. Úgy tudott hallgatni, mintha ott sem volna, imént még izgalmas tárgykörétől, környezetétől távol, egész jelenvaló, látott, körülhatárolt, ottlévőn túl, idegenül. Néztem, és nem tudom, miért, egyszerre elnehezedett a kedvem.

Mintha egy későbbi beszélgetés alkalma vetette volna előre árnyékát... az, amely köztünk később, majdnem tíz év múlva történt...

KIUGRÁS A KOMOLYSÁGBÓL

Sötét dolgokat messze előrevető volt az a találkozás Radnótiékkal, ama emlékezetes napon, és jöjjön most egy derűsebb együttlét emléke egy másik (tragikus végű) valakivel; az itt elmondott epizód hadd aranyozza be a baljóslatúakká árnyalódó emlékezéseket.

Még első könyvem megjelenése idején történt: Gellérivel, e bikahomlokú, viharfelhő-üstökű, szikrázó szemű vasgyúróval elhatároztuk, hogy elbúcsúztatjuk az 1927-es évet. (A következő évben utazott Gelléri ösztöndíjjal Berlinbe.)

- Csak nő ne legyen jelen - mondta (mint meglátjuk, kissé okkal) sötéten.

Szó nélkül hagytam a dolgot, mert úgy találtam, hogy Gellérinek igaza van. Ha az ember valami nagy, nevezetes dologra készül, mint mi készültünk, ne keverjen nőt abba, ha nem akarja, hogy az egész a tragédiákból és vígjátékokból közismert szokványba fulladjon. No de

hogy is ünnepeljünk, hogy a dolog valóban érdekes legyen? - tanakodunk. Gelléri most a homlokára csap:

- Van egy nagyszerű ötletem. Tudod, mit? Menjünk ki az erdőbe!

- No, és ott mit csináljunk? - kérdezem kissé meglepetten.

- Te magaddal hozod legújabb verseidet, én meg elhozom egy novellámat, és ott felolvassuk a manóknak - mondja lelkesen.

Gelléri abszolút költő volt; megszoktam már nála, hogy az álom és a valóság számára gyakran egy, mégis olyan képet vágtam, mint aki a nála megszokotton is túlmenőnek látja a dolgot.

- Tizenkettőkor - folytatja Gelléri ugyanavval a révedező szemmel, amellyel az általa oly józanul és élesen megírt kisemberek ríkattató vagy bohó dolgait látta meg - a fáknak téli ezüstcsengői megszólalnak, és megjelennek a hónapok manói, pont tizenketten.

- Értem. És mi akkor felolvasunk nekik, ugye? - folytattam, gondolván, gyerünk, ha már benne vagyunk. - De nem hosszú a novellád? Mert az erdőben ilyenkor hideg van. Én egy rövid verset olvasok fel a tavaszról.

Gelléri elragadtatva nézett rám. Hogy imádta a bolondságokat ez a nagy gyerek; nem találhattál ki olyan nem mindennapi dolgot, hogy ne tapsolt volna neki; ő, aki a nehéz szagú, gőzölgő ruhák közt oly rendkívüli dolgokat álmodott, s a forró, fojtó párákban hajladozó tündérek alakjait látta; vagy miközben a páncélszekrényeket emelgette, a gurtnival feszülve - „hórukk”! - úgy érezte, ha akarta, hogy angyalok szárnyaival repül az égben.

- A múlt héten hómunkásnak jelentkeztem, és minden éjszaka havat hánytam, így összegyűjtöttem egy kis pénzt. Ehhez hozzáteszem, amit Szabó Lőrinctől a Pandoránál egy írásért kaptam, s biztosan neked is akad valami; kiviszünk az erdőbe egy demizson bort!

- Leülünk egy nagy fa alá, és dalolunk, amíg a kísértetek nem jönnek - mondom én.

- Csak nőnek ne szólj - ismételte Gelléri, miközben vidám, szilaj tüzekkel teli szeme kissé elhomályosodott. Akkoriban hagyta őt el szerelme, az ábrándos és széplelkű E. L., és barátkozott össze a posta-vezérigazgatóval, aki szintén ábrándozó és „másra született” ember volt, és szerette a költészetet és a furcsa, lázas Gelléri-írásokat. A réveteg szemű E. L. a postás mellett sem tartott ki; ott van most férjnél valahol Afrikában.

- Nem hívok oda nőket, ne félj, megfázik a lábuk a kis cipőben, abban a nagy téli erdőben - nyugtattam meg Gellérit. - Most az egyszer mulassunk férfiasan; a nők különben sem szeretik a bort, a téli erdőben, kísértetek között, és legalább az év végén hagyjuk a velük mindig felmerülő problémákat.

Gelléri elgondolkozott. - Két költőt kellene még meghívni, akik bizonyára örömmel szilveszterezznének a téli erdőben, Füst Milánt és Kassákot - mondta Gelléri elmerengve.

Ez a két elvont ember volt ugyanis az, akit képtelenség volt még elképzelni is ilyen kiránduláson.

- Szólok nekik, biztosan boldogok lesznek, hogy meghívjuk őket.

A Tímár utca sarkán, a kijelölt időben ott várt Gelléri, tekintélyes demizsonnal a kezében. Nem éppen vastag tavaszi-őszi kabátja volt, rajta egy kis prémecskével, amit szerető anyja varrt rá; szokása szerint hajdonfővel és a mindig hordott, iszonyú nagy cipőben. Kassák és Füst nem jelentek meg, „elfelejtettünk nekik szólni”, azt hiszem; pedig, gondolom, sajnálták volna, ha megtudják, hogy mit mulasztottak.

Felültünk egy villamosra, amely a hegyek felé szaladt, s a végállomáson nekivágtunk az útnak fölfelé. Az volt kissé az érzésem, hogy tulajdonképpen kölcsönös tréfa, egymást beugratás eszközei vagyunk, akik most, hogy tovább folytassuk, egymást lessük, hátha meggondolja magát a másik, de azért tovább csináljuk. Ám rosszul ismerte Gellérit, aki azt hitte, hogy egy-egy hajmeresztő bohóság közben hirtelen józansága felbokrosodik.

- Az egyik manónak zöld szeme van, láttam a múlt évben - kezdte, miközben a kotyogó hasú demizsont előre-hátra himbálva lépett. - Elhoztad a tavaszi verset? - kérdezte gondterhesen.

- Elhoztam - mondom én. - De add ide a demizsont, hadd vigyem én is. Közben húzhatunk is belőle egyet-egyet. Kezdd el, komám.

Megtekerte a demizson nyakát, aztán feltartotta a csillagok felé. - A Kozmoszra! - kiáltott, a nála olyan természetes Gelléri-lendülettel, aztán a hidegen öblögő bort a szájához emelte. Ennek a lázas, az álmot mint józan valót élő gyermeknek kell mosodákkal, gurtnikkal, piszkos tulajdonosokkal bajlódnia, és szerkesztőkkel, kiadókkal és az élettel - rémüldöztem hirtelen ráeszméléssel. - Ennek a javíthatatlan, menthetetlen költőnek!

Ittam én is, keserűt, iszonyú nagyot, hogy derüljek, mert valahogy hirtelen elugróban volt a kedvem.

Megérkeztünk az erdőbe, a fenyőtörzsek között tele volt ezüst ködde l, ebbe élesen világítottak bele a fák zúzmarás ágai, ahogy a holdfényben szikráztak. Lebűvölve álltam egyszerre egy varázslatos, néma, a szó teljes értelmében véve tündéri világban. Nem is vettük észre, hogy suttogva beszélünk, mint a hivő a templomban. Az egyik fa alatt, dudorodó mohákon, a fenyőtűk sűrű, száraz, vörös szőnyege terült.

- Ezen a helyen táncolnak - mutatta Gelléri a terepet, miközben néhány száraz ágat egymásra dobott. - Nemegyszer láttam őket. Mint kisfiú egyszer itt aludtam. Kerestek, és megtaláltak. Apám akkor jól elvert - suttogta ünnepélyesen. - Itt aludtam, mert látni akartam a manókat.

Megborzongtam, nem tudom, mitől. Az újlaki toronyóra fél tizenkettőt ütött.

- Igyunk, komám - szóltam. - Úgy érzem, különben elvisz az ördög.

Ittam, s odanyújtottam az edényt. Gelléri elmélyedve, komolyan ivott, mint aki egy feladatot teljesít, aztán szájától elvéve az italt, suttogta: - Itt vannak! Ott ni! Hogy bodrozza leheletük a zúzmarát! Nézd csak! - szólt lelkendezve, és nézett avval a tüzes, réveteg s a józan valót is éppúgy meglátó szemével, mint aki látja is azt a valamit; és a költő olyan, akkor lát és azt, amit akar.

- Már gyülekeznek - súgta. - Most meggyújtom a tüzet.

Gyufát lobbantott, és a lángot a tisztásra rakott fenyőgallyak alá dugta. Sercegve, majd vidáman pattogva, mintha a földből kiszabadított, ujjongó tündérek volnának, nyúlongtak a lángok, és karcsú, piros testükkel táncoltak, hajlongtak az ezüst éjben. Gelléri most fogta a butykost, és egy kis bort loccsantott a lángba: - Gyertek! - szólt utána, aztán elővett egy papirost.

E pillanatban mintha valaki megmozgatta volna mélyen amott a gallyakat, zizegést hallottam... Ott benn hullni kezdett a dara, és hátul, mélyen, a tejszínű derengésben egy ezüst szakáll jelent meg, és két szemet láttam. Gelléri közben szokott lelkesedésével olvasott, mint egy teremben, miközben úgy éreztem, a hideg jár a hátamban.

Megrántottam: - Valaki ott van, ott benn. Minket néz.

- A manók, tudom - folytatta Gelléri az olvasást, egymás alá téve a lapokat közben. A következő pillanatban a tizenkettőt kezdte kongatni az újlaki templom harangja. Mintha a földről eltávozó élet messzi, melankolikus búcsúja volna, úgy zengett a harangszó az ájulatos fehér világban.

Gelléri most befejezte az olvasást, aztán fogta a papirosokat, és bevetette a lángba. - A legszebb írásom - suttogta. - Pár nappal ezelőtt adta vissza Osvát. (Szerencsére kiderült, hogy volt belőle még több példány.) Aztán zsebéből gyorsan előrántott két poharat. - Fogd! - Töltött. A következő pillanatban elképedve nézem, amint a szakáll ott benn megmozdul és jön: és egyszerre előttünk áll egy valaki.

- No, akad ott talán még egy harmadik is - szólalt meg most a „manó", a kristálytiszta csendben, megsimogatva az ezüstszínű szakállt, amely a maga derességében, úgy tűnt fel, hogy amint megérintette, megcsendült.

Bennem hirtelen megállt a vér. Gelléri ránézett a jelenségre, aztán zsebéből - nem kis csudálkozásomra - előhúzott még egy poharat, odanyújtotta, és töltött neki is.

- Isten éltesse, Gelléri úr - nyújtotta a poharat most a manó, és koccintott, aztán velem; én, mintha álmodnék, gyorsan töltöttem utána még egyet, hogy tán felébredek.

A harang az utolsót ütötte. E pillanatban Gelléri a három kiürített poharat odavágta a fenyőhöz, s utána még kilencet, amit a zsebéből egymás után kihúzott.

- Éljen az új világ! - kiáltotta, aztán megfogta a kezemet és utána a „kísértet"-ét.

- Örülök a szerencsének, de hát tulajdonképpen hogy került ide, Murhanek úr? - kérdi Gelléri a kísértettől; úgy tűnt fel - vagy képzeltem -, hogy szeme hamiskásan megvillant.

- Hát láttam messziről az urakat, és gondoltam, csak megnézem, hogy mit csinálnak ilyen éjszaka az erdőben. Aztán meg, gondoltam azt is, részt veszek az ünnepben, amikor megláttam a demizsont. Hát még egyszer boldog újévet kívánok!

Murhanek úr az erdőkerülő volt. Ott lakott Gellériék mellett, a Tímár utcában, néha együtt cipelték a páncélszekrényeket.

Még máig sem tudom, hogy véletlenül került-e oda abban a pillanatban az erdőkerülő, vagy a bolondos, álmai realizálásában kifogyhatatlan Gelléri rendelte oda a hatásos játék kedvéért a szakállas, vén óbudai tündért? Mert, mint már említettem, sose lehetett tudni nála, hol végződik a valóság, és hol kezdődik az álom.

ROZVÁNYI A TOMPA UTCÁBAN

Mielőtt továbbmennénk az időben és a dolgok rendjében, ne mulasszuk el, hogy visszanézzünk még, a múltakra, emberekre, akik elindulnak - és képességeik és szerencséjük szerint, az új és új élményektől gazdagodott műveikkel gyönyörködtetnének még talán a jelenben. Gyönyörködtetnének, vagy elkeserítenének, aszerint, hogy akikkel találkoznak, hogyan állnak egy művel vagy emberrel szemben; mert hogy egy mű, egy jelenség nagyszerűsége mindig és mindenkinél az elismerést vonja maga után, az nem éppen törvényszerű, éppen annyira nem, mintahogy - és ez lenne a természetes - az ilyesmi is megtörténik.

Ne menjünk tovább, mert ez csak úgy volna ildomos, ha előbb visszanézünk; és amiközben azt tesszük, négy és fél évtized távolában, ha elsápadva és az idők savától kiszíttan is, egy momentum ötlik a szemünkbe. Egy könyv: a *„Virrasztó"*, Rozványi Vilmos 1920-ban

megjelent verseskönyve. „Húzzátok meg a harangokat, új nagy költő született!” - írta Lázár Miklós, a költőket kedvelő szerkesztő, lapjában. Lázár neve azért is megmaradt emlékeimben, mert - később - A Reggel minden számában, elegáns tálalásban, megjelentetett egy-egy - és hozzá megjelenésre érdemes - verset. Szegény Juhász Gyulának, József Attilának, Szép Ernőnek és annyi másnak ez a megjelenés, no meg a pénz s a könyveiket mindig méltató, néhány szíves sor sokszor örömet szerzett. „Kleine Fische, gute Fische”, mondja a német közmondás, és a költők nem voltak elkényeztetve akkoriban.

Mélységeket, gondolati, érzésbeli szenvedélyeket, „új lázakat” tartalmaz Ady-árnyalású, de önálló stílusú, gazdag formaművészetű versekkel a *Virrasztó*, ez a ma még számba veendő könyv és nagy ígéret. Miért ígéret, arról érdemes beszélni, mert olyan dolgok ezek, amelyek sok igazi tehetséget, erőt - hozzá a jó munka illúziójával - elszívnak a költőből úgy, hogy nem veszi észre maga sem.

„Rozványi a Tompa utcában / nem fog butykoson tönkremenni”, zengi a költő, a Nyugatban még Adyval együtt futó versében. A költő nem ment butykoson tönkre, valóban; tönkrement az 1920-as évekbeli sajtóban. Az anarchista forradalmár, pénzgondok nyomorultja abban a szerencsében részesült, hogy az *Új Nemzedék* című napilaphoz került. A költő azt hiszi ilyenkor, hogy „megadja az Istennek, ami az Istené, és az ördögnek, ami az ördögé”, és a vége aztán sokszor az, hogy elnyeli az ördög.

Ismerjük már ennek a rendjét. A felfogásától idegen miliőben (s egy napilap, egy redakció levegőjétől a költő általában apriori idegen), ha már a poéta az őt becsülő *európaerebb* emberek jóvoltából - bizonyosképpen odacsempészve is és szükségképpen válogatásra módot nem lelvén -, arra a kitűnő helyre bekerült, úgy gondolta, megírja verseit magának úgy, mint boldog-boldogtalan facér korában írta, és amellett ellátja a munkáját (idő múltán tördelő-szerkesztő lett), sőt, még a verset, tárcát is „összeüti”, amelyet a lap, a sajtóvállalat, elvégre is őt evvel kitüntetően, tőle kíván. A költő megírta a közleményt, mint annyi más ilyen helyzetben, persze, a „gondolj egy kicsit lapunkra, olvasóinkra is” tekintetbevételével. Az ilyesmiből aztán az következik, hogy a költő a mind kevesebb önmagáért való vers alkalmai mellett s a hivatás fájdalmas kérdőjeleit eltolva magától, lassanként már csak az ilyen megrendelési alkalomra és a „lapunkra és olvasóinkra” gondolva ír, „írogat”. A zűrös, lázas ember életbiztonságba - és a betű lassan a közhelyekbe - szürkül.

Három periódusában találkoztam Rozványival; az előreugró, büszke, nagy homlokú író római vágású arcával még a feltörekvő biztonságával üdvözölt, nem sokkal a *Virrasztó* hősi korszaka után. Még nagy remények, hitek ragyogtak benne; *A tilalmason* című regényében a föld kérdései égnek.

Aztán az 1920-as évek közepén találkoztam vele még, amikoriban rajongója, Aradi Szabó István, aki mint költőre, őrá (és Zsolt Bélára) esküdött, keserűen és tömören fejezte ki legújabb véleményét szeretett költője legutóbbi és már nem a *Virrasztó*-val rokon, „gutgesinnt” verseiről. „A költő pökött egyet, és utána még egyet, egy lant alakút. Az utóbbit némi célzattal” - fanyalgott Aradi Szabó.

A költőt a *Virrasztó* ígéretes korától messze vitte az állandó „gondolj lapunkra és olvasóinkra”; ama évekbeli élet, amely a költők számára vagy büszke, a pusztulásig független, állástalan nyomorúság volt, vagy sokszor elszürkítő (a legjobbaknál önmaguk magasságait az idegek bomlásáig nem hagyóan keserű, néha dühbe vagy nihilista meghasadottságba kitörő lázadás), állásukkal való megalkuvás. Ez volt ama kor, amelyről való nézetét Aradi Szabó, hogy még egy aranyköpését idézzük, így fejezte ki egy másik axiómában: „Cukor az élet, komám, csak minket nem engednek szopni.”

Aztán 1945-ben találkoztam újra Rozványival, az *Új Idők* szerkesztőségében; hangja fáradt, arca megtörött; versei rezignáltak, fel-felvillanásokkal régi-magukat keresőek. Az ötvenegynéhány éves költő felett roskasztóan ment el az élet. A *Virrasztó*, vádoló, lázadó nagy ígéreteiben, a költő szemében már csak legyintést kiváltó emlék volt a távolban.

Alkui, harcai, kényszerű fojtottságaiban égre törő dühöngésű vulkánzásai, régi, nagy tüzének feldobott szikrái között bizonyára mélységi titkokat is vetett a színre még a lázongó költő nemegyszer. (Meg kellene néznie valakinek ezeket a maradványokat.)

Forró, izgalmas alkalmak ünnepi tógáiban, pulpitusokon, széles, nagy mondatokkal vagdosó, tribuni jelenség gyanánt ötlik szemembe a markáns, fölényes, kiábrándult és ugyanakkor szenvedélyektől lobogó tekintetű Zsolt Béla. A nagy svádás publicista, a szó legjobb értelmében polgári radikális, a húszas évek elején megjelent *Igaz könyv* verseskötet költője. Milyen neve volt! No de akkor sem sajátos, dekadensbe játszó, bonyolult és modern érzésvilágot kristálytiszta formákban kifejező versei miatt. Hanem a csodálatos lendületért, amellyel el nem múló példájú publicisztikájába fogta egy - szerencsére elmúlt - államrend visszásságait. Izgatott, nagyvonalú publicisztika volt ez, „a kor tükörképe", mondaná az ember. Zsolt Béla annak egy nagy szektorában - az izgatott, új időket akaró, és a radikális polgárság keresztmetszetében - az is volt a két háború között, és még azután is.

Zsolt Bélát, a költőt, Rozványihoz hasonló költői lehetőségeiben felszívta az újságírás; annál fájdalmasabb ez, mivelhogy nem szabály. Vannak költők, akiknél a publicisztika még ösztönzi, szüli a mondanivalót; elég ha Adyra vagy Juhász Gyulára gondolunk. Zsolt Béla feladta a lírát - a dekoratívabb, hangosabb szerepért, azért, mert ezt hasznosabbnak, szükségesebbnek látta talán; azonkívül a szellem tehetséges embereinél előfordul, hogy megirigylik a köznapok szereplőinek babérait, s a maradandóságnak szánt képességet a gyorsabb eredményű szerepekre fordítják.

A felszabadulás után találkoztam Zsolt Bélával; furcsa módon bár, de akkor először. A Kaczér Vilmos által (akivel egyébként egy darabig együtt szerkesztette *A Toll* című hetilapot) szervezett *Bródy Sándor Társaság* egy rendezvényén szerepeltünk együtt. Ugyanakkoriban találkoztam a már nem újságíró Rozványival megint. Nemes rom volt mind a kettő, a húszas év-elők eme két, oly nagyon sokat mutató, ifjú költője, régi magához képest két keserű rom. A radikális polgári publicista nehéz, fülledt lélekgyüledékeiből azonban még ágyúk villantak és dörögtek, messze zengve egy darabig a *Haladás* című hetilap hasábjain.

Haladó hagyományainkat, feledőbe menő, szép dolgainkat kutató irodalmárainknak bizonyára érdemes volna evvel a Zsolt Béla-hagyatékkal is foglalkoznia; nagy harcos volt ő, és - ahogy szokták mondani - igaz mestere a tollnak.

A kettő után megállnék, szeretnék vidámabb arcokhoz menni, tekintetemmel másfelé fordulok. Befelé néző, kék szemmel, gyerekes-banális és tán csak a költőt, a védtelen, örök gyermeket maszkírozni szándékozott bajuszkájával, félszegen, szelíden áll előttem Pásztor Béla...

Itt van előttem, éppen kéziratot olvasok az Athenaeumban, ahogy a lélekmoccanásra felemelem fejem, az emlékek szelíd szelében.

- Hogy vagy, Béla? - kérdezem. - A versantológiába hoztál talán valamit?

Versfolyóiratokat szerkesztettünk akkoriban Mátyás Ferenccel és más fiatalokkal. Hogyan adtuk el aztán, azt ő tudja nyilvánvalóan, a mennybéli Úristen.

- Örülök, hogy látlak, Béla - mondom megint, és nyújtom kezemet feléje.

- Örvendek, hogy látsz még - mondja sűrű éberálmomban (és belőlem); kék szeme mosolya mélyen ott benn, és arcán az a nyájas lélekelömlés, mely szeretetreméltóságában oly szeráfivá

tette ezt a nem idevaló öreg gyereket; - örvendek, hogy él még nektek a *Bábuk és halottak* és a *Méregkóstolók* költője; de én már ott fekszem Volhiniában, egy tömegsírban, a martalócok és gyilkosok kezén pusztulva; az emlékek és ábrándok árnyai között vagyok, barátom.

Az álmok és víziók szelíd, félszeg költője ott van, hajh, ahol a többi, akit megöltek, az életet szebbé tevő mondanivalókkal a fejében, mert az emberi őrületek változata történetesen éppen olyan formát váltott: és lám, folyik tovább a világ, az élőkkel (kik elvégre éppúgy érhették volna ezt a sorsot). Mint amikor a seregből kiemelnek egy csomó baromfit vagy juhot, levágni, és a többi csak tovább baktat, fal és tenyész, a létezők hitvány és bárgyú, egynapi életében. Meggyötörtek, meggyilkoltak a háború megölt millióin kívül egy iszonyú tömegű hús-vér, érzékeny idegembert, oly ördögi kedvteléssel, mint amikor a gonosz kölyök egyenként tépi ki a bogár szárnyait: és az élet menete íznyit sem rendült, és az ember - az értelem gúnyja, az okulást nem tudó és nem akaró - nem tartott egy csillagokig hallható penitenciális lelkiismeret-vizsgálatot, múltjával való leszámolást; aki bírta, marta, akit elkapott a rém, „pechje volt" - és minden megy tovább...?!

Kárpáti Aurél betűt imádó, rosszul látó, de a szépségekre éles, okos szeme fedezte föl a vizionárius költőt, és vezette elő a *Vajda János Társaságban*, patronálta (az ifjak mentora, „Mikes apánk", nem volt már akkor) a Pesti Naplóban. Nem jó idő jött a költőkre azután, hogy Mikes kilépett az életből: az újságok, a tehetségek felfedezése után, másféle szenzációkba fúltak. Költőnket azonban nem temették el verseivel együtt, Vészi Endre gondozásában és szeretetteljes előszavával antológia jelent meg Pásztor Béla verseiből.

Emlékezéseim célja - többek közt - előhívni, az övével együtt, a szeretett árnyakat, és - ami mondanivalójukból még bennem zeng - a maiak előtt idézni, és az emlékekkel, idézett szavaikkal felkelteni a vágyat a késeiben, hogy miközben az elmúltakról hall, kényszert érezzen fellapozni az oly sok hévvel, lázzal a kortársaknak (és lelkük mélyében igazolásul), pályájuk érdemességének elfogulatlan bíráiként, nekünk írt, régi könyveket.

BÜSZKE SENKIK ÉS FÉLÉNK NAGYOK

A múltkoriban egy pompás és sűrű évfordulókban sok mindent megélt középület előtt sétálgattam, és sorokat írogattam noteszembe, mint a tájakon átutazó, aki csöndben írja, amit lát, okulásul, tanulságul, isten tudja, kinek, de mindenesetre, hogy legyen meg a beszámoló, mire a végállomáshoz megérkezik. Jártam a nevezetes épület mellett, és eltűnődtem. Nevek jutottak eszembe, arcokat láttam, hangokat hallottam; mennyi szereplő, s egymást váltva, mennyi melldüllesztés, fontoskodás, elmúlt, tikkasztóan izgalmat sugárzó napok hősei, hány és hány; a történelem zajlott, a játék bomlott, s ma visszanézve, a nevek köd- és hangfoltok: - Cirkusz, cirkusz! - mondom magamban még, míg itt sétálok, és nézem a házat, a szereplések, könyöklések, karrierek házát. Hol vannak ezek, és mit tettek? - kérdem, s keserűen, búsan és egy kicsit gúnyosan mosolygok, miközben csöndesen, nyugodtan fogom a pici ceruzát. Ezek a híresek, fülsiketítők, „nagyok" ott lebegnek a semmiben, talán ha a ceruza-megírta-emlékek, múltak acheroni árnyai közt; s ha a ceruza meg nem írja: nem e kályhacső nadrágos, nyakkendős, pohos, hasas, bűzös, piszlicsári, napi könyökkarrierek: de istenek süllyednek el, olümposzaikkal együtt, ó, Homérosz!

Hát fogd a ceruzát, pajtás - mondom magamban, és eszembe jutnak másféle szereplők, a nagy zajú sereg mellett, a nap akkori hősei mellett (akikre azt mondta a „spísz", a csak sikert, pénzt, hatalmat respektáló mindenkori kispolgár: „Az a Sztranya vagy az a Bethlen, az igen, az valaki: de ez a koszos, ez a költő? ugyan kérem!"): eszembe jutnak ezek az akkori

„senkik”: akik ma ugyancsak élnek, betűkben, szobrokban; mert à la longue igazságos az idő, és ha idejében a falatot nem is, de a következő időben kiutalja a költőnek az utcát, a szobrot, a nevéről szóló darut, fogpasztát meg hashajtót, ó, József Attila vagy Juhász Gyula és ti többiek, kik oly kicsik voltatok, szúnyogok a politikai óriások mellett, oly picik: ma pedig ők... Csak fogd meg a ceruzát, barátom...!

Egyik napján ama nagy politikusokkal teli időknek, a húszas évek közepe táján, ülök a szerkesztőségben, amikor félénk, nagyon félénk kopogást hallok.

- Lehet - mondom. - Tessék csak. - Az ajtó lassan, nagyon lassan nyílik; az ajtónyíláson benyomul egy szakáll, utána egy egész fej, roppant óvatossággal, két fekete szem pislog körül, aztán a fej gyorsan visszahúzódik, az ajtó bezárul megint.

Hát ez az öreg mókus meg kicsoda? - idézem úgy, ahogy akkor az érzés átfutott a fejemen.

Utánamentem. Az ajtó előtt közepes termetű, fekete, kissé kopott ruhás, nyűtt-keserves arcú, magas galléros ember állott, szakállában motozva, bizonytalanul ide-oda tekingetve, mint aki eltévedt.

- Kit keres, kérem? - fordulok oda emberemhez, akit olyan nyugalmazott könyvelőfélének gondoltam, afféle jámbor újságok-rémének, amilyenek, miután mesterségükből kikopnak, vagy nyugdíjba vonulnak, emlékiratokkal, versekkel vagy regényekkel ott settengenek a lapok tájékán, reménytelen ostromlóiként a szerkesztőknek és kiadóknak.

Az öreg rám nézett; amint jobban szemügyre vettem, volt az arcán valami Batu kán-os és különös, ami meglepett.

- Mikest kerestem - felelte bizonytalanul. - Pesten vagyok, hát gondoltam, megnézem - motyogta, s utána tanácstalanul pislogott rám.

- Tessék bejönni, várja meg Mikest. - Betuszkoltam a szobába, leültettem. Féloldalt ül a széken, néz rám, pislog, látszik, legszívesebben elmenne. „Szegény, szegény emberke - gondolom magamban -, az is lehet, hogy biztosítási tisztviselő vagy postamester vidéken.”

- Kéziratot hozott talán? - kockáztattam meg a számomra kellemetlen csönd megtörését.

A fekete szem rám pillant, mintha valaminek hirtelen átrebbent, bánatos tudomásulvétele és önmagának beszélő irónia volna a tekintetében.

- Igen - mondja, és matat a zsebében. - Kéziratot hoztam. Egypár verset. Rövidek, kérem.

- Tessék ideadni, átadom Mikesnek, ne kelljen rá várnia. Vagy - nagylelkűsködöm - elolvasom szívesen.

Emberem feláll, egyszerre állunk föl, zsebéből papirosokat szed elő, ideadja, én nagyon hivatalos, fontoskodó képet öltök, leülök, kinyitom a papirosokat. Versek, a jellegzetesen alul lerántott „a” betűvel az van aláírva: Juhász Gyula.

Megvallom, igen röstelkedtem. - Ó! - ugrottam fel. - Ne haragudjék, Mester, nem ismertem, nagyon örülök!

- Ó, ó - mosolygott gyerekesen, és úgy láttam, boldogan, zavaromon, és szorongatta a kezemet, én meg az övét.

- Ez a jobbik eset - mondja csendesen, erőlködő mosollyal -, ha nem tudják, ki vagyok. - Mert volt úgy is, hogy jól tudták, és ráadásul meg is raktak alaposan.

Hogy közbevessem, bizonyára kevesen tudják, a nem beavatott olvasók közül, hogy Juhász Gyula, az Anna-dalok, a borongós, fájdalmas zenéjű, csodálatos versek életidegen költője (hogy evvel az itt szórul szóra veendő közhellyel mondjam): aktív harcosa volt a forradalom-

nak, 1918 októberének és 1919-nek. Rendőrrohamokban, munkásfelvonulások élén haladva megkardlapozták diákkorában, 1919 áprilisában pedig, amikor a franciák megszállták Szegedet, egy ellenforradalmi gyűlésen bátran megjelent, s egyik rágalmazónak odakiabált; megverték, és kidobták a teremből. Ez a költő csak a maga ügyeiben volt gyáva, félszeg, ha közügyekről volt szó, az esztelenségig férfias tudott lenni és bátor.

Juhásszal ismerkedésem pillanatában Mikes lépett be, Szántó Rudolf és Bálint György társaságában, akik a *Pesti Napló* munkatársai voltak. Szántó ismerte már, Bálint bemutatkozása után csöndes rokonszenvvel és tisztelettel nézegette Juhászt, aki az őt meleg örömmel köszöntő Mikes és az őszintének érzett új hívek társaságában, különösen, amiután a versek, Mikes szeretetteljes cinizmussal kifejtett nagy tetszésére, kézről kézre jártak a jelenlevők között, meglepő módon egyszerre kicserélődött. Mikes mindjárt ráírta az Mg. jelet az egyikre, ami azt jelentette, hogy a verset a Magyarországnak adja megjelentetés végett. (A Magyarország szerkesztője, Magyar Elek, kijelentette egyszer, hogy őt csak két költő érdekli közlés szempontjából, Juhász Gyula és Oláh Gábor.)

Mikes a két verset most beírta a könyvbe, aztán odatolta azt Juhász elé, hogy „írja alá keresztben", utána a nevet, a versek címét és az összeget ráírta egy papirosra, amit én szoktam neki vonalozni, mint hajdan csináltam iskolás koromban; mert mint jegyzői írnok már vonalvezető nélkül írtam, nagy büszkén, a sima papiroson. Aztán Mikes a fiókban levő Modiano-dobozból kivette a pénzt, és odaadta Juhásznak, aki sürgősen eltüntette azt egy irtózatosan nagy, de láthatóan üres bugyellárisban. Mindez percek alatt zajlott le, amely ténykedések közben udvarias mosolyokon, fejbólintásokon, szeretetteljes gesztusokon kívül, amelyek Juhász felé irányultak, nem történt egyéb, a ritka vendég, a vidéki költő jelenlétével kapcsolatban. A további nem váratott magára, amint a szobába váratlanul belépett a kitűnő és tekintélyes újságíró, Lestyán Sándor. (Egyelőre a nap hőse, amíg nem jön az, ami a továbbiakban következik...)

Lestyán, az irodalmár, a riporter, a társaságok dísze, a különösségek kedvelője, nemrégiben egy délután valósággal berobbant a szerkesztőségi szobánkba, és szórul szóra értve, lerogyott a Mikes asztala mellett jobbra elhelyezett „vallatószékre", ahol az újonnan kézirattal jelentkező írók, költők ültek, jobban mondva, szorongtak, miközben Mikes körülményeikről faggatta őket. (Legutóbb egy díszes öltözetű dáma ugrott fel sértődötten a vallatószékről, és Mikes csöndes hunyorgása közben kérte ki magának, amikor az öreg azt kérdezte tőle, hány éves.)

- Egészen odavagyok! - nyögte Lestyán, előbb említett berobbanása után, majd egy csomó verset tett le az asztalra. - Ismeretlen Ady-versek! - vetette oda tettetett blazírtsággal, és diadalmasan és mondhatatlan fenséggel körülnézett.

Izgatottan olvassuk. - Méghozzá kitűnőek is! *A Halottak élén* korszakából valók - állapítottam én meg nagyképű szakértelemmel.

- Lestyánkám, holnapra írja meg a kísérő szöveget. Vasárnapra leadjuk *Az Estbe* - mondja Mikes. Ez történt ama napon, amikor Lestyán berobbant a szobánkba.

Ma pedig éppen ott tartunk, hogy a Juhász, Mikes, Bálint György, Szántó Rudolf és köztem önkéntelenül adódott társalgás éppen megindult, amikor újra belép Lestyán a nap és „az ismeretlen Ady-versek" hőse. Úgynevezett szép ember volt Lestyán, Gaál Franci színésznő férje; egy sok diadalú és ezt éreztetni már szükségtelennek tartó újságíróhoz méltóan felöltött szerénységgel jött be, és a nyilván éppen az imént látott munkatársaknak nem köszönve, élvezte a sikert.

- Szép az oldal, mi? Egész jól festenek ezek a... - mondja Mikes, mialatt Lestyán előrántja a felfedezést tartalmazó lapot a zsebéből, és leteszi az asztalra.

- Hallom, Salu (Salusinszky, a felelős szerkesztő) először nem lelkesedett az ügyért - mondja Szántó. - Azt mondta, az ilyen felfedezésekkel sokszor bakot lőnek.

- Megmagyaráztam neki, hogy bekapom a saját fejemet, ha ezek a versek nem igaziak - mondja Mikes.

- A Központi Sajtóvállalatnál (katolikus laptröszt) meg fognak pukkadni - teszi hozzá Lestyán diadalmasan.

A mindig udvarias, szeretetteljesen ironikus, de kikutathatatlan arcú Bálint s a mindig lendületes Szántó Rudolf bólintott.

Nézik a lapot, amelyet Lestyán most szétterített az asztalon. Mikes odafordul Juhász Gyulához:

- No, hát ehhez mit szól, Gyula? - Juhász nem érti a dolgot, bizonytalanul, kérdően pislog.

- Az ismeretlen Ady-versekhez! - mondja Mikes, és jóízűen szívja a cigarettáját. - Lestyán úr felfedezése. - Az udvarias Lestyán most kezet nyújt Juhásznak, kölcsönösen valamit motyognak egymásnak. Juhász szakállas fejét odahajtja a lap fölé, és olvasni kezdi, Lestyán várakozóan figyel. Sejtelme sincs arról, ki ez a szakállas, de azért várja a hatást. A hatás meglepő, valóban. Juhász olvas, egyre nagyobb a szeme, homlokát ráncolja, szakállát vakarja idegesen, aztán felemeli a fejét a lapból, néz, megrökönyödve, szinte ijedten.

- Ezek nem Ady-versek, Lajos - motyog, az előbb még élénk, jókedvű ember, Mikeshez fordulva, bátortalanul.

Általános elképedés.

- Hogyhogy? Hát ki írta volna? - kérdezte Lestyán, mint akinek a lábujjára léptek hirtelen.

- Én írtam őket! - felelte a költő, kínos arccal és szinte önvádolóan. - Ha Kosztolányinak megmutatták volna előbb... Ilyeneket szoktunk valamikor mi küldözgetni egymásnak.

Lestyán néz, ámul (ha ez rá kifejezés).

- Az előbb nem értettem, ne haragudjék, és ön kicsoda tulajdonképpen, ha szabad kérdeznem?

- Juhász Gyula vagyok - mondja a költő, és kényszeredetten mosolyog.

A helyzet mindenesetre érdekes; ami azt illeti, én is benne vagyok csúnyán! Én hangoztattam volt olyan tudákosan, hogy a versek a *Halottak élén*-korszakból valók.

Mikes rákönyököl az asztalra, öklét álla alá tartva, nézi Lestyánt.

- Na, maga is, Lestyán úr - mond utána egy cifrát. - Megtámadnak minket, Miklós kirúg mind a kettőnket. - Tekintete „tragikus", de tisztán láttam, hogy saját baklövésénél is jobban élvezi a nagy újságíró lebőgését. A bolondos, a mókákat még a saját bőrére menően is kedvelő öreg magában láthatóan mulatott a dolgon.

- Én igazán nem tehetek róla - szólalt meg most a hirtelen csöndben szinte sírva Juhász Gyula, és tördelte a kezét.

Lestyán ezúttal is mintaképét mutatta a nagyvonalú sajtóembernek. Ahelyett hogy különösebb zavarban lett volna, a dolgot a másik végénél fogta meg; a gyámoltalanul penitenciázó tekintettel ott ülő Juhászhoz fordult:

- Ó, Mester! Igazán röstellem, és nagy hanyagság részemről, hogy eddig nem ismertem személyesen, csak isteni versei révén - tört ki hirtelen -, aztán ezek a versek - bökött rá a lapra -, ha már így áll a dolog, meg kell adni, mégiscsak az Ady-versek családfájába sorolhatók, a legszebbek közé - bizonykodott Lestyán álnok lelkesedéssel.

- A fattyak közé mindenesetre - felelte Mikes, nem állhatva meg, hogy az alkalommal élve, egy mikesiádával ne könnyítsen a szívén.

Másnap természetesen egy meglehetősen gúnyolódó cikk jelent meg a katolikus *Nemzeti Újságban*, a Lestyán-féle Ady-felfedezésről. Állítólag Kosztolányi Dezső írta... (Az Estben nem fedeztek fel több Ady-verset.)

KODOLÁNYI SZÉTVÁG A SZÍNEN

Még sohasem éltem meg olyan sikert, győzelmet, hogy az örömnek a nap gyöngyöző melegében pergő, csillogó aranyhomokja ne vált volna sárrá, és ne fordította volna visszásra az ördög, ha örültem egy pillanatig. Az ember s a dolgok dialektikus rendjében ez már így következik. Az öreg Goethe, amikor Hegel professzorral mint vendéglátó gazda erről a dialektikáról beszélgetett, kifejezte róla nézeteit, bár jól tudta, az időkből és szemléletből eléggé bölcsen, hogy a professzor által vallott, de már öröktől való törvények nem forognak a weimari szentség logikája vagy tetszése szerint.

A húszas évek közepén történt, gombatelep-vezérigazgatói tündöklésem és bukásom és a lírához való sanyarú visszatérésem után, hogy nagy harcomat a Dagály utcai fatelepen levő lakásom visszanyerése céljából megvívtam a rendőrrel. Gondoltam, Budafokra, a gombatelepre való kivonulásom előtt, hadd lakjon itt a derék rendőr, feleségével, hiszen meglehet az is, hogy sohasem jövök vissza Pestre és a (meglehetősen gyorsan) megutált irodalmi életbe, és akkor ott is maradhat az végképpen. Csak azután láttam, hogy jóságomra viszonzásul - mert mint annyi más e világban, úgy látszik, nagylelkűségemet gügyeségnek vette - mennyire elszemtelenedett ez az ember.

Amikor ugyanis viharos gyorsasággal bekövetkezett csődünk után vissza akartam menni a lakásba, kereken kijelentette, hogy ő bizony nem megy ki, amíg egy neki megfelelő főbérletet nem szerzek, ami bizony akkoriban - és mikor nem? - a nagyon nehéz dolgok közé tartozott.

Végül is aztán Török rendőr-főparancsnokhoz fordultam, aki derék ember lévén, kellő kioktatás után kirakta rendőrömet egy szomszéd albérleti lakásba. Így hát újból lakásom tulajdonosa lettem. A röpke örömre ekkor jött, e fejezet elején említett keserű törvény szerint, az én még nagyobb bánatom.

Lakásom bizonyos Kolos Henrik-féle fatelep tartozéka volt, Kolos familiáris összeköttetés révén adta át nekünk. Röviddel azután, hogy a lakásból a rendőr, vészjósló arcokat vágva, kivonult, két táskás ember jelent meg - a szomszédban lakó, kedvenc és hálás rendőröm társaságában -, és egy iratot adott át. Ebben az volt, hogy két héten belül a lakást ürítsem ki, mert a Földhitel Intézet leromboltatja a házacskát, más tervei lévén a telepen.

- De hiszen a telep a Kolos Henriké - mondom.

- Kolos tönkrement, uram, és az ingatlan ügyében a Földhitel Intézet rendelkezik - mondta az egyik táskás, azon a hangon, amelyet mindenki ismer, akinek része volt az enyémhez hasonló helyzetben, és módja volt hallani, hogy milyen hangnemre képes egy kis senki kutya, táskával és hatalommal ellátva, egy valakinek sejtett emberrel szemben, mandátuma szemétdombján. A drágalátos rendőr, aki szívességemet élvezte, hivatali fenséggel és kárörömmel a szemében, bólintott.

Nem tartozom a báránytermészetű emberek közé, de most különösen megbokrosodtam.

- Én pedig csak akkor megyek ki innen, ha cserébe egy lakást ad a bank - mondtam olyan határozottan, hogy magam is meglepődtem.

Nem is mentem ki. Két hét eltelte után, percnyi pontossággal, kőművesek jelentek meg, rendőröm kíséretében, és az emeletes kis házat bontani kezdték. Sőt, mire aznap visszatértem a szerkesztőségből, hogy lakásom közelébe se férhessek, rendőröm egy csinos barikáddal elzárta a bejárást. Rettentő felháborodásomban ekkor én fogtam egy hatalmas fejszét, és a derék rendőr szeme láttára, éktelen harci kiáltások között (elvégre nem azért olvastam gyerekkoromban Winnetout), óriási gyülekezettel körülöttem, miközben a derék angyalföldi nép még lelkes felkiáltásokkal biztatott, szétvertem a barikádot, de a rendőr fejét, minden baráti biztatás ellenére is, megkíméltem. (A rendőr, mondanom se kell, a drága angyalföldi nép növekvő dühe láttán, szégyenszemre elvonult.)

De ez mit sem segített a dolgon; a ház tetejét, az első emeletecskével együtt, rövidesen leberetválták. A munkások vállukat vonogatták és morogtak, hogy piszkos ez a bank nagyon, ismerik jól ők ezeket az embereket, de hát próbáljam meg, amit tudok, elvégre „főszerkesztő" vagyok, ők nem tehetnek semmit a dolog ellen.

Ezen gyönyörű cirkusz közben aztán egyszer csak esni kezdett az eső; országos eső, tartós és kiadós: vigasztalt a meteorológia. A tetőtlen házba ömlött a víz. Az esőnek pedig nyilván nagy gyönyört szerzett az, amit művelt, mert valóban nem hagyta abba egy percre sem. Reggel, mire felébredtem, párnám körül táncoltak a habocskák, és én úgy festettem, ott fekve szobám közepén, mint Neptunus, ahogy a vizekből felmerül, csapzott hajjal, a Zwack-plakáton. Magam is csudálkoztam ügyességemen, ahogyan a különféle felpolcolt tárgyak segítségével közlekedtem a szobában, hogy nyakig el ne merüljek. A dolgoknak ebben a kétségtelenül egészen elfajult állapotában lépett bele a dologba, Mikes biztatására (aki szállást ajánlott, de én azért sem fogadtam el, mert győzni akartam a bank felett), Kodolányi János.

Kodolányi, a kitűnő író, aki nem először emelte fel értem a harci bárdot, és akinek mint az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) vezetőjének, *Összhang nélkül* című könyvem megjelenésének anyagi lehetőségeit is köszönhettem később, egykettőre ott termett a terepen, és szemlét tartott. Utána, a jól ismert Kodolányi-mondatok fulmináns mennydörgése közt olyan tényállást szerkesztett és jelentetett meg a *Magyarország* című lapban, a banknak szóló címzéssel, hogy Vass József népjóléti miniszter, miután az ebben az ügyben nálam megjelent Vásárhelyi Ferenccel, *Az Est* munkatársával magának referáltatott, azonnal lakást utaltatott ki a költőnek. A Nagy Penna, mint Bizánc előtt ama botondi buzogány, nagyot ütött a modern bethleni bizantinus kapun...

Kodolányi. Még előttem, ahogy kicsi, törékeny alakjával, botja támasztékával, amely, ha e rejtett villamosáramoktól remegő embert megnézted, úgy érezted, ha kell, könnyen harci eszközzé is válhat, vékony állban végződő, sovány arcával, szürke, metsző, majdnem azt mondtam, hiúznézésű, kissé gunyoros szemével, szerkesztőségünkbe beállít. Mikest üdvözli, aztán engem, miközben a (később tapasztalt) szokott kodolányis, nehéz testi súlyokat kompenzáló fölénnyel és hamar kész ingerkedő kedvvel, ugyanakkor hihetetlenül gyerekesen nevetve felém fordul.

- Na, hogy megy a lantpengetés, fiatalember, hehe? Én már abbahagytam az egész marhaságot - hangzik, nem egészen őszintén. Kodolányinak már ekkoriban prózáján kívül két verseskönyv volt a háta megett.

Mikes bácsink természetesen hamar benne van a játékban.

- No, ami azt illeti, Fodor úr is abbahagyta, úgy látszik. Megírt néhány tűrhető verset, és nyilván most már azt várja, hogy nyugdíjat kapjon; pedig ha nincs vers, nincs pénz - mondta nekem oda sötéten.

Kodolányi, avval a tettetett szigorúsággal, amely közt kitetszik a tréfás kajánság, helyet foglalt az egyetlen üres helyen, a vallatószéken, aztán álnok nagyképpel magyarázott.

- Dolgozni kell, fiatalember - emelte fel a botját. - Aki nem dolgozik, ne is egyék - mondta, mesterkélten remegtetett, prófétai hangon.

- Fodor úr nem ír, de azért nyugodtan megebédelt ma is a Metropolban, még bort is ivott hozzá, sőt megitta az enyimet is - mondta Mikes, miközben beírta a Kodolányi-novellát a könyvbe, és odanyújtotta a tollat: - No, írja alá.

- Keresztben! - mondom én, kiegészítve a szokásossal. Mikes hirtelen rám nézett, aztán számolni kezdte a pénzt.

E pillanatban jó közepes, szőke, elég izmos, nyílt mosolyú, rendkívül derűs, gyerekes arcú fiatalember lépett be. Kuti László, ma neves rákkutató, akkoriban friss hanggal és fiatalos bizakodással, lendülettel teli verseket írt Az Estbe. Ama írók közé tartozott az egyetemi hallgatók közül, akiknek Mikes a tandíjait fizette. Sokat álmodoztunk a szorgalmas költő-medikussal, kis Teréz körúti, udvari szobájában, a glóriássá leendő jövőről. Hát bizony ő híres doktor lett, én pedig még mindig ott tartok, ahol régen tartottam.

- No, itt van Kuti professzor úr, Fodor úr barátja - mondja Mikes. - Együtt mászkálnak a ligetben a nők után.

- Madarat tolláról, embert barátjáról, hehe - mondja Kodolányi, kezet rázva Kutival, aki a Mikes által mondottaknak megfelelően, veszedelmes hódító arcot igyekezett vágni, de nem nagyon sikerült.

- No, Kuti úr, adja ide azt a... - vette át a versét Mikes. - Majd elolvasom, ha időm lesz, most írja alá - tolja oda a könyvet.

Kuti, a „városligeti nőüldöző”, a leendő híres rákász, fogta a tollat és aláírta, miközben a kellemes izgalomban iszonyatos pacnit ejtett a szent főkönyvbe.

- Na, professzor úr, kinyalhatja nyugodtan - mondta Mikes, miközben elővette a pénzt a Modiano-dobozból. Az ifjú költő aztán, mint aki valami nagyon jót akart, de valamilyen ördög beleköpött az egészbe, a pénz felvételezése után, mondván, hogy az egyetemre siet, egy rossz lelkiismeretű csínytevő arcával meglehetős gyorsan távozott, otthagyva minket Kodolányival.

Előttem még, ahogyan Mikes Kodolányi előadott regénytervét fogadja; ahogy a robbanó erejű, sötét ormánsági parasztéletet rajzoló *Szép Zsuzska* első példányát lengeti aztán a kezében a belépő, nagyvilágian blazírt és a jelenlévőkön - mint aki „nagyon sok mindenben benne van” - szórakozottan messze eltekintő Zilahy Lajos, a *Két fogoly* írója előtt.

- Ez a nép, Zilahy úr! - mondja lelkesen a híres írónak, aki tűnődve belelapoz, olvas és bólint.

Még előttem van a jelenet amint játékosan, de súlyos-jelentősen, hogy megrökönyítse, Mikes az imént novellát hozott írónak azt mondja: - No, Kodolányi úr... (az író vár, botján billengőz idegesen, önbizalmát hívja segítségül, de azért kétség markolja) no, Kodolányi úr - ismétli Mikes, és vár egy kicsit (hadd caplizzon még az író): - maga megint írt egy remeket.

Így szokott játszani néha az írókkal az öreg. Hogy ösztönözte, emelte a szerkesztő és író kapcsolatát (a ma általában egyszerű árucsereszerű kapcsolattal szemben), milyen izgalmas, érdekes, inspiráló módon, nevelő, az írás külön örömét tevő volt az ilyen mikesi szerkesztési mód. Molnár Ferenc írta egyszer: A jó szerkesztő nemcsak a lapot szerkeszti, hanem magukat az írókat.

Megcsapdosott minket az idő, egymás ellen ingereltek az oly gyakran áldatlan magyar körülmények; veszekedtünk mi Kodolányival Mikes idejében is, pláne amikor a *Pandorát* csináltuk, akkori fiatalok, Szabó Lőrinc szerkesztőnkkel. Veszekedtünk éppen eleget. Rebellis természetem sokszor keresett a kákán is csomót a lap szerkesztésében; az is valóság, hogy Lőrincnek voltak igen rossz írópártfogoltjai is. Volt úgy, hogy Kodolányi pörlekedéseink hevében engem toportyán farkasnak nevezett; s ezt úgy rám kente aztán, hogy amikor egyszer meglátogattam, a kis Kodolányi Jancsi és Jutka avval fogadtak, kórusban: „Toportyán Farkas, Toportyán Farkas."

- Nem hallgattok, ki hallott ilyet! - kiáltott rájuk Kodolányi és felesége, a sok vihart kibírt, monumentális nyugalmú asszony. Mire a gyerekek ugyancsak kórusban válaszoltak: „A papa mondta, a papa mondta."

Ó, ha a régi bőrben, a régi világmegváltói lendülettel veszekedhetnénk, úgy, mint régen, még egyszer!

LUSZTIG ÚR, AZ ÖRDÖG

Minden kibillen a rendjéből egyszer, szomorú ez, de földi dolog. Évát rácsábította a bűnre a kígyó; Ádámot az Éva kínálta és reánk oly sok bajt hozó, tilos alma; megszöktettek már hercegnőket kardúrmacska-bajszú prímások; és nincs az a bölcs, hogy meg ne bolonduljon, ha asszony, siker, pénz vagy más formájú cégérbe öltözött gyarlóság megkísérti egyszer. Mikes, a fölényes, cinikus, nyugodt, közönséges gyarlóságokon filozófusi magasságokból eltekintő bölcs is megmaradt a maga rendjében ugyan, de csak addig, amíg a láthatáron Lusztig úr fel nem bukkant.

Üstökösök megérkezését augurok, hasfájást a túltöltekező mohónak a doktorok, rossz költő versei fölötti elalvást a kritikusok nem jósolják be olyan pontosan, mint ahogy, nyilván egy elrendelt végzet által önmagának adott dátumra, Lusztig úr a szerkesztőségben megjelent. Minden jel arra mutatott különben is, hogy a szerkesztőségben, a költők és írók, a betűkkel való érdemes bűvészkedés eme azilumában valami sorsforduló történik. Az apróka Kálmán szerkesztő szelíd és állandóan mosolygó arcú kutyácskája megbokrosodott az ajtóban, és nem akart bejönni; János, a gondnokunk, akinek bort hoztak vidékről húsvétra, tölcsér helyett a töltésnél saját markába öntötte a bort; nagy regényírónk hirtelen lírai verseket kezdett írni, amiből, ismerve írónk nem éppen nagy szerencséjét, arra lehetett következtetni, a horoszkóp minden törvénye szerint, hogy a versek lapunknál ki fognak menni a divatból. Ilyen előjelek között jelent meg Lusztig úr egy délutánon.

Ülünk a szerkesztőségben, Mikes becsukja a főkönyvet, amibe írt, és azt mondja: - No, most alszom egyet.

Ez azt jelentette nála, hogy úgy, ahogy ült, a széken behunyta a szemét, és így maradt néha öt, néha tíz percig; aztán felnyitotta a szemét, és így szólt: - Jaj, de jót aludtam.

Akik ismerték, bámultak azon, milyen kevés idő volt, amit ő alvásra fordított. Nappal szerkesztői és egyéb munkáit végezte, éjjel fordított, írt, olvasott.

A szóban forgó délutánon is éppen „alvásra tért", amikor, se kopogás, se egyéb, csak nyílik az ajtó, és becsusszan rajta egy emberke. Apró termetű, elviselt, sötét kabátos, nagy, lötyögős, szürke mellényes, kicsit hasas emberke. Arca kopóábrázat-szerűen megnyúlt, kétoldalt két gunyoros, keserű ránccal. Két füle szétálló, nagy, mintha valami amolyan világfül volna, az egész világ használatára; szeme vizesszürke, tekintete éhsóvár hiénatekintet, szája nagy, alsó

ajka kifordult, egy olyané, aki ugyancsak megtalálja a szót. Ezért írom le ilyen pontosan, hogy megmutassam: a dolgok földi forgandóságában és röhögnivaló képtelenségében nem kell tündérnek lennie, elég egy ilyen Lusztig úr, hogy a filozófus életrendjében változást, jobban mondva, nemes életmenetét megtorpantó zavart okozzon.

Lusztig úr hát becsusszant az ajtón, fejet biccentett, odanyújtotta nekem két ujját, és azt mondta:

- Lusztig vagyok. - Aztán odaintett a „mély álomban alvó" Mikes felé:

- Mi az, alszik? Pedig tudta, hogy jövök - mondja sértődötten.

Alighogy ez elhangzott, Mikes felnyitotta a szemét, meglátta Lusztig urat. Valami idegen, furcsa kifejezés jelent meg a szellem dolgaival foglalkozó emberek harmóniáját és szeretetre méltó derűjét sugárzó arcán. Idegen volt ez a kifejezés, mint valami kellemetlen, agresszív rosszra való ébredésé: és első percben mintha eltaszította volna, Lusztig úrral együtt, magától. Aztán arca egyszerre olyan lett, mint a szenvedélyt ellökő kártyásé, aki veszített, és akin aztán a pénzét nem hagyó ember ellenindulata vesz erőt hirtelen.

- No, Lusztig úr, mi újság? - szólalt meg Mikes, a valahogyan egész más valaki, mint aki az írókat fogadni szokta. - Ismerik egymást az urak? Lusztig úr, a pokolból.

- A Mai Naptól - helyesbített Lusztig úr, éles, kaján arccal, gúnyosan és meglepetve csucsorítva a szájával.

- Lusztig úr, az ördög! - jegyezte meg Mikes, mint aki bizonyos nyomozás és meditálás után megállapít egy tényállást.

Lusztig úr a „tréfát" értő játszi megrökönyödöttségét mutató, de mefisztóian gunyoros arccal válaszolta:

- Na, ne vicceljen, Mikeském - heherészett. - Most olyan tippjeim vannak, hogy ccc! - cicegett a nyelvével. - A múltkor rossz pászban voltunk. Rosszul futottak a lovak. Fodorkám, maga nem akar?... - fordult hozzám.

- Hagyja Fodor urat! Ő már föltett egy lóra, elég az neki. Hol fut, hol nem fut az is - intette le Mikes Lusztigot tréfájában is erélyesen.

- Ahá, a pegazus! - veregetett vállon és heherészett Lusztig úr. E pillanatban kopogtak.

- Lehet! - kiáltottam. Nem jött be senki. Megint kopogtak. Odamegyek az ajtóhoz, kissé hevesen kinyitom. Magas, kissé hajlott, féloldalt elválasztott, ritka hajú, hosszú, vörhenyes arcú, lefittyedt állú, pepitanadrágos és hosszú kockás kabátú, jó ötvenes ember áll az ajtóban. Monokliját illeszti éppen a szeméhez.

- Jó napot, Dezső - üdvözölte Mikes, úgy rémlett, nem várt vendégként, kissé kelletlenül. A kicsi Lusztig, ráncait kétoldalt vigyorintásra gyűrve, fejét most gyorsan lehajtotta, aztán felcsapta megint, ahogyan a katonák szoktak köszönni a szobában, amikor nincs sapka a fejükön.

- Kezit csókolom, méltóságos uram - raccsolt most hirtelen Lusztig úr. Szomory Dezsőt, a szokásaiban bennfentesek, újságírók, pincérek és hasonló nyilvános emberek, mint hírlett, saját kívánságára, méltóságos úrnak szólították.

Szomory, amiközben ajka még jobban lefittyedt, monokliját erősebben szeméhez nyomva, valami féltékenységszerű izgalommal és gőgösen szemügyre vette a kis lusztig-embert, mint valami pöttöm leletet, aztán így szólt:

- Mondja, Lusztigkám, ha már a szerencse ily váratlanul összehozott bennünket, véleménye szerint én menjek-e most már innen, vagy maga megy, és fárad el ide Mikes úrhoz például holnap?

Lusztig úr nem volt gőgös ember, dehogy volt, ellenkezőleg, ő bölcs ember volt; az a fajta, aki saját hobbyjánál fogja be a gőgöst, mint valami szamarat, hogy húzzon vele, vagy pedig a hátán lovagoljon, saját céljai felé, amiközben a büszke ember azt hiszi, hogy ő az, aki lovagol.

- Ó, méltóságos uram - mosolygott Lusztig úr, miközben hideg tekintetéből szinte huzatos üresség áradt -, Isten ments, hogy az alkotás óriását egy pillanatra is akkomodáljam. Egy ilyen Valakit! Egy félistent. De meg kell mondanom - folytatta sejtelmesen -, ahogy belekukkantottam egy kicsit itt Mikesnél a készülő színdarabba, hogy ez egy olyan remekmű! - És ciccentett.

Szomory kissé meglepve nézett:

- Hogy? Mit mond? Há?

Lusztig úr éppen kifelé farolt, arccal a jelenlevők felé még, aztán az előbbiekhez hozzátette:

- Pedig van ám még valamim, ami méltóságodat érdekelni fogja, valami egészen önnek való. Egy csoda.

Szomory nemcsak gőgös ember volt, de mint az ilyenfajta, bolondja a hízelgésnek.

- Várjon csak, Lusztigkám - s illegette monokliját a szeméhez, amiközben alsó ajka elvált a felsőtől, és ott függött magában, mint a gyerek elugrik kéz kézben menő társától, aztán megáll, és tétován bámészkodik.

- Látogasson meg avval az üggyel holnap, a lakásomon - mondta leereszkedően Lusztig úrnak.

Mint - hajh, későn - kiderült, Lusztig úr „ritka kódexeket” adott el Szomorynak, akinek akkoriban egy kis pénze volt a színháztól; évek múlva, amikor már elfogyott a pénz, a kódexeket reszkető kézzel, mint aki utolsó kincseitől válik meg, berakta egy táskába, és elvitte Lantoshoz, a híres antikváriushoz, aki régi könyvekkel is foglalkozott. Lantos megnézte a sóhajok között kirakott ritkaságokat, aztán, anélkül hogy különösebben foglalkozott volna velük, azt felelte, hogy ismeri ezeket - és furcsán Szomoryra nézett.

- Na és? Há? - állt Szomory várakozásteljesen és izgatottan.

- Közönséges hamisítványok, Szomorykám! - legyintett Lantos, és sóhajtott egyet, látva Szomory hirtelen elváltozott arcát.

Szomory, a már akkoriban sok bajtól edzett ember, szintén sóhajtott, összecsücsörítette a száját, és a sorsharagra és Lusztig úrra gondolt.

AZ ÍRÁS, SZOMORY ÉS MINDEN

Sokféle fajtája van az írónak. De kezdjük ott, sokféle fajtája van az embernek.

Az egyik fajta a tévedhetetlen. Az, aki, akármi történik, például egy közvetlen együttélésben, ahol a sorssal, esetlegességekkel szemben nemcsak egyen múlik a vásár, mindig a másikat látja hibásnak. Ha a másiknak egy tégla esik a fejére, azt mondja, az annak a hibája, és ez is csak azt bizonyítja, hogy az milyen „semmi ember”. Általános viszonylatokban pedig rend-

szerint ő „tudta előre”, ez a mindig magabiztos, soha nem tévedő; lelke - egy netaláni önvizsgálat, lelkiismeret-hullámzás által való - oldhatatlanságában mindig öntelt, hibátlan.

Ellentétben a másik, a világra és szűkebb társaséletre nem, legfeljebb kolostorba való embertípussal, aki mindig magában keresi a hibát; aki a világ visszásságait, kegyetlenségeit látva, valamilyen állandó penitenciázó állapotban szenved, nemcsak önmaga esetleges tévedéseiért, hanem az egész életért.

Képzeljük el most már, amikor eme emberien boldogtalan szép véglet közel viszonyba kerül az előbbivel; uralkodó és üres, magabiztos „tökéletességében” milyen nyomorulttá silányítja az ezt, akinek végletes láza úgyis szorgalmasan keresni önmagában az ellenséget.

Az embereknek megfelelően, sokféle fajtája van az írónak is. Adva van a mindig önbizalmatlan, fájdalmas vajúdásokkal, elérhetetlenek elképzeléseivel teli, semmiféle eredményében meg nem nyugovó. A végtelen lehetőségek és ezekhez képest a maga érdemtelenségének érzésében szerény; aki ilyetén voltában és háta megett talán kivételes művekkel, kisebbségi érzésekkel botladozik a szürke mindennapiak árnyékában.

És van egy másfajta írótípus, aki önmagában az állandó remekművek teremtőjét ünnepli; ehhez a boldog írófajtához tartozott Szabó Dezső, aki nyugodtan leírta, hogy kora legnagyobb írójának tartja magát. Szabó Dezsőnek például nem volt asztaltársasága, az őt fénykorában, 1920 legelején, asztalánál vagy előadásain látogató egyetemi ifjakon kívül, akik tőle, az európai irodalom oly kitűnő adeptusától, azon évek vad fajgőzös levegőjében az ifjakra, a mindenkori végletek embereire oly szerencsétlenül ható nacionalizmust tanulták, illetve ilyen szomorúan divatos beállítottságukat az ő lobogásán élesztették. Az 1919 utáni nagy expiálások kora volt ez; hiszen a letartóztatást megkóstolt Babits Mihály is az elszavalt *Itt a nyilam, mibe lőjem?* és egyéb szerepét a *Szittál-e lassú mérgeket* című versben és a híres offenzív mentegetődző esszében „tette jóvá”, amiközben a szerencsétlen kiruccanása, másik kiváló költő, Kosztolányi, az igazán fölösleges *Pardon*-okkal bizonyítgatta jóhiszeműségét.

A harmincas évek második fele furcsa típusait produkálta azoknak a politikailag, emberileg oly nehezen meghatározható és sokféleképpen meghasonlott egyéneknek, akik magyarságukban visszahőkölő ösztönnel gyűlölték a nácizmust, a germán expanzivitást; és ugyanakkor - gyakran jóhiszemű - hazafiságuk „fajvédő” kosztümében önkéntelenül is szövetségben álltak a zsidó és egyéb - hasonló törvényeket teremtő és „jó-magyarság”-cégérű - reakcióval, de evvel együtt, lehetetlen áttételekben, a demokrácia, sőt szocializmus jelszavaival is játszadoztak. Így egészben véve a magyarkodó Turul ifjúsági szervezeten keresztül vagy evvel együttműködve, ha tagadva is, szövetségesei voltak (az európai, haladó és valóban demokrata és „jobb” vagy „még jobb” oldal közt nem problémázó, de a munkásságra és parasztságra is támaszkodó, valódi magyarokkal szemben) az általános szélső jobboldalnak, amely hazánkat a nácizmus ideiglenes temetőjébe vitte, illetve segítette; és ha sírjában forog is, meg kell mondanunk, Szabó Dezsőnek valójában e nem-akart és -várt eredményben súlyos ideológiai szerepe volt.

Hogy még néhány szót mondjak róla - ami jót írt és tett, és ilyesmivel is dicsekedhetne, úgyis törvényszerűen előjön, ha nem ma, hát holnap -, ami Dezső bátyánk előadásait rendkívüli attrakciókká tette, az a hajmeresztő, bátor szókimondásai mellett a demagógia és a botrány. A teljes torokból való deklamáció, a gesztusok vadsága, a személyiség imperátori kijátszása között egy-egy ilyen estén a gátlástalan féktelenség és a siker-orkán uralkodott. Egy alkalommal például Szabó Dezső Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt rendezett Debrecenben előadást; Dezső bátyánk előadását avval kezdte, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre zsebre vágta az egész bevételt, ami a kasszában összegyűlt.

Hogy Szabó Dezsőn túljussunk: a fokozott önbizalom másik „hőse”, a maga kivételességét mintegy ikonszerűen önmagában letérdelve imádó író, hogy emlékezésem fonalát folytassam, a színtéren van, ahol hagytuk, Mikes Lajos szobájában. A magam részéről nagyon tiszteltem Szomoryt; a *Harry Russel Dorsan*, *A pékné*, az *Ünnep a dühöngőn* mágikusan csengtek a fülemben; úgy zengett nekem ez a nyelv, mint valami ópiumos erejű zene, amely elkábítja az értelmet, feledteti a jelentést, a nyelvtant. Az ember sokszor úgy olvassa az ilyent, mint varázsos dallamú, idegen verset, amelynek nyelvét nem érti, de száját gömbölyítve majszolja, szavalja a szövegét. Az embernek az ilyen zengésekből való kritikátlan kábulata akkor csökken vagy szűnik meg, amikor a hangsúlyt a dolgok plasztikus kifejezésére helyezi, azok minél valósággal telibb, súlyosabb, érzékletesebb visszaadására törekszik. Mai ideálom az a nyelv már, amely, mintegy a vegetáció szerves részeként, azt az érzést kelti benned, hogy ha a szót megmetszed, nedvet folyat magából, mint a gyümölcs.

A polifon muzsikák, pompák és nyelvi bűvölések - briliáns tehetségű - mestere, aki e pillanatban Mikes szobájában igazgatja idegesen monokliját, szintén nem kételkedett abban, hogy amit ír, az ő frazeológiájával mondva, „isteni és minden”.

- Lajos, kérem, én majdnem eltávoztam szerkesztőségi szobája ajtaja elől - mondja Mikesnek szemrehányóan. Kopogtam, és nem nyitottak nekem ajtót! Csupán a maga iránti megkülönböztetett nagyrabecsülésemnek tulajdonítható, hogy másodszor is kopogtam.

- De hiszen én ajtót nyitottam, Mester - mondom, őszintén mentegetődzve, mert mint említettem, én is tagja voltam a szomorys szépségimádó szektának. Még nem ismertem azt a legújabb mániáját, hogy csak akkor lép be egy redakció ajtaján, ha neki a csengetésre onnan belülről rögtön ajtót nyitnak.

Mikes elmélázva, szó nélkül lapozgatott asztalán.

- Aztán, őszinte csudálkozásomra, újabban olyan gyanús személyiségeket találok itt, Lajos - folytatta, egy elkényeztetett gyermeknek a mások felé is mutatott kegy miatti zsörtölődésével, amiközben Mikes inkább elnézően gunyoros, mint csudálkozó képet vágott - akik károsan érintik kifinomult szépérzékemet, sőt aspektusukra visszagondolva, még mondatalakításomban is befolyásolnak. Például ez a Lusztig... fene... eh - motyogott, mert monoklija hirtelen kicsúszott a szeméből. - Ez is egy költő? - villantott rám közben olyan tekintettel, amelyben benne volt véleménye egész szakmámat illetően. - Ha én egy ilyet látok, Lajos, én direkt rosszul vagyok!

- Én is - válaszolta Mikes szárazon.

Szomory, aki eddig görnyedő termetével lamentálva, a szobában ide-oda totyogott, most meglepetésében azt mondta: - Há! - aztán leült. Utána, kissé kinyitva száját, néhányszor körben forgatta a nyelvét, mintha olajozna, mielőtt rákezdi, majd folytatta:

- Aztán mit keresett itt ez a szépségpalántarontó, sunyi féreg, ez a teremtő isteni nedv áramából maradt salakként még utánadobott emberlöttyedék, ez a... várjunk csak, inkább leírom, Lajos - folytatta, papírt elővéve -, mert tudja, hogy én nem vagyok egy rögtönző - de aztán mégiscsak kimondta a továbbiakat: - ez a nyomorfi, ez a ronda és minden! - vágta ki az utolsó szóba, írói módszereként, belesejtetve az összes még elképzelhetőket.

Mikes csöndesen rágyújtott, végighallgatta a jelzőket, aztán így szólt:

- Ronda ember ez, Dezső, ez a Lusztig úr, kétségtelenül, de miért olyan, Dezső? Maga nem politizál, maga csak annak él, ami gyönyörű, izgalmas és minden - nyomta meg Mikes a szót halk iróniával -; ha politizálna, sőt a társadalom, a szocializmus kérdéseit forgatná, arra gondolna önkéntelenül, hogy egy ilyen Lusztig csak azért olyan ronda, mert ő a minden mez, cím, rang, pénz, belső és külső dekoráció nélküli kapitalista, hogy úgy mondjam - magyarázta

Mikes csöndesen -, a kapitalizmus, az irgalmatlan ökölharc és happolás sivár, nyomorult ősképe ez a meztelen, ragadozó állkapocs, hiénaszem és marok; de a többi valójában éppen ilyen, csakhogy pénze van, tehát a társadalmunk konstitúciója szerint hatalma van, és így varázsa van; maga, Szomorykám, kedvesen heherész például - húzott mélyet cigarettájából Mikes -, ha gazdánk, Miklós Andor vagy Krausz Simi vagy Kohner báró és hasonló egészsége felől kérdezősködik, kézfogás közben. Pedig ezek és eme ronda, undorító Lusztig úr között semmi lényegbeli különbség nincs, csak annyi, hogy ezek már beteltek, így tehát finomak, jómódtól illatosak; mert, Dezsőkém - újabb csöndes szippantás -, a jómódnak van valami titokzatos illata, amit mindjárt megérez a hasonló, a versenytárs, a már beérkezett Lusztig: és ha csak egy íznyit nem érez a másik abból, már csökken a hitel, az erő a happolási versenyben. Vagyis vannak jóllakott Lusztigok, és ők a társadalom teteje, akik között maga is kellemesen csiklandozva érzi a pénz és vele minden lehetőség szagát, Dezsőkém, és akik jelenléte, aspektusa nem befolyásolja károsan halhatatlan jelzői megalkotásánál - nézett halk gúnnyal Szomoryra Mikes -, és vannak az éhes, büdös és nem sikeres Lusztigok. Egyik a kapitalista doktrína, a káté, a törvényes rablás receptjét végigcsinált, sikeres Lusztig, a másik a nem szerencsés vagy a talán még eddig nem sikeres. Elvégre a borbély sem csinálhat mindenkiből szép embert ugyanazon recept szerint sem - mosolygott Mikes. No de adja csak ide azt az izét, Dezsőkém - nyújtotta kezét Szomory felé a várt kézirat után.

Szomory elővette a szálkás, hegyes, csak beavatottak által olvasható kéziratot. Mindig bámultam az Athenaeum derék szedőit, hogy ebből a fantasztikus kéziratszálka-erdőből világos, szép nyomtatást produkálnak. S ha már a nyomdászokról van szó, hányszor előfordult gyakorlatomban, hogy egyik-másik szerző idegen nyelvű szöveget idézett, hibásan: és a szöveg aztán kifogástalanul szerepelt a szedésben; az ember egyik büszkesége: a nyomdaipar, bizonyára ma sem nélkülöz ilyen embereket.

Szomory most átnyújtotta a novellát Mikesnek, olyan mozdulattal, mint aki valami súlyos okiratot bíz rá valakire.

- Lajos - mondta aztán aggoskodóan -, nem szeretném, ha holmi versezetet tenne tárcám elébe - pislogott rám, mint egyikére ama műfaj művelőinek, akik a Szomory-tárca elé való tolakodással gyanúsíthatók. - A múltkoriban valami József Attilát rakott elémbe, Lajos. (Hogy ilyen messziről ne hagyjam megjegyzés nélkül, ma ezt bizony általánosan megteszik.)

- Egyébként, Lajos - folytatta Szomory, mint aki pillanatokig morfondírozott valamin -, nem találom sikerületlennek eme Lusztig úr és szerencsésebb társai közötti párhuzamot. Én ezt a Lusztigot különben, mint hallotta, lakásomra rendeltem, utána aztán persze füstölni fogok. Bizonyára valami jó könyveket kínál nekem - szólt üzleties arcot öltve. - Ami a megpendített eszmekört illeti, Lajos - folytatta -, nem óhajtok elmenni a szociológiák örvényei felé, amelyek az egymással szemben álló doktrínák szövevényei között az egyéni tisztánlátást fátyolozzák, s elvonják az élet közvetlen szemléletétől az írót.

Mikes felemelte fejét a kéziratból, amelybe beleolvasott.

- Az elméletek segítségével - mondta, avval a tanítói arccal, amelyet nekem való magyarázásaiból oly jól ismertem -, ha helyes formában alkalmazzuk, sok mindenre felfigyelünk, Dezső, amit a dolgok megszokottságában, azokba való belefásultságunkban gyakran nem veszünk észre, és kirívó mivoltukban nem tartjuk változtathatóknak. A dolgokból pedig nem egyszerűen csak regisztráló regényeket kell írnunk, a rosszon való változtatás minden célzata nélkül (persze, a kilógó tendencia utálatos), hanem arra kell gondolnunk, Dezső - szívott egyet, mélyet, és folytatta Mikes, aki ritkán bocsátkozott hosszabb elméletekbe -, hogy az életet, ezt a jelent, jövőt két dolog alakítja: a, hogy úgy mondjuk, gazdasági világ forgása és annak, ahogy mondani szokták, a rá visszaható felépítménye, amely a szellem; ezek együtt billennek, Dezső: és amelyik író az összefüggéseket és az itt rá váró szerepet nem érzi, az

kimarad a hatóerőkből, és a világ forgásában lemarad - mondta Mikes melankolikusan. - Tehetségesek vagyunk, mi magyarok, de irodalmunk egy kissé lemaradt irodalom, a nagy áramokról lemaradt.

Szomory leejtette a monokliját, idegesen és zavartan nézett Mikesre: - Csak nem gondolja, Lajos, hogy az én tökéletes fogalmazású mondataim...

- Dezső, maga egy széplélek, egy nagy művész, én pedig a verseken kívül szociológiai könyveket olvasok, fordítok és szerkesztek. Ami itt van, annak pusztulnia kell a fenébe. És ha az írók nem dolgoznak rajta, elpusztítja, mindennel együtt, őket is az idő. Új világ jön, Dezső. No de én azt nem érem meg, azt hiszem, maga sem. Legfeljebb ez a Fodor úr itt ni, ezek a semmivel meg nem elégedő fiatalok.

- Én már csak ezt tudom csinálni, amit eddig, Lajos - szólt Szomory, gőgösködő arcrángatásba rejtve képét. - Hiszem, hogy az író kötelessége az, hogy jól írjon.

- Hogy mi volt a jó, ennek a kritériumát is újból és újból fölveti az idő. És az örök csak az, amiben az idő is benne van. No de gyerünk, Dezső. Elhozta a darabot? Ma a Szigeten ebédelünk. Én ott pihenek mostanában, mint látja - és mutatott körül a szobában.

Szomory akkoriban *Takáts Alice* című színdarabján dolgozott, amiben Mikes nagy készséggel segített neki; az öreg kitűnően értett a színpadi technikához. A nyűgös, elkényeztetett, vén gyerek aztán a ragaszkodás valamilyen furcsa zsarnokságával csüggött gyámkodó tanács-adóján; féltékeny volt még a Mikes családra is, ha úgy érezte, hogy az a neki áldozandó munkától valamelyest elvonja. Szomoryra viszont az írók rúgtak ki, mert azt hitték, hogy az állandóan ott susmusoló Szomory elvonja Mikest a velük való törődéstől; Mikes bácsinak pedig jutott ideje Szomoryra is, az írókra is és Lusztig úrra is, csak az álomra nem futotta, kivéve az olyan álmokat, amikben ébren ringatózott; például a nagy folyóiratról való álmot, mert az volt a terve, hogy az irodalmi rovat megszűnte után megcsinálja a fiatal írók folyó-iratát, akik lassan-lassan már nem is voltak olyan fiatalok. Evvel csábított haza engem is Berlinben való bolyongásaimból, de aztán váratlanul a csillagok rejtelmes, földi terveken túli világába költözött, és itthagyott minket, költőket, írókat, lexikonokat és hármaskönyveket, ellenségeket, kik oly kevesen voltak, és barátokat, kik viszont oly sokan, és büszkén viselt méltóságában az egyre görnyedőbb Szomoryt, Lusztig urat és a számára, hajh, soha be nem futott lovakat.

MÍTOSZOK ÉS ŐRÜLETEK

Egy lompos estén, amikor a csüggedt őszi idő, nehéz felhőkkel rakva, mint batyuival a lassú járású vénember, ballagott az éjszaka felé, miközben ügyetlen, apró, vérszegény lámpácskák deríteni szándékozó fényeikkel igyekeztek a Budakeszi úton harcolni a reménytelenséggel, Szerb Antallal találkoztam és Tolnai Gáborral, a két fiatal tudóssal, akik mohó, siheder farka-sokként, az első bágyadtabban, a másik rugalmas, kitörő kedvvel, készült megostromolni a széptudományok pusztáit, megragadni a minden valaha szellemi nemes vadra várt isteni zsákmányt.

Tolnai - ez a nyílt, kedélyes, gyerekesen túláradó szívű tudós, a Radnóti-Hont-Ortutay szegedi korból hozott messianisztikus lélek-sors-rokoni szeretettel üdvözölt. Szerb - a finom, halk - kissé tartózkodó volt; szeme, mint egy csillanó, szép bogár, mely minden hantot, ahová leszáll, idegesítőnek talál, nyugtalanul röppent ide-oda arcomon. Ennek oka az volt, hogy sok idővel ezelőtt, amikor még Szerb Antal Kristóf néven a *Napkelet*be írt, Tormay Cecile lapjá-ba, ahol Rédey Tivadarral, evvel a finom, nyugatos szellemmel az élen, egész sereg esztéta

honosítgatta a korszerűbb hangokat, úgy írt első könyvemről (ó, első könyv, a tizediknél már csak a kritika egy-egy sorát kipécézve mosolygunk), hogy sértett érzékenységemben még a Pandorában való részvételemet is megtagadtam, ha Szerb Antal ír oda; közben Szerbnek egy gorombább vers mellett, amelyet a Pandora szerkesztőjének, Szabó Lőrincnek markába nyomtam, aki persze nem közölte, a *Nyomd meg a rögöket* című verssel üzentem.

A Szerb Antal-i sértés lényege az volt, hogy én hasonlat-dzsungelbe fullasztom a mondanivalót; ugyanakkor, amikor egyébként Szabó Lőrinc a buja szavak részeg őrültjének nevezett. Lőrinc higgadt, öreges viszontgorombasággal térítgette, a mérgesebb Kodolányitól támogatva, eszemet.

Szerb arcán még ama kettőnk közötti tisztázatlanság árnyékfinom visszatartottsága ült, amíg a tolnais spontán szeretettel és egy ifjan már fölényes, izmos, derűs filozófiával áradozó kedély (de az éles szem gyors pedagógiás figyelme is) váratlan harmóniába nem mosott össze minket.

Első látásra meglepően gyerekes, finom, „szeráfiás", ragyogó tekintetű, de valami halk blazírtsággal, szomorkássággal árnyalt arcú, törékeny jelenség volt Szerb, egy amolyan nagyon kedves ember. A sors gondos figyelméből egymás felé lépett belsőnknek áthidaló valamijeként kezemben volt egy William Blake, akit akkoriban kezdtem olvasni a (Whitmantől papirosembernek nevezett) swinburne-i áradozó vélemény után meglehetősen zavartan és reménytelenül.

- Őrült ez vagy szélhámos? - lengettem meg az Everyman's Library kiadású könyvet, a világirodalmi perspektívájú, tudós Szerb előtt. Szerb, ott az út közepén, az olasz orientációs Tolnai mosolygós asszisztálása mellett abba az oldottan katedrai tartásba helyezkedett, amely a tudóskodástól Szerb Antal-os lezserséggel óvott előadásait (sose adott elő, csak társalgott) jellemezte.

- William Blake olyan őrült volt, mert ha úgy vesszük, valóban az volt, aki azért a tüzes kályhát nem ölelte meg. Legyalázta a tökéletesség normáit, kedvenc görögjeinket, új bibliát teremtett magának, és a klasszika-filológia és a hittudomány szemében ez a tébollyal volt határos, természetesen. Nagy költeményeinek a henóchi és a biblia-előidőkbe, illetve a tértelenbe és időtelenbe illő nevű és beszédű hősei elmossák fogalomrögzítő képességeink alól a talajt... A költő megy az úton, és vele haladó társa elképedésére hirtelen lekapja kalapját, és valakinek mélyen meghajolva köszön; meglepett társának azt mondja, hogy Szent Péter haladt el előttük. De ha elgondoljuk, hogy a kereskedők, iparosok, politikusok, vagyis a józanok társadalmában emberek vannak, akik különös összecsengő sorokat írnak le vagy mondanak, kiforgatott szemmel, és életüket teszik erre, aszerint boldogok vagy boldogtalanok, amilyen mértékben ebben a bolondságukban elismerik - folytatta sajátságos, halk, csúfondárosság-árnyalatú mosollyal Szerb -, hát miért kisebb őrület ez, mint a William Blake-féle, aki például vendégeket fogad, miközben ott ül pucéron, feleségével együtt, a lugasban, Milton *Elveszett paradicsom*-át olvasva, mondván, hogy Ádám és Éva is így ült, a vers tanúsága szerint, a paradicsomban.

- Megengeded, Tónikám, de ezek szerint a *Divina Commedia* víziói is őrületek - nevetett Tolnai -, mindössze arról van talán szó, hogy a homályos, zsúfolt germán blake-i fogalmazással szemben a homályt nem tűrő latin Dante írja le ezeket. (Eme itt megkezdett vitát, gondolom, Tolnai emlékszik még, Radnótival és többiekkel együtt folytattuk pár nap múlva, egy este Szerbéknél, csengő poharak kíséretében.)

Szerb Antal előbbi ironikus árnyalatú, de ugyanakkor ártatlan, tiszta szépségszeretetet tükröző arccal folytatta:

- Egy biblia-nemismerő valakinek például éppen olyan zavarosak volnának a Péterek, Jánosok, Máriák, s a mennyek mennyében elhangzó teológiai fejtegetések éppen olyan képtelenségek volnának, mint a blake-i hősökéi nekünk. Blake-nek az a baja, hogy túlontúl eredeti költő, semmiféle hagyományba nem kapaszkodik. Az idő, történelem, a népek képezte mitológiák helyett ő alkotott olyasmiket, a többiek mögött álló emberiségnyi hitel nélkül, amilyennek birtokában még Shelley ködös *Prométheusz*-át is bevesszük, s amelynek hiányában Blake-et őrültnek nevezzük. Holott a többiek éppen olyanok, mindössze óvatosabb duhajok. Nos, hol van hát az eksztatikus, elfogadott költészet és az őrület között a határvonal?

Amit mondott, rám nagyon meggyőzően hatott, aminthogy nem volt könnyű Szerb óriási tárgyi tudásával és egy minden lehető elméletet beszívott és magában megforgatott, rugalmas szellem önmagának is örömöt jelentő bakugrásaival vitába szállni; amiközben az ember ugyanekkor azt érezte valahogyan, hogy a kitűnő tudós lénye mélyében nem köti magát föltétlenül ahhoz sem, amit mond, és hogy egy Szerb Antal-i relativitás szerint végső fokon minden: a játék; és bármilyen esztétikai törvény, fogalom, állítás igaz lehet, ha nagyobb, meggyőző erővel kinyomja ideiglenes érvényéből a másikat - és valójában csak egyben hisz föltétlenül, a tökéletesben, a szépben.

- Tónikám - szólalt meg most Tolnai, önkéntelen utcai előadóesténken (egy órája álltunk már egy sovány fényű lámpa alatt) -, szinte látom, hogyan vered pozdorjává mindazt, amit mondtál, ha véletlenül én állítom - és nevetett bő, nyílt kedélye vidám áradásában. - Viszont ami a költészet és őrület határvonalát illeti, éppúgy kérdezhetnék egy életbevágóbb valamit. Hol például a választóvonal az igaz és a nem igaz között?

- Fő, hogy jó legyen valami, önmaga alapelvei szerint, és minden egyéb csak példa rá, hogyan fogja alkalmi céljaiba az ember a végsőképpen is önmagáért való *örököt* - szólt Szerb, ugyanakkor hirtelen elhúzta kissé a száját.

E nagy játékos utolsó esztendőiben mégis megtalált valamit, amihez mérte - aszerint megkülönböztetett rangjukban - az alkotásokat. Ez pedig a magas emberség, a legnemesebb eszmények bátor szolgálatában megnyilvánuló erkölcs és magatartás volt. A Magyar Csillagban 1942-ben - egyik legelső, de akkorig csak külsőleges szempontú bírálóm - kisebb tanulmányt írt éppen megjelent összegyűjtött verseimről. Abban kifejtett nézetei világosan mutatják, hogy a játékos öncélúságot valló író a felelős szempontú alkotási módszer irányában fejlődött.

Mit vesztettünk benne, a magyar és világirodalom-történet elbűvölően érdekes, a tudás mázsáit elegáns, játszi mondataiban könnyedén hordó írójában, a fasiszta téboly áldozatában! Derült, jóságosan gunyoros, mérhetetlenül okos szeme még itt csillog bennem, gesztusait látom, szavait hallom, mint akkor az utcán, Tolnaival, a gyér világítású lámpa alatt.

MÚLTAKTÓL NYÜZSGŐ NAPOK KÖZT

Múltaktól nyüzsgő napok; hogy zengenek még, mint a madarak, az emlékek. A múlási iramban reszkető esztendők még új s új neveket, arcokat rebbentenek felém, mint egy-egy levelet... Hol a kedélyes, kerek arcú, lassútag mozgású, de a szellem, a lélek útjaiban annál iramlóbb fürgeségű Forgács Antal, a szabadság, humanitás és a szép vers szerelmese? Még látom a *Válasz*nál, ahogyan verseit odanyújtja Sárközinek, piros arcával, a harmincas végi esztendőkben, mint holmi, a versekkel való próbálkozástól pironkodó gyerek; pedig szerettük mi a Forgács Antal-féle verseket, prózákat; újság, íz és lendület volt bennük és művészi ökonómia. A gyalázatos és mind több rémmel ijesztő negyvenes magyar esztendők elől

Párizsba ment, onnan írt nekem egyszer, váratlanul, szánalmas, szegény, reménytelen harci vergődéseimet üdvözölve. A harc elbukott, a (kezdeti) párizsi szintén, vele Forgács Antal, ez a kitűnő költő és ember; és Hevesi András, a fölényes szemű, érett, finom mosolyú európéer, akinek új stílű íróságában megnyilatkozott nyugtalan, választékos szellemét hadd idézem még búsan e lapokon.

És kemény, nyugodt, hit- és akaratbeli konokságokat selyembe vont páncélként záró halkságával (ha ilyen alakulmány is volna a földön): a puritán betű szerzetese, Halász Gábor. A hűvösséggel határos kimértség hogyan oldódott benne Halász Gábor-ian csöndes lelkesedéssé - őnála nagy szó volt -, amikor Péter Andrással, a Franklin Társulat, e régi és oly sokérdemű kiadó igazgatójával (mennyi szép terv veszett e rugalmas ifjú életével oda!) és Zádor Annával, a vállalat nagyszerű munkatársával az új Shakespeare-kiadásról beszéltünk a negyvenes évek elején. Még az a lassan rajongó Halász Gábor-i szem futotta át az általam akkoriban fordított *Tévedések vígjátéká*-t és a *Sok hűhó, semmiért*-et. Friss, és „leiterjakab" (szöveghiba) nélküli, írta nekem, hadd dicsekedjem vele; Halász Gábor-i dicséretekkel nem sokan dicsekedhetnek. Úgyis más fordítást raktak egyiknek a helyébe - miután az 1946-ban megjelent, a következő Shakespeare-kiadásban, mondván a kiadó, hogy az új - a még leendő - színpadszerűbb. (Egyébként éppen az újjal való helyettesítése idején adták ezt a „nem színpadszerű fordítást" vagy százszor a Madáchban.)

Én akkoriban, 1950 és 56 között, egy gondosan szigetelt búvárhajóban úsztam az irodalom vizei alatt, nem éppen a magam hajóskedvéből, úgyhogy csak valami, nyilván nagy hal által, odavetett irodalmi újságból tudtam meg, hogy a szegény *Tévedések vígjátéká*-val mi történt. No de hát elvégre: mi történt? Minél több jó Shakespeare-fordítás készül, annál jobb.

Benedek Marcell fordítói, irodalmi szerepén, eredeti könyvein át az irodalmi életnek eme rangos formálója és az irodalmi lelkiismeret egyik komoly letéteményese évekkel ezelőtt figyelmeztetett valamire, mikor a legutóbbi Shakespeare-kiadvánnyal, helyszűke miatt, futólag foglalkozott.

- Egy új Shakespeare vagy Molière mindenképpen megérdemelné, hogy új és régi szövegeit összehasonlító, elemző kritika alá vessék.

Derék, szigorú, meg nem alkuvó Halász Gábor, annyi szép terv és szándék között elhullott áldozata a rémidőknek! Elvei megrögzöttsége közepette bár olykor „megalkuvóbb" lett volna. Esszéiben, szellemiekben oly fontos szerepű ember: és határaiban ugyanakkor milyen görcsösen megszabott, ítéleteiben, nézőpontjaiban olykor fájdalmasan korlátolt. Milyen, embert-istent egybefogó szerepéhez nem valóan szűkre nyeste a költészet területét: milyen, magát egy kicsi, a feszességből lelkesebb lendület felé - még a tetszés esetén is - el nem engedő volt a kritikában; pedig nem mint szándékolt bűntényt kell felfogni, mintegy a törvénybírói széken ülve, még a nem sikerült, de jó szándékú művet sem, és türelmes, értő, okulni óhajtással kell babrálgatni a hibák görcsei között. Mennyire elhomályosult a sokban oly éles Halász Gábor-i szem ott, ahol a világnézeti, haladó értelemben vett költészet kezdődött; mennyi irónia, vállon veregetés járulékával kísérte (egy másik, nagyon kiváló esszéistával együtt), a megértés felfelderengő csillámai mellett, annak az embernek a költészetét, aki az új mondanivaló bátorságával, a korban való elhagyatottságában, ennen lelke vergődésében, a minden nagyot akkoriban együtt kísérő nyomorúsággal a megértésre úgy rászorult volna, és akinek a neve József Attila volt.

Halász Gábor munkája mindamellett maradandó tény, amennyiben ilyesmiről beszélhetünk az emberi dolgok felhőkként alakuló, múló világában. Fogadjuk el benne, amit adott, egy végső fokon igaz ember emlékén kívül, a számos írásbeli nagyszerűséget.

És K. Havas Géza, Szerb Antal nem mindig meggyőző bírálója a *Szép Szóban*; izzó, keleti fanatizmusa megszállottja az igazságnak, melyről - hogy az előbbi fejezetben hallott és régi Tolnai-szavakat idézzem - oly nehéz tudni, mi is a határvonal önmaga és ellentéte között. S megszállottja egy politikai hitvallásnak, amely egészben véve egy „K. Havas-i szocializmus" volt, amelynek jegyében az urbánus jogokért harcolva, de a magyar föld dolgaiért is, elment az áldozatok keserű útján.

Éppúgy, mint társa, a szerény, nyílt, kék szemű, tanítós-arcú és oly póztalan, nem indulattal, de akár ismételve is meggyőzően magyarázó, közvetlen jelenség, Gáspár Zoltán. A Szép Szó szerkesztője volt, József Attila barátja: és egy oly bonyolult és annyi nemes tant összegező, Gáspár Zoltán-ivá pároló „ideológia" hordozója, amely, hogyha el nem megy Gáspár, ahová a többiek, mennyire sok színt adott volna (s így csak fájdalmas révületeket a rá visszagondolóknak) az emberi világot szebbé teendő társadalmi tudományoknak.

De nem rekviemet akarok írni, és én, a kedély nevelője, már hány fejezet óta nem mosolyogtam. Ám a szépségben való elmerülést tükröző arcával, merengő, galambszelíd szemével, a mély, szellemi, lelki mondanivalókra mindig nyílt áhítatú szájával Kádár Endre jön elém, a valaha oly híres *Balalajka* és az *Önbüntetés* expresszív kísérletű, irodalmian rejtjeles szerzője. Visszagondolván rá, azt kérdem sokszor, volt-e immateriálisabb, e mindennapi világból valahogyan kilógóbb ember, csöndesebb járású és meghatóbb, egész megnyilatkozásában tisztaságot sugárzóbb s a vérgőzös napokban eltűnt alakja irodalmunknak? - Hadd nézzük meg az Otthon Klubot, mielőtt tovamennénk. Még annyi arc int felém, onnan messziről, aki nincs bent a hajóban...

AZ OTTHON KÖRBEN

Bizonyára ott ül már foteljában Balla Antal, a hibás járású, de annál rugalmasabb szellemű történelemtudós, és valamelyik régi nagyságunkról beszél, de mindig pirosan és indulatosan, mert tán avval akarja útját szegni annak, hogy valaki ellentmondjon. Egyszer Erdélyi József, a temperamentumos költő szólt előadására valamit, amire nagy patália tört ki; Balla Antal botjával fenyegetett, miközben Erdélyi, óvatosan visszavonulva, a lépcső legaljáról is öklét rázta, és mondta, áldott jó szokása szerint, mindig ádáz véleményeit.

A másik nagy elmondó Steinfeld Nándor volt, az Ady-íródeák, a költő jobbkeze, akit fiaként szeretett és titulált; amiből következően Illés Béla, nagyszerű erudíciójú írónk, azt állapította meg, hogy Adynak valóban a fia volt; mindenesetre mint engedelmes fiút küldte őt, ahová a jó fiúk elmennek, a papának a pénzért és belső szolgálatokban meghitten. (A Steinfeldhez írott levelek mindenesetre így szólnak megszólításukban: „Kedves Fiam.")

Aztán, ha már ott tartunk az Otthonnál, az érdekes galériában még ott ült bizonyára a világos kártyaasztalnál sötéten és izzóan Somlyó Zoltán, és Fenyő Lászlóval, Budapest bús mosolyú és blazírt költőjével kártyázott, és sötét hangárnyalattal mondogatott gorombaságokat Fenyőnek, mire Fenyő (vé betűvé változott er-jeivel) ádázul, de foghegyről finoman gonoszkodott vissza Somlyónak; miközben Peterdi Andor, a bölcs és vajmi ritkán játszó, örök kibic úgy csitította őket, hogy leordította mind a kettőt, miközben homloka kiveresedett a méregtől.

- Legalább szégyellnétek magatokat, ha már költő létetekre kártyáztok! - üvöltött a szocialista költő és képügynök: mert valamiből élnie kellett az Úr harmincas éveiben egy szocialista, tehát nem kapós költőnek is.

- Ez a Fenyő csal! - állapította meg az átkozott költő izzóan és sötéten.

A finom, választékos modorú és hangú Fenyő erre reszkető ajkát ide-oda mozgatva felállt, és azt sziszegte oda az átkozott költőnek:

- Uvam, én pávbajva hívom önt! Nevezze meg a segédeit, kévem! Egyik segédem itt, Pedevdi Andov.

Peterdi csak nézett egyet, aztán, ami nála hamar jött, mérgében elveresedett.

- Majd adok én neked egy olyan pofont, hogy körútra indul a fejed - felelte Peterdi, óriási ijedelmére Várnai Zseninek, feleségének, aki éppen beugrott az Otthonba, egy kis beszédre.

- Párbajozni akar, és még én legyek neki a segédje! - morfondíroz Peterdi.

- Majd én is adok neked, ha még csalsz - tette hozzá, Fenyő felé fordulva az átkozott költő, izzóan, de csöndes tárgyilagossággal: ugyanis a mindig résen álló és nagy termetű gondnok, Magyar Lajos az asztal körül settenkedett. A játék aztán továbbfolyt, mintha nem történt volna semmi sem.

Ott ült sokszor, a kényelmes fotelek valamelyikében, Móricz Zsigmond, Leányfaluról fel-rándulva, és kedélyes beszélgetésben néha Móra Ferenccel, aki szintén fel-felugrott a vidéki múzeum csöndjéből. Milyen finom, könnyed beszédű és tartású, egyszerű, de elegánsan vidékies és mindig halk derűben sugárzó ember volt Móra; milyen gondosan rejtette el, amit (és sokat) tudott, és mondta el nézeteit, rendszerint mesében és adomában, miközben Zsiga bácsi bajuszát csavargatta, és pici köhentésekkel nevetett, és szemei majdnem sustorogtak helyükben az örömtől, mint a mézre lelt, vidám darazsak.

Ott ült ábrándos, csöndes és az életet megszökött szeretőként hívó, bús mosolyával Tóth Árpád, az angyali költő, néha egy kis kártya-villámcsatában megmérkőzni Peterdi Istvánnal, aki Neubauer néven orvos volt, és szűkszavú, igen egyéni verseket írt a Nyugatba, és Nagy Zoltánnal, az ügyvéd-költővel, az angol viktoriánusok rajongójával, valamint Turcsányi Elekkel, a *Koronelli dóm* írójával és városházi emberrel.

Mint különös pávamadár villant fel hirtelen felnőtté varázsolt, örök-ámuló gyerekarcával, ideges, tétova, rebbenő szemével, hegyes, bohócos kalapjával és cérnanyakkendőjével Kosztolányi Dezső; és egy rejtélyes hatalom meghatalmazott miniszteréként és mint valami nagy fontosságú világgondnok, jött blazírt képpel Márai Sándor, aki legszívesebben azt tette, hogy kiválasztott egy embert magának, és annak érdeklődésén billentyűzte el fáradt és különös, néha nagyon különös elméleteit. Aztán ott ült Hunyady Sándorka, örök, büdöslő szivarjával, amely valahogyan mindig egy szivarvég volt, és rekedt mellből köhögésével, melynél úgy érezted, hogy minden vele szakad, sokszor, a kártya mellett. Ha az egész világot összejárnám, sem találnék az életharcban megnyugtatóbban fölényes, könnyedébb, szívesebb, mondjuk úgy, kedvesebb embert. Hogy látom még, ahogy ott ül a Magyarország szerkesz-tőségében (amelybe apró tárcákat írt), amint Szirmai Rezsővel, a Szomory-jelző-csudakert lelkes adeptusával, az örökké mérges Kodolányival, a mindig izzó és rohamra készülő Féja Gézával, a nyolc hónappal jutalmazott, jeles és szenvedélyes falukutatóval vagy Rónai Mihály Andrással, aki a Pesti Naplótól ugrott le egy kis beszélgetésre, vitázik, és Mihályfi Ernővel, aki a sok dumára csendesen ümget rendszerint. Általában novelláit is előre elmondta Hunyady a társaságnak, csak azután írta meg. Kicsi, olyan természetesen jól álló, a többnyire undorító kis bajuszok mellett, csinos kis bajusza volt, meleg, sötét szeme mélyén az apa-Bródyak emésztő, vészes, olthatatlan, de a mosoly lágyságában feloldott tüzével. Elvitte az a tűz őt is, amely a higgadtság, a fáradt, bölcs, bohém gesztusok mögött csöndesen pusztított.

Aztán, mint az úrtigris, puha talppal, a szokott szándéktól eltérően, mintegy inkognitóban ballag át az erdőn, Krúdy Gyula úr jött, és körül sem nézve, tűnt el az írószobában, nyilván egy novellát megírni Mikesnek vagy másféle szerkesztőzsarnoknak. És ott ült Zsolt Béla,

mindig szobasápadt arcán a reggeli borotválkozás violaszínű tarló-borostásságával; vagy a hosszú termetű és megnyúlt arcú, lassú, kimért és diplomatikus Surányi Miklós, az *Egyedül vagyunk* című Széchenyi-könyv szerzője; és az édes, előzékeny, még az életéért is bocsánatkérően figyelmes Szép Ernő, a nagyszerű poéta, akinek gyermeteg nosztalgiáit így viccelte ki Karinthy, a javíthatatlan nyelvöltögető: „Mikor én még kicsi voltam, kicsi voltam - Csilingeltem, csilingoltam."

Ott ült Harsányi Kálmán, az *Ellák* valaha soktapsú szerzője, komor körszakállával és a mindig nagy horderejű mondanivalóval. Odatévedt, kuriózumnak és csudának néha a világvárosokból hazaugorva, hogy a régi indulása és kártyacsatái stációin merengjen kissé, Molnár Ferenc, a mondén utak és fények csillogását tükrözve monokliján; és a mindig tűnődő arcú Zilahy Lajos, tele új reformterveivel és a környezetében levő, szimpla politikusok bonyolult országmegváltó fejtegetéseivel; és Harsányi Zsolt, aki klasszikus metszésű képével a *Mátyás király álruhában* című darab címszerepét is játszhatta volna, minden gesztusával reprezentálva; néha pedig az óriási malomkőszéles kalapú, csokornyakkendős Palágyi Lajos, a mindig ünnepélyes, szatirikus lírikus ült ottan, Telekes Bélával, a gondterhelt arcú költővel, és Londesz bácsival, aki rendszerint újabb versét szavalta el a tapintatosan egymásra ásító újságíróknak. Néha pedig, mint a nagy vadak átballagnak egyik erdő traktusából a másikba, Karinthy Frigyes jött át a Hadikból, egyszerre udvart alkotva maga körül, mert tudták az emberek, hogy nagy tréfák jönnek. Nem felejtem el, hogy amikor egy alkalommal (- még a *koponyája körüli utazása* előtt -) egy kis kefécskét vett elő a zsebéből, és orra alá illesztette, milyen tökéletes Hitler volt.

Benézett néha Erdei Ferenc, öccsével, Sándorral, a makói hagymatermeléstől és izgalmas falukutatással járó viszontagságoktól fáradtan. Nem felejtem, hogyan szokta mondogatni Erdei nekem egy-egy kitörésemkor az Athenaeumban, hol könyvei megjelentek: - Jól van, Jóska, ne mérgelődj, no - és mosolygott bölcsen és csendesen.

És ott volt (s ki még?!) Supka Géza, a polihisztor és demokrata forradalmár, a könyvnapok megteremtője és a *Literatúra* című folyóirat szerkesztője. Sokérdemű, fáradhatatlan Géza bátyám!

Ami az Otthont illeti még, ott voltak a kitűnő szerkesztők, újságírók; mennyi nézet, újság, politikai érdek egy-egy asztalnál, azonban itt béke honolt, kivéve a kártyacsatákat; mert elvégre ez az Otthon volt, az újságírók és írók pihenőhelye.

Az élet elmúlik, mindenképpen és mindenkinek elmúlik; eltűntek az újságírók és írók klubjának hősei is. Eltűntek a bősz kártyások és a kitartó kibicek; a pompás hírnévben, bársonyos üléseken maguknak udvaroltatva sütkérezők - és az életből és hivatásból kikopott írók és újságírók, akik nappal ott lesték a szerencsésektől az apró kölcsönt a kártyaszobában, és hajnalig ott szorongtak aztán, fejüket a tenyerükbe hajtva, az asztalnál vagy a díványon; elmúltak a viták, és elmúltak a csöndes pihenő barátkozások; elmúltak azok az idők, keservesek és romantikusak, de a derekak, komolyak és bohémek, arcaik, dolgaik élnek még a késő emlékezőben.

EGYEDÜL A (BETŰ-) TENGERREL

Szegedi István, a finom és halk ember és egy hanyag költő külsejére nézve elgondolkoztatóan elegáns valaki, ült ott a szerkesztőségi szobában, és rendkívüli becsületességet, komolyságot és valamit, ami megállapodást nyújthatna, kutató, mindig nyugtalanságot tükröző, kék tekintetével rám mosolygott és kitüntető figyelmet sugárzott. Tóth Árpádról beszélt nagy szeretettel,

aki valamelyest eszményképe volt, már amennyiben kortárs eszménykép lehet, mert e nagyszerű költőt példának tekintette a képek, szavak harmóniájában és a fogalmazás tisztaságában.

- Öreg vagyok már, igen tisztelt barátom (jó negyvenes volt akkoriban, 1928 körül), és csak most jövök rá, mi az igazi költészet - mondta kissé aggódóan és keserűen. Nemes törekvéséből és csöndes öntusáiból valami melankolikus, érzésekkel áthatott költészet született, egy kicsit Tóth Árpád-árnyékú, de mégis sajátos. Ünnepélyes, puritán tartalmú, olyan, mint virágos falujában a húsvéti papos beszéd, amikor az a gyakori mezőkön és pincékben való járástól piros arccal úrvacsorát osztogat.

- Olvasod-e a *Gurul a szív*-et, kedves, igen tisztelt barátom? - kérdezte tőlem finoman tapogató hangon, miközben ujjhegyével kézelőjét igazgatta. A *Gurul a szív* egy lírai önéletrajz volt, amelyből a Pesti Napló közölt a húszas évek elején néhány folytatást.

- Gondosan elolvastam a *Gurul a szív*-et, és jó alkotásnak tartom - feleltem. Valóban meleg szívvel gondolok írójára ma is, aki amellett, hogy vérbeli költő, az Otthon egyik szorgalmas, gondos látogatója és okos kártyása volt. Azonkívül szerette és sok jó szóval (a költőnek pedig sokat ér az ilyesmi) támogatta a nagyon ifjú József Attilát, és szerette a fiatalokat, akiket a rossz és irigy emberek rendszerint utálnak. Éppúgy, mint a vénasszonyok a vidám lányokat és ifjú asszonyokat szidják, elfelejtve, hogy ők sem voltak hajdanában Vesta-szüzek. Vagy ha azok voltak, mi közük lehet akkor egy olyan édes és fájó, gyönyörű és lebbenő valamihez, ami az ifjúság?

Ott ültünk hát Szegedivel a Mikes-szobában, szíves és mélyre ható disputációban, amikor egyszerre csak nyílik az ajtó, és megjelenik benne (az alak kívül maradt, csak önmaga nyúlt be, mint szárán a széles napraforgóvirág) egy mosoly. Vagy: A Mosoly. Mert aki elhatározná, hogy megkeresi azt, a maga megtestesült mivoltában, elénk sugárzó, melegítő tenyészetében, azt e pillanatban az ajtón át fejét bedugó emberben találná meg: Mihályfi Ernőben. És az örök jovialitás, eme rejtelmes jókedélyforrásból, mint valami élő, mozgó vezetékből állandóan öntött derű, egy örömnyalábot öntve a szobába, a következő pillanatban visszahúzódott; ám én, költőmtől hirtelen elnézést kérve, utánaugrottam, és mindjárt el is kaptam. A folyosón éppen Láng urat, a felülmúlhatatlan és az udvariasság szertartásaiban (mint például a meghajlás, a becsülést sugárzó, majdnem epedő szem, a szívbéli öröm minden árnyalatát kifejező, reszkető hang) viszonozhatatlan titkárt vonta be sugárzó, mindig jótékony nábobként osztott mosolya fényözönébe; az volt a szívmelegítő látvány, ahogy a két állandó mosoly összecsapott; mondom, elkaptam Mihályfit, vagy ahogy egyszerűbben nevezni szoktuk, Misut; ő, mondta nekem, Mikest kereste, de látta, hogy Mikes nincs, én pedig nem vagyok egyedül. Azonban most már benéz egy pillanatra, hogy el ne vigye az álmomat, ami úgy gondolja, úgyis meglesz, mivel sok olvasni való kéziratot látott az asztalomon.

Ezenközben már be is nyitottunk a szobába; Mihályfi „örült a szerencsének", s milyen kimondhatatlanul boldog arcot tudott vágni, hogy Szegedit megismerheti. Szegedi tisztes öregurasan naiv, húsvéti misevirágszagú lélek, viszont annyira örült a Misu örömének, hogy meghatottságában a legnagyobb kitüntetésre és bizalmassági ténykedésre készült, amiben költő halandót részesíthet. Kézelőjét megigazítva, nyakkendőjén húzva egyet, kettőt halkan köhögve, ünnepélyesen így szólt Mihályfinak:

- Megengeded, igen tisztelt barátom, hogy nagy költeményemből, a *Gurul a szív*-ből felolvassak néhány fejezetet? - és a paksaméta már kézben is volt.

Mihályfi, akinek egyik fő jellemzőjén, a szíves mosolyon kívül, másik tulajdonsága az volt, hogy mindig sietett, most legboldogabb érdeklődésű arcát és mosolyát öltötte fel - miközben látható volt, csak egy felolvasásra gerjedt költő számára nem (az ilyen rendszerint vak és süket, ha a hanggyakorlási düh rájön), hogy Misu közben - türelmetlenségében - majdnem

felrobban. Költőnk aztán finom, ápolt, úrvacsorás borillat és csak a kiválasztottaknak osztott titok képzetét keltő hangon, kézelőit igazgatva közben, szertartásos gondossággal felolvasott öt éneket egyvégtében (egyenként kétszáz sorral), míg az „elragadtatásban" nyögő, valósággal eltorzult mosolyú Misut, mint egy felszabadító csapat, bőrkabátja suhogása közt felvonulva, ki nem ragadta az udvariasság és a felolvasás vesztegzárjából (mondván, hogy Miklós Andor hívatja) Dernői Kocsis László.

Szegedi elégedett megkönnyebbüléssel igazgatta kézelőit. - Ki ez a drága ember? - kérdezte aztán tőlem.

- Mihályfi Ernő; képzőművészeti kritikus, a legtökéletesebb sajtóember - mondottam.

- Finom ember. Az ilyeneket szeretem, igen tisztelt barátom, az ilyen jó vershallgatókat - mondta derék költőnk.

- Megfigyeltem, miközben olvastam, hogy néha sóhajtott.

Nemcsak sóhajtott, még nyögött is. - Sohasem felejthető élményben volt neki része - mondtam.

A költő igazán boldog volt, miután Mihályfi távozott. Én is boldog voltam, és bizonyára Mihályfi is az volt.

Sok mindent megértünk Mihályfival azóta, nehezebbeket is, a súlyos, vészes időkben, mint ez a felolvasás. Sok minden változott, de egy megmaradt: a híres Mihályfi-féle mosoly. Hogy megkoptatott bennünket az idő? Mihályfi azt mondja: engem nem. Én meg azt mondom: őt sem. Ha már így mondjuk mind a ketten, gondolom, nyilván így is van.

Szegedi közben kéziratait rakosgatta a zsebébe. Úgy csinált, mint aki habozik, menjen-e, ne menjen.

- Mit gondolsz, kedves, igen tisztelt barátom, jönni fog-e még ma Mikes?

- Azt hiszem - mondom a titkárok és egyéb hasonlók hagyományos álnokságával -, ma már be sem jön.

- Kár - mondja a húsvétszagú költő őszinte sajnálattal.

- Fölolvastam volna neki is a *Gurul a szív*-et, ahogy Mihályfinak akartam, az egészet. No de majd holnap.

- Azt hiszem, elutazik holnap - folytatom további szégyellni való, titkári álnoksággal. - Valami nagybácsija van vidéken, aki kínaiul tud. Együtt fordítanak.

Szegedi, aki felállt volt, hirtelen őszinte érdeklődést tanúsított:

- Ah, igen tisztelt barátom! - és leült megint. - És mit fordítanak?

- Konfuciust - mondtam -, avval foglalkozik mostanában.

- Ah, ah! Érdekes nagybácsi lehet - lelkendezett Szegedi, a szelíd, bogyóarcú költő.

E pillanatban igen lassan nyílni kezdett az ajtó. - Lám éppen... - mondom, odapillantva, gondolván, hogy Mikes. E percben, szokás szerint kopogás nélkül, Lusztig úr, a mi már ismert Lusztigunk lépett a szobába. Szegedi örömmel felpattant.

- Ah - lépett oda -, a tudós nagybácsi? Szegedi István vagyok - nyújtotta kezét Lusztig úrnak.

- Lusztig vagyok - nyújtotta oda két ujját jól ismert barátunk, és kissé meglepetten, kaján, stráfos arcával, kérdően pillantott felém.

- A kínai nagybácsi, illetve a fordító, ugye? - húzogatta Szegedi lelkesen és nagy gondossággal kézelőjét, Lusztigra tekintve közben.

- Lusztig vagyok, a lósportból - felelte emberünk, mintegy sértődötten s kissé értetlenkedőn, kaján elnéző mosollyal végigmérve a költőt. - És Mikes? Tudta, hogy jövök! - fordult szinte felelősségrevonóan felém.

- No, én már nem várom - szólt most, kissé zavartan és csalódottan Szegedi, aztán nyakkendőjén egyet igazítva, a *Gurul a szív*-et még egyszer ellenőrizve a zsebében, igen nagy udvariassággal elköszönt, majd kilépett az ajtón. Lusztig bácsi úszott a csodálkozásban és a méltatlankodásban.

- Ki ez a hülye, aki kínai nagybácsinak néz, holott én inkább Árpád apánkhoz hasonlítok? - kérdezte most Lusztig, s nézte magát a leggyilkosabb, de (ha önmagában is) mégis egy másvalaki, ez esetben a természet keze művét kaján-gúnyoló örömmel lefumigáló önirónia.

- Hogy mért ne lehetnék én az a Botond, aki egy szál kacagánnyal meghódította azt a Bizáncot?!

- Egy buzogánnyal - mondom.

- Hát akkor, sag'schon - nézett rám, harapós-ádáz szájával, szétálló hallókáival, mint egy igazi fülközpont, hírfelvevő őrkajlaság, mely a banális helyzetek közt is az emberiség üdvére mindig résen áll, mint lám itt is, ebben a szerkesztőségi szobában.

E pillanatban arca mintha kővé vált volna, szemében ijedség tükröződött: - Hallja, Fodorkám - szólt az egyetemes fül tulajdonosa fojtottan. - Mikes jön, a feleségével! Nem szeretem azt a nőt! - tette hozzá, miközben összehúzódott sün módjára kifelé osont.

A Mikes család utálta Lusztig urat, mert a lóversenybe vitte bele azt az embert, akinek a könyveken és az irodalmon kívül más szenvedélye nem volt. Mikesnek gyönyörű könyvritkaság-gyűjteményéből sok szép példány kezdett elvándorolni a polcokról; a ló veszedelmes állat, ha rúgós, de még veszedelmesebb akkor, amikor az ember az egyik ló hátán üldözi azt, amit a másik elvitt.

E pillanatban Mikes lépett be, felesége és Somlay Artúr, Mikes jó barátja, akit ő a legnagyobb színésznek tartott. Mikes és Somlay barátsága 1908-ban kezdődött, akkor még Somlay is és Mikes is szárnyaló verseket írtak - versengve. E versenyt hamar abbahagyták.

- Éppen előttünk osont el Lusztig - jegyezte meg Mikesné szelíden. Mikes nem szólt semmit, majd az általam odakínált székbe nyögve, halk, vonításszerű hanggal elhelyezkedett Somlayhoz fordult:

- Azt hiszem, a *György barát* ügye jól áll a Nemzeti Színházban, Artúr.

- Na, hogyhogy? - mordult mély hangján, jobb könyökére támasztva az asztalon oroszlánarcát, Somlay.

- Jövőre műsorra tűzik, azt mondták. Csudálom, hogy te nem tudod.

- Eh, én nem érintkezem már ezekkel a gazemberekkel, amióta annyiszor becsaptak - felelte Somlay.

A helyzet az volt, hogy Tardos Krenner Viktor *György barát* című tragédiáját (ezt a ritmizált, dinamikus, gyökös, kemény prózában megírt - rég olvastam, de azt hiszem, kitűnő - munkát) mind a ketten nagyra tartották, és Somlay megtanulta a főszerepet, hogy egyszer eljátssza, de, ami érdekes, ez sohasem sikerült.

- Ellenem megy ki az egész játék! - mordult, állandóan belső viharokat éreztető, mély és mindig robbanni kész hangján Somlay. - Nem az számít, amit egy mégiscsak érdemes színész a jó darabon át nyújtani tudna, hanem a színházpolitika! Szétverni az egész bandát!

Mikesné nyugodt, rezzenéstelen tekintettel nézte; láttam, hozzászokott már a furcsa emberekhez. Mikes bácsi sem volt éppen könnyű valaki; dolgaiban, lárma nélkül, kemény, céltudatos, hajlíthatatlan. Mikesné, ez az okosságot, derűt, mély, inkább ösztönös, mint tanult pedagógiát sugárzó asszony, bölcs engedékenységgel és magát mégsem feladva, kísérte, vezette ezt a látszólagos bonhómiájú, de egy bizonyára sok tekintetben másképpen képzelt élet és sors problémáival vívódó embert. Családi életük nem lehetett éppen a szokványos, kispolgári értelemben mintaszerű; Mikes vagy bent dolgozott a városban, vagy írt, olvasott, fordított, tanult éjszaka. Nevetve mondta nekem: - Engem a gyerekeim (egy fiú volt és egy lány) jóformán nem is ismernek. A múltkor, amikor nappal hazamentem, azt kérdezték: „Anyuka, ki ez a bácsi?”

Minél messzibbről nézem, annál jobban látom Mikest; rejtélyes, bonyolult, ellentmondásos ember volt.

- Én szocialista vagyok - mondta egy, azt krímennek tekintő világban. Tetteiben, társadalmi és életmegnyilatkozásaiban mélységesen, az üldöztetésig az volt; de ugyanakkor az egyénileg vagy társadalmilag tökéletessé kiteljesedő Ember emlegetésére csak a mikesi, rejtelmes mosollyal válaszolt.

- Az emberiség kilencven százaléka trágyadomb, és csak arra való, hogy néha egy-egy zseni szülessék belőle - mondta nekem egyszer.

Az életet jobbá teendő célú társadalmi tudományokkal foglalkozott, ilyen tárgyú könyveket fordított, és ugyanakkor, mint legkedvesebb írójára, Schopenhauerre esküdött: aki tudvalevően az egész teremtett világ céltalanságát és tévedés voltát hirdette.

Abban az időben egy elektrokardiogramot mutatott nekem nevetve - mintegy valaminek csak azért is ellenére tevő, gyerekes önmegelégedéssel -, szíve rettenetes állapotáról, és azt mondta:

- Látja, én bármely pillanatban felfordulhatok! - Ugyanakkor nappal hatféle munkát végzett, perceket aludt egy-egy széken, éjszaka pedig, sokszor reggelig, olvasott, tanult, írt, fordított. Vallom: szándékosan ölte magát. Egyszer azt fejtegette nekem, a hindu kárma-tan sajátos mikesi szövegezésében, hogy az ember csak úgy nem kerül bele újból és újból a rettenetes és értelmetlen életkörforgásba, ha vagy önkéntes éhhalállal vagy másként, gyorsan vagy lassan, kivonja magát.

És ugyanaz a Mikes volt az, aki élete java részét az értékek felfedezésére, támogatására fordította, az írókat a csak önmagáért való alkotás tanával ellentétben aktivitásra, a jó, a nagy, a forradalmi művelésére ösztönözte. Akkor, amikor egyesek Ady politizálását rosszallották, ő volt az, aki figyelmét a kurucok, a magyar forradalmi költészet hagyományaira - és sikeresen! - felhívta; forradalmi, társadalomtudományi füzeteket szerkesztett, exponálta magát a Tanácsköztársaságban, és a legbelsőbb köre mindig radikális, aktív baloldaliakból állott. Maga által előre bejósolt, hirtelen halála is úgy érte Bécsben, abból az alkalomból, amikor az emigráns Reinitz Bélát meglátogatta.

Melyik lénye volt az igazi tulajdonképpen?

Tegyük meg a jobbért, a szenvedőkért, az emberiségért, akár az élet árán is, amit tehetünk (a Világszabadság Petőfije volt az eszményképe): és az egész kozmosz átláthatatlan, csüggesztően végtelen és reménytelenül ható, mindig-egy körforgása ellen - olvastam heroikus, külső derűje, fölényes és tréfás-véngyerekes gonoszkodása közben árnyaktól átszántott arcán.

KÖZBEVETETT KÉSŐI MONDATOK

Célom nem a teljesség, csak emlékeket írok, ahogyan felbolydulnak körülöttem, amiközben múltjaim lugasában bolyongok, és megsúrlok egy-egy ágat, mint a kertész a gallyat mozgatja, amely tele van méhvel és virággal. Jó az embernek az emlék, a múltnak sok kedves („a múlt mindent szépít") kísértete, ez a velük igazolt, életbeli maradandóság, kapaszkodóink a mind rohanóbb életben; és ki tudja, ha már teljes futamunk leszaladt, nem lesz-e egy pont, mint a lefutott cérnakarikának egy végső, rögzítő helye, amelynek fokán megállván, mindenre visszaemlékezünk?

Jó az emlékben élni néha, a túl harsány, nyers élet ellen is; emlékezni és írni, mint ahogyan az ember, áradásba bukva, menedéknek és könnyítőnek egy tutaj gerendáiba kapaszkodik; jó néha az írásba fogódzkodni, igen, a durva, csapkodó, elmentéssel fenyegető élet ellen. És - mélyen ennek dolgaiban - hirtelen röpke fájdalom, valamitől megfosztottság érzése tölt meg, mikor arra gondolok, hogy az itt futó emlékezéseknek rövidesen végét vetek.

Mert célom nem a teljesség, sem az emberekben, akikkel találkoztam, akikből nem egy, még érdemes jelenséget nem tudtam a körképbe beilleszteni; lévén ennek törvénye, hogy az ilyesmi bizonyosképpen akaratunkon kívül, önmagát komponálja; sem az években, az irodalomban eltöltött negyven évemben sem, mert mint neveztem, a „körkép" bizonyos keretet, egy nagy egészből való kerek kiszakítottságot feltételezve, zárul.

Választott, jobban mondva, választódott írási formám nem nélkülözheti ugyanakkor az ideoda nyúló, erről-arról beszélő módszer szeszélyét sem; úgy, ahogy egy régi ember leül az asztalához, és a maga dolgaival együtt, ennek meg annak a tetteit, még benne élő szavait idézi, egy pohár bor és egynéhány, a szavakban mulatságot és érdekes okulást találó asztaltárs között.

Ha az ember elbeszél, annak valami középpontja is van; az valami miliő és szűkebb lengésében valamely jellegzetes alak köré fűződik. Az én legszűkebb miliőm, cikcakkjaiban néha nagyon előre és hátra nyúlva, az 1920-as évek eleje és 1935-40 (esetleg a felszabadulás) közötti idő; de a legélénkebb az 1923 és 1930 közötti, attól fogva, hogy a Mikes Lajos, eme új irodalmunk megszületésében oly jelentős ember megteremtette-szerkesztette (s az ott és általa felfedezett, pártfogolt írók egy részének nyilvánvaló maradandóságát tekintve), maradandó emlékű irodalmi rovat még létezett; Mikes Lajos és vele egy különös, színes és röpke irodalmi korszak hirtelen haláláig. És minden egyéb, ami emlékezéseimben e legbelső központ körül forog, a tágtól a szűkebb emlékezéskörig, a szervesség miatt lecsaphatatlan járulék; célom nem volt sem holmi irodalomtörténeti kontárkodás, sem a tudósainktól vagy „pártos" magyarázóinktól gyakran oly kancsali optikával látott, „két háború közötti irodalom" szemléje.

Az az érzésem, amellett, hogy irodalomtudósok, kutatások és művek nyomán portrékat és elméleteket szerkesztenek, nem volna érdekesség nélküli és a komoly irodalomtörténészek számára mindenesetre hasznos volna, ha az írók, az irodalomtudományban eme „dilettánsok", azonban a betűben és alkotásban mégiscsak a gyakorlat emberei, emlékezéseket szerkesztenének, magukról és kortársaikról, eszményeikről és ellenszenveikről beszélnének; amely tekintetben önesetemben, bizonyára sok kifogásolható mellett, sem mondhatja a rosszakarat, hogy tárgyilagosságra nem törekedtem; aminthogy, higgyék el nekem, hogy ha az emlékezés sápadtabb szálait, a hősök bonyolultabb szóbeli megnyilatkozásainál, itt-ott, hűn és a mélyen visszaérzett intuíció anyagával összeillesztettem, nem hazudtam, sem megnyilatkozásokat ki nem találtam. Ezek az emberek olyanok voltak, amilyeneknek leírtam, egyikük-másikuk még itt jár közöttünk; úgy mozogtak, ahogyan nálam mozognak, és ahogyan nálam, úgy beszéltek. Még hallom a hangjukat, itt zeng még, elevenen, a fülemben.

Nos, ennyit még az emlékezésekről: hadd folytatom most azok játékos, kedélyes vonalán, és az előbbiekben a szerkesztőségben feltűnt Somlay Artúrral.

Abban az időben történt, hogy Remenyik Zsigmond, derék, elhunyt barátom egy meghívást közvetített Somlay számára, engem sem hagyva ki a játékból. Kitűnő író és derék ember volt Remenyik Zsigmond. Elő nem fordulhatott, hogy elfeledkezzék a születés- vagy névnapokról, olyan figyelmes, becsületes, őszinte ember és jó barát, azt hiszem, már nem is él több a világon.

Meghívásunk bizonyos Hellerékhez szólt, Egerbe; ezeknek gazdag és bő választékú borpincéje volt. Somlay nem volt rendben a szívével, orvosok tiltogatták a bort tőle, viszont ha délután, színházi kezdés előtt, egy-egy jól ismert és eredeti borokat mérő borkóstolóba nyitottál, ott láthattad sűrűn a nagy színészt a pult mellett, amint a borok inspiráló erejét próbálgatta. Remenyik Zsiga, miután szintén szenvedett a szívével, hasonlóképp szerette a jó szőlőnedv gondokat zsongító kortyait. Vágtattunk tehát Eger felé; a fülledt autóbuszi hévségben Somlay valóságos költői ihlettel sorolgatta élete legjobb, kóstolt borait, miközben szemünk előtt butéliák vonultak föl, és képzeletben nagyokat hörpintgettünk.

A család a kellő tisztelettel fogadta a nagy színészt, szeretettel Zsigát, a jó barátot, s hasonlóképpen engem, a még nekik ismeretlent. A szokásos átmeneti, kölcsönösen bemelegítő diskurálás után rövidesen három karcsú palack jelent meg az asztalon, egy piros, egy fehéresebb és egy aranyszínű. Átélték-e a kedves olvasók, szomjas és a boldog várakozástól felcsigázott torokkal, a kellemes izgalmat, amikor az ilyen palackok csillogva és illatosan az asztalon teremnek? Szerintem nincs a világon ennél gyönyörűbb pillanat.

- Először a veresből - szólt Somlay a család ifjú, töltögetni készülő tagjának a mesterszínészi gyakorlat és kulissza mögötti üvöltözések folyamán sajátjává lett, parancsoló hangon. Miután ez csak amolyan vacsora előtti kóstoló volt, Artúrunk, komoly szívbajára való tekintettel, éhgyomorra bevágott, a palackokat váltva, vagy hat pohárral, mindegyik után nagyot fújva, jóízűen, kigyulladó szemmel és egyre pirosabban és szenvedélyesebben. Aztán jött a vacsora, amelynek szintén megvolt a maga boröntözéke; utána a család visszavonult, és mi beültünk egy lugasszerű helyre, két sötét, aranybarna, vaskos palackkal előttünk.

Két emberem közben valami Amerika körüli vitába keveredett. Remenyik, aki huzamos ideig élt a business és a szünetlen rohanás hazájában, a dolgokat ismerő ember megkülönböztetett tárgyilagosságával beszélt; Somlay, a tüzes szocialista és vehemens ember, a nála megszokott, mennydörgő, tüzet okádó féktelenséggel intézett el, ami kapitalista és amerikai, mindent. A higgadt, érvekkel vitázó Remenyik a kortyok folytán mind csökönyösebbé, Somlay mind ádázabbá és ledöngölőbbé vált, miközben, nem kis ijedelmemre és jóformán észre sem véve, mit csinál, a beszéd hevében egyre-másra töltötte és ürítette a poharakat; mire a lefekvés szükségével számot vetettünk, Somlay kiitta jóformán az egészet.

Együtt ágyaztak mind a hármunknak egy nagy szobában. Az éjszaka csendjében arra figyelek, hogy valaki fújtatva le és fel vágtat a szobában, és szavakat hallok: „Jaj, istenem, jaj, istenem!” - És a sóhajok és a további vágtatás a szobában.

- Mi a baj, Artúr? - szólítom meg a sóhajtozó kísértetet.

Remenyik szintén felébredt: - No, mi az? Rosszul vagy?

- A fene egyen meg mind a kettőtöket! Hogy a mennykő üssön belétek! - üvöltözött a kísértet. - Tudjátok, hogy nem szabad innom, mégiscsak itattok! Gazemberek! Jaj, istenem! Jaj, istenem!

Ez így ment, többszöri lefekvéssel, újra felkeléssel, sétával, szidással, hajnalig. Lassan aztán elaludt.

- Üssetek agyon, ha még egyszer iszom - szólt reggel, iszonyú nagy elhatározással a szemében. - Ne éljek, ha kóstolom is! - tette hozzá, esküszerűen.

E napon egy méltóságteljes, választékos beszédű, szép termetű pappal és a család ifjú, a töltögetést intéző tagjával elmentünk a pincébe. Milyen gyönyörű is egy gazdag, mohafalas, sorba rakott hordókkal bővelkedő borospince, ahogyan a nemes dongák, a görcsökkel, bajokkal, nyomorúsággal teli világnak büszkén nekiszegzik a mámort és felejtést kínáló soraikat. A töltögető ifjú egy lopót vett a kezébe, aztán mindenkinek a markába nyomott egy poharat.

- Majd sorba megyünk - mondta. Vagy negyven hordó állt ottan, a borok változatával. A méltósággal teljes, szép termetű pap most középre állott, kettőt köhögött, végigsimított reverendáján, és ünnepélyes, felelősségteljes pózba vágta magát, majd így szólt:

- Csak mértékkel igyanak, kedves barátaim; az ember vigyázzon a pincében. Itt abban a csalóka érzésben iszik az ember, hogy meg sem kottyan, aztán, ha felmegy a levegőre, úgy jár, mint Bárdos Artúr, a színigazgató.

- Miért? Hát hogy járt az a niemand? - horkant fel Somlay, aki legszívesebben egy kanál vízben fojtotta volna meg az összes igazgatókat, miközben látható lelki tusa között ott állt, a család ifjú tagja által már poharába eresztett, legsötétebb aranyszínében tündöklő „grand”-borral.

- Úgy járt - válaszolta a szép termetű és méltóságteljes arcú pap, figyelmeztetően és vészterhesen emelve fel a hangját -, hogy ott fönn összeesett, és hordágyon vitték haza.

- Az ilyen pecsovics ne is igyék bort! Igyék vizet a pocsolyából, az való egy színigazgatónak! - jelentette ki Somlay, parancsoló módon, és egyből kiitta a poharában ragyogó „grand”-bort. Utána még kettőt bekapott.

Csak az első korty a nehéz - írta a vízbefúlóról egyszer egy költő -, a többi magától jön.

Somlaynál az első korty is könnyen ment, viszont a következők még könnyebben.

Mit nyújtsam a dolgot és növeljem az olvasó izgalmait - a kielégítetlen kíváncsiság rosszul hat az idegekre is -, Somlaynak hogy, hogy nem, megint Amerika jutott az eszébe, és ebből következően nem mulasztotta el, hogy bele ne kössön megint legszívbélibb barátjába, Remenyikbe. Zsiga az óvatosan élvezett bor folytán ugyanakkor egyre makacsabbul védte (és szokása szerint türelmesen is) álláspontját; Somlay viszont, ugyancsak a maga szokása szerint, egyre dühösebb lett, miközben egyre sűrűbben tolta oda poharát, és a megszokott mesterszínészi gyakorlat s a kulissza mögötti színházi csaták folyamán sajátjává vált hangon mondta a család töltögető ifjú tagjának, hogy: - Tölts, gyermek!

A gyermek töltött, aztán Somlay egy pohár „grand”-borral a kezében, „majd én megmutatom” oroszlánmorgással fölfelé indult a csodálatos módon egyszerre rendkívül megnyúlt lépcsőn. Vannak természeti és a borivással kombinált törvények, amelyek alól nem kivételek még a Somlay-féle nagyok sem. Így hát Artúrunk, amint fölért a szabad levegőre, hangtalanul összeesett. A szép termetű, tekintélyes arcú pap, Remenyik Zsiga, az amerikánus, a család ifjú töltögető tagja meg én emelgettük, fogdosgattuk a fejét, ezt a szép oroszlánfejet, ő meg annyit motyogott közben:

- Ne igyék egy pecsovics. Igyon vizet! - Aztán olyan szépen elaludt, mint a gyermek az ölben; nem emlékszem már rá tapasztalatból, de azt hiszem, az aluszik olyan szépen.

A teljesség kedvéért meg kell még mondanom, a család ifjú, töltögető tagja, aki az arénákban, a meccseken, mint azok szorgalmas, tanulni vágyó látogatója, gondosan megfigyelte, hogyan csinálják a kiütöttekkel: még szabályszerűen tízet számolt az elbukott hős fölött magában.

MÉG EGY KALAND

Így jártunk mi Somlayval, a felejthetetlen színésszel és a szívünkben még oly elevenen élő, kedves, zsörtölődő, szeszélyes, gyerekes zsarnokkal, aki oroszláni bátorsággal vérzett el, mint annyi mindenben, példát mutatva mindannyiunknak, a bor mezején, és Remenyik Zsigával, aki szünetlen vándorutakon járta a világot, és mind rejtélyesebb mosolyokkal beszélt aztán útjairól. Egyesek azt mesélték, hogy még egy másik Remenyik is van, egy hajóskapitány, aki ugyanő, és aki turbánnal a fején jár a fedélzeteken, és fele idejét ott tölti valahol, iszonyú kalandok között, fele idejét Budapesten, ahol a veszély szeretetétől hajtva irodalmat űz, mivelhogy magyar írónak lenni mégis a legkalandosabb, a legbolondabb, a legveszélyesebb dolog a világon. Így mulattam én Egerben a két neves, nagyszerű emberrel; ám a sors rosszabb kalandokat is készített nekem; mint az alábbiakból következik.

Elmondom ezt is, ennyi fejezeten át nyújtott mesélő kedvemben. Mert ha nem is irodalmi dolog, rávilágít arra, s minden külön korrajz helyett jobban, milyen csiklandós légkörben dolgoztunk mi, úgynevezett „baloldali" magyar írók, a harminc eleji idők táján - s ez aztán csak még rosszabb lett azután, természetesen -, és hogy ifjú íróink, ha eme emlékezés lapjait leteszik, örülvén, hogy vége, és bennük megmutatkozó sok tettünkkel, magatartásunkkal és művünkkel, amit abból az időből kiszűrnünk sikerült, elégedetlenek: gondoljanak arra, milyen ár ellen úsztunk mi akkoriban, és a már elhullottak emlékezetére és a még élők becsületére, sóhajtsanak egyet.

Shakespeare arról beszél a *Hamlet*-ben, hogy ez a világ holmi dutyi voltaképpen. Nos, ha így van, ez hazánkra akkoriban szászszorosan illett. Horthy volt a Gazda, ő őrizte a nagy kulcsot a ládában; az ország főporkolábja viszont Hetényi Imre, az egykori újságíró volt; nem tévesztendő össze a hasonló nevű nótaszerzővel, bár mindamellett ő is sokunknak elhúzta a nótáját; helyettese, Schweinitzer, a Fouché-finomságú ravaszdi behúzókapitány; a főhóhér pedig a - mindenkire való gyanútól, sokszor beugratós elővezetéstől a kétszázasig, a talpalás, a köröm alá szurkálás, az inkvizíciós kínzások között nemegyszer az ablakon, az üvegen át utcára leugratásig - faj- és honvédő Hain Péter, a birkaarcú, rókaveres, detektívregényeken magát tébolyodottra zabált Nick Carter-ivadék, a negyedszázadon át a nélkülözhetetlensége bizonyítására teremtett és leleplezett összeesküvések keverője. (Vagy ha aztán egy valódi ügy akadt, a társaságnak, az elhárított „hallatlan veszély" és a házőrző kuvaszi érdem fölötti üvöltözése nem ért véget.)

Ennek megfelelően az írók ama részének zöme, aki nem elégedett meg a szép szavakkal, viszont oda csípett, ahová lehetett. Az irodalmi matinékon vagy estéken, munkáselőadásokon tűkön ült a silbakoló rendőr és (a nyomással együtt természetesen élesedő fülű) közönség; a rendőr résen állva, mikor kell tiltóan fellépni, a közönség viszont, mikor kell tapssal (bár a már iskolázott munkások esetében inkább néma, okos figyelemmel) kísérni a neki szóló szavakat.

Nos, egy délutánon éppen arról beszélgettünk nálam, hogy matinét rendezünk; és egy kis társaság volt együtt, nevezetesen Gelléri Andor Endre, Tersánszky Józsi Jenő, egy karnagy a rádiótól meg én; nagyban tervezgettünk, névsort írtunk össze, kivel mit lehet az írók, színészek közül. E pillanatban kemény, hasítóan erőszakos és várakozást nem tűrő csengetés hangzott fel, valósággal átsüvöltve idegeinken.

Az ajtóhoz megyek. - Ki bolondult meg? - kiáltok ki dühösen. Az alig nyitott ajtón germános, vörösszőke, hosszú, lóarcú ember nyomakodott be, mögötte ott álltak még vagy heten. A lóarcú kabátja hajtókáját tárja, detektívjelvény látszik.

- Hain Péter vagyok - mordul, mint a megjelent végzet. - Házkutatást tartok! - és már vágtat is befelé, a többi utána. - Fel a kezekkel! Nem mozdul senki! - szirénáz, üvölt. - Mi az ott? - fordul a főhekus Gellérihez, aki egy papiroscsomót ejtett le, ami ott volt a kezében. - Lássuk csak! - kap a papiros után.

- Egy novella - hebegi Gelléri, maga is gyanakodva már önmagára, a hirtelen zűrzavarban.

- Úgy! Novella! - vicsorít vérfagyasztóan a hekus, és gyorsan zsebre vágja a legújabb Gelléri-írást. Aztán két detektív ottmaradt, a többi eltűnt a lakásban.

Ott álltunk. Gelléri Andor Endre, Tersánszky, én, a karnagy és a feleségem, kezünket magasra feltartva, a két detektív revolverrel a kezében.

A karnagy, nem a mi emberünk, most volt nálunk először, rendkívül méltatlankodott.

- Semmi közöm ezekhez! Engedjenek! - kiáltott, kissé leengedve a kezét.

- Úgy! Maga tán csak úgy idecsöppent, mi? - mordul rá az egyik detektív. - Fel a kezekkel!

- S mondja, barátom - szólal meg most Tersánszky Józsi Jenő, a rendőri ténykedéseket bús-bölcsen megértő és kedves és gézengúz csirkefogóival kapcsolatban regényeiben már ily eseteket oly gyakran megírt szakértő arckifejezésével. - Most mit tegyek például, hogy viszket, kedves kartársam? Magát kérjem meg, barátom - fordul az egyikhez -, hogy megvakarja a fenekemet? - A detektív rendkívül meglepve és zavartan nézett.

- És ha ez az úr ezek után leengedi a kezét, maga lőni fog? - szólalt meg most felbátorodva Gelléri Andor Endre. - Lelőné Tersánszky Józsi Jenőt, a nagy írót például? Mert *ő* az, kérem.

A két hekus egymásra nézett, látszott, hogy meglepte a név őket.

- Ha ön Tersánszky, akkor leengedheti a kezét, és megvakarhatja, kérem - szólt az egyik, egy kis töprengés után.

- De arra kérem, hogy gyorsan csinálja.

- Mert a parancs, parancs, kérem - szólalt meg a másik, zavarban a kötelesség és tiszteletféle között.

- Én olvastam a *Zöld ász*-t - szólalt meg az előbbi detektív, Jenő felé mutatva a töltött revolverrel.

- Nézze, kedves barátom és szaktársam - szólt Jenő, kényelmesen vakaródzva (meg szokta ő ezt tenni felolvasás közben, a közönség előtt is), nem szeretem, ha pisztollyal céloznak rám, még ha tiszteletből is, inkább adok magának egy bicskát, az is megteszi; egyébként pedig - folytatta Jenő fölényes vigyorával - velem szemben nem érne a pisztolya se semmit, én ugyanis bűvész is vagyok.

- Az! - mondom én. - Bűvész! Isten ments, hogy elkezdje, kérem.

E pillanatban a két, Tersánszky által teljesen megzavart és hülyén mosolygó detektívre vad szemeket vetve, Hain Péter jött vissza a többiekkel. Hozzám fordult, mint a villám:

- Hát ehhez mit szól? - és egy csomó cédulát tart az orrom elé. Kommunista röpiratok voltak. Megvallom, meglepődtem a dolgon.

Gelléri ártatlan kíváncsisággal nézi a papirosokat:

- Jé, hát ezeket az urak írták? Nagyszerű - mondja szokásos, gyerekes elfogulatlanságával.

Hain Péter rettenetes szemeket meresztett rá, majd szóra sem méltatva, folytatta, miközben arca az iszonyú összeesküvés leleplezésének lázában úszott.

- Ott találtuk a fürdőkád alatt - sziszegte. - Ki dugta oda, na ki? - néz minket végig, és ádázul mosolyog.

Tersánszky, öreg harcos, a csuda vagy mi lelte, egyszerre elemében van. Ama komoly szakszerűséggel, amivel néha képtelenségeket előad, és közben tudós tárgyilagossággal néz, azt mondja:

- Nézze, szaktársam - fordul Hain Péter felé -, én láttam röpiratokat, amelyek maguktól bemásztak egy fürdőkád alá meg mindenhová, úgy ugranak ezek jobbra, balra, mint a bolhák, amerre csak hekusok járnak - tette hozzá még Jenő, térdét csapkodva, hirtelen iszonyú hahotával.

Iszonyú elképedés. Mi kuncogunk.

- Nem teszem be ide többé a lábam - fohászkodott a karnagy. Hain csak nézett, kereste a méltó választ, aztán így szólt:

- Az urak velünk jönnek.

Levezettek a lépcsőn, gondosan belénk karolva, mint a betegeket; az egyik ottmaradt a lakásban, hogy ha netalán valaki telefonálna, odahívja a nevünkben. Így húzták be a csőbe aztán Pap Károlyt, akit - nagy csodálkozására persze - menten utánunk hoztak.

Felültettek egy villamosra, jó szorosan közrefogtak minket, felvittek a Zrínyi utcába, a politikai osztályra. Ott ötünket nekifordítottak a falnak, persze külön-külön, nehogy még tovább összeesküdjünk, és miután hosszú ideig őriztük a falat, különböző helyekre bezártak, és felváltva más és más rendőr őrzött. Egyik avval kezdte nálam, hogy ő nemesi családból származik, és csak szükségből rendőr, és milyen abszurdum, hogy nehéz posztóruhában járatják a rendőrt az izzó nyárban. Mire én azt mondtam, becsüljék meg azt a jó nehéz posztóruhát, legalább nem fáznak meg, ha a Dunáról fúj a szél, és egy igazi rendőrnek nem illik panaszkodnia, akinek az a hivatása, hogy védje ezt a mi szép és igazságos államrendünket. Egy másik azon panaszkodott, hogy ilyen kicsi fizetésből nem lehet megélni, amire én azt mondtam, hogy a halak, a vadak és a madarak még kevesebből élnek meg, és egy igazi rendőrnek ingyen kellene szolgálnia a hazát; egy másik őrző kikapta a kezemből az üveget, amelyben tejet hoztak, féltében, hogy az üveget lenyelem, mire én azt mondtam, hogy nyelje le ő, mire a rendőr azt válaszolta, hogy ő azt is megértené, ha az üveget lenyelném, hiszen azokból, akiket őrzött itten, nem egyet felakasztottak.

- No, nekem nem lesz különös bántódásom - mondom fölényesen -, én nem vagyok kommunista, csupán többszörösen betörtem, és kiraboltam egy bankot - mire rendőröm mindjárt nagyobb bizalommal nézett rám, és visszaadta az üveget.

Egy ilyen őrizetben levő ember pár napja mindenesetre nem kis lehetőségekben való totózással telik el, a szabadulástól a „kétszázas”-ig. Aki az utóbbiba kerül, az már bejutott a „döntőbe”, a hónapoktól az esetleges hosszú évekig vagy a még rosszabb lehetőségekig...

Kihallgatásom kellemes meglepetéssel kezdődött. Belépek egy szobába, mögöttem a rendőr, az asztalnál fiatal, kis detektív ül, aki amikor meglát, feláll, és majdnem megölel.

- Ó, hiszen mi ismerősök vagyunk, már volt szerencsénk egymáshoz - mondja.

Valóban volt már hozzá szerencsém, mondom. Az a detektív volt ugyanis, akit 1923-ban, Quintus bácsinak a *Szózat*ban megjelent cikke után, azzal bíztak meg, hogy figyelje verseimet; ő pedig avval zárta le ebbeli működését, néhány év után, hogy verseim nem veszélyesek a tömegre, miután nem érti meg azokat, nemhogy ő, de még az isten sem.

Mondom neki a jegyzőkönyvbe aztán: ami a röpiratokat illeti, én nem tényked ek ilyen számolócédulákkal, de cikkekben írom meg a véleményemet; elvégre, mint ő is tudja jól, nálunk sajtószabadság van, mire ő helyeslően bólint. Tehát nem tudok a röpiratokról semmit.

A jegyzőkönyv után egy Gömbös nevű kapitányhoz kerültem, aki aranyfogú, szintén hosszú, germános arcú ember volt.

- Mondja, szerkesztő úr, hogyan lehetséges, hogy ön nem tudta, hogy a fürdőkádja alatt röpiratok vannak? - kérdezte szerfölött logikusan.

Én hasonlóképpen logikusan:

- Mondja, kapitány úr, ha ön hazamegy, első dolga az például, hogy házkutatást rendezzen saját magánál, lehasaljon, és bekacsintson a fürdőkád alá? Vagy körülmásszon a szobában, és vizsgálódjon a szekrények alatt? - kérdeztem.

- Jó, jó, de én nem vagyok baloldali, én nem vagyok gyanúsítható, azaz hogy... - mondja kissé zavartan.

- De kapitány úr, bár én baloldali vagyok, én sem vagyok gyanús magamnak, pláne annyira, hogy házkutatást tartsak magamnál - mondom.

A kapitány elhallgatott, nyilván arra gondolt közben, mit is csinálna egy Sherlock Holmes ilyen esetben, amikor ilyen ravaszul alátámasztott tagadással találkozik. „Hagyjuk futni, majd megfigyeljük aztán", mondta magában, gondolom.

A vége az lett, hogy a politikai rendőrség elengedett. A házkutatás egyébként a „szervezkedés" gyakori találkozásainkon alapuló gyanúja miatt történt. Fatális véletlen volt csak, hogy ugyanakkor a sógorom által (elnéző gyanakodásom mellett) odarejtett röpiratokra bukkantak. Erről érdekesebbet tudna beszélni különben a Partizánszövetség mai vezetője, Vágó Ernő barátom. A rendőrségen, mint megtudtam aztán, ők vallották meg a tényállást, különben nem úsztam volna meg mégsem olyan egyszerűen.

Elengedésem után Hain Péter kijelentette, hogy ő nem bocsátott volna szabadon egy ilyen embert, akinek a szeme sem áll jól, aki most jött Berlinből, ahol kitanították; Csocso bácsi, mármint Hetényi főkapitány azt mondta az újságíróknak, amely brancshoz valamikor ő is tartozott: - Ízlésükre bízom, hogy a Fodor ügyét megírják-e vagy sem.

Az egész sajtó elhallgatta, egyetlen lapban jelent meg erről tudósítás. Éppen ott, ahol annyi évig munkatárs voltam: Az Estben (1932 volt, én nem voltam munkatárs többé, és Mikes meghalt két éve már).

Mindez avval a következménnyel járt, hogy a lapok nem közöltek azután tőlem; útlevelet a legnagyobb nehézséggel adtak. Mátyás Ferencnek, a költőnek, Fodor Gyula, az *Új Idők* szerkesztője azt mondta akkoriban: „Közölnék ettől a Fodortól, de nem merek, mert részt vett valami kommunista összeesküvésben."

UTOLSÓ FEJEZET

Ez legyen itt elmondott utolsó kalandom; ideje már, hogy - legalább egyelőre - búcsúzzam. Türelmetlen vagyok, „teremteni" szeretnék, ahogy mondani szokták, persze nem minden nagyképűség nélkül, nem pedig emlékezni; aztán meg, ahogy a halas tengert ki nem merítheted, úgy egy időben és múltakban gazdag ember emlékeit sem. Úgy gondolom hát, néhány akkorddal, mint a műsorát túlmuzsikált cigány, egyelőre befejezem; és ha hirtelenül,

annál jobb, mert inkább megmarad a jó emlékezetben az, aki a még feltételezett, sok mondanivaló közben hagyja abba.

Egyelőre befejezem. Mert nem lehet tudni, ha úgy kerül, fordul, hogy újra visszatér-e türelmem az ilyesmihez - és az emlékezések lágy nyomása, amely további vallomásokra sarkall, nem kényszeríti-e ki belőlem a folytatást. Mert hiszen mondanivalóm még volna elég.

Ámbátor kétlem azt, hogy folytatom; ami itt lefolyt, első „nagy" prózai vállalkozásom. Örülök tehát, hogy mint vállalt koloncot, a hátam megett hagyom, pedig megvallom, nem egy részénél magam is mulattam. Azonban ifjúi kedvesem, a líra int, és én az emlékekben való, öreges elszutykolódásból az örökifjú tündér karjába menekülök.

Ott aztán, ezekben a karokban hallgatom szepegve, de védetten, hogy erről sem írtam például, arról sem. Mindamellett, amiről írni szándékoztam, úgy-ahogy megírtam; kitűzött témám ugyanis a világháborús, zivataros idő utáni hirtelen, csoportos, vad irodalmi tenyészet, az úgynevezett (nem egy általa elindított író bélyegzi ezt az elnevezést): Mikes-korszak. Ezt tűztem ki célul, mert ebben éltem, közreműködtem, és erről beszéltem, amennyire tudtam, mert sohasem mondtam, hogy sok telik ki tőlem.

Írásom múltam e kedves vidékére való kirándulás volt. Nem óhajtottam, mint annyiszor említettem, teljesség-igényű beszámolót vagy, horribile dictu, irodalomtörténetet.

Mikes meghalt 1930-ban, Osvát egy évvel előtte; a piros-rózsaszínű kuszasággal, tánccal, zenebonás, hazárd, vesztét érző emberi örömmel és az abban részesülni nem tudás miatti kínnal, a még újonnani hatalomban fürdő reakció maskarabáljával és a még friss, forró elégületlenséggel, az üldözés, a robbanni feszülés rőt és ifjúi lázával teli szín fölött mintha egyszerre elhúztak volna egy függönyt. 1920-30 időszaka véget ért. Eddig a századok számítottak, most évtizedek döntenek.

1910 és 20 között a világháború és a világjelentőségű forradalom; 1920-30 között (az utóbbi, mint delejező, mozgatóerő a háttérben) a megbillent egyensúlyért való küzdelem - az egymásnak nekifeszült végletek között -, ugyanakkor a minden nagy pusztulás után jövő erőkön át kirobbanó teremtés, vágy és akarat, a vérontásokra, pusztításokra a magát kárpótolni kívánó, angyali és sátáni ábrázatú élet; aztán 1930-40...

Az eddig harcoló két véglet közül az efemer uralomra kerekedett sötétség; a teremtés, új erők nagy hulláma apályban, az élet száz színe elkomorul; a vidám, ártatlan, bolond gesztusok vagy a már csöndesülten elnyomók komorak lesznek, halálosak. Majd a végdöntésre szánt és mindennél sötétebb háború; aztán a világ hazárdjátéktalan, „megférfiasult", szép, de veszélyesbe vivő, álom nélküli, technikusan kemény és szabályokba zárkózott, új korszaka kezdődik...

1930 lezárult. Az 1920-30 közötti „hőskorszak" után egy másik jött, „beamteresebb", komolyabb. Osvát megértette a tréfát, Mikes még csinálta is; de képzeljük el például, hogy az újabb korszak irodalmi pontifex maximusa, Babits elorzott pecsétjével hitelesített levéllel megy el valaki nyaralni, mint Osváttal csinálta Pap Károly; vagy egy új Aradi Szabó István Babitshoz küldi fel a fiákerest, hogy fizesse ki a számlát, úri borravalóval megtetézve, mert ő nem tud kimászni a kocsiból.

Eltűntek a nagy megértők, a játékosak vagy az írói „stikliken" titokban markukba nevető „szigorúak"; másféle nagyok jöttek, komolyak és humortalanok, és kihaltak az őseredetien tággazdag lelkű redaktorok és velük (egy-egy itt-ott csellengőt kivéve) kihaltak a „bölények".

Az ember örömmel legelteti szemét az utánuk, a rendszertelenek, őrültek, szabálytalanok után következő, szakmaszerű, korrekt, józan, hivatásuk „magaslatán" álló írókon, a tiszta körmű és ruhájú és gyönyörű dolgozatú eminenseken; de e sorok írója nem esztetizálni akart, hanem

bolondos, érdekes alakokat, tetteket akart látni, megírni (elvégre a többire ott a tudós); nem a „legnagyobb” írókat kerestem emlékezéseimben, de a legérdekesebbeket, az egyéniségeket. (És azt hiszem, hogy az előbbi fajtát is leginkább az utóbbiak között találtam.)

Miközben ezeket írom, és a továbbiaktól való - hiszen akadna még! - tisztes visszavonulás körüli ténykedésemet fedezni igyekszem, eszembe jutnak - hogy ennyit legalább elmondjak a már külön könyvet és új írási türelmet igénylő egyebekről - az 1940 eleji sajtó- és másféle harcaink, obskurus, céltalan harci dicsőségeink és meglapuló vagy a rosszal szövetkező gyalázataink. A kicsi, karakán, lázas beszédű Bajcsy-Zsilinszky Endrét látom, akinek Mátyásról szóló könyvét adtuk ki akkoriban az Athenaeumban, és aki a rátörő SS-eket revolverrel fogadta; a Margit körúti fogház épülete hősökre emlékeztet. És sűrűn fordult meg nálunk egy vékony, száraz arcú, bajszos, nagyon beszédes ember, kopott katonaruhában; büntetőtáboros volt; nagyon tisztelt és kedvelt embere lehetett az akkori magyar államnak, mert többnyire csendőrök kísérték. Neve legendákat idézett köztünk, mert ő volt a híres Veres Péter. Órákig beszélt folyékonyan tudós terminus technikusokban, bámultuk is Sárközivel, honnan szedi ez a nem sok iskolát végzett ember ezt a sok tudományt. Szabó Pál is fel-felkeresett bennünket, kedves „nono”-it sokszor hallottam azután is, közelebb viszonylatunkban; mielőtt ismertem volna, egy irodalmi összejövetel alkalmából figyelmeztetett valaki rá: - Nézd meg csak azt az embert a csizmában, híres ember, ő Szabó Pál. - Hajóssapkában vékony, de erős ember jött fel hozzám sűrűn: a ragyogó, fanyar humorú Rideg Sándor.

Aztán, emlékszem, sudár szálfaként, magas termetével, komoly, bikaszemű, mély gordonka-hangú ember jelent meg az Athenaeumban, ahol a *Választ* csináltuk többek között, egyszer egy nagy feltűnést keltett verssel, amit a háború ellen írt: Jankovich Ferenc. Utána adtuk ki aztán első prózai könyvét, a *Téli szivárvány*-t. Aztán egy komoly, a nagy műveltségben már blazírtnak tűnő tisztviselő jelent meg, remek ötvözetű Arany János-i és Tóth Árpád-i hagyományokon gazdagult verseivel: Vas István. És Zelk Zoltán, aki akkoriban a Duna kanyarjában lakott, egy sátorban, egyéb lakása nem nagyon lévén neki; rajta kívül Lukács Imre, a „rab költő”, akiről az volt az érzésem, hogy addig engedik ki mindig a börtönből, amíg ott benn takarítanak, aztán újból visszaviszik.

És eszembe jut, hogyan jelent meg az Athenaeumban skótból való fordításaival egy szerényen öntudatos, nyúlánk, Szabó Lőrinc barátságáról és költészetéről lelkesen beszélő fiatalember, Somlyó Zoltán barátom költőfia, Somlyó György. És akkoriban jelent meg minálunk - öreg fiú már ő is, tudásban, tekintélyben, túl a húszon - Szemlér Ferenc, aki tökéletes formájú és újszerű verseket írt a Válasznak. És Kovács György, a harcos író és cikkező, akinek én mint Béta-igazgató majd (afféle is voltam) nem egy könyvét kiadtam. Valamint Nagy István, az arcáról nézve a tatárok, az alkatára nézve a Dózsák ivadéka, aki fel-felruccant Erdélyből, hogy együtt üljünk a munkásírókkal a Seiffertben vagy másutt. És még és még... ámde a többit most már valóban legközelebb.

„No, ezt a pár nevet még bedugdosta, mint kifelejtett holmit a szekérbe” - mondhatná talán valaki. Ám ezek még hozzátartoznak a kerethez, ha nem is voltak „Mikes-emberek”. Csak a folytatás, az ellenálló „hőskorszak” után az építő „hőskorszak” nem tartozik ide. Ezt „nem dugdoshatjuk a szekérbe”. Ehhez egy külön könyv kell már, kedves barátom.

EMBEREK ÉS ÁLLOMÁSOK

II. KÖTET
(Szépirodalmi, 1969)

AZ ATHENAEUMBAN

1937 elején kerültem az Athenaeumba, a számomra nemcsak segítőkészsége miatt felejthetetlen Sárközi György, a már első verseivel a tavaszi fuvallatszerűen ható költő jóvoltából.

Eszembe jut ama nap, amikor a drága jó Sárközi Gyurka szobámba ültetett, a Miksa utca (ma Osvát utca) 8. alatt. - Mennyi szobám volt már, előtte és utána, abban a nagy épületben! A többi lektor - Vajda Endre, Possonyi László, Lovass Gyula - utánam jött. A hátam mögött egy másik asztalnál ült Sátori Béla, aki nyomdai dolgokat intézett, és kitűnően fordított angolból. Az elkövetkező vad forgószél elvitte szegényt: mint munkatáboros tűnt el Ukrajnában.

A következő szobában ült Sárközi, az irodalmi cégvezető. Ott született a *Magyarország felfedezése* című nevezetes és akkor politikailag „botrányos" sorozat, melyet ő talált ki és szerkesztett. Aztán ott készült a Válasz folyóirat is; állandó vendégünk volt Erdei Ferenc, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Rónay György, Féja Géza, Jankovich Ferenc, Cs. Szabó László, Kovács Imre, Gulyás Pál, Darvas József, Vas István, Szabó Zoltán, Tamási Áron, Kodolányi János, Jékely Zoltán, Veres Péter, Szabó Pál, Ortutay Gyula, Szerb Antal, Németh László, Illyés Gyula, Somlyó György - és még a fele irodalom. Előttem egy nagy előszoba, onnan tovább Erényi András úr, a kiadói cégvezető - és valahol messze, tán az Óperencián is túl, a vezérigazgató, Vadnai Béla, aki pénzügyi cikkeket is írt Az Est-be - és mellettük itt-ott verseim. Micsoda két világ, gondoltam, mikor a kétféle közleményt néztem, s gondolta nyilván ő is - ha egy ilyen okos számember egy versre egyáltalán ránézett.

Éppen a körülbelül második mázsa kéziratot olvasom, és a félszázadik szerzőnek magyarázom meg, hogy a családtagok, közeli és távoli rokonok, háztömbbeliek - s a reménybeli sikerre felvett kölcsön - ellenére miért nem jó a könyve, amikor a „Fodor úr? Erre tessék!" szavakra figyelek föl. Roppant élénk szemű, jókötésű fiatalember lép be.

- Hegedüs Géza vagyok; egy kéziratot hoztam - mondja. Nagyon rokonszenvesen mosolyog hozzá. Félszegségből-e, avagy ama ritka olvasóim egyikét tisztelhetem-e benne, aki verseskönyvemet megvette?

- Igen, köszönöm - mosolygok én szintén -, bár kéziratoknak nem vagyunk éppen híjában. Elolvassuk mindenesetre.

Többes számban beszéltem, mint a királyok. Megfigyeltem, hogy a kiadóknál ez a szokás. Akkor is, amikor a királyi többes szám mögött egy - mint személyemben - „próbaidős" lektor rejtőzik.

Nézem a könyvet: *A mámor zendülői*. - Szép cím, határozottan, gondolom.

- Jöjjön vissza két hét múlva, uram - mondom aztán. - Vagy tán jobb, ha postán?...

A fiatalember ajka szélén megjelent a két vonás, amely a későbbi Hegedüsnél valami kaján önirónia és az elszenvedett méltatlanságokon ádáz elégtételféleként kifejeződött gúny jól ismert keveréke.

- Ha postán... vissza -?! - csattan föl most, a már szintén jól ismert, hegedüsi nevetés. Olyan ember nevetése, aki már sok mindent tapasztalt, de minden új esetet még mintegy helyes filozófiájára valló önigazolásként üdvözöl.

- Jöjjön személyesen. Jobb is lesz - mondom. Legalább megspóroljuk a postaköltséget, gondolom még magamban, már valóságos és nem (egyelőre amolyan kétszáz pengős) próbalektorian. (Ronda dolog volt ez mindenképpen. Nyíltan, előre nem lehetett megmondani az új embernek a valóságot; mert a kiadói szempont mögött mindig ott volt azért egy „hátha" - talán egy várt új regényírói messiás?)

Aztán elolvastam a könyvet. Nagyon jónak találtam, és - kétségbeestem. Most már mit csináljak? Hiába ajánlom, nem adják ki, új ember. Szerezzen talán valahol nevet, aztán úgy jöjjön vissza? Mondom Sárközinek, milyen kitűnő új írót fedeztem fel; Gyuri őszinte rémülettel néz rám.

- Azt mondod? Hm. És hogy hívják?

- Hegedüs Gézának. Kisujjában van az egész mitológia. Olvasd el, Gyuri - erőszakoltam.

Gondoltam, sikerül majd őrajta, a cégvezetőn keresztül az ismeretlen nevekkel szembeni cégszabályt megmásítani.

- Jó, elolvasom, ha éppen akarod, bár bizonyos vagyok benne, hogy Erényi (Sárközi pénzügyi cégvezető társa) ellenezni fogja, és Vadnainál legeslegjobb esetben csak akkor lehet kiadásról szó, ha mindketten egyöntetűen ajánlják. Ha Erényi azt mondja, csak olyat ajánljak, amit el is tudunk adni, és az ismeretlen Hegedüs ezt nem biztosíthatja, kár a további erőlködésért.

Hozzá kell tennem, az Athenaeum nem volt mindig ilyen rigorózus az újakkal szemben. Hiszen a húszas évek elején ez a legnagyobb kiadó kinyomatta Sárközi György, Erdélyi József, Szabó Lőrinc egy-egy verseskönyvét, valamint az enyémet. Az 1930-as években aztán jött a gazdasági válság; a nagy tehetségű és szervező Miklós Andor meghalt; és megtört a vállalkozó kiadói lendület. Nem szólva arról, hogy később, már Vadnai után, mikor Török Sándor lett a vezérigazgató (ne gondoljunk az íróra!), olyan kicsinyességek is jellemezték már a nagy hírű céget, hogy utasítás szerint még a bélyegeken és a levélpapiros nagyságán is spórolni kellett.

Nos, Sárközi elolvasta Hegedüs könyvét. - Ez az ember tényleg nagyon tehetséges - adta vissza a kéziratot. - De hát - s vállát vonogatta, és kezét dörzsölte keservesen, szokása szerint, ha zavarban volt.

Másnap jött Hegedüs. - Uram, a könyvét elolvastam, Sárközi Györggyel együtt - mondom, a könyvet felemelve, hogy visszaadom; aztán hirtelen letettem az asztalra. Hegedüs változó szemjátékkal kísérte műveletemet.

- És? - villant a szeme egy nagyot.

- A könyv jó - emeltem föl, és mintegy hangsúlyosan megrázva tettem le megint. - A könyv kitűnő - nyugtattam meg Hegedüst nyomatékosan, és vele együtt e pillanatban belül keletkezett elhatározásomat.

- És? - néz rám Hegedüs.

- Nem adjuk ki - mondom. Hegedüs leírhatatlan arckifejezéssel néz rám.

- A könyvet ezeknek itt hiába ajánlanám - mondtam utána. - Azonban én elvben, sajnos, csak elvben, mégis kiadom. Ha valamire tartja Sárközi kollégám véleményét, az az enyimmel együtt, akkor műve esztétikai, erkölcsi elbírálását illetően megnyugodhat. De a szellemi Athenaeummal, vagyis a mi véleményünkkel szemben ott áll az Athenaeum: az üzlet.

Hegedüs olyan komoly lett, amilyennek ezt a derűsnek ismert embert még talán azóta se láttam. Arcán az a végzetet kihívó kifejezés jelentkezett, amely olyankor ült rajta, mint azután nemegyszer megfigyeltem, amikor a történések között a megváltozhatatlannal találkozott és a buta érthetetlennel.

- Hát akkor vihetem - markolta meg *A mámor zendülői*-t, mire én visszaerőszakoltam az asztalra a könyvet.

- Adok egy levelet, vigye el Benedek Marcellnak, az irodalmi igazgatónak a Danténál, a könyvvel együtt. A levélben azt írom: vegye ezt komoly lektori ajánlásnak mind a magam, mind a Sárközi György részéről, mert mindketten ajánljuk kiadásra a könyvet. Az Athenaeum, mint ő is tudja, mármint Benedek, nem ad ki ismeretlen írót. Azonban Somló úr, a Dante vállalkozó szellemű igazgatója, bizonyára nem olyan rigorózus és túl óvatos az újakkal szemben.

Benedek Marcell aztán kiadatta *A mámor zendülői*-t - és elindította pályáján a kitűnő írót és költőt, akit örömmel látunk egyre ívelő pályáján körünkben.

BENEDEK MARCELL A SZÍNRE LÉP

Ha már Benedek Marcellről esett szó (és örömmel térek ki az események sorrendjéből őmiatta); Mikes Lajosnál találkoztam vele először, jó tíz évvel azelőtt. Őszinte tisztelettel gondolok mindig erre a szerény és nagyszerű emberre, a kivételes világirodalmi fontosságú könyvek kiváló értőjére - és lefordításukkal irodalmunk gazdagítójára -, akivel aztán az Új Időknél és a Művészeti Tanácsban dolgoztam együtt, 1945 után. És akinek, mint a Singer és Wolfner irodalmi igazgatójának, 1942-ben *Összes versei*-m megjelenését köszönhettem.

Mint már az Athenaeum lektora ugyanis 1941 végén összeszedtem verseimet - a könyvekben megjelenteket -, és odaadtam Kállay Miklósnak, az igazgatónak, próbálja meg Jellen Gusztávval, az akkori vezérigazgatóval és az új, államosított Athenaeum igazgatósággal kiadatni összegyűjtött verseimet. Az idők válságosak voltak, a katonai behívások sűrűsödtek, és én betakarítani óhajtottam meglevő termésemet. Az tán mégse való, gondoltam, hogy idegen kiadóhoz menjek, cégem (ó, naiv költő!) rossz néven is venné talán.

Könyvemet az új igazgatóság, hogy szépítve mondjam, nem vállalta, sőt egyik igazgatósági tag, Hunyady gróf megjegyezte, hogy éppen elég elnézniök, hogy Athenaeum-beli lektor létemre ellenzéki cikkeket írok a baloldali lapokba; azt nem kívánhatom, hogy vállalják még a verseimet is.

Arra gondoltam most már, ha saját vállalatommal így állok, megpróbálom a Singer és Wolfnernél - amelynek lapjába, az Új Időkbe igen ritkán írtam. A vállalat, a Párizsból visszajött Farkas István, a festő és kultúrember személyében, valóban új szemléletű vezetőt kapott, aki a lap és a kiadó konzervatív szellemiségű régi embereivel harcba szállva, egymás után adatta ki az új szellemű írókat - például Kassákot -, és a korszerűség irányába próbálta tágítani a Herczeg Ferenc-i *Új időket*.

Nem magam mentem be a céghez, ahhoz nem volt elég bátorságom, csak elküldtem a verseket. Három nap múlva, megvallom, kissé bizonytalanul, felhívtam a vállalatot. Fodor Lászlóné nevű hölgy jelentkezett, igen barátságosan, és rögtön kapcsolt az irodalmi igazgatóhoz, aki - Benedek Marcell volt. Benedek Marcell a régi jó ismerős hangján üdvözölt.

- Semmi akadálya annak, hogy összes verseid megjelenjenek nálunk - szólt aztán -, de, mint tudod magad is, a cenzúra áldásait élvezzük. Nyújtsd be az ügyészségnek a könyvet, és ha túl vagy a cenzúrán, azonnal nyomdába adjuk. Verseidet ismerem egytől egyig, engem illetőleg tehát rendben van a dolog.

(Emlékezetbe idézendő: két évvel annak előtte, mikor a cenzúra életbe lépett, éppen Benedek Marcell tiltakozott a könyvkiadók és könyvkereskedők nevében mint főtitkár - Keéri-Szántó Andor elnök mellett - egy memorandumban a szellemtipró rendelkezések ellen.)

Elvittem a paksamétát az ügyészségre: üssék rá (minden oldalra kellett!) a pecsétet. A cégnél a kitűnő Almásy Gusztávné, a kiadó lelke, borús sejtelmeket táplált az ügyészséget illetően, könyvemmel kapcsolatban.

- Na, szerkesztő úr - mondta -, ha ez a könyv átmegy, akkor elfelejtem, hogy a farkasnak foga van.

Könyvem beadása után Simándi Tamással találkoztam, aki a tordai gimnáziumban két osztállyal járt annak idején fölöttem; most ítélőtáblai bíró volt, és a baloldali íróknak, többek között József Attilának, egykori jó barátja.

- Melyik ügyésznél van a könyved? - érdeklődött, amikor elmondtam, hogy ott jártam ebben az ügyben a magas hivatalban.

- Egy Berzsenyi nevűnek osztották ki, ahogy hallom.

- Az nem a legjobb. Megpróbálom átadatni valamelyik irodalmárabb és „forradalmárabb" fiatalnak. Szabó Zoltánnak, gondolom. (Nem tévesztendő össze Szabó Zoltánnal, *A tardi helyzet* című könyv írójával.)

A sors úgy hozta, hogy egy hét múlva éppen Simándival megyek lefelé, amikor Szabó Zoltán jön szembe velünk Budán, a Zivatar utcában. Vidám, megnyerő arcú, negyven felé járó ember volt a „királyi főügyészhelyettes úr", akinek piros ceruzájától függött most szegény könyvecském sorsa.

- Elolvastam a könyvedet - szólt, kölcsönös bemutatkozások után. - Nagyon tetszett nekem.

- No lám - mondja Simándi Tamás, és hunyorít. - Mégse vagy te egy forradalmár, Jóska, ha egy ügyésznek is tetszik a könyved.

Szabó Zoltán kissé fanyarkásan mosolygott.

- Ne haragudj, hogy egy kicsit azért belegázoltam a könyvbe. - Ijedten néztem Simándira. - Másfél verset kihagyásra ítéltem - folytatta az ügyész. - De vigyáztam, hogy ne a legjobbak közül legyenek, már amennyire én, laikus, megítélhetem.

Fellélegeztem. Elképzeli mai fiatal, mit jelentett ez akkor nekem? A háború kellős közepén voltunk!

Így jelent meg azután *Összes versei*-m gyűjteménye 1942-ben.

E kitérő után visszatérek cégemhez, az Athenaeumhoz - bár az Új Időkkel kapcsolatban a maga helyén és idején még beszélni fogok -, hogy krónikámat folytassam. Ez - a földi élet rendjének szeszélyes hangulatú intézői jóvoltából - nem szűkölködött, az elkedvetlenítőek mellett, a mosolyogtató helyzetekben sem.

Akkoriban többek között a *Gondolat* című folyóiratba írtam verseket, Vértes György lapjába.

A Gondolat körülbelül azt akarta összefogni célkitűzésben és tartalomban, amit a Válasz és a Szép Szó csinált külön-külön; a lapnak tehát dupla bűne volt az akkori világban.

Ami a Válasz-t illeti, végső fokon anyagi okokból szűnt azután meg, bár bizonyos, hogy hatóságilag amúgy is megszüntették volna. (A Szép Szó esete körülbelül ugyanaz. A támogató Hatvany Bertalan távozása után a Pantheon adta ki; mint a Pantheon volt igazgatójától, Dormándi Lászlótól hallottam Párizsban - úgyszintén Horváth Bélától: Hatvany Bertalan nem volt hajlandó tovább vállalni a lapot, mégpedig egy - szerinte - túl vad vers miatt, melyet helytelenített; Horváth Béla, a vers írója viszont nem állt el a leközlésétől; a vers meg is jelent.)

A Gondolatban látott napvilágot éppen akkoriban *Óda a szabadsághoz* című versem, amely verstől „még az ördög is fázott volna", ha történetesen magyar szerkesztő akkoriban, és a vers közlés céljából a kezébe kerül. Vértes, ez a hajmeresztően bátor szerkesztő mindazáltal közölte; és hogy ilyen versek a Gondolatban megjelengettek, gondolom, külön rossz pont volt a többi mellett, amit találtak. Mert a könyvterjesztő Köves bácsi éppen kiment a szobából, a megjósolt világvég eshetőségein és módján töprengve talán, szólt a telefon. Vértes Györgyné telefonált, hogy Gyurit, mármint férjét, letartóztatták. Az ok - egy ilyen bátor lapnál és embernél - nagyon nyilvánvaló volt.

Ahová becsap a mennykő, nem megy az ember, szokták mondani. Viszont a fronton ritkán szokott a gránát ugyanarra a helyre levágni - gondoltam. Mindenesetre odamentem rögtön a „hadszíntérre".

A Fasor-szanatórium közelében laktak Vértesék, a mai Gorkij fasorban. Már ott találtam az egész „szent szinódust", Rideg szavaival mondva; Rideg Sándort, Darvas Józsefet, Radnótit, Kelemen Jánost, Bálint Györgyöt, Gelléri Andor Endrét. Mint a lap szerkesztőjét vitték el, morfondíroztunk, s mindnyájan bűnösöknek éreztük magunkat. Csodáltam a Vértesné lelki egyensúlyát, hősiességét, ahogy a dolgot viselte. Ami az *Óda a szabadsághoz* című versemet, mint elgondolhatóan egyik kriment illeti, be szívesen leülném a büntetésben reám eső részt, ha már valakinek ülnie kell, mondtam.

Kietlen, novemberi nap; reménytelen tanácskozás, ide-oda lamentálás folyt, közben figyeltük az ajtót, nem nyílik-e, hogy újabb ártalmatlanná teendőket vigyenek el az állam biztonságát védő „hekusok". De nem mozdultunk, csak beszéltünk, üresen és lázasan; mint ilyenkor szokott a sok beszéddel bajérzést elhárítani az ember. Ültünk, miközben olyan érzés kínzott valamelyest, mint amikor a Mestert elvitték, és ültek ott aztán zavartan a tanítványok. S mintha egy kissé avval vennénk részt a bajban, hogy próbára tesszük így, minden pillanatban a történhető valamit várva, feszült idegeinket; éreztük, a detektív, aki elvisz, egyelőre nincs itt, de a nehéz napok itt állnak az ajtó előtt.

Háromévi fegyházra ítélték a bátor szerkesztőt!... Milyen örömmel írtam aztán új lapjába, a Fórumba, új verseimet - a felszabadulás után.

HARC ISMÉT A NAGYÚRRAL

Egy reggel ketten vonulnak be a szobámba, Sárközi és Erényi úr, aki bajszát rángató grimasszal kíséri Sárközi szavait, mialatt az tekintélyes kéziratcsomót rak az asztalomra.

- Olvasd el, kérlek, ezt a könyvet, olyan gyorsan, ahogy csak tudod.

- De úgy, hogy akármi legyen is a véleményed, ki kell adni, ez a vezérigazgatói álláspont - tette hozzá Erényi.

- Cégérdek! - fanyalogta utána Sárközi. - Egyébként Vadnai elolvasta már, és nem találja rossznak - tette hozzá Erényi úr.

- És ha én kiadhatatlannak találom? - kérdezem, lektori felelősségem tudatában a hatalmi beavatkozással szemben előre opponálóan.

- Haha! - nevetett Erényi úr, a szokottnál is derültebben rángatva kaján bajuszos száját. - Itt kezdődik a kunszt! Meg kell csináld, ha ki nem adható is szerinted, hogy kiadható legyen.

- Fából vaskarika! - húztam el mérgesen a számat. Megnézem a kéziratot: Hegedűs Loránd *A két Andrássy és a két Tisza*.

Tudtam, hogy Hegedűs Loránd a TÉBE elnöke (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete). No meg a Pesti Hírlap vezércikkírója, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy és Petőfi Társaság tekintélyes tagja. De volt egy számomra nagyon jó pontja. Az akkoriban még élénk Ady-kérdésben Négyesy Lászlóékkal, a jobboldali támadókkal szemben (és egy ilyen helyezettségű valakinél ez akkor nagy szó volt!) bátran rántotta ki a Hegedűsök fringiáját Ady, a még vitatott érdemű és értékű rebellis költő mellett.

Elolvastam a könyvet - és kábultan letettem. - Felét se értem - mondom Sárközinek. - A könyv alapjában véve sok értékes és érdekes anyagot tartalmaz, de tele van homályos vagy egészen érthetetlen, kacskaringós politikai és életbölcseleti elmefuttatásokkal, amelyek helyenként Kant vagy Hegel legkörmönfontabb tételeivel versenyeznek. Nem tudok mit kezdeni vele - jelentem ki egészen reménytelenül.

Sárközi rángatta a vállát.

- Javíts bele, amit tudsz, Vadnai föltétlenül ragaszkodik ahhoz, hogy kiadjuk.

- Egészen át kell írni - próbálom még elhárítani a könyvet. - Mit szól hozzá majd Hegedűs, ha átírom?

- Írd át, aztán majd meglátjuk - mondja Sárközi.

Másnap reggel tornáztam, teljes kondícióba helyeztem magam, s aztán nekiálltam a könyvnek. Jóformán sorról sorra írtam, majdnem mindegyik alá, javításaimat, a (legalábbis szerintem) most már érthetőbb szöveget, legtöbbször az eredeti, gépelt mondatokat illető, kínos, fejtörő találgatások között. Közben nemegyszer arra gondoltam: fogom magam, rácsapok egy nagyot, aztán ott hagyom a kéziratot az asztalon, és megyek, amerre látok; itt hagyok mindent, Sárközivel, az álnok bajszos Erényi úrral, Vadnaival és *A két Andrássy és a két Tiszá*-val együtt. Másik gondolatom utána meg az volt: és aztán mit csinálok? - Költő-pusztító idő: 1937... - Na gyere, Hegedűs Loránd, isten neki.

Két hétig tartott a szövegtalálósdi játék. A nehézségeket még növelte csak, hogy a hegedűsi eszmemenet olykor-olykor egyenesen a zsenialitásba ugrott; Hegedűs alapjában véve nem mindennapi képességű ember volt, de a kifejezésmód - a szándékolt tartalomhoz képest - gyakran ügyetlenül dilettáns, mint „az Úr homályos titkai a vizek felett", felfoghatatlan.

Két hét múlva odáig jutottam, hogy átnyújthattam a szöveget a kiadónak. A szertartásnál Sárközi, Erényi úr és maga Vadnai vezérigazgató is megjelent. Vadnai belelapozott a javított szövegbe, aztán ijedten füttyentett egyet.

- Le kellene gépelni az egészet újból - jelentette ki. A szelíd, eredeti gépelt sorok közében javításaim mint tüzes kígyók csavarogtak, és vöröslöttek, mint a vér.

- Nem kell legépelni - szólt bele Erényi úr -: hadd lássa az író, mit csinált.

- Kötelességünk feltüntetni a javításokat - szólt Sárközi cégszerűen.

- Most aztán fel vannak tüntetve - egészítette ki Vadnai -, de ki adja oda neki? Talán te, Gyuri!

- Én nem vállalkozom rá - húzódozott Sárközi.

- Adja oda Fodor - kajánkodott Erényi úr. - Ő a harctéren is volt.

- Aztán meg ő cifrázta így ki az egészet - tette hozzá még megnyugodva a vezérigazgató, mintegy cégdöntésképpen.

Mit tehettem? Ennyi céghatalmasság közt én voltam a kicsi lektor. Megállapodtunk, hogy másnap elmegyek Hegedűshöz, az új szöveggel, a TÉBÉ-be.

- Míg távol vagy, mi majd imádkozunk érted - nyugtatott meg Erényi úr. - Mert több mint bizonyos, hogyha meglátja a kéziratát vagy megöl, vagy legjobb esetben kihajít.

Másnap reggel erőltetett férfiassággal (ilyenkor a hang igyekszik vastag lenni, miközben mögötte szorong és piheg a szegény vékonyka, kicsi lélek) odaszóltam egy titkárnőn keresztül, hogy az Athenaeum engem bízott meg *A két Andrássy és a két Tisza* gépelésének átnézésével és javításával, és hol és mikor tehetném tiszteletemet. Hegedűs kétszer is megkérdezte a nevemet, és miután kifejezte örömét, hogy az a „tehetséges Ady-utánzó" vagyok, akit Az Estben annak idején megdicsértek, akinek a kezébe most a könyve került (ő persze azt hitte, hogy most nagyon felmagasztalt), megállapodtunk abban, hogy másnap megjelenek irodájában a könyvvel.

Én nem vettem részt rohamban, bár frontkatona voltam; mondják, hogy ilyenkor valami részeg, félálomszerű állapot üli meg a válság érzését már alig hordozó öntudatot. Ha nagy szavakkal mondtam is, de ilyen roham előtti állapotban léptem be a pénzeken ülő griff-hatalmassághoz, aki eddigi elképzelésemben ott trónolt valamilyes karomszerű testi szerszámmal a kincstárban, a TÉBE-kincsek tetején... Nem, Hegedűs Loránd egy kis szobában görnyedt, papírok közt, kicsi pulpitusos íróasztalánál. Belépésemkor felugrott, s még köszöntésem előtt úgyszólván kikapta hónom alól a könyvet.

- No, lássuk! - unszolt, valósággal beleszorítva engem egy székbe, a pulpitusos íróasztal mellett.

Nevetni fognak! A hatalmas elnök lámpalázas volt: aminek következtében az én előbbi roham-válságállapotom elmúlt. A páncélkarmú griff - vagy ércelnök - helyett egy középtermetű, bajuszos, kissé zavart, vizsgázó véndiákszerű, és az ominózus tételeken - arckifejezését nézve - minél hamarább túllenni óhajtó és majdnem sutának tűnő ember ült a pulpitusos asztalnál, és csapott bele kinyújtott ujjával a kézirat lapjaiba. Szeme majdnem recsegett, ahogy meresztette.

Az első oldalon alig volt javítás. Bátortalan voltam még - állapítottam meg magamban.

Emberem láthatóan megnyugodva lapozott. Most még egyet! A következő oldal aztán vörösen fellobogott, szinte világított a szobában. Mint amikor a rőzsébe lángot dobnak.

Én közben szaporán beszélni kezdtem.

- Előre megjegyzem - magyaráztam -, mindössze arról van szó, hogy bizonyos helyeket, amiket a munka lázában és a sok egyéb tennivalótól nem ért rá átnézni még elég figyelmesen, és egy ilyen műnél pedig minden apróság fontos, én kellő figyelemmel igyekeztem áttekinteni. Hogy az emberek megértsék ugyanis. Mert az emberek kissé bizony nehéz értelműek az ilyen komoly művekkel szemben.

- Hát ez meg mi? - kérdezte hirtelen Hegedűs, felnézve a papírokból, és úgy láttam, elpirosodott. Úgy éreztem, az én arcom is.

- Nézd, Loránd bátyám - ugrott ki most a számon, valami betokosodott és rég eltemetett üknagyapai rejtekből, a levitézlett előnevesek szabadkőművességének a hegedűsi légkörben

egyszerre kirobbant (s tán így több megértést remélő) öntudatlanságával: - Nézd, kedves Loránd bátyám - görcsöltem még, a nyugtatni kívánt háborgó szíven a kénytelen és mély ösztönös ravaszsággal előrántott cinkos fogást -: megmondom őszintén, így, ahogy volt, nem lehetett volna kiadni ezt a nagyon fontos művet! És azt se akartuk, hogy még egyszer neked kelljen vele foglalkoznod. Őszintén szólva, kímélni akartunk.

Megint lapoz: vörös és megint vörös. Már magam is sokallottam. Nem kellett volna talán ennyire mégsem...

Aztán még fordít; mintha szél fújná, keze egyre gyorsul. Pillanatonként megáll, olvas, fejét jobbra-balra rándítja.

- Ezek igazán nem szövegelnézési hibák! - mormog. - Aztán meg a szöveg is meg van változtatva, egészen más az értelme.

- Nincs értelme - mondom, szinte önkéntelenül -, mármint a gépelésnek sokszor - igyekezve javítani szavaimon.

Emberem felugrik. - Hallatlan! Nem egyezem bele! Nem! Tudod te, hogy én az Akadémia tagja vagyok, és a Kisfaludy és Petőfi Társaság tagja, a Pesti Hírlap főpublicistája?! Nem bírom, hogy törzsökös magyar létemre mindenféle javítgatók elcsavarják, magyartalanítsák, egy Athenaeum...

- De Loránd bátyám (én is felállok), elcsavarásról nincs szó, aztán Athenaeum ide vagy oda, én törzsökös székely ember vagyok, tudok úgy magyarul, mint... bárki más - szóltam és leültem, ő is leült. Aztán visszafordult a könyvhöz, még néhányat lapozott, majd hirtelen összecsapta az egészet.

Ülök ott, s nézem emberemet, s ő pillanatra engem. Kettőnk között a könyv, középen. Hegedűs arcán valami furcsa elrendezetlenség. Érzem, kizökkent valamilyen szokott lelki habitusából, a biztonságos belső állapotból: és zavarából, lealázottság-érzéséből fölényébe szeretne visszakerülni.

- Nagy mű ez, Loránd bátyám - török ki most, szinte magamnak is váratlanul -, csak gratulálni tudok. Milyen portrék, mennyi szociológiai és történelmi tudás, mennyi gondolat! Hogy itt-ott nincs megírva valami nagyon könnyedén? Könnyedén írni a legközönségesebb újságíró is tud; a mondanivaló, az a fontos!

- Gondolod?! Ugye? S a kiadó? Mit szól? - kérdi tapogatózva és már egészen más emberként.

- Boldog, hogy kiadhatja. Ha nem helyezne olyan nagy hangsúlyt rá, hagyná így, minden benne levő szövegfélreértéssel. S elvégre így kényelmesebb volna, nem?

- Hát... köszönöm, hogy foglalkoztál vele. Köszönetemet kifejezem majd egy dedikált tiszteletpéldánnyal.

Feláll, és kezet ráz. A kincsőrző griffkarmok érdesen és barátian simulnak el a kezemben.

Ott benn már fogadtak az eredményre. Egyik azt mondta, tettleg is bántalmaz, mert nagyon mérges ember, idegszanatóriumban is volt. A másik meg azt, hogy egyszerűen csak kidob, s utána telefonon visszakéri a könyvet.

Mindenesetre nagyot nőtt a respektusom - azonban a fizetésem nem nőtt. Ez csak akkor emelkedett, amikor Possonyi László néhány hónap múlva a későbbi vezér, Jellen Gusztáv jóvoltából, kétszer akkora fizetéssel, mint az enyém, bevonult a céghez, és ekkor az arányosság kedvéért az enyémet is a duplájára emelték.

A magam kezelte *A két Andrássy és a két Tisza* könyvből egy nagy rész - érdeklődéssel olvastam aztán - megjelent a Nyugatban is.

NEM VÁRT TALÁLKOZÓ

Milyen komolytalan, gyerekes, a nagy buzgalmat meg nem érdemelt valami annyi minden, ha utólag a mélyére tekint az ember. Hogy miért néztek gyűlölettől meredt szemmel egymásra sokszor volt barátok; hogy miért ölték egymást milliók: és mi lett az egész pokoli hűhóból végül is az eredmény. A történelmet nem az értelem vezeti, hanem az akarat, mondja a pesszimista filozófus. Ó, igen. És mennyire másképpen lát az ember, ha idők, szenvedélyek elmúlnak; de amíg benne van, csinálja. Mintha azon múlna az üdvösség, akármilyennek bizonyul aztán utólag az egész; és ki tud egyszerre úgy élni, a dolgokban benne - és csak igazi magában - és egyúttal önmagán is kívül?

„Megélni" és „átélni" két együtt járó - és külön dolog. Az első: ahol a megéltekkel bizonyosképpen társak vagyunk; és átélni: ahol a dolgoktól távoliabbak, szenvedők. A legnagyobbat, s ami egyedülálló volna az élményekben, nem éljük át: a halált.

És mi mindent átélünk egyáltalán a ránk jött dolgok után, szenvedtetőn, ámultatóan felvonult sorozatában! Amikor még benne vagyunk, a jelenségek iszonyú-csaló szuggesztiója azt hiteti: ami volt, elmúlt, s az természetes; azonban avval, ami itt van, és most, valami új állandóság, törvény kezdődött. És hány ilyen vélt „állandóság"-helyzet jut az eszünkbe azután, ha az ember azokra már visszanéz... Hány levitézlett irodalompolitika, szentség, és hány roppant divatú, lomtárba került nagyság, betűben és politikában.

Nem olyan régen Berlinben jártam, a Wilhelm Strassén, vagy ami abból megmaradt. És néztem a tavaszi zöld közül kiásító kietlen fekete bunkert, hol a sivár Rém-ember a rá váró - és ki sem mondható, milyen formában megérdemelt - halált megelőzve, hozzá illő stílusban kivégezte magát. És Mussolinira is gondoltam, a másik kiirtott és patkány módján befejezett életű kornagyságra, amazzal párhuzamosan. Mennyit rettegtette új és új galádságok meglepetéseivel e két silányságkolosszus - már állandósultnak tetsző huzammal - az életünket azokban az esztendőkben! Eszembe jutottak a véget nem érőnek látszó ünneplések, diadalmenetek. Csak ki kellett várni, és ki akartuk; már aki a vad kalandra rá nem ment.

Csak nekünk mímelhetik, tehetetlen nézőknek, a sűrűn váltakozó földi istenségek az állandóságot. Csak nekünk, de nem a halálnak.

És most már, e közhelyek után (de legnagyobb igazságaink nem közhelyek-e?) hadd folytatom tovább ezeket az emlékezéseket, amelyek, derűs előbbi jelenetek után, komoly utakat vesznek megint. Mert az idő, bár szándékom nem szoros kronológiát felvonultatni, hanem elsősorban személyeket: 1937-1938.

Az ember megy az időben, térben, lép az utcán, gondolatai támadnak, esetleg verseket ír, a hangulatai jobbak vagy rosszabbak, és nem tulajdonít az egésznek jelentőséget; a legkevésbé sem gondol arra, amikor benne van, hogy ez az év az, amit úgy szoktunk nevezni utólag, hogy „rendkívüli"; pedig gondolhatta volna az ember a jelekből is, mindjárt a kezdetén.

A „szabad" - úgy értendő: szabad idejű - költő, mint mondtam, belépett a nagyvállalatba, tehát lekötöttséget vállalt. Nem mintha nem vállalt volna szívesen már régóta a „szellemi szükségmunka" és más, szánalomra méltó, hatóságilag nyújtott tevékenységek foglalkozáspótlékai helyett; de mint már megírtam, nem kisebb kapacitás abban az időben, mint az akadémikus Szabolcska Mihály mondta nekem akkoriban, mikor valaki állásügyében nála jártam, hogy „olyan világ van, tisztelt barátom, amikor utcaseprő foglalkozáshoz úgyszólván még a kormányzói protekció sem elég"; így tehát egy olyan esemény, mint a nagyvállalathoz való belépésem, joggal csatlakozhatott - az éveket jellemző egyéb akkori dolgok mellé - rendkívüliként. Mint minden, amitől ez az idő oly túlzsúfolt, ha visszanézel; annyira, hogy a toll megáll benne, ahogy az ember elereszti a kezében, mint a kanál a túl gazdag löttyben. Az

ember megpihen egy-egy kicsit, hogy lélegzetet vegyen az események közt, még ha a lélegzetvétel holmi - a tiszta történések kedvelői számára bizonyára unalmas - filozofálgatás formájában történik is.

Úsztam tehát az Athenaeum Könyvkiadó Rt. óriási bárkájában, a kozmosz özönében, a csillagok és üstökösök között, írókkal, politikusokkal, kisebb-nagyobb hatalmasságokkal együtt, a földiektől 1937-38-nak jelzett számú esztendőkben (éppen egy, az Emke kávéházban bekapott kávé után), amikor Földi Mihály lép be termünkbe.

Egy, a szigorúan üzletvezető Erényi úrral lefolytatott tárgyalás után - mert Földi egyik fő bárkavezető volt az Athenaeumban is - odalép hozzám, a gályapadon a harmadik üregben, a „kapitalista rabláncon" húzóhoz; és *A század asszonya*, valamint *A viszony* épp akkoriban zajló nagy sikereinek írója és az általa újveretűvé lendített Pesti Napló kitűnő szerkesztője azt mondja nekem: írjak a Pesti Naplóba publicisztikát.

Egyébként publicisztikai ténykedésemre - már Földi előtt - nem először tartottak igényt az Est-lapoknál, költői pályám elindító orgánumai részéről. Mikes idejében, 1927 táján, Lakatos László, a nagyszerű publicista és a Magyarország című napilap akkori szerkesztője, próbált arra ösztönözni, hogy a lapba prózát is írjak.

- Hagyja Fodor urat - mondta neki akkor Mikes. - Fodor egy anarchista, maga úgyse közölné, amit ír. - Lakatos szarkasztikus, fanyar mosollyal legyintett.

Ami Mikest illeti, ő, aki olyan hatásosan vette rá - az elején szintén verseket írogató - Pap Károlyt a prózaírásra, érdekes módon engem sohase próbált rávenni, hogy prózát írjak. Valamikor, 1926 táján, Kuti László verseskönyvéről írtam néhány sort, és odaadtam Mikesnek, hogy közölje. Mikes mint „komolytalan"-t visszaadta, avval a megjegyzéssel, hogy nem szereti, ha a lírikusok egymásról írnak, mint az a Nyugat című folyóiratban történik. Nyugodtan elmondhatom: Mikes Lajos éntőlem egyetlen sor valamirevaló prózát nem is látott.

A másik nagy kritikus és szerkesztő, Osvát Ernő viszont arra akart rábeszélni, hogy prózát írjak, méghozzá esszét, már 1926-ban. Például Werfelről, mondta. És mégse írtam; gondoltam, megmaradok a kaptafánál.

A sorrendben - az Est-lapoknál - következendő cikkem a Magyarországnál vágódott el, amikor Pap Károly *Azarel*-jéről írtam. Szirmai Rezső, az akkori szerkesztő, kit íróként és újságíróként is igen becsültem, azt mondta akkor Pap Károlynak, aki a cikk sorsa iránt érdeklődött telefonon: - Beolvasom magának a telefonba, döntse el maga, hogy ilyen cikket le lehet-e adni a lapba? - Persze Pap a leadás mellett volt, de a cikk nem jelent meg.

Abban az időben tehát, amikor Földi a Pesti Naplóba való publicisztikára akart rábeszélni, tele voltam első, Mikes idejebeli cikkírói kísérleteim zavaró emlékeivel. Egyszerűen: nem mertem belevágni; azt mondtam az említett alkalommal Földinek, szívesen adok verset, ha közölni akar tőlem, azonban a publicisztikára nem érzem magam eléggé hivatottnak.

Egyébként annál furcsább, egyenesen érthetetlen ma számomra akkori effajta bizonytalanságom, mivel már akkor azért éppen elég jelentős cikkírói múlt állt mögöttem. Már azt megelőző cikkezés után 1934-ben Székely Károly barátommal, az írni is tudó nyomdásszal, evvel az ezermester székely góbéval együtt „szerkesztettünk" - és írtunk - egy hetilapot, a Közérdeket: a nyilasok elődei, a hazai horogkeresztesek ellen. A képviselőválasztások napjaiban Kiskőrösön aztán szétszórattuk a példányokat, és olyan sikerrel, hogy a horogkeresztes képviselőjelölt megbukott. „Komédiás a színpadon" - írtam róla, sok más írással együtt, egy fulmináns cikkben.

A lap eredetileg Kossuth Népe címmel Úr György, a tüzes demokrata és vendéglős lapja volt; mi csekély bérért átvettük, és folytattuk Közérdek címen vagy tizenöt számon keresztül;

hetenként jelentettük meg. Együtt írtuk - kézzel - az egészet, és nyomattuk ki egy Abonyi utcai kis nyomdában, ahol Székely Károly mint betűszedő is részes volt. A második szám után a horogkeresztesek szétverték a szedést, a nyomdát, és Bálint László munkatársunkat - ki megelőzően a Pesti Naplóba dolgozott -, akit éppen ott találtak, véresre agyabugyálták. Én ugyanakkor azt írtam a lapban, egy glosszában, hogy jól vigyázzanak a verekedők, mert én állandóan töltött revolverrel járok, és hogy ezt bizonyítsam, ahol gyanús alakokat láttam az utcán, előrántottam, rejtélyesen forgatva kezemben - a szemüvegtokomat.

Lapunk egyik szenzációja az volt, amikor leközöltük azok listáját, akik a horogkeresztesek sajtó- és másfajta vállalkozásait támogatták, és akik között zsidó igazgatók által irányított nagy cégek is voltak. A baj ott kezdődött kis lapunkkal, amikor a közgazdasági vezetést Garai Manó vette kézbe, aki egyébként „Zsarai Manó" néven volt a szakmában közismert - mi persze előre nem ismertük kellő módon -, aki aztán olyan tranzakciókra forgatta a lapot, hogy erkölcsileg és anyagilag is lehetetlenné vált. Nekünk, akik a lapot írtuk, egy fillért sem adott, s a lap bérét sem fizette meg. Székely Károly közben a Turf című lóversenylap engedélyét szerezte meg magának, én pedig szerencsétlen és áldástalan újságírási próbálkozásomat abbahagyva „szabadúszó" lettem, 1932-től 1937 januárjáig, az Athenaeumba való belépésemig.

Ott hagytam el az előzőkben, hogy Földi Mihály a Pesti Naplóban való cikkezésre megkért. Alighogy Földi eltávozott, fölhagyva egyelőre a cikkírásra való kapacitálásommal, de jelezve, hogy az ügyre még visszatérünk, Sátori Béla jött izgatottan:

- Nevezetes vendégre számíthatunk. Babits Mihály jön ma dedikálni - mondja, és rejtelmesen rám néz, miközben a költő *Hatholdas rózsakert* című novellagyűjteményéből rakosgat sietve egy nagy halmot asztalán.

Babitsot 1934-ben láttam utoljára; Gellért Oszkár útján hívott meg Attila utcai lakására, mint említettem már, három versciklusom ügyében - amelyeket nagyon dicsért, azonban máig sem tudom, miért, nyilván közben megváltozott a véleménye, mégsem közölt a Nyugatban. Sok minden történt ama találkozás óta közöttünk; érthető tehát, ha bizonyos kényelmetlenségi érzéssel néztem az alkalom elé most, hogy újra látjuk egymást.

Mikor az *Utóhang* című könyvem megjelent - saját kiadásomban -, amely többek között az említett három versciklust is tartalmazta, Vas István költő barátom avval keresett föl lakásomon, hogy Babits sok jellemző és főleg dicsérő részt kihúzott a könyvemről írott recenziójából - mutatta is a kéziratot -, amikre nézve ő természetesen szerette volna, ha benne maradnak. (Egyébként ezekről a dolgokról már írtam egyet-mást, valamint a köztünk megváltozott valamikori jó viszonyról is - s ha nem gondolnám, hogy nem mindenki olvasta, s hogy nem is írtam meg mindent, nem hinném, hogy érdemes ezekről beszélni még.)

Tulajdonítsunk egyet-mást a nagy költő szeszélyének, vagy talán a további becsülésére való érdemem hiányának. Mindenesetre, a sok minden után, ami történt, gondolom, ő se örült volna előre, ha tudja, hogy - egy ilyen jámbor dedikációs alkalomból, az Athenaeumban - váratlanul éppen szegény fejemmel találkozik.

Hogy az üggyel, amelyet végső fokon is legfeljebb néhány bennfentes irodalmár ismer, kedvem ellenére kissé mégis foglalkozzam: Babitscsal abban a jó viszonyban voltam ismeretségünk kezdetén, amilyennel egy nyilvánosság elé akkor frissiben került költő egyik felfedezőjével és bizonyos fokig mesterével lehetett. Mikes Lajoson kívül ugyanis Babits Mihály, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád olvasta - még mint ismeretlennek - kéziratait először, és találta a nyilvánosságra érdemeseknek. Babitsékkal sokszor voltam akkoriban családilag is együtt, és az elhidegülés helyzetét legfeljebb folyamatos és lassan beállott tényként állapíthattam meg, anélkül hogy a napok és ifjúságom zavaros hevében annak okairól jóformán számot adhattam volna tulajdonképpen magamnak.

E múltat néha-néha kutató töprengéseimben egyébként Dersi Tamás *A rejtélyes doktor* című, Mikesről szóló gazdag és értékes könyve gyújtott némi világosságot agyamban. Dersi könyvében Mikes Lajos akkori érveléséből idéz, amellyel Babitsot meg akarja győzni „nem méltányos" álláspontjáról, amelyet (a Baumgarten-ügyben) velem szemben tanúsít:

„A másik kurátor urat, Babits Mihályt, a költőt - írta Mikes -, akinek én magam is egyik legőszintébb híve vagyok, ha Fodor költészete nem ragadja meg őt úgy, mint engemet, legyen szabad szerető gyöngédséggel arra figyelmeztetnem, hogy a költő szintén nem kritikus, elsősorban nem az olyan költővel szemben, akinek költészete a mai fiatalok között az egyetlen, amelynek semmi kapcsolata nincsen Babits Mihály költészetével. Babits Mihály Arany János költői utódja irodalmunkban; Fodor József viszont a Petőfi-vonal, Vajda Jánoson és Adyn keresztül; s ennek a két költői iránynak nincs egymással semmiféle belső kapcsolata. Petőfi, Vajda, Ady és Fodor költészetében a romantikus féktelenség, a szenvedély, a fantázia és a víziós erő dominál, Arany János és utódai költészetében pedig az epikus hajlandóság és az ebből folyó nyugodt szemlélődés, a klasszicizáló kedv és eklekticizmus, a szentimentális érzelmesség és az okoskodó tépelődés, ami mind merőben elütő jellegzetesség az előbbitől. Ennek a két iránynak a képviselői csodálhatják vagy lekicsinyelhetik egymást, ami rendszerint a baráti kapcsolaton múlik, de soha nem képesek egymást megérteni, mert merőben idegenek egymástól. Nagy önmegtagadásra kérem tehát baráti gyöngédséggel a költő kurátor urat, amikor arra kérem, hogy egy számára idegen költészet képviselőjének a tehetségét és munkásságát támogassa a tőle függő egyik Baumgarten-díjjal, és hallgasson a nem költő kritikus véleményére, aki egyforma megértéssel tudja megbecsülni mind a két iránynak képviselőit."

Ez volt az egyik ok - gondoljuk hát -, amely Babitsot (tán egy kicsit mégis jobb indulatot érdemlő) működésemtől az első idők után már elválasztotta. A másik - talán - az, hogy a Babitsban a sok világirodalomtól, magas filozófiától és saját - eleinte túltengő - forma-kultúrájától beállott bizonyos (és egyébként egészséges) viszolygásféle az akkoriban (főleg Erdélyivel) frissen jelentkezett népiség felé terelte vonzódását, bizonyosképpen még verselését is: és így én két okból is szembekerültem avval a világgal, ami Babits újabb költészetét és irányozódását befolyásolta.

Részemről ugyanakkor az alaptermészetemnek megfelelő Petőfi-Vajda-Ady „vonal" mellett, összegezésre törekvő hajlamommal, az arany-babitsi eredményeket is beolvasztásra szükségeseknek éreztem. Babitsot mint költőt, sokban és sokszor - és különösen a *Sziget és tenger* után - bizonyosképpen mintaképnek tartottam; és tartom ma is legnevelőbb hatású költőink egyikének.

Bocsássanak meg az olvasók, hogy ennek a késői és utolsó Athenaeum-beli Babitscsal való találkozásomnak alkalmából, mint valami kapóra nyílt résbe, még begyömöszölöm az elmondandókat, de ennek minden részletét, azt hiszem, még az irodalmárok sem ismerik; ám amennyiben így volna - miután nemcsak Babitsról és rólam esik szó - talán mégis ismerni érdemes.

Az történt tehát, hogy Mikes Lajos (aki annak előtte a sok nehéz esztendőben Babitsnak éppúgy, mint a Nyugat annyi más nagy írójának anyagi és erkölcsi támasza volt) mint Baumgarten-tanácstag engem az 1929-es díjra javasolt, a *Lihegő erdők* című könyvem után; Babits a Mikes javaslatát indok nélkül elvetette. Nem járok messze a valótól, mikor azt gyanítom, hogy az ok egyrészt Mikes (nagyon is) lelkes kiállása és cikke lehetett a *Lihegő erdők*-ről a Pesti Naplóban; úgyszintén Szabó Lőrinc ugyancsak nagyon méltányoló - s ugyanakkor a *Halálfiai*-ról is szóló, egybevont cikke a Pandorában. (Babits és Szabó Lőrinc, a két egykori jó barát közben szintén meglehetősen eltávolodott egymástól.)

Én akkor már Berlinben voltam; az irodalmi rovatot Mikestől Földi Mihály vette át; megszűnt az állásom is ott, és bár felajánlották, újságíró lenni nem akartam, nem is lettem volna erre alkalmas. Elutazásomhoz a Baumgarten alaptól valami kis támogatást kértem; levelemre nem is válaszoltak. Mikes segített hozzá elutazásomhoz, és Hatvany Lajos. (Evvel a megértő, nagyvonalú és fölényes humorát még késői betegségében is megőrző emberrel aztán barátságba is kerültem.)

Mikes azután az 1930 elején kiosztandó díjra is próbálkozott ajánlásommal, de Babits, ki akaratát a tanácstagokkal szemben mindig érvényesíteni tudta, akkor is elvetette javaslatát, mire Mikes a bizottságból kilépett. (Nem is kaptam meg a Baumgarten „rendes"-díjat, csak Babits halála után.)

Mindezek ellenére - az Est-lapoknak küldött cikkek mellett - verseket küldtem Berlinből is a Nyugatnak. Két, engem becsülő emberem, barátom: Gellért Oszkár és Móricz rajta voltak, hogy a versek meg is jelenhessenek. Így juttattam el aztán (már itthonról és a már Móricz nélküli Nyugatnak) három, említett nagy versciklusomat, amelyekkel (és az azokat tartalmazó *Utóhang*-gal kapcsolatban) az előbbieket írtam.

Akkoriban jelent meg József Attila nagy értékű antológiája, a *Medvetánc*, amelynek megjelenését anyagilag Hatvany Lajos tette lehetővé. A Baumgarten-bizottság, vagyis Babits, a rákövetkező 1936-os évben a rendes díjak mellett még két „kisdíjat" adott. József Attilának a *Medvetánc*-ra, és az *Utóhang*-ra nekem. A *Medvetánc* megrendítő szépségeinek hatása alatt Kosztolányi Dezső, aki József Attila díjazásáért erősen vitázott Babitscsal - a kisdíjat megelőzőleg -, azt ajánlotta Attilának, dedikáljon Babitsnak, a róla írott nem éppen tárgyilagos *A Toll*-beli cikkét jóváteendő, egy verset. A vers - „Babits Mihálynak hódolattal" - dedikációval, sokunk nem kis csodálkozására, aztán meg is jelent A Reggelben.

Mikes Lajos hat éve nem élt már; s ami engem illet, én nem kértem sem díjazást, sem segélyt.

Amikor aztán Az Estben ott láttam arcképemet, a József Attiláéval együtt, a sor végén a díjazottak listáján, elfogott a méreg. Mind magam, mind József Attila miatt; szerettem volna vele mindjárt megtanácskozni a dolgot, de telefonja persze nem volt. Kerestem jó barátjánál, Németh Andornál; utána felmentem Pákozdy Ferenchez, *A Tisza sirálya* költőjéhez, Attila egyik barátjához, aki az Új Magyarságnál a sportrovatot csinálta. Gondoltam, meg tudja mondani talán, hol találhatnám meg Attilát, amielőtt este a kitüntetettek a díjkiosztáson szokás szerint összejönnek a Sas utcai Baumgarten-házban.

(Néhány író ottmaradt a lapnál ugyanis mint szépíró, azután is, hogy Milotay, otthagyva a Magyarságot, az Új Magyarságot szerkesztette, egyre jobban a szélsőjobb felé tartva. Ott volt még Dallos Sándor, a novellaíró, később Baumgarten-díjas; Pákozdy Ferenc, aki bánatában, a világ folyása miatt, elkezdte növeszteni a szakállát; és Dékány András, a későbbi népszerű ifjúsági író.)

Éppen szembejön velem Dékány, és „Gratulálok!" mondja.

- Mihez gratulálsz? - kérdezem.

Csudálkozik. - Hát a Baumgartenhez - mondja.

- Oda se megyek a díjkiosztásra - válaszolom. - Éppen ebben az ügyben keresem József Attilát.

Dékányban fellobbant az újságíró. „Jó híranyag!" - Nem mész oda? Hát nem veszed át a díjat?

- Nem - mondom. - Nem veszem át.

Dallos is odajön közben és mások.

- Ne bolondozz, Jóska - mondja Dallos. - Vedd csak el a pénzt.

- Adták volna ide kihirdetés nélkül. Ilyen formában nem kell.

Dékány, kezében a ceruzával:

- Megírhatjuk? - kérdezi.

- Csak írd meg nyugodtan - mondom, őszintén szólva, én nem láttam benne semmi különös megírnivalót. Valaki felvesz egy vacak kisdíjat, vagy nem veszi föl. Bagatell ügy.

Azonban nem annak bizonyult.

Másnap a lap első oldalán külön, nagy címmel jelent meg, hogy: „Fodor József visszaadta a Baumgarten-díjat!" Eszembe se jutott, amikor jogosnak érzett mérgemben csináltam, a dolog politikai kicsengése! Hogy a jobboldali lap örömmel ugratta ki a hírt, hogy a „baloldali"-nak elkönyvelt Babits - és a Baumgarten - s pont énáltalam - így egy pofont kapott!

Telefonom nem lévén, a fél délelőtt folyamán nagy csend vett körül. Egyszer csak éles csengetés csördített a fülembe. Nem nyitok ajtót, isten ments. Biztos voltam benne, hogy a villanyszámlás jelentkezik. Előtte való napon hagyott ott ugyanis egy „utolsó" figyelmeztetést, hogy ekkor meg ekkor eljön, beszedni a pénzt, vagy kikapcsolni a villanyt, összesen egy pengő s néhány fillérem volt.

A csengő újra süvöltött. Nem megyek kinyitni, azért sem! Ha beeresztem, ez a vadállat rögtön nekiesik a villanyomnak, aztán ülhetek majd este sötétben. Majd holnap csinálok valamit.

Talán jó lett volna az a pénz mégis - szól egy hang ott bennem. - 1000 pengő. (1936-ban!) De azért sem! Jobb így... Aztán már úgyis késő.

A csengőt kopogás váltja fel. Aztán meg rúgni kezdik az ajtót. Határozottan rosszul érzem magam. Valaki kiált. Figyelek.

- Nyisd ki! - dördül egy kemény hang. - Petschauer Attila vagyok! Az Esttől!

Ez már más. Ugrok az ajtóhoz, kinyitom, Petschauer Attila, a kardvívó világbajnok és általam szeretett újságíró lép be. Magánkívül van a méregtől. Szid, mint a bokrot. Magyarázom neki: azt hittem, a villanyszámlás, és kikapcsolni jött. Erre iszonyúan nevetni kezd.

- Ott hagyod a sok pénzt, s itt meg a villanyszámla! No, nagy bolond vagy.

- És József Attila? Ő felvette? - kérdem.

- Fel! Ott voltam. Téged keresett folyton. Azok is vártak erősen. Nagyon magyaráztak neki. - „Én nem vagyok másodrendű költő! Nem veszem fel!" - hajtogatta Attila makacsul. De Basch Lóránt és még néhányan váltig gyomrozták. Csak vegye föl, itt a pénz. Szép pénz ez. Majd pótolják. Most ennyi telik; meg ilyen marhaságok. Attila szegény a végén megadta magát. Még valamit motyogott, miközben vad szemeket vetett körül.

- Én is egész nap kerestem őt - mondom. - Azt akartam, hogy egyikünk se vegye fel. Talán többet ért volna, mint így egyedül.

- No, egye fene. Most már mindegy - vette elő Petschauer Attila a noteszét. - Kemény Simi küldött (Az Est szerkesztője). Nyilatkozz Az Estnek: miért nem vetted föl a díjat?

- Úgy nyilatkozom csak, ha szórul szóra közlitek.

- Nyugodt lehetsz. Úgy jön le minden, ahogy mondod. Kemény Simon is kirúg rájuk (Az „ékszeres dús művészet, főrangú művészet" költője - mint Kosztolányi írja róla - nem kapott soha díjat.)

Úgy is jelent meg. (Még egyszer mondom, sose hittem volna, hogy egy ilyen bagatell dologból ekkorát csinálnak.)

Délután Babits és vezérkara ott ült - mint akkoriban sűrűn - a Lánchíd kávéházban. Nem tudom, ki mindenki volt ott; a hozzám mindig jóindulatú Gellért Oszkár mondta el azután nekem a dolgok lefolyását.

Az Estet udvariasságból, ahogy jön, rögtön nyújtják Babitsnak. Babits fogja a lapot, beleolvas, aztán, a körülötte levők nagy ijedelmére hirtelen, úgy látszik, rosszul lesz. A nyilatkozatban az van, amit mondtam. Hogy a Baumgarten-díj körül csak akkor lesz rend, ha Babits lemond. Mármint a kurátorságról.

Kézről kézre megy a lap, szájról szájra a nevem, persze nem éppen dicséretformában. Összevissza beszélnek. Szabó Lőrinc, szemébe lógó haját lökdösve, halkan morogja oda Basch Lórántnak, aki ott ült Gellért Oszkár mellett: - Igaza van. Már a *Lihegő erdők* után megérdemelt volna egy rendeset... (Szabó Lőrinc maga is nagyon későn kapta meg.) Babits nem hall semmit, kábultan ül. Körben vigasztalják. Aztán kijelenti:

- Lemondok. Elegem van.

Basch, a másik kurátor villámgyorsan közbelép. - Nyugodj meg, Mihály. Már nyilatkoztam a Magyarországnak.

Nyilatkozatában, ami este már meg is jelent, az volt, hogy számukra az ügy érthetetlen. Ugyanis nem arról van szó, hogy valaki ilyen vagy olyan rendű író, a díj egyformán nagy kitüntetést jelent. Az egész mindössze egy kis pénzbeli különbözet satöbbi. (A végén csaknem az jött ki az egészből, hogy azért a pénzbeli különbözet, mert a két kisdíjas - ezek szerint - nyilván két nem ráutalt ember.)

Éppen aznap halt meg az angol király. Elmondhatom - folytatva az ügy körüli groteszket -, a királynak „kisebb sajtója” volt, mint nekem. Basch még - a maga izgalmasabb (agybeli) szenzációjával elfoglalt - Karinthy Frigyest is megnyilatkoztatta, aki szeretetre méltó, gamines humorával enyelgett össze valamit ellenem. (A rossz nyelvek azt mondták, hogy mindjárt aznap fel is vett a Baumgartentől 400 pengőt.)

Szabó Dezső azt üzente egy újságban, hogy ő előbb felvette volna a pénzt, aztán utasította volna vissza. Igaz, hogy a *Filozopter az irodalomban* (Babits elleni pamflet) íróját egy fillér erejéig sem hozták abba a helyzetbe, hogy ilyesmit visszautasítson.

Harmadnap a Jókai tér 10. alatt, ahogy lejövök (ott laktam a házban akkoriban), József Attila áll a kapuban. Abban a házban lakott jó barátja, Németh Andor, a halála után megjelent első gyűjteményes kötetének szerkesztője. Attila zavartan magyaráz.

- Kerestelek. Én is vissza akartam adni a pénzt. Megmondtam nekik, hogy én nem vagyok másodrangú költő. Nem kell. Aztán rám erőszakolták, Basch Lóránt, Schöpflin és a többiek. Basch azt mondta, kiegészítik majd, én pedig igen nagy bajban vagyok. Mit csinálhattam?

Milyen gyámoltalanul állt ott az utcán! Mint egy nagybácsi jött le aztán a kissé görbedt hátú, szelíd, a világra valamilyen állandó könyörülettel néző Németh Andor. Karon fogta, és vitte magával, én pedig mentem föl a lakásomba, miután, nem tudom, honnan kapott pénzzel, kifizettem a villanyt.

Hát ezek a dolgok történtek az után, hogy Attila utcai lakásán találkoztam Babitscsal, 1934-ben. S kit most az Athenaeumba vártunk, hogy a *Hatholdas rózsakert* című művét dedikálja a hátam megett levő asztalnál.

Megvallom, szívesen megléptem volna, de röstelltem magam előtt is; arra gondoltam, az ideges, megkínzott Babitsot csak kímélem avval talán, ha nem talál ott: nem kell engem látnia oly váratlanul. Tudtam, hogy beteg, a János-kórházban feküdt, és gégeoperáció előtt áll. Ám mielőtt mégis elszántam volna magam, hogy lelépek, nyílik az ajtó, és megjelenik Babits.

Most, mikor emlékezéseimet írom, eszembe jut az a pillanat. És arra a hirtelen, nem várt viszontlátásra visszagondolva, a két sor ötlik szembe a hátrahagyott verstöredékből, ami Babitsban pont akkor kísérthetett, és meglepetéséhez való hozzáállását meghatározhatta e percben:

Mikor saját testem hoz naponta meglepetést, kalandot.

A nagy költő edzett volt már a hirtelen meglepetésekben, így hát csak egy arcjátékkal köszöntött, amely átmenet volt a mosoly és amolyan kényszeredett kifejezés között, amikor egy gyengélkedő feküdne még, de valamiért hirtelen fel kell kelnie. Kissé révetegen nyújtotta a kezét, halkan valamit mondott, aztán szemét bizonytalanul körüljártatva - miközben Sárközi üdvözölte, s vállánál fogva gyöngéden előretessékelte -, a könyvekkel megrakott asztal felé lépett.

Ott ült az asztalnál, a könyvek között, ahol egyedül volt ő otthon; gyámoltalan, örök vén gyerek, az emberek vad, idegen világában. Ott ült a hátam megett az asztalnál, s egy könyvet fogott a kezébe éppen, amikor lopva hátrapillantottam. Fogta a könyvet - egyedül megragadnivalót egy magafélének -, mint valami bizonyosat, megfoghatót, amelybe kapaszkodva, mint valamilyen szilárdba, lehetséges létezni ebben a bizonytalanban. Fogta a könyvet, a címlap után végigsimított rajta kezével, aztán írt bele valamit, összecsukta, és arra pillantott, ahol ültem és éppen hátrasandítottam: s ő elkapta tekintetemet, s felemelte a könyvet, és felém nyújtotta.

Átvettem a könyvet, a szíves dedikációval, miközben kezével még valami üdvözletfélét is intett. Mire szólt ez az üdvözlet? - hiszen még ottmaradtam, amíg végig beírt a sok könyvbe. Utána egyet hóna alá csapva, Sárközi kíséretében eltávozott.

Akkor láttam utoljára.

JÓZSEF ATTILA MÉG EGYSZER

Az ominózus 1937 végén jártunk már akkor. Vettem egy Az Estet, zsebre gyűrtem, és egy villamossal kimentem a Zugligetbe; ott a gyér havú erdőben sétálok egyet, gondoltam, és majd megnézem a lapot. Ennek olvasása nem volt számomra nagyon kívánatos, hiszen tudtam, hogy tele van olyan hírekkel, amiktől rettegek, de elkerülhetetlenül tudnivalók.

Ez a megvásárolt és aztán mindjárt zsebre gyűrt, majd elolvasandó Az Est különben rossz ómen volt nekem...

Emlékszem rá, amikor Berlinben 1930. augusztus végén az egyik újságárusnál vettem egy *Az Estet*; zsebembe dugtam akkor is, és kimentem a Spree partjára, hogy ott majd elolvasom. A parton leültem egy padra, elővettem a lapot. Az addig meg se nézett újság első oldalán címszalag formájában ez állott: „Meghalt Mikes Lajos."

Két héttel előtte üzente, hogy jöjjek haza, kerít állást, ne bolyongjak a világban. És most, íme. Nem a gyors hazamenetel, az állás elmaradt lehetősége fájt és sok egyéb. Hanem valami szívszorító minden, egyszerre együtt, és amit akkor, ott, nem tudtam volna kimondani. Mintha

valami lappangó fájdalomtömeg ült volna leselkedve bennem, megfelelő lökésre és alkalomra várva, hogy kitörjön. A költősors állati magányossága, aki előtt bezárul minden; most itt bolyonghat, elátkozott farkas, az ellenséget rejtő, jelentő erdőben. Olyasformán hatott rám, amit ott olvastam most, szintén a címoldalon: ama 1937-es év végén, az alig behavazott földön, a gyöngéd hóba burkolt fák között, abban az újságban...

Eszembe jut egy délután, amikor Pap Károly meglátogatott, és hirtelen dolgom akadván, egy félórára egyedül hagytam. Mire visszamentem, ott találtam keserves, szívszakasztó sírásban. - Mit sírsz? - kérdeztem értelmetlenül. - Ezeket siratom itt mind - felelte könnyei közül, és rámutatott a költők képére, kik ott függtek szedett-vedetten, nagyrészt valahonnan kivágva, a falon. - Ezt az egész állati, nyomorult költősorsot siratom - tört ki gyászosan felbődülve -, ezeket a szerencsétleneket itt mind, magammal és veled együtt. - Elgondolkoztam egy pillanatra a dolgon, aztán, megvallom, ellenállhatatlan kényszer vett rajtam erőt, hogy vele sírjak.

Így voltam én azon a délelőttön, ott a zugligeti erdőben a hírrel, mely az első oldalon állt:

„József Attila költő a vonat elé feküdt!"

Először dermedten bámultam magam elé, görcs markolta a szívemet. Aztán hirtelen elgondolkoztam rajta és kortársain, és könnyektől szorítottan kértem számon a sorstól az - úgy látszik - törvényszerű ismétlődéseket. Bizony-bizony (és nagyon kevés kivétellel) „le se köpték", amíg élt, és most, hogy meghalt, egyszerre elkezdenek jajveszékelni, hogy, milyen nagy is volt. Erre gondoltam - és úgy is történt.

Hadd idézzem most egyik cikkemet, amit ezekkel a dolgokkal kapcsolatban írtam:

„A Gundel előtt, a Városligetben ülök egyszer, az ingyenpadon, miközben zenéltek; egyszerre csak Attila robog arra.

- Rövidesen megjelenik a *Medvetánc* - mondja. Jön vissza, miután odakiáltok: - Hatvany Lajos adott hozzá papírt. Antológia lesz, a legszebb verseimből..."

A *Medvetánc* meg is jelent, de a kritikai visszhang nagyon gyarló volt. Egyik nagynevű népi írónk írt róla a Nyugatban; a nagy tekintélyű folyóiratból bizony valami középszerű és modoros költő képe kerekedett ki. A Népszava, a munkásság lapja mindössze néhány soros „petit kurzív"-ra méltatta a proletárság költőjét. A könyv persze nem jövedelmezett neki jóformán semmit. József Attila nyomorát őszinte levélben ecsetelte Babitsnak, aki aztán, a Baumgarten-díjat adta neki - a sokat említett „kisdíjat". (De először Kosztolányi, aki igazi jóakarója volt - mint az előzőekben említettem -, egy dedikált versen kívül levelet íratott vele Babitshoz, hogy bocsássa meg neki, a nagy költő, bűneit: a meggondolatlan, ifjonti hévben és elkeseredésben írt - és természetesen igazságtalan - cikket.)

Miért adott neki a nagy kurátor kisdíjat? Nem tudta a verstudós Babits Mihály talán, hogy milyen nagy verseskönyv a *Medvetánc*? (Gellért Oszkár azt írja, tudta.) Azonkívül Babits körül volt véve még más nagy tehetségű és művelt irodalmárokkal is. Ezek ne tudták volna? Hiszen egyesek jóformán évenként és kedvük szerint vettek fel nagydíjakat...

Más ember visszavágott volna a maga módján a sérelmekre. Attila befelé vérzett. Vérzett - és kételkedett magában. Azt hitte, azért bánnak úgy vele, mert másodrendű költőnek tartják. Később szerkesztő lett, a Szép Szónál, de a „havi kétszáz" ritkán futott be. Mondom neki egyszer: - Elvégre mégis fixed van. - Szomorúan mosolygott. Részletekben kapja meg a pénzt, a kiadó - akkor Hatvany Bertalan már nem állt mögötte - mindig úszik a fizetésével...

Akkoriban írta *Nagyon fáj* című kötetét. A kötet megjelent. Mindent megírt már akkor, ami ma őt jelenti. Ezzel a kötettel pályája csúcspontján állott. A kötet el is fogyott százhét példányban...

Egy éjszaka a Japán kávéházba tévedek, társasággal. Csupa jó baráttal, Nagy Lajossal, Tersánszkyval, Horváth Bélával, Szélpál Árpáddal, Jankovich Ferenccel. Egy asztalnál ott látom József Attilát. Ül egyedül, és néz a levegőbe. - Gyere át hozzánk mondom neki. - Nem megyek - feleli. - Itt ülök, és leszámolást csinálok. Abbahagyok mindent. - Hogy beszélhetsz így! - válaszolom. - Csuda szép, amit mostanában írsz, és csak ez a fontos. - Legyintett, kétkedőn rám nézett, miközben szálkás kis bajuszát rángatta...

Látom még, ahogy ott ül az asztal végén. Egyedül. Csontig fagyasztó, szinte megfogható sűrűségű magány lebeg körülötte. És valami idétlen, már nevetséges, mintegy önmaga végleteit produkáló nyomorúság. Mint valaki, aki hajótörés után kiúszott egy zátonyra, úgy ült ott a Japánban. A szakma ügyesebb emberei közben az égbe mentek, a róluk írt jelzők fuldokoltak, csákós diákleánykák, zsinóros-mentés turulosok csákányt rázogatva esküdtek rájuk... A *Nagyon fáj* költője közben nagy keresgéléssel előszedett egy pengő tizet a kávéért és szódáért, és eltűnt az éjszakában...

És hol voltak a kortársak? Ezek között a kortársak között voltak miniszterek is (olyan, aki a kultúra, az irodalom ápolásával volt megbízva); bankárok és vezérigazgatók (olyanok, akik naponta nyilatkoztak a kultúra támogatása iránti buzgóságukról); folyóirat- és napilap-főszerkesztők (olyanok, akik azt állították, hogy az a kopaszodás a fejük búbján attól a töprengéstől van, hogy ugyan hol lehetne egy igazi nagy költőt találni lapjuk számára, a sok középszerű után, de hát olyan nincs); azonkívül voltak irodalomtörténészek (köztük olyanok, akik, miután minden halottat már szellemileg kibeleztek és kipreparáltak, azt mondták: keresünk egy méltó élőt, akin folytathatnánk a boncolást, de hát olyan nincs). Egyszóval, voltak József Attilának kortársai, ellenségei és barátai. Az utóbbiak közt olyanok is, akikre visszagondolva, azt mondja az ember: „mentsen meg az ilyenektől mindenkit az Isten”.

Egyesek bizonyára furcsállják, és talán rossz néven is veszik, hogy miért jövök én most ezekkel a dolgokkal? Emlékiratokat írok, és ezek a nem vidám dolgok elkerülhetetlenül beleesnek ebbe az időbe. De írtam én ezekről előbb is, máskor is. Céltalan töprengés vezet? Mániákus, öncélú igazságkutatás? Még cikkek születnek az ügyről, még magyarázgatások.

„Post festa” - mondod, olvasó. Hiába tombolunk elmúlt dolgokon? De az ilyen példák azok, amelyek megrázó csattanóval arra intenek, hogy változtassunk - végre - a felháborító gyakorlaton. Hogy a természet idedob közénk nagy tehetségeket: akiket aztán botrányos nemtörődömséggel (és még szép, ha csak nemtörődömséggel!) elemésztünk (talán azért, mert az embereken segíteni kívánnak?) - mi többiek? Vagy talán valamilyen, az emberrel még kísérletező isten dobja ide, hogy lássa, segíteni lehet-e küldötteivel: mielőtt az egész emberiséget elmeneszti a pokolba?

Orvosi elmefuttatásban olvastam, hogy költőnk nem követett el szándékoltan öngyilkosságot, hanem gondjaitól, őrlő vízióitól bódultan bolyongott a sínek közé, és úgy érte el a végzet. - A bűnösök az emberek - mi mind! - mondta átkozódva a megrendült jó barát, Remenyik Zsigmond - és mindenesetre az azok okozta körülmények, amelyek ebbe a révült, szédült állapotba juttatták ezt a külső és belső bajoktól megviselt embert.

„Bűnösök!?” A kimondottan ellenséges rosszindulattól eltekintve - de ugyan ki lett volna szándékosan, ellenségesen rosszindulatú egy szegény, kereset és siker nélküli költővel szemben: - ha bűnnek nem nevezzük egy érzékenyebb felfogóképesség és egy, sokszor új, szokatlan kifejezésmódú, szubtilis lelki rezzenetekkel teli költészet iránti megértés hiányát.

Akárhogy is: a költészet veszélyes mesterség, megvannak az áldozatai, és bizonyára nagyobb mértékben, mint mondjuk a derék cipészmesterségnek vagy egyébnek. És nem is szegény Attilán lamentálunk még; ő csak a példa, a legújabb, leggyöngébb idegzetű valaki, aki (túlontúl önveszélyes dolgokkal teli) önmagán - és a kortársak érzéketlenségén, és a legjobbat mondva is, tehetetlenségén, tönkrement. És hogy nem többen mentek tönkre, az csak önmaguk felett is - és a kortársakon - túlnéző fölényes filozófiájukon és erejükön múlt. Mert tudták azt, bölcsen és rezignáltan, mi várható azoktól a kortársaktól és saját maguktól, ha a jó vagy rossz érzések csábító útjain túlontúl elengedik magukat.

Aminthogy az ilyen - és már az unalomig visszatérő - „félreismerés"-eken csak úgy lehetne segíteni talán (és itt kérem az olvasót, aki mindig „nyájas", különösen, ha a miénk, nézze el jóakarattal a költő becsületes haragból eredő, esetleges lírai túlzásait): ha az Embert - homo sapiens valami isteni csudaképpen kicserélnék itt-ott valami tanulékonyabb fajta kortársra, aki bizonyos dolgokat tisztes, ősi beidegzések által már megtanult. Mint például, ahogy ama bölcs és körültekintő lény (akiről a főfő istennő az „ökörszemű Hera" nevet nyerte Homerosnál) bizonyos értéktelen, ártalmas füveket gondosan félrelök, miközben a hasznosat tudós-kritikusan kiválasztva benyelveli. Az egyetemes irodalom, saját (nagyon) elfogult véleményem szerint, sem veszítene, ha kicserélnének egy-egy ilyen okos nyelvelővel egyes, semmiféle példán, múlton eszmélni, okulni nem tudó „irodalmi szakértők"-et; és ezt (szomorú, régi példákra visszagondolva) megkezdhették volna már a múltban.

Attiláról szólva még: - az írástudók, a hivatásosak szemében is - a tegnap még tucatember vagy senki ma „non plus ultra" és „egyetlen" immár, a hátsóval-néző-kritika provinciájában. Amíg még élt: dicsérni ott voltak az egyik kritikus szájából a másikba adott korszerű istenek. Akiket dicsérni kell, és dicsérni nem bátorság és „kiállás", hanem üzlet; és a kritikus számára, miután a megdicsért: hatalom - több érvényesülési lehetőség. József Attila nem biztosította egyiket sem.

És az olvasók? Hányadik József Attila példányszámnál tartunk ma már? Utolsó könyvéből - hogy még egyszer mondjam -, amíg élt, százhét példány fogyott.

És az elvtársak, akiknek problémáit, elképzelt jobb jövőjét kivívni óhajtotta a proletárság legnagyobb költője? Talán a néhány pengőre nem telt volna az ő költőjük könyvére, hogy goromba legyek végleg: esetleg egy alkalommal való söröcskéről történő lemondásocska árán?

És az entellektüelek? A nyugatiak, a kimondhatatlan nevű „költők", divatok sznobjai, hol voltak ők? Bizonyosképpen a munkásoknál mégiscsak pénzesebbek? És az újszerű József Attila-i szépségekre mégiscsak műveltebbek? Akik otthagyták akkor a boltban ugyanazokat a verseket, amelyeket ma, mert ma már Attila sikk, divat - öblögetve szürcsölnek, szörpölnek, „beavatottan" magyaráznak, miközben, az életében éppen ha a tőlük vállon veregetett költő elemi iskolai versdolgozatait szedik ki a penészes szagú almáriumokból.

Ezek a dolgok csak voltak? Kritika, újság, szerkesztés, irodalompolitika, olvasó, író: biztos, hogy most már megszűnt az igazságtalanság, a fel nem ismerés? Az irodalmi szakkörösdi, a komasági, folyóiratokon belül adom-veszem összjáték? Biztos, hogy ma már nincsenek félreismert, az alkalmi dátumok, történések mindig kéznél levő kiszolgálóitól s a fáradt szerkesztők közönyétől szóhoz nem jutó tehetségek? Biztos ez vajon?

A helyzet mégis változott; ezt legjobban mi állapíthatjuk meg, nehéz irodalmi sorsokat és helyzeteket látott és átélt régiek. Apró, alkalmi mecénások helyett ma egyetlen és nem megszégyenítő nagy mecénás van, az állam; díjaival, ösztöndíjaival, íróknak való munkaalkalmaival és könyvkiadásunk megnövekedett lehetőségeivel. Így most már az irodalompolitika

képviselőinek mégiscsak nagyobb bölcsességére, minden - a közeli és legtávolabbi múltakból származó - beidegzettségtől mentes elfogulatlanságára van szükség.

A tisztánlátásra, tárgyilagosságra, klikkmentességre, az emberi világban legperdöntőbb valamink: a szellem dolgaiban őrt álló Bíró, a kritika magához méltó nívójára, feddhetetlenségére és méltóságára van szükség.

Az irodalom nem toldis aréna, irodalomtörténészek szórakozására, amelyben egyik, egy halott nagysággal, mint Miklós a döglött farkassal, leüti az élő többieket. Az irodalom nem lóverseny, ahol az írók célba futnak, mint a lovak, miközben a szakértő irodalmár urak stopperórával a kezükben lesik az eredményeket.

BONYOLÓDNAK AZ IDŐK

1937 - mely annyi mindent hozott - hozta, hogy beléptem az Athenaeumba s a könyveket szerkesztő irodalomba. És hogy beléptem újra - egy bizonyos megrekedt, kissé tanácstalan, pesszimisztikus-anarchisztikus, sokszor reménytelen magatartásom után - a remélt jobbért harcoló szellemi mozgalomba is.

Ahogy visszafelé nézek, zavarba ejtően zsúfoltnak tűnnek azok az idők; háborgó napok feldúlt vizeibe hullott veríték-, vér- és tintacseppek. Szókkal való gyarló csaták, alkuk, hitek és csalódások, emberi tündöklések és csúfságok; az innen visszaérzőnek keserű, de lenyelni kívánt ízek a - sokszor balga - múltakat immár búsan mosolyogva visszakérődző szájban.

Milyen nyüzsgések színtere is volt az Athenaeum lektorátusi osztálya azokban a hónapokban! A szelíd, melankolikus, alapfilozófiájában lemondó, de a minden sivár jelenségen át is hitet erőszakoló mosolyú Sárközi egy kicsit történelmet csinált. Zajlott a Válasz folyóirat szerkesztősége, a Sárközi szobája. Jöttek-mentek az írók; nyüzsgött, pezsgett - egyes szép hitű hordozóit majdnem szétvetve - a még fiatal Márciusi Front. Még töretlen szakaszát élte. Még nem vett föl a Válasz annyi derék törekvésű nevet jelentő szerkesztő bizottsága annyiféle arcot, ahány emberből jóformán állott, mint ahogy történt hamarosan azután. Még a Márciusi Frontnak a Válaszban kiadott kiáltványa körüli pör zajlott a bíróságon, Erdeivel, Féjával, Kovács Imrével, Illyéssel, Sárközivel - és a kiosztott fogházbüntetésekkel. Egyelőre a „hősi korszak”...

Még nem volt Kodolányi János a *Vas fiai*, a *Julianus barát* és más kiváló regények írója, a későbbi rossz politikus, csupán igazi regényíró volt. Még nem írta meg Erdélyi József, a népi (szocialista) költészet intonáló mestere a *Solymosi Eszter vére* című verset, amelyet a Márciusi Front egyes tagjai megjelenése után még csak el sem ítéltek... Még nem vált, a dolgokkal legfeljebb nihilisztikus-démoni szemben állású Szabó Lőrinc leplezetlen náciszimpatizánssá; még nem írta meg Féja Géza a *Viharsarok* hatalmas tette s a reakcióval szembeni imponáló előbbi kiállása után *Irodalomtörténet*-ét, „kifelejtve” a jobboldallal szemben álló (annak előtte őáltala gyönyörű jelzőkkel dicsért) írók, költők egy részét; és még nem adtak fájdalmas indokot arra egyesek, hogy a Mónus-féle Népszavába azt írjam azután, meghasonlott szívvel és csalódva - én, a szerkesztő bizottság tagja és 1937 tavaszán alakuló matinéjának társszereplője -, hogy a Márciusi Front, mint mindinkább, fájdalom, kiderül (és a szemben álló Szép Szónak igaza van ebben), s ahogy a szomorú példák mutatják: soknak sámli, amelyre felállva, annak egyes „korszerűen” orientálódó tagjai a nyilasok „díszhelyei” felé lépkednek.

Akkori zúgolódásomban, s a jobboldallal való keserves polémiákban sok mindenre is talán túl érzékeny voltam, ahogy visszanézek; (a jobboldalról szólva, arra kérem itt a netalán avatat-

lanokat, hogy amit itt „jobb” oldalnak mondok, inkább a „rosszabb” oldalnak értsék, a visszamaradottak, a magyarul mondva erőszakos gazemberek gyülekezetének). Máig se megbánt érzékenységem kategóriájába tartozik viszont - az igazság itt kötelező - Sárközivel való esetem. Sárközi György barátom a népi vonal - illetve reformok kérdése - iránti valóban bátor, őszinte és önzetlen odaadásában a származásától érzett gátlásos zavarokat, sajnos, gyakran túlzó gesztusokkal kompenzálta; mint például amikor a Válaszban az egyik szerkesztő bizottsági tag által írott antiszemita jellegű cikket (az első zsidótörvény előtt volt ez fél évvel!) úgy tudtam visszavétetni vele a lapból, hogy egy, a Pesti Naplóban erről írandó cikkel fenyegetőztem. Sárközi származásilag zsidó volt, és amikor az egyeseiktől képviselt, de azok legjobbjaitól ugyanakkor ellenszenvesnek talált üzleti szellemmel szemben állva, nézetei puritán tisztaságában származásáról úgyszólván megfeledkezett, túlment olykor a demokratikusan gondolkozó ember határain, olyan nézetek javára, amelyeket akkoriban nála sokan nem értettünk. Így történt, mint mondtam, hogy a népi vonal iránti túlbuzgóságában a Válaszba író költőktől rossz néven vette, ha azok a Szép Szóba is írnak: ugyanakkor, amikor elvégre mind a két lap: egyik a paraszt-, másik értelmiségi oldalról, egyaránt a leghaladóbb célokért való küzdelmet vallotta.

A Válasz folyóirat - nemegyszer szóltam már róla - valójában „a magyar valóság” megismerésére és harcos szellemű felmérésére vállalkozott. A rendőrség így hát már eleve éber figyelemmel kísérte munkatársai vidéki útjait, minden megmozdulásukat, és szorgalmasan gyűjtötte az adatokat egy elkészítendő vádirat számára. A Válasz aztán 1938-ban meg is szűnt, Erdei Ferenc egy forradalmi tartalmú cikke után; de ha erre nem is került volna sor, az új sajtótörvény szerint nem újították volna már meg Sárközi György szerkesztői engedélyét. Maga Sárközi egyébként szkeptikusan szemléli egyes munkatársainak politikai állásfoglalását, ahogyan ezt Gulyás Pálhoz intézett levelében nyíltan fel is tárta:

„Erkölcsi okok is közrejátszottak: az az írócsoport, mely a Választ hosszabb-rövidebb ideig írta, s a lap élén jegyezte, már nem volt egységes. Miközben én a lap legfőbb feladatának, a radikális földreform és ipari munkásvédelem mellett, a magyar öntudat kialakítását s a nemzeti öncélúság minden körülmények közötti védelmét tartottam, akadtak németekre kacsingató nácizáló társaink, akik lelkükben már nem vállalták a közösséget a többiekkel, és alig várták, hogy a Választ betiltsák, vagy más módon megszabadulhassanak közülünk.”

Egyben mindenesetre egységes volt a Válasz és a Szép Szó, valamint a két front: az egymás ellen való értelmetlen és bűnös acsarkodásban.

Ezekről a dolgokról különben már beszéltem, de nem beszélhetünk eleget. Gereblyés László Párizsból küldött levelet - az Üzenet című lapban - a két oldalnak, hogy fogjon össze a növekvő náci veszedelem ellen; s ha nem éppen gúnnyal reagálva, mind a kettő elengedte a füle mellett. De a leglobogóbb üzeneteket küldötte maga az idő; azonban a különféle elfogultságok vezette emberek között nem tudta az összekötő kapcsolatot megteremteni még a közeli veszély előtt elvárható, józan belátás sem. A nyilas jobboldal mindinkább szocialista népi sallangokkal ékeskedett, annyira, hogy a nyilasokhoz való odatartozás (mint nem egy különben „rendes” embernél láttam) hovatovább már az igazi magyarság mértéke volt. Az elfajuló nacionalizmus mind kirívóbb jelenségeivel szemben (vádirat-e ez, vagy emlékirat? mit tehetünk, ha az emlék maga vádol!) - az embertelen zsidó- és sajtótörvények sem váltottak ki az írók részéről elvárható egyöntetű ellenállást. Gondoljuk meg - akkori és mai vállvonogatók -, milyen íróink és embereink mentek rá e szörnyű törvényekre! - Irodalmunk ebben a küzdelemben (szomorú, de való, s mit szépítsük a szépíthetetlent, és mentegetőzzön aztán, ki ahogyan tud, s ahogyan mentheti a későn netalán fellobbant lelkiismeret): erkölcsileg megbukott.

Hát te mit csináltál, hogyan léteztél, mit tettél vagy nem tettél akkoriban - kérdezem visszafelé magamtól -, eltévedt gyerek és sokszor bizony tanácstalan ember a bethleni, gömbösi, Károlyi Gyula-i, darányis vagy Teleki jelezte történelmi idők vadonában? Mit csináltam? Ámuldoztam, töprengtem - aztán „harcoltam": ahogy végső fokon egy sokszor nagyhangú, de a - címzettől sok esetben alig észrevett - betűkben való bírálgató ténykedést sommásan kifejezni szoktak. Beálltam egy sorba, fanatikus - és hovatovább mind magányosabb - vívó, mint akit valahol az égben besoroztak, s most üt-vág valamilyen eszelős hitből, hogy ez használni tud még, segíteni akarván s változtatni a mind növőbb rosszaságokon, de szíve mélyén érzi, mindegyre jobban, hogy már csak úgy, a háborgó lélek megnyugtatása kedvéért.

Hogy alábbhagyjak a lírával: miután újra jelentkezett, elfogadtam Földi Mihály ajánlatát, amely abból állt, hogy cikkeket írok a Pesti Naplóba, tetszésem szerinti témákról és akkor, amikor kedvem és éppen mondanivalóm van. Kemény István, Rónai Mihály András és Bodó Béla, pár Pesti Napló szerkesztőségbeli akkori társam a tanúi, hogy Földi soha nem szólt bele, hogy miről írjak, vagy ne írjak. Ettől az időtől fogva (1938-1944. március 19.): verseim mellett - s a kettő összefonódva - publicisztikában is igyekeztem álláspontjaimnak, az események jóformán minden mozzanatára reagálva, hangot adni, úgyszólván hat éven át, heti két-három cikkben, míg a tollat a kezemből, hogy hangzatosan mondjam, „ki nem ütötték".

Hogy erről még szóljak valamit: aki lírámmal „behatóan" foglalkozik egyszer - hiszen el tudom képzelni, akad még olyan esztétikus is, ha a százszor méltatott világegyetemi méretűekből már kifogy -, ki talán úgy találja, hogy verskötéteim mellett érdemes volna evvel a több éves publicisztikával is foglalkoznia; még ha ezt a ténykedést megnehezíti is az, hogy (1961-ben megjelent) cikkeim kötete, *A történelem sodrában*, távolról sem ad képet arról a publicisztikai működésről, amelyet kifejtettem; s amely cikkek nélkül nem nyerhet rólam megfelelő képet, ha érdekli ez a kép. Egykori szellemi harcaim néhány még élő és tanú osztályosa bizonyára csudálkozással kérdezi, *A történelem sodrában* című „gyűjtemény"-emet lapozva, és ugyanakkor az egykori lapok múzeumi példányait forgatva: hogyan és milyen okból nem kerülhettek bele azok a fasisztaellenes cikkek, amelyek akkor, a háborús cenzúra ellenére is megjelenhettek? Hogyan hiányozhatnak - és miért hiányoznak - egy akkor újságokban megjelent írásokat „tartalmazó" és így dokumentáris jellegű könyvből azok a kor képére és a költőre magára legjellemzőbb írások? Aki ezekre kíváncsi - és ezek nélkül egész pályám képe olyan, mint egy régi csatahajó, amely összes viharszántó vitorlái nélkül ott csúfkodik egy múzeumi szertárban -, odautalom a lapok sárga régi példányaihoz (Pesti Napló, Újság, Független Magyarország, Népszava, Magyar Nemzet, 1938-1944), amelyekből nincs módja már egy túlbuzgó lektornak kihagyni őket, miután azok ott szerencsére megjelentek...

Ami pedig most már ezeket az emlékezéseket illeti: ahogy bonyolódnak az idők - s lassan a jóformán kifejezhetetlenig -, bonyolódik e visszaemlékezések tárgyköre is, és én mindamellett igyekszem a helyzetről képet adni, amely immár világképigényűvé növekszik bennem; amiközben úgy érzem, hazai és külföldi, irodalmi és politikai egyetemes szellemi és háborús szituációkról kell eme írásom szövődményében számot adnom.

Ennek a szándékomnak - és eme memoár vállalásával összekötve, elháríthatatlan feladatomnak - csupán említésével is már majdnem hivalkodást érzek; ám az események szálainak követésénél nem kis segítségemre vannak, legalábbis a magam számára, akkori cikkeim és mellettük verseim: és ilyen, a dolgok, események lelkéből lelkedzett kútforrásokkal - szerény büszkeséggel mondhatom - nem sok memoáríró rendelkezik.

Ha viszont a dolgok kuszaságában szoros időrendet követnem nem is mindig sikerül (mi kisebb bonyolultságban sem sikerült mindig, s ami a lényeget nézve talán nem is elengedhetetlen s nem is lehet): egyet talán meg tudok teremteni: az egységes összképet. (Ami, ama időkre visszanézve, nem is olyan kis dolog.)

Elkezdtem tehát a cikkírást. Eszemben sincs, természetesen, éppen elég más mondanivalóm is van, egyes ilyen írásokról beszámolni; azonban néhányat itt-ott megemlítek, a helyzet illusztrálása kedvéért, sőt esetenként idézek is: amikor sok egykori írás közvetlenül a dolgok lényegébe világít.

„A MAGYARRAL AZ EMBERÉRT"

A történelem sötét múzsája gondoskodott róla bőven, hogy legyen miről írnom - s én igyekeztem a hasznosat, illetve szükségest összeegyeztetni a kellemessel; s ezt meg is kellett tennem, ha egy betűnyi prózát is akartam írni, mert megvan az a rossz (vagy jó?) szokásom, hogy nem tudok leülni íróasztalhoz. Így reggel már fél hétkor nekivágtam az utaknak, a Gábor Áron utcán fel, a Bimbó úton, majd a Zivatar utcán, Margit utcán le, át a Margit-hídon, a Körúton, gyalog, egészen az Athenaeumig: s mire oda értem, már rendszerint készen voltam egy cikkel (vagy verssel) - és ha nem voltam kész, a Miksa (ma Osvát) utcán sétálgattam, amíg befejeztem. Aztán a rokon szellemű s kiváló felkészültségű dr. Vajda Ilusnak, titkárnőnknek, lediktáltam, aki készséggel vállalta, még ha teli volt is sürgős munkával. Szívvel-lélekkel támogatta cikkírói nekirugaszkodásomat, annál is inkább, mert ő maga is benne volt később alakult szerény Athenaeum-beli „ellenállási" csoportunkban, amelyről még beszélek. És támogatta, sarkallta, kikényszerítette belőlem ezeket az írásokat az idő, amelynek mindjobban elvaduló menetében nem volt szükségem arra, hogy témáról gondolkozzam.

1938 májusában, egy napon délután négy óra tájban ott álltam a Rákóczi út és Körút sarkán: a Darányi-kormány ideje volt; a rikkancsok az éppen megjelent esti lapot kiáltották: „Itt a *Magyarország*! Óriási szenzáció! Megjelent az első zsidótörvény-tervezet!"

Álltam ott a sarkon, és úgy éreztem, mintha valami rossz álomban volnék. Emberi lelkemmel, egészséges, jó érzékemmel szinte felfogni sem tudtam az egészet. Első pillanatban elhatároztam, hogy tiltakozni kell. És demonstrációra kell felszólítani az írókat, a szellem embereit a szabadság, a legelemibb emberi jogok eme sérelmével szemben.

Első felindulásomban, a „törvény"-javaslat elleni egyéb akcióm közepette - s miközben a parlamentben nemsokára már tárgyalták is - több cikket is írtam. („Mentem magam a halottak előtt", Pesti Napló, 1939. jan. 14.; „Aki kezdi, nem az végzi", Pesti Napló, 1939. febr. 26.; „Kísérteti színjáték", Pesti Napló, 1939. márc. 9.; „A halottak élén", Pesti Napló, 1939. márc. 23.; „Nyugodtan a viharban", Pesti Napló, 1939. márc. 25. És a többi és a többi...)

A tiltakozások elhangzottak - erre még visszatérnék. A „törvényt", amelynek hivatalos előadója Makkai János képviselő volt - természetesen - megszavazták.

> „Az első törvény beiktatást nyert: s egy törvényt csak engedelmesség illet, nem bírálat... A magyar törvényhozás, múlt századbeli nagy államférfiaink emberi belátása és a kor szelleme folyományaképpen - írom evvel kapcsolatos cikkemben -, törvénybe iktatta a zsidók állampolgári jogegyenlőségét. Ez méltányos volt és szükséges ahhoz, hogy egy magát a régi magyarsággal harmonikus értelemben európainak tudó állam és nemzet nyugodt öntudattal kultúrnemzetnek vallhassa magát. Ezen, hogy ezt jól tették, nem lehet vitatkoznia értelmes, emberi nívón álló embernek; a megátalkodott jelszavakon nyargalózó, belátásra süket egyént én viszont nem tartom embernek, vagy ha igen, akkor őrültnek. A zsidóság tagadhatatlanul komoly pozíciókat foglalt el az ország gazdasági életében, de ezen egy értelmes fő megint nem csodálkozhatik. Az élet harc, és hogy minden ember az önfenntartásért vívott küzdelemben legjobb erejével harcol, ez világos. Ha egy fajta bizonyos ágakban erősen előretör, annak ellenére, hogy nem is az

államban politikailag uralkodó fajtához tartozik, ez nyilván azért van, mert ebben az ágazatban kiemelkedő tehetséggel rendelkezik...”

„Abban a sok százezer zsidóban, félzsidóban, akit most mint egy állatot készülnek kidobni az utcára, népünk vére és sok százezer Istentől adott lélek lakozik: annak a népnek sorsa, amelynek tagjai közé Isten Fia maga öltözött emberré, nem lehet dibdáb játék, mocskos szenvedélyek és hisztérikus bajra eszmélések kezében. Amit csináltunk, igyuk meg a levét, és amit teszünk, a magunk javítására, ne a megtorlás, eltulajdonítás, méltatlan düh és nemtelen ócsárlás jegyében történjék, hanem szedjük össze erőnket, hagyjuk abba az úrhatnámságot, álljunk oda a gazdasági életbe, és győzzük le a vetélytársat becsületes eszközökkel. De ne úgy, hogy ha a másik jobban játszik, hívjuk a rendőrt. Ez nem férfias, ismétlem, nem hozzánk, magyarokhoz való, ezt kétségbe ne vonja senki. Részemről, személyemben ha vitám van, és nem becsületes eszközökkel győzök le valakit, orgyilkosnak érzem magam, és ha a magam tehetsége nem elég: tehetségtelen vagyok, és nem pótolom bottal az eszközeimet, így mi magyarok nem teszünk, és nem is tettünk soha, ne fogja ránk senki. Ám akinek a nemtelen eszközök szükségesek, azok maguk fölött mondanak ítéletet, de én ezzel a fajta emberrel egy csillagnyi távolságra sem állítom egy sorba magam...”

„Ami pedig Biberachékat illeti, akik a javaslat legbőszebb harsonásai, kérdezem végül, mi lesz akkor, ha ezen az alapon mi magyarok kezdünk itt igazi fajvédelmet csinálni, de aztán alaposan, úgy, ahogy Biberach úrék nálunk ezt most idegen sugallatra előírnák. Ha a zsidók ellen fajvédelmet csinálnak, miért lennének éppen ők kivételek? Miért volna ártalmasabb a zsidók, mint Biberach nemzetsége, mikor tudtommal még egyetlen zsidóról nem hallották, hogy valami magyar várost tulajdonjogon követelt volna, mint az a soproni esetben történt. Ha az idegen vér nem fér e hazában, és kitör, és eget kér: mi, ígérem, ha nagyon akarja, megadjuk neki. Azzal mindenesetre nem lehet majd vádolni bennünket, hogy mi kezdtük.” („Aki kezdi, nem az végzi”, Pesti Napló, 1939. febr. 26.)

Aztán jött a második zsidótörvény, „mert a nép követeli” - hangzott a nyilas és vele kapcsolatos sajtóban.

„Ha valaha még reménykedtem abban - írom aztán a második zsidótörvény-javaslat parlamenti tárgyalásáról szóló cikkemben -, hogy az eredendő rosszakarat a hályogos szemű fanatizmus és nem is olyan rejtelmes érdekű számítás helytelen voltáról meggyőzhető, úgy ezekről a reményekről a mostan szőnyegen levő második zsidótörvény-javaslat tárgyalását figyelve, végképpen letettem. A javaslat elleni nemegyszer megrendítő beszédeket és az azokra érkező felelőtlen válaszokat hallva, a csöndes émelyen, a minden okos szó és emberséges érv meddő voltának érzésén kívül valami megnevezhetetlen, eddig ismeretlen fajtájú és mérvű ráeszmélés lepte meg az embert, valami elnémító kísérteties megdöbbenés. A hallgatónak az volt az érzése, mintha óriási, csillárokkal ragyogó teremben az emberi butaságot és eredendő gonoszságot parodizáló bábszínház előadásán volna, ahol mindenre kiterjedő okfejtéssel előadott komoly mondatokra időnként sikító, csörgő, hátulról rángatott marionettek összevissza hadonászása válaszol, tehetetlen, de izgékony agilitást mímelő, lélektelen tekintetű babák idegen hangot továbbító serege... Ezek az emberek, akik teleszívták magukat javainkkal, vérünkkel, most követelőző szemérmetlenségükben pápábbak a pápánál, és mint egyik hangos, de annál jelentéktelenebb újságszerkesztő képviselőjük, Maróti-Meisler Károly teszi, már a harmadik zsidótörvényről beszélnek...”

„A belátásra süket, véres szemű dühtől és csőcselék indulatoktól fűtött korból pedig előre érzett szomorú elégtétellel nézek abba a nagyon közeli időbe, amikor e »törvény«-

> nek nem nemzeti célt és magyar érdeket szolgáló volta túl pregnánsan lelepleződik, és a hozzá fűzött vérmes várakozásoktól becsapott és romboló hatásától ellenkező irányba fordult fanatizmus éppen olyan dühvel követeli majd e törvény kidobását a corpus jurisból és teremtőinek átok és vád alá helyezését, amilyen bőszen most annak meghozását követeli, és bennünket is kiirtana, akik ezt a törvényt a józan ész, emberség minden érvével ellenezzük. Hallottuk a kormányfő rejtett, bús maliciájú szavait: „Megcsinálom, de aztán ne jajgassanak." Ezzel a bölcs emberrel és európai magyarral (Teleki) mennyire összehangzóbb lett volna, ha azt mondja: »Nem csinálom meg, hogy nekem aztán jajgassanak.«" („Kísérteti színjáték", Pesti Napló, 1939. márc. 9.)

Ami e cikkre és természetesen a többiekre vonatkozóan is következett, ahhoz még el kell mondanom egyet-mást. Erre nem holmi érdekességkeverési viszketegség sarkall, hanem Móricz Zsigmondnak egy 1939. április első felében, a *Pesti Napló*-ban megjelent cikke, amelyet a nagy magyar író írásainak egy késői böngészője a körülmények magyarázása nélkül bizonyára nem ért meg, a benne lappangó indulatokkal együtt, amelyek szerény személyemen kívül egész költői nemzedékemet is illetik. Ugyancsak némi magyarázatot igényel az én cikkem is abból az időből, a Pesti Naplóban („Három arc, három jellem"), amely Móricz Zsigmond cikkére íródott válaszul és (ez a harc pszichózisa) sokban, bevallom, igazságtalanul.

Pár hétig nem láttam Móriczot, különben máskor elég sűrűn találkoztunk az Athenaeumban. Eközben intézte a *Magvető* című, második kiadásban megjelenő antológia imprimatúráját, melyet maga szerkesztett. Az első kiadásban két versem volt benne *(Szél a tarlókról, Nép)*, most mind a kettő kimaradt...

E napok egyikén hatalmas terjedelmű cikk jelent meg a *Pesti Újság* című nyilas lapban, *Kié hát Ady Endre?* címmel. A cikket a lap főszerkesztője írta, Maróti-Meisler Károly keszthelyi nyilas képviselő. Arról volt nevezetes ez az ember, hogy választóinak azt ígérte a harci napokban, hogy lecsapoltatja a Balatont, és szétosztatja a választók közt. A cikk arról szólt, hogy szobrot kell állítani Ady Endrének, de erre csak a nyilas tábor és a *Turul* nevű szélsőjobboldali ifjúsági csoport illetékes, mivelhogy „Ady Endre fajvédő volt és antiszemita".

Erre a cikkre én hasonlóképpen nagy terjedelmű cikkben válaszoltam: *„Kié hát Ady Endre?"* (Pesti Napló, 1939. ápr. 6.)

> „Gyakori eset az irodalomban - írom ebben -, hogy csekély szellemű, gondolatokban szűkölködő és kis hitelű akarnokok nagy szellemek műveit, szólamait kifacsarják, és úgy állítják be, mintha e mesterek csak azért írtak és éltek volna, hogy előfutáraikként az ő tákolmányaikat igazolják. Nem csodálkozom tehát, ha Adyt kisajátítják olyanok, akiket oldalba rúgna, ha élne, és azt mondanák neki, hogy hozzájuk tartozik... A butaság őserő: mondja korunknak kiskátéja. A butaság ellen harcolni nem lehet az értelem szokványos érveivel, mert ha még érvelések használnának, sok minden másképpen volna, és nem élnénk a fogcsikoríttató őrületnek, az anyagi és szellemi válságnak ilyen döbbentő korszakában, amikor azt érezzük, hiábavaló minden józan beszéd. És vannak esetek, amikor megértem már azt az egyént, aki azt mondta, bizonyos helyzetekben, bizonyos érveknél az ember, minden türelmessége és humanitása mellett, szeretne egyszerűen felkapni egy rettentő dorongot, és fejbe verni az illetőt, mert ekkora sötétséggel szemben már semmi más érvelés nem segít."

A következő héten a Pesti Napló húsvéti számában Móricz Zsigmondnak cikke jelent meg, ugyancsak *Kié hát Ady Endre?* címmel. Avval az örömmel kezdtem a cikket olvasni, hogy

lám, Móricz Zsigmond, Ady Endre nagy barátja, mint legilletékesebb, most nyilván kioktatja Meislert és a fajvédőket arról, hogy ki is volt és valójában hogyan gondolkozott és kié is hát Ady Endre. Ehelyett, savanyú szájjal, azt olvastam a cikkben, hogy az ő (mármint Móricz Zsigmond) társaságában Ady poharazás közben egyszer kijelentette: őutána ötven évig nem születik említésre méltó vers és költő Magyarországon. (Ady halála óta körülbelül napjainkban íródna ezek szerint az első említésre méltó költemény.) Mindenesetre megdöbbentő volt a számomra, hogy a felháborító nyilascikkre válaszul Móricz csak ezeket a szavakat találta.

Erre én a következő Pesti Napló számban (ó, jobb ügyre méltó buzgalom!) megint cikket írtam, *Három arc, három jellem* címmel, amely Telekiről, Bethlenről és Szabó Dezsőről szólt, és ebben én, megvallom, nem kis - és tudatos igazságtalansággal és érthetetlen lesemmizésünk miatti bosszúsággal is, Szabó Dezsőt úgy aposztrofáltam, mint „legnagyobb élő" írónkat!

Marton János, Az Est gondnoka, elmondta aztán nekem, hogy a cikk megjelenése napján látta, amikor Móricz bejött a szerkesztőségbe, beült a Salusinszky szobájába - Salusinszky Az Est felelős szerkesztője volt -, és ő odavitte neki a Pesti Napló legújabb számát. (Akkoriban az volt a szóbeszéd tárgya a sajtóberkekben, hogy - a zsidótörvényekkel kapcsolatban - Móricz tölti be hamarosan a három Est-lap főszerkesztői székét.) Móricz aztán rövidesen kijött a szobából, bevágta az ajtót, és ingerülten azt mondta, magában vagy kifelé: „Az embert a saját lapjában legyalázzák", és eltávozott.

Értékes barátságát jóformán három évig, haláláig nélkülöztem.

Miért történt, hogyan történt mindez? Honnan indult ki? Ki fűtötte és miért? - gondolok erre mostanában, mint annyi mindenre vissza, de - legyen számomra olcsó vigasztalás? - nem én kezdtem ezt a gonosz idők, izgalmak és rossz befolyások is táplálta áldatlan dolgot.

Fáj visszagondolni, hogy ez a kiváló és általam őszintén szeretett, elejétől fogva atyai jó barátom, három éven át valósággal lopva osont be miattam Sárközihez - akivel állandó kiadói ügyei voltak - a közbeeső szobán át, a hátam megett.

Egyszer arra figyeltem föl, 1941 derekán, ahogy ott a belső szobában, Sárközinél, hangosan zokog, körülbelül fél évvel halála előtt, miközben egy nagy kockás zsebkendővel törülgette a szemét. (Anyagi bajok kínozták, mondta aztán Sárközi.) Megrendülten felálltam, és odanéztem; ő ugyanakkor felpillantott a zsebkendőből, és meleg, szemrehányó hangon odaszólt nekem:

- Jóska, egyszer már igazán kijöhetnél hozzám Leányfaluba.

- Kijövök, Zsiga bácsi, hogyne, köszönöm - mondom én.

De már nem volt módom odamenni, már késő volt...

Ha már benne vagyok, hadd mondom el egyébként, mennyi vitát, félreértést, dühöt kavart ez az én cikkíróságom ezekben a politikai szenvedélyektől kavart, vak időkben. Milyen irreális, remény és támasz nélküli is volt valójában „ez az én híres harcom". Megtámadtam a zsidótörvény-javaslatot, aztán az előzetes könyvcenzúrát, a keletkező sajtótörvényt, a honvédelmi törvényt, a készülő Sajtókamarát. Erre persze nem vettek föl aztán a Sajtókamarába, ahová Földi Mihály, a Pesti Napló szerkesztője állandó cikkíróként felterjesztett. Ez azért volt baj, mert mikor Földi Mihály után Gratz Gusztáv, ez a demokratikus érzésű ember készült átvenni a Pesti Napló főszerkesztését (mire különben nem került sor, mert Teleki Pál a Gratzcal való alkudozás közben, 1939. szeptember végén váratlanul megszüntette a lapot), engem akart egyik állandó publicistájának; így aztán csak az Ágai Béla-Makay-Petrovics szerkesztette Újságban folytathattam, később (már a Kamarába felvételem után) az állandó jellegű cikkírást.

Támadtam mindent, ami meggyőződésem szerint a haladó harcos humanizmussal nem egyezett, és így élesen szembekerültem azokkal, akik a konjunktúra vizein eveztek.

Mit is írtam minderről mint költő abban az időben?

Mindig végső nagy csatádat
Vívod - aztán újra támad
Valami.
Mindig futnál mély-magadba,
Jobbért űző, tiszta hadba:
S állani kell, állani.

Fáj a szíved minden szóért,
Magadért, jobbra-valóért
Lelked öl.
Zajba fúltan, csúf zavarban,
Sír feléd, míg dúlsz a porban
Költő-csillag tündököl.

Új küzdésed még újat hoz,
Végső szódhoz, igazadhoz
El nem érsz.
Minden harcod: „csak még egyszer”,
Vad vitákban fúlsz, vetekszel
S hull a könnyed lelkedért.

Hej, vad vér, te bő, vad élet!
Más megférhet, írhat, élhet
Semmi gond.
Hejh, tán bérled e világot,
Hogy rosszába magad ártod
S csúf a neved és bolond!

Rút sok zokkal, fogyó szókkal
S harcokkal, alávalókkal
Ég szíved.
Árva harc és árva költő,
Fogy szíved és zúg a fertő -
S hallgat a te Istened.

(„Árva harc és árva költő”, Mérlegen)

Egy ország egészségtelen gondolkodásbeli állapota általában, mint egy nép kulturális téren való primitívsége is, legelsősorban a származási, faji őrületeken mérendő le; és ez a gondolkozás vagy minek nevezzem, akkoriban nagyon virulens fázisát élte, nemcsak hazánkban. Erről a nem egy esetben már mazochisztikus kilengésű tömegpszichózisról érdekes említeni egy példát, hogy mosolyogjon, s ha szomorúan is, aki ilyesmit, még ha egy késői fanyar mosolyra, érdemesíteni tud.

Sárközi barátom egy napon azt mondja nekem, és furcsán, kínosan mosolyog:

- Nem akartam átadni neked az üzenetet, mert én is különösnek találom, de Török, a vezérigazgató (akkor még Török volt, utána a már államosított Athenaeumban a „tiszta árja” Jellen Gusztáv lett a vezérigazgató), azt mondta, szóljak neked, nem tetszik neki és nem fér össze, hogy Athenaeum-lektor létedre ezek ellen a törvények ellen cikkezel.

Erre én azt mondtam Sárközinek: mondja meg a vezérigazgatónak, hogy adja ki ő maga (a zsidó) ezt nekem rendelkezésképpen.

Közbe kell vetnem evvel kapcsolatban azt is, hogy amikor Athenaeum-beli „bizalmi ember" létemre cikkezéseimet Teleki Pálnak, az Athenaeum tulajdonképpeni fejének (már a hirtelen meglepetésszerű államosítás után volt!) kifogásképpen felhozták, Teleki azt válaszolta, hogy „bánom is én, írjon az a Fodor, amit akar, ha a cenzúra engedi". - Akkoriban (azt hiszem, említettem már máshol) egyébként éppen egy neki szóló „nyílt levelem" jelent meg a Pesti Naplóban: „A keresztút és a folyamatosság között. Becsületes sorok a Miniszterelnök úr címére." (Pesti Napló, 1939. május 21.)

Egy másik ember, dr. Balkányi Kálmán ügyvéd, a zsidótörvények által szintén személyében érdekelt, ilyetén szereplésemmel kapcsolatban meg azt mondta: „Ez a Fodor nem normális, okosabban is csinálhatná, mint ahogy a zsidókkal így kompromittálja magát." Egyesek egyenesen „üzletet" szimatoltak a számukra érthetetlen dolog mögött. Nem mondom, hogy egy kis fanyar emberismeretben legalábbis nem gyarapodtam a dolgon. Egy Izraelbe kivándorolt zsidó (akkoriban Budapesten élt) könyve került a kezembe. Azoknak a felsorolt listájában, akik a zsidótörvények ellen küzdöttek, meg sem említi a nevemet.

No de voltak a személyükben érdekeltek részéről másféle megnyilatkozások is. Akik nem néztek az őket ért (és egy nagyon kis ideig nem egészen vérre menő) bántalmakon át olyan fölényesen és szinte embertelenül „tárgyilagosan": s az ilyen egyesek a Gestapo magyarországi vezetőitől pénzen megváltott „immunitás" védelme alatt. Sosem felejtem el például Szomory Dezső levelét, amelyet „Az utolsó szó jogán" című, Pesti Napló-beli cikkem megjelenésekor (1939. ápr. 18.) írt nekem. És nem felejtek el sok más, gyakran megrendítő körülmény között történt ilyenfajta megnyilvánulást sem.

Működésemet - bár a parlamentben felolvasott közös tiltakozásunkat csekély kivétellel mindnyájan aláírták - idegenkedéssel nézték jó néhányan a népi vonalon is. (Éppen úgy, ahogyan egy idő múltán én is az övékét.) Különösen egyeseket néztem idegenkedéssel és csalódottan, ama idő után, amikor Teleki Pálnak a „szelet a vitorlából kifogni" szándékozó (politikushoz csapnivalóan naiv elképzelésű) vonalvezetéséből hatalmas számmal kerültek be a nyilasok, a maguk számára is váratlanul, a parlamentbe, akik aztán magatartásukkal már minden komoly tárgyalást végleg lehetetlenné tettek.

> „Vártuk az új hangokat a parlamentben, és íme, itt vannak - írom evvel kapcsolatban. - Itten hangzanak előttünk, pillantsunk bele az újságokba, és olvassuk. Nézzük meg jól, nem holmi, a vadnyugaton lejátszódó seriffválasztás tudósításáról van szó, a pisztolyok és nagy kalapok égisze alatt. Ezek a szavak, amiket hallunk, igenis a magyar parlamentben zendülnek fel... Az új emberek megérkeztek, és mi szemünket dörzsölve és fülünket ütögetve kérdezzük: ezek ama új hangok tehát, amikre az ország szorongva várt?... De miféle emberek ezek, az istenért, akik itt felbukkantak, ágálnak és beszélnek; és miket mondanak? Hát kocsma lett »a büszke és úri« magyar nemzet parlamentjéből? Szószátyár demagógok kritikátlan förmedvényeinek helye? Barlangot csináltak a nemzetet megváltani hivatott ige, az Isten házából? Kik ezek a Keck Antalok és társai? Honnan jöttek? Miféle alapon, miféle magyar parlamenti férfiak múlt szerepléséből merített analógiákból veszik maguknak a lelki indítékot és bátorságot ehhez a hanghoz és modorhoz, vért felkavaró, indulatot felkorbácsoló, alpári kiáltozáshoz? Megnémul az ember a csodálkozástól és döbbenettől! Ezt kell most már ezután nekünk végignéznünk, lenyelnünk; ezt a magyar alkotmány szószékét demagógi hordóvá avatását kell már nekünk tudomásul vennünk, azzal, hogy: ez a nép szava, a megválasztott képviselők új világot jelentő orákuluma? Ez lesz az új hang ezután Magyarhonban? Eb ura fakó, hát ezt a tempót, modorváltást dirigálják ezután nekünk, jó magyarjaim, a Keck Antalok?...

A hivatalos apparátus is kezdi már megállapítani a valót, és megpillantani a foga fehérét annak a mozgalomnak, amely szeretve gyűlölt dédelgetettje volt egyes kormányférfiaknak, akiknek számára, minden értelmes embert elképesztően, fontosabb volt az alkotmányos ellenzék pártjait gyöngíteni a választások előtt, mint leszámolni a hazai pártütés, álorcás giccsforradalom, könnyelmű diktatúratörekvés eme kalandor akarnokaival; és akiknek még az utolsó napokban is új meg új lapjuk kerül az utcára, ugyancsak a kormány csodálatos toleranciájából, amely kormány pedig, ha eddig nem látta tisztán, most már láthatja, kik lappanganak a szeretett elvrokon társaság mögött. Ide vezetett az ideálokban sok helyütt közös pártállás, szélkifogás, kedvezés és szabadjára eresztés..."

„A csodálatos megértés jóvoltából, íme, itt van az »új hang«, az új csoport, a parlament ezektől a rendkívül szorgalmas, egyenruhás szószólóktól hangos, csak tudják most már az urak velük győzni a versenyt. Mert ez most már nem áll meg a hivatalos túlzsidózással, amint az urak képzelték... Csinálhat a kormány akármit, keresztülhajthatja a legradikálisabb reformokat (amitől nem kell félni, uraim), a demagóg ígéret paradicsomát utol nem érhetik, ezeknek mindig több kell: a Hatalom... Mert hiszen jöjjön ide maga az ördög, poklát és pereputtyát idetelepíteni ebbe az országba, mihelyt nemzetiszínű pántlikát tűz a szarvára, mindjárt meglágyulunk, mindjárt hiszünk neki, hogy ő az isten legkedvesebb angyala..."

„Az utolsó pillanat érkezett el, urak, különben mindennek vége, felfalnak ezek a patkányok! Várjuk, a valódi reformokkal karöltve, a lázító mozgalom teljes leszerelését." („Új hangok a parlamentben", Pesti Napló, 1939. aug. 3.)

A hitleri hatásra aztán, amely Ausztria megszállásával még erősebb lett országszerte, mintha valami járvány ütött volna ki - természetesen jó néhány derék kivétellel - a népi frontban is. A még addig józanak is egyeseikben „pettyesedtek", soraik bomladoztak. Hovatovább egy rettenetes és egyre terjedő epidémikus valamivel találtam magam szemközt, amellyel szemben az írásbeli ellenállást lassan csak dühös vagy bús legyintésekkel felváltva, jóformán reménytelenül és nagyon kevesedmagammal, már azt kérdeztem belsőmben, ekkora megszállott tömeggel a másik oldalon, hogy nem én vagyok-e a bolond tulajdonképpen? A németajkúakban felébredt germán-náci érzés és a hitleri példán vérszemet kapott nyilasok együtt növelték a handabandát, a válságot. („Mi a vakrém és mi az igazi baj a disszimiláció körül?" - kérdeztem cikkemben: Pesti Napló, 1939. júl. 21.)

És mit mond ezeknek a - főleg Ausztria hitleri megszállását illetően - riasztó eseményeknek közepette a riadt és joggal tanácstalan költő?

Ezernyolcszáznegyvennyolc napjait
Éljük megint; gyökerén támadott
Fajták kemény rugaszkodását, kényszerű
És ádáz szövetségét a pártoknak: a vészben
Egy-erők konok, elszánt dacát: szent harcot és
Hősi vállalást!

Haza! Nem voltam olcsó
Prófétád soha! s kényes szívem
A világgal kacérkodott, egy-emberiség
Rendjével, túl a parány érdekek,
Elválasztó színek határán: az Ember
Először - mondtam - s azután
A fajta. Oh fényes, szép, nagy, időtlen
Álom! Oh közelibb tekintet, be magas

Lettél! Eszme! Mióta beléd
Ágyalva látom maradék szabadság
Árva végvárát, a szerényen is szabadot: és
Benne az Embert!

Európa hős védnöke, török és tatár
Ellen utolsó láng! Hős csapatok
Szülője, emelt karú! nagy lélek;
Szív! Földedre ütni bús
Daccal: ez a nagy ma! hős
Magyarságunk akarni: a szabadság!

Félelmetesen dobog az idő
S a kényszer és a létparancs utolsó
Hívása hí: messzi vitt seregeid,
Szavaid, álmaid hozd, költő,
Vissza! Anyád sikolya szól! A rög
Reszket. A nyelv sír. Mi volt, ne kérdd!
De szabad szíved szabad
Jövőjéért küzdj: S ki avval egyet
Jelent ma bús-hős-összeforradón:
A Magyarral - az Emberért!

(„A magyarral az Emberért”, Jelenések évei)

A birkózva gyűrkőző, de mind kevesebb szerepet játszó Válasz és Szép Szó küzdelemben, amit hovatovább a mindkettőt elsöpörni készülő jobboldali szélsőségek serege vett körül, a kihívó és riasztó hangú új és új lapok közepette, én egy - talán csak bennem létező - „európaiság”-ot képviseltem; amolyan „ideális”-at, amelynek mindinkább csüggedő harcosa vagyok; jól tudva azt is, hogy a dolgok ilyen állapotba jutásának éppen ez a drágalátos, züllött, korlátolt politikai zsebérdekek szempontjaiból a nácizmust elnézően-kitenyésztően aspiráló, ideáltalan „Európa” az oka, amely a régi rossz játékot űzi, rövidlátóan és erkölcstelenül.

Az ember a végén, ha tisztán lát is, csinálja a dolgokat, valamilyen lelki önfenntartásból, és mert úgy érzi helyesnek és lehetségesnek az életét csupán. És mivel valamilyen belső parancs azt diktálja; és a világ erkölcseinél magasabb, tisztább, az életben talán nem is létező erkölcs szempontjai szerint kell cselekednie, mint ahogy az ember elvégez egy feladatot.

NÉPIEK ÉS URBÁNUSOK

A feladatot jól akartam elvégezni, úgy értem, hogy lelkiismeretem parancsa szerint; s a lelkiismeret pedig, ez a szőrszálhasogató, kísérő partner dolgainkban, azt vallja: inkább túlbuzgónak kell lennünk, mintsem elmulasszunk valamit, ami a dolgokon esetleg kedvezően mozdíthat. Elkövettem hát én is sok - talán mosolyognivaló - miegymást ezekben a forró időkben. Vigasztaló legyen, hogy legfeljebb csak mosolyognivalókat cselekedtem, mint valami jóhiszemű gyerek, aki az életben, a „nagy, komoly” felnőttek között érvényesíteni akarja, amit erkölcstani órán (vannak-e még ilyesmik manapság?) - a derék tanár valamikor neki magatartásképpen tanított.

Mikor a szélsőjobboldal - és a vehemens, nem is remélt sikerén vérszemet kapott nyilas oldal - fenyegetőzésére, no meg, mivel a kormánykörök részéről is „tetszett a műfaj” (ahogyan

boldogult Balassa János színész barátom szokta volt mondani ezekre a dolgokra akkoriban), megszületett az első zsidótörvény-tervezet, én a jogsérelmek fölötti első felháborodásomban - mint már említettem - egy tiltakozásfélét szerkesztettem, és ezt elküldtem Balmazújvárosba Veres Péternek; kértem, hogy írja alá, s hogy majd aláíratom másokkal is.

Hogy miért éppen neki küldtem, valójában nem tudom. Ha visszakutatok emlékezetemben, akkori indokaimra csak azt tudom mondani: Veres Pétert nagyon becsültem, és őszintén bámultam, mint valakit, aki olyan nehéz sorból ennyire feltört - és hogy elsőrangúan példamutató az ilyen ember másoknak - gondoltam. Meg aztán gondoltam azt is, hogy ilyen sokat megpróbált ember, akit politikailag intranzigens magatartása miatt annyit gyötörtek a hatóságok, mindenkinél jobban átérzi ama sokak szenvedését, akikre e törvények következtében elképzelhetetlen nyomorúság vár. Egyébként Veres Pétert azután sem szűntem meg értékelni kiváló képességeiért, hiszen a felszabadulás után terjedelmes cikket is írtam a Magyar Nemzetbe *A Balogh család története* című könyvéről. A bölcs mérséklet és igen magas diplomáciai érzékre valló magatartás, ahogyan 1956 végén és 1957 elején e rendkívül nehéz napokat mint írószövetségi elnök végigvezette, igazán imponáló volt.

Veres Péter akkoriban hozzá elküldött írásomra azt válaszolta, hogy nem írhatja alá, mert előbb meg kell kérdeznie a pártot. (Hogy milyen pártról lehetett szó, talán a szociáldemokrata pártról-e, nem tudom.) A „zsidótörvény-javaslat" elleni tiltakozást aztán, kibővített és még pregnánsabb formában Horváth Béla - a költő-publicista (Esti Kurir, Szép Szó) -, valamint Gáspár Zoltán, Erdős Jenő, Makay Miklós, Remenyik Zsigmond s a magam fogalmazásában, és egy csomó név aláírásával ellátva - akik közt Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Szent-Györgyi Albert, Somlay Artúr, Zilahy Lajos is szerepelt -, a nyilasok viharzása közepette Németh Imre képviselő, ez a mindvégig mintaszerűen derék demokrata, fölolvasta a parlamentben.

De a megállíthatatlan lavina továbbgörgött. Veres Péter jól látta, amit különben nem volt nehéz látni, hogy a dolgokon mi tiltakozásainkkal már nem segíthetünk, mindössze annyit érünk el, hogy a memorandumot kipellengérezi a „sajtó", vagy amit - hangoskodó ordenáréságában - annak neveztek. (A népi vonal a parlamentben - mint demokrácia-, szabadság- és jogellenes intézkedéseket - szintén ellenezte a zsidótörvényeket. Horváth Béla viszont, aki - Veres Péterrel ellentétben - aláírta, sőt részben szerkesztette a tiltakozó nyilatkozatot, később, a *Vigiliában* közzétett, feltűnést keltő cikkével teremtett - mint ismeretes - kínos vitákra nyújtó alkalmat.)

Egyébként ez volt az egyetlen valami, ahol a népiek közös frontban találkoztak az urbánusokkal, a pillanatokra félbeszakított civódás közben. S miért nem tudtak összefogni még akkor sem ezek az egyébként külön-külön okos és a helyzetet jól látó emberek? Legelemibb összetevőire bontva a dolgot, hogy kissé rusztikus, „népies" képet használjak: két kutya jutott eszembe sokszor, amely, miközben a sintér a mindkettejükre vetendő hurok legalkalmasabb helyét és módját próbálgatja: egymással fogait vicsorítva marakodik. Áldatlan harcukat nézve, a minden elfogulatlan értelem előtt világos, de számukra - érthetetlen módon - mégsem egyeztethető szükségességeket illetően, s ezen való busongásom szünetei közben nemegyszer elgondolkoztam akkoriban.

Kik ellen a kor új áramlata, ezer vaskos jelből láthatóan, legerősebben dolgozott, és akik közvetlen ellenlábasukkal, a népivel szemben, a heveny vitatárgyat képezték, hadd kezdem az „urbánus"-okon, ezen a furcsa konglomerátumon.

Ahogy néztem őket - a két front közül valójában egyikhez se tartozván -, az volt az érzésem, hogy ezek az urbánusok - az egyoldalú s mind rikítóbb fajisággal szemben való küzdelem és leszámolás igényével, a delikvenssel elbánni igyekezvén - a „fürdővízzel" együtt öntik ki a magyarságukat is. Egy másik végletet követve, valamilyen savtalan gyökértelenség, vértelen

jelleg-nélküliség fenyegette őket; egy minden valóban értékes nemzetivel szemben való fölényes cinizmus jellemezte: s ugyanakkor, a „nagyvilágias”-kodó fogalmazásban, a megtagadott éltető hagyomány híján, valamilyen kifényezett lerongyoltságszerű külsőség, mely úgy festett rajtuk, mint az ószeren vásárolt divatöltözet. Mert csak valamilyen stílus van, internacionalista stílus nincs; csak valamilyen nyelven lehet írni, olyanon, amelynek ízei, meghatározó gyökeres hagyományai vannak; s ami legbelsőnk mélyeiből zöldül és virágzik ki tollunkon, bármennyire igyekszünk ezt a tényt közömbösíteni kozmopolita nagyképűségünkben. Emiatt nem hiszek az eszperantóban sem mint „a többiekkel egyenrangú” teremtő nyelvben. Nem hiszek például egy ínyeimet bugyogtatóan ízes, ilyenféle nyelven elképzelt Csokonaiban vagy hasonlóban; legfeljebb kereskedelmi, társalgási, összekapcsoló - föltétlenül hasznos - valamiként képzelem el. És ha költőink stílusa napjainkban, egy-egy ritka kivétellel, elkínzottan lestrapált, szürke, száraz, leleménytelen: a nyelvi fantázia híján az azért is van - gondolom -, mert az örök irodalomban élő - és csak azon át gazdagodást adó - költői múltakkal, a nagy magyar hagyományokkal „elfelejtették” - „európaizálódó” dühükben nem óhajtják - a kapcsolatot.

Akkor, amikor az urbanitás, a városiasság, az életnek egy sűrítettebb, magasabb fokozata: mint a városnak a tápláló vidéktől nem lehet elszakadnia, úgy az írásnak a gazdagodást, szín- és értékbeli bővülést jelentő múlttól sem, az elszegényedés és holmi álkultúrás, szürkítő civilizációs elkorcsulás veszélye nélkül. Ezeknek a törekvéseknek a túlos fajisággal való küzdelemben erénnyé felnövésével az urbánusok magatartása, ha árnyalatokban egymástól különbözve is, általában sznobnak, hamisnak, idegenből összekapott és éppen ezért valamilyen szánalmasan vidékies sallangokkal hetvenkedő valaminek tűnt fel nekem; ha különben érdeklődéssel, rokonszenvvel néztem is mindig (a meglevők epigoni majmolásával szemben) az újat keresést, a „modern”-et.

(Aminthogy azt se nevezhetem üdvösnek, amikor egyes modernkedőink egyszerűen leutánozzák a költőknek még csak nem is nevezhető, legfeljebb valamilyen idegkórtani jelenség élő illusztrációinak, külföldi divathóbort felkapottjainak „verseit”, azt vélvén, hogy így hoznak a honi irodalomba valami őket kitüntető újat, és ugyanakkor valóban nagy és gazdagodással forgatható költőink, világrangú tegnapiak, ott porosodnak a polcon.)

Ennyit az urbánusokról, és annál tárgyilagosabb szavakkal mondom mindezt, mert volt olyan esztétikusunk, aki - más skatulya híján, ahová berakjon - engem is közéjük tartozónak számított.

Ami a másikat - az urbánusokkal szembeni állandó vitapartnert, a „népi front”-ot - illeti (és ne kicsinyeljük le e dolgokat, mert ezek, mint nem egy jelenség mutatja, még ma is itt lappanganak), sokszor elgondolkoztam azon a furcsa helyzeten, ahogy állunk és állok velük. „Hivatalosan” mint meghívottak ugyanis ők képviselték a népet abban a Gömbös Gyula-i „új szellemi front”-nak nevezett valamiben - ha ez az új szellemi front, mint jóhiszemű népi magyarjaink hamarosan rájöttek, becsapásnak minősült is. Olyasminek, ami arra volt szánva, hogy néhány kitűnő és persze „színárja” és „népi” származású, vagy annak kinevezett írón keresztül a gömbösi náci-teuton orientációs érdekeltség szócsövet teremtsen a magyarság felé így politikájának. Magyarország „újabb ezer évét” és kilencvenöt pontos új alkotmányát jelentette be, zászlók, felvonultatott díszkatonák trappolása között a Tattersaalban, egy nagygyűlésen akkoriban Gömbös; de aztán, az új, ami jött, természetesen a régi sok blöff, a még nagyobb erőszak és az üres hazafias frázisok változata volt.

(„A rémuralom nem Szálasival kezdődött, még Sztójayval sem - írja Nagy Lajos -, az előzményeket keresve eljutunk legalábbis a »szegedi gondolat«-ig, Gömbösig. Szegedi gondolat! Mit adhattak ehhez a nyilasok? Amit adtak, az már csak folytatása, befejezése volt mindennek.”)

Az Új Szellemi Front hamarosan dugába dőlt - a benne szerepelt írók becsületére legyen mondva, nem Gömbösön múlt a dolog -, de a koncepció, a társaság, annyi azóta lezajlott változás, vita után is, valahogyan megmaradt. Az tudniillik, hogy a népet, magyarságot, a nemzetet az a „generálstáb" képviseli, amely akkoriban - Zilahy Lajos közvetítésével - vitéz jákfai Gömbös Gyula, a legszélesebb mellbőségű miniszterelnök hívására jött össze, és mint az alapvető isteni valamit a platóni idea: jelenti, „képviseli" a népet, a nemzetet.

De hiszen efölött nincs is vita - mondja a laikus, ha jobb híján evvel a (szerintünk különben két évtizede ad acta tett) dologgal foglalkozik éppenséggel. Persze hogy ők is képviselik a népet, nemzetet; legalábbis annyiban, amennyiben mások között, képességeik arányában a nemzetet képviselni hivatott valakiknek ismerjük el őket.

Csakhogy ez a „képviselés", ahogy az ember az egyes - persze nem hivatalos - megnyilatkozásokat tanulmányozza: olyan, mint valamilyen misztikus „kegyelem", egy nem létező, vagy azóta detronizált istenségtől kinyilvánított deklaráció, amely szerint (legalábbis egyes illetők és híveik úgy érzik): harcolt, tett légyen valaki ekkor meg ekkor mint szocialista vagy haladó polgár akármit, az valójában nem „számít" úgy - az illető és hívei szerint mondom -, ha nem tartozott oda eleve ama kiválasztott csoport közé. Mások harcait, dolgait, akár az ördöggel szemben is, a népért, a nemzetért, nagyítóval ha találod a lexikonokban, irodalomtörténetben (egy-két mellőzni mégsem mert kivételen kívül) lényegében akképpen, mint e kitűnő emberekét.

Elgondolkoztam sokszor, mert az ember, ahogyan vénül, eltöpreng ezen-azon, számba veszi, ahogy illik, sorsa vagy balsorsa szeszélyeit: mi a csuda lehet annak oka mégis, hogy például én - akármit csináltam légyen a közért, a népért, küzdöttem, kormányokkal ellenzékieskedtem, az ön- és közundorig - valamilyen „feudális"-nak számítottam, és nem lehettem volna, ha akartam volna is, sehogyan sem „népi": pedig nem önnemzési csuda útján jöttem a világra, hanem, akár dicsőség ez, akár nem, a magyar népből származom. Hogyan lett hát mégiscsak abban a harmincas évrendben valaki népi például?

Hogy talán visszamenőleg a nagyapákig kizárólag parasztoktól származott? Ahogyan, teszem föl, a királyoknál s „fajkereszténveknél" - és állatoknál - a makulátlan pedigré számít? Szó sincs róla. Vagy kimondottan csak népi témákat írt meg, és a népnek? Ez sincs úgy, mert egyes kitűnő népi költőink versét még én magam sem értem. Avagy, mikor megszületett, valamilyen titokzatos stigmát viselt valahol, mondjuk, egy „N" betűt?

Mikor Delphoiban voltam, megkérdeztem az istent, mondja meg ő, hogyan is áll ez a dolog? Mire ő így szólt (sugallattal, ott, a Kastalia vize mellett): - Több titok van az ég alatt, mint te képzeled - mint Hamlet is mondja valahogy Shakespeare-ben, és miként ezt te is tudod. Hát ebbe már nyugodj bele, kedves „nem népi" barátom.

Záradékul hadd idézzek erre vonatkozólag még néhány sort egy régi cikkemből. (A cikksorozat, amelyre utalás történik, a Magyar Csillagban jelent meg, Németh László tollából.)

> „Kiváló kritikusunk cikksorozata a Magyar Csillagban méltatlan elbánásban részesített kiváló írókat, például Darvas Józsefet, de nem hozta közelebb hozzánk a népi író fogalmát. Kérdezhetnénk, érdemes-e egyáltalán tisztázni ezt, és nem fából vaskarika ez az egész népi író elnevezés?
>
> Ha a hivatása magaslatán álló kiváló kritikus nem tudta világosabbá tenni ezt a talányos fogalmat, képzelheti-e laikusabb halandó, hogy ezt megmagyarázza?" („Nép és irodalom", 1943. március 7. Független Magyarország.)

PERBEN A HATALOMMAL

Memoárokat ígérsz, de folyton politizálsz - mondja egy hang bennem: és evvel a hanggal, e belső kritizálgatással szemben legnehezebb megtalálni a letorkoló szavakat. Mert teszem föl, ön mondaná a fenti kifogásokat, uram vagy asszonyom: én erre azt mondanám: ha ön élt volna abban a korban (ki, ahogy gondolom, akkor még talán e világon se volt), tudná, hogy ezekről az időkről politika nélkül írni annyi, mintha azt kívánnám valakitől, hogy ússzon valami nagy vízben, de lépjen ki a partra szárazon. Ezek voltak azok az idők, amikor valójában csak politika volt az életünk, és jóformán semmi más. És amikor ez a politika, eddig zugokban rejlő és legfeljebb egy-egy sörház zárt köréig ható szerep után, egyszerre kiterjedt, óriásira nyúlt, roppantra izmosult, hogy aztán, mint valami félelmetes vadállat, megragadja az embert, elnyelje a világot.

Hiába menekült valaki könyvekbe, tornyokba, mondván, hogy ő nem politizál: a politika behatolt csendjébe, kitépte békéjéből, családjából, a legrejtegetőbb karok mélyéről, hogy elvigye embert ölni, vagy az annak előtte ilyen iszonyúságában el sem képzelt halálba. Ez volt az a kor, amelyről beszélvén, emlékiratokat írván, csupán a mesélő emlékezés szálait szövögetve nem írhatnék.

No de: miközben eme emlékiratokban foglalt história zajlik - hogy engedelmükkel tovább visszaélve, még a politikánál maradjak -, hazánkban a militáns leventeoktatás címén rohamosított menetben készülünk a „tengely" majdani támogatására a világ elleni harcban: mert mi alább nem adjuk. Fegyverkezünk.

Szorgos fogalmazói pennák a kancelláriákon szerkesztik a sajtó- és egyéb törvényeket; a népnek nyilván - becsületes reformok helyett - ezekre van legnagyobb szüksége. A bíróságokon pedig folyik az izgága Márciusi Front, *A néma forradalom*, az elnémítandó *Viharsarok* pöre. Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Sárközi György, Remenyik Zsigmond, Kassák Lajos, Hollós Korvin Lajos, József Attila, Radnóti Miklós és mások állnak a törvényszék előtt, mert „lázítanak, izgatnak" az osztály, a rend ellen. Könyveket koboznak, többek közt például a *Rend a romokban* címűt, Illyés könyvét - amelyről egyébként megjelenésekor én írtam méltatást a Válaszba.

Miközben a hatóságok írókat pereltek: én ugyanakkor a hatóságot pereltem. Miskolczy Ágost koronaügyészt pereltem be (mint az *Esti Kurir* napilapban be is jelentettem) szerzői jogbitorlásért és hitelrontásért.

Mit ír evvel kapcsolatban a *Független Magyarország*, 1939. dec. 4-i számában?

> „Irodalmi körökben sokat beszélnek most egy feltűnő cikkről, amelyben többek között egészen szokatlan szempontú verskritika is foglaltatott. A Sajtó című sajtóügyi tudományos folyóirat ez évi tizedik számában jelent meg a cikk, *A sajtó szabadsága és a sajtóellenőrzés* címmel. Szerzője dr. Miskolczy Ágost koronaügyész-helyettes. Az illusztris cikkíró a sajtóellenőrzés és cenzúra kérdésével foglalkozik, és legelőször is azt állapítja meg, hogy »A sajtó szabadsága a legnagyobb politikai és erkölcsi veszedelmet jelentené az állam és társadalom rendjében. A keserű valóságok örvényében hánykódó világ ma már világosan látja - írja még Miskolczy -, hogy az úgynevezett szabadságjogok lehetnek az egyéni gyakorlásban szent és dicső értékek, de a nagyközönség szempontjából helyrehozhatatlan károkkal járnak. Nem tartjuk lehetetlenségnek - írja továbbá - a kérdés kielégítő szabályozását, legalábbis olyan alakban, hogy a sajtóellenőrzés alapelveit részletesen és szélesebb alapon lehessen meghatározni. Hogy ez időszerű feladat, azt mutatja az egyik magyar napilapban a sajtóellenőrzés mellett megjelent *Pythia leveleiről* című költemény«...

A koronaügyész-helyettes most idézi az egész költeményt, és a következő kommentárt fűzi hozzá:

»Ez a vers a pacifizmus agyrémének típusos kivetítése. A versből megtudjuk, hogy minden, ami körülöttünk történik, bomlott agyaknak szörnyű műve, és legjobb lenne valahová elmenekülni innen. Az ölés kufárjai sürögnek-forognak közöttünk, a szellem és ipar, a tudomány és művészet képviselői beálltak soraikba. Vajon nem kell-e felismerni a versben a célzást a honvédelmi törvényre, amely szerint a honvédelemben személyes szolgálatával mindenki köteles részt venni 14-ik életévétől 70 éves koráig? Nem célzás-e ez a vers a légvédelmi gyakorlatokra és mindarra, amely a katonai erények dicsőítésére, a hősi emlékek kultuszára vonatkozik?«

A koronaügyész-helyettes - írja tovább a *Független Magyarország* - nem nevezi meg a költemény szerzőjét, de a költő, Fodor József, az egyik napilap vasárnapi számában válaszol a bírálatra - miközben szóról szóra leközölteti a »veszedelmes«, inkriminált verset..."

„A cikkíró szempontjait szigorúan nézve az író tehetetlenül tekinthetne szét - írom én az Újság ama vasárnapi számában -, és letehetné a tollat, mert az író a társadalom, a nemzetek sokszor keserűen vádoló lelkiismerete. A miniszterelnök úr a szellem iránti nagy felelősséget érzően, mint kijelentette, a sajtóellenőrzés lazításán gondolkozik, míg az illusztris cikkíró az ellenőrzés megszorítását szorgalmazza... Ami a honvédelmet illeti, engem, személyemben, kevéssé izgathat, hogy hány évig kell valakinek szolgálatot teljesítenie, mert szerényen meg kell jegyeznem, hogy 1916-tól részt vettem a világháborúban, és csak akkor tettem le a fegyvert, amikor a Székely Hadosztály utolsó zászlóalja is felőrlődött az Erdélyért való reménytelen harcban. A rendkívül hasznos és szükséges légvédelmi gyakorlat sem rendíthetett meg az apokaliptikus víziók erejéig, hiszen valóságos bombákat is láttam már magam körül lehullani. Annál inkább az, hogy komoly, tekintélyes urak egy költő jámbor, jó szándékú verséhez ilyen különös megjegyzéseket fűznek."

A koronaügyész-helyettes aztán egyezkedni akart, nem akart perre menni, mi írók pedig néhányan nagyon érdekesnek találtuk volna, hogy - éppen most, a sorozatos írói pörök idején - történjen már úgy is, hogy az ügyész üljön a vádlottak padján, és az író a vádlók pulpitusán.

No, nem került rá sor, mert Miskolczy koronaügyész dr. Riesz ügyvéd (a felszabadulás után igazságügyminiszter) útján arra kért, zárjuk le az ügyet avval, hogy ő megfizeti a teljes honoráriumot nekem. Az ügyvéd baráti tanácsát meg is fogadtam.

PÁRBESZÉD GOEBBELSSZEL

Miközben mi itthon - mint a példák mutatják - nem vagyunk tétlenek, Németország, mint e ténynek versben is hangot adtam, megszállja Ausztriát; Münchenben a nyugat megegyezik a csehek bőrére Hitlerrel, Mussolini pedig bevonul Albániába... A harccá változott politika ugyancsak divatját éli; de mi jön még? - kérdezzük...

Óh politika (kiszámítható), ki nem számíthatóság! Akkor is mondtam - és leírtam nem is egyszer -, nem utólag vagyok ilyen okos és bölcs; láttam én sok mindent, vaknak is látható jelekből, hogy mi következik. Képtelenségeket, butaságokat és összehúzott szemű, ravasz gazok számításait. Uramisten, hogy mi is volt! (Ha már „emlékezünk": emlékezzünk...)

Mikor a harmincas évek legelején - hogy visszamenjek egy keveset - a Berlin melletti Dabendorfban a választások előtt azt mondja a házigazdám: „Wir kommen durch.” „Kik?” - kérdezem. - „Hát, mi, nácik” - mondja ő (1932 volt akkor!) a világ legtermészetesebb tényeként. A Weimari Köztársaság rendőrfőnöksége tele volt nácikkal, csak az „illetékesek” nem tudták. Az utcákon háromféle menet csattogott, „síppal, dobbal, nádi hegedűvel”: a szociáldemokraták, a kommunisták és a nácik menete. Az utóbbiak természetesen a leghangosabban. Világos nappal ütközetek fejlődtek ki a vonulók között; a rendőrök erélyesen szétverték - igen sokszor és a legmeggyőzőbb veréssel - az „uralkodó” szociáldemokraták menetét.

Egy reggel két tagbaszakadt ember keresett fel, a Prinz George Strasse-beli lakásomon, két „supo”-rendőr (Schutz-Polizei). Útlevelemet kérték, udvariasan. Mondták, jelentés ment rólam, hogy idegen létemre politizálok. Ne csináljam ezt, azt tanácsolják; ők maguk szociáldemokraták, de tudjam meg, hogy Weimari Köztársaság van ugyan, de végső fokon itt már náci világ van. (A berlin-schönebergi Der Tag című lapban ugyanis egypár náciellenes kihangzású írást helyeztem el, azonkívül ismerőseim körében előszeretettel adtam hangot nézeteimnek. Végső fokon is, amikor a megutált magyar politikai viszonyok és disszonánsan alakult irodalmi és életbeli helyzetem arra ösztökélt, hogy - ottani jó barát németek biztatására - Berlinbe utazzam, tudhattam volna már jó előre is, mi vár rám ott, s hogy véka alá nem rejtett felfogásommal hamarosan szednem kell a sátorfámat. Aminthogy Hitlerék berobogása előtt szedtem is aztán.)

Berlin-Steglitzben - hogy ottlétem históriáját kissé még folytassam - egy állatvédelmi újság volt, amelybe, megélésemet elősegíteni, angolból németre fordítgattam állatvédelemre vonatkozó cikkeket. Igen nagy divat volt akkoriban ott az állatvédelem, és a nácik ezt ki is használták a hangulatkeltésre maguk mellett. Nem kisebb nevezetességgel találkoztam ott, mint Goebbelsszel, aki a lap aktív külső munkatársa volt; Hans Clemens, berlin-schönebergi építészeti főtanácsos mutatott be egymásnak, aki egyébként cikkfordításaimat csinosítgatta át gyönyörű németre. Persze, nem a későbbi nagy - de a rendőrséggel politikailag még ügyes-bajos ember volt Goebbels akkoriban. Vékony csontú, ványadt, meglehetősen jelentéktelen, amolyan vigécarcú ember; valami izgágaság és túltengő beszédkészség árulta el benne a jövendőbeli propagandadiktátort.

Azt mondta nekem találkozásunkkor:

- Mi, németek, szeretjük a magyarokat; Gömbös kedves emberünk - tette hozzá, gondolván, hogy ez nagyon tetszhetik nekem.

- Örülök, hogy szeretnek bennünket, én is szeretem a németeket - mondom én. - Például nagyon szeretem Goethét, Hölderlint, Heinét.

- Heine zsidó költő volt, nem német - feleli helyreigazítóan emberem. - Erre én:

- Friedrich Nietzsche azt írta róla az *Ecce homo*-ban: „A lírai költészetről a legmagasabb fogalmat Heinrich Heine jelenti nekem. Az évezredek minden birodalmában nem találok az övéhez fogható édes és szenvedélyes zenét.”

Clemens barátom intett a szemével aztán, hogy ne folytassam.

A nácik nem rosszul taktikáztak - még a kutyákkal sem, ahogy itt is bebizonyult. Egy társadalmi tényező, mérnök (és zsidó ember) például azt kérdi tőlem akkoriban, hogy olvastam-e az Angriffban Goebbels cikkét az állatvédelemről? Hogy a nácik egyöntetűen állást foglaltak az állatvédelem és a viviszekció ellenében. - Ha ez így van, mi kibontott zászlókkal vonulunk a nácik táborába - mondta lelkesen.

Szórul szóra ezt mondta nekem a derék „Tierschützer”, én meg neki azt mondtam:

- És a zsidókat ki védi majd meg a nácik és a viviszekció ellen?

Emberem nem értette teljesen - nyilván hajmeresztőnek látszó - kérdésemet, és nem is hitt semmi ilyen elképzelhető dologban. Akkora volt abban a weimari szabadságban a józan életösztön hiánya és a jóhiszemű és vak butaság. A bámulat öl meg, ha sok mindenre visszagondolok.

Akkoriban hallottam Hitlernek egy beszédét is a berlin-schönebergi Sport Palastban. Protekcióval jutottam be; mint ahogy előző héten magyar újságíróként részt vettem az „Isten" gyűlésén is; mert Berlinben volt egy Élő Isten is, Joseph Weissenberg; saját hetilapja volt, rajta kiterjesztett szárnyú Szentlélek-galamb emblémával, és valósággal saját városrésze Berlinben.

Ott voltam a még csak leendő Führer közelében; elég jól szemügyre vettem; akkor még nem volt olyan szemvakító csuda és bálvány, mint lett később, de evvel a nézéssel is elegem volt. Külsejére úgy festett, mint egy bábszínházi mozdulatokkal szónokoló, hamar ugró, nyers és kellemetlen hangjával (és véreres szeme fehérjével) állandóan a felső regiszterben levő, két napja szolgálatban álló teherkocsisofőr. Lapos és ordító - tehát hatásos - közhelyekkel szidta a zsidó plutokratákat, a lengyeleket és a katolikus egyházat. Akkoriban a náciknál erre a háromra járt ki a rúd legjobban.

A „hallgatók" - mondjam úgy, hogy őrjöngtek? Tapsikoltak, nyerítettek, nyiharásztak, orrlyukaikat kitágítva tomboltak, kezeikkel hadonásztak, lábukkal doboltak. (Csak a vénasszonyok nyöszörgése és visítása, a közbelevő ájuldozásokkal együtt, versengett evvel ott, az Alexander Platzon az „aktív" - itt, Schönebergben a leendő - isten gyűlésén.) Én hideg maradtam - mint szoktam olyankor is, amikor a koncerteken (ha esetleg odatévedek, nagyon ritkán) a „finom lelkek", ifjú- és vénasszonyok hangosan vinnyognak és nyöszörögnek a gyönyörűségtől.

Mindkét helyen csaknem megvertek. Mindenesetre kiábrándító, legmélyebb mélyünkben a megvetés érzésével keverten nevettető túl közel látni ilyen isteneket.

A dühödt maskaraember aztán, a Deutschnational- és a Centrum-párt segítségével, valamint a Huggenberg-mammutvállalatok pénzével nem sok idő múltán „isten" lett valóban - miután a másikat, Joseph Weissenberget, a „szentlélek istent" Geibelstrassei irodájával és lapjával együtt betiltotta, őt magát „likvidálta". Az új isten majd, menetrendszerűen, felgyújtatta a Reichstagot, vagyis a parlamentet, hogy aztán teljesen elintézhesse a baloldalt, mondván, hogy a kommunisták gyújtották föl.

Láttam én a dolgokat ott előre; nem dicsekszem vele, hiszen a hülye is látta volna, hogy populárisan fejezzem ki magam, ha egy kicsit is ott él akkor; csak a weimari szocdemek nem látták. Utána nem egy közülük a koncentrációs táborban elgondolkozhatott azon, hogy lám, milyen igaza is volt mégis annak az állandóan izgatott magyarnak, aki - szintén nagyon-nagyon naivan, és a keletkező, fortyogó vihar első szelei között már - azt kérdezgette ezektől a weimari szocdemektől: miért engedik így grasszálni ezeket a nácikat, amire ők azt felelték: „Uram, minálunk igazi demokrácia van."

Módom nyílt messze-később aztán beszélni erről a parlamentfelgyújtásról és a híres lipcsei pörről, magával ennek a pörnek impozáns bátorságú és magatartású fővádlottjával, Georgi Dimitrovval, Szófiában. Jó másfél órát beszélgettünk vele ezekről a dolgokról, Barabás Tibor és Illyés Gyula társaságában.

Miután emlékiratokról van szó, s nem mindennapi dologról: hadd emlékezzem - odáig menve - erről a napról is.

A fogadószobában várunk, 1947 nyarán. Nyílik az ajtó: itt van... Jó közepes, vállas, ősz hajú ember lép be, feketében. Arca fehér, kétfelől lázrózsaszerű pirosság. Milyen magas a homloka! Szeme szürke, nézése lassú, nyugodt. Valami művésznek gondolná az ember a hajviseletéről. Festő? Szobrász? Nem. Georgi Dimitrov.

Miközben kezet fog, belenéz a szemünkbe. Hosszan, kutatóan. Ennek az embernek nem is kell bemutatkoznunk - gondolom -, nem kell átfordítanunk belsőnket „szabad fordításban" kicsinosítva a megfelelő szavakra. Ő „eredetiben" olvas minket, úgy érzem; a belsőnkbe lát. Keze nyirkos; milyen egészségtelen színű is az arca! De a szeme! Élő láng. Feküdt a vasárnap délutánjában, de fölkelt, a mi kedvünkért. Merthogy - mint mondta neki a Művészklub elnöke, Peter Slavinszkij, aki csak úgy feltelefonált otthonába - holnap elutazunk. Még egy kitűntetést is feltűzött a tiszteletünkre.

Megindul előre. Kimegyünk a kavicsos kertbe. Zöldes kerti asztal, kétfelől lócákkal. Egyik oldalon én Barabással, másik oldalon Dimitrov és Illyés. Az elnök csak néz minket. Mi őt. Ez „a lipcsei hős": a szabadság és munkásmozgalom nagy harcosa... Élő világtörténelem. Idd be, szemem - mondom magamnak. Nem mindennap látsz valódi hőst. (Hősködőt annál többet viszont.)

Milyen szerény. Ahogy hallgatva néz minket, még azt hinnénk, zavarban van. Ha nem tudnánk, hogy a náci birodalom vérengző bestiáival szemben sem volt zavarban.

Én, a mítoszkereső, rendkívüliségek bűvöltje, bevetem a nagy szót: Lipcse! A nagy pör!

- Lipcse! - lángolt föl egyszerre. - Az volt még a szép komédia. A nagy tárgyalás szüneteiben a börtönben gúnyverseket írtam róluk, Göringről, Goebbelsről és Hitlerről. Ezeket a verseket terjeszteni igyekeztem. Szavalták még a börtönőrök is titokban. - Mindjárt el is mond néhányat belőlük. (Kár, hogy nem írtuk le; legalább egy élelmes újságíró lett volna közöttünk!)

- Nem gondolt közben a halálra? Hiszen az ott lebegett fölötte - szólalt meg Barabás.

- A halálra! - kiált föl Dimitrov. - Furcsa, de most jut eszembe, arra is gondolhattam volna. Minden okom megvolt rá. Azonban, őszintén szólva, nem értem rá ezen gondolkozni, a versektől és egyebektől. Halál! - tűnődik el kissé. - Tulajdonképpen valóban érdekes, hogy soha eszembe se jutott...

Milyen legendás messziségbe tűnt el alakja! Pedig még jóformán itt van, s a keze szorítása. Még érzem.

Mert a dolgok összefüggenek; különösen azokban az időkben függtek össze szorosan, amikor, mint valami determinációs fonalon sorakozva, jóformán csak a történéseket jelölő megnevezés tehetett már különbséget az események között; mindegyiknek egy volt az eredője, lefolyásának képe s a konklúziója: a náci fasizmus kegyetlenül következetes vonala. Így krónikámban úgyszólván mindegy: mit, mikor veszek elő; a napok egybefolynak - abba a vad, sötét tengerszakaszba, amelynek az általános időóceánban külön megjelölése az lehetne: 1933-1945. A „náci fasizmus", a nemzeti szocializmus, a második világháború korszaka.

Milyen oldalról, milyen történés felől és milyen hajóval, címmel közeledünk is feléje: ennek a zajlásába jutunk, mi megpróbált visszanézők, a tépett vitorlákkal, ha annyi társat elvesztve is, azt megjárt szerencsés utasok...

Ezekről és hasonló dolgokról - beszélgettem Athenaeum-beli szobámban azoknak a napoknak egyikén Körmendi Zoltánnal, a költővel - barátaim, emlékeztek még rá? -, aki jó néhányszor jött fel hozzám, amíg még tudott... Még látom ezer keserű, de fölényes kifejezésbe kényszerített mosolyú arcát, ahogy a dolgokról beszél, alig szenvedően és nyugodtan, mint

akinek írói és emberi működése tudomásulvételére a legkétségtelenebb bizonyosságai vannak: abból ítélve ugyanis, hogy üldözik. Szegény, már a pofonokat bohókásan bús arcjátékba gyűrő ember, vajon milyen bűnben is leledzett? A Galilei-kör ifjúsági elnöke volt; aztán a Szocialista Diákok Szervezetének titkáraként beszédet mondott Ady sírjánál, mire kitiltották az egyetemekről. A Válaszba, a Szép Szóba meg a Népszavába írt nagyon eredeti tehetségre valló verseket. Akkoriban adta ki a *Regény helyett* című verseskönyvét, saját pénzén persze, ami ugyan természetes dolog volt a költőknél, hiszen mindnyájan úgy jelentünk meg, ha egy nyomda hitelt nyújtott. Megértő könyvkereskedők aztán átvettek néhány példányt bizományba, így hát meglepetésszerűen néha még egy kis pénzt is kapott a költő. De a sajtósiker általában megvolt; a költő barátai a lapoknál megtették a magukét.

Körmendi, e javíthatatlan lírikus, egyike volt azoknak a komoly tehetségeknek, akiket tönkretett a politika. Van, akinek szárnyakat ad; van, akit tönkretesz - és van, aki maga árt a képviselt politikának rossz verseivel.

Vannak korok, amikor valamilyen történelmi szükség mintegy előránt és feláldoz embereket; mint ahogy vannak alapjában alkotó emberek, akiknek igazi tettük (a tehetségüket alkotásban prezentáló művek helyett) mintha ez a kénytelen-kelletlen önfeláldozás volna. Mintha, közbevetett testeiken át, bizonyos aktív visszamaradásnak ellene feszülő, és az előrelépést ekképpen segítő, de így közben felmorzsolódó életükön keresztül menne egy valamilyen más-, és - higgyük! - jobb felé az ember. Körmendi valahogyan tudta ezt - lázadó, de a megváltoztathatatlannak érzett sorsba lelke mélyén szinte belenyugvó módon; vállalta, ha nem is éppen vidáman - gondolom -, hogy nála kisebb tehetségek kitűnően boldogulnak művekkel, s ő így van, ahogy van, valami fatális hatósági közbelépésre, valahogyan mindig elesik a boldogulástól - de azért közben minden lehetősége szerint harcol, hősként, és közben hősiesen, önmagán gunyorosan komédiázik.

- Mert tudod (hogy benne van a szeme kifejezése még a szememben!), én a Körmendi-Frimmek fajtájából származom - mondta nekem egyszer az Athenaeumban -, én mindenen túl is megmaradok egy ilyen bolondnak. Nem tehetek róla, már így maradok - mondta cinikusnak játszott és mélyen magába elrévedező, lassan visszaszívódott mosolyával.

Mikor e fejezetben Körmendi Zoltánról beszélni kezdtem, be kellett volna szúrnom a figyelmeztetést, hogy az olvasó ne tévessze össze Körmendi Ferenccel, az egész - más sorsú és fogadtatású - nem rokon - íróval, aki a *Budapesti kaland*-ot írta, amellyel több nemzetközi pályadíjat nyert. Megjelenendő *Találkozás és búcsú* című könyvével kapcsolatban járt nálunk éppen, s az ajtóban találkozott a két - egymást éppen csak ismerő - Körmendi. Ferenc jött, és Zoltán ment. Találkozás és búcsú: hányszor jutott eszembe aztán ez a cím és ez a találkozás. A nagy hírű Ferenc Londonba készült; a nem nagy hírű Zoltánra Günskirchen várt aztán, a náci haláltábor.

Ferenc érezte, látta jól, mi készül, és nem is várta tehetetlenül. Tudta, érezte Zoltán is - de mit segített e mintegy sorsszerű kényszerrel cselekvő emberen a megérzés? Harcolt ellene és a dolgok ellen - és közben tehetetlenül, keserűen, önmagát gúnyolóan komédiázott...

Ferenc, a szerencsés Körmendi, a maga bölcs módján nemegyszer példázgatott nekem, mi jöhet itt még, és milyen okos volna végeérhetetlen Shakespeare-tanulmányaimat ott folytatni - ó, álomnak is merész! - Londonban. Nem is volna bolondság, sóhajtottam, ahogy ott ült, és beírt nekem új könyvébe.

Hát igen, én maradtam, hogy megérjem még aztán a „találkozás és búcsú” annyi változatát.

ELLENTÉTES HITVALLÓK

Ilyenfajta bús és víg, elkeserítő vagy mosolyogtató dolgokról beszélgettünk a Pozsony kávéházban (mely a Bors utca - ma Hajnóczy utca - sarkán volt, szemben a Vérmezővel). Ebben az utcában lakott Mikes Lajos; tábla áll ma a ház falán. Mennyit sétáltunk benne egy-egy vasárnap délelőtt Mikessel, két kisgyermekével és Gelléri Andor Endrével, valamikor a húszas évek vége táján. Mikes fedezte föl - mint tudnivaló - annyi más közt Gellérit, és közölte elsőként 1924-ben, Az Estben.

Új hangokon megszólaló irodalmunk egyik felfedező és istápoló szentje, Osvát Ernő, utcát kapott (a régi Miksa utcát); s ez a legkevesebb, amit heroikus irodalom- és ezen át nemzetnevelő munkájáért kaphatott.

Annyi utcánk van, amelynek valamely érdemes emberünkre emlékeztető neve nincs. Ugyanakkor oly sok új magyar író másik nagy felfedezőjére, nevelő, pártoló mesterére valamilyen utcácska sem emlékeztet. Amilyen ember volt Mikes Lajos, fütyülne rá, vagy szokása szerint, mondana egyet; de mégis, mi lenne, ha - e bölcs ember elképzelt mennybéli akarata ellenére - az ő nevére cserélnék a sok Zsálya, Kapor, Menta, Bazsalikum vagy isten tudja, milyen utca helyett az egyiket?

Szabó Lőrinccel ültem ott a Pozsony kávéházban, és Osvát Kálmánnal, Osvát Ernő öccsével. Osvát Kálmán a *Korunkba* írt, Gaál Gábor becsülte, szerette; munkatársa volt, azonkívül különféle lapokat szerkesztett; 1919-ben az első magyar szépirodalmi folyóiratot alapította Erdélyben: a *Zord Időt*. Azonkívül írt jó néhány figyelemre méltó verset és prózai könyvet.

Az Athenaeumban találkoztam vele, mint annyi mással akkoriban. Mikor egy reggel bementem, ott ült, Sárközivel való szíves beszélgetésben. Első látásra elámultam. Ki ez az ismerős ismeretlen? - kérdeztem hirtelen magamban. Mintha egy másik Osvát Ernő lett volna, de valahogyan alkatilag megviseltebb kiadásban. Mikor nevét mondta aztán, mosolyogtam, hogy kilétét illetően olyan jó nyomon jártam. A nagy szerkesztőről kezdtem beszélni, önkéntelenül is; mondta, az őtőle hátramaradt írásokat akarja kiadatni. (A hűséges munka- és szerkesztőtárs, Gellért Oszkár adatta ki aztán a Nyugat-könyvek sorozatában.)

E pillanatokban, Osvát Ernővel kapcsolatos emlékeimmel egyszerre eszembe jutott a kilenc év előtti alkalom, amikor öngyilkossága előtt alig két héttel a Podmaniczky utcában utaztam vele villamoson, és Goethéről és Heinéről vitáztunk. Mintha korszakokat görgött volna azóta előre az idő; mennyi minden történt az évek alatt. Hogy fájt a szívem az elfutott esztendők után; hogy bánkódtam a kedves emberekért és meg nem tett dolgok miatt, és annyi visszahozhatatlanért.

- Ha verset adhatnék még Osvátnak! - sóhajtottam föl, miközben Sárközi, türelmes hinduarcával csöndben hallgatta a lamentációmat, Osvát Kálmánnal együtt, akiben az emlékekből adódó lírikum lemondást, de egyben bölcs belenyugvást is jelentő gesztusokba oldódott. Kálmán a kritikusi és szerkesztői pennaforgatás mellett orvos volt.

Kértem ott aztán, ha nem alkalmatlan számára, jöjjön el a Pozsony kávéházba, esetleg délután, hogy egy-két odajövő baráttal egy kicsit még beszélgessünk. Hiszen van miről beszélgetnünk elég. Nem valami modern kávéház ez a Pozsony, de csöndes. És szeretek így dolgozni, ahol az ember körül az élet némi mozgalma zsong - és mégis egyedül van.

Oda szoktam járni azokban az időkben gyakran délutánonként, ott szoktam ülni a tágas teraszon, a Vérmezővel szemben. Ez a kávéház is eltűnt, sajnos, annyi íróknak jó munkahellyel együtt. Előttem a négyszög, ahol Martinovicsot, a jakobinus szabadkőművest és társait, Hajnóczyt, Laczkovicsot, Szentmarjayt és Sigrayt lefejezték; annak a császárnak a forradalomtól való szorongásából, akihez az én szeretett Goethém - no meg a Szabó Lőrincé,

aki nekem annyit magyarázott róla lelkesen - Karlsbadban ünneplő verset írt. De ez megint külön dolog, mint annyi minden, ami látszólag összeférhetetlen ellentétként fut együtt a lélekben és a világban. Én is voltam szabadkőműves, sőt „mester", és talán Martinovics „mester" se volt; de engem nem fejeztek le. Amit Martinovics akart, nálunk akkor még korai - „korszerűtlen" - volt. Bárha igaza volt. De igaza annak van - s annak mindig igaza van -, ahol ott a lipóti, ferenci fegyveres (ami viszont sohasem „korszerűtlen") apparátus.

Üldögéltem ott sokszor, a Vérmezővel szemben, ama évek délutánjain, a délutáni Esti Kurir híreit lesve. Szemben gyerekek játszottak, nénikék kötögettek és szemem előtt, ott kint a téren - elűzhetetlen vízió! -, egymást körül - és körülzáró szigorú négyszögekben szakaszok és századok, kommandók és puskák csattogása - és legbelül, azon a ponton (ott áll az Emlék, ott!) a mártírok - és a kivégzők. A különben talán jámbor családfők vagy vőlegények, otthon jó kisfiúk: és hóhérok, ha úgy parancsolják a Lipótok, Ferencek, Ferdinándok vagy Ferenc Józsefek, avagy egyéb, nem mindig éppen koronás halált parancsolok. És a mártírok meghalnak, ki-ki a maga lélekjelenléte, utolsó nyöszörgésében is esetleg jelenlevő filozófiája szerint.

Meghaltak, aztán mi jött ki belőle? - gondolgattam el ott a kávéház teraszán, a hamarosan új hősöket produkálandó kor híreit olvasva a délutáni lapban. Mi jött ki - a, ha kell, új mártírságokra lelkesítő új példákon kívül - haszon, a hónapok, évek, új és új évtizedek kacskaringóin át: mi jött ki a puskacsattogásból, vezényszavakból, mártíriumokból: eredmény, végső valami, ami megszünteti, fölöslegessé teszi aztán a további puskacsattogásokat, a további hóhérokat és mártírokat? Hát mindez csak iskolai lelkesítő példa, tantárgy, s az ember végső fokon is jobb útjainak lehetőségére nézve - fölösleges volna mind, fölösleges? Antitézisképp álljon itt még egy vers, mely ugyanannál az asztalnál íródott:

Rajta, fel, míg állok, őrzöm,
Életvégig, áron, őszön,
Amit rejteget
Ez a hazárd, messzigyulladt,
Táltos-titkos, ősi múltat
Tartó belső: olthatatlan lelkemet.

Rajta fel: míg élek, égek,
Forró száj, hős kar s te részeg
Szemem, izz szenet:
Merre jobbért büszke rend kel,
Ajkkal, hittel, vagy sebekkel,
Társak, bárhol, osszatok be engemet!

(„Életvégig!", Jelenések évei)

Nos, hogy folytassam emlékező históriámat: Osvát odajött hát, a megbeszélés szerint, azért is, hogy Szabó Lőrinccel találkozzon. A kezdeti szívélyeskedés után a beszélgetés - a rövid emlékezések lezártával - aztán időnként feszes, hogy úgy mondjam, elég tárgyszerű lett. Pedig bölcs ember volt mind a kettő, kiábrándult és keserű, de az emberek, különösen az írófélék, könnyen veszekedtek akkoriban.

Az a világ volt ez, amikor ha két ember leült, egykettőre előrántotta kardját a világnézet. Csak éppen hogy még nem ott tartottunk - legalábbis a nívósabbak -, ahol az oly sokszor és mindinkább példakép Germánia; ahol két ember témaköre s valakit emberként vevésének első kritériuma az volt (bármilyen furcsán hangzik is ez ma): „zsidó vagy nem zsidó?" De minden

ember valami benzineshordó-félét rejtett - még köztünk forgó is - magában. A másik meg nem gondolt, akaratlan kijelentése alkalmas volt arra, hogy robbanást okozzon.

Osvát Kálmán a maga módján szocialista volt, annak meglehetősen radikális értelmében. Szabó Lőrinc viszont arra a szerepre utalta magát, hogy minden teórián túl maga alkotja meg világnézetét, mely - a honi fajvédelemtől vagy a népiek szocialisztikus problémáitól távol - legjobban valamilyen politikai zseni-erőszak-kultusznak felelt meg, sajnos, ennek visszataszító, élő modelljeivel: de mindez mégis és mindenekfölött egy szigorú alkotói, költői meghatározottság keretében.

E költő számára a marxista szocializmushoz való kapcsolódás - ha már szó van róla és hogy e memoár kapcsolta időből messze előremenve erről is beszéljek - oly idegen volt, hogy 1957. március 15-én, amikor Várkonyi István, a *Népakarat* főszerkesztője, Szabó Lőrinc Kossuth-díjazottsága alkalmából tőle valamilyen, akár régi verset kért, mint ahogy ez szokás kitüntetések vagy ilyesmik alkalmából, ő hallani se akart róla, hogy a lapnak valamit adjon. Sőt a Parlamentben, ahol akkor a kitüntetettek közt együtt szerepeltünk, felrótta nekem (csak jellemzés ez, nem vád), hogy a *Piros fejfák* című verset írtam, 1945 ostromra nyíló tavaszán, amikor a sok ifjú szovjet katona piros fejfácskákkal megjelölt, hevenyészve ásott sírját láttam a Városligetben, szemben a Damjanich utcával; s amikor egyébként Szabó Lőrinc, mert egymáshoz közel lakván, sokat voltunk akkoriban együtt, meghatva emlegette azt a néhány szovjet tisztet, aki oly szívélyes volt hozzá, és orosz műfordítói munkájában is segítette azokban a nehéz napokban.

Szabó Lőrincnek, a kiváló lírikusnak megbocsátható az olykori ferde, sokunk számára érthetetlen politikai látásmód, naiv megátalkodottság és olykori gyerekes rosszhiszeműség, amelyet tanúsított. Azonban kevésbé Faludy Györgynek, a Rákosi börtönéből való szabadulása után is, utolsó együttlétünkig volt jó barátomnak, aki aztán 1957 elején, nyugatra távozta után - önmaga által bizonyára értett indokaiból - egyszerre elszánt ellenségem lett. Eltávozása után ugyanis - nem állhatom meg, hogy ide ne szőjem - azt írta nekem egy lapon Londonból, már mint „az Irodalmi Újság főszerkesztője”, hogy: „Ön 1957 tavaszán egy ávósokat sirató verset írt egy magyaróvári újságba. Ezt a versét elrettentő például leközlöm lapomban, és a honoráriumot - öt shillinget - átutalom Önnek a Nemzeti Bank útján.” (Azt a bizonyos verset és magyaróvári újságot eddig sem sikerült látnom!)

Nem emlékszem, hogy „ávósokat gyászoló” verset írtam volna egy „magyaróvári lapba”. Gondolom, talán a *Piros fejfák*-at tüntette fel olyanként (április 4-én sok helyen szokták leközölni vidéki lapokban is), hogy én azt „ávósokról” írtam 1957-ben; holott a verset láthatta már az 1945-ben megjelent *Mérlegen*-ben, amely könyvemet - nem éppen kockáztatás nélkül - a börtönbe beküldtem, amikor Ignotusszal együtt Faludy börtönben ült. Még egy hasonló gonosz lapot írt nekem egy másik alkalomból Faludy György, a jobb sorsra méltó s a Korunk-beli egykori szereplésekor oly bátor író; de nem bocsátkoztam vele polémiába, hogy mint „innen támadott ember” szerezzen ott magának szánalmas, szomorú érdemeket.

Nem először találkoznak ők Szabó Lőrinc és Osvát Kálmán, találkoztak már nemegyszer a Nyugat-os és népi írók kávéházában, a Centrálban. Így Lőrinc, mint a jó rokon az arrafelé utazóktól, a távoliak felől érdeklődött.

- Egyébként hogy van, Kálmán? És mi újság Erdélyben? Mit csinál Szemlér? - kérdezi Szabó Lőrinc, talán már előbb is, mint itt jeleztem. - Nemrég találkoztunk a Válasznál - folytatta Lőrinc. - Fenének írja azokat a bolsiszagú verseket! Egy ilyen kitűnő költő - morfondíroz még Lőrinc, egyet lökve a haján, amely tolakodva folyton a szemébe hullt.

- Éppen azért írja, mert kitűnő költő - jegyzi meg Osvát, csak úgy mellékesen, félig rám sandítva. Osvát Ernő szokott így nézni, kaján mosolyt elfojtva, amikor valami olyant mondott, amiben a másiktól várt - akár néma megerősítést.

- No, és mit csinál Nyírő? - folytatja a kérdezést Lőrinc, szemüvegét törülgetve, nagyokat fújva rá és felénk vizslantva gyámoltalannak, gyerekesnek tűnő szemével. - Nemrégiben Weimarban voltunk együtt a Goethe-házban.

- Nyírő? - válaszolta szintén kérdően Osvát, és olyan mozdulatot tett a kezével, mint aki egy legyet elkerget. - Nem szeretem ezt az embert. Egyre szélsőségesebbnek látom, persze nem a baloldali irányban. Ez a különben jó író.

- Talán éppen azért, mert jó író - rakta föl a szemüvegét Lőrinc, és mosolygott kajánul, csúfondárosan.

- Én utálom az ilyent - mondta ki Osvát, mint valami diagnózist egy gyógyíthatatlan betegen, szárazon és szenvtelenül.

Lőrincet nem sokszor láttam komolyan veszekedni. Kitörései a kétségbeesett ember érveihez hasonlítottak inkább, aki erélyes könyörgéssel akar visszatartani valakit a szakadéktól, mielőtt ez meggondolatlanul odalép.

- Nézze, Kálmán - szólt mostan. - Senkit se lehet terrorizálni, ahogyan maguk, úgynevezett baloldaliak teszik, hogy valaki ide lépjen vagy oda lépjen. Nagyon gyerekes dolog ez, különösen, ha íróval csinálják. Nyírő, tapasztalatom szerint, politikailag meglehetősen tudatlan ember; talán azért jobboldali, mondja erre maga bizonyára, Kálmán. Fodor Jóska itt például - még ha olyan szép hosszúkat ír is hobbyjáról, a zsidókérdésről - éppen olyan politikai tudatlan: talán éppen azért baloldali, mondom én. De mit tudnak az írók egyáltalán azokról a boszorkánykonyhákról, ahol a nagypolitikát főzik, a való tényekről, helyzetekről, motívumokról, erőkről és ellenerőkről, amelyek ott vannak a mélyben, s amelyeknek az ilyen- vagy amolyan-oldaliak - hiába vágsz olyan fitymáló képet, Fodor! - hangosan vagy csöndben ugráló bábjai csak. Eleget próbált engem meggyőzni igazáról például Mikes Lajos is, aki azt mondta, hogy én politikailag buta vagyok, és így nihilista; ő meg éppen olyan össze nem függően szocialista volt és schopenhauerista. Az egyik azt hirdeti, hogy meg kell változtatni, harccal, a világot. A másik meg azt, hogy a harc és vágyaink feladásával le kell mondani a világról. Én meg azt mondom, egyiket se kell tenni. A világon, az embereken nem lehet változtatni, ha csak azt nem hisszük, hogy krisztusokat csinálunk belőlük. Erős és okos emberek kellenek, akik vezetik; bölcs vagyonelosztás és jól megfizetett munka kell. És anyagi és erkölcsi lehetőség, hogy például én, Szabó Lőrinc, megtehessem a világon egyedüli dolgot, amit tenni érdemes: megírhassam a verseimet.

Lőrinctől nem először hallottam ezt az érvsorozatot, tehát én már eleve „meg voltam győzve”, és megmaradtam azért a vele való barátságban. S lényegében még azután is, amikor ama 1939-beli egész éjszakai vitánk közben, melyben Sárközi is részt vett, míg keserűen el nem távozott - Lőrinc megállapította - mint az előzőekben már mondtam -, hogy „közöttünk áthidalhatatlan szakadékok tátonganak”. (Szórul szóra így mondta; azért mégse ráztam felé az öklömet a „szakadék” másik oldaláról. Azután is sokszor voltunk így együtt; utoljára az 1956-os írószövetségi elnökségben. Sőt, azon túl is, amiután onnan - megunván az egyesek részéről megnyilvánuló demagógiát és fontoskodó nagyképűsködést - kiléptem.)

A bölcs orvos-szerkesztő szintén úgy mutatta, mintha meg lett volna győzve Lőrinc érveitől; nyilván kényelmesebbnek látja így - gondoltam. Két tenyerét széttárva, már a beszéd közben mosolygott.

Mindhárman mosolyogtunk, mintegy tükröt tartón egymásnak, és Lőrinc fejtegetéseire büszkén; mert akárhogy is, naiv ember volt Lőrinc, amint már mondtam. Azután Osvát hirtelen felemelte a kezét, mint aki még mondani akar valamit.

- Nézze, Lőrinc - vette föl a szót aztán. - Amit mondott, az érdekes hitvallás, és mert maga mondja, érdemes volna írásban megörökíteni. Jóllehet szempontjai, ha nem is publikálja széltiben-hosszában, híres költőről lévén szó, eléggé ismeretesek. Előttem is világosan állnak. De nem haragszik, ha a szövegen itt-ott korrigálnék, és ha azt teszem, gondolom, tudja, hogy nem azért, mintha azt vélném, én talán okosabb vagyok. Mint szintén gyakorló szerkesztő, tudja, hogy a cél a minél pontosabb szöveg, amelynek kedvéért itt húzunk belőle, amott meg valamit hozzáteszünk. Ugyanis ha valaki, mondjuk, Fodor, aki éppen itt ül, bár nem tételezem föl róla, volna olyan rosszmájú, és leírná szórul szóra, amit maga mondott: az emberek meglehetősen szűk perspektívájú, önző, önmaga körébe bezárt, reménytelenséget, cinizmust, a minden jóért, nagyért, érdemes valamiért való küzdelmet fölöslegesnek hirdető példák sorába iktatnák magát. Ugyanis az emberek közt sok a hitvány; ne haragudjon, hogy így pedagogizálok, mintha valami újnak képzelném ezeket a feltálalt közhelyeket; író vagy nem író: kap a rossz példákon, a könnyelmű művi vagy életmegoldásokon. Hát még ha ez egy Szabó Lőrinc példája, de nem is példája: a saját maga gyakorlatától eltérő valami; mint amiben biztos vagyok, csak önmagától különbözően eredetieskedő szeszélye mondatja magával ezeket.

Lőrinc - apányi vén gyerek, akit az életbölcsességben öregebb apa a meggondolandókból oktat szelíden - a végtelenül szerény tónusban elhangzott szavakra figyelve hallgatott.

- Nem akarunk mi, úgynevezett baloldal - folytatta Osvát -, a magunk nézeteire terrorizálni senkit; és olyan jól sem állunk, sajnos, hogy konjunktúra vagy teljesítendő parancs volna a baloldaliság. Sőt, szívesen venném, ha a különböző „oldalak” helyett a közös, a világháborút bármely pillanatban nyakunkba zúdítani készülő kalandorság és erőszak ellen harcolnánk, nem úgy, mint „jobb” vagy „bal”, hanem mint emberek, immár mind egy oldalon. Maga, Lőrinc, mint mondta imént, nem hisz a világ megváltoztathatóságában; viszont ők, a kalandorok, erőszakosak, hisznek. Hiszik, hogy fegyverrel egyetlen kaszárnyává változtathatják a világot. Erős emberek kellenek, Lőrinc? És, gondolja talán, ezek ők? Mussolini és Hitler? De elveikből nem születik igazság, jó munka, szabadság és erkölcs; és ha tervük sikerül, abból nem születnek újabb Szabó Lőrinc-i versek - mondotta az elfogódottságtól rekedten. - Ebből, ami itt készül, csak a különféle jeligék alatt gyilkoló őrjöngés, a minden tisztes emberi kötelmektől szabadult bestia gáttalan tombolása, a szellem abszolút rabszolgasága következik, nem pedig alkotómunka, versek.

Lőrinc lassú, egyforma simításokkal simogatta a haját, mintha megnyugtatni kívánna ott bent egy rémmesékkel megriasztott gyereket.

- Túl sötét ez a kép, Kálmán - mondta utána halkan. - Két malomban őrölünk. A rabszolgaság, amiről vizionál, mert vizionál csak, gondolom, nemcsak egy oldalról fenyeget! Jobboldal, baloldal, szocializmus vagy reakció, így megnevezve a dolgokat: én nem tudom pontosan, mi vagyok. De mindenesetre azt tudom, hogy odatartozónak érzem magam, ahol az Ember legszentebb hagyományait, kulturális kincseit, költőit, gondolkodóit védeni, tartani látom. Az európai szellemiséghez tartozom. Ez pedig, szerintem, onnan várható, nyugatról...

- A pokol! - kiáltott most a szenvtelen, szerény doktor, fölállva az asztalnál, és ahogy néztem, úgy tűnt föl, hogy remegett. És akkor mi történt!

A Déli pályaudvar felől, mintha versenyben volna, vágtató menetben rakva hosszú lábait, teljes lendületben mozgatott karjaival hajtva magát, hátracsapott különleges micisapkájával a feje búbján, jön Tersánszky Józsi Jenő. Meglát minket ott a teraszon, megáll, üdvözletet int,

aztán gyorsan benyúl a zsebébe, kivesz valamit, és ezt lóbálva, éktelenül kacag ott a járdán, térdét csapkodja, miközben a járókelők ijedten kerülnek félre. Utána hosszú lábaival átlép a korláton, és óriási lendülettel lecsap az asztalunkra egy katonakönyvet, majd újabb hatalmas kacajba kezd. A könyvön egy óriási, vörös „ZS" betű.

- Hát ez meg mi, Jenő? - kérdjük kórusban, a kimerítő színjátéktól már izzadt embert.

- Monorról küldték; „ZS-könyv." Zsidókönyv! - kiáltja Jenő.

Elmondta aztán, hogy mint tartalékos hadnagyot, felszólították, hogy a hadkiegészítőhöz „árjasága" igazolásához a négy nagyszülő születési okmányát küldje be. Persze, ő nem törődött a dologgal, és most zsidókönyvet küldtek neki, mint rang nélküli gyalogosnak. Számíthat rá ezek szerint, hogy - hadnagy létére - behívják majd munkaszolgálatosnak.

- Most mit fogsz csinálni, Jenő? - kérdezte Lőrinc tettetett, kissé kajánkodó aggodalommal.

- Mit gondolsz, Lőrinc? Hát behívhatnak tényleg mint zsidót? - kérdezte Jenő, most már kissé ijedten.

- Nagy behívások vannak. (Akkoriban kezdődtek a Kárpátalja megszállása körüli dolgok.) Intézd el az ügyet - mondja Lőrinc. - Ez komoly dolog. Zilahyt is behívták tegnap.

- Hova a fenébe menjek hát evvel az izével? - lobogtatta Tersánszky a „ZS-könyv"-et.

- Gyere velem holnap, Jenő - szóltam én most. - Elintézzük. - Megvallom, az én nevethetnékem is megszűnt. Éreztem, hogy kerülget a mozgósítás. Illyés Gyula, aki Markos Erzsébettel a minap nálunk volt, úgy hallotta - nem tudom, honnan -, engem behívó vár a lakásomon; de aztán megnyugtató telefont kaptam.

Az ártatlan jókedv iménti rózsás belső felhőjátéka mögé, mint alkonyatkor az orv, borzongató fuvalom, besuhant a komoly időket jelentő hideg szél.

Szabó Lőrincet „SAS"-behívóval hívták be másnap. Én elindultam délelőtt Tersánszkyval a Veres Pálné utcába, a hadtestparancsnoksághoz. Ott szolgált volt osztálytársam a tordai főgimnáziumból, Köteles Árpád százados. Az első világháborúban - a szépségéről gondoskodni kívánó sors nyilván így látta ezt legelegánsabbnak - egyik lába helyére csinos kis mankót kapott. Kötelessel diákkoromban egy udvarban laktunk Tordán, rokonok is voltunk bizonyos fokon. Délutánonként iszonyú szenvedéllyel festettünk közösen; akkoriban úgy képzeltem álmaimban, hogy én leszek a másik Munkácsy Mihály. Festészeti ilyetén vetélkedésünk mellett másféle versengésben is álltunk. Az osztály ugyanis két részre oszlott. Egyik része szépen kétfelé fésült frizurát hordott, a másik nem. Miután így gyakran véres csaták dúltak a két tábor között, lelkesítő költőkre is szükség volt.

Nos, a frizurátlanok lánglelkű és izzó szavú Tyrtaiosa én voltam, a másik táboré Köteles Árpád. Emlékszem egy ilyen hősi versemre, míg körülöttem fülek nyúzattak, gondosan ápolt frizurák tépettek ki, szájak görbültek félre anyaszült formájukból:

Üsd csak azt az alávalót,
Frizurás hazaárulót!

Hogy ne mondják, hogy líránk nem érzékeny a történelmi jelenségekre, én már akkor kezdtem, íme, a közéleti költészetet. Hogy aztán Kötelesnek egy nagyobb riválisa akadjon, mint én - mert ugyanis, mikor egyszer olvasnia kellett az osztályban, s ő folyékony olvasás helyett nyekergett, Száva Kristóf, feledhetetlen jó osztályfőnökünk, ezt a verset faragta rá:

Aki nem tud olvasni,
Menjen verklizni!

Kötelessel aztán együtt voltam egy háborús kórházban az első világháború idején mint sebesült, vagy ahogy öreg katonák mondani szokták akkoriban: egy kicsit ottan „dekkoltunk”. Nos: hát elmentem Tersánszkyval őhozzá. Árpád, aki mellesleg megmaradt a festészetnél (gyönyörű lovakat, tájképeket festett), nagy szeretettel és respektussal fogadta Tersánszkyt.

- Ismerlek, Jenő. Ki ne ismerné Tersánszky Józsi Jenőt, a nagy írót!

- Nagy író?! Hagyjuk ezt - szerénykedett Jenő. - Amiben igazán nagy vagyok, az a furulya és a színjátszás.

Tersánszky aztán előveszi a „ZS-könyv”-et. Árpád nagyot nézett. Mosolygott, aztán átvitte Jenőt a hadtestparancsnok-helyetteshez, egy ezredeshez, aki meglehetősen szelíd ember volt. Jenő egy nagy hahotát kapott és nem éppen goromba megrovást, amiért nem sietett előteremteni („amire pedig egy honvédtisztnek elsősorban szüksége van”) a nagyapákat és a nagymamákat. Jenő mindenesetre megúszta a dolgot, kapott aztán, a nagymamák bemutatása után, egy vörös-zsé-mentes, vadonatúj hadnagyi katonakönyvet; de nagy nevetésemre, abból, ami jött aztán, megtanultam, hogy ne siessünk a nevetéssel, várjunk csak, ráérünk nevetni, ha minden jól megy majd, a végén. Mert utána jött az én cirkuszom. No de erről kissé később...

Úgy visszapillantva, hogy megváltoztak az értékelések, jelzők, az (elvégre is ifjúságunk egy vissza nem fordítható szakaszát magába foglaló ama) elmúlt esztendőkre, napokra, amikre különben nosztalgiával szoktunk visszatekinteni, s most azt mondtuk rájuk, ahogy lúdbőrözve visszagondoltunk: - Na, szép kis idők! Az állandó lázas állapot, történések, izgalmak, új rosszra a várható még rosszabb: a reménytelen menet egy úton, melynek ha holnapjaiba nézünk, lehunyjuk a szemünket.

Hát mit tehettünk! Behunytuk, csak éppen el ne essünk. A történelem apró, mocskos szeleit lobogtatta, rázta silány kis esőit; valahol mindig történt valami: és mi borongtunk és verseket írtunk. És voltak napok, szünetek, álnok kis derű és csend napjai (amikről kiderült aztán, hogy csak az előbbi kimerült csínytevők újabbakra huzakodó erőgyűjtései voltak); és mi derültünk, és írtuk az újabb verseket.

Pásztor Béla járt akkoriban még hozzánk, a réveteg szemű tejcsarnoki tisztviselő és vizionárius költő. És Mátyás Ferenc, az Esti Kurir tüzes lelkű cikkírója és munkatársa, a nemcsak tehetséges poéta, de leleményes antológiaszerkesztő, ahogyan az angol Poetry mutatott rá mintát a Baumgarten-könyvtárban. Kis füzetekbe gyűjtötte időnként a költők új és új verseit, hogy ne a nyílt mezőn, bitangjába hagyva, de begyűjtve várja a termés az ítéletidőket, amiket egy napról a másikra várhattunk. (Ha jól tudom, ezek az antológiácskák voltak a Magvető kiadásában megjelenő Szép Versek előzői.) És sűrűn járt hozzánk a Válaszba író költő, Jankovich Ferenc, aki éppen akkoriban egy telimell-erőből hangzó és egész ellenviharral felérő erejű költeményt írt abba a lapba a háború ellen. Még nem volt meg a szőlője neki Badacsonyban, csak később szerezte aztán, egy kicsit a majdan létesülő Művészeti Tanács segítségével. Mert mi okosabbat is tehetnek a különféle, pláne művészetekkel kapcsolatos tanácsok, mint hogy szerény, szőlővenyigés-kacsos készséghez segítik a poétát; ahol aztán egy szerény hegysarokban a szép mámorú Bacchus isten is ellakik valahogyan.

Amikor aztán olyanok is történtek meg vele, mármint Jankovich Ferivel például, hogy: jött roppant nagy demizsonnal lefelé a vörhenyes ború hegyről, s ahogy éppen bevágtatott a vonat, csak odanyújtja valakinek lenn a peronon: fogja meg, míg ő fellép azon a hirtelen és érthetetlen módon megnagyobbodott lépcsőn: és mire költőnk fellépett, és ott megállott akkurátusan, és nyújtotta kezét lefelé a teli köcsög után, a vonat egy iszonyút rántott, s költőnkkel messze elment, a nagy teli demizson meg lent maradt az ismeretlennél a peronon...

És az is megtörtént akkoriban egy ilyen Bacchusnál való tisztelgés és italáldozat után - miközben nem felejtettük el, miként a klasszikusokban áll, az anyaföldre is önteni egy keveset -, nyilván a hirtelen köd okozta az egészet: a hegyről lemenet az úton elvesztettük egymást... (Bizony „elvesztettük egymást az úton”: állapítom meg, fájdalmas szívvel, nem sokkal a halála után.)

Aztán odalátogatott az Athenaeumba hozzánk elég sűrűn Nagy Lajos, a cicomátlan társadalmi magyar valóságnak ez a cicomátlan novellákba sűrítő mestere, aki szegényes kis antikváriumával, melyben feleségével, Szegedi Borissal nyűglődött, ugyanannyit keresett, mint mesteri novelláival: vagyis annyit, hogy gondot okozott neki, ha be akart ülni a Bucsinszky kávéházba (ahol szegény József Attila szokta őt várni annak idején), hogy ott Goda Gáborral találkozzon, aki a vesékig ható és gyomrozó iróniában nem volt már éppen olyan kisfiú. „Nektek pedig az epés nevetésbe burkolt valóság kimondásának magyarországi örökségét adom” - mondá az Úr, Nagy Lajosnak és Godának, mikor őket megteremtette, hozzátéve még, hogy: - „amit mondtok így, igaz leszen, de abból is kelljen megélnetek.”

Nem volna teljes az Athenaeum-beli kép - hiszen folyton alakult az, az emberek mozgásával s a gyorsan változó időkkel adódó új s új helyzettel együtt -, ha nem állítana be Galantai bácsi (Galantai Gyula), kedves könyvesünk, „Karinthy Frigyes és Somlyó Zoltán kiadója” - mint hirdette szerényen, de öntudatosan, ha a „plebs”-nek imponálni kellett. Szép, kétfelé kunkorodó, magyaros bajuszú ember volt Galantai bácsi, és bár nem volt „árja”, hogy úgy mondjam, ő volt az egyetlen „antiszemita”, akit szívesen láttam a környezetemben. A kicsi, mindig lángolóan szenvedélyes, jó hatvanas embernek antikváriuma volt a Royallal szemben, állandó közönséggel, ha nem is mint vásárlókkal, de állandó kint álldogálókkal a bolt körül. Belül is elidőztek, lapozgattak az írók, bár azokat rendszerint hivatalukban látogatta, már amelyiknek hivatala volt. Egyébként maga is írt, főleg izzó förmedvényeket, Berger, a háziúr ellen, akit a becsületsértésig menő jelzőkkel látott el jellemzéseiben, és a hadihelyzetről beszámoló szövegeket (mármint harcáról a háziúrral) mindig kiakasztotta a kirakatba, hogy az emberiséget informálja.

Például ilyeneket: „Berger legújabb vakmerő merénylete az emberi tisztesség ellen”. Vagy „Berger úr, maga egy népnyúzó kapitalista”! (Galantai bácsi szociáldemokrata volt, rendszerint ott volt a kalapácsos ember jelvény a kabátja hajtókáján.) Vagy: „Berger úr, magának fogalma sincs arról, mi a becsület!” Vagy pedig: „Berger úr, akárhogy is hirdeti, ön nem egy úriember.”

Ha minden pénzforrásunk kiapadt, az ember oda vihette a könyveit, és eladhatott neki minden reménytelen szemetet. Egyszer próbára tettem én is egy - ma már megvallhatom, nem éppen hencegnivaló - stiklivel. Volt nálam Szegi Pál barátomnak egy nagyon szép magyar Shakespeare-je, kölcsönben. Rettenetesen meg voltam szorulva egyszer pénz dolgában, és már minden könyvemet eladtam. Gondoltam, isten neki, elviszem Galantainak ezt a Shakespeare-t, de megkérem, ne adja el, hamarosan visszavásárolom. Aztán, hogy pénzt kerítettem, első dolgom volt, hogy bemenjek a Shakespeare-ért; visszakaptam ugyanolyan áron, mint ahogy megvette, még kölcsönt is kínált, mondván, hogy elvégre, mint szakmabeli is, ismeri a költők bajait. Karinthy és Somlyó is kaptak tőle kölcsönt, s ők kézirattal fizettek. Ő ki is adta két könyvecskében, és aztán persze kiderült, hogy, ha nem kétszer is, a két író már kiadta azokat.

A másik színfoltunk volt Kaczér bácsi, akiről már az *Emlékek a hőskorszakból* részben beszéltem. Kaczér Vilmos, az irodalomnak ez az áhítatos tisztelője, Gelléri Andor Endre és Radnóti Miklós s az én *Jelenések évei* (1940) című könyvem kiadója. A Toll-at, élete szerelmét és értelmét -, melynek a révén az íróknak ez az angyali szent öregje szegény, nagyon szerény megélhetését összeszedte, s mely jóformán mindvégig József Attila „mellékjövedelmét” is jelentette -, a lap terjesztési jogát már régen megvonva, megszüntették. Kaczér a lap

újbóli megindulásáról álmodozott: akkor, amikor sorra hulltak a baloldali lapok! Szorgalmasan gyűjtögette kopott, seszínű táskájába a kéziratokat.

Azt mondta nekem egy napon: - Zsolt Béla jóban van Dulin úrral (a miniszterelnökség osztályfőnökével), s már beszélt is vele. És ha a mester - az én voltam - feljönne velem Dulin úrhoz, el lehetne intézni a dolgot.

A Kaczér bácsi végtelen naivságára és hiszékenységére jellemző, hogy főleg Zsolt egy-két fulmináns cikke miatt, és éppen Dulin úr erélyes közbelépésére, szüntették be az addig is kolportázs - terjesztési jog - nélkül vánszorgó és jóindulatú pártoló tagok támogatásával éppen hogy létező lapot. Az öreg még egy úgynevezett Bródy Sándor Társaságot is összeütött a „pártolókból", még diplomákat is adott, és ahol én is holmi „elnökségi tag" voltam. Az viszont az én naivságomra jellemző, hogy egy napon elszántam magam, és felmentem Kaczér bácsival a sajtókörökben meglehetősen ellenszenves Dulin úrhoz. Mint aztán egykettőre kiderült, az öregnek nem valami különös fogása volt, hogy éppen velem akart nyomatékot szerezni Dulin úrnál az újabb engedély megnyerése ügyében.

A nagyfőnök bejelentésre mindjárt fogadott. Nem volt „házon kívül"; nem volt nála értekezlet éppen; nem érkezett meg hirtelenjében a gráci nagynénje, ahogy ez, hogy ne menjünk nagyon messze, itt-ott tapasztalható. Mondom, azonnal fogadott; de nem ültetett le, mint nálunk azért itt-ott ezt megteszik - ha éppen nincs értekezlet; ha nincsenek ott külföldről; ha nem jött meg a gráci nagynéni satöbbi. Dulin úr, a nagyszabású ember, ott ült a nagyszabású szobában a nagyszabású asztalnál, és nem ültetett le, kezet se fogott; pedig Kaczér bácsi legalább megérdemelte volna, a nagyurak - kivált e percekben a Dulin úr - könyörületességében oly igen hívő lélek. Nevünket már tudta a nagyfőnök, mert az altisztnek szájába rágtuk, és hallottuk is, amint menet közben, ahogy minket bejelenteni ment, „Fodor, Kaczér" - mondta magában.

Az osztályfőnök szemügyre vett bennünket, aztán azt kérdezte, olyan fojtott hangon, mint aki azt gondolja, hogy ezek csak félhangra érdemesek:

- Miről van szó, kérem?

Kaczérral egymásra néztünk. Kaczér kalapját gyűrögette. Általában kalap nélkül járt, de most, ez ünnepi alkalomra, elhozta magával.

- Zsolt Béla úr bizonyára beszélt méltóságoddal, *A Toll* ügyében - felelte sápadt hangon Kaczér.

Dulin úr nem volt, címben sem, méltóságos, és azt se hiszem, hogy Kaczér bácsi hízelgési szándékkal mondta volna; inkább a helyzet, a különös fogadtatás szülte ijedelemben.

Dulin úr nem utasította el a magas címzést, de mint akit egy varázs és cím nélkül is méltóságossá suhintó pálcával érintenek, most egyszerre méltóságos és valamilyen rendreutasító, istenségszerű arcot öltött.

- Nem beszélt velem semmiféle Zsolt Béla, kérem. Nem is óhajtok ilyen urakkal tárgyalni. (Zsolt Béla, mint tudjuk, s tudta Dulin is, a legnagyobb tehetségű publicisták egyike volt, néhány remek költemény és társadalmi regény szerzője.)

- Zsolt Béla úr nem fért a bőrébe, ideje volt kezéből kiütni A Tollat - tette hozzá még Dulin úr.

- Zsolt Béla nemcsak A Tollba írt, kérem - felelte Kaczér gyámoltalan, szinte rimánkodásszerű hangján.

- Egyelőre A Toll, de hamarosan jobban megnézzük a többit is - szólt felém vágó szemmel Dulin. - Még miről van szó, kérem? - fordult most egész arcával felém.

- Szeretnénk folytatni A Toll című lapot - mondom én, mint aki, már eleve reménytelen kártyatétje az orra előtt elúszván, utánavág még egy üres lapot.

A nagyfőnök arca megmerevedett.

- Szó sem lehet róla, kérem. Hogy képzeli ön? Azt is megmondhatom, hogy ez úgyse megy sokáig. Megmondom magyarul: legszívesebben megszüntetnék minden lapot, amibe önök írnak - jelentette ki Dulin úr. (Ez aztán később meg is történt.)

- Csak a tisztességet, a magyarság igazi érdekeit óhajtom szolgálni írásaimban, a magam-formájúakkal együtt - mondom én, mint aki érdemeit sorolja egy ráakasztott hűtlenségi perben, gondolván, úgyis mindegy.

- Ne haragudjon, de ehhez kétség fér, kérem - mondja ő ott, a nagyszabású pulpituson. - Ezt megkontreminálom. S van még valami? - kérdi, aktáit rakosgatva, mint aki az ügyet lezárta.

Kaczér bácsi valamit motyogott, szeme bizonytalanul járt ide-oda, mint aki nem szeretné így befejezni a dolgot.

- Egyéb nincsen, kérem - fejezem be én gyorsan, és elköszönő mozdulatot teszek.

Észrevettem, hogy a nagyfőnök erre mintha valami udvariassági ellenmozdulatot próbált volna a kezével; aztán látva, hogy az ajtó felé indulok, szelíden előrenógatva Kaczér bácsit - aki a kurtán-furcsán így lezárt dolgokkal elégedetlenül, nyilván még mondani akarván valamit, száját tátva állt ott -, Dulin úr, ránk pillantva, valamit mormogott még, s már tovább-lapozott az aktákban.

Így hát elvesztettük A Tollat; és lassan vesztegettük a szavakat röpítő tollakat. Egyelőre csak a tollak hulltak, de jött az idő, mikor hullottak maguk a madarak is. Ki így, ki úgy; ritkultak, hullottak a télnek dacot zengő énekesek.

A legszebben zengők közül mindjárt akkoriban egy...

Egy reggel nézem a Pesti Naplót. Egy cikk ötlik a szemembe: ijesztő. „Meghalt egy költő." Rónai Mihály András, a költő és publicista írta. A cikk Erdélyi József *Solymosi Eszter vére* című verséről beszél. A vers a *Virradat* című nyilas hetilapban jelent meg. Egyébként a *Fehér torony*, a Bartha Miklós Társaság kiadásában megjelenő, igen jelentős költői értékű antológia egyik verse lett volna, de a kötet körül tevékenykedő Kodolányi János nem kis erőlködéssel kiszedte onnan. Erdélyi aztán leközöltette a Borbély Andor nyilas hetilapjában. Ezzel a költő, aki a huszadik század eleji népi irány képviselőjeként új utat vágott, elindult egy olyan irány-ba, amelyre értetlenül gondol az irodalomtörténet, és - gondolom - már ő maga is.

Rónai Mihály András azt írta cikkében, hogy a költő, aki ezt a verset írta, és aki ilyen verset ír, az ő számára meghalt, és meghalt az irodalomnak is. A cikk fájdalmasan a szívembe vágott, és igazságai mellett kegyetlennek találtam. Alacsonyrendűnek a verset, de kegyetlennek a versre adott választ.

Cikket írtam másnap a Pesti Naplóba, arról, hogy a vers méltatlan a költőhöz, aki egyébként nemrégiben állott bíróság előtt a *Lovaspóló a Vérmezőn* című verse miatt (melynek címén a kötetet is elkobozták, teszem hozzá most én „post festa"); a költő nem kis mértékben elíté-lendő, de ettől még nem „halott". Sok megbotránkoztató dolgot írtak már költők - *Solymosi Eszter vére*-szerű versre, igaz, nem nagyon emlékszünk jelentős magyar költő tollából. Mindazonáltal tovább is otthagyom kedves költőim között Erdélyit. Nem kell vadítani még ilyen cikkekkel, amelyek éppen túlzásaik miatt nem érik el az Erdélyire gyakorlandó erkölcsi hatásukat: polemizáltam.

Cikkemmel egyidejűleg egy Bálint György cikk is jelent meg a lapban; nem emlékszem pontosan, mi volt benne, de a Rónai Mihály Andrásénál kevésbé heves, bár keserű, ironikus és sajnálkozó ítéletmondást tartalmazott.

Borbély Andor, aki Erdélyi József versét közölte, az *Újság* című lapnál dolgozott azelőtt; Strém Istvántól, az ugyanott dolgozó költőtől hallottam, hogy Borbély akkoriban buzgó spiritiszta volt. A túlvilági sugalmú megbékélés után most a durva és gyűlölség inspirálta viszály és bosszú ügyét szolgálta.

Ami Erdélyit illeti, nem kérdeztem tőle - nem is volt módom rá - verse indokait. Úgy tudom, Földi Mihály bosszantotta fel, aki néha bizony nem nagyon ment a szomszédba írókat sértő tapintatlanságért (ami viszont még nem menti Erdélyi végletes cselekedetét). Egyszer Földi szemem láttára utasította ki szobájából az utánam belépő Pap Károlyt, mondván, hogy várjon sorra, amikor majd behívja. Földi, ahogy tudom, de lehet, hogy tévedek, verset kért Erdélyitől egy alkalomra, és az övé helyett aztán más vers jelent meg a lapban. Erdélyi ez esetben, sajnos, nem bizonyult filozófusnak, és úgy látszik, a humanizmus, amelynek jelenlétéről benne nemegyszer meggyőződtem, nem tudott győzni az alkalmi sérelem miatt az egész zsidóságot egy kalap alá vevő indulaton.

Erdélyi ezt az antiszemita verset írta, de ugyanakkor (ezt Pap Károlytól magától tudom, s ezt Pap Károlyné is megerősítheti), egyszer, amikor Pap nagyon rosszul állott, Erdélyi hónapokig megfelezte vele honoráriumát. A zsidó munkatáborosok, akik fölött - mint hadnagy - Erdélyi volt a parancsnok, egyként tanúskodtak velük szemben tanúsított emberségéről, ami nem volt könnyű dolog a bizony nem emberséges, másfajta utasítások miatt akkoriban.

Nem sokkal, hogy a Pesti Naplóban Erdélyit védő cikkem megjelent, Mátyás Ferenc ugrott fel hozzám az Athenaeumba. Utána aztán lejöttünk; megindultunk a Körúton a Nyugati irányában. A Royal-szálló tájékán Erdélyi jön velünk szemben éppen, iszonyú lendülettel lóbálva kis kézirattáskáját. Ahogy egymáshoz közel érünk, megáll és nekem ront:

- Miért írtad azt a cikket a Naplóba - ellenem? - förmed rám éktelenül.

- Hogy ellened? Éppen azért írtam, hogy megvédjelek - mondom. - Rónai Mihály András cikkét túlzónak találtam.

- És miért írtad azt, hogy a versem rossz? - ádázkodott tovább a vélt költői hitelrontásért, nem gondolva rá, hogy - ami ennél fontosabb - emberi hitelét rontotta e verssel.

- Nem azt írtam, hogy a versed rossz - feleltem. - De azt, amit itt a szemedbe mondok, hogy a vers alantas, vedd tudomásul!

- Te meg vedd tudomásul - ordította Erdélyi -, hogy a cikked miatt beperellek. Éppúgy, mint Rónai Mihály Andrást és Bálint Györgyöt.

Méregbe jöttem. - Hát tessék! Perelj! Majd én is ott leszek. De aztán lesz ott mit hallani, ne félj.

Erdélyi izzó szemmel végignézett, aztán sarkon fordult, egyet Mátyásra mordult, aki némán nézte a színjátékot, és táskáját lóbálva elvágtatott.

Erdélyi aztán mindjobban elkeveredett a nyilas sajtó zűrös, rikácsoló, nagyhangú világában. Nemegyszer mosolyogtam - szomorúan - akkoriban, hogy hová is jutottak el egymástól Mikes kedves „fiai”.

Egy délután, a mai Bástya mozival szemben volt vendéglőbe mentem be, hogy egy cikkemet átnézzem, mielőtt beviszem a Pesti Naplónak. Bemegyek; óriási asztal körül ifjú (gondolom) „fajvédők”, és az asztalfőn Erdélyi ül. Odaszólok neki, mint régen szoktam: - Szervusz,

Jóska! - ő felém fordítja fejét, végigmér, és azt mondja, lesújtónak szánt köszöntéssel: - Alászolgája!

Mindenesetre nagyot néztem. Aztán odaszóltam a pincérnek, egy kissé kihívóan (először menni akartam):

- Egy fél liter bort kérek. - Aztán töltöttem, és ittam ádázul, csak azért is. Ittam és kitartottam. Odaát lapalapításról volt szó, ahogy az elejtett szavakból kivettem. De a helyzetet, mint láttam, megzavartam. Hamarosan fizettek, aztán elmentek. Költőm - egykori jó barátom - persze oda se köszönt.

Mindenkit meg lehet érteni, ha erőltetjük: az ember képtelen dolgokra képes. És önmaga mélyén talál mindenre indokot, amikor labirintikus ösztöneiben visszaérez, akár még a gyilkolást is természetesnek vevő ősemberig. De van egy pont, ahol az ősemberihez - szükséges és szerencsés második, megszerzett természetként - megszólal az önkontroll, a társadalom szava a bennünk levő társadalomelőttivel szemben, és megállást parancsol a magunknak adott és már önveszélyes szabadságban. Elemi igazságok ezek; és annál szomorúbb, ha kivételes emberek nem ismerik. Ez az eset történt a mi Erdélyinkkel is, aki indulataiban önmagát megtagadta és társait: és a politikai ámokfutásban jobb barátoknak vélt idegenek közt, a szabadjára engedett őrültek és gazemberek játéka elmúlván, magára maradt.

Nekünk, íróknak, téma - és elsősorban - a saját életünk is; nézzük tehát mint témát, okulást nyújtót, így messziről, emlékirat (ki nem hagyható) tárgyaképpen az elmondottakat is; hiszen megváltoztak az idők és nézőpontjaink, amelyek egy-egy sérelemmel szemben meggondolatlan gesztusra ingereltek - és mások vagyunk mi is, nehéz tanfolyamaink után az élet iskolájában. Erdélyi József - én őáltala sokszor, de ő énáltálam még akkor sem megtagadott, legfeljebb a várt felébredésig félretett barátom -, nézzük hát, mint megszívlelni való tanulságokat, a múltakat. Azt is, hogy mire vagyunk képesek zavaros perceinkben, megtámadva legjobb híveinket, jó és mindig áldozatkész Mikes apánkat, és a derék, önzetlen Osvát Ernőt, gyűlölet fűtötte szavak fegyvereivel, mint történt az Erdélyi József írta *Fegyvertelen*-ben.

Ha részben személyi dolgok: de az „idők jelei” is voltak már ezek. A következő napokban az Írók Gazdasági Egyesülete nevében Ugron Gábor elnök, a könyvkiadók és könyvkereskedők nevében - mint már említettem - Keéri Szántó Andor elnök és Benedek Marcell főtitkár intézett memorandumot a miniszterelnökhöz, Imrédy Bélához, a rövidesen életbe lépő előzetes könyvcenzúra ügyében...

A kormány ugyanis 1939 szeptemberében - hogy a dolgokat a maguk rideg valóságában mondjam - életbe léptette az előzetes lapcenzúrát. Később ezt a rendelkezést egy újabb kormányrendelet hatályon kívül helyezte, a felelős szerkesztők belátására bízva, hogy a lapjukban megjelenő anyagból mit mutassanak be a Sajtóellenőrző Bizottságnak.

1940. augusztus végén aztán újabb rendelet jelent meg, amely megváltoztatta a hónapok óta érvényben levő „fakultatív” cenzúrát, és ismét életbe léptette az előzetes sajtóellenőrzést.

Itt Bajcsy-Zsilinszky Endre cikke többet mondhat erről: „Még Gömbös Gyulának is jó volt a régi sajtótörvény, holott nem lelkesedett a parlamentarizmusért; Teleki Pálnak új sajtótörvényre és ilyen rendkívül nyomasztóra - van szüksége, és annak révén kevesebb sajtószabadságra, a maga öntudatosabb és teljesebb alkotmányos felfogásának érvényesítésére? Miféle eszmei, logikai ellentmondás ez? És hogyan bízzunk mi abban a tisztább és őszintébb alkotmányosságban, amelynek nem elég a Gömbös Gyula óta lassan beidegződött, szigorúbb sajtófegyelem, nem elég a Sajtókamara, a sokszor bizony kissé egyoldalú rostálásnak eszköze, nem a magába szálló magyar lelkiismeret együttesen érvényesült önkéntelen hangfogója, s mindennek tetejébe a cenzúra és a kivételes rendszabályokon alapuló ellenőrző s lapbetiltó joga a kormánynak, hanem mindezek hegyébe még egy rendkívül szigorú és eddigi

értesüléseink szerint valósággal a szabad lelkiismeret utolsó szikráját is elfújó sajtótörvénnyel kívánja szolgálni a nemzet lelkes és minden erőt összefogó, lehetőleg önkéntes szárnybontását nagy történelmi feladatok előestéjén...”

„Egy modern s igazán magyar szellemű sajtóreform csak a magyar szellem minden béklyóból való felszabadítását szolgálhatná, a szellem és lelkiismeret felszabadítását minden nyers hatalom igájából, tehát nem kevesebb, hanem több szabadságot!”

Ezt írta az elkövetkező új intézkedésekről Bajcsy-Zsilinszky Endre, a *Független Magyarország* 1940. február 12-i számában - hogy tisztelettel emlékezzünk e meg nem alkuvó s a mártíromságig következetes emberről is.

SZÖVŐDMÉNYES FEJEZET

Az emlékezetben tartandó egyéb dolgok között beszéltem már a Korunkról, és hogy annak egyik cikke, amelyiket *Utóhang* című könyvemről Méliusz József, a romániai magyar költő és azóta már megismert és szeretett kollégám írt, abban a periódusban sok tekintetben kedvezően befolyásoló módon hatott rám. Méliusszal még 1936-ban találkoztam; egy ízben Pesten vendégem volt. Aztán - hogy tovább maradjak, a jelen felé haladva, e nekem oly kedves napokat visszaidéző szálon, (kedves ismerkedő napok!) együtt voltam vele azután Bukarestben Szemlér Ferencéknél, a poétánál, Jebeleanuval, költészetünk megható lelkesedésű, kitűnő fordítójával és neves román költővel. És - azokról a bukaresti napokról szólván (1960) - „mert kétszer él, aki emlékben él”, hogy magamat idézzem, a kedves barátkozások közé okvetlenül beiktatandónak tartom találkozásomat a szívélyes modorú és jóízűen száraz humorú Beniuckal, a nagyszerű poétával az ottani Írószövetségben - ő akkor elnök volt - és Zaharia Stancuval, a magyarul is megjelent *Mezítlábasok* írójával.

Földeák János, Mátyás Ferenc és Tatay Sándor társaságában voltam ott; tizennégy napos hivatalos romániai utunk alkalmából odalátogattunk, hogy szokás szerint a programot megbeszéljük. Egy-két pohárka keretében történt kölcsönös ismerkedés, egymást üdvözlés után Beniuc vészjóslónak szánt hangon azt mondja:

- Barátaim, meg kell mondanom nektek, mi nem tudjuk a nálatok tapasztalt kedves dolgokat méltóan viszonozni. Nincs módunkban például naponta ülésezni, vitaprogramokat rendezni veletek állandóan, mint ahogy, időt s fáradságot nem kímélve, ti csináltátok velünk, amikor nálatok voltunk. Mi ehhez, megvallom hibánkat, nem vagyunk elég szorgalmasak - tette hozzá Beniuc, beismerő és lemondásos kézmozdulattal. - Ezért, hogy egyik fél számára se merüljenek föl problémák, elhatároztuk, hogy száműzünk benneteket.

Földeák, aki eddig nyugodtan szívogatta tőle elválaszthatatlan pipáját, egyszerre kivette azt a szájából.

- Száműzünk Tomiba! - zárta le a mondatot bohókás ítéletkihirdető hangon Beniuc.

- Úgy, mint Augustus cézár Ovidiust, hajdani kollégánkat - tette hozzá Stancu.

- Tomi? Á! Az Konstanca, ugyebár? - dugta vissza most, eszmélkedve, Földeák pipáját a szájába, újra rágyújtva, mert a hirtelen meglepetéstől, úgy látszik, kialudt.

- Kaptok két autót - folytatta Beniuc az ítéletet -, lementek a Fekete-tengerhez, megnézitek a most épült és még épülő Mamaia fürdőt, utána kirándultok a Gyilkos-tóhoz, ahol egy erőmű építését látjátok majd, mert az egy küldöttség számára egyébként kultúrkötelesség is. Ennek a vízgyűjtőnek a medre legalább tíz falut foglal magába majd, partját pedig egy csomó nagy

hegység alkotja. Aztán pedig egy utat tesztek a Szeret folyó hosszában Moldvában, majd körutat Erdélyben, és utána kipihenitek magatokat Sinaiában. Aztán visszajösztök ide a szövetségbe, mert ugyebár, dolgozni is kell valamit? Beszámoltok arról, amit láttatok, a többit majd megbeszéljük.

Úgy is történt minden.

Ott ültem megint a Gyilkos-tónál, mint 1942 nyarán, ugyanazon a rönkön, ahol a *Thesbites lllyés*-t írtam, hét nap, reggeltől estig egyfolytában, kiadván abban egész akkori dühömet a világ ellen. A „Führer"-ről írtam benne később beteljesülendő - sorokat:

Mételyes megszálltság, bolond próféta,
Önfelkent becsvágy, mely vad hírt keres,
Nagy hitetésnek lágy nép martaléka,
S mint volt előtte: a baj tízszeres.

Gőzből s a ködből jönnek a bolondok,
Üvöltenek: kövesse a világ.
És eltűnnek, s maradnak itt a gondok,
Sárba vitt nép és gazdátlan hibák!

A verset, szintén dühösen, a cenzúra nem engedte; úgy látszik, akkor mindenki dühös volt. 1945-ben jelent meg a *Mérlegen* című könyvemben.

Ott még a farönk is, hol verset ír
a költő, ki hét sebét
takarja és csitítgatja
dobogó szívét!

írta az azután velem együtt még ott járt Mátyás Ferenc: *A Gyilkos-tónál* című versében.

Konstancában sokáig elültem Ovidius szobra mellett. Mint a hagyomány mondja, a finom és dekadens költő valami tanácsúrféle lehetett ottan Tomiban, sőt állítólag még harcolt is a betörő ellenség ellen. A másik nagy szerencsétlent Eminescut, a nagy lírikust, szintén üdvözöltem; és a tengert, a Fekete-tengert...

Sinaiában, ahol akkoriban az írók alkotóháza volt, az ifjú király egykori lakosztályát kaptam. A rossznyelvek azt beszélték, hogy a fiatal felség felgyújtotta a palotát, hogy valami biztosítási pénzt felvegyen, s amit állítólag meg is kapott. Földeák az öreg király rezidenciáját kapta szállásul; reggel álmosan mászott elő, és elmondta, hogy egész éjjel sétált a lakosztályában, mert igazi kommunista létére nem tudott elaludni egy király ágyában. Tatay Sándor az éjszaka folyamán azon gondolkozott, hogyan lehetne megfojtani azt a pávát, amely folyton ablaka alatt rikácsolt. Mátyás Ferenc viszont nagyszerűen aludt az ifjú királyné ágyában. Szerinte egy költőnek egy királyi lakosztály a legkevesebb, ami kijár.

Visszatértünk után - mert ezt nem akartam kihagyni, mint eme emlékezéseimből sem akarom - azt a kívánságomat fejeztem ki szívélyes és kedves útitársunknak, Pop Simionnak, az írószövetség titkárának, aki Szemlér Ferenccel együtt volt velünk utunkon, hogy szeretnénk elutazásunk előtt Románia nagy, öreg poétájánál tisztelegni, Tudor Arghezinél. Simion megtanácskozta a dolgot az Akadémián, ott azt mondták, meg lehet látogatni, csak arra kérnek, hogy a látogatás rövid legyen, mert az öreg (mélyen benn a nyolcvanban) mostanában betegeskedik.

Elmentünk. A költő felesége fogadott és leánya, a Nemzeti Színház művésznője. Terítettek tiszteletünkre, jóféle pálinkák, borok, ételek lepték el az asztalt. Egy kicsit várni kellett az

öregúrra, miközben szívélyesen beszélgettünk. Rövid idő múlva kicsi termetű, rendkívül élénk, villogó szemű, ősz hajú és bajszú, nyájasan mosolygó ember lépett be. Én közben egy kis üdvözlő beszédet szerkesztettem össze fejemben, és elmondtam, románul. (Valamikor románban tökéletes voltam; szülőfalum, Nagyilonda lakossága túlnyomó részben román.)

Arghezi kellemes csudálkozással hallgatott, magyar kollégáim meglepetve figyeltek.

- Otthon fázol a szónoklástól, mint a macska a hideg víztől, itt meg úgy beszélsz, mint egy Kossuth - mondja Földeák.

- Mint Kossuth románul, gondolod, ugye? - mondom Földeáknak.

Az ősz költő aztán alig akart elengedni bennünket. Sokat beszélt internálási korszakáról, régi viszontagságairól. Először a fasisztikus szellemű román hatóságokkal gyűlt meg a baja. Aztán az új rendszer túlzóival. Abban az időben már Románia általánosan elismert poétája volt.

Arghezit meghívtuk evvel az alkalommal, hogy néhány napot töltsön nálunk Magyarországon. - Vigyázzatok, mert szavatokon foglak - mondta az élénk szemű, fiatalos kedélyű poéta. A költő Svájcból hazatértében, ahol üdülni szokott, aztán el is jött. Néhány napig a tihanyi hegyen, a volt Honthy Hanna villában tartózkodott családjával együtt mint a magyar állam vendége. Kívánságára én is velük voltam. Utána meglátogatott lakásomon, a Rózsadombon. Valóságos irodalmi este kerekedett ki; Guillevic, aki akkoriban Pesten volt, felolvasta még kéziratban levő új könyvét, a *Carnac*-ot. A jelenlevő magyarok, Sőtér István, Rónay György, Jankovich Ferenc, Somlyó György élénk vita közben tárgyalták; Jankovich, a Sorbonne egykori növendéke, kritikával kísérte a verseket; Arghezi, feleségével, csöndes részrehajlatlansággal hallgatta a meglehetősen élénk vitát. Kitűnő francia volt, sok időt töltött Párizsban.

Nagy térbeli - és elmondásával időbeli - kanyarokkal szaggatott romániai utam kellemes emlékköréből még jóformán ki sem kerültem: visszahozza emlékben azt nekem egy ottani ismeretlenül is ismerős emberrel megtörtént találkozásom is.

Akivel nem találkoztam hosszú ideig, Gaál Gábor volt: a Korunk nevezetes szerkesztője, aki annyi megszívlelnivalóval teli levélben segített, sok esetben, tanácsot igénylő helyzeteimben, mind a lapot illető írásaim dolgában, mind egyéb eseteimben. A Korunk Magyarországról kitiltott, kommunista lap lévén, mindig nagyon meg kellett gondolni, mit meneszt oda közlés céljából az ember. Egyrészt csak olyant volt érdemes küldeni, ami a Korunknak való volt; így az nem lehetett holmi „l'art pour l'art"-os közlemény. De ugyanakkor olyat, amit ha itthon elolvasnak a hatóságok, nem gyűlik meg a bajunk, mert a lapot természetesen figyelték. Ami pedig engem illet, nem követtem sok író példáját, aki álnéven szerepelt (hiszen Gaál Gábor maga is álneveken írt saját lapjába; igaz, hogy merő szerénységből); én saját nevemen írtam. A *Korunk költészete* című - bukaresti - kiadvány tanúsága szerint (Irodalmi Kiadó, 1967) a magyarországi írók közül körülbelül a legtöbb verssel szerepelek. (Ugyanakkor - csak úgy mellékesen megjegyzem - az ezekről a dolgokról közleményeket írogató elmefuttatók számára mintha e lap hasábjain nem is szerepeltem volna.)

Érthető módon mindig kíváncsi voltam Gaál Gáborra, mint annak idején Osvát Ernőre voltam: aki egyszer, amikor Az Est szerkesztőségében ültem Mikessel, váratlanul beállított, és rám villantva lángként lobogó szemével, azt kérdezte, miért nem adok verset a Nyugatnak. Nem hittem volna, hogy ezek a dolgok a neves szerkesztőkkel nálam valami furcsa „sorsos" szkéma szerint ismétlődjenek; de mégis, mi történt?

Hadd mondom el itten már, és most, mielőtt az emlékezés lomha krónikai menetében rá szabályosan sor kerül.

Az *Új Idők* szerkesztője voltam már, 1946-ban, mikor a titkárnő jön:

- Egy erdélyi szerkesztő keresi szerkesztő urat - és jelentőségteljesen mosolyog.

Meglepődtem. - Erdélyi szerkesztő?! Ugyan ki?

- Gaál Gábor. A szerkesztő úr sokat beszélt róla. Benn van Almásynénál. Rögtön jön.

Osvát annak idején váratlanul jelent meg. Most legalább valamennyire fel tudtam készülni.

Középtermetű, szikár, kissé darabos, hogy úgy mondjam, rögarcú, roppant nyílt s inkább valamilyen mezei munkát, mint ülőfoglalkozást elárulló, jó meglett korú férfi lépett be. Úgy fogott kezet, mintha mindennap találkoznánk, nem most először, és nem volna két ország és egy eddig személyesen egymást nem ismerés distanciája közöttünk. Úgy is kezdte a beszélgetést:

- Egy kis baj volt a legutóbbi verseddel a Korunkban - szólt, és ha illene rá ez a jelző, azt mondhatnám, „huncutul" mosolygott, váratlanul kapcsolódva a régi közös időkhöz. (Ha nem tévedek az ily késői emlékezésben, a *Zavar napjai*-val volt baj akkoriban; 1940 áprilisában jelent meg, a Korunk utolsó évfolyamában.) - Prózát is ígértél, levélben. Most már írd meg az Útunknak, új lapomnak, új versekkel együtt.

Elképesztő emlékezőtehetségétől, no meg attól, ahogy így, annyi időre, csak úgy belekapcsolt a múltba - s a helyzetképtől egyáltalán -, ámulásom valóban nem ismert határt. Az egész olyan volt, mintha nem is volna valóság. A kedves titkárnő, az Új Idők, előfizetők, szerkesztőségi dolgok bonyolult rejtelmeiben otthonos Wollákné („Mica") egy darabig mosolyogva állt az ajtóban.

- Igen, gondoltam rá, hogy írok prózát is a Korunkba - kapcsolódtam bele a félig ébren, félig álomban történő, Gaál Gábor intonálta játékba, gondoltam, hogy írok, csak most már...

Legyintettem egyet.

Furcsa volt nekem, csaknem hihetetlen, hogy egyszerre itt vagyok és ilyen, mintegy „folytatott" beszélgetésben Gaál Gáborral. Számunkra, akik szellemünket és világfelfogásunkat az oly hosszan tartott nacionalista és másfajta beszűkültségből a nagyobb, átfogóbb méretek felé tágító embereket irányjelzőknek néztük, és úgy figyeltünk szavukra: valahogyan, ahogy ezt mondani szokták, más elképzelésben éltek az ilyen valakik. Önkéntelenül felméretezett mivoltában az emberek általában mindig másképp látják magukban, akiről sokat és kitűnőt hallanak. Elménk megalakítja a maga emberét, elképzelésben megtestesíti, aztán otthonos lesz avval a képpel, majd amikor a valóságban találkozik, nem ismer rá emberére.

Így voltam én most Gaál Gáborral. Valahogyan túl egyszerűnek, köznapinak, száraznak találtam, a kép mellett, amit róla már annak idején alkottam. S ha mégolyan jelentős figura lett volna megjelenésében: lemaradt volna attól, amit én rajzoltam róla fantáziámban. Ő is nyilván így volt velem - gondolom, ha megengedem magamnak azt a szerénytelenséget, hogy azt higgyem, ő is foglalkozott valamelyest elképzelt külsőmmel magában. Rövidesen azonban, miután a hamis ködalak lebomlott, és a valóság átvette a helyét, jó barátokként beszélgettünk.

Nem mindennapi emberrel való találkozások megírásánál az olvasó ne várja, hogy az egyszerre minden „legméltóbb" mondanivalójával megnyilatkozik. Az írók például valójában írásukban nyilatkoznak meg, a beszélgetés nekik inkább az attól való megpihenés, magukat elengedés. Az ilyenfajta ember nem rendez minden mondanivalójából, minden, az emberek előtti megjelenéséből kirakodóvásárt. És ne képzeljük, hogy az illető mindjárt „reprezentál", mindent „bevált", amit valaki valaha róla olvasott. Sőt: a kisemberek a legnagyobbak a társaságban.

Ha minden ilyen valaki ilyenkor önmaga is: de azért egyszerűbb, hogy úgy mondjam „szegényesebb” kiadásban.

Gaál Gábor sem akarta önmagát mindjárt bizonyítani énelőttem.

- Kérdezed bizonyára, hogy pattantam ide? - mondja Gaál Gábor, mialatt egy, a Micánk által gyorsan odateremtett kávé mellé egy székbe betuszkoltam. - Groza román miniszterelnökkel vagyunk itt hivatalos látogatáson. Közben én is meglátogatom néhány barátomat. Becsky Andor kollégánk, a régi - jó avantgarde-ból, kísérget ide-oda. Tegnap voltam Szakasits Árpádnál, Kállai Gyulánál, Darvas Józsefnél, Veres Péternél, régi munkatársamnál és Erdei Ferencnél. Meglátogattam néhány lapot, és túrámon felugrottam ide hozzád is. Ideje volt már látnunk egymást végre, nem? - mosolygott. Azzal a szinte erőszakosan feltörő, kissé majdnem hallhatóan recsegő, rögszerű Gaál Gábor-os mosollyal, amely olyan volt, mint amikor a nap egyszerre rátűz a rögökre, és az ember úgy véli, hallja is, ahogy azok a gyors behatásra hirtelen megmozdulnak.

Némaságom megannyi kérdés volt. - Gondolom, tudsz felőlem azért egyet-mást - folytatta. - Meghurcoltak a bevonulás után a magyarok, előtte és utána a románok. Voltam katona és mi minden még, no, bizonyára hallottál róla. A román írószövetség magyar osztálya aztán megcsinálta az *Útunk*-at, most ezt szerkesztem. Szerkesztek megint, de most mások a körülmények. Az a korszak lezárult - s nézett a messzibe elgondolkozóan.

- A hőskorszak - mondom én.

- Egyébként rólad is hallottam egyet-mást. Publicisztikádból is ismerek sokat, amiből egyébként nekem nem adtál.

- Mire sor került volna rá, késő volt - mondom.

- Amikor Méliusz azt a kissé kitanítóan respektáló cikket írta rólad - folytatta -, és azután mindjárt munkatársul is felkért, én örültem természetesen, különösen, hogy mindjárt verseket is küldtél nekünk.

- Csak egynek adtam még verseket olyan, a megjelenést illető érdeklődéssel: Mikes Lajosnak.

Gaál Gábor arcán az előbbi fanyar-bús kifejezés egyszerre megváltozott.

- Mikes!... Ott voltam 1919-ben a *Nem lesz bankett* című darabja előadásán. A szerintem kitűnő és mindenesetre nagyon jellemző darabot egyesek nagyon lerántották. Például Bárdos Artúr és Lengyel Menyhért. És milyen hajsza támadt Mikes körül! Lehazaárulózták. Kollégái nagy részben megtagadták a vele való együttműködést. És Mikes a támadásokra milyen hallatlan bátorsággal válaszolt. Nem tagadott meg semmit, mint Babits csinálta, szegény. Nem bújt egy *Pardon*-rovatba sem, mint Kosztolányi az Új Nemzedéknél. Miklós Andor, a főszerkesztő viszont, azt meg kell adni, nagyon derekasan érvényesítette Mikes érdekében a befolyását, amely jelentős volt.

Miről beszélt még Gaál Gábor? Természetesen irodalomról. A transsylvanizmusról, romániai magyar írókról, Szemlérről, Kovács Györgyről, Nagy Istvánról - miközben odalent a Szabadság legújabb számát kiabálták: „Párizsban megkezdődtek a béketárgyalások!”

- Egy versedet olvastam a Világban. El is tettem a lapot, de eszemben van még két sor:

De nem lesz öröm a világon,
Ha a megcsalt nép újra hallgat

- idézett komolyan.

- Egyébként, ami a verseket illeti - folytatta aztán -, meg kell vallanom most, későn: furcsának találtam nálad azokat a nehéz, bonyolult, angolos versformákat az *Utóhang*-ban. Nagy megpróbáltatás ez az olvasónak, egy amúgy is nehéz mondanivalóval.

- Éppen azért csináltam - mondom -, mert egyrészt ellensúlyozni akartam a mindinkább elterpeszkedő formátlanságot a mai lírában. Aztán meg egy mondanivaló-komplexust akartam a világ két legnehezebb formájában, a terzinában és a spenzeri stanzában megírni, áterőszakolni. Próbára tenni magamat.

- No meg az olvasót - tette hozzá kajánul Gaál Gábor. - Egyébként Remenyik Zsigmondhoz is elmegyek, ha már Pestre felugrottam.

- Remenyik Zsigát nagyon szeretem - mondom.

- Nem vagyok pont most esztétizáló hangulatomban, de hogy róla beszélgetünk, eszembe jut hirtelen egy másik valaki is, a legelsők közti Korunk-beli volt munkatársam: Tamási Áron. Érdekes háromszöget lehetne elképzelni e kettőt véve, még egy harmadikkal. Azért jut eszembe, mert a minap vitáztunk éppen erről az Útunknál.

- És ki a harmadik? - kérdezem kíváncsian.

- Ne csodálkozz, ha hallod: Nyírő József - mondja. Akkoriban, mikor e beszélgetés folyt, Nyírő az volt még soknak (ma már meglehetősen elmosódott), aki pályája szomorú és dicstelen fordulata előtt volt: a székely élet és tájak erőteljes ábrázolója, és akit az olvasók nem kis számban a legkülönbnek tartottak az erdélyiek közül.

- Úgy értendő (a szerencsétlen és buta politikust hagyjuk most), hogy mind a három említett bizonyos karakterisztikumot képez. Nem úgynevezett tipikus regényíró egyik sem; írói értelemben, hogy úgy mondjam, „rendhagyó" mind a három. Tamási a *Czímeresek* után valamilyen misztikum felé indult; Remenyik a prófétai marcangolódás felé. A *Bűntudat* nagyszerű írás, de már alig szépirodalom. Nyírő a székely sorssal való, nemegyszer, valljuk meg, remeklései után egy olyan „szocializmushoz" ért el, amiről jobb nem beszélni. Ha elképzelek egy par excellence regényt, az általam képzeletben rajzolt háromszög attól egyaránt távol esik. De nem tudom - szakította magát félbe hirtelen -, miért jövök most egyszerre ezekkel a dolgokkal, amikor inkább személyes ügyekről beszélhetnénk?

- A mi személyes ügyünk, úgy látszik, végletesen az irodalom - mondom. - Amit az előbb mondtál, első hallásra meglepő, de igaznak érzem.

- Talán a rendkívüli helyzet teszi; az talán, hogy másról kellene beszélni, hogy egyszerre esztétizálok, műfajokról beszélek - mondta Gaál Gábor. - Az én igazi műfajom, hisz eléggé jól tudod, a militáns, a radikális humánumot szolgáló mondanivaló, szólaljon meg az akármilyen műfajban is. Olyan tág körű lehet, amilyen maga az író gondolatvilága, csak ne szállítson zsákjában irodalom címen még ma is holmi faji mítoszt vagy másvilágba kandikáló bolondságot - mondta Gaál Gábor szinte bocsánatkérően.

- No, ettől a mi Remenyik Zsigánk távol áll - felelem.

- Puritánkodó rohamai legfeljebb egészséges életmenetében fenyegetik. A *Bűntudat* a bűnről beszél, amit ő el sem követett, de amiért osztálya nevében vezekel.

- Nyírő politizált, eleget intettem, és mind hamisabban, és csak az szolgál mentségére talán, ha ma is hiszi még, amit akkoriban mondott - szólt keserűen. - Tamási pedig, vajákos percei mellett, ahogy látom, mindjobban elvész a székely nyelvi sallangokban. Ahol a körmönfont szólásmondás területenként, esetenként megoszlik, ő sokszor egy csoportba gyűjti mind, és valóságos nyelvi kiállítást rendez. Haragudott is rám, amikor már az elején mondtam ezt;

pedig ez a különben kiváló tehetség művének élvezését (mert az ember ízlése a csinált dolgok érzésén fellázad) nagyon akadályozza.

Este még együtt voltunk a Gundelnél, a kormány által rendezett fogadáson.

Gaál Gábor azután még kéziratokat kért tőlem. Már más világ volt, mások voltak a mondanivalók, nem fűtött már, mint a Korunk idején, a sorsot kihívás feszültsége; más volt a lap is már, amit szerkesztett; további együtt dolgozásunk abbamaradt.

Találkozásunk után elindult, egyelőre Remenyik Zsigmondék felé; Zsigának valami kis tehenészete szerénykedett valahol a környéken, abból tartotta fenn magát feleségével és gyerekével. Irodalmi jövedelme szerény volt, kevés cikket írt, s egy-egy könyve jelent meg hébe-hóba, mint például akkoriban a híres *Bolhacirkusz* óta legnagyobb feltűnést keltett *Bűntudat*, majd a *Vész és kaland*. Ez bizony keveset jövedelmezett, mert az olvasót jobban izgatták a szerelmi, gyilkossági vagy egyéb bonyodalmak, mint egy olyan könyv például, amelyben az író irtózatos átkokkal és visszamenőleges érvényű mennykövekkel csapkodott a földesúri osztályra, amelynek ő is egyik tagja volt.

Érdemes erről még beszélni valamit, és Remenyik Zsigmondról, egy kicsit magamat is eligazítani dolgok, ellentmondások és emberek rejtélyében. Mert valamelyest mindig rejtély volt Remenyik Zsigmond, egyrészt ifjú éveinek kissé mintha szántszándékosan is homályba burkolt esztendeivel, különös útjaival és kalandjaival a messzi világokban. És titokzatos volt különösen számomra, aki annyira jól ismertem - gondoltam - igazi valójában, számtalan beszélgetésünk, hosszú sétáink révén, avval, ami második amerikai útja és a *Vész és kaland* után (melynek egyébként *Dögvész és kaland* volt eredetileg a címe, s mi ennek megváltoztatását Sárközivel javasoltuk) vele történt.

A *Szép Szó* megszűntével, amely bizonyos szellemi támaszt jelentett neki, ennek a - voltaképpen az emberekhez kapcsolódni igyekvő minden törekvése mellett is - mindig, mindenhol idegennek, az Újságban kezdett cikkezni. Majd a Szép Szóban közzétett fulmináns cikke volt sokáig emlékezetes, amelyben jóformán paragrafusokba szedett átkokkal marasztalta el, József Attila halála után, nagy megrendültségében, annak összes rokonait, kortársait, baráti kapcsolatait mint bűnösöket.

Aztán amerikai útja befejeztével, 1941-ben, nem kellemes meglepetésekben is volt részem Remenyikkel kapcsolatban. Szvatkó Pál és Darvas János szerkesztők kérésére a Magyarországban cikkei kezdtek megjelenni, amelyekben váratlanul olyanszerűen nyilatkozott meg, hogy aki Zsiga hallatlanul bátor, megalkuvás nélküli korábbi cikkeit és működését ismerte, joggal zavarba jöhetett. Én expresszlevélben figyelmeztettem Remenyiket, első cikkeit olvasván, hogy ez nincs jól, ne engedje magát - a hazai viszonylatokból amerikai útján kiesve - azokra az utakra vinni, ahol olyanokkal találkozik, akiknek nem fog örülni aztán különösebben. Igazam is volt. Mert rövidesen az *Új Magyarság*, Milotay István lapja üdvözölte a „megtért" Remenyiket vezércikkben, hozzá a főszerkesztő tollából.

- Nem értelek, Zsiga - írtam neki első indulatomban, mert jobbnak láttam csak levelet írni -, nem ismerek rád, mintha megbolondultál volna hirtelen, Zsiga. Te, a Korunk és Gaál Gábor egyik legkedvesebb munkatársa, a zsidótörvény-tervezet és egyéb jog- és szabadságfosztó merényletek elleni kiállások egyik főszervezője, egyszerre egy sorban állsz Milotayval. Avval az emberrel, aki csak másfél évvel ezelőtt, felvidéki írói utatok alkalmából téged „valami Remenyik (Berger) nevű bolsevista álíró"-ként aposztrofált. Meg kell már ettől veszni, Zsiga! - tettem hozzá még; mire ő valami olyasmit magyarázott nekem, miután felkeresett, hogy Amerikában való tartózkodása alatt elege lett neki a zsidók plutokratizmusából; erre én azt feleltem, hogy ez szép, de miért csak ebből és nem az egész plutokratizmusból? Aztán meg miért itt mondod el ezt, és miért éppen most - mondtam neki - amikor a pár hónappal ezelőtt

általad is oly élesen támadott zsidótörvényeket érvényesítik, és már a nyilasok és a szélsőjobboldaliak a harmadik zsidótörvényt követelik Telekitől a parlamentben. Igazán nem magunkfajta embereknek való, hogy fene gyors és a jogfosztó törvénytelenségek malmára vizet hajtó „feleszmélésünket" most produkáljuk, a sváb fajmagyarkodás és a mindjobban terjedő nyilas nácizmus idején.

Aztán a dolgok is közbeszóltak; a minden becsületes szellemben feltámadó önkontroll és barátai értetlenkedése is valamennyire kijózanította, és ő jobban körülnézett hirtelen felfedezői között. Ha jól emlékszem, visszament aztán Dormándra, egy kicsit a becsületes és a nem naponként változó politikus ősi földhöz. Hosszú ideig szüneteltek találkozásaink; én aztán 1944. március 19-től a felszabadulás utánig nem jártam be a vállalathoz, miután az Athenaeum két irodalmi igazgatója akkoriban - mint erről máshol szó esik -, Kállay Miklós és gróf Révay megkértek, ne járjak be, mert egymást érik az épületben a nyilas razziák, és el is vihetnek, miután annyit bosszantottam őket cikkeimben.

A felszabadulás után - hogy ne hagyjam még szemem elől ezt a szeretett barátomat és általam épp annyira nagyra becsült írót - újra mindinkább összébb kerültünk, s ráértünk az újabb, a régiekhez csatlakozó hosszú sétákra, miután nem tartotta fontosnak irodalmi szereplésünket a „személyi kultusz" korszaka. Itt meg kell mondanom, nyugodtan fel is fordulhattunk volna Zsigával és még jó néhánnyal együtt, a mindenre megértően tapsoló - és utána eme múltakra egyszerre nagyon haragvó - kollégáink zömétől: a karakán és csak lelkiismeretére hallgató Bölöni György, illetve az általa igazgatott Irodalmi Alap előlegei és segélyei nélkül.

1956 után Remenyik Zsigát megint éntőlem eltérő utakra vitte a „Petőfi-párt" (melynek képviselői - gondolom benne mindössze érdekes kuriózumot láttak), amikor ez a született „párttalan" és otthontalan, a neki - különösen egyeseiben - alapjában idegen népiekkel vélte egységben magát, megunva nyilván a magaforma alkatok számára elkerülhetetlen egyedüllétet. (Igazában - a költő utolsó időiben - Szabó Lőrinchez fűződött.)

Utoljára egy orbánhegyi úton találkoztunk; én mentem föl, ő meg lefelé jött. Megdöbbenve láttam, milyen aggastyánná törte a hosszú, leküzdhetetlen betegség és nem kis részben a sok mellőzés.

Hogy valójában milyen - az embert, a kort, a tébolyodott forgásai között, akárhogy is, mindig csak félrefogva csinálható játékú világot - kifejező erejű író volt, most kezdik látni lassan, miután éppen eléggé másodrangúként kezelték ezt a semmiféle doktrína járószalagjára végsőképpen nem fűzhető és csak az örök emberit szolgáló, nagyon igaz írót.

A GAÁL GÁBOR-I HÁROMSZÖG

Mit nem jelent egy nagy tekintély megvillantotta példa vagy akárcsak elszólásféle nem-egyszer! Az ember a vázlatszerűen, az esetleg pillanatnyi ötletszerűséggel rögtönzött valamit önkéntelenül is kiteljesíti, mint én voltam evvel a Gaál Gábor féle írói „háromszög"-gel. És függetlenül mindentől: mivel karakterisztikusan érdekes és értékes írókról van szó, hadd menjek a már Gaál Gábor által megadott nyomon, arról beszélve tovább, ami a kortársi emlékezés vonalán itt amúgy is természetesen adódik.

Ami a Gaál Gábor által mintegy játékosan felrajzolt „háromszög" második kiegészítőjét illeti (Remenyik Zsigmond után): Tamási Áronnal meglehetősen sokat voltam együtt az 1930-as évek jó közepétől kezdve. Az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) szereplésének balatonfüredi fényképfelvételén, 1932-ben, ott állunk együtt; Tamási Áron, Tersánszky jobbra, én balra, és József Attila alattunk, az ülő sorban. (Érdekes módon ezen a képen mindenki mosolyog, még

József Attila is, akit ritkán láttunk mosolyogni.) Egyébként az IGE-szerepléseken a központi főhős nem ez volt vagy amaz, hanem jóformán mindig egy: Mécs László. Premontrei, fehér papi egyenruhájában az ifjú lányok bálványa, félelmetes szavalói készséggel és mindenkit lehengerlő sikerrel adta elő hangzatos szociális szólamokkal teli verseit. Ha fellépett, a nők nem engedték le a pódiumról. Erdélyi József, aki egy gyönyörű versciklust írt akkoriban, nem tudott szóhoz jutni tőle, és két ízben is felbőszülten rohant el. Érdekes módon a jelen volt József Attila egyetlen szavalatára sem emlékszem. (Lehetséges talán, hogy folyton csak Mécs László szavalt volna?) Pedig Attila a maga természetes, nem hatásvadászó, inkább szuggesztív-monoton módján szintén előadott, és - gondolom - nagyon jól.

Hogy visszatérjek Tamásira, kultúrtermekben nem túlontúl sokat, sem templomokban, inkább kávé- vagy bormérésekben voltunk együtt. Utóbbi időben kedvenc helye volt a Horváth-kert melletti Déryné cukrászda, ahol nemegyszer éjszakáztunk Jankovich Ferenc, Jékely Zoltán, Takáts Gyula társaságában, akik szintén nem vetették meg az ilyen alkalmi kilengéseket. De hogy azért kultúrhelyről is beszéljek, a legtöbbet a Művészeti Tanácsban voltunk együtt (1945-től 49-ig), minden két hétben, ebben, a főképpen a kereskedelemben forgó művészi alkotások nívójának védelmére alakult testületben, a többi művészet hétszer hét tagjával együtt, negyvenkilencen, és Kodály Zoltán volt az elnök. A „tanár úr”, ahogy hívtuk; személyére még visszatérek, hiszen közel öt évig majdnem hetente dolgoztunk így együtt, nem egy viszontagságos alkalommal.

Tamási akkortájt, a felszabadulás után, valami színházi hetilapot szerkesztett Heltaival, amibe - Heltai kérésére - valami „kiáltványt” kellett írnom, a békeszerződés ügyében. Nem tudom ugyan, mire volt - praktikusan - jó ez, és éppen egy színházi lapban. Én akkoriban, Kodály megbízásából, „a világ lelkiismeretéhez” szóló fogalmazványt is csináltam még, a Művészeti Tanács nevében; a plénum utána megtanácskozta, majd több nyelvre is lefordították. Nyilván azért csináltatták velem ezeket a kiáltványokat, mivel gondolták, nekem van a legnagyobb - hatásos frázisokban bővelkedő - cikkírói gyakorlatom. Ugyanakkor Pamlényi Ervin, a Rádió részéről, szintén íratott velem egy ilyesmit; a másikat, úgy emlékszem, Tamási írta. Vagyis szorgalmasan, ha - mint a múltban már megszoktam - nem is sok eredménnyel működtem.

Az írók tekintélye - az a valami, ami körülöttük bizonyos időkben, mint valami aureola, nem látható, de annál érzékelhetőbb sugárzással kiképződik, nem mindig egyenértékű alkotó önmagukkal. A Tamási névben kialakult fogalomhoz mindenesetre köze volt az akkori erdélyiségnek, ami mint egy már önmagában is valami hősi ellenállás, nyelvi végvári jelenlét tényeként romantikusan felragyogtatta az emberek előtt - s ama múltba visszavetítve a lélektani helyzetet, volt ehhez köze egy kis irredentizmusnak is. Ez a név, hogy Tamási (és nemcsak ez egyedül), valahogyan úgy hangzott az itteniek fülében, mint egy, a székelység egész erkölcsi súlyával megnyomott, Erdélyt hordozó szimbólum. Persze, az ilyen helyzet, történeti időpont, válság szülte varázs aztán ilyen voltában megszűnik, ha már a távoli, históriai időpontra az idők ráülnek: és az írónak most már itthon, megotthonosodott, hősi romantika vesztett önmagával kell tartania a kezdeti nimbuszt. A Tamási név fellobbant az első erdélyi kiadványokkal - de aztán megszerezte a megnyugtatóbb és önmagából eredőbb tekintélyt önmagának.

Abban az időben, amikor Nyírő József mint képviselő felkerült teljes fényében, Tersánszky Józsi Jenővel és Tamásival ott beszélgettünk, ahogy emlékszem, a Nagymező utca és Andrássy út sarkán egy könyvnap alkalmából.

- No, komám - szólt Tersánszky, nagyot ütve a délutáni Magyarországot lapozva, az újságra. - Jól fel kell kösd a felkötnivalót, Áron. Ez a Nyírő - s még egyet ütött az újságra - lepipál, vigyázz! Ő most Erdély nagy írója, komám.

Tamásinak volt egy patetikus arckifejezése, amellyel a másoktól komolynak szánt - de magában belül csak színlelt meghökkenéssel vett - dolgokat fogadta.

- Hát csak legyen neki elég vágott dohánya hozzá - válaszolt Tersánszkynak hideg nyugalommal. Hozzá kell tennem, 1945 előtt Tersánszky nem volt üzletileg úgynevezett „cikk", akárcsak Nagy Lajos sem. Mint volt akkoriban például Nyírő vagy Tamási.

- S mi a véleményed neked földidről, erről a Nyírőről? - kérdezem Tamásitól.

- Zavaros fejű ember, nagyon zavaros - mondja Tamási, avval a mosollyal, mely néha úgy jelent meg hirtelen a szája sarkán, mint egy oda nem tartozó valami, mintha két ember arcjátéka volna külön-külön. - Zavaros és buta ember, és erőszakos is - erősítette magát Tamási, jéghideg arcba fagyasztva az imént még ott sütkérező mosolyt.

- Várja a teutonokat - nyiharászott egyet Tersánszky, szokása szerint tenyerével csapkodva a térdét s egyéb részeit.

Valami méltóság volt Tamásiban (Tersánszky önmagát is felrúgó tekintélymegvetésével ellentétben). Ez ott uralkodott benne akkor is, amikor a minden írót ellepő elbizonytalanodás olykor alákotorta belseje legrejtettebb mélyeit. Tersánszky szavaira, szokása szerint, féligmeddig komolyan hümmögött.

Egyébként nem volt teljesen igaza Gaál Gábornak, amikor Tamási nyelvi túlcirkalmazottságáról, mindent egybe összpontosító székelyeskedéséről beszélt; talán nem is úgy gondolta, vagy én jegyeztem meg hibásan. A Tamási-novellákban például, amelyek a neki legmegfelelőbb műfajt jelentik, és sajátos, a maguk nemében egyedülálló remekei, sehol sincs öncélú székelyeskedés; inkább van hosszabb műveiben, különösen az utolsókban, mint például a *Szirom és boly*-ban. Ott úgy elburjánzik a „tamásiáronkodás" általában a nyelvben, mint a maguk másféle módján Szomorynál a szomoryzmusok. Ugyancsak hosszabb műveiben lép fel az a vajákos transzcendentáliskodó valami, ahol ez a valójában vaskos-reális és tündéries népi humorú író valósággal elmegy önmagától, követhetetlen elvontságokba téved.

Nem volt szórakoztató valaki Tamási társaságban, ahogyan hosszú képpel eltűnődve, a társaságnak kurta szókat odavetve, de inkább hallgatva cigarettázott, kortyolgatott, nagyon mértékkel, mert orvosi parancsra kímélnie kellett a szívét, a veséjét, a máját; szaporán fogyasztott életében sok volt neki a rováson. Az írók általában sem úgynevezett szórakoztató emberek: ami értékes elmondanivaló van bennük, azt művükre tartják. Csak kevés írói példát ismerek, aki művével egyenértékűen tud beszélni. Márai Sándort ismertem például olyannak; akkoriban még a Peyerliben - ma Margit-kert - ültünk borunk mellett, inkább az ő részéről gyakorolt hosszú és értékes beszélgetésekbe bonyolódva, 1945 után, amíg hazát nem változtatott. A másik érdekesen és ugyanakkor súlyos tartalmát megtartva beszélő ember Goda Gábor, akinek kifejezőképességét az élőbeszédben sokszor csodáltam. Ugyancsak érdekesen és súlyosan-tartalmasan beszélő valaki volt Pap Károly és Hunyady Sándor. A költők viszont társaságban vagy unalmasak, vagy fecsegő gyerekek, ha nem éppen önmaguk istenülő pózait megjátszó komédiások. Érdekes módon a legtöbb költő valami sivár tárgyiasságra törekvő józansággal tűnik ki, költészetük gyakran mesterséges mivolta elárulódik lényükben, mint az ügyetlenül megforgatott kócbabából kibújik a férc.

Nem szeretem a kiszámított őrülteket sem, akik „révült" perceik táncugrásait tükörből nézik, illetve gyakorolják, és utána a műveletről beszámolnak. Megengedem: „a művészet magas és szent" (lebecsülöm?) életrangú kóklerség... De azért mégsem szeretem a kóklereket.

Tamásiról volt szó; „nemes és igazi aranyat termelő” művésze volt a tollnak - hogy igazi kisfaludysta módján fejezzem ki magam. Még azok sem árthatnak neki, akik (késői) szelleme vajákoskodó elkalandozásait csoportba gyűjtve, mint nyelvi követnivalót vagy holmi „ősmagyar mítoszt” dicsérik.

A „háromszög” harmadik tagjával (másféle - érdekes háromszögeket is lehetne találni, de maradjunk hát meg kényelmesen a Gaál Gábor-i, egy kapásból való megfogalmazásnál) mindjárt az elején, bárha külön-külön mindegyikkel „szöges” ellentétbe is, kapcsolatba kerültem. Én nagyra becsültem Nyírő József első írásait, nyelvi sallangtól való mentességükkel, képeinek szuggesztív, egyszerű monumentalitásával, a benne kifejeződött nyelvi „folklór” a Tamásinál oly gyakori góbéskodás nélküli tisztaságával; no de nem vagyok esztéta, mit részletezzem: valóban kedveltem.

Az *Új Magyarságnál* jártam (1941 táján), Pákozdy Ferencnél. Ott találkoztam Nyírővel. Nyírott bajszú, csontos arcú; kimért, szürke hivatalnokember benyomását tette rám; csodálkozással vegyes csalódásérzést keltett bennem. Hát ez az a - már majdnem legendás hírű - kiugrott pap, majd molnár, tanító, szerkesztő, és mindeneket hamar megunt író? - kérdeztem magamban, miközben ő is figyelmesen vett szemügyre. Már hallottam arról, hogy ő csinálja a Magyar Erőt, „a népien szocialista” fajvédelmi lapot, mely ott készül az Athenaeumban.

- Hallom, erdélyi vagy, székely ember - mondta, amint kezet fogtunk, és számba vett egy kicsit, olyan hangon szólva, mint aki egy könyvelési mérleget átvizsgált, és valami kedvező megjegyzést tesz, a láttamozás kíséretében. - Szeretném, ha minél többen írnátok nekem.

Ez a folyosón zajlott le; éppen arra jött Makkai János képviselő, az Új Magyarság főmunkatársa, nemsokára az Esti Újság című kormánylap főszerkesztője; elegáns, „tipp-topp”, kidüllesztett mellű, nagyon önérzetes, büszke mosolyú ember, ismertem az Athenaeumból. Nem válaszoltam mindjárt Nyírő szavaira, egyelőre ez kényelmesebb is volt, Makkai üdvözlésével és a kézfogással foglaltam el magam.

- Nem beszéltél-e Pap Károllyal? - fordult hozzám Makkai, amint meglátott, miközben a Nyírőnek adandó választ még felfüggesztettem.

- Beszéltem vele tegnap a Belvárosiban - mondtam neki, olyan hangon, hogy abból ki lehetett érezni: evvel kapcsolatban még mondanivalóm van számára. Nyírő közben ott állt a folyosón, várakozón és kíváncsian (az öreg újságíró módján; sokáig volt a Keleti Újság szerkesztője): - Miről van szó?

Itt pedig türelmet kérek az olvasótól - és nyilvánvaló, hogy önök is kíváncsiak -, hogy megmagyarázhassam, miről is van szó tulajdonképpen.

Pap Károly - akiben a zsidó sors a próféták zordon őszinteségével és megszállottságával legalább úgy hordozódott, mint, mondjuk, Ezsdrásban a babiloni időkben - ugyanis írt egy könyvet; valamivel azelőtt. Mint a zsidó sors viselője és felelőse, és egyesek hibáinak bibliai szigorúságú megintője, feltárta az általa vélt *zsidó sebek és bűnök* seregét, ebben az éppen ilyen címet hordozó műben. A zsidóság egyházi és világi képviselőinek egyesei zokon vették ezt, egy összehívott gyülekezetben megrótták Papot, és a munkát nem rakták éppen díszhelyre a kirakatokban sem. Makkai János, aki, mint írtam már, az első zsidótörvény előadója volt, hallván a történteket, és olvasván a könyvet, megtanácskozta Milotay Istvánnal, az Új Magyarság főszerkesztőjével a dolgot; úgy gondolták, érdekes volna, ha Pap Károly, a könyve miatt ilyetén módon „üldözést szenvedő”, cikksorozatot írna a zsidókkal kapcsolatban az Új Magyarságba.

Pap Károly elmondta nekem aztán, hogy Makkai János föl is kereste őt törzshelyén, a Belvárosi kávéházban, s előadta neki a Milotayval megbeszélt tervet, mondván, hogy nagyon

gáláns honoráriumot fizetnek majd a cikksorozatért. Azt is elmondta nekem Pap, hogy ő először csak bámult, nem is értette jóformán, miről is van szó tulajdonképpen. Kitérő választ adott Makkainak; azt mondta neki, beszél erről a hozzá közelállókkal és többek között velem is, aki ezekben a zsidó-keresztény ügyekben meglehetősen benne vagyok, már mint hírhedt cikkíró is.

Makkai aztán az Athenaeumban is járt, s arról beszélt nekem, hogy Pappal tárgyalt, és miről, és hogy egyelőre milyen eredménnyel. Ez volt az előzménye annak, hogy most, miközben Nyírő ott állt az Új Magyarság folyosóján, Makkai azt kérdezte tőlem, beszéltem-e Pap Károllyal, tudván, hogy bizonyára már találkoztunk.

- Beszéltem Pap Károllyal - mondtam Makkainak. - Azt mondta, még gondolkozik a dolgon; ha elmész hozzá, megmondja neked is, hogy ő a gondolatot nem utasítja el. Írni fog az Új Magyarságnak.

Makkai János csupa feszült figyelem volt. Nyírő, aki még mindig ott állt, s egyre kíváncsiabban, nem bírva magával, belépett a beszélgetésbe:

- Hogy? Mi? Pap Károly cikket ír az Új Magyarságba?! Isten bizony, akkor én is felkérem, hogy írjon a Magyar Erőbe. Szeretem az ilyen prófétás embereket.

- Várjunk csak - emeltem föl a kezemet. - Még nem fejeztem be. Pap Károly azt mondta, írni fog az Új Magyarságba, sőt cikksorozatot. Majd megmondja, ha fölkeresed. Írni fog a zsidók bűneiről, ha ugyanakkor, éppen olyan nyíltan, és ti sajtójogi felelősséggel írást adtok róla, hogy ugyanúgy közlitek, felsorolhatja a keresztények összes bűneit is.

Nyírő szenvtelen faarca meg se moccant, mindössze az orrán szívott egyet. Makkai, kissé csudálkozásomra, olyan képet vágott, mint aki nem ezt várta éppen. Gyorsan kezet fogott, és elment. Pap Károlytól, amint hallottam, aztán közvetlenül meg is kapta a választ, miután mégiscsak felkereste a Belvárosiban.

Hogy Nyírőhöz - aki diplomatikusan leplezett kárörömmel mosolygott, miközben Makkaival kezet fogott - visszatérjek: ő megbocsátotta volna, mint mondta, Pesti Napló-, Újság-, Népszava- és Korunk-beli szereplésemet - és még beszélgetésünk idejében is vehemens irkálásaimat -, ha szerény erőmmel én is hozzájárulnék, hogy növeljem a Magyar Erőt. Berántott egy közeli üres szobába: - Ne álljunk itt - mondta.

- Miért ne írnál a *Magyar Erőbe*, ha már a *Hídba* írsz?

- A Magyar Erő fajvédelmi célokat szolgál, ugye? - kérdezem, már a tárgyilagosan informálódó naivságával.

- A leghatározottabban - feleli Nyírő. - Azért csináljuk.

- Volna egy cikktémám. Ha valaki, úgy te, Nyírő József, megengedheted magadnak, hogy mint szerkesztő vállalod. Senki, ha te nem.

Ő kissé rátartian: - Hát igen. No, mondd csak.

- Itt forog egy térkép - folytattam. - A Dunántúl nyugati része bele van rajzolva Németországba.

Kissé lehűlve kérdi: - Van ilyen térkép? Láttad?

- Zilahy Lajos mutatta felháborodva a Hídnál. Hát erről írnék egy cikket. Hogy a németek hogyan működnek, lázítnak, csinálják a szerintük való fajvédelmet. Erről szeretnék írni, valóban magyar fajvédelmi szempontból, ebben az általad szerkesztett lapban.

Meglepve szopta be alsó ajkát hirtelenjében.

- Hát vannak dolgok, vannak - mondta bizonytalanul. - De tudod, mit? Írj nekem másról. Erről talán a Hídba írj, Zilahy Lajosnak.

- A Híd nem politikai lap - mondom.

Valaki benyitott most, aki, amint meglátta, mindjárt nekiesett Nyírőnek, ennek új szerkesztői minőségében.

Ezalatt alkalmam nyílik, hogy közbevessem itt, mielőtt a beszélgetést folytathatnám: a Hidat Zilahy Lajos és Kállay Miklós személyének égisze alatt (főmunkatárs Kodolányi János, Németh László, Tamási Áron volt) valójában Buday Tibor - Zilahy Lajos rokona - és József Jolán szerkesztette. Egyike volt egyelőre a „szabad", nem politikus, így akkoriban ritka fórumoknak. Volt egypár olyan hely még, ahol, mint a vadak áradáskor, meghúzódtak az írók. Egyik ilyen volt sokáig a *Pesti Hirlap* melléklete, melyet Szegi Pál szerkesztett, ez a kora haláláig derék ember, akit tönkretett a fogság, ahová a hazai háborús harcok első hevében tévedésből elhurcolták. A másik hely, ahol az írók származásra való tekintet nélkül, amíg lehetett, megjelenhettek, a *Budapesti Hirlap* irodalmi melléklete volt. Illés Endre szerkesztette, magas kultúráját csak az írói értéket néző lelkiismerettel párosítva.

Hadd említsem itt meg még e kis szünetben a Híddal kapcsolatos esetemet. Első pár számával olyan áporodott „családias" feltálalásban jelent meg, a főmunkatársak egyesei hózentrágerben, hogy ne mondjam, gatyában, Athenaeum-szerű üzletszerűséggel igyekeztek lepipálni a konkurrenciát, hogy én dühömben megtámadtam őket az *Újság*ban. A következő napon Sárközi - sötét, nehéz mosollyal és „Simonfai igazgató" aláírással - felmondást helyezett az asztalomra. Indok az volt, hogy a saját vállalatom üzletét rontom. Vettem a holmimat, és el is akartam menni azonnal, mire Sárközi visszatolt a székre, és azt mondta, várjak. Utána rövidesen egy másik levelet hozott, amelyben visszamondták a felmondást. Sárközi arra kért mindössze, hogy ne cikkezzek éppen a saját cégem ellen.

A Híd iránti különösebb rajongásomat egyébként nem növelték az olyan gesztusok sem, hogy például Nagy Lajos egyik regényét, *A három boltoskisasszony*-t közölni kezdték, aztán, néhány folytatás után, váratlanul abbahagyták. Mikor kérdeztem, miért történt ez (mert Nagy Lajos ilyesmiket már nem is kérdezett, legfeljebb keserűen legyintett), egyesek azt mondták: „nem tetszik az olvasóknak"; mások meg sejtelmesen fölfelé mutattak, értsem alatta a kormányzatot, vagy ha úgy tetszik, az Úristent.

Nyírő, befejezve az előbbi klienssel való rövid beszélgetést, megint hozzám fordult:

- A Híd nem politikai lap, mondod. Éppen azért megy majd a fenébe szegény, azt hiszem, nagyon hamar, még ha Zilahy lapja is. Nem érünk rá csak irodalmárkodni manapság. Sajnos - tette még hozzá gyorsan, és sóhajtott. - Hiszen te magad is írsz, ha ellenkező oldalról is, ilyeneket, hogy nem érünk rá irodalmárkodni csupán.

- Én nem vagyok fajvédő - mondom, elhárítandó a kétféle újságírói működést rokonítani igyekvő célzást.

- Ez a koreszme, barátom. Az eszmét kell szolgálni, ha író vagy, és nemcsak mesélni akarsz - felelte.

- Melyik az az eszme? - kérdezem. - Mert van más koreszme is, mint tudod.

- A kor eszméje a nacionalizmus. Ezé a jövő - mondta Nyírő, oly kánonian kijelentő hanggal, mintha a régi hittanár és tisztelendő úr beszélne valamilyen szószékről.

Mit szólhattam? Igyekeztem arra emlékezni, hogy mégis, ez az író az, akit szerettem; hogy az *Uz Bence* és a *Jézusfaragó ember* és a többi írójával állok szemben.

- A kor átka a nacionalizmus - feleltem most. - Ez, ami ízekre szedi a népeket, és most nemzetünket, hogy gyűlölettel forduljanak az eddig békés részecskék egymás ellen.

- Barátom, hidd el nekem, a kettő között kell választanunk. A német vagy az orosz között. Én a németeket választom - szólt Nyírő, megint az emelt papi hangon, ami derék pénzügyi-revizori külsejéhez oly kevéssé illett.

- Mi, erdélyiek, sohasem voltunk szélsőséges nacionalisták, mindig egy haladó, messze mutató nyugatot képviseltünk, akkor is, mikor Magyarország a sötétségbe süllyedt. Ma sem vagyunk azok, nézd meg, hogy az írók közül csak egynéhányat mondjak, Áprily Lajost, Bartalis Jánost, Gaál Gábort, Kovács Györgyöt, Szemlér Ferencet, Szentimrei Jenőt, Kuncz Aladárt vagy akár Tamási Áront - prédikáltam én is mostan.

Nyírő furcsán, gúnyosan elmosolyodott:

- Tamási meglehetősen korlátolt, hogy ne mondjam, buta ember.

Így mondta ki a véleményét Erdély egyik nagy fiáról, íme, a másik, egymást meg nem győző beszélgetésünk végén.

- Megmondhatom neki? - igyekeztem intim-kollegiálisabbra változtatni a búcsúzót.

- Úgyse hiszi el, annál fennhéjázóbb - és nyújtotta a kezét.

Nem egy író írói végét értem meg, aki az oktalan módon való politizálástól szellemileg megsemmisült; s olyat, aki aztán ha fizikailag húzta is még: de az emberi adottságokat és gyarlóságokat tekintetbe vevő (az őt nagyban szerepeltető cirkusz utáni) humánus idők kegyelemkenyerén. Makkai Jánost, a *Germánia új utakon* íróját a németek vitték el, ugyanoda, ahová az általa szorgalmazott zsidótörvény áldozatai kerültek, miután felocsúdva, szembefordult a nácizmus iszonyataival, Nyírő, a sopronkőhidai „nyilas parlament" tagja, Madridban halt meg. A fehér és tiszta havasok fiát, nagyszerű tollú egykori íróját, nem kísértették-e a gyötrő és otthoni emlékek a nehéz, idegen éjeken...?

KI TÁMAD MEG MÁR KIT?

Ne csudálkozzanak egyes általam elmondottakon; aminthogy ne hitetlenkedjenek, hogy józanul így kibírtuk, amiben részünk volt azokban az időkben, a harmincas évek végén s a negyvenesek elején - bár ugyanakkor azt hiszem, eléggé megviselte az a kor idegeinket és hitünket az emberekben. Az ember állapota olyan volt, mintha állandóan téboly környékezné, nem csoda aztán, ha a lelki apparátus nemegyszer fel is mondta a szolgálatot. Ha kellett, ha nem, tömni magunkat a förtelmességekkel, hogy „csak ezt és ezt még, nincs mentség, akárhogy: vedd be"! És ettünk, és közben félrefordulva hánytunk, és már az új muszájfalat jött: „Edd meg csak, fiam!" - és aztán köptünk, s újra ettünk.

Nyeltük az emberi dolgokban uralkodó gazságot és butaságot. Melyik az igazibb baj? Melyik a nagyobb? Egy idő óta mintha az „Untermensch"-ek kormányoznák a világot.

Rajzoljuk - meg se közelítő rajz - a helyzetképet. Az 1930-as évek végén vagyunk. Az első törvény éppen hogy beiktatódott, s már beiktatásra került a második. Mármint a zsidótörvény. Aztán az új sajtótörvény. A kamarák alakulása. (Hogy ne írhassanak a nem árják, s lehetőleg a renitens árja baloldaliak sem.) Majd a honvédelmi törvény, a könyvcenzúra, a járványszerű benyilasodás, a tüntető visszanémetesedések, az új és új, és most már gát nélkül uszító nyilas lapok - és kormányorgánumok, amelyek a nyilas vitorlából úgy akarják kifogni a szelet, hogy még jobban uszítanak. A kormány részéről a rokonszenvi megnyilvánulások és egyre

nagyobb deferálás a hangoskodók előtt. Bizonytalanság, rosszat várás, zűrzavar. Ez van belül. És kívül?

Hitler egy napról a másra bekebelezi Ausztriát. A nyugat morog és nézi. Aztán a müncheni egyezmény, a dicső nyugatiak átengedik Nyugat- és Dél-Csehszlovákiát a németeknek; Hitler rövidesen megszállja az egészet. Aztán az olaszok bevonulnak Albániába, majd Görögországba. A németek „győzelem"-hez segítik őket. Themisztoklesz és Miltiadesz népe germán csizma alatt.

És még? Ki támad meg kit? Várjunk csak, jön minden. Ha diák volnék, belebolondulnék, ha ezt mind megtanulni kellene. De - milyen szerencsém van, lám - én mindezt csak átéltem...

A léleknek valamilyen különös tehetsége van, amellyel álomszerűvé teszi a dolgokat; gyakran nem éljük át valójában, rá kell eszméltetni magunkat, hogy mi is van tulajdonképpen. Egy dolog irodalomban megélve gyakran jobban hat reám, mint sok való jelen.

Hogy nagy dolgok után kisebbeket mondjak: a lélek előbb említett tehetsége az is például, hogy legfeljebb szánakozó közönyt éreztem, amikor általam becsült írókat - a dolgoknak már gyalázatos mélypontján - kiplakátozva láttam akkoriban olyanokkal, akiket, nem ok nélkül, utáltam. (Mint azt a szerepet általában groteszknek találom, amikor a betű elitnek számítani illendő embereit ott látom a pódiumon illegni a tapsokért, hogy arcukat a nyilvánosság csodálatában fürösszthessék, amikor pedig az ilyenfajta csodálatban a masamódból lett mozisztár vagy derék hintáslegényből kipenderült bokszbajnok, százszorosabban részesül.)

De ha már arról beszéltem: nagyobb álomszerűség szuggesztiójára volt szükségem többek között azokban az esztendőkben, amikor a cianók, ribbentropok jöttek fővárosunkba, a két új világboldogító, a Führer és a Duce képviseletében, és közönségünk hibátlan karlendítését bámulva, kérdeztem magamban, honnan is sajátították el hazámfiai oly gyorsan és tökéletesen ezt a lendületes köszöntést? Megfigyeltem, ahogy némely lelkesedőnek - amikor a Ribbentrop pezsgőügynöki vagy Ciano szabályos borbélycégér feje az autóból felemelkedve (ahogyan nagyfőnökük szokta csinálni) megjelent - „Heil"-t kiáltozván, a gyönyörtől a nyála csorgott.

De a mindenen túli legnagyobb öndelejezésre s erőltetett félálomba süppedésre akkor volt aztán csak okom, amikor (miután fél évvel előtte Jugoszláviával „örök baráti szerződést" kötve és tömérdek éljen!-t üvöltve és áldomásitalt benyalva) megengedtük a németeknek a szabad átvonulást Jugoszláviába.

Gyarló történelemtudásom szerint, hogy erről is dadogjak - előre - valamit, Werth tábornoknak az volt az utasítása akkoriban Budapestről, hogy Hitlernek adja tudomására - éppen a nemrég kötött „örök baráti szerződés"-re való tekintettel -, hogy a németeknek nem engedik meg az átvonulást. Mire Werth tábornok, a rákövetkező rendkívüli - minden mozzanat „rendkívüli" volt akkor - minisztertanácsban bejelentette, hazaérkezve, hogy a németek már át is lépték a határt. - Mit segített már ezen a legújabb német hadmozdulatot ellenző Teleki Pál halála! A tragikus végű ember a felelősségét valóban átérző, utolsó magyar államférfiak egyike volt.

Szegény Teleki! Hallotta volna csak a német átvonulás napján a budapesti utca hangosainak lelkes bőgését! Amiközben a páncélos alakulatok vonultak lefelé végtelen sorokban a Dunaparton... A „Heil"-eket, nők elragadtatott sikítását hallotta volna; némelyik a csecsemőjét is kivitte az utcára, feltartotta magasra, hogy gyönyörködjön a „feledhetetlen" vonulásban. Bizony, szükségem volt akkor arra az üdvös - és hány következő alkalommal ilyennek bizonyult - képességre: hogy az ember, mint félig-meddig nem is valót, nézzen valami képtelent, undorítót.

Óh, messzire lökni magam,
Emésztő csillag-közi űrbe!
És onnan nézni, ami van,
Ámulva, hűlve!

De jaj, magamban hordom én,
Mint a kárhozatot, a poklot,
Ami ég e bús föld színén
S kelnék s lecsuklok.

Mert jaj, itt vagyok, itt vagyok,
Mint a gyötrelem élő képe,
Kit hamvasztón dúl száz gyilok -
És nyelve tépve.

Szememben torz kísértetek,
Fülemben megszakasztó lárma,
Vad szavaktól eszem beteg,
S tengek, utálva.

Oh, s hogy élek, s lenni tudok,
Mikor érzem, hogy nem igazság,
Istennek - (ezt nézvén, mi fog)
Még látni napját!

És ennyi iszonyt élve itt,
Lelkem, hogy semmit sem segíthet,
Nem hull, széttörve ízeig
E gyáva testet!

Oh, szakadj, ín, szűnj hirtelen,
Szív! vérem, csapj ki homlokomra,
S válaszul rá, mi van, eszem,
Koppanj, halomra!

S ne nézzem, balgán, nyögve, vak
Láncát az Ember szégyenének -
Tehetetlenül s tengve, csak
Azért, hogy éljek!

(„Vörösmarty 1850-ben”, Mérlegen)

Igen: akkor, az ilyen alkalmakkor valami jótékony fátyol ereszkedik le a gyászos disszonanciák reszkető, visszhangzó lemezére, a látottakat érzésekben tükröző lélekre. De a szem, a lelket így kímélő szem félig elraktározza az iszonyú jelenségeket, mintha félne, ha egyszerre kapja, összeroppan a lélek. Ami elhangzott, ott hullámzik a levegőben; amit látott, ott van mélyen a szemben; az első látás, ha intenzitásában meghomályosodva is, még ott kísért.

Még látom a látottakat, az akkoriakat - és látom a későbbieket! Ami még nem e visszaemlékező sorokat illető pontos jelen, hanem ami jön azután. Még látom magamban; de emlékirat szerint még csak jönni fog. Ó, emberek: és még mi minden, ami jön!

(Látom a korlátaiból kiszabadult emberbarom - „unterbarom” - tombolását az utcákon. Az - ezt csak nézni is - ökrendeztető szégyennel, tehetetlenül. Az ordítozókat, lövöldözőket, a házakból lekergetett szabad préda emberek seregét feltartott karokkal, levonulást a házakból, a menetet a nyomorult kis batyukkal, a puskatussal fejeket csapkodó csürhe garázdálkodását a

„hivatalosok” segítségével - s továbbit, még továbbit -, hiába a távolító lélek, látok mindent, ami volt.)

Nem szabad az embernek emlékiratok szerkesztésére vállalkoznia, amikben az a kor benne van. Vagy ha az író a teljességet, az olvasó veleérzését, írott élményeiben való részvételét igényli: csak olyanok értésére számítson, akik ama kort átélték. A többi számára csak többé-kevésbé hatásos „irodalom”.

(Ó, miért is fut így előre az időben e látás? Vagy talán félek, hogy ha valóban odaérek: a közvetlen élmény elveszi kifejezési erőmet?)

És valójában: nem értem, miért akartam az olvasó idegeire menni ezekkel megint - és már előre, amelyek elvégre is elmúltak. Ha pedig valami elmúlt, ha már túlélte, könnyen veszi az ember. Bár nem mindenki mentes az utólagos megrázkódtatásoktól sem; és az ilyenek talán szememre hányják, hogy előrevetítettem ennyi szörnyűséget; azt mondják, ráértem volna a maga rendjén megírni őket, akkor, amikor az emlékezésekben sorra kerülnek - s majd ott elolvassák, vagy pedig túllapoznak rajta. Vagy ha amire odaérnek, ezeket a dolgokat nem fogják találni, mert (miután csak úgy előrevillantva is, elegem van belőlük), mielőtt olvasóm túllapozna, már továbbmegyek, és meg sem írom az egészet.

De kompozicionális szempontból sem helyénvaló, hogy csak keserves dolgok szerepeljenek. Miután így van, hadd beszéljek most már a vígjátéki jelenetekről; arról, amikor engem, az események folyamatában, pár nap múlva párbajra hívtak, a (mint a jelenségek mutatták!) szabályokba írott „magyar lovagias becsület” előírásai szerint.

Volt egy *Magyar Élet* nevű folyóirat, a szerkesztője ifj. Fitos Vilmos és Gombos Gyula. (Volt egy ilyen nevű könyvkiadó is, de lényegében becsületesebb, józanabb.) Ez a programjában turánkodó, fajvédő és a „legégetőbb szükséges magyar reformok”, például az első és második zsidótörvény megszavazásakor már a „numerus nullus”-t követelő lap stílusának megfelelő hangon támadott meg „a büszke magyar fajta türelmét próbára tevő”, Pesti Naplóban megjelent cikkem miatt, amit én Maróti-Meisler Károllyal és a Turullal kapcsolatban írtam, és amely cikkről egyébként, idézve is belőle, már az előbbiekben beszéltem.

A Magyar Élet támadására, amelyet cikkemre kaptam, olyan hangon válaszoltam, ami „az ő hangjukat is felülmúlta; vagyis a kor stílusában túlteljesítettem” őket. Ez annyira meglepte ifj. Fitos Vilmost és Turul-beli vezérkedő társait, hogy két rendkívül ékes nevű „vitéz” aláírásával ellátott levélben „provokáltatott”, ahogy ezt félelmetes úri formában mondani szokták.

Megkapom a levelet. Éppen odaát volt dolgom, Sárköziék osztályán; megyek az épületet összekötő folyosón át, Vajda Endrével, mutatom a kihívást; Sárközi és Erényi éppen együtt vannak. Sárközi nézi, ide-oda ingatja fejét, aztán azt mondja:

- Barátom, ez nem tréfadolog.

Erényi András is nézi, arca vészjósló kifejezést ölt: - Ez vérre megy - jelenti ki aztán.

Vajda a két vitéz aláírását silabizálja. - Gyönyörű két név - mondja. - Mind a kettő derék sváb fajvédő - teszi hozzá. - Hát leszek a segéded - mondja elszánt, vidám hangon.

- S honnan tudod, hogy válaszolok erre az izére? - kérdem.

- Az van a levélben, hogy ha nem reagálsz, a hadtestnek jelentik, becsületügyi eljárás miatt.

- Azok már megtették a magukét - mondom -, amikor lefokoztak, mert a vörös hadseregbeli szolgálattal (a Székely Hadosztályban!) „kompromittáltam” magam. No, csak bízzátok rám - dugom be a levelet a zsebembe.

Akkoriban sokat filozofálgattam Mátrai Lászlóval, kitűnő barátommal, evvel a köpcös, erős, bölcsen ironikus, másokat játékosan heccelő, aztán rajtuk halk-gunyorosan mosolygó emberrel. Ott üldögéltünk sokszor az Athenaeum melletti Sörszanatóriumban vagy a másik közeli eszpresszóban. Én összes filozófusaimat pakolgattam ki neki - még a port is letörölve a polcról -, őt a vidámabb kalandok érdekelték; akár hiszik, akár nem, ő is éppen annyi évvel volt akkor fiatalabb, amennyivel én.

Részt is vettünk néhány, nem éppen tudományos jellegű kirándulásban, de tekintve az azóta elfutott jó fél emberöltőt, nem kell azt elhallgatni hozzátartozóink miatt már. Akkortájt nemrégiben kapott Baumgarten-díjat; nagyon becsülte őt Babits; valamivel később ő volt az Athenaeum Nagylexikon főszerkesztője, de közel kétévi munkánkat nagy részben elvitte a bomba. Közbejött az ostrom is, és sok minden megváltozott.

Mondom Mátrainak, miközben kávénkat iszogatjuk:

- Párbajozom. Nem akarsz segédem lenni? A másik Vajda Endre lesz.

- Megbolondultatok, Szepi? - néz rám vizsgálódva, de érdeklődően. - Megmondtam, ugye, hogy meggyűlik a bajod egyszer még ezek miatt a nyavalyás nők miatt.

- Nem a nők miatt - mondom én. - A cikkeim miatt.

- Eh! - legyint, arcán egyszerre kialudt érdeklődéssel. - Cikk miatt? Bolondság!

Elmondom neki a körülményeket, históriámat a *Magyar Élettel* kapcsolatban. Legironikusabb arcformáját ölti fel.

- A Magyar Élet? Szép kis társaság! Tudod, mit? Igyál meg két fröccsöt, esetleg hármat. Aztán, ami eszedbe jut, tedd papírra, és küldd el nekik.

Ittam is, nem is szódával, de tisztán. Aztán megírtam a levelet a két „vitéz”-nek. Nagyon jókat írhattam, mert levelem teljesen válasz nélkül maradt.

Ezt a láthatóan bevált módszert egyébként ajánlom másoknak is, akiken - esetleg, bár ez már nem divat - lovagi becsületüket reklamálják hangzatos nevű pernahajderek; a párbaj vállalt istenítélete helyett - amelyre még olyan kitűnő emberek is képesek voltak, mint Hatvany és Osvát. Bár ismerünk másféle „becsületmentést” is az irodalomban; amikor, éppen a szóban forgó időben, Bibó Lajos agyba-főbe verte Kárpáti Aurélt az Újságíró Otthonban, mert az darabját lerántotta. - Mondom, sok módja van az elégtételadásnak; de még egyszer visszatérve rá, én az általam követett eljárást ajánlom.

Miután a Vitézi Szék két zengzetes nevű s a kihívást aláíró tagját válaszomban a tőlem telhető módon igyekeztem becsületében megsérteni, s ők elkönyvelvén, s valljuk meg, ami a legegyszerűbb, hogy ezek szerint nyilván nem vagyok „lovag”, megnyugodtak: - én másfelé nézhettem a zajló harctereken.

A parlamentben és a felsőházban akkoriban zajlott le a második zsidótörvény tárgyalása; arról volt szó, hogy legalább azokat a hadirokkant zsidókat mentesítsék a zsidótörvény hatálya alól, akik a legnagyobb katonai kitüntetéseket nyerték a világháborúban. Az ülésről való impresszióm igyekeztem kifejezni egy cikkemben:

> „Ha volna nagyságérzék ebben a szomorú, csak a nagyság elgázolására, kisstílű érdek-harcokra és máshol röstellt rosszindulatokat szabadjára engedésben valóban rendkívüli korban, a lélek őszinte döbbenetével, a primitív rosszakarat magához térő hökkenésével kellene mindenkinek egy kép igézetére rámerednie... Nem, soha nem lehet elfelejteni azt a képet, ahogy egynéhány, frontot sohasem látott, finom, ápolt, okos életvezetésű fiatalember a „hiteles” érvek és „tapasztalatok” sorával igyekezett lejelentéktelenníteni

egy csomó frontharcos érdemeit, hogy minél több vérét hullatott nyomorék embertől elvehessék a szegény haza ígért háláját, a falat kenyeret: és akkor egyszerre, mint vádoló fantomok néma serege, mint egy lehazudott érdem testet öltött képe, megjelent a parlamenti karzaton a zsidó frontharcosok gyönyörűen dekorált csapata! Akinek van még embersége a hatalmas helyzetek, rendkívüli kontrasztok iránt, az belemered a shakespeare-i képbe, és elnémul. És az tudja, hogy a két rész közül melyik: a világháború zordon, csonka hőseinek - vagy ezek golyóktól, szuronyoktól nyomorék testét most még az éhínség fogával is szétmaratni óhajtó finom úriembereknek tábora-e az, amelyiknek erkölcsi és isteni jogon való fölénye van a másik felett? Mert a születés nem érdem, uraim, a nemzet, a maga történelmi magaslatán álló közösség csak egy érdemet ismer: az érte való cselekvés és kockázat érdemét.

Zsidó hősök a parlamentben, mögöttetek fölárnyaló hősi halottak élén, szerteszét a világ táján messze sírokban: ti némaságotokban az igazi nemzethez és magyarsághoz minden értetek szóló szavunknál is szebben beszéltetek." („Halottak élén", 1939. márc. 23. Pesti Napló)

Postafordultával alá nem írt förmedvény jelent meg ellenem a Magyar Életben, és postán ajánlott levél érkezett címemre megint. A levelet 200 (kettőszáz) turulista írta alá, köztük pár „dominus". Mind a kétszáz aláírás egy-egy párbajra való kihívást jelentett. Mit csinál ilyenkor egy - lassan az egész környező világgal szemben álló - költő, Uramisten? Kétszáz vérszomjas, nagy részben Hitler-bajuszos fiatalemberrel, akik közt, mondom, még dominusok is vannak! Ennyivel mégsem tudok párbajozni, de miután a jelek szerint úgy érzik, hogy megsértettem őket, mert megírtam a valót, gondoltam, még jobban megsértem, mikor már úgyis mindegy. Legfeljebb még újabb tömegek csatlakoznak a kihíváshoz, még újabb dominusokkal.

Írtam hát egy válaszcikket, az előbbihez hasonló címmel.

Az *Új Magyarságban* ugyanakkor megjelent egy - szintén névtelen - cikk, mely a gyönyörűen dekorált hadirokkantaknak ama - valóban csak a kitüntetéseikkel némán tüntető - parlamentben való megjelenésével foglalkozott. Persze, lebecsmérlő jelzők kíséretében. A hadirokkant, lebecsmérelt tisztek nevében Bienenstock Fülöp, Mária Terézia rendes százados írt nekem, hogy a Turul részéről való kihívást, amelyről cikkemből értesültek, testületileg a magukénak tekintik, ugyanezt a Turulnak is a tudtára adták. Ugyanakkor Bienenstock Fülöp levelet küldött az Új Magyarságnak, és felszólította, hogy a róluk szóló cikk írója nevezze meg magát, a lepocsékolt hadirokkant tiszteknek való elégtételadás céljából.

(A Mária Terézia rendes százados fél szemmel jött meg a háborúból, de fél szemmel is lehet lőni, mondta, tiszttársaival együtt. Egyébként félelmetes bajvívó hírében állott.)

Ami a Turult illeti, a hadirokkantaknak a kihívás vállalásával kapcsolatos levele válasz nélkül maradt. Az Új Magyarság névtelen cikkírója ugyanakkor „helyesbíteni" próbálgatta a gyalázkodó szöveget. Gépelési hiba is belecsúszott és miegymás - írta az ide-oda toporgó glosszában. Bienenstock, a félszemű oroszlán azonban a nevet követelte, és a kellő elégtételt vagy a pisztolyt, melyben pokoli mester volt. A sajtó - még a nyilas is - széltiben foglalkozott az üggyel, fedezték, vagy rángatták kifelé odújából a gyáva névtelent: akiről a végén kiderült, hogy nem más, mint az Új Magyarság főszerkesztője maga, Milotay István.

A dolog vége az lett, hogy a főszerkesztő bocsánatot kért Bienenstocktól és a tisztektől. Ami az én ügyemet illeti a kétszáztól való kihívással, mondtam a csonka vitézeknek, zárják le magukat illetően a dolgot, a Milotay bocsánatkérésével. Én majd beosztom magamnak azt a kétszázat; de miután a turulosok nem ugrottak, hogy kezdhetjük már, én sem ugráltam. A Magyar Életnek mindenesetre egy pert kerítettem a nyakába, és miután ügyvédje bárhogy is erőlködött, nem tudta tényszerűen bebizonyítani, hogy „zsidóbérenc" vagyok, rágalmazás címén pénzbírsággal is sújtották.

MEGLEPETÉS MINDENFELŐL

Ha az élet folyását valamilyen szellemi kompozíció formájában képzelnénk el: azt kellene mondanunk, az élet rossz író, zagyva és érthetetlen. Dolgokat egymás mellé rak, anélkül hogy a menetben egyik fejlesztené a másikat, aztán meg egyszerre több drámai csomópontot teremt, amikor elég volna egy is. A sokszor tanácstalan visszaemlékezőt megborzasztja a dolgok, az élet szerkesztetlensége és a gond, hogyan lehet mindebből valami logikusat összehozni, holmi adat- és eseménytár helyett.

Mi emlékezők, szem-, fül-, észtanúk, kik az élő könyvet, a történéseket olvastuk, vagyis megéltük, nem győztünk és győzünk ámulni az ellentmondásokon és az idő másnapján a nem úgy várt történéseken. De hát nem ámulunk-e gyakran még a saját cselekedeteinken is, amikor a leglogikusabban várható, saját magunk által előre elgondolt tetteink ellentmondanak aztán saját elképzeléseinknek? Mintha egy belső parancsoló, mélyebben látó - nyilván - szükségszerűség a magunk által nem várt dolgokat cselekedtetné velünk.

S még egy mentegetőzés, mielőtt írásomban továbbmennék. Nem azoknak a napoknak történetét szándékozom megírni (hiszen ez benne van - a vele járó elég sok naivsággal - az iskoláskönyvekben is): de mint már említettem valahol, ha azokról a napokról emlékezem, akármilyen szempontból nézve is a dolgokat, nem írhatok úgy mégsem, hogy történelmet ne írjak.

Mert a történelem eközben ugyancsak zajlik. A német-lengyel kérdésben a Hitlertől egyre élezett válság a tetőponton áll. 1939. augusztus utolsó napjaiban az angol, francia miniszterelnök, Roosevelt, Amerika elnöke és a pápa üzenetet küld - ismételten - Hitlerhez, hogy járuljon hozzá az erre készséges Lengyelországgal való egyezséghez. Hitler nem is válaszol. A világ várakozva szorong: mi lesz?

Hogy személyekre vigyem át az általánosságokról végre a szót: ott ültem Nagy Lajossal, a *Kiskunhalom*, a falukutatás dolgaiban alapvetően jelentős remekmű írójával a Bucsinszky kávéházban; ahová annak idején szegény József Attila szokott besietni, hogy délelőtt tizenegyre ott legyen, mert csak addig szolgálták fel a „Bucsinszky-reggelit", a kávéjával, vajjal, mi a legtöbbször ebédje is volt. Mintha megbeszéltük volna, odajött - jóformán, ahogy beléptem Bálint György és Szántó Rudolf, a külpolitikus szerkesztő, és néhány lépéssel utánuk Majthényi György, az *Aranymálinkó* szerzője, egy kávéra.

Szántó, a klasszikus arcvágású, fölényesen derűs és a világ ügyeiben imponáló módon tájékozott újságíró, a beavatott módján - mint szokta, ha körülötte kis csoport keletkezett (és ahol ő megjelent, az keletkezett) - ott ült most a márványasztalnál, de ezúttal olyan arccal, mely hasonlított egy papírlaphoz, amelyen számjegyek voltak szépen rendben, félig megoldott feladatként, aztán a számoló rájött egy, az egész számrendszert összebonyolító rejtélyes hibára, és egyszerre áthúzta az egészet. Olyan zavart arccal ült ott Szántó, a Pesti Napló tudós segédszerkesztője; aztán pillanatnyi hallgatás után odafordult Majthényihoz, aki költő létére amolyan hókuszpókuszos *tenyérjósló* ember hírében állott. A kinyitott markokból jósolgatta a jövőt, könyvet is írt erről a „tudományról". (Vajon saját jövőjét látta-e?)

- Nos, tisztelt jósda, mondja meg most már, hogy mi lesz? - nyújtotta a tenyerét Szántó Rudolf, a kézbarázdáknak a csillagzatokkal összefüggő rejtelmeiben tudós Majthényinak.

Nagy Lajos - ez a még legvilágosabb valóságra is szkeptikus ember - szokása szerint, mint amikor valami előre jól megrágott dolgot akart mondani, egy pillanatra a száját összecsücsörítve, de tréfássá oldott kifejezéssel a szemében, szintén tenyerét nyújtotta:

- Előbb nekem, Pythia! Ez sürgősebb, és nem politika.

- Na, halljuk - szólt Szántó, kezét visszahúzva.

- Van-e pénz, ha most odamegyek, az IGÉ-ben? Elcsípem-e ott Kodolányit? - folytatta Nagy Lajos. Majthényinak mint titkárfélének, némi kapcsolata volt akkoriban az IGÉ-vel.

- Az nem az istenekhez tartozik; a politika az ördög tudománya - szólt oda Nagy Lajos előbbi szavaira utalva Bálint György, szemüvegét lekapva, úgy nézve egy pillanatra a levegőbe.

- Pénzt látok a markodban, Lajos. Add csak ide még, hadd nézzem meg jobban. Egy sarokban ott látom a mérges Kodolányit is, éppen felém rázza a botját.

Mint a *Visszapillantó tükör*-ben írja Kodolányi János, Majthényi nem éppen harmonikus körülmények között került össze az IGÉ-vel.

- Könnyű neked jót jósolni, Lajos. Pénz van a bőröd alatt is - szólt Szántó, újból odanyújtva most Majthényinak a tenyerét.

- Egy egész könyvesboltot nyitsz a tavalyi Baumgartenedből.

Lajos, a nagy lekicsinylő, olyanfajta arckifejezését öltötte fel, amellyel - mélyen alatta járván, mint rendszerint, legszerényebb elképzelt lehetőségeinek is - már önmagát is fumigálta.

- Hogyne volna pénzem - szólt, még az erről való szót is lefitymáló hangon. - Éppen az előbb kértem Goda Gábortól két pengőt az utcán, hogy ide bejöhessek. Ami a Baumgartent illeti, mikor megkaptam, akkor se volt pénzem.

Elhihetik neki a kedves olvasók. És csak az igazság kedvéért írom ide, isten ments, hogy egy derék és - nyilván a sok szükség indokolta - okos beosztású asszonyt megszóljak; ugyanis amikor Szegedi Borisnál, Nagy Lajos özvegyénél voltam látogatóban egyik barátnőjével, Donászy Magdával, a gyermekversíróval, maga az asszony beszélte el nekünk, hogy a Kossuth-díjból egy hétre húsz forintot adott annak idején Lajosnak zsebpénzül. Mert gondos, előretekintő háziasszony volt Szegedi Boris, és a szükséges takarékosságtól függetlenül, a kis zsebpénzt különben úgy hangoztatta, mint a férjekkel szemben bölcs magatartást. Csak azért mondom el mindezt, hogy ne hagyjuk Nagy Lajost e pillanatban itt a Bucsinszkyban holmi hatás kedvéért rögtönzött hazugság látszatában. Ami pedig a könyvesboltot illeti, elképzelhető, hogyan hozta össze, micsoda kölcsön meg ravaszdi műveletekkel a remek asszony és írótárs! Amilyen társ elkelt bizony a napi realitásokban - valljuk meg - félszeg ember mellett.

- No de mi lesz az én jóslásommal? - nyújtotta oda Szántó Majthényinak a tenyerét immár harmadszor, s két erélyes hörpintéssel lelöttyintve kávéját, az eredményt várta. Mintha az egész világhelyzet valami fantasztikus odarögződéssel és bűvöléssel ott lett volna a markában, önkéntelenül mind odanéztünk.

- No, ezt még megvárom - csücsörítette a száját Nagy Lajos, és összehúzva a szemét, nézett ő is a nyitott szerkesztői tenyérbe. Majthényi az elébe rakott tenyeret feszítgette, nyomogatta hüvelykjével, miközben Szántó szeme kint kalandozott az ablakon át az utcán. E pillanatban három rikkancs is szaladt ott eszeveszetten, nagy rakás Az Esttel a hóna alatt.

- Az életvonal gyönyörű - mondta most Majthényi, láthatóan önmagával is megelégedetten, s a továbbiakért mélyedve Szántó tenyerébe. - Egyenletes, harmonikus pálya. S a jövő, amit látok ebből, nem rossz; külpolitikusnál benne van ez is a tenyérben.

- Hogy a németeket nem várt meglepetés éri keletről - szólt bele Nagy Lajos (miközben lapja, a Nagy Lajos *Különvéleménye* az asztalra csúszott ki belső zsebéből), mint aki egy elhangzott kétszerkettőre négyet mond.

- Ühüm! - szólt bele most Bálint György, s az újságos által az asztalra tett Az Estbe nézve, hirtelen pislogni kezdett, mint akinek valami rovar ment a szemébe.

- No mondd csak, Lajos, mondd csak - folytatta aztán Bálint, és Az Estet letette oda, kinyitva, a Nagy Lajos Különvéleménye és Szántó orra elé.

Majthényi most az előtte kinyitott lapba pillant:

- Németország megnemtámadási szerződést kötött a szovjettel - olvassa lassan.

- Ezt is az én tenyeremből olvasod? Ez benne volt? Ha tudtam volna - mondja Szántó, látható meglepetéssel, aztán gyorsan összeszedve szokott fölényét és egy pillanatra elrebbent humorát.

- Szerintem ez meglepetés - mondja Nagy Lajos.

- Nekem nem - mondja Bálint György szokásos fanyar, csöndes mosolyával. - A politikában nincs meglepetés. Csak az, ha kiszámítható: de akkor a másik is kiszámíthatja a lépést. A váratlan lóugrások teszik a nagypolitikát. Ezt pedig most ketten játsszák.

- Hát azt hiszitek, én nem így gondoltam? De Az Est megelőzött. Megelőztük (a három Est-lap egy műhelyben készült) saját magunk gondolatát! - gyűrögette helyre a tenyerét Szántó.

- Ne gyűrd túl nagyon. Vigyázz, azért benne van a szép, hosszú életvonal - aggoskodott színlelt komolysággal és a meglepetés után már régi nyugalmával Nagy Lajos.

(A „gyönyörű életvonal" ott maradt a tenyérben... Nem tudom viszont, milyen életvonalat jósolt saját magának a Majthényi tenyere, de nem sok idő múlva öngyilkos lett. Szántó pedig ott veszett Ukrajnában.)

- Ugyanakkor az is igaz - „magyarázta a bizonyítványt" Szántó -, hogy annyira hozzászoktunk a kiszámíthatatlan kereséséhez, hogy nem látjuk meg már azt sem, ami kiszámítható. Mert mi volt tulajdonképpen kiszámíthatóbb ennél? - folytatta, és nézte Az Estben a képet, ahol a két államférfi kezel egymással: Molotov és Ribbentrop.

- Megyek most már, mert még Kodolányi is kifut a markomból - kapta magát össze Nagy Lajos, és kifelé indult. - Csak jól szorítsd a markodat, még ott van - biztatta a kissé csüggedt jóshevű Majthényi Nagy Lajost, miközben a felabajgatott és meglehetősen izgatott társaság fizetett, és kifelé lépegetett, a Pesti Napló irányába tartva, amely fölött már megkongatták a halálharangot.

Nem sok idő múlva ketten jöttek búcsúzni az Athenaeumba hozzánk mint behívottak: Bálint György és Szántó Rudolf. Egyik is, másik is - mutatott légyen az „életvonal" akármit, egy bizonyos -: a korai halált hordta a markában.

Önök, késői olvasók, talán hitetlenkedve kérdezik: lehetséges-e, hogy „beavatott" sajtóemberek, ami történt, előre nem tudták? Mint látjuk: lehetséges. Olyan - minden percben mindent kockán forgató idők voltak azok, amikor valóban minden perc hozhatott új meglepetést. Kérdezzék csak meg az egykori tanúkat, a kortársakat. (Már akik élnek még.)

A nagy formátumú és mindentudó újságíró, tévedhetetlenségében, avval az imént rögzített alkalommal, mint jóformán mindannyian, az akkori (és nyilván úgy szükségszerű) történések menetében, ahogyan a példa mutatja, és mint ama napokban sokunk példája mutatta, nem látott...

„A FÖLD SZÍVE ŐRÜLTEN DOBOG"

Az utcasarkokat, járdák széleit, kiszögelléseit már szaporán jelölgették a messze világító fehérrel az elsötétítések elé; a légvédelmi gyakorlatok lázas ütemben folytak. Akkori napjaim, ahogy visszaérezni próbálom, egy válságérzés állandóságában folynak össze. Tulajdonképpen alig érthető, hogyan is bír el annyi feszültséget az emberi természet. Íme, egy vers, amit akkor írtam, abban a hangulatban:

Nagy nyár és rekkenő idők; minden azon van,
Hogy lelkedet szétoldja. Ma minden ízed
Megfeszítve erőlteted, a bomlást
Megfogni. Lázas, vérdermesztő és bolond
Napok: a megállott hőben emésztő hírek
És minden perced rémekkel teli
Nyargal. Hogy lehelsz még: Isten ajándéka s a holnap:
Álom. Mint bírjuk még, hogy az idők kísértetei így
Kínoznak - s nem áll meg túlfeszült és őrült
Szívünkben a lüktetés: és az élet, a testnek
Érzékeny vendége nem rebben ki, riadva
Ennyi iszonytól, mondván: nem bírom tovább!

(„Nagy nyár”, Összes versek)

Hiszem, kedvezőtlen hőmérséklet-változásra rögtön különféle hurutokkal reagálunk fizikailag, nem beszélve a rosszabb esetekről - és ugyanakkor belső természetünk tartja, bírja a lelki, szellemi iszonyatok végleteit, anélkül hogy megbomlana. Lelkünk nyilván erősebb, mint testi mivoltunk. Azért nem ítélhetők el az olykor még „titánok”-nál is tapasztalható „gyáva” összeroppanások; mert az anyagtalan, tehát késsel nem metélhető lélek ellen tud állni még, mikor az anyag esendőségének kitett test megtörik. Az ilyesmikről vitatkozhatnak a pszichológusok; én ezeket tapasztaltam.

Katona Jenő, a katolikus *Korunk Szava* szerkesztője, akinek lapja (és vele egy sereg volt munkatárssal való kapcsolata) a nehezedő időkkel párhuzamosan egyre radikálisabb baloldali nézetei miatt megszűnt, e vérbeli újságíró és tág politikai látókörű európai vigasztalan helyzetképet rajzolt. Azt újságolta, hogy a nyugati követségek lázasan pakolnak, a jóformán minden percben kirobbanható események miatt. A danzigi kérdés csak alibi Hitlernek - mondta az antihitlerista szerkesztő, aki nézetei miatt börtönt is ült aztán -, hogy látszólag jogosan kirobbantsa a mindenáron akart háborút. Páncélos hadosztályai már mozgásban vannak, repülői készenlétben állnak; hatalmi elvakultságában - s a nyugati hatalmak eddigi tehetetlensége után jogosan - azt képzeli, hogy a nyugatiaktól mindent tehet. Egy angol íróvá lett budapesti nagyiparos család fiának, Polnay Péternek, aki látogatóba jött haza, a követségen azt ajánlották, hogy hagyja el az országot minél előbb.

Másnap... De nehéz volna visszagondolni, mivel töltött el az ember egy ilyen másnapot. S elvégre az ember akármit csinál, és ha semmit sem, dolgoznak a vérerek, idegei, egész szervi rendszerei; az ember, ha tesz vagy nem tesz valamit: van, és ez sokszor tett már magában is. S az órák eltelnek, s akkor megint járműben találod magad, és aztán otthon. Nem tudom, mit csináltam azon a délelőttön, 1939. szeptember elsején, dátum szerint. Mert, ha a dátumok így messziről összemosódnak, is, ezt az egyet el nem felejtem.

Ott laktam a Gábor Áron utca 43. alatt, elég magasan a Rózsadombon. Lelépek az 5-ös autóbuszról, s megindulok fölfelé a hegyen. Kétoldalt az összes házakból a nyitott ablakokon át szólnak a rádiók. Nem is csak szólnak: bömbölnek. Mintha minden csendre vonatkozó intézkedéstől, minden melléktekintettől függetlenül egyszerre, maguktól és hirtelen, mintegy élő magatudattal, mint valamennyi megelevenült hírnök, a rendkívüli idők, események közhírré adója, harsogta volna mind szomorú, páratlan szenzációját:

Kitört a világháború!

Mintha azt mondta volna még - vagy a hírrel rokon tartalmú hang bennem, arra, amit kétoldalt a nyitott rádiók mondanak -, mintha azt mondta volna mind:

- Ti, kik itt az utcán cseteltek-botoltok e pillanatban, álljon meg ki-ki e percben ott, ahol van, és hallgassa meg, amit a hírek mondanak még:

„A németek bevonultak Lengyelországba! Német légitámadás Varsó ellen! Anglia hadat üzent Németországnak!”

Mentem ott az úton fölfelé lassan, s közben néha visszafelé is lépve, hogy még egyszer halljam, jól hallok-e, nem tévedek-e.

„Megelőző szovjet intézkedések. A szovjet csapatok átlépték a lengyel határt!”

Fölmegyek egészen a lakásomig, a Bimbó út sarkáig, aztán visszafordulok, megyek visszafelé, nem megyek be, nem akarok még egyedül lenni otthon. Kell ahhoz, ami van, és amit hallok, a körülöttem szintén kábulva botladozó többi embertárs itt kint, a körülvevő világ tág lélegzete, különben nem bírnám a belső szorítást és ezt az egészet. Még egyszer lemegyek egészen a Pasaréti útig, onnan aztán vissza. A lázas hírmondók, a rádiók még folyton teljes erővel szólnak.

„Legújabb hírek. Franciaország hadat üzent Németországnak!”

Az egész olyan volt, mintha óriási erejű két kar vállamnál rám nehezedve földre nyomott volna. Úgy éreztem, összeroskadok. Vánszorogva érkeztem haza.

Aki ezt most olvassa, talán úgy érzi, sok ebben a líra. Talán úgy érzi. Mert az ember egyik végzete, hogy a rettenetes eseményeket az utánad jövők - akik pedig az újabb rosszakat csak az előbbiekből okulva kerülhetnék el (ha átélő, te megírtad): azt mondván, líra ez! - nem érzik át. Az ember sohasem tanul.

Mi ebben a titok? Hogy a még élő vagy írott példákkal a hátunk megett, újból és újból ugyanabba a szakadékba zuhanunk? A rejtélyes „metafizika” ez talán, mely azt akarja - az a nevelő Valaki vagy Valami -, hogy az iszonyú iskolákból tanuljunk, és ne példák után, de közvetlenül?

Délután kimentem, mintegy automatikusan és tehetetlenül, szokásos sétahelyemre, a zugligeti erdőbe, oda, ahol a nyáron - egy fatönkön ülve egy fatörzshöz beszéltem: mondván, hogy annyit ér az is, ha az intéző hatalmasokhoz beszélek. Akkor még csak a sajtókamarák létrehozása ellen írtam...

„- Beszélj csak (írtam ott cikkemben) - szólt az öreg forradásos fa -, ne nézd, hogy mi nem vagyunk emberek, szólj csak; aki közöttük, mint az előbb hallottam tőled, ránk való utalásodat idézvén, eddig, úgyis mintha a fáknak beszéltél volna. Vegyük úgy, nem vagyunk sértődékenyek; ám sok mindent meghallunk mi; és akik az ember annyi hiú jelszavát és harcait éltük lábainknál, megértheted, ha már nem figyelünk oda mindenre komolyan. De téged, aki amolyan fél növény vagy és fél állat, és ami még azon felül benned, rokon az elemekkel, mindig szívesen hallgattunk addig is, míg megtérsz avarjainkra örökre, betegen, valamelyik zűrzavaros őszben. Ne zavarjon hát, ha ilyen szokatlan hallgatók közé szórod a szavakat; mondd hát, mi van a világban, mi van a világban?...”

„- Idegen vagyok már az emberek között - mondtam én kissé megrökönyödötten -, és mégis harcot hordok értük, érthetetlen őrületből; most (nincs nagyobb bajuk) a »kamarák«-ról volt éppen szó; azt suttogtam magamban keserűen, és hogy kár e dolgokkal már foglalkoznom; minek a jó szó ebben az országban, ahol egy idő óta a megszállottság uralkodik; ki érti meg már, hogy igazságtalanság, ami szerte történik, amikor azok is, kiken végigtipor, úgy fogják fel, mint az idők szükséges parancsát. Elmúlt a szenvedésnek őszinte emberi pátosza; mintha a pusztulást nem is élők idéznék

elő, és nem ők tudnák elállítani; nem sajnálom már az embereket. Ezért az országért, úgy magában, ám szenved a szívem; olyan értetlenül áll a világ vadonjában, mint én az emberek között; de minek írok, mit akarok én, amikor senki se hallgat?...”

„- Igen, nehéz ügy nyilván ezekkel a kamarákkal - szólt az öreg forradásos fa, kissé bizonytalanul. - De jól ismerem a költőket, az a fontos, hogy megírják és felolvassák valakinek a bajukat, és megkönnyül a szívük. Tépj le ágamról egypár levelet, és írd meg azt a dolgot, és olvasd fel nekünk.”

- Szabadság? Törvény? Háború van! Háború! - motyogtam. - Ez az új törvény immár, húsz év után megint. A legalaposabb, a másikat (a tegnapi társból, barátból, talán asztalodnál szívesen látott vendégből parancsra egyszerre ellenséggé tett másikat) minél sikeresebben elsöprő törvényesített gyilkolás.

Szép nyárvég volt, sárga, gyönyörű, a szokásosan százszínű, és én ültem ott némán, és kérdeztem magamban:

Most már mi lesz? Benne vagyunk valamiben, aminek során elgondolhatatlan, hogy még mi következik. Eddig akárhogy, akármi történt vagy csinálódott, még mindig valamilyen kéz, elmétől függő belátás, vitatkozó ész, akármi, de ember tartotta a dolgokat. Most elme, belátás, észbeli meggyőzési lehetőség, millió esztendők fokozatosan második természetté vált emberi, még emberi gátlása után feladta magát, és átadta az uralmat, a döntést az elemeknek, s az eldöntendők dolgában kiiktatva az észt, odadobta a pálcát az istenítéletnek.

„Az egész olyan, mint valami torz álom - írtam akkori cikkemben -, szemünket dörzsöljük, és nem bírunk belőle kilábolni. Állandó émelynek állapota, ismeretlen lázé, mint valami rettenetes, furcsa hajóutazáson. Elindultunk; hogy hová érkezünk, az a tudója, aki úr minden hajók és örvények fölött...”

„Olyan gyenge sajtót kell csinálni az eseményeknek, amilyent lehet. Nyugodt szűkszavú tompasággal kell tárgyalni az embertestvérek összecsapását, ahogy a tisztes polgár magáról megfeledkezett rokonának gyászesetéről beszél. Ami itt ma történik, azon kissé mindnyájunknak szégyellnünk kell magunkat. Emberek vagyunk, a természet öntudata, az állatok urai. Az oroszlán meg a tigris nem megy egymásnak neki; a legoktalanabb állat csak ha éhes, öl. Minden okunk megvan arra, hogy kisbetűkkel írjuk emberiességben apró bajaink nagy szenzációit. Agyonhallgatni legjobb volna, ha nem indokolná leírásukat a részvét kíváncsisága, és a véres tettekben való némi bűnös gyönyörködés mellett valami kis okultató és az erőszakot megutáltató szándék...”

„Kis címbetűkkel kell írni, igen, szűken, szorosan kell elmondani, ami történt, és beszéljünk halkan, zavartan, mint akiket szomorú csínytevésen ért rajta megint a vizsgálat, íme, gyengék voltunk, megint beleestünk a vérbe, gyalázatba, nincs, aki hibás ne volna. Mondjuk el úgy az eseményeket, mintha gyónnánk, és aztán írjuk oda: Úristen, bocsásd meg a bűnünket. És ne irts ki a föld színéről most az egyszer még, bár megérdemelnénk, mert ez után az iskola után, amit rettenetes gonoszságaink rémségei zúdítnak reánk, lehetetlen, hogy már más utat ne kövessünk...”

„Béke, művelődés, nemzetek versenye a szellemben, szabadság, igazság, a sötétség és butaság örökre való száműzése: szép álom, tartsd a lelkét a jónak addig, míg a ma lidérces rettenete elmúlik. Örök ideálok, ember igazi jogcíme az élethez: hinnünk kell bennetek. Most jobban, mint valaha.” („A Föld szíve őrülten dobog”, 1939. szept. 10. Pesti Napló.)

A KÁOSZ MÉLYÉN

Döng a vert föld, lebillennek az almák,
Sárgán s rőten elfekszenek a fűben;
A nagy fa szárnyra dobja kósza lombját,
Vad madarak iramodnak az űrben.
Testén túl ugrik sok lélek a földön
S itthagyja hamvát, mint lehányt szégyenjelt,
Mint ruhát a rab, hogy törve a börtön,
S csak vad, rossz condrái várják a reggelt.

Iramlik a szárnyas, szárnyal az ember,
A világnak ős, büszke fája reszket -
Tán ember s lomb lehull az új hideggel,
S a Káosz ölén visszaáll a Kezdet.
Új embert és új világot idézni,
Süvölt az Isten törlő számadása:
Világ-szeptember! Roggyan, ami régi,
Isten-eszközként egymást dúlva ássa.

Véres, glóriás őszi Szavak kifúlva,
Mint szűk trombiták rettentő tüdőre,
S a szem kifordulva és visszahullva
Néz: s mint aki rémálomtól gyötörve,
Sikolt az élő, ámul, szóba fogna -
Aztán legyint és elzuhanva hallgat,
S mérhetetlen sebére gúnyt ragyogva
Bús, vad, szép nap esőz, lágy őszi illat.

(„Világ-szeptember”, Összes versek)

De hogyan mozgott az örök iránytű: a költészet és irodalom? Az élethajó ilyen mérvű, a gyengébbekre őrjítően, a keményebb kötésűekre egyszerűen csak émelyítően ható himbálásában mit csináltunk, hogyan csináltuk, mi írók?

Eddig folyton a politika bakugrásait követtem, és nem irodalomtörténetet írok, az is bizonyos. Azonban szeretném összességében, amennyiben lehetséges egy ilyen szövevényes kornál: jelezni, éreztetni, mi történt minden oldalon; és így hát ne maradjon félrecsúszott mostohagyerekként az irodalom sem. Elvégre a „nagy idők” zajlása közepette, ha közvetlenül másodrangúnak mutatkozó szerepében is: létezésünk eredményei között nagyon messzi vagy közelebbi századokból, évtizedekből (hiszen közhely ez, és ha mégis mondom ám, az bátorít rá éppen, hogy már úgyis többször mondtam) - néhány egyéb között - irodalomban való alkotásaink maradnak meg, örökítik meg zűrös és üres harcok közt eltelt időinket. Beszéljünk hát arról, hogy ezekben a mindinkább nekiszilajuló, vadulásos esztendőkben mi történt az irodalomban is. Nem úgynevezett irodalmi helyzetképet adni - s hozzá pontosan; csak úgy általánosságban, hogy mi volt a hangulati, szellemi aspektusa, irányozódása vagy elfajulása, hogyan felelt meg a körülményeknek, és azok hogyan feleltek meg neki. És nem másodrangú kérdésként: hogyan viszonyult ez az irodalom a kor, a napok legnehezebb kérdéseihez; kérdésekhez, amelyek a mind fokozatosabban növő elnyomás és az evvel szembeni ellenállás kérdései voltak.

Ott ültem a Víg Hajósban (a Karolina úton) egy ital bor mellett, és nagyon rossz volt a kedvem. Tersánszky jött be; mondom a sok bajt és bajunkat. Mire ő a következőket mondja nekem, nagyon komolyan:

- Nézd te! Hagyjuk abba az irodalmat, én is abbahagyom, nincs értelme. Van nekem egy magam szerkesztette, összehajtható gumicsónakom, avval induljunk lefelé a Dunán, tegyünk egy világ körüli utat. Közben kiszállunk, én komédiázni fogok, te énekelni fogsz. Egyebet úgysem tehetünk.

Ezt mondta Tersánszky barátom nekem, de ez az életrevaló terv aztán valahogyan abbamaradt.

Jenő barátom mindenesetre nem következtetett volna könyvei későbbi sikereire az akkori példányszámokból, amit Kakuk Marcijaival elért. A *Kakuk Marci kortesúton* és a *Kakuk Marci a zendülők közt* legfeljebb hatszáz példány körül fogyott, mint láttam az Athenaeum grafikonjaiban akkoriban, ez pedig regénynél bizony kevés. Mondták is az Athenaeum igazgatói nekem, aki kiadóbeli minden lehetőségemmel, ahogy nagyképűen mondani szokták: kiálltam mellette. De olvasóinknak a társadalom szentségeit nem respektáló Kakuk Marci meg Soma kelletlen mulatság volt; az olvasónak, tele hiányérzettel szegény, olyan hősök kellettek, akik karriert csinálnak; vagy pedig, ha már csibészek az illetők, akkor nagyok legyenek, olyanok, akikben az elnyomott, ezer vad hangulattól feszített ember bosszúját levezető vágyálmait kiélheti. A szürke hősök, a kis senkik szerepeltetése miatt nem kellettek különösebben Nagy Lajos könyvei sem.

A hősök, hősnők káprázatosan szép karriert fussanak meg, mint Szomaházynál, vagy úsznak a szexben, mint Földi Mihálynál, Forró Pálnál vagy Újhelyi Nándornál. Ha két olyan, és a maguk nemében egyedülálló író, mint Tersánszky meg Nagy Lajos ki is ruccant, mint a rossz úton járó gyerek, szepegve, botolva egy-egy ilyen területre, mint Tersánszky például *A céda és a szűz*-ben, az nem volt mégsem az ilyesmikben elkényeztetett közönségünknek eléggé bizseregtető, de ugyanakkor - mint a nagy himpellérekét utánzó ügyetlen gyerek - nagyokat kaptak a fejükre az erkölcsvédő törvénytől; míg az igazi erotikusok, a maguk ilyetén nemében tudomásul vett csintalanoknak kijáró immunitást élvezték. Az olvasónak, rögzítsük le, vagy karrierregény kellett, vagy a betűben való szexuális élvezet. Vagy pedig - s ez fő-főképpen és mind a kettő fölött: a ponyva. És miért a ponyva?

> „Anélkül természetesen - írom egy akkori cikkemben -, hogy ezt a számomra éppen nem szórakoztató műfajt védeném, naiv jóhiszeműséggel megjegyzem, hogy az erkölcsök, a társadalom javítását tán ott kellene kezdeni, hogy: az emberiség maga ne csináljon ponyvát ezzel a mai történelemmel, amit alakít és ami jobban ront, mint *Tom, a csonttörő* vagy *A vérengző fogkefe* rémtettei. Mindenesetre, miért várjuk az irodalmi alvilágtól, hogy erkölcsi felelősséget érezzen, ha a magas elit és sorsokat intéző gyakran azt akarja erkölcsnek beadni, amit Tom, a csonttörő, aki pedig nem finnyás úriember, nem tartana annak."

> Fodor Béla, a kitűnő szociológiai író, *A ponyvairodalom értelme* címén ezt írja: „Korunk légkörében, akinek nagyon fáj az élet, és van rá ok bőven, előbb-utóbb egy ponyvaregénnyel a zsebében érkezik haza. Előbb természetesen másféle orvossággal, a nagyirodalommal próbálkozik, hogy utálat nélkül nézhesse az életet. Nem is emlékszik világosan, hogy a ponyvaregény azon az estén hogyan is került a zsebébe. Amikor lefekszik, azt veszi észre, hogy azt olvassa.
>
> Az ember elgurul valamerre, és most megy egy álomhangulatú úton, amelyen elzsibbad benne a fájdalom. - Most lássuk, mi is az a rejtelmes balzsam, amely által a ponyva-

regény feloldja az olvasó fájdalmait. - A ponyvaregény meggyilkolt egyéne szimbólum, a bűntett szimbóluma - mondja Fodor Béla. - Nem azt jelenti ez egyszerűen, hogy Mr. Tricklert meggyilkolták, hanem azt, hogy sérelem esett az erkölcsi világrenden. Az olvasó pedig ugyanakkor látja, hogy az erkölcsi törvény okvetlenül meg fogja őrölni a gonoszt... Az ember nem tud élni valamiféle igazság nélkül, legalább írásban akarja látni, hogy ez érvényesül.

De miért éppen ebben a nem kifogástalan műfajban születnek meg az igazság eme ősképei? - A ponyvaregényben kellett, úgy látszik, megszületnie, a szemétdombon - mondja a szerző. - Mítoszteremtő korban élünk, ma a ponyvaregényben éljük át mitikusan a történelmet és a történelem a ponyvát... Felbomló kultúránk külső és belső habitusa a ponyva. A ponyvastílus úgy jellemzi az első világháború utáni századot, mint a gót stílus a középkort vagy az empire a napóleoni időket. Ez a stílus persze rossz. De igaz, mint a sok pocsék épület, idétlen szobor, förtelmes festmény, ordináré és buta sajtótermék vagy dobot verő tudományos könyv. Ezeknek van korszerű mondanivalójuk, ezek tanítanak meg arra, hogyan kell mint kultúra elpusztulnunk. Ezért igaz ma minden, ami olcsó és piszkos, ostoba és szemét. A »ponyvaregény« nómenklatúrával éppen azt jelöltük meg, ami szemétdombra való. »Kultúránk« pedig csakugyan oda való, hiszen valójában összeomlott, megsemmisült. Az eszme, az igazság azért jelenik meg ma tehát a ponyvaregény nem egészen kifogástalan ruhájában. A szép velencei tükröket beverték; ma nincs, miben az ég, a világ tükröződhetne, mint a sok pocsolya a romok között vezető hepehupás országúton.

Akadnak bizonyosan, akik vitába szállnak a fenti érvelésekkel. A ponyva hidegre tevését végső fokon az emberiség mai életének megváltoztatásával kellene kezdeni - naiv ötlet, ugye? Maradjunk annál: korunk stílusa a ponyva - korunk élete: a ponyva világa. Avval a különbséggel, hogy a ponyva még fölötte is áll ennek a kornak, mert ott a végén Mr. Smith akasztófára juttatja a zsiványt, mi pedig istenítjük.

Korunk emberei, kik az élő ponyvát teremtitek, ne legyetek féltékenyek Tom Mixre, a nagykalaposra. Sokkal különb gentleman ő sokszor, mint ti vagytok." („A ponyva mint századunk mítosza", 1940. dec. 19. Újság.)

Az érvelések tetszetősek mindenesetre, ám ha a ponyvát így megértjük és lélektanilag magyarázzuk, éppígy meg lehet érteni és magyarázni az erotikát is; mindenre találunk belső - és lélektani - okot.

Ilyen gondolatok, bajok és hasonlók között üldögéltünk itt-ott az idő zavarai és az írás visszásságai között: és még jól jártunk, akiket megkötött egy-egy iroda, könyvkiadó vagy szerkesztőség (egyik oldalon mind hazugabb, másik oldalon mind veszélyesebb kötelességeivel!); ahol magunkon kívül más is meghúzódhatott az eresz alatt, egy-egy kis alkalmi oltalomképpen. Mert sokképpen és - hála a mégsem teljesen kihalt emberi becsületnek - sokfelől próbálták és próbáltuk a módokat és cseleket, amelyekkel növeltük az új és mind rosszabb törvények és növő nehézségek által mindjobban szűkített munkaalkalmakat.

A bajokhoz még jó korán hozzájárult, hogy az újságoknál, vállalatoknál egyes túlbuzgó vezetők igyekeztek - már a második zsidótörvénynek megszavazása előtt - az elsőt lehetőleg teljesen érvényesíteni (így növelve az állástalanok számát), s akár oda nem értőkkel is kiegészíteni aztán az elbocsátottak miatt keletkezett hiányt, csak „jók legyenek" az iratok. És a helyzet még rosszabb volt, ahol a főnök - vagy főnökök - maguk se voltak származásilag „rendben". Mert bizonyos százalékarány volt kötelező, és hogy egyes vezetők megmaradhassanak, azok irgalmatlanul dobták oda a kisembereket. Viszont odakerültek a vezetők mellé, hogy azokat állásukban szilárdítsák - vagy sok helyen a vezetőt is félreállítva már -, az

úgynevezett „aladár”-ok. Nagy pozíciókat töltöttek be, illetve jövedelmet húztak minden szakértelem nélkül, valójában az addigi vezetők vezérletével. De még ennél is rosszabb volt a helyzet, ahol a hozzá nem értő új ember ő maga vezetett.

Viszont - hogy még e nyomorult dolgokról beszéljek - a zsidótörvények alá számítók esetében jobb volt, ahol a törvények által érintettség (és így a félelem) nem gátolta a munkaalkalom juttatását; és legjobb mód nyílt arra ott, ahol az úgynevezett „tiszta kereszténység” - és a derék és bátor emberség találkozott, és segíthetett, ahogy lehetett.

Kiváló kvalitású és nagy múltú írók például arra kényszerültek, hogy fordítsanak, de - szigorú százalék szerint - azt is csak másnak, úgynevezett „színárjának” a neve alatt tehették. Bókay János és Illés Endre, a Révai Könyvkiadó két igazgatója nem egy könyvet adott például Déry Tibornak fordítani, az én nevem alatt. Vállalták az esetleg kellemetlen következményeket, hiszen az ilyesmi a törvény kijátszásának számított. Az Athenaeumnak is fordított Déry (fordított Fenyő László is); én vállaltam névvel és Mátrai László. Azért is írom ide ezt, hogy megkérjem az olvasót, ha az én nevem alatt fordított regénnyel találkozik az Athenaeum kiadásában, azt írja nyugodtan a Déry Tibor nevére. (Kivéve Dickens: *Dombey és fia* regényét, azt 1950-ben - akkor magam voltam fordításra szorulva - én fordítottam.)

Emlékszem, nemegyszer voltunk, Mátraival együtt, megakadva, Déry iszonyatos gyors fordítói tempója miatt. Fielding *Jom Jones* című hatalmas terjedelmű regényét „fordítottuk” éppen Mátraival; Déry, ahogy bizonyos íveket behozott, rögtön megkapta a pénzt. Sárközi - még a kiutalások intézője a negyvenes évek legelején - úgy tudta, hogy tényleg Mátraival ketten fordítjuk, de én az Athenaeumban lévén lekötve, Mátrai meg az Egyetemi Könyvtárban, kissé valószínűtlennek tarthatta, hogy ugyanakkor ráérünk annyit fordítani is, amennyit Déry gyors tempóban behozott. Hogy tudta-e Sárközi, vagy sejtette-e, mindenesetre nem érintettük a dolgot, másképpen is kényes helyzetében; mert hiszen munkát adni a bizonyos szűken megszabott százalékon túl, és ez is csak egyelőre volt így még, törvénytelenségnek számított. Nemrégiben ítélték el Gide *Szovjet útinapló*-jának lefordítása miatt, ami helyzetén éppen nem könnyített. Szerencsénkre olyan személyzeti vezetőnk volt, mint - a már elhunyt - dr. Szalay József - a legutóbbi esztendőkben (1963-68-ig) a Legfelsőbb Bíróság elnöke -, és akkoriban az embertelen törvényekkel való szembenállásainkban szintén velünk tartott.

Még egy Gerhardt Hauptmann-színdarab is szárad a nevemen, hogy e kicsiségeknél maradjak még - a *Henschel fuvaros*. Az Új Magyar Színház dramaturgja, Papp Jenő hívott föl egyszer, hogy nem vállalnék-e egy Hauptmann-fordítást? Molnár Ferenc fordította le előbb, de ők új fordítást szeretnének, egy kereszténnyel. Déryre gondoltam mindjárt.

- Vállalom - felelem.

- De az a baj, hogy a Hauptmann-évforduló közelsége miatt három nap alatt kellene lefordítani. Vállalod így is? - kérdezi még Papp Jenő.

Számot vetettem Déry fordítási képességeivel, amelyek a tapasztalatom szerint korlátlanok voltak. Na, most már döntheted az íveket, Tibor - mondom magamban.

- Vállalom, hogyne! - mondom megint.

- De még egy dolog van - hangzik a telefon másik végéről. - A darab mindössze néhányszor megy. Ezért, egy összegben ötszáz pengőt adunk. - Nem volt nagy összeg! Az én egész havi fizetésem volt annyi! Persze hogy „vállaltam” így is.

Dérynek megtelefonáltam a gyors megállapodást, másnap megkaptam a színháztól a szöveget és a Molnár-fordítást.

Hogy miért mondom el mindezt, a talán nem olyan fontosat? Azért, hogy a „fontos” eseményektől kicsit kipihenjem magam a jelentéktelenségekben (amelyek egy írónak elvégre mégis szerény megélhetési módot jelentettek). És az olvasó ne lépjen folyton a történelem ormán.

A Déryvel való könyvkiadói kapcsolatom - hogy egy kissé még nála maradjak - majdnem megújult aztán, amikor 1945-ben az Athenaeumban az irodalmi igazgatói méltóságot - kéretlenül - rám sózta Palkó Sándor vezérigazgató; „rám sózta”, mondom tréfásan, mert - hogy itt is említsem - az Új Idők szerkesztői állása és a Világ vezércikkírói munkája mellett csak ideig-óráig vállaltam; én aztán „átsóztam” Solt Sándorra, aki azután csinálta, kitűnően, míg másféle megbízatást nem kapott. Akkoriban a felszabadulás utáni első kiadványunk lett volna Déry Tibor *Befejezetlen mondat* című könyve, de a vállalat akkori, ostrom utáni helyzetében nem tudta anyagilag vállalni Déry igényeit, és így a könyv a Révai Könyvkiadónak jutott; de annyi örömöm volt a dologból legalább, hogy a kitűnő könyvet elsőnek elolvashattam.

Természetesen, az elmondott és idézett dolgok nem szándékoznak egész akkori irodalmunk cselekvési és hangulati körét, összképét jelenteni. Az összképet az írók adják, ha elővesszük, hogy mit írtak. Mert írtak. Az író nem hagyja a papírt, még ha a szélvész rázogatja is a tolla alatt.

Hogy mi minden íródott, arról részletesen beszélni annyi volna, mint kisajátítani a hozzáértőbbek, az irodalmárok szakszerű munkáját. Egy bizonyos azonban - s azt hiszem, evvel nem mondok valami nagyot -: több jó dolog született a magyar lírában és prózában, mint a magyar politikában akkoriban. Mert ami abban itt született, még az év-, hónapközöket kitöltő szemétnek se tekintheti az idő. Nem túlzás, ha azt mondom: amit itt 1945-ig pár esztendő politikailag egybefoglal: az a gyilkosok, tolvajok, kalandorok, tehetségtelen akarnokok világa. És váljon dicséretünkre: mégis mi minden teremtődött a gézengúzok uralma és a legutolsó csőcselékkel mozgatott garázdálkodás ellenére is. (És mi minden pusztult el, szellemben, emberben, teremtett vagy meg sem születhetett értékben kezeik között! Mi minden és ki minden!)

Pap Károlyba botlottam egyik este. Ment az utcán egy táskával, mely tele volt kézirattal. Az *Azarel* egyházi szűk konvenciókat robbantó írója Jézus felszabadító, roppant alakjával birkózott akkoriban. Egy másik könyvön is dolgozott ugyanakkor és avval párhuzamosan. Ez a kommunizmus - általa elképzelt - új útjairól szólt volna, mindenesetre nagyon eredeti gondolatokkal tele. Részleteket el is mondogatott belőle nekem, éppúgy, mint a Jézus-könyvéből, sokrétű témakört érintő, gyakori beszélgetéseink során. Amikor is inkább ő magyarázott. Nem nézett az emberre, csak egyenesen előre, egy pontra szegezve a szemét, ahogy beszélt. Gyakran az volt az érzésem, hogy amiket így mondott, annak kidolgozott írásai úgyszólván gyengébb másai voltak. Evvel nem kisebbíteni akarom azt, amit leírt; csak azt akarom éreztetni, hogy ez a nagyszerű író a puszta téma elmondásában sokszor felülmúlta leggondosabban fogalmazó önmagát. A két könyv kézirata elveszett az ostromban; mint özvegye mondta, rejtélyes módon. Ő „mintha még látta volna” a papírokat, de mire jóformán feleszmélt az őt próbára tevő viharzó körülmények között, azok már nem voltak - mondja.

A London kávéházban ültünk ezen az estén; ez étterem, szálloda is volt, ott, a mai Zrínyi Nyomdával szemben, a Marx tér és a Bajcsy-Zsilinszky út (Berlini tér és Vilmos császár út) sarkán. Mellette volt az Ilkovits vendéglő, az olcsón és gyorsan étkezni akarók eldorádója. (A Londont később lebombázták; helyén ma is üres telek áll.)

Kortyolgattuk vörös borunkat, s közben Pap kedvenc témájáról kezdett beszélni, Jézus-regényéről, mialatt táskáját pakolgatta kifelé. S ahogy a kéziratokat szedegette ki s nézegette, hirtelen elfogta valami. Hirtelen, és számomra összefüggéstelenül.

- Az utolsó idők jöttek el - fordult felém egyszerre, kaján, keserű mosolyával, amelybe valami öngyötrő csúfondárosság is vegyült, miközben merev szemmel a vörös borral teli pohárba nézett. - Vért látok, sok vért - folytatta ádáz hangon, mint aki kártyából olvas, kitartóan a pohárba meresztve tekintetét.

Kitörése váratlanságában igyekeztem tréfára fogni a dolgot. - Bor ez, Károly, nem vér - mondom. - Nagyon patetikus vagy ma, Károly. Úgy mondod most mindezt, ahogy a színpadon mondtad talán valamikor. (Pap sok évvel azelőtt színész volt egy darabig.)

- *Az utolsó idők* - ismétli, most rám vetve mozdulatlan pupillájú szemét.

- Utolsók? - kapcsolódom a szóba. - Gondolod, hogy ezeknek... mert azt hiszem, úgy gondolod.

- A sötétségnek, ennek az egész betyárságnak! - szólt valami monoton kongású, templomian komor hangon; majd táskáját hirtelen összecsukva, papírjait odahelyezte az asztalra. Aztán belenyúlt tenyérrel egy nagy, iszonyatos kézírással teleírt csomóba (úristen, ki tudja ezt majd legépelni? - hüledeztem magamban), és egy jókora tömböt felnyalábolva, odacsapta a márványasztalra.

- Kinek csinálom én ezt a sok firkát! Ugyan kinek? Ki a mennydörgős mennykőnek csinálom! - fakadt ki, révült tekintetével körülnézve, aztán száját valami leírhatatlan keserűséggel elhúzva, az arc hirtelen kirajzolódott árkaival két oldalon. - Kinek firkálom ezt mind? - tört ki, vállait felrántva, a fölöslegesség teljes érzését illusztrálva. - Hol fog ebből megjelenni egy sor is? - markolta meg a paksamétát hisztérikus, aztán egyszerre letört, elerőtlenült mozdulattal. - Eh! - vágott bele kezével aztán a levegőbe, és gyűrte a papírokat lázasan a táskába vissza. Régen láttam ezt a sorsát valami fatalisztikus nyugalommal viselő embert ilyen zaklatottan.

- Az utolsó idők jöttek el, Károly - mondtam most én is, gesztusaira, lecsillapító választ próbálva adni, nyomatékosan, felkiáltásszerűen.

- Mit! Az utolsó idők?! - emelte föl a fejét most felém, hirtelen gunyorosan mosolyogva. - Eh! - legyintett.

- Te mondtad az előbb. Talán már nem hiszed? - emeltem meg kissé a hangot.

- Hiszem! Menni fognak! - kiáltotta. - Meg fognak dögölni. De én is! Tán előbb, mint ők. El fognak veszni. És ezek az írások is, minden, ami itt van. Ez a ház is itt! Minden! - és meredt mellettem el a levegőbe, megkövült, kemény tekintésű, mintegy a hátam megett a falon ott felbukkant dolgot néző tág, révült szemével.

Csak nézett hosszan; a helyzet kelletlen volt, szokatlan, úgyszólván kísérteties. Igyekeztem fölülkerekedni a hangulaton.

- Igyunk! Egye fene az egészet! - csaptam bele most hirtelen, igyekezvén a régi együttléteket felidézni a kellemetlen percek ellenében. Visszamenni az időbe, jó tizenöt évvel vissza, amikor a még az élő Mikes Lajos „fiai" voltunk... Pap Károly, a költő, az első meglepetésszerű novellával, Illés Endre, Kodolányi János, Kőrös Andor, Erdélyi és a többiek. - Emlékszel még - próbáltam a merész ugrást -, amikor elmentél a randevúra az énnekem szóló levéllel, és a nőnek azt mondtad, hogy nekem más dolgom van, és téged küldtelek?

Pap Károly keserű-ádáz, sötét tekintete egyszerre mosolyra nyílott. Aztán hangosan, gyerekesen felnevetett.

- S a nő felhívott téged, és leszidott telefonon - ujjongta Pap. - S Mikes ott volt a szobában, és el kellett mondanod neki mindent. A szigorú Mikes bácsinak - Pap nagyon elégedett volt e percben evvel a múlttal -, hogy te nős létedre randevúzol.

- S te aztán kis idő múlva bejöttél - folytatom én. - S Mikes hogy leteremtett mind a kettőnket. Te egy csomó ideig nem kaptál tőle pénzt.

Károly most már a nála megszokott kedves, kárörömös kajánsággal nevetgélt. - No, te is megkaptad akkor - kortyolt egyet a piros borból. - Hol az a nő már?! Él-e még vajon? - kérdezte messze néző pillantásával.

- Ha megvolna a címe még, írhatnánk neki, Károly. Ha megvolna a címe - s a közben eltelt tizenöt évet, a hirtelen emlékezetkieséssel elfelejtve, kezdtem kotorászni a zsebemben.

Pap mintha az eredményt várná még, nézte, belül észrevehetően elkalandozóan. Miközben ott, előtte valahol, csak neki látható módon, nehéz és szorongató víziók kergetőztek a láthatáron...

A következő hónapokban - nem: hetekben! - a németek hadüzenet nélkül megtámadták Dániát, Norvégiát, majd Hollandiát, Belgiumot.

„...A Bestia a magas felhőkig dobálja körmeit; de nékünk már fáj ez!" - írja ezekről az időkről a költő divinációs képességeivel előre, Babits Mihály. Mert a hitleri Bestia kifejlődött, nagy lett, az eszelős Nyugat eszelős politikusainak jóvoltából, akik feltáplálták, nézték gyarapodását, hogy páholyból élvezhessék majd - ahogy képzelték önzőn és bután -, mint vonul fel, nagy részben őáltaluk is felkészítve teljes erejével a Szovjetunió ellen. A müncheni sörházak és Jugendvereinek véres szájú szónokából, vad teóriák - az elején legfeljebb vállrángatással tudomásul vett - fajmítoszi megszállottjából (még ebben sem volt eredeti) kancellár lett, a Zugsführerből „országführer". Példátlan hatalmú úr egy hatalmas nép felett, amely a legnagyobb filozófusokat és zenészeket adta a világnak. Ilyeneken lett Führer egy olyan valaki, akinek - a társadalom szempontjából káros voltát szigorúan tekintetbe véve - legfeljebb egy zárka járt volna zárt elmeosztályon.

Gondoltam erre sokszor, és arra az időre, amikor Berlinben, a Sport Palastban beszédét hallgattam annak idején, és megállapítottam magamban (csak magamban, mert ha csak pisszenek, agyonvertek volna a rajongók), hogy egy tébolyodott, félművelt valaki, aki szónokol itten. Az a fajta paranoiás, aki, ha hatalomra tenne szert (s nem hittem volna, hogy ez lehetséges), ártalmasabb volna a veszett fenevadnál, és a szellem világában tombolva taposna el minden - zagyva agyszüleményeivel ellenkező - véleményt. „Nem hittem volna. Nem lehetséges!" - Én naiv ember.

És őrült, minden emberi nagy hagyományát megcsúfolt, meggabalyodott világ! Most ott álltunk a zűrben, pokolban, amely valójában még csak kezdődött - már mi minden után és még mi minden előtt!

Azokban a napokban, amikről beszélek, megint hallottam, rádión át, a hitleri, ezúttal művészettel kapcsolatos teóriákat - hallgattam a már ismert rikácsoló, hisztérikus szavakat -, én, magyar költő, és búsan mosolyogtam magamban. Mert éreztem - mint az alább következő cikk írásakor -, hogy a világon még nem írtak le fölöslegesebb szavakat, mint amikor egy (egyelőre még létező) magyar újságban a „szent" hatalmi megszállottsággal szemben ellenvetően és józanul polemizálni próbáltam:

> „Gyorsan haladó forradalmi fejlődés esetén a művészetek csak felülről jövő rendező és vezető befolyás esetén tudnak új feladatkörükhöz gyorsan alkalmazkodni. A népek politikai és világnézeti vezetőinek meg kell kísérelniök, hogy a művészeti erőket a legsúlyosabb beavatkozások árán is hozzáidomítsák az általános világnézeti törekvésekhez és követelményekhez. Csak ebből az alapból fejlődhetnek ki a valóban alkotó lángelmék". - Ezeket idéztem volt, még a kataklizma kitörése előtt, a hitleri - ezúttal a művészettel kapcsolatos - elvekből a Pesti Napló 1939. július 21-i számában „Közigazgatott

szellem, irányított művészet" című cikkemben, a Német Művészetek Házában tartott hitleri beszédből.

„Miután nem politikai, hanem művészeti kérdésekről van szó - folytattam azután cikkemben -, és ezek az államok közötti világnézeti, kormányzati elvekben és feszültségekben mint külügyileg aggályos tabuk nem játszanak szerepet: s mindentől függetlenül ama elv alapján, mely szerint vallási vagy művészi kérdésben való megnyilatkozások esetén az egyébként szuverén politikai tényezők önként lépnek be a szellem másfajta világában megnyilatkozóknak ott törvényszerű kritikát involválók rendjébe: az elébb idézett művészeti megállapításokkal szemben művészi ellenvéleményemet fejezem ki.

Talán nem is kellene magyaráznom - folytatom -, miért nem értek az illusztris német államférfiú művészeti véleményével a legtávolabbról sem egyet. De ma, amikor a tisztázatlan fogalmak alapján és évezredes tanulságokon nyugvó kánonjogokat nem tekintve, létesít egy ilyen új szellem holmi megváltozott világtörvényeket feltételező új intézkedéseket, meg kell mondanom: az illusztris német államférfiú teljesen félreismeri a művészet, a társadalmi forradalmak, a művészeti fejlődés és politikai állam s a hatalmi erővel irányított szellem és az alkotók kifejlődésének lehetősége közötti viszonylatokat..."

„Kérdem tisztelettel - mondom a cikkben -, mit értsünk például az alatt, hogy gyorsan haladó fejlődés idején a művészetek csak, akár a legsúlyosabb, beavatkozás útján tudnak új feladatkörhöz alkalmazkodni? Mi az a művészetben, hogy »új feladatkör« vagy »régi feladatkör«? Mióta veszünk tudomásul itt ilyen iskolás új szabályokat? Jóllehet tudom, mit értenek a feladatkör alatt az új világnézet emberei, tudniillik azt, hogy a művészet, a szellem csak annyiban bírhat jogosultsággal, amennyiben az örök igazságnak és a szépség istenségének szolgálata helyett egyszerűen ama bizonyos világnézetet jelképező egyének szellemi világképét szolgálja és hitelesíti. Ezzel ellentétben pedig a művészet feladatköre, mint azt Pheidiastól Meštrovićig, és Homerostól Goethéig és tovább, az örök szabályokat jelentő mesterek kijelölték: annyi, mint jó műveket alkotni. Ami pedig a »haladását« illeti, bár művészetben úgynevezett »haladás« szintén teljesen új fogalom, történelmi ismereteink nem nyújtanak arra forrást, hogy eddig előfordult politikai változások esetében szükségük lett volna a művészeteknek, hogy lemaradt léptüket beavatkozással a népvezérek és államférfiak által elérni vélt állampolitikai és emberi tökéletesség csúcsára emeljék. De arról sereg példánk van, hogy amennyiben a szellem szívügyét ilyen módon felkarolni óhajtó államférfiak annak dolgába beavatkoztak, az eredmény mindig siralmas lett volna a szellemre nézve, hogyha az, szokott isteni indolenciájával csak a saját törvényeit követve, nem talált volna rá módot, hogy az érdekében fölöslegesen bábáskodó államférfiak beavatkozását méltóságteljesen hatálytalanítsa.

Tudomásom szerint sohasem az államférfiak voltak azok, akik a szellemnek az új gondolatokat és méltó, korszerű magatartást adták, és az újnak forradalmát sugalmazták, hanem a szellem járt mindig messze elöl egy új világ teremtésében. Ellenben éppen a politikusok igyekeztek megrögzíteni a fennálló helyzetekben, mint ahogyan nem egy kormányzati rendszer azt óhajtja, amikor a vele való lépést tartás jelszava alatt vissza akarja tartani a szellemnek örökké új irányozódásokat kereső és a már meglevőn túlnéző útjain..."

„Melyik kormány vagy világnézet, ama tízezer közül, amelyik a történelem folyamán az emberiség különböző parcelláit boldogította - folytatom még -, nem tartotta magát a legvégső politikai tökéletesség birtokosának, és nem érezte azt, hogy az emberiség

további menetét és rajta túlhaladó új állomásait keresni hivatott szellemet most már le kell kötni, mert nincs tovább, és az államvezetők, hívták légyen Tiberiusnak vagy XIV. Lajosnak, az utolsó igazságok, a bölcsek kövének birtokába jutott. És tudunk-e esetről, amikor a következő korszakok a szellemet lerögzíteni akaró kormányzatokat és nem ama szent lázadókat igazolták?...”

„Mindenki okos és bölcs, aki hatalmon van, és aki utána jön, az is okos és bölcs; azt is elhiszem, hogy a caesarok az istentől származtak. De a mitológiából ismerem, maguk az istenek is tehetetlenül álltak a hatalmas »végzettel« szemben. A kozmikus, mindent átható és mozgató okot és áramot nevezték az okos görögök a végzetnek, ami nem egyéb, mint a ma is csorbítatlanul érvényben levő rejtelmes örök szellem.

Kisebb kapacitású koponya is tudja azt, hogy uniformisba betört szellemiségből éppúgy nem nőhet ki alkotó lángelme, mint ahogy egy üvegbe nyomorított, mutogatni szánt emberpalántából csak szánni való cirkuszi gnóm lehet, nem pedig dalia.

Nem azért írom e sorokat - zárom cikkemet -, mintha a szellemet félteném és a művészetet, amely a szellem proteuszi szeszélyes istenalakjainak egyik formája. De ismétlem, elismerő csodálkozásomat fejezem ki korunk »führer«-jeinek imponáló szándékai iránt, az örökkévaló hatalmakkal szemben. Nem kevésbé tetszett például nekem, amikor Caligula hadseregével megrohamozta a tengert. Természetesen: »győzött«; az örökkévaló erők ellen mindenki »győz« pillanatnyilag. A nagy monstrumok monumentális hallgatását leveretésnek nézik, de az örök tengerek, nagy hatalmak ismerik az ő beteljesedő törvényeiket.” (Pesti Napló, 1939. július 21.)

Még nem vált teljesen lehetetlenné az írás akkor, amikor ez a cikk íródott, amelyből idézek. (Ez a helyzet 1944. március 19-én következett be tulajdonképpen, a németek bevonulása után, Sztójay Döme miniszterelnöksége és Weesenmayer német helytartósága idején. Helytartót mondok, ami valóban volt, és nem követet. Addig, mint e cikkidézetek mutatják: még olyan magas igazság-kinyilatkoztatókkal szemben is különvéleményt nyilváníthattam, legalábbis művészi kérdésben, itt Magyarországon, mint a Birodalom vezére volt.)

Cenzúránk működött, az igaz, de erre nézve egy nem egészen érdekesség nélküli dolgot mondhatok el. Nemrégiben dr. Heller, közgazdasági egyetemi tanárral találkoztam egy társaságban, és a harmincas évek végének publicisztikájáról is beszélgettünk. Azt mondja, meglepetésemre, hogy ő sok cikkemet látta abban az időben, még kéziratban; kiderült, hogy az egyik cenzúrabizottság tagja volt. Ezek a bizottságok turnusokban egymást váltották, és voltak köztük magunkféle gondolkozású és elvű emberek is. Gyakran megtörtént, hogy egyik bizottság átengedett írást, amit a másik előbb elvetett. Sőt, a nyert utasításokat illetően is előfordult, hogy egy nap így, másnap meg amúgy fújt a szél...

Normális időkben az írónak rendszerint nincs sok dolga a politikai cenzúrával, csupán az erkölcs tekintetében ütközhetik bele szabályokba, mint mondjuk Baudelaire vagy Flaubert példái mutatják. Politikailag éles időkben, mint ama fasiszta idők voltak, az író is - jó értelemben - politizálódik; vagyis igyekszik megtalálni a résen álló reakciós-elnyomásos erők között a módot rá, hogy az íráskészség eszközeivel rávilágítson a tévedésekre, visszásságokra és hibákra, és azok megváltoztatása irányában hatni próbáljon; addig a fokig legalább, amíg írását a reakció erői még nem fojtják el „törvény elleni izgatás” címén.

Ebben a korszakban, amelyről emlékezéseim szólnak, íróink a sokféle front, teória, felfogás közepette, ha az idők izgató kényszere között ráfanyalodtak publicisztikára is, a mindjobban elvaduló embertelenségek ellen nem tanúsítottak, pláne egységesen, a szellem emberéhez illő magatartást (hogy enyhén fejezzem ki magamat), mint megírtam nemegyszer. A lépvessző, amin a legtöbb fennakadt, a nacionalizmus volt; ennek maradi formáit képviselve gyakran

tetszetős attitűdben vélték magukat a nép és maguk előtt mutatni, „a hazafiasság”, a náci fasizmussal szembeni ellenállás jelmezében; ami ugyanakkor magában foglalhatta a legdühödtebb faji elfogultságot is, itt pedig már a fasizmustól való különbözés alig árnyalatnyi ha volt. Nem egy írónk esett bele ebbe (az általa a cselekvési gyakorlatban alig észrevett) csapdába, és működési, gondolkodás köre - az antiszemitizmus és baloldalellenesség tekintetében - a fasizmussal lényegében tökéletesen egy is volt. Így aztán félreértésnek vették magukat illetően, ha a végén fasisztának nevezték őket.

Néhányunk számára, akik igyekeztünk e nehéz helyzetben kétfelől is támadottan - a nacionalizmus és a náci fasizmus oldaláról - a tiszta és nem passzív humanizmust szolgálni írásainkban, nem volt könnyű a dolog. Nagy csapás volt, hogy egyre-másra nélkülözni kellett azokat az embereket, akiket a zsidótörvény és Sajtókamara (ahova sok „árja”, de „baloldali” sem került be) megfosztott az írás megfelelő lehetőségétől. Legkitűnőbb kollégáink egy részét vesztettük el, egyelőre az írás terén, majd aztán teljesen. Mit jelentett volna, mi mindent tehettünk volna még, jelentősebbet, hatásosabbat, irodalomban, emberiekben, ha - akár a legnagyobb irodalomra is bizonyára megrendítő hatást gyakorló módon - nem esik ki a listából aztán, egymás után, annyi pótolhatatlan ember közülünk!

Radnóti Miklós, Pap Károly, Bálint György, Gelléri Andor Endre, Sárközi György, Halász Gábor, Révész Béla, Molnár Ákos, Szerb Antal, Fenyő László, Kádár Endre, Berkó Sándor, Lukács László, Forgács Antal, Hevesi András, Pásztor Béla, Salamon Ernő, Vető Miklós, Mohácsi Jenő... És mennyi még, a kiváló tehetségek, a nem pótolható emberek seregéből, mennyi még!

Az ember csak olvassa az iszonyú krónikát; ezt agyonlőtték itt, azt meg amott, és ugyanakkor még annyit és annyit. Amaz meg éhen halt, a másik meg elveszett. Az ember homlokát dörzsöli: vajon jól értette? Az ember fülét nyomogatja, vajon jól hallotta-e? Szemét erőlteti: vajon igaz-e, amit olvasott?

Tudomásul kell venni, hogy ez történt. Annyi tan, próféta, nagy könyv, annyi dicsőséges, szent háború és mártír után. Ez mind volt - és van. S egy falevélrezdülés erejéig sem billen meg tőle a Föld.

És az ember! Eszmélt, többült, más lett-e vele az ember? Nagyobb lett? - Az ember, amikor kifogy a megállapító, józan véleményére elégtelennek bizonyult szavakból, a groteszkhez fordul: - „Nagyobb” lett.

Tegnap például két tekintélyes külsejű, élemedett férfi állt az utcasarkon. Beszélgettek, nagyon felhevülten valamin. Vajon miről? - kérdeztem magamban.

Ahogy elmentem mellettük, öreg, csorba kétszer két fogsor közül két ragyogó mosolytól kivirult ábrázat tárult a szemembe: „Megvertük a vasasokat!”

Szóval: megverték a vasasokat. Hogy ők ketten verték-e meg, vagy hogy együtt drukkolva, többek között, a nem tudom, melyik illusztris csapattal, és hogy történelmileg milyen néven nevezendő csatában (de elvégre is nem mindegy a sok számon tartott, dicsőséges csata közül?)... Elég az hozzá, hogy „megvertük a vasasokat”.

Hát mondják meg most, annyi hatalmas könyv, nagyszerű tan, példa, annyi véráldozat és tanulságot nyújtó alkalom után az ember, a „homo sapiens”, mint az előbbi példánk illusztrálja: - nem lett-e „nagyobb” valóban?

A SZERENCSE KÖZBELÉP

Zimankóival, békésebb perceinkben is érezhetően mindig jelen volt, kerülgetett az ördög. Egy nap aztán a leghatásosabban mutatta meg magát: Monorról érkezett katonai behívó alakjában. SAS-behívó! Ez annyit jelentett, hogy minden elérhető járművel és annak legrövidebb útján, azonnal menni kell.

Bementem az Athenaeumba. Leültem az asztalomhoz. Milyen messze volt egyszerre tőlem. Nem először vonultam be életemben, mégis, először való minden alkalom. És ilyen alkalom!

A könyvek az asztalon. Drága tegnapi bolondság. Hát lektorálok én még valaha? - kérdeztem hirtelen magamban. Milyen elmúlt paradicsomnak tűnt az a tegnap, a még előttem álló sok-sok regénnyel. Most már minden mindegy. Hol valami, nagy dolog hamar, érték, becses, hogy megmutassam, hogyan dobom el! Olyan érzésem volt, mint aki végrendelkezik.

(Később, 1944 októberében, amikor Beregfy mozgósítási plakátjai megjelentek az utcán, amelyekben az ordított, hogy akit elcsípnek be nem vonulásért, rögtön felkoncolhatnak, s az Athenaeum nem mentesített engem mint „nélkülözhetetlen”-t, holott egyeseknek még tollvonásába se került volna, de nyilván úgy látták, hogy nélkülözhetetlen Jány tábornoknak, a Don-kanyar híres védőjének az én harci készségem - vállaltam az illegalitást, és hogy esetleg elfognak; inkább, mintsem bevonuljak. Akkoriban minduntalan új és új igazolványokat bocsátottak ki államilag, az utolsóra, amihez - illegálisan - még én is hozzájutottam, Repcze János festő barátom rajzolt pecsétet, és kanyarított alá valami „érvényes” aláírást, de aztán megszűnt minden ilyen igazolvány, csak a kimondott hadiüzemi felmentés számított. És ilyet Rozsnyai, segítő jó emberem, aki az Összetartásnál volt kiadói igazgató, sem tudott már szerezni, pedig megtette, amit tudott. Például amikor Gimes Imrét, nem éppen „árja” s ma egészségben élő újságíró barátomat megtette az Összetartás terjesztőjének. Az sem baj már, ha Fiala Ferenc, a fő-fő sajtófőnök megtudja, ugyebár? Istenem, úgy éltünk, s mi jó emberek segítettünk - azután is - egymáson. Röviden mondva: akkor már vállaltam a be nem vonulást; mélyen jártunk az időben, Új-Germánia „pácban”; de most? Mikor tulajdonképpen minden még csak kezdődik - és reménytelenül ködbe vesző minden remény?)

Ültem hát az asztalnál, és búcsúztam. E pillanatban Mátyás Ferenc jött. Katona volt ő is, de éppen „szabadlábon”. Boldogan mondja, jól állunk az antológiával, amit szerkesztett, az élő költőkből. Nyomda van, és ez meg az adott szép verseket.

- Bánja az ördög, Feri, ki mit adott vagy nem adott legyintek én. - Hol vagyok már az ilyesmitől. Én búcsúzom, Feri.

Néz, persze nem érti a dolgot.

- SAS-behívót kaptam. Holnap reggel Monorra megyek. Meg kell védeni a hazát, barátom.

Mátyás ümgetett. - Csak nem vonulsz be, kitanult vén hadastyán létedre! No, majd kitalálsz te valamit.

- Mi a fenét találnál ki te? - mondom. - Én semmi kibúvót nem tudok.

Mátyás tovább ümgetett. Beszédes, jó baráti szeme tele aggodalommal.

- Jól van, Feri - folytatom aztán, még őt bátorítóan. - Te csak csináld az új antológiát, aztán jó legyen ám! Megnézem majd a mennyországból.

Csaptam össze mindent és indultam. Mátyás jött velem.

- Zene nélkül nem vonulok be - mondom. - Nem csináltam ezt még eddig. Fütyüljük el ketten legalább a *Szomorú vasárnap*-ot. - Akkoriban volt ez a dal - azt hiszem, Seress szerezte - divatban.

- Szomorú vasárnap? - Mátyás elgondolkozott. - Öregem, nem lehet, ma ugyanis péntek van, nem vasárnap.

- Annál jobb, ha péntek, stílszerűen szerencsétlen nap, tehát fütyüljünk. - Így érkeztem haza; a kapuban elbúcsúztunk. Mátyás már szaladt is; azt mondta, sietős dolga van. Mindig várta valami szőke vagy barna ezt az istentől elrugaszkodott, érzelmes lelkű költőt.

Otthon egy írás várt, katonai írás. Monorról szintén. A behívóm után jött két órával. A monori hadkiegészítő szólított fel, hogy huszonnégy óra alatt juttassam el, a dédnagyszülőkig bezárólag, összes árjasági irataimat, különben számoljak a következményekkel.

E pillanatban kemény és elszánt tervek születtek a fejemben. Ha netalán valamilyen marsall vagy hasonló derék katonai méltóság olvassa e sorokat, kérem, ne ítéljen el, mint holmi defetista hazaárulót. Az a világ, amely akkor nekem bevonulási parancsot küldött, és az a katonaság: megérdemelte, hogy egy becsületes demokrata magyar úgy tegyen, mint ahogy én tettem. Én pedig tettem a következőket:

Valami kétnapos ünnep jött éppen. Az írások híjával nem ajánlatos bevonulnom - gondoltam -, mert „árjaság" igazolása nélkül „Zs-könyv"-et kapok, annak isten tudja, esetleg mindjárt kivitelezésre is kerülő következményeivel. Viszont ahhoz, hogy az írásokat produkáljam - ha azok nincsenek meg már különben -, pár nap szükséges. No, én az előírt „SAS-szárnyalással" nem fogok most rögtön bevonulni, mert mint a közmondás tanít, „ki időt nyer: életet nyer", és aztán majd csak lesz valami.

Késésemet mindenesetre fedezi az okiratokért való nyargalás szüksége, és ezt valószínűsíti aztán, hogy az írásokat be is nyújtom majd, és ezt annál inkább megtehetem, mert már régen megvoltak, csak hanyagságból nem küldtem be őket.

Ünnepre következő reggel elindultam aztán Monorra. Ha önök, tisztelt olvasók, ragaszkodnak ahhoz az állításhoz, hogy csak azt értjük meg igazán, amit magunk is átéltünk, én is ragaszkodhatnék ahhoz az ominózus kérdéshez, hogy „vitték-e önt már akasztani, kedves olvasó"? Mert menet közben ott a vonatban olyat éreztem, mint akit akasztani visznek.

No de aztán összeszedtem magam. Megérkezem, belépek az irodába, odaadom a behívót. Az őrmester nézi: - Háromnapi késés, kérem!

- Természetes - mondom én, méltatlankodó hangon, mint akit meg akartak akadályozni szívén viselt kötelességében, hogy a Harmadik Birodalom létérdekeivel összehangzó katonai behívásra „SAS"-irammal bevonuljon. - Ünnep előtti jó alkalom jött - magyarázok -, kétnapi munkaszünet. Gondoltam, összeszedem az iratokat. Rögtön elutaztam, és utána közben jött a SAS-behívó. Bosszantó ez számomra, higgye el, kérem.

Az őrmester, jovális külsejű, jó ötvenes ember, tanácstalanul néz rám.

- És itt vannak az iratok? - kérdi.

Mintha mennykő vágott volna belém, úgy estem ott majdnem össze. Hát az iratokat nem otthon felejtettem!

- A nagy izgalomban, ide-oda rohanásban otthon hagytam az iratokat - mondom, de valóban majdnem kétségbeesetten.

A derék ember most már valóban nem tudja, mit kezdjen velem.

- Tessék leülni, szólok a főhadnagy úrnak.

Kimegy, majd bejön egy főhadnaggyal. Elmondom a dolgot ennek is; láthatóan dühös vagyok magamra az elfelejtett iratok miatt, aztán az egész hülye dologban őszintén utálom is magamat. Mire volt jó ez az egész? Ilyesmit sose csináltam. Ha hívtak, mentem, sőt önként

mentem 1916-ban, pedig felmentettek volna hivatalosan. És most? Igen, egy becsületes ember megkapja a behívót, bevonul, és nem csinál az ilyesmiből ilyen hozzá nem való komédiát - morfondíroztam magamban.

Az őrmester az asztal végén a főhadnagynak valamit magyarázott. De nem úgy, hogy ne halljam én is.

- Egy munkaszázaddal kellett volna mennie. Egy zsidó és büntető munkaszolgálatos századdal. A század három nappal ezelőtt elvonult egy hadnaggyal - hallom az asztal végéről.

Hm! - gondolom magamban. - Milyen isten sugallta, rendezte nekem mégiscsak ezt a késést! Zsidó és büntető munkaszolgálatos tábor! Pont ez kell nekem. De még nincs vége. Várjunk!

Állok ott a két ember előtt.

A főhadnagy - jóindulatúan problémázik már ez is - azt mondja, várjak. Mi a fenét is csinálhatnék egyebet?

Megy, aztán rövidesen visszajön, szélesre kivágja az ajtót, és bejön egy aranygalléros. Magas termetű, majdnem metsző arcú, zord képű ember. Tomanóczy ezredes, a hadkiegészítő parancsnok. Rettegett valaki, úgynevezett vérszopó, zsidófaló. (1945 elején, viselt dolgai miatt, felakasztották.)

Tomanóczy szemügyre vesz. - Ki maga? - kérdezi aztán.

Nem mint katonáéknál szokás, mutatkozom be (nem volt katonaruha rajtam), hanem mint civil mondom a nevemet.

Tomanóczy indulatosan vág egyet a kezével. A két másik katona feszesen áll a háttérben.

- Nem a neve érdekel. Mi maga civilben?

- Író vagyok, újságíró - mondom.

- Zsidó? - kérdi élesen.

- Nem - mondom.

- Félzsidó?

- Az sem.

- És hová ír? Milyen lapokba?

- Pesti Napló, Újság, Népszava, Független Magyarország - mondom én, az éppen akkoriban betiltott lapokat olyan érzéssel belsőm hátterében, mint aki bűnlistát sorol el egy ilyenfajta bűnök iránt közismerten ádázul elfogult bíró előtt.

Tomanóczy rám veti szemét. Végigmér tetőtől talpig. Aztán odaszól az őrmesternek (ilyen szavakkal mondja ki, gondolom nyomorult katona-rongyokba bújtatott orvosokra, ügyvédekre, könyvelőkre és egyéb szerencsétlenekre az áristom, durva robot vagy egyéb büntetést kimondó ítéletet):

- Nem vesszük igénybe! - Aztán sarkon fordult, és kiment.

Az őrmester szemmel a főhadnagyra kérdez.

A főhadnagy: - Állítsa ki a leszerelési igazolványát mondja. - Aztán hozzám fordult: - További jó munkát, szervusz! - kezét nyújtja (magam is tartalékos főhadnagy vagyok), és kimegy.

- No, ezt szerencsésen megúsztuk - mondja a jámbor őrmester cinkos mosollyal. - Holnap tessék behozni az iratokat, és én kiadom a leszerelési igazolványt.

Így zajlott le a Harmadik Birodalom mellett viselt katonásdim.

Tomanóczy ezredes a Harmadik Birodalomra és dogmái tisztaságára esküdött elfogultságában, bizonyára méltatlannak ítélt egy ilyen lapokba író s az irodalomnak ezt a „destruktív" fajtáját űző embert arra a tisztségre, hogy abban a hadseregben szolgáljon. Legalábbis ilyen hangulatát fogtam ki abban a fatális jó pillanatban.

No de amelyről két fejezettel előbb valamit elkezdtem, mint illik is, gyerünk vissza az irodalomhoz.

Ennél a műfajnál, amelyet én e papírokon most itt űzök, egyébként azt hiszem, kismértékben volna szabad szerepelnie úgynevezett irodalomnak. Az eseményeknek, dolgoknak maguktól kellene beszélniök, legközvetlenebb folyásukban; csakhogy a napok mennek, miközben látszólag sokszor „semmi se történik"; de: történendők készülnek. Az időközöket azonban ki kell töltened, mert tulajdonképpen olyan elmondanivalód nincs, amiket történésekkel jeleznél: ám annak a sok, voltaképpen elmondhatatlannak, ami akkor megérzésekben, szorongásokban és valahogy bizonyosképpen már tudott történendőkben feszített, jelenléte itt van idegeinkben. És ennek a megrajzolásához bizonyos pszichológia, múltakba való utánleselkedés - tehát mégis irodalom - kell. A történések legértékesebbjei éppen azok a valamik, amiket csak úgy tényszerűen elmondani nem lehet.

Mindenekfölött, ami a legfontosabb és ami nélkül minden tényszerűség száraz beszámoló: éreztetni az atmoszférát. Ehhez aztán nem elég az emlékezőnek az irodalmi készséget segítségül hívó törekvése; ehhez az emlékező és olvasó kölcsönös és szükséges tehetsége kell.

Például - hogy persze ne feledjük a hátterül szolgáló nagy időket pillanatra sem -, hogyan éreztessem kellően az ünnepélyes pillanatot, amikor bevonul a lektorátusba Possonyi László, tekintélyes alakjával, és leteszi az asztalra a szerkesztőségi kávéfőzőt, a pecsétet és az ezentúl velem szemben szerkesztendő Vigilia folyóirat egész apparátusát: egy nagy táska novellát és verset. (És most itt van együtt, már az emlékiratok legelején névvel bemutatott egész lektori kar. Azelőtt - mint mondtam - magam voltam csak, Sárközivel, a Miksa utca (most Osvát utca) 7. alatt; ezután pedig az Erzsébet körút (ma Lenin körút) 5. szám alatt leszünk, a Telekiéktől államosított vállalat lektorátusa.

Paku Imre a túlsó oldalon tanyázott; ő a nyomdával és a Híd folyóirattal kapcsolatban folytatott tevékenységet. És ahogy a végrehajtásába jutott első és aztán második zsidótörvény és a hitleri agresszióval teremtett helyzet kívánta aztán: az üldözötteket, politikai és katonai ellenállókat segítő okmányok szerzésével és gyártásával kapcsolatban is rendkívül élénk működést fejtett ki. Ebbe kapcsolódott a Hídnál dolgozó József Jolán; a lexikonnál dolgozó Moiret Margit és - last not least - Déry Tibor, aki életmentő katonai írásokat szerzett a minisztériumból; s a már korábban névvel említett belső csoporton kívül, segített még egy vármegyei főjegyző, Simon Ádám, aki különféle élelmiszerjegyeket meg közigazgatási iratokat szerzett sokaknak, kik dögrovásra jutottak volna különben.

Ilyen blankettán adtam például „alkalmatlansági bizonyítvány"-t Kopré Józsefnek, a költőnek és katonaszökevénynek; jegyeket Gelléri Andor Endrénének, és nem tudom még, hány rászorultnak, aki talán nem is óhajtja itt olvasni a nevét. Paku barátom amellett szorgalmasan avatta az „őskeresztényeket", és csinálta, egyébként maga teremtette, Athenaeumban nyomott nyomtatvánnyal az első Szovjet Baráti Társaságot; Repcze János rajzolónk a szebbnél szebb pecséteket és aláírásokat csinálta igazi szakértelemmel.

Nemegyszer ültem Kállay Miklóssal az Athenaeum-igazgatóval és Déry Tiborral a „Hullamosó"-ban, ebben a nyilasoktól frekventált vendéglőben, ott a Rókus-kórház mellett. Kállay, a jámbor irodalmár persze nem is sejtette tevékenységünket, különben nem ült volna talán éppen ott velünk; és hogy mi miért éppen ebben a vendéglőben ültünk, talán éppen azért

volt, mert szerettük saját magunk előtt is megjátszani a „nem félünk a farkastól” nem mindig okos gyerekjátékot.

Most pedig, tisztelt utókor! (Föltéve persze, az írásművek bizonytalan sorsát nézve, hogy ez az írás eljut hozzád.) Bizonyára nagyot nézel, miközben ezeket olvasod, és azt kérdezgeted: ugyan mi van még hencegnivaló is, magyarul mondva, bizony okmányhamisítások körüli tevékenységünkkel? Ne húzd az orrod, olvasó: járt ez a művelet nemegyszer bizony olyan kockázattal, mint egy - mondjuk - kisebb partizánháború.

Hogy elszakadtunk az Athenaeum fő szárnyától, a mai Lenin körút 7-től, egy amolyan külön ellenzéki várfélét képeztünk ki magunknak az 5-ös szám exkluzív első emeletén; költők, prózások rajai közt ültünk, vitáztunk. Ott, vagy a Metropolban és a Kulacsban. Sűrű vendégünk volt - s ugyan, ki nem volt a szakmából és környékéről - s mivel az itt időzés bizonyos tett számba ment, ide írom a nevüket: Pogány Ö. Gábor, a képzőművészeti író, Ortutay Gyula, Cs. Szabó László, a Rádió lektorai, Halász Gyula, az akkori *Édes anyanyelvünk* című könyv szerzője, Major Tamás, a Shakespeare-rajongó színész, Hont Ferenc, a régiekből újszerűvé varázsolt népi játékok rendezője, Sőtér István, akinek egy könyve készülődött nálunk akkoriban, Földeák János, Barabás Tibor, Jankovich Ferenc, Vas István, Benjámin László, Vaád Ferenc, László Gyula, Keszthelyi Zoltán, aztán Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Nagy István, olykor Mihályfi Ernő, Kállai Gyula, Szakasits Árpád, Szélpál Árpád és még jó néhányan. Ide írhatnám a mai irodalom és művészvilág felét! Possonyi ült a másik asztalnál velem szemben, főzte a kávét, szorgalmasan telefonált, amit nemegyszer sokallottam; szerkesztette a Vigiliát.

Hogy ez nem ment mindig olyan idillien egyszerűen, mindjárt kiderül. Egyszer Just Béla, a külföldön azóta tragikus körülmények között meghalt író, a Vigilia egyik társszerkesztője, valami kéziratot hozott, amely egyébként nem a sajátja volt. Possonyi olvassa, látom, nem tetszik neki; valamit mond rá Justnak, mire az ingerülten válaszol, Possonyi felel erre, Just még mérgesebben; mire az egyre feszülőbb helyzet a következőképpen alakul. Possonyi, ez a líraian lágyszívű, de egyébként vérmes, robbanóan kemény, akkurátus ember egyszer csak felugrik, parázsként kivörösödik, és magából kikelve kiabál, Just felé rázza azt a különben gömbölyű, puha öklét. Valamit dühösen ismétel, gondolom, nem valami szépet.

Just, ez a szintén paprikaember, de az a fajta, aki ha mérges, elsápad, hasonlóképpen válaszol Possonyinak. Hogy a haladó hagyományokat segítségül hívjam: „Szóból szó lesz, hajba kapnak.” Rövidesen a földön hemperegnek a jámbor katolikus Vigilia szerkesztői, mind a ketten. A dolog annyira komoly volt, hogy Repcze János, aki a légóparancsnok volt, minden eshetőségre készen felcsatolta a táskáját.

A harci indulat növekedéséhez csak hozzájárult még Cserei Szász László, a sámáni költő. Egy paksaméta verssel jött éppen a Vigiliához, e percben annak éppen a földön fetrengő szerkesztőit nézte katonai szakértelemmel. Cserei Szász, az ősi hegyekből jött székely lírai költő, kidobóember volt az egyik kocsmában. A jelenet láttán elbűvölve állott. Közben erőt vett rajta a sportindulat, és miközben, az istenek akarata szerint, hol egyik főnök feküdt alul a földön, hol a másik, a sámáni költő számolt, és lelkesítő szavakat rikkantott Possonyi felé (ő lévén a főszerkesztő): „Ne hagyd magad, Laci! Nyomd meg, Laci!” Miközben Vajda Endre, ez a Désről származó esztéta és költő, hogy a másik se maradjon drukkoló nélkül, Justnak kiáltozott ősi harci szavakat, amiket, mint rögtön megállapítottam, egy skót szerzőtől idézett. A harc egy ideig váltakozó szerencsével tombolt.

A világnézeti vita első villámainak és mennyköveinek Kállay Miklós igazgató belépése vetett véget, aki hirtelen betoppant, hóna alatt egy fél könyvtárra menő lektorálnivalóval. A harcoló felek, akik semmi szóra, puhább lelkű néhányunk szétválasztási kísérletére nem hederítettek,

most egyszerre felocsúdtak e jámbor ember belépésétől, s mint a tanítótól csínyen ért két diák meredtek a még ijedtebb igazgatóra.

Érdekes volt nézni a két hős arcát; egyik fele valami kényszeredett, megszeppent, mentegetődző kifejezést öltött az igazgató irányában; miközben a másik fél arc az előbbi düh kifejezésével szikrázott az ellenfél felé, de a kikívánkozó becsmérlő szókat le kellett nyelniök.

A félszeg és erősen rövidlátó Kállay, aki a belépés pillanatában a váratlan jelenetre nem tudta, mihez tartsa magát e szerfölött kritikus helyzetében, és hogy igazgatói méltóságos tartását is megóvja, a hozzá éppen nem való humorhoz fordult:

- „Vér nem vált vízzé! Látom, nagy még a magyar!" - szólt, *A roninok kincse* című, saját darabjából kölcsönzött valamilyen idézettel megtoldva, s veregette esetlenül a két nemes bajvívó vállát.

Cserei Szász, a sámáni lírikus és vendéglői kidobóember viszont elégedetlenkedett.

- A baj az, hogy a harc még eldöntetlen - állapította meg, kis bajuszát simogatva.

- Miért? Hát hogy kellett volna? - kérdezte tőle Kállay, egy ott heverő kéziratban keresve hamarosan támaszt, és szemügyre véve azt erősen rövidlátó szemével.

- Hát a végkimerülésig! Csak az az igazi - felelte a költő szakszerűen.

- Megpróbálhatnátok még egy rundot - szólt bele Vajda Endre, ez a konok ember.

Lovass Gyula - még élt akkor -, az idegszálfinom esszéista tiltakozott. - Szerintem már elég - vetette közbe. Kállay is azon a véleményen volt. Avval az érzéssel, ami egy hivő katolikusnál nem megvetendő, hogy békét teremtett egy háborúban, hintázó lépéseivel elvonult.

Közben Possonyi és Just ott állt a színtéren. Mint két fujtató arab mén, akire „tesznek". Álltak és fújtak.

- Még számolunk, te birodalmi gazember - sziszegte Possonyi Laci, piros képével és tüzes demokrata dühvel, a szálakat szedegetve kabátjáról, miket Just a hajából kitépett.

- Te istenkedő Kajafás, én is ott leszek - ádázkodott vissza Just, még fülét rángatva, mely Possonyi ujjai közül éppen az elébb kikerülve, nem akart kiegyenesedni.

A vihar mérges, pattogó szavak utócseppjeivel mégiscsak elvonult. Just elrobogott, visszanézve még - veretlenül a nyugodt távozás látszatát tartani - a rozoga üvegajtóból. Hogy miből is pattant ki az egész, s hogy miért volt Just „birodalmi gazember", nem tudom; pedig egy emlékiratszerzőnek mindent kellene tudnia, ha azt akarja, hogy komolyan szolgáljon az utókornak. Possonyi László tudná megmondani talán, ha még emlékszik; szegény Just most már a földi harcok terén túl, ott bolyong az örök vadászmezőkön; hátrahagyott (és a kitaposott utaktól messze járó) regényét, *Az alakoskodók*-at 1964-ben közölte a Látóhatár.

A konok és ironikus Vajda Endrét illetően (hogy egy kicsit még körülírjam ezt az imént „még egy rundot" kívánó, tehát engesztelhetetlenül precíz embert): őt nem az új Athenaeum-rezsimváltozás - mármint a régire, Vadnaira, Törökre következő Jellen vezérigazgató - hozta, de még Possonyi, Lovass Gyula előtt Sárközi, a Válasszal való esszéírói kapcsolatában. Ha az új embereket általában valami túlontúl igyekvés jellemzi - stréberség, mint mondja a rosszmájú -, Vajdát én éppen az ellenkezővel vádolhatnám. Száraz, szigorú, zárt, sötét arccal humorizáló, kevés szavú ember; tudása ijesztő; versei csontkemény formákba pattanásig gyömöszölt pszichológiai-filozófiai kincstárak; esszéi néha a tömörségtől egész irodalmunkban párjukat kereshetik. De nevét ugyanakkor nem látni jóformán sehol sem, vagy olykor a Látóhatárban. Néha meglepő módon egy-egy ifjúsági regénnyel szerepel, vagy fordít... Miből

is látszik, hogy gazdagok vagyunk? Abból, hogy ilyen becses talentumok végső fokon parlagon heverhetnek.

Hogy a joviális, de mint láttuk, egyszerre ekrazitként szétcsattanó Possonyi Lászlóról ejtsek még néhány sort - mert meglehetősen öregfiú már az irodalomban -, nyilván akkori ádáz németellenességében botránkoztatta meg az éppen nem „árja" katolikus Just Béla, avval az írással, amit neki olvasni átadott. A gyalázatos német ténykedések és új embertelenségek hallatára Possonyi hamar robbant azokban az időkben.

A „sámáni" költőről is hadd ejtek még néhány szót, aki mint a harcok lelke bukkant fel az imént a színen. A harmincas évek vége felé két fiatal jelent meg nálam az Athenaeumban, Cserei Szász László és Turbók Gyula. Turbók erősen adys, meglehetősen patetikus, zavaros frazeológiájú verseinek közlését illetően a *Válasz*ban Sárközi a „várjunk, majd meglátjuk" osvátos álláspontra helyezkedett. Turbók a Népszavánál szeretett volna elhelyezkedni; családja volt már, kellett az állás, és azt találni akkoriban nehéz volt. A Népszavával ügye nem sikerült, emezek meg nyilván kaptak rajta, így a Magyar Szó című lapnál helyezkedett el, mely bizony amolyan nyilas lap volt.

Nem egy példa volt rá akkori fiatalnál, hogy egy érzéseinél fogva „baloldali" (már amennyire egy fiatal ilyetén mivolta megállapítható) a másik oldalon találta magát, mert csak ott - vagy ott könnyebben - talált elhelyezkedést; és ilyen munkatársi viszonylatban és érzésbeli kétlakiságban, az ott kötelező írásbeli véresszájúságot tőle telhetően kerülve, velünk valamilyen szövetségfélében, sok mindenben segített nekünk. Mint például ez a szerencsétlen kettősségű Turbók Gyula is, akit ügye tárgyalásakor, 1945 tavaszán, a népbíróság felmentett, néhány semmitmondó cikkecske szólván mindössze nyilas újságírói mivolta mellett, és a mellettünk való kockázatos működés részünkről való bizonyítottsága ellenében.

Ha valakinek kedve van tovább érvelni, ilyen példa után, az újságírói foglalkozás és hivatás különbségéről; az gondoljon arra, hogy ilyen esetek ma nálunk nem lehetnek, már azért sem, mert olyan különbségek, mint voltak, lapok és hitvallások között, természetesen nincsenek. De ha már a kenyérkeresetről beszélünk, mindenesetre mennyivel jobb egy kevésbé mutatványos, szürke foglalkozás, és - újságírásról lévén szó - mennyire üdvösebb mindkét irányban, ha az orgánum és a benne megnyilatkozónak felfogása mégiscsak megegyezik.

Ami a másik fiatalembert illeti, aki akkoriban nálam versekkel jelentkezett: Cserei Szász László éppen olyan ágrólszakadt volt, mint Turbók; de verseikben nagy volt a különbség. Cserei írásaiban mintha a székely népballadák névtelen költői támadtak volna föl, kissé talán lírikusabban. Valami ősi hang ütött meg bennük, az élők közül senkire sem hasonlítható. A Látóhatárban megjelent jó néhány versét nyugodtan beírhatnánk a székely népballadák gyűjteményébe.

Ott, ahol a cipót osztják valahol, az életúthoz valót, Csereinek nagyon gyöngén mérték a neki szánt porciót, vagy akár az annak elnyeréséhez szükséges jobb munkalehetőségekre szóló utalványt. Ez a Valahol Elosztó Valaki, mintha valósággal ebnek venne némely jóravaló embert, úgy gondoskodik lehetőségeiről. Például: egyesek magas iskolákat végeznek, módjuk van rá; utána kitűnő állásokat kapnak és lehetőségeket, hogy szellemileg kiteljesedjenek. Én nem tudom, Cserei milyen iskolákat járt ki, de abból ítélve, hogy abban az időben, amelyről e sorok szólnak, e bohókás kedélyű ember vendéglői kidobóember volt: gondolom, nem végzett egyetemet.

Ahogy ott ült néha nálam a lektorátusban, miközben Possonyi egy-egy lektorálandó anyaggal a kezében el-elszunyókált a díványon (ez egy nálunk selejtként, elraktározottsági minőségben elfekvő bútordarab volt, mely sehol sem kellett). Vajda Endre sötét elszántsággal fordított, Lovass Gyula esszét írogatott az Ezüstkornak (nem támadott még rá az őt aztán oly gyorsan

elvivő, rejtélyes betegség), Repcze meg cipőpaszta- vagy egyéb reklámokat skiccelgetett: Cserei el szokta volt mondogatni nekem csendesen ott a sarokban - az odahaza mesélgető öreg székelyek módján -, hogy mekkora és milyen nehéz részegek vannak. Ő kidobó mivoltában, minden erejét összeszedve is alig tudja kiteremteni némelyiket az utcára.

- Mint a múltkor is - meséli -, az egyik beiszik, s a végén nem akar fizetni. „Tudja maga, ki vagyok én?" - üti a mellét. Mire én: „Tudom hát, illetve látom! Te büdös nyiherászi! Gazember!" Erre behúzok neki egyet, hogy elterül az édes jó anyaföldön, aztán a tulaj megfogja a fejét, én a lábát, és kitesszük az utcára. Ott alszik aztán, amíg a rendőr fel nem veri, hogy menjen haza. Hát így írom én a balladákat.

Abba a vendéglőbe, a Szentkirályi utcában, jártak a népiek néhányan - folytatja Cserei: - Szabó Pál, Sinka István meg Tersánszky, Féja, Tatay Sándor; aztán a „Tücsök"-kel, mely az ő egyesülete volt, Erdélyi Jóska és Sértő Kálmán és még egy csomó fiatal; de Sinka mindig kerülte, nem bírta őket, és egyszer össze is veszett Erdélyivel, amikor is Sinka ki is szerkesztette Erdélyit egy csúnya cikkben, te idézted is a Független Magyarországban - mondja. - Erdélyi Sértő Kálmánt „Fülsértő Kálmán"-nak nevezte, és ezen össze is kaptak, mire Jóska arra kért: dobjam ki Sértőt! Én meg kidobtam.

Most már átmentek mind egy másik helyre, ahol Kádár Lajos, a *Tyukász Péter* írója főpincérféle; ti adtátok ki a könyvét az Athenaeumban; azonban meg kell adni, ezek mind fizettek, nem kellett kidobni egyet sem - folytatta Cserei. - Be akartak engem is szervezni ebbe a „Tücsök"-be, de Erdélyi Jóskával nehéz összeférni: ahol ő van, csak ő az Isten. Nagy költő, de összeférhetetlen. Az még nem volna baj, mert a legtöbb költő az, de ő zsarnok is, én meg egy szabad székely demokrata vagyok - mondja Cserei, és ravaszdi, élénk szeme éleset villant.

Hogy még Sértőről is mondjak valamit - folytatja -, kár volt ennek feljönnie faluról. Igazán szép versei az akkoriak. Gyönyörű, megütő képei, remek strófái voltak. De tönkretették a felfedezői, akik mint őstehetséget körülkukorékolták. A Pesti Naplóban Földi, Kárpáti, a Népszavában Mónusék, aztán a Hatvany Lajos felfedezése befütyült neki. Azóta nem bír magával. Hát még amit a Társadalmunk művelt körülötte, Klár Zoltán hetilapja, azzal az elbizakodott, hányaveti önéletrajzzal a lapban! S amit az Összetartásban művel s a Nemzetőrben! Együtt lakik egy rettenetes, csorba szájú vén banyával, és versenyt pálinkáznak. A minap is hogy strapáltátok magatokat, és próbáltatok a lelkére beszélni, Weöres Sándorral és Hajnal Annával, pont az én kocsmámban. Nem győzte az ígéreteket hangoztatni avval a foghíjas szájával, hogy megjavul. Kár volt az erőltetésért. Elviszi a májzsugor és a vérbaj hamarosan.

Ilyeneket mondott el nekem a lektorátus csendjében Cserei. Hogy pár krajcárt kapjon, odaadott egy költeményt a Magyarságnak; a kidobómesterség gyakorlása közben nem hallott róla, hogy a lap közben benyilasodott. Én meleg sorokkal beajánlottam már előbb Ágainak, az Újság főszerkesztőjének, nem tudtam, persze, hogy a Magyarságnak is adott verset. Azután egy csomó versét hozták egyszerre az Újságban, egy nagyon szép oldal volt; és mit nem csinál az ördög, ugyanakkor a Magyarságban is megjelent a verse, miután ott hevert hosszú ideig. Most pedig mind a kettő rámászott. A Magyarságnál brigantinak nevezték, zsidóbérencnek, hogy nekik ad verset, és a zsidó újságba ír; az Újságnál pedig Bagyó szerkesztő szedte le róla, szokása szerint finoman, a keresztvizet. (Mi ugyanakkor húztuk le a Válasznál a rolót, ahol neki elfogadott versei voltak.)

No, sebaj. Másnap megkapja a behívót. Utána részt vesz egy-két katonai kirándulásban, részt vesz a dél-magyarországi, majd erdélyi bevonulásban, aztán újra hazajön. A „góré", mármint a gazda tárt karokkal fogadja, mert kidobókra még nagyobb szükség van; a nyilas újság szerkesztősége, az *Összetartás*, ott van közel a szomszédban; a kuncsaftok gyarapodnak.

Aztán újra behívják. A Don tájékán védi most már „ősi, szent határainkat”. Pár évi szovjet fogság után itthon van megint, de már nem kidobóember, hanem költő. És - mert Cserei, a nem mai gyerek, nem úgy fogja fel a dolgot, mint sok ifjú poéta, akinek ha egy-két verse megjelent, úgy véli, tartsa el az állam - Elzett-gyári lakatos.

HARC, HARC MINDENÜTT

A bőségükről ítélve, nyilván előre litografált hadparancsok közül, amelyek ott hevertek a kormányzói kabinetirodában - mindössze a helyet és időpontot hagyva kitöltetlenül, aszerint, hogy a hitleri taktika mikor és hová látja szükségesnek bevetni szerencsétlen magyar pojácáit -, először a Románia felé szóló kormányzói hadparancs hangzott el, 1940 nyarán. A magyar honvéd pedig, ez a világ legszomorúbb és parancsra lövő, szúró, vágó, ordító eszközfigurája megkapta az elindulási parancsot keletre (majd aztán délre s egy kissé később északnak, a Donnál megvédeni az ősi határokat).

Általában ezekkel az „ősi határok”-kal volt dolga, baja mindig ennek a szegény honvédnek, aki egyébként békésen ült volna otthon mint szabómester, paraszt vagy tanár, vagy isten tudja, mi, de néhány esztendeje ott kellett hagynia állandóan, amit csinált, mert felfedezték azt az új dolgot, hogy nincs az ügy rendben ezekkel a határokkal, és miszerint a diplomáciai és katonai irodákban rajzolgatják, hol bővíteni kell, hol pedig védelmezni kell azokat. Attól fogva pedig különösen, hogy Wilson és Clemenceau húsz évvel azelőtt újból megrajzolta őket, mondván, hogy a világbéke most már megrögzíttetett, egyre mozogtak ezek a határok; és mindig készenlétbe kellett állnia cipésznek, fogorvosnak, tanárnak, derék szabómesternek vagy parasztnak, vagyis ennek a honvédnek, hogy idemenjen, odamenjen, bevonuljon, kivonuljon, aszerint, ahogy - például eme emlékezés eseményei idején - a „Führer” parancsolta, dicsőségére Árpád népének.

Már előző nagy hatalmú vezetőinek parancsára is vonulgatott ez az állandóan nyugtalanított honvéd; például amikor Ferenc József mondotta: „Mindent meggondoltam és megfontoltam”, és kiadta a parancsot a vonulásra, mi pedig elbőgtük magunkat, hogy „Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz tiéd a Monarchia!”, és megvédtük az ősi határokat Sabácnál. (Megelőzőleg szegény apám hagyta ott a fél karját, amikor annektáltuk Boszniát.)

A magyar honvéd tehát vonult, kelet felé (no, én nem vonultam; mondjam azt, hogy annál ügyesebb voltam? Nagyon utálom az úgynevezett „ügyes” embereket, de néha helyénvaló, például az ilyen rángatott ide-oda vonulásoknál). Barátom, Szabó Lőrinc szintén vonult szegény, és hozzá még kitűnő és lelkes katonaverseket is írt a Magyarországba, amiket viszont én megtámadtam a Magyar Nemzetben. Pedig Lőrinc nyilván azért írta, mert ő nem járt Erdélyben, új volt neki, én pedig már jártam, hiszen ott születtem, de én nem lelkesedtem ezen a bevonuláson, mert tudtam, hogy rövidesen megkapjuk a Führertől a bevonulási számlát.

Egyáltalán, mi sokszor megkaptuk a számlákat, a történelem során; ha tetteinkért üres semmiket kaptunk is, a számlákat azért mindig megkaptuk. Itt is megkaptuk hamarosan.

A bevonulás megtörtént, a szokás szerint felvirágozott bataillonokkal, pompás trapp-trapp kíséretében, csengő és mennydörgő vezényszavakkal, itt-ott kisebb zavarokkal, de megtörtént. Bevonulásunk viszont nem volt, hogy úgy mondjam, reklám nekünk. A hadsereget követő tisztviselők úgy viselkedtek a néppel szemben, mint valami győztes viselkedik megszállt ellenséges területen. Egy sereg románul tudó, az ottani népet és légkört kitűnően ismerő s a lakossággal harmóniában élt és visszakéredzkedett tisztviselőt például idebenn Magyarországon tartottak, és ugyanakkor régi ittenieket, akik sem a nyelvet, sem a lakosságot nem

ismerték, Erdélybe raktak; úgy, hogy hamarosan „regátbelieknek” neveztek el bennünket. (Amely névvel az erdélyi bennszülött román az óromániaiakat nevezte.) Úgy alakult a helyzet egy-egy új magyar adminisztrációs terület körében néha, ahogy a török időkben lehetett némelyik rossz magyar főúr környékén, ahol a lakosság aztán úgy nézett át a magyar fennhatóságból a török felé, mint valami népi paradicsomba - ha éppen át nem szökött.

Lehet, hogy „túlzó” a kép: de ott jártomban akkor nem egy hozzám intézett kérdéssel találkoztam, amelyre mentésül emlegethettem aztán a sorsot, istent, a „mindenütt nehéz” világot: de semmiképpen sem volt egyszerű a felelet. A faluba, ahol születtem, és abba, ahol jegyzőírnok voltam valamikor, nem volt kedvem hajdani meghitt románjaim közé menni, mert éreztem, hogy - még frissen - elrontottunk itt valamit. Pedig szerettek engem azok az emberek, és bizonyára ma is megemlékeznek rólam, akik még megvannak, mert még az első világháborús közigazgatás sanyarúságai között tőlem telhetően kedveztem nekik. Figyelmeztettem őket előre, ha jött például a kukorica- vagy egyéb rekvirálás, mint a háborús szükség kívánta. 1918 októberében, amikor a román nemzetiségi vidékeken kitört a forrongás, egyszerű katonaruhában mentem át a hegyen Ilondáról Nagybunyba, félelem nélkül, és kísértem be Désre volt főnököm, Szigethy Elemér családját, amit bizony kevés közigazgatási ember tehetett.

A jegyzői lakás - ó, régi, régi emlék! - fenn volt, s az iroda lenn a kert végén; én ott laktam, és ott voltak egy vasládában a könyveim, amiket Pestről rendelgettem részletfizetésre. Este pedig kinyitottam a ládát, és olvastam íróimat, s a mindig járatott Nyugatot, és verseket írtam, no meg tanultam, gimnáziumi tanulmányaimat végeztem, mert ötödik gimnáziumtól kezdve, mint már egyszer említettem, magántanuló voltam. Közben pedig a két éjjeliőr ott rostokolt a jegyzői iroda folyosóján, vagy indult el egy-egy körútra a faluba, hogy aztán utána kissé megpihenjen. Beszélgettünk erről-arról az éjszaka csendjében a két derék románnal, s nem holmi mondvacsinált irodalmi, de valóban közös bajainkról; akkoriban indult meg az első világháború, amelyik két év múlva engem is szereplői közé hívott.

Nem mentem vissza látogatóba, a bevonulás után, megnézni, vajon még él-e a jó öreg Flórián Elek, a segédjegyző, akivel fejünket behúzva hallgattuk a mérges, de kitűnő és jó főnök, Szigethy Elemér fortyogásait, egymásra sandítva közben. Nem mentem le együtt lenni újra egy kicsit Scurt Nekițával, a román tanítóval, akivel annyi éjszakán át politizáltam és irodalmizáltam együtt, miközben verseimet olvasgattam neki, ő meg a sajátjait nekem románul. Akkoriban - mint mondtam - úgy tudtam románul, mint magyarul. Nagyilonda, ahol születtem, gyerek voltam, román község volt, és én éppen úgy lehettem volna román költő, mint magyar.

Nem mentem vissza szülőtájamra a bevonulás után, hanem elmentem a Gyilkos-tóhoz aztán; ott tíz napot töltöttem valami különös vad űzött hangulatban. Erről a hangulatról tanúskodik - mint már említettem - *Thesbites Illyés* című hosszú versem is; ezt úgy írtam, úgyszólván egyfolytában, egy fatönkön ülve, miközben a „gyilkos” tóba fulladt keserves fákat néztem. Legfeljebb ebédelni ugrottam föl a Napsugár nevű penzióba, amelynek tulajdonosa Ignácz Rózsa írónőnk nagyon kedves nővére volt. Hogy milyen gondolatok töltöttek el akkoriban, 1940 nyarán, mutatják az előzőekben már idézett költemény sorai. (Csak 1945-ben, a *Mérlegen* című kötetemben jelenhetett meg ez a vers.)

A hangsúly úgysem rajtunk, írókon volt azokban az időkben; bár előfordult, hogy az irodalom stemplijét igényelték tetteik igazolására a politikai, katonai hatalmasok, mint például ama lillafüredi találkozón...

Akik részt vettek ott, azt mondták, jó pecsenye volt, kitűnő bor, a végén még pezsgőt is ittak. Amikor is a hatalmasokhoz méltó költség-nem-kíméléssel, a nem éppen mulató nép, a bőrükig nyúzottak pénzéből megvendégelték a szórakoztató bolondokat...

VONULÁSOK ESZTENDEI

Vonulások esztendei. Egyelőre még nem jött el az idő, csak késett, amikor az asszony-hozzátartozót is bevonultatták, a sárga csillaggal, hiába volt a férje „őskeresztény". (Ezt még csak azután csinálták Beregfyék.) A zsidóellenes rendelkezések legdurvább végrehajtása, Tiso szlovák köztársasági elnök irányításával, javában folyt a szomszédban; tömegével igyekeztek át onnan hazánkba a jobb sorsot kereső szerencsétlenek. A mi kormányzatunk általában - hogy hitelünk legyen, valljuk meg a sok rossz mellett a jót is -, járta még a „kállai-kettős"-t; de a dolgok menetén fel-felhorkanó s a barbár rendelkezéseket botlasztani próbálgató maradék emberies törekvések ellenére - s ilyen volt köztük a zsidó bevonultakkal való eljárást ellenző Nagybaczoni Nagy Vilmos példája - gyűltek, vonulgattak a munkaszázadok. Némelyik barátunk többször ment és jött, játszottak velük, mint macska az egérrel; s tán ez volt a baj éppen, és az ok, hogy a behívásoknak valamennyien engedelmeskedtek, nem véve a dolgokat így kellő módon tragikusan. Amíg egyszer csak aztán komolyra nem fordult a dolog. Hogy példát mondjak, Gelléri Andor Endre vagy Radnóti Miklós és még jó néhány, szintén megjárta a visszatérő utakat, volt, aki aránylag tűrhető beosztásban szenvedett gyárak, üzemek területén, amíg az átok (Szálasi és 1944 ősze) le nem csapott.

Vonultak a munkatáborosok, és vonultak a rendes katonai csapatok; a már előbb elhangzottak után jöttek az új hadparancsok. Megtörtént az erdélyi bevonulás, aztán - a délvidéki vérengzések még lázító emlékei után is - (úgy látszik, a diplomácia minden vonalon felejtetni tudott, mert nyilván így kellett) megkötöttük, mint már erről is szó esett itt, a jugoszláv-magyar örök baráti szerződést. „Megtartom és megtartatom" - hangzott az okiratszöveg. Hogy az aláírók közül Horthynak lelki tusái voltak-e ekörül valóban, vagy ha voltak, a magasabb államrezon mentségével enyhítette-e magában őket, nem tudható; de a másik aláíró, Teleki Pál, mindenesetre nem tudta magát túltenni a gyorsan bekövetkezett szerződésszegésen.

Horthynak mindenesetre rövidesen újabb hadparancsa küldte a honvédeket a hitleri nyomásra dél felé. Mindamellett a kormányzó „tartozik" oldalán ugyanekkor - és mindenek ellenére - gyűltek a számlák. Erről gondoskodott többek között éppen a melléje beosztott fő-fő detektív maga, Hain Péter: aki aztán, a „főméltóságos" meglepetésére bizonyára és annak számára már későn, előjött, ahogy mondani szokták, a „farbával". Amikor éppen a nevezett fő-fő detektív jelentése alapján, gazdájával, a kommunisták ellen oly buzgón nyomozó Sombor-Schweinitzerrel együtt elfuvarozták magát Horthy bizalmas külügyminiszterét, Keresztes-Fischert is, a hírhedt sárga kocsin, amelyen annyi között Bajcsy-Zsilinszkyt vitték el - és ugyanakkor a kormányzó kedvelt köréhez tartozó egész sereg embert is elszállítottak.

Ahogy ezekbe a kába időkbe visszafelé hatolni próbálok, afféle érzésekről számolhatok be, amelyek olyan valakit tölthetnek el, aki valamilyen földrészről hirtelen lemállott szigeten hánykódik, a tenger dühös lökései közepette - és amely ráadásul a belső mélységekből is feltörő áramokkal, a külsők hatalmát tehetetlen eszközként érezve, összefügg. Egyre reménytelenebb volt a harc a német tenger brutális nyomásával, és annak belülről is ostromló, feszítő erejével szemben...

Zengjetek, orgonák,
Pokoli orgonák,
Rémek és vad csodák,
Rosszak és ostobák,
Forrjatok csak tovább,
Míg bírja kéz s a láb,
Míg van, játszani, báb,
Ne hagyd alább.

Rendítő vad zene,
Rémeknek özöne,
Süvöltő jaj zöme,
Mintha vész zengene,
Dőlne a világ!

(„Bolond hangszer”, Mérlegen)

Mozgó idő; mindenfelé csapatok, vad kiáltások, fegyverek. Mi a legtisztább „örök baráti” szerződési alapon bevonultunk Jugoszláviába; aztán segítettünk - ha nem teljesen közvetlenül is talán - „nagy szövetségesünknek” az albánok és görögök ellen. „Dicső szövetségesünk” közben (természetesen a fölösleges és elavult hadüzengetés nélkül) vonult be Dániába, Norvégiába, Hollandiába, Belgiumba. És aztán lerohanta Franciaországot.

Mi, jó néhányan, legalábbis Franciaország részéről, vártuk a régi híres ellenállást. Az első világháborúban hány német halott volt Verdunnél vagy a Marne folyónál, és mennyi ideig elhúzódott a németek felé végül is kudarcos front. És most? Nem hittünk a fülünknek, amikor hallottuk. Annyi ideig tartott a front körülbelül, ameddig egy német tank ellenállás nélkül átrohant a terepen.

A francia ellenállás aztán szép volt, nem mondom, a már megszállott Franciaországban, Párizsban. De nem lehetett volna ezt az ellenállást mutatni - a megszállás előtt? Úgy látszik, nem lehet a minden hitet, magasabb erkölcsöt lenéző „új, legmaibb” életformát, a már a szellem ellen fordult „új” gall szellemet és a még újabb, minden ízében romlott és - ahol nem értelmetlen, ott zagyva - rothasztó irodalmat űzni büntetlenül mégsem.

Ne mentse magát Franciaország a harci szellemet kizáró „kulturális magasság”-gal. Periklész Athénjében is meglehetősen nagy „szellemi magasság” honolt, a görögök mégis háromszor megverték az akkori zsarnok hadseregét. Igaz, hogy a kornak gondolkozási mértéke egy Szókratész, egy Platón volt, és nemzeti írója egy Aiszkhülosz, Szophoklész.

A vereség - és nem kis részben az egész hitlerizmus lehetősége - a Clemenceau- és Wilson-féle erőszakos és dölyfös „békék” visszahatása volt. Hogy mondja a bölcs? Aki szelet vet, vihart arat...

Azonban ideje hangnemet változtatnom, úgy érzem. A sok egyformán lehangoló esemény és jelenség magával hozza írásomban a remény nélküli monotonságot, amit mint gyűlölt valamit, életben és írásban kerülni igyekszem. És íme, a sors is int, hogy hagyjam abba már.

Miközben ugyanis ezeket az emlékezéseket írom, bolond időkre visszagondolva mostanában, amiket ott töltöttem a jó öreg Athenaeumban - levelet kaptam a régi nagy emlékű műintézettől (mintegy fatális intést, hogy a gyűlölt dolgok helyett beszéljek már egyébről), hogy mint a vállalat egykori embere, emlékezzem meg én is az alapításának századik esztendejére készülő emlékezőben.

A körülöttem lassan feltornyosult halálfejeket leseperve, megcsengetem én is poharamat...

És bizony jó abba a „mély békébe” visszamennem, amelynek a Kolompár Balog Tuta volt a szenzációhőse, ahogyan a Kis Újságban láttam hitelesen lerajzolva, amikor éppen a kocsmárost irtja családostul. Mert szégyen, nem szégyen, mi tanulók ezeket olvasgattuk azokon az órákon, amikor az öreg Derzsi Kálmánnal, az unitárius egyházi főkántorral, akit mi a szakálláról „kecskének” neveztünk, a templomban ültünk, ő orgonált, és mi énekeltünk - illetőleg énekelnünk kellett volna, de közben az előbb említett dolgot műveltük, még egyebek mellett. Velem egyébként úgy állt a dolog, hogy otthon, Nagyilondán, mint kisdiákot a katolikus hitben neveltek, amely hit szerint a protestáns amolyan kutyahitű eretnek volt;

amikor pedig tizenegy éves koromban apámhoz kerültem Tordára mint gimnazista (merthogy anyám meghalt, apám Tordán lakott), jó apám, a nem éppen istenes Fodor Lőrinc kijelentette: „majd adok én neked katolizálni!" - és az unitárius hitre fogott, mert mint kiderült, unitárius vagyok (anyám volt katolikus) -, vagyis „eretnek". Hát nyilván ez is hozzájárult, hogy ilyen vallási gyakorlatok közben az áhítat helyett inkább a Kolompár-féle ügyeket tanulmányozgattam a templomban, isten bocsásson meg nekem, szegény fejemnek, nehogy a pokolba kerüljek.

Ámbár azt hiszem, ott megelőzött már nagyapám, a vén pereskedő Fodor József, aki, ha megjelent hosszú, szikár termetével s görcsös botjával az újtordai utcán, ahogy jött be Szindről pereskedni, az emberek beigazították az órájukat, mondván: nyolc óra. Mert lám, amott megy az öreg Fodor befelé a törvényszékre, ahol nyilván az ügyvédjei várják. De nemcsak a pereskedés miatt gondolom az elkárhozást, amely dolgot másféle, nevezetesen az igazságot és jogot kereső mániámban, én is átvettem tőle. De azért a bűnért is a pokolban ül, hogy akkorát káromkodott néha, amikor valamelyik rokon újabb ténykedéséről hallott, mert természetesen a rokonokkal pereskedett, hogy a közelben fülelgető ló is rosszallóan csóválta meg a fejét, és a tőle telhető legbúsabban nézett nagyapámra...

Nemhiába futottam el szívesen ezekből az emlékezéseimből. Mert, ha visszagondolok, mi minden tombolt kívül és közvetlenül körülöttem ama 1940-es évek legelején, félek, hogy nem tudom folytatni már, és hogy nem lehetek eléggé eseményhű: pedig szeretném befejezni ezt az egészet valahogy, ha már elkezdtem.

A nyilas lárma még egyre nőtt a nyomorult magyar világban, s mindinkább láttuk: eddig csak olyan volt ez az egész, mint amikor a zenekar még összevissza huzigál, zengeti és bongatja a hangszereket, mielőtt a karmester meglendíti a pálcát. De már erősen formáit kapta a „hangverseny", a nyilas és félnyilas sajtó ricsaja teljes összjátékát vette föl, alig árnyalatnyi különbséggel maguk és a kormánylapok között. Mindazonáltal, amennyire hangom és szegény tollam ereje adta, s amennyire hatóságilag hagytak - és a szerkesztők mertek -, mindenre rezonáltam. No de ők is. Az Új Magyarság, az Esti Újság, Függetlenség, Harc, Összetartás, Magyar Élet, Egyedül vagyunk ugyancsak visszacsapott, hol golyóval - már szellemileg értve -, hol pedig egy-egy egész trágyadombbal. Már egyfajta szórakozásom volt azokban az esztendőkben, hogy beültem reggel a Seifert kávéházba, vagy máshová, és kértem „kedvenc" lapjaimat az újságosnőtől.

És ha nem volt történetesen két-három támadás ellenem, bizonyos csalódást éreztem már, mint a költő, aki nem kapja meg a várt kritikát. Ha pedig megkaptam (ma általam nagyon csodált buzgalommal) nyomban meg is írtam a választ, néha versben is reagálva a jelenségekre körülöttem. A „Fekete toll" nevű titkos szövetség meg is fenyegetett; természetesen válaszoltam a „Fekete toll"-nak is, ez véletlenül benne is van *A történelem sodrában* című „cikkgyűjteményemben". Mindenesetre igyekeztem lehetőleg nem sötét utcákban járni vagy magányosan az erdőben; és ha otthon voltam, nem ültem az ablak mellett, mert előfordult akkoriban, hogy az ablakon át belőttek olyan emberekre, akik számukra kellemetlen dolgokat írtak vagy műveltek.

Olyan volt az egész magyar élet, mint dühöngő részeggel, bicskázó duhajokkal teli, züllött kocsma, ahol a rendfenntartók együtt isznak a duhajokkal.

Milyen anakronizmusnak tűnt fel lassan a vad lárma közepette, hogy irodalom, szellem, álom és költészet is van még a világon! Még verseket olvastunk fel, még matinékat tartottunk, hogy el ne aludjon bennünk és az emberekben a lélek. Szerepünk hovatovább a Vajda János-i „virrasztók" szerepe volt...

És mégis voltak azért irodalmi problémák, viták. Jólesik visszamenni még azokhoz gondolatban; sok durva, embertelen jelenség között jólesik az emlékezőnek ezeken elidőzni még.

ÚJ ARCOK, ÚJ LÁTOMÁSOK

Az író a lehető legjobbat kereső, önmagával való harcában többek között a saját írói készsége ellen is küzd. A benne zsúfolódó mondanivalókra olykor túl könnyen jönnek a kifejezések, úgyhogy egyik fő dolga gyakran az: eltolni a kínálkozó mondatokat. Az író sablonossága gyakran ott kezdődik, hogy elfogadja, ami jön éppen; az irodalom- és maga megmunkálta nyelv öncélúan dolgozik, ha nem kísérjük kritikus figyelemmel a könnyen kibomló valódi mondanivaló égisze alatt a stílus fürge bravúrjait.

Ez jutott eszembe - és jut ilyesmi eszébe mindenkinek, aki írással foglalkozik -, amikor új fejezetet akarok kezdeni ebben az emlékezésben: és egyszerre egész sereg készségesen szolgálatomra álló kezdés jelentkezik. De ismerem már ezt az így megnyilatkozó, a szöveg részéről mutatkozó könnyed jovialitást. Ez azt sugalmazná például nekem most, hogy folytassam tovább a „bevonulások"-kal - van még néhány -, s legfeljebb egy-egy epés kommentárral kísérjem. Én viszont evvel a túl egyszerű megoldással szemben rokonszenvesebb valamire vállalkozom. Fel akarok sorolni még néhány találkozást újabb írókkal, akik az Athenaeumban, az írók és irodalmárok eme nagy arzenáljában, velem újból - vagy még - összekerültek.

Embereket látok, mint valami szeszélyes nagy kiállítóteremben. A rejtélyes kiállító, rendező sebesen váltja a képeket; mire feleszmélsz, már más következik. Ülsz magadban, mint egy különös, exkluzív moziban, ahol csak neked mutatnak, diszkrét és elrévülve néző vendég, képeket. Olyanokról, akik már nincsenek; vagy még vannak, tán messze valahol, de jól láthatók az emlékezés gyors, pergő kiállításán, rejtetten és egyedül. Jönnek, mennek, nem is kell szólnod nekik, testvéred volt-e vagy barátod, nézheted csöndben, mint valami idegent.

Ki az például, aki szembenéz velem most amott, a galériában? Nagy nyílt homlokú, nyájas szemű, de valahogy mégis olyan határozott. Mosolyog és rám tekint: és kapcsolódó tekintetünkből mintha kölcsönös áram indulna, újra él. Az Odysseia alvilágában vért kellett adjon a látogató, hogy az árnyak beszéljenek; itt elég egy őket visszakívánó tekintet.

Szentimrei Jenő áll előttem - mint egykor állt a valóságban -, a nagy dinamikájú versek költője, az esszéista, kritikus, szerkesztő és könyvkiadó, és mi mindennél több: a szépség, a szellem nyughatatlan agitátora, mint volt egy ideig földi pályáján; most a bátor humánum hadseregében örök katonatiszt. Ideális foglalata annak ő, amit abban az időben oly egyszerűen demokratának neveztünk, de amit szellemben és az életben állani nem is volt könnyű dolog. Annyit jelentett, mint a társadalomban, irodalomban legtöbbször szemben állani az emberek zömével, ami gyakran hozott reménytelen vagy dühös elszigetelődést. Ezek a dolgok aztán, a németek katonai sikereivel párhuzamosan, velük érzésileg rokon itthoniak, sokszor rosszhiszeműek környezetével s az így fokozódó ellenséges atmoszférával kapcsolatban ugyancsak próbára tették az ilyen Szentimrei-féle emberek lelkét és másféle teherbíró képességét.

Ami ehhez hozzájárul még, az írói megnyilatkozást itt-ott mégiscsak biztosító erdélyi lapok, mint például a Korunk megszűnése, barátok elhűtlenedése - elsősorban régi magukhoz -: ezeket ismerjük már hazulról. Nem csuda, hogy az edzett és nem panaszos természetű Szentimrei szájából - amikor szobánkba belépett - az első percekben dőlt a panasz s olykor pattogó szitkozódás, amit mi lektorok, Possonyi, Lovass, Vajda és én, kórusszerű helyesléssel vettünk tudomásul, hiszen ezen kívül nem is adhattunk neki mást. De tudjuk mi, akkori dolgokat átéltek, hogy - bizonyos értelemben űzött vadaknak - ez az együtt nyomorgás is milyen jó, erősítő támasznak számított.

Ehhez az együtteshez a tragikus kórust még elmélyítően járult volna, ha amolyan „panaszos" természet lett volna netalán a másik jelenlevő, Salamon Ernő, ez a - hozzá mind ellenségesebb sorssal együtt csak mindjobban radikalizálódó és mind szélesebben kibomló tehetségű -

nagyon eredeti utakon járó, ízig-vérig szocialista költő. Nemigen láttam még az angyalokat is próbára tevő bajokat őnála türelmesebben viselő embert. Miközben mi egyesek káromkodtunk, ő mosolygott, pedig finom külső gesztusaiba rejtett ideges lénye mögött ugyancsak kemény, elfojtott indulatok tombolhattak. „Gyönyörűnek kell látnunk azt a sorsot, amely hőssé avat bennünket" - írta az *amor fati*, a sorsnak magát meg nem adó valaki büszkeségével.

Ilyen maguktól összeállott üléseinken ott voltak jó néhányan.

Bartalis János, az alsókosályi költő (ott élt a szomszédomban, nem messze az én falumtól, Nagyilondától), a „rímtelen, szabad és különös illatú versek" költője, robbant most szobánkba; és első pillanatban már ment volna is kifelé, mert azt hitte a sok jelenlevő láttára, hogy valami hivatalos ülésre tolakodott be; majd miután megmagyaráztuk neki a tényállást, és hogy miről van szó, és helyet kapott Possonyi mellett a dívány sarkán, az előzőkhöz még hozzáfűzte, hogy „a munkásköltők mellett, ha már ilyenről beszélnek, helye volna még egy igazi népi költészetnek is, mert akik ezt itt csinálják, városi, művelt és sok esetben egyetemet végzett urak, és legfeljebb népieknek adják ki magukat; az egy Sinka Istvánt kivéve, mert Sértő Kálmánról jobb nem beszélni, aki teljesen lezüllött".

- Erre Salamon Ernő megjegyezte: azért a munkásköltőkkel is vigyázni kell, mert van Marosvásárhelyen egy költő például, aki azt mondta, ő munkásköltő, mivelhogy ő kőmíves volt. Akik viszont ismerik, azt mondják, hogy egyszer rakott valami falat életében, az is rögtön összeomlott. Hát milyen munkásköltő az ilyen? És jóízűen nevetett rajta: és (láthatóan örülve azon, hogy az akkoriban ritkán örömalkalmú Salamon Ernőnek ilyen jókedve van) még a fanyar Benjámin is nevetett, zárkózott arcán önmagának valamilyen megbocsátó röpke kifejezéssel, amely mintha azt mutatta volna befelé: „Ne haragudj, de azért néha nevetni is kell."

Sohasem felejtem el azt a kedvesen cinikus, megszólásos, de azért ártatlan kifejezést a sorstól mártírságra kijelölt és oly dacosan életigenlő költő, Salamon Ernő arcán. No de akkor mi, akik ott voltunk, nem úgy álltunk mi sem, hogy egy lelkiismeretes biztosító adhatott volna az életünkért két krajcárt. Azért csak nevettünk, mint egy földi - szűkebben akkor magyarországi - siralomházba bezárt halandótól telik, „azért a pénzért", mint mondani szokták: gondolva, úgyis egyre megy most már, mit teszünk vagy nem teszünk.

Néha arra járok, és nézek a ma nyomorúságosnak tűnő fészer felé, ahová akkor - a háborús szűkösségben annyi gyorsan talpalt szerkesztőségnek helyet adni kényszerülten - beszorultunk mint lektorátusba. Milyen nosztalgia fog el, ahogy felvonultatom magam előtt a kedves emberek egykori rajzását; a komoly irodalomnak nem sok embere van, aki itt meg ne fordult volna - és hány nem jött vissza sohasem, aki innen kilépett. Jó volt lelkünknek ez a közeli együtt szorongása, a veszély együtt megvetése és egymás közellétén való állatboldogsága. Nem is tudják, mi az a barátság, bajtársi készség, akik nincsenek sokáig így együtt ilyen időkben.

Ó, összeverődő, hiányzó és kiegészülő együttes: hol nem volna együtt az egész, ha oda nem zárom a majdnem mindennapi vendéget, Hamvas H. Sándort, az örök zúgolódót és lázongót, akinek később, 1945-ben mint „irodalmi igazgató", *Az acél dala* című s még egy másik könyvét adattam ki. (És mit kaptam ezért a sajtóban kedves Bóka László barátomtól!)

No és hogy hagyhatnánk ki az egész kompozíció bántó hiányérzése nélkül az *Indul a bakterház* íróját, az összeszorított fogakkal szárazon humorizáló és arcrebbenés nélkül léped szakadtáig nevettető nagy humoristát, Rideg Sándort?

Rideg Sándor! Ha akkora papírom volna csak, mint egy újság letépett sarka: akkor is bűnnek érezném, ha nem írnék róla legalább két oldalt!

Egyik novelláján, amit annak idején 1937-ben a *Válasz*-hoz hozott, úgy nevettünk Sárközivel, hogy majdnem felborítottuk az asztalt: miközben ő olyan szenvtelen faarccal nézte olvasás alatt a hatást, mint aki figyelmeztetett két lurkót, hogy vigyázzon, a közelben lekvárt főznek, és ő most már csak vérfagyasztó kárörömmel kíséri, hogy esik bele a két ipse a kondérba.

Ahogyan ő megállott, miután elmondtad neki valamilyen bajodat, mérgedet, és utána fontos képet vágott... S roppant preceptori tekintettel aztán elkezdte: „Pajtikám!...” így meg úgy, s megmagyarázta a tényállást. Nem lehet elfelejteni a vele s mellette megélt kedves és bolondos dolgokat.

Egyszer, amikoriban úgynevezett katonaíró volt (az ötvenes években ugyanis néhány írót, természetesen inkább dekórumként, mint foglalkozási jelleggel, ilyen címmel tisztelt meg a honvédség), meglátogattuk Szigetcsépen Tersánszkyval. Saját szőlőjéből facsart bora volt, saját disznójából pecsenyéje; előszeretettel jártak ki hozzá mások is - és nemcsak írók - Budapestről.

- Üljetek le - mondja valami iszonyatos-magasztos, nagyúri nonsalanszot mutató, marsalli arckifejezéssel. - Tudjátok, ki ült itt? - mutat a helyre Sándor. - Egy tábornok!

Szobájában egy hatalmas puska állt a falnál és óriási zenegép. - Tudjátok, mit csinálok éjszaka, miután lefekszem, pajtikám? (Az volt a mániája akkoriban, hogy bizonyos ellenségek leskelődnek rá; - a ház ugyanis egy, az 1945 utáni kitelepítéskor neki juttatott, az elszökött „volksbundista” gazdától már előbb bitangjába otthagyott, sváb ház volt korábban.) Időnként kinyitom az ablakot, kettőt-hármat kilövök, aztán becsukom megint, s megeresztem a zenegépet: ne higgyék, hogy félek.

Mikor kimentünk hozzá egy másik alkalommal Szigetcsépre, egy ember társaságában várt az állomásnál, az óriási puskával a vállán. - Tudjátok, ki ez az ember, pajtikám? - kérdezte. - Egyetlen barátom! No, ki vagy, mondd csak! - szólt rá.

- A falu bolondja - válaszolt amaz, a nyilván megszokott sztereotip módon.

- És ki a legnagyobb író a világon? mondsza csak!

- Rideg Sándor - felelte az valami huhogó hangon.

Nagyon szeretett az én Sándor barátom pompásan öltözködni; nyakkendő, lehetőleg keménygallér, kesztyű - elmaradhatatlan volt öltözékéből. Változatos pályája során valamikor juhász volt - később rakodómunkás -, és így élte ki most utólag egy hajdanában elképzelt városi elegancia iránti nosztalgiáit. Egyszer meghívtam a Rózsadombra, a Bimbó útra, ahol akkoriban laktam. A szóban forgó idő eljött, és ő még nem érkezett. Pedig pontos embernek ismertem. Nyugtalan voltam; lenézek a második emeletről. Hát látom, Sándor ott sétál lent, nagy peckesen, a nyílt perspektívát mutató, messze, hosszan elnyúló Bimbó úton, és közben fel-felnézeget. Lekiáltottam, amikor éppen alattunk haladt el; gondoltam, elfelejtette a számot. Sándor felnéz, utána feljön. Aztán csak megáll a nyitott ajtóban, áll ott, és nézi, hogy nézem, de nem jön beljebb. Csak néz rám merően, mint aki valami rettenetesen fontos kijelentést vár tőlem, mielőtt belépne. Aztán egyszerre kihúzza magát, utána lassan, a szavakon valami végzetes nagy hangsúllyal azt kérdi:

- Na, mit szólsz a cipőmhöz? És ez a ruha, he? Direkt ott sétáltam lent a ház előtt, hogy jobban megnézhesd, milyen elegáns vagyok, pajtikám. - Ilyen gyerekes, kedves dolgok maradtak meg, annyi más között, bennem, a száraz humornak erről a tőrülmetszetten eredeti mesteréről.

Eszembe jut még egy eset, valami kedvesen jellemzőt hagynék ki, ha nem mondanám el. A Nagyvilág folyóirat egy estet rendezett Pécsett az ötvenes évek végén, ahová Rideggel együtt

lementem. Gereblyés László szerkesztői bevezetőt mondott, majd elkezdődött a műsor. Egyetlen szavalónő adta elő a fárasztó és összefolyó versfordítás-egyveleget, amilyennek roppant - és többnyire értelmetlen - tömegébe a legszívósabb széplélek is belekábul. Rideggel ott ültünk az első sorban. Rideg egyszerre csak elővesz egy könyvet, nagy körülményesen kinyitja, aztán elkezdi olvasni ott, a bolond és olykor ízléstelen versegzotikumok kántálása közben mindjobban begerjedt és mind egzaltáltabban ringó és vonagló művésznő orra előtt.

- Sándor - súgom oda neki -, mi a fenét csinálsz te itt az előadás közepén?

- *A tükrös szívű huszár*-t olvasom, Rideg Sándor elbeszéléseit - szól oda nekem Sándor félhangosan. - Unatkozom, pajtikám. De hallgass ide: nagyon jó, igazi pécsi cirfandlit mérnek itt a szomszédban. Gyere, menjünk. Majd, mire vége lesz, visszajövünk. Szólj Gereblyésnek is - mondja még.

- Az ördögbe is - súgom oda. - ő a *Nagyvilág* szerkesztője, ő rendezi az estét.

- Kár szegényért - szól Sándor -, mert azért egy rendes ember.

Két óra múlva visszamentünk. (Hogy ne feledjem: a művésznő még mindig szavalt).

Utolsó éveiben, természetközelséget keresve, Mátyásföldre költözött Rideg. Nagy kínnal megszerzett valami régi villát, az alaptól a gerendákig tele bérlőkkel. A háznak viszont volt egy (elvadult) nagy kertje, terebélyes, óriási diófával; a súlyosan asztmás, szívbajos ember boldogan látta ott aztán barátait vendégül. Beteg volt már Rideg nagyon, amikor Sós Endréékkel meglátogattuk. Derék, fáradtságot nem ismerő felesége volt mellette - az egykori főápolónő -, s gondozta odaadóan, miután betegségével a svábhegyi kórházból kikerült. Szokása szerint ezúttal is nagy traktamentumot rendezett Sándor: „Ne mondja senki, hogy holmi nyavalyás ember ez a Rideg Sándor.” Szabó Miklós, a kitűnő énekes és jó barátja volt éppen nála, amikor kimentünk; csináltuk, amit mindig, vitáztunk, tréfáltunk.

- Énekeld el csak a nótámat, pajtikám, te olyan jól csinálod - szólt oda egyszer csak az énekesnek. - Én is jobban tudtam valamikor; no, énekeljünk, gyerekek.

Szabó Miklós rákezdte. Rideg pedig bele-beleénekelgetett kihagyó, elfúló, nyomorúságos szegény hangjával, de nem hagyta kíséret nélkül. Mert jóban-rosszban kitartott Rideg Sándor, és - elmondhatni mindenre: - az utolsó lélegzetig kitartott.

Mulattunk, énekeltünk, hogy utána aztán már csak a Farkasréti temetőben találkozzunk, hol a gyászbeszédet mondottam fölötte. Mert ki tudja, ki mikor van együtt utoljára a másikkal, ebben a nyomorúságos, nagyhangú földi kupacban?...

Rátarti volt, büszke ember, Rideg Sándor: nagylelkűen elismerte mások érdemeit, de - holmi álszent szemérmességből - nem szégyellte éppen olyan lelkesen - ami igen helyes - megvallani a saját érdemeit is.

HALÁSZ GÁBOR, SÁRKÖZI GYÖRGY ÉS SZERB ANTAL

El kell viselni a korbeli magányosságot, mert ugyan mid van neked abból valójában, hogy úgynevezett „híres” vagy; hogy ott szerepelsz a kor szórakoztató bolondjai sorában, mely kornak mindegy: üresfejű labdarúgó-e az illető vagy alkotó zseni, csak legyen, amivel újsághasábokat megtöltsön, nyilatkoztasson a rádió, vagy legyen, akin szájat tátson a tömeg.

Röviden: független legyen az ember, olykor még saját hangulataitól is; - amikor a jovialitás olyan engedékenységre visz, amelyeket gyakran megbánsz; vagy pedig egy rossz perced elviszi a hitet önmagadban.

Hogy miért mondom ezeket a közhelyeket? Azért, mert az előbbi fejezetekben bőven tárgyalt „történeti", bevonulási események után az irodalomra térvén át megint, élek az alkalommal, hogy ezekről a dolgokról is beszéljek. Aztán meg szükségem van rá, hogy ismételjem ezeket saját magamnak: no meg annak az esetleges jövőbeli barátomnak, akin így, egy saját szenvedésein kiformált filozófiájú ember néhány szava talán segíthet.

Bár elmondtam volna akkor, amikor szükség volt rá élet-halál szükség nem egy barátom megpróbáltatásos napjaiban -; bár bizonyos vagyok benne, hogy mondtam is, és ki tehet róla, hogy nem segített?

Egyik - s legrégibb példa - Kőrös Andor barátom, ez a rendkívül tehetséges író, akinek első novelláit Mikes Lajos közölte Az Estben. Kőrös az 1940-es évek legelején főbe lőtte magát, mert az apai ágon dzsentri származású - és azt fellépésében is szívesen mutató - embert illetően a második zsidótörvény körüli nagyszülőkeresésben „kiderült", hogy nagyanyai ágon nem mutathatta volna már a magyar dzsentrit; jóllehet ugyanakkor egzisztenciájában azért - legalábbis akkor - még nem, inkább hiúságában volt érintve. Ez az a dolog, amiért szegény boldogtalan barátom tettét zokon veszem, mint tettem annak idején is, ha szomorú is voltam miatta nagyon.

Kőrös Andor tüzérhadnagy volt az első világháborúban, idegbajt is szerzett az ágyúk mennydörgő zenebonái közepette. Annyira, hogy egyszer lakásán, az Ilka utcában Kodolányi Jánosra, közös barátunkra, az 1930-as évek elején revolvert fogott, egy vitán való felindulásában. Igaz, hogy már előbb sűrű tárgyalásaik voltak egy, az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) körüli dologban, és ez különben elég különös ügy is volt. Kőrös akkoriban, miközben a Balatoni IGE-hét zajlott, és ő bizonyos szervezői-rendezői szerepet is vitt ott, feldúlva magyarázta Pakots Józsefnek, az elnöknek, nekem és Kodolányinak, az IGE főtitkárának Siófokon és Keszthelyen, hogy őneki nagyon különösnek tűnnek dr. Korniczky igazgató bizonyos rejtélyes dolgai; egyelőre megfigyeli csupán, de résen van.

Korniczky nem tudom, mit csinált azelőtt, de attól kezdve, hogy körünkben felbukkant, rendkívül hasznos, talpraesett, jó összeköttetésekkel bíró és az ilyeneket megszerezni tudó, nélkülözhetetlen valakinek bizonyult. Valójában ő hozta, „talpalta" össze - jellegzetes, hintázó hajóslépéseivel mindig úton -, ő teremtette meg adminisztratíve az IGÉ-t, az írók eme érdekvédelmi és támogató szervét. Hozzátéve még, hogy az IGE azzá lehetett, ami lett aztán erkölcsileg és szervezetileg - és hogy a harmincas évek legelejétől 1944 gyászos őszéig fennállott -, Kodolányi János főtitkári munkájának köszönhető; aki ezért a sokszor idegekre menő munkájáért, ahogyan ez már lenni szokott, ráadásul nemegyszer kellemetlenségekre tett szert, még legmegbecsültebb, legjobb barátai részéről is. Például, amikor Móricz Zsigmond, az elnök, Kárpáti Aurél „baráti tanácsára", odatette melléje titkos ellenőrzőnek, avval a gyanúval, hogy sikkaszt, Majthényi Györgyöt. Az eredmény természetesen Móricz Zsigmond haláláig tartó neheztelés volt Kodolányi részéről.

Ami a Korniczky-féle dolgot illeti, Kőrös Andornak az volt gyanús, hogy az IGE-héten hivatalosan bejelentett, nagy számban részt veendő írótársaság körülbelül felerészben jött el, viszont a társaságot vendégül látó közegek - Balatonfüred, Siófok, Keszthely, Hévíz - minden személyre egyheti ellátásra adtak utalványt, és Korniczky állítólag úgy számolt el az utalványokat fizető vendéglátókkal, mintha minden bejelentett mindvégig részt vett volna az IGE-héten. Hogy mi lett a vége a Korniczky-ügynek, az ő kiválásán kívül, nem tudom; minket, résztvevőket inkább az érdekelt, hogy az ellátás mintaszerű volt - miniszterek, sőt egy főherceg, Albrecht jelenlétével. Nagy Lajossal együtt mulattunk közben, hogyan iparkodtak

oda - kezet fogni a főherceggel - egyes büszke és „baloldali” írók. Végül az IGE Keszthely városától még két hold földet is kapott.

Ott hagytam abba, Kőrös Andor vitáinál Kodolányival, aki nem volt mint tüzértiszt a háborúban, viszont egy kis ideges indulatért ő sem ment a szomszédba. A vitáktól függetlenül és azokkal együtt, sokat és szívesen voltunk egymás társaságában Kodolányival, Pap Károllyal Kőröséknél, egy-egy baráti poharazó estén, malacfej mellett, amit valamennyien szerettünk, Kőrös Andor volt az egyébként, aki bemutatta Mikes előszobájában azután Pap Károlyt a leendő Papnénak. (Különben Pap Károlyné már azelőtt is szerepelgetett tárcákkal az Est-lapokban, Ferenczi Károly név alatt.)

Kőrös robusztus tehetséggel indult; *Forgószél* című regénye, mely a Géniusznál jelent meg, hatalmas, robbanó erővel megírt oldalakat tartalmaz, ha eszmemenetében sokszor disszonáns is. Mikesnek - annyi kitűnő Kőrös-novella közlőjének - nem tetszett a *Forgószél*, nem is ajánlotta az Athenaeumnak, úgyhogy a Géniusznál jelent meg, a „kis vörös Káldor” igazgató idejében.

Valami színdarab társszerzőségére is agitált engem Kőrös, de én nem írtam belőle egy betűt sem; az ilyen társszerzőségért különben sohasem lelkesedtem. Egy sereg írása, köztük egy regény, még kiadatlanul hever, de megjelent regényével és sok, többek között a Nyugatban is publikált elbeszélésével együtt gondolom - megérdemelte volna, hogy az új Irodalmi Lexikon névsorában szerepeljen. Ahonnan egyébként, nem tudom, milyen meggondolásból (vagy meggondolatlanságból), Kádár Endrét, a híres *Balalajka* és más művek mártírhalált halt szerzőjét is kihagyták.

Ha a lexikonból kihagyták is Kőröst a „szakértők”, „a pogány Assisi” barátja (annak nevezett) e múltakat felidéző írásában szeretettel emlékezik vissza a felejthetetlen jó barátra és íróra, aki oly lendülettel indult, és - saját gyengeségéből is - ama idők áldozata lett.

A pálya, a siker, a befejezett művekkel dicsekvő eredmény nagy részben szívósság dolga. A „zseni”: „kitartás és szorgalom” - olvastam nem egy pszichológiai író könyvében. Hány sokkönyvű embert látok, sikerrel, kitüntetésekkel tele, akik messze mögötte lennének ma Kőrös Andornak, ha bírja szívóssággal, idegekkel a futamot. De nem siratót akarok én itt írni: mindössze arról beszélek, amivel kezdtem: hogy milyen baj, ha nem formálunk ki egy erős életfilozófiát, amely megvéd minden ellenség közül gyakran a legrosszabbal, a saját magunkkal szemben.

Kőrös Andornak, az elfelejtett nagy tehetségnek különben fodrászüzlete volt egy ideig az Andrássy útnak a Nagymező utca felé eső sarkán. Utána üzletvezető lett sógora, Horváth Sándor planta-tea-kereskedő vállalkozásában, és aki arról volt számomra emlékezetes, hogy a nyilas uralom első éjszakáján harminc zsidónak adott szállást, és töltött puskával virrasztott egész éjszaka. Azt az egy-két évet még kibírta volna Kőrös addig, amikor az idő fordul, és amikor nem számít már, „igazi dzsentri”-e valaki, vagy hogy „baj van” a nagymama körül.

Az egyik származására volt a hajmeresztő képtelenségig érzékeny (milyen érthetetlen is ez, amikor egy kiváló tehetséggel van ez együtt!), a másik (mondom, meg kell erősítenünk minden, akárha szép előítélettel szemben a filozófiánkat): az értelmetlenül értelmezett bajtársiasság irányában elfogult.

Halász Gábort, Sárközi Györgyöt, Szerb Antalt nem kell bemutatni olvasóinknak, mint Kőrös Andort - az elsüllyedt, elfelejtett tehetséget. Sárközi és két társa - 1944. március 19. után - a Romill Zománcozógyárban volt munkaszázadban. Erdei Ferenc a Lakatos-kormánytól mentesítő iratokat szerzett mindhármuknak; egyébként már rég nem volt közük a zsidó hitfelekezethez.

Paku Imrétől tudom - akinek szerepe volt a három kiváló írót menteni igyekvő tevékenységben -, hogy Sárköziék nem akarták elfogadni ezt a mentesítést. Azt mondták, osztozni kívánnak bajtársaik sorsában; és hogy attól a kormányzattól ilyen kegyeket nem fogadnak el. Ehhez még az az aggodalmuk is hozzájárult, hogy az ő mentesítésük miatt a munkaszázad keretemberei esetleg bajtársaikon állnak bosszút.

Miközben ezt az emlékiratot írtam, újonnan is megkérdeztem Pakutól, hogy valóban így volte mindez: mert majdnem olyan képtelenségnek tűnt fel nekem, mint az például, amikor Kőrös Andor a foltot kapott, intakt dzsentriségét illető érzékenységében öngyilkosságot követett el. Sárköziék, ha így történt, ahogy ismételten hallottam... hogy a bajtársiasság iránti érzékenységükön, annak bennük élő fogalmán makula ne essék, inkább kivégeztették hóhéraikkal magukat? (Talán azt képzelték, hogy úgy, hősiességüket senkitől nem vonatván kétségbe - a belső parancsnak is eleget téve - élve maradnak?)

Sárközi, az ember, két társával, lelke valamely legfelségesebb piedesztálján állva: hős, bátor, mint a bajtársiasság szentje; Sárközi, a költő, és a másik két rendkívüli szellem, nem volt eléggé bátor, hogy a (már cél és értelem nélküli) bajtársiasság előítéletével szembeszállva, kimentse a haramiák markából a jövőnek önmagát? Azt a Sárközit, Szerbet és Halászt, akiket minden bajtársiasságon túl, a legeslegmagasabb értelemben csak az a felsőbb kötelesség parancsa köthet, amely azt mondja: meg kell őrizni magunkat az alkotás kedvéért mindenáron.

„HIGGY A CSODÁBAN!”

Gonosz tüdők párái telítették a levegőt, sűrítették éjszakává a világos nappalt: miközben nagy fények tünedeztek el egymás után; már előbb Kosztolányi, Juhász Gyula, majd Babits Mihály, Móricz Zsigmond... Micsoda agyak, szellemek; milyen antennái az üzeneteit - minden bezártságunk mellett is - a vad végtelenbe küldő s az onnan jövőt felfogni törő embernek! És mekkora értetlenség, minden látszólagos elismerésük mellett milyen szűk parcellái magyar glóbuszunknak, ahová fényük behatolt.

De végső fokon az ünnepelt Adyt is egy kis szekta fogadta be; a húszas évek legelején vigyáznia kellett az embernek, ha olvassa, meg ne verjék. Viszont mi, Ady-hívek, utána Kosztolányival nem voltunk igazságosak.

Az Ady-vita idején (A Tollban), amikor Kosztolányi a híres és nagy felzúdulást keltő Ady-revíziót csinálta, s A Toll szerkesztője nyilatkozatokat kért, s mi „megvédtük” Adyt Kosztolányi ellen; egyesek, mint például Zilahy Lajos, viszonylag tárgyilagos módon igyekeztek nyilatkozni; Márai kevésbé, de nem ellene mégsem. A vita a végén bizonyos Ady-istenítésben hangzott ki; ami engem illet, ma talán árnyaltabban fejezném ki véleményemet vele kapcsolatban, és igyekezném meglátni azt is, ami Adyban „hiba”. Ahogy akkor hangzottak a vélemények: „Ady zseni volt, tehát egy természet, akit pedig el kell fogadni úgy, ahogy van.” Hogy annyian, majdnem egyöntetűen föltétlenül Ady mellett voltunk, politikai ellenfelei miatt történt, akik bizonyosképpen a haladás ellenségei is voltak. Mit is írtam én akkoriban ezekkel a dolgokkal kapcsolatban?

> „Cs. Szabó László szememre hányja a *Magyar Csillag* legutóbbi számában, hogy gyűlölettel írtam Kosztolányiról abban a *Független Magyarországban* megjelent cikkemben, amelyben az írói kiállásról mondtam el a véleményemet - írom. - Nem tudom, amikor valóban annyi gyűlöletes jelenség népesíti be ma a világunkat, miért esnék én a gyűlölet bűnébe éppen egy halott nagy magyar íróval szemben? Nem »gyűlöltem« Kosztolányit,

miért gyűlöltem volna? Csodálatos zenéjű verseit, mesteri prózáját mindig szerettem. S ha kénytelen voltam mégis némi összehasonlítás keretében vele foglalkozni, arra ugyanaz a kényszer vitt, amely kényszer Kosztolányit vitte arra, hogy az Ady-fetisizmus egészségtelen légkörében megcsinálja a - magába a nagy költőbe is élesen belevágó - Ady-revíziót. Még annyira se mentem, hogy az Ady-Kosztolányi párhuzamban Kosztolányi nagy jelentőségét kétségbe vonjam akkor, amikor Kosztolányi Adyt félbemaradt tehetségnek nevezte, s mindamellett azért Cs. Szabónak mégsem jutna eszébe ráolvasni Kosztolányira a gyűlölködés vádját."

(Egyébként Kosztolányi külön is megkapta a magáét. A fajvédők azt írták, hogy Kosztolányit a zsidók bérelték fel a cikkre; a baloldaliak pedig azt, hogy Kosztolányi a kurzusnak akart szolgálatot tenni, a forradalmár Ady jelentőségének csökkentésével.)

„Az Ady-Kosztolányi párhuzamot sem jutott volna eszembe fölvetni - folytatom cikkemben -, ha nem arról volna szó, hogy a kiváló mesternek az író politizáláson kívülállására mutató példáját olcsó opportunisták bunkóul használják, a szabadságért való harcokban megdicsőült halottak és a kor eszmei küzdelmeiben becsületes, harcos szerepet vállaló írók ellen. Szó sincs róla: ha az író Kosztolányinak művészi, fogalmazásbeli elveit tartja az ember szem előtt, jobb mintaképet nem mondhatnék nála. De Kosztolányi tanítványai arra gondolnak, hogy az író álljon meg a szép mondatoknál, és ne óhajtson beleszólni kora vitáiba - akkor, mikor az író, ősi megfogalmazás szerint a kor, a nemzet lelkiismerete, aki az ember minden bántalmát személyes ügye gyanánt szenvedi, és ha úgy nem érez, nem is lehet író, csak statiszta. Legyen ez a távolmaradás - gondolják továbbá amazok - szabály, egy makulátlan művész példájával szentesítve: azért, mert ők megalkuvók, minden fordulatba beilleszkedni igyekvők, vagy, ami még megbocsátható, tehetetlenek. Mellékes nekik, hogy Kosztolányinál egyik ok sem működött közre abban, hogy nem »politizált«, akárcsak Rilkénél vagy Tóth Árpádnál, csupán a tiszta esztétikai beállítottság..."

„Tiltakozom - írom még cikkemben - a Kosztolányi-epigonok csöndes, ravaszdi összeesküvése ellen, mely irodalmunk nagy harcos szellemeit, egy Zrínyit, egy Vörösmartyt, Petőfit, Adyt, hallgatólagosan, eltévelyedett, költőietlen, visszariasztó, muzeális maradványoknak minősíti. Valamint ama korlátolt beállítás ellen, mely az írót saját kora, nemzete ügyeibe beleszólásra illetéktelennek tartja. A kereskedő, a cipész vagy bankhivatalnok politizálhat, az író, „a nemzet lelkiismerete" arra szorítkozzék, hogy szép fogalmazványokkal terelje el népe figyelmét legégetőbb kérdéseiről? Ezt, biztos vagyok benne, oly kitűnő szellem, mint Cs. Szabó László, nem gondolhatja." („Még egyszer az írói és emberi helytállásról", 1943. április 27. Független Magyarország.)

De Ady védői közt voltak olyanok is, mint például Fenyő Miksa, akik Kosztolányi részéről az Ady-kérdés ilyen kritikus felvetését egyszerűen a középszerű tehetség számlájára írták a zsenivel szemben; amit viszont csak olyan valaki írhatott Kosztolányiról, aki, mint saját maga mondta, az első Ady-versek olvasásakor megállapította, hogy csak ez a líra, az ő számára legalábbis csak ez, amihez persze joga volt. Amint ahhoz is, hogy így elintézze Kosztolányit; de szerencsére, az irodalmi disputa szabad mezején állva maradnak a tétek, és utána még jó néhány ember elmondhatja a véleményét, amely vélemények a nagy lírikus ilyetén védőit túlzó és impulzív lírikummal vádolják.

Mostanában olvastam el Kosztolányi verseit, és jólesően állapítom meg, hogy 1943-ban, amikor politikából Cs. Szabó László viszont Kosztolányit igyekezett Ady rovására dicsérni, akkori cikkemben minden Ady-hívségem mellett tárgyilagos tudtam maradni, és hogy akkori véleményem Kosztolányiról olyan volt már akkor is, amilyen ma és most, amikor frissen

olvastam, és amikor azt mondom: sok könnyelmű versjátéka mellett is egyike legnagyobb újkori lírikusainknak és egy fénypont verseinek édes, természetes ömlésével, különösen pedig abban a nyakatekert és erőszakoltan moderneskedő halandzsában, amely ma nem egy jó költőnk verseiben is eluralkodik. A *Hajnali részegség* a legszebb versek közé tartozik, amit írtak valaha, és egyes költőink majdnem kizárólagos (természetesen megérdemelt) említésével szemben ideje volna már megcsinálni a „Kosztolányi-revíziót" is.

Azért hoztam elő ugrásszerűen mindezt csupán - miközben a barbárság egyre újabb térhódításairól beszélek emlékezéseimben -, mert úgy éreztem, Kosztolányival szemben volt bennem mégis a régi időkből valami fenntartásmaradék, amit evvel a magamban feltámasztott Kosztolányi-kérdéssel elintézni vélek.

A másik két nagy halott költő nem tengett - különösen ilyen bonyolódott politikummal árnyalt okokból eredő félreismerésben. Babits szikár alakja, úgy hiszem, egyre emelkedik sírja fölé, mint monumentális versében írta:

De ha meghalok, kikelek mezítlen
Koporsómból, sírom fölé örökre
szobornak állni s maradva örökre
láthatón, mozdulatlan és mezítlen.

Egyre emelkedik, mint a magyar nyelv, a versbeli érzés és gondolati összeforrás, a forma iskolája. Bár olvasná jobban őt is a jelen, amikor a versből mindinkább eltűnik, ami a lényeget teszi, a költészet bűve, az érzés, az értelem, a művészet.

Három nagy költőnk halt meg rövid egymásutánban; Juhász Gyula, többször menekülni próbált - éppen, mert annyi elérhetetlenjével kívánatos - a minden erejével elhárítani akart földről. Babits és Kosztolányi hű fiai voltak a földnek, és alkotóerejük teljében, s a kínoknak mintegy kitalált rafináltsággal gyötrő üszkein kellett élve elhamvadniuk, a fogyó erőkkel növő költészetük csodája között. (Hogy a természet a legszebb hangokat olykor ilyen állapottal váltatja meg - s hogy néha a halálszenvedések nyitják meg a legvégső szépségek szentélyét a költő előtt -, mindenkinél megrázóbban Radnóti példája tárta fel nekünk.)

Megrendülten álltam nemrégiben a Babits-házban, Esztergomban, a relikviák között, a papírokat olvasva, ahol a beszédtől már megfosztott költő két könyvet kér, Shakespeare-t és Proustot. Ennek az élményemnek igyekeztem emléket emelni. *A Babits-kertben* című versemmel (1964), a *Magam nyomában* című kötetemben. Milyen szomorú számunkra például, hogy a Kosztolányi-háznak, ahol a *Hajnali részegség* született, már nyoma sincs, (a Logodi utcában).

A növekvő sötétség közben ki vette észre az egymás után távozó költőket - ki gondolt arra, hogy ha a nemes énekesek fogynak, mélyen benne járunk már a kietlen őszben?

Mélyen benne jártunk: éreztem ezt már akkor, amikor a Pesti Napló, a modern magyar újságírásnak ez a remeke, s amelybe annyit s a lehetőségek szerint olyan szabadon írtam: megszűnt. De nem sokáig maradtam lap nélkül. A lőállások ürültek, kellettek a jó tüzérek. A megszűnt Pesti Napló helyett egyszerre három újság is állott rendelkezésemre, Mihályfi Ernő, a régi Est-beli kollégám és barátom, a szerkesztők akkori egyik legbátrabbja, rendelkezésemre bocsátotta hétfői lapját, a vasárnap délután már utcán kiáltott Független Magyarországot, írjak minden számba cikket, verset, amit akarok. Írtam is, 1944. március 19-ig. A Népszava szerkesztői, Mónus Illés, majd Szakasits Árpád szintén megkértek, írjak minél sűrűbben nekik. Egész kötetet kitevő verset írtam a lapba, ide főleg verset, mert cikkeimet a másik két - semmiféle párthoz nem tartozó - lap szívta fel: Mihályfi lapja, aztán az Újság.

Ágai Béla, az Újság főszerkesztője ugyanis - már a Pesti Napló után - üzente, hogy keressem fel a szerkesztőségben. Arra kért, lépjek be állandó cikkírónak, és egyáltalán adjak neki írást, verset, publicisztikát, mindegy; felajánl egy rendes havi összeget. Mondtam, nem vagyok sajtókamarai tag, mert első jelentkezésemkor, nyilván addigi cikkírói tevékenységem miatt, nem akartak felvenni, s így nem lehetek állandó munkatárs. (Ágai felajánlotta, hogy elintézi - és el is intézte; a felajánlott megbízatást így szívesen el is vállaltam.)

Ágai úgynevezett régi vágású úr volt, külsejére gondosan egyszerű; szerkesztői székében, hogy úgy mondjam, házias modorú, szívélyes, száraz, jó humorú ember; amit mondott, annak mindig helye volt, és sohasem volt benne az embert távol tartani igyekvő kimértség. Egyéni magatartásában rendkívül bátor volt, és mint szerkesztő, elment a végletekig; ő mert a sajtóban egyedül a Somogyi-Bacsó féle gyilkosságról íratni annak idején, a húszas évek legelején. A lapot akkor be is tiltatta a belügyminiszter, és csak úgy engedélyezte aztán, hogy az előbbi *Az Újság* cím helyett csak *Újság* lett. A második zsidótörvény után névleg Makay-Petrovics, ez a derék, rendkívül becsületes demokrata ember szerkesztette, Bagyóval, a felelős szerkesztővel; az utolsó pillanatáig azonban Ágai irányította a lapot.

Mikor a németek bevonultak 1944. március 19-én, s az összes baloldali lapszerkesztők eltűntek, másnap, hétfőn, amikor bementem, Ágait ott találtam a szerkesztőségben, szobájában, éppúgy, mint máskor. És mikor kérdeztem, miért ül itt, a németek elviszik, ő azt felelte: teljesen mindegy, otthon is megtalálják, ha akarják. S amikor behívója jött, a nagyon idős ember fogta a hátizsákot, és bevonult a Rökk Szilárd utcai gyűjtőtáborba, jóllehet orvosai szívbajával menteni próbálták; ott pusztult el hamarosan.

Mielőtt ezekre a tragikus dolgokra került volna a sor, szóba hozta nekem Ágainé (Darvas Tercsi, ahogy újságíró körökben hívták), aki a főadminisztrátori szerepet töltötte be Ágai mellett, hogy nem vállalnám-e a Béta Kiadónál, mely az ő tulajdonuk volt, az igazgatói szerepet? Mondta, hogy Földi Mihálynak, aki a Bétát igazgatta akkoriban, nincs kedve már hozzá, tekintettel az időkre; én viszont Athenaeum-beli állásomra hivatkozva elhárítottam, éppen Földi miatt is; de később, Földi halála után elvállaltam, hogy délutánonként foglalkozom a Bétával. A Béta természetesen nem valami nagy kiadó volt; a könyveket általában, amíg aktívabb volt, Földi olvasgatta s nagy részben maga Ágai, és olvasgattam én is. A Béta aztán csak a régi kiadványok eladogatásával foglalkozott, mert a németek bevonulásával mint kiadó megszűnt. Ha jól emlékszem, a kiadónak mindössze négy vagy öt alkalmazottja volt, egy főkönyvelővel.

Miután pedig jött egy idő (1944. március 19-től a felszabadulásig), amikor mint író nem szerepeltem, és nem kerestem semmit, az Athenaeumtól kegyképpen kapott nem nagy fizetésem mellett (ahová, mint említettem, egy évig nem jártam be), a Béta-beli szintén nem jelentős fizetésem segített átvészelni a kritikus időket. Ha közben - mégis kivételes - helyzetemre visszanézve, arra gondolok, hogy ezek a hallgatási, „nehéz” és ésszerű bujkálásból álló időim valójában milyen könnyűek voltak, még fejemmel játszva is, azoknak a nehéz idői mellett, akik a frontokon és munkatáborokban sínylődtek, mert a még továbbiakat nem is sorolom: meg kell állapítanom, hogy szerencsésen és az istenektől talán meg sem érdemelt kegyeltségben úsztam meg ezeket az átmeneteket.

Higgy a csodában! - írta Sárközi György barátom egy verseskönyve fölé címnek. Hogy hitt-e, avagy csak unszolta magát a nagyon kívánt hitre, amely mögött ott sunyított egy borzongató ismeretlen, nem tudom; de hogy valamilyen intim házi istenség létezhetett mégis a számára, akinek másokkal elfoglalt óráiban is titokban oda-odaintett barna ragyogású szemével, mintha láttam volna rajta nemegyszer... Kár, hogy eme sugalmazójának nem volt kellő döntő hatalma a másféle, vulgáris sugalmak fölött, mikor saját sorsát illetően döntött: és mint láttuk, nem éppen szerencsésen.

Ami engem illet, én mindig meglehetősen ösztönös hazárdsággal csináltam az életemet; a lélek belső, titkos rezzentéseire, hogy valami nem lappang-e közelben a bokorban, éppen azért ébren füleltem, mint a résen álló vad; a veszélyben élőnek óvó, mindig éber, jó őrkémeivel közvetlen kapcsolatban álltam. A „reális", szkeptikus barátok sunyi, gyanakvón mosolygó grimaszai ellenére mondom tehát - elvégre abban a korban vagyok, amikor sok mindenre visszanézve mondhatok egyet-mást nagyképűség vagy egyéb vádja nélkül -, egy kicsit ez is a titka annak, hogy még itt vagyok. Nem holmi „misztikum" ez (ne olcsósítsunk el mindent valamilyen elnevezéssel), csak az ember jó - és ebbe beletartozik a „misztikusan" megérző figyelem is - berendezésének köszönhető. Annak a valaminek, ami titkos, belső résen állásaival s annak eredményeivel, olykor határos avval, amit csodának nevezünk. Persze, minden bizonyos határig megy: ha előbb ki nem irtanak. Nem egy csoda kísérte életemet.

Azoknak a napoknak egyikén Devecseri Gábor költőtársammal találkoztam a Berlini (ma Marx) téren. Szokás szerint, és mint akik nem mindennap látják egymást, diskurzusba bocsátkoztunk; tekintettel az eseményekre, volt éppen elég mondanivalónk, miközben, ahogy a mellettünk elmenőket lemértük - s ahogyan ez már lenni szokott beszélgetők között az ilyen időkben -, hol lefogott, hol szabadabb hangon beszéltünk. Eszembe jutott, hogy odaát Budán megbeszélt találkozásom van, jó lesz sietnem, s már elváltam Devecseritől, és kiléptem, hogy a 44-es villamost elérjem. Ha nem mondja el Devecseri az utolsó keserű viccet, amit még tartogatott, elértem volna... De mire odaértem a megállóhoz, a 44-es tovarobogott, tele emberekkel. Szerencsés utasok - gondolom -, ők nem késnek el úgy, mint én most. Nekivágtam hát gyalog. Devecseri ellenkező irányba távozott. Teljes erőből kiléptem, a villamos jóformán előttem ért fel az aláaknázott Margit-hídra; amely, ahogy a villamos a közepe felé ért, leszakadt. A robbanással éppen az orrom előtt zuhant a mélybe a zsúfolt járművű, többek között Szegi Pál apósával, akihez másnap este kellett volna mennem.

Így lett Devecseri huzamosra sikerült vicce életem megmentője. Nemrégiben jutott eszembe, hogy el se mondtam neki ezt a dolgot.

Ezek után hadd jövök még egy, szelídebb csodával: amire aztán jön is - az önöktől talán túlontúl is keresetlennek talált - oldó magyarázat.

Akkoriban, a negyvenes évek legelején - de már keleti front is volt - a kiadóval kapcsolatban valami propagandaszerű ügy merült föl, amiben, miután hadiüzem voltunk, és több, nekünk lektoroknak egyébként idegen, hadi érdekű kiadványszerűség is szerepelt és ezeket is kellett több helyen képviselni vagy „propagálni": miért, miért nem - engem küldtek le több helyre hivatalosan. Nos: ugyanabban az órában, hogy elindultam, jött egy SAS-behívóm (megint); otthonról természetesen rögtön bevitték az üzembe. A derék hadiüzem-parancsnok, Nyáry Pál tartalékos százados, telefonált Monorra, honnan a behívó jött, hogy fontos hadi érdekű propagandaúton vagyok, hirtelenében el nem érhető több helyen; a behívó négy napon belül nem kézbesíthető. Mire Monorról azt válaszolták - régi, már ismert őrmesterem talán -, hogy Ukrajnába kellett volna mennem (ezúttal oda!) egy zsidó századdal, de ha már úgyis hadi érdekű a dolog, amennyiben távol vagyok, most mást kell beosszanak helyettem...

Így úsztatta meg velem másodszor is a szerencse, vagy minek nevezzem - munkatáborosokról lévén szintén szó e legkevésbé kívánatos formájú katonásdit; először a saját kockáztató leleményem, másodszor pedig ilyen „csodás" eredményű propagandautam. Amellyel kapcsolatban még elmondom, hogy „hadi érdekű" utamon báró Doblhoff Lili Horthy-könyvéről kellett - miután azt én is lektoráltam annak idején - három helyen beszélnem: hogy az milyen fontos könyv, milyen közérdekű, és milyen fontos minden hazafi számára, hogy megszerezze.

Hazaérve szerencsés propagandautamról, elmondom a dolgokat Vajda Endre kollégámnak, ennek a semmin sem csudálkozó száraz embernek, aki - örökké katona - éppen otthon volt véletlenül. (Mesélő kedvemben lévén, beleszőve a még itt elmondottakat is.) - Nem csudák ezek, mondd? És mit szólsz? Elvégre is... - magyarázom.

Vajda néz rám - kedves, szeretett barátom, társam, és egyébként, mint kiderült, rokonom is. Néz rám, aztán elmosolyodik, és legyint. (Megátalkodott ember! Nem hisz semmiben.)

- Hát igen - mondja. - Bolondnak szerencséje van.

Fogadjam el ezek szerint a velem megesett sok ritka történés után ezt az általa ily kurtán-furcsán megadott magyarázatot?

(Ide írom mindenesetre, ne történjen meg az - mert az ilyesmit nem szeretem -, hogy egyesek, a velem megtörténteket hallva, ha már költeményeimre iskolát nem is, csudaeseteimre szektát alapítsanak.)

HADÜZENET A VILÁGNAK

Ezenközben a fullatag, nehéz, állandó riadásos, émelyegtető napok között jött meg a nyár, 1941 nyara. Én kint voltam a Dunán, Szegi Pállal, akivel együtt rendelkeztünk egy piros csónakkal; s amellyel, ha Óbudán elkezdtük, egyből szoktunk fölmenni Leányfaluig. Szegi Pali jól bírta az iramot szintén, én pedig olyan hírhedt vadevezős voltam, hogy ha valahol megjelentem a piros csónakkal - mert hétköznapokon különösen szerettem egyedül nekivágni a nagy vizeknek, élvezvén a széles hullámok, gyönyörű vízterek, partok és füzesek szabadságát -, a többi vadevezős minden reményről letett, hogy utolérjen.

Azon a napon, amelyről beszélni akarok, éppen a Lupa-szigettel szemben levő csárdában pihentük ki a felkavart világ izgalmait, aztán meg mi pihentetőbb a lelki fáradtságra, mint egy másmilyen fáradtság: amikor a vendéglő teraszán megszólalt egy rádió:

„A német csapatok átlépték a szovjet határt. Repülőtámadás Moszkva és Leningrád ellen."

Dicsekedjem? Nemrégiben emlékeztetett arra az időre az akkori Szegi Pálné Markos Erzsébet, hogy „emlékszel-e Lupára, 1941 nyarára, mikor a német-szovjet háború kitört, és te azt mondtad: - Na, ez kitöri a németek nyakát!"

Kitörte!... Igen, kitörte. De mibe került?! Mennyi vérbe, pusztulásba, iszonyatba. Minden kifejezés erre egy legyintést se érdemlően kevés. Láttuk aztán a valóságban mi is, kik mint valami kivételes mentesítettek (és ugyan mivel érdemeltünk volna kivételt?) páholyból néztük egy ideig a dolgokat. A páholyból földszint lett aztán. Soknak még alább...

Az előbbiekben csodaszerűségekről beszéltem, saját kis életemmel kapcsolatban. Tapogassuk meg magunkat mi mind, az azóta születetteken kívül. Hát nem csoda-e valóban, hogy még élünk? - és ha ép kézzel, lábbal, szemmel, ideggel: különösen. Milyen kivétel vagy, ki megélted mindezt, ember! Hogy is írta szegény Sárközi barátom? „Higgy a csodában!"

Mert ami ezek után következik, s ami minden fantasztikus eddiginél csodaszerűbb, hogy megélted - megírva már inkább hadtörténet, mint egyéni memoár; és egyáltalán, minél zsúfoltabb egy kor történelmi eseményekkel, annál kevesebb helyet hagy az egyén saját szerény élethistóriájának; és már az óriási dolgok lenyűgöző befolyására is, az ember maga egyre kevésbé találja érdemesnek, hogy kiemelje a magáét, minél jobban zajong az általános világpör.

Így válik a durva erőszak játéka nemegyszer majdnem kizárólagossá minden egyéb mellett a világon; a szellem, mint egy finom valaki a hangos verekedők között, igyekszik félreállani, valamilyen „inter arma silent musae" példával is erősített szabálya szerint; de ez a szellem önfenntartó erején is múlik. A „ne zavard a köreimet!" hatalmas szimbólumának illenék ott függnie törvényként eszmeileg minden alkotó feje felett; aminthogy valamennyire magukat tartó szellemi alkotók, több-kevesebb veszéllyel, mind gőgös - halk dolgaikban magukat zavarni nem engedő - Archimedesek.

Így minden elismerésem - no, ne lepődjünk meg nagyon e nem várt eszmei ugráson! - még Milotayé, aki a legdurvább funkciójára fogott acél- és robbanópor eme villámló és mennydörgő korszakában, olyan jámbor kérdésekkel is foglalkozott (s amelyeknek azt a valamit kellett volna eldöntenie, ami aztán a hatalmas *Új Magyarság*-főszerkesztő abbeli magatartását határozta volna meg a jövőre, hogy): „Adyval vagy Ady ellen?"

(Ó, Ady, remélem, azért ennyi méltatlan emlegetésre mégse forogsz a sírodban!)

Mert ugyan nem megható-e - hadd folytassam még, mert érdekes és a költészet realitásbeli értékeinek tagadóira nem eklatáns cáfolat-e, és a betű nagy hatalmának és az abban hívő rajongók (és zsarnokok) hitének megerősítésére nem alkalmas-e? - (mert csak kettő hisz a betű szentségében és hatalmában: a betű rajongója és a betű szabadságát cáfoló zsarnok): nem érdekes-e, ha arra gondolok, hogy egy ilyen rettenetesen felkavart és igazán nem irodalom-központú világ eseményeinek közepén egy fontos közéleti tényezőnek ilyen problémái vannak, hogy: „Adyval vagy Ady ellen?"

És szinte hihetetlen már az agresszív szellemű példás visszamaradottságnak ez az utolsó lélegzetig való kitartása, ez a szívósság, amellyel ezek a Milotayak, amikor az immár bőrükig égő eseményeknek - ha ép érzékű, normális emberekről beszélhetnénk - a lét vagy nemlét kérdését kellett volna előttük felvetniök (hiszen minden érző, látó, gondolkodó, ép érzékkel kombináló ember tudhatta, hogy a dolgok immár végső stádiumuk felé sietnek): hogy ilyenkor valakinek, aki hibbantsága mögött csak egy kicsit is normális még, az jusson eszébe, hogy miként foglaljon állást a dolgokkal, a világgal szemben: „Adyval vagy Ady ellen".

De, aki visszagondolt, visszaérzett később - bizonyos elengedhetetlen, józan életfunkciókat kivéve - abba az összefüggéstelen, lázas ködgomollyá vált őrületfolytonosságba: az volt az érzése, hogy körülötte még egy fikarcnyi józanság sem uralkodik. Ha az ember bezárva szorong bolondok között, maga is úgy érzi, hogy megbolondult. Ami engem illet, utólag csudálkozom, hogy közöttünk még valaki józan ember maradt.

Hogy őrültek hangja zajong: még attól
Hallgass magadra is. Ne véld, hogy a
Több: a jobb. Immár árva-egyedül lépsz,
S minden szód, tetted a közzel szegül
Szembe. Mert ami piros: az kék s ami volt,
Az nincsen; csudálatos lelemény
Szárnyán száguld vad, felforrt képzelet
S mint megbámult eszelős áll magában,
Ki a felcsikart, ujszerű igazság
Agynyomásos lázai ellen felvonul
A józan ésszel.

(„Magamnak és neked", Összes versek)

Abban az időtájban, 1941 hírhedt, nevezetes nyarán a rádió, a sajtó, mármint a hivatalos kőnyomatos, egyszerre versengve üvöltötte szét: „Szovjet repülőtámadás Kassa ellen!"

Én nem akarok nagyzolni, higgyék el, a valóságot meglátó képességeimmel, és ami ezeket a dolgokat illeti: különben is minden értelmesnek számító ember együtt tartott velem. Mondtam: szovjet jelvényű német gépek voltak a bombázók. Annak idején, amikor Hitlerék felgyújtották a Reichstagot, hogy a radikálisok, kommunisták és baloldaliak üldözését megkezdhessék, szintén azt mondtam (és egy glosszában akkoriban meg is írtam), hogy a parlamentet maguk a nácik gyújtották fel. Ahhoz, hogy - miután a szovjet, baráti gesztusa jeléül, hazaküldi a negyvennyolcas zászlókat, és úgyszólván kérlel bennünket, hogy maradjunk semlegesek, és a szovjet-angol-amerikai baráti egyezség napjaiban - pont a szovjet bombázza az akkor magyar Kassát: agy nélküli valakinek kellett lennie, hogy elhiggye. De ilyenek is voltak.

Mindazáltal Bárdossy miniszterelnök bejelentette a „szovjet orvtámadást", mire a magyar gépek már szovjet területekre repültek bombázni, és az „önérzetes" magyarnak természetesen csak úgy lehetett önmagához méltón cselekednie, hogy hadat üzent a Szovjetuniónak.

Mert mi az nekünk? A „meggondoltam és megfontoltam" világröhejes, szomorú, ostoba tragikomédiája lejátszódott megint és megint. Horthy, mint említettem, már előre litografált hadparanccsal hívta be a honvédet, és az, miután előzőleg - a már szintén előre litografált szövegű általános lelkesedéssel - vonult keletnek, délnek, északnak, most szintén „általános lelkesedéssel" ugrott megint, hogy megvédje „ősi" - nyilván lebédiai - határainkat. Az akkoriban mindig úton levő honvédnek megint vonulnia kellett; Hitler gondosan tartotta ujját a sakkfigurákon.

Ha nem indul a honvéd, akkor vissza minden - Észak-Erdély vissza, és az egész babajáték. - A hitleri játszma: egyik figurát sakkban tartani a másikkal.

Azt már nem is kérdem, s erre már akkoriban keserűen, mert már dühünk és a (gyengébbeknél) könnyünk kifogyván, csak legyintettünk: tudták-e ezek az emberek, Bárdossy és az üvöltő, éljenző, gyengeelméjű vagy gaz segédlet, hogy mibe mentek bele? Hadd ismétlek itt, annyi minden után, amit már leírtam, még egy közhelyet: Akit az isten el akar veszteni, annak először elveszi az eszét. - A bárdossyaknak és társaiknak, valamilyen megbántott igazságrend kedvéért - nyilván - veszniök kellett. De túl drága volt a ráadás, ami velük ment: emberben, erkölcsi, anyagi áldozatokban. Kérdem magamban: ha már a sors így rendelte, nem veszthette volna el valahogy őket csak úgy önmagukban? Ha megtakaríthattuk volna ezt a túl drága, még félisteneknek is túl költséges halotti pompa kíséretet!

Abban az időben, akik akkoriban találkoztunk, a szomorú és nyomorult butaságok ismétlődése közt már cinikussá vált mosollyal kérdezgettük egymástól:

- Ma kinek üzentünk hadat? Van-e még hátra valaki?

Ezekben a hetekben Roosevelt amerikai elnöknek a németek felé való - és csődöt mondott - figyelmeztető gesztusai s a japán politika és katonai mozdulatok tartották ébren, egyebek mellett, a hazai és a kielégíthetetlen náci üvöltözőket. Egyik nyilasunk a nagyobb nyomaték kedvéért felállott a parlamentben, gyönyörű karszalaggal feldíszítve, és karját előre kinyújtva, szigorúan azt mondta: - Figyelmeztetem Amerikát, míg nem késő!

Abban az időben történt körülbelül a japánok hadüzenet nélküli orvtámadása Pearl Harbournál, és nyilasunk nyilván a készenlétben álló hatalmas magyar flottára gondolhatott.

Voltak itt derék próbálkozások, az úgynevezett Békepárt, Magyar Front és Történelmi Emlékbizottság, ahogyan számon tartja az emlékezés. S azt hiszem, nem volt hiábavaló, ha egyébként másra nem, megállapítani valamilyen csekélyke jó érzéssel, hogy ebben az országban, amely Hitler utolsó csatlósának bizonyult, voltak több-kevesebb eredménnyel ellenállási gesztusok is. Nem néztünk magatehetetlenül mindnyájan a vész elébe, mint a jámbor birkák

mégsem, sem szellemiekben, sem másfajta próbálkozásokban. Éppen elég, hogy annyi embertársunk elhurcolását végül is magatehetetlenül néznünk kellett.

Egy este bementem egy társasággal a Sztambul kávéházba. Kávézni kezdtünk, és beszélgettünk erről-arról; egyszercsak megszakadt a rádióműsor (mivel a rádiók a légvédelmi készenlét miatt állandóan működtek), s a következő pillanatban szenvtelen - és a nyugodtság alatt visszatartottan izgatott hangú - rádiójelentés robbant a terembe:

„Magyarország hadat üzent Amerikának!"

Tragikum ide vagy oda; ellenállhatatlan inger fogott el, hogy elröhögjem magam. Azt hiszem, nagyon sokan voltunk így a kávéházban és az országban. A téboly teljes világa volt.

Ha az emberek egyszerre négykézláb kezdtek volna járni a teremben, nem csudálkoztam volna azon sem.

No de menet közben elejtettük Milotay Istvánt; hadd mondom el most már, amit jó néhány sorral előbb bizonyosképpen szónokiasan elkezdtem: Milotay Istvánnal, az Új Magyarság főszerkesztőjével való újabb küzdelmemet a régiek után, miután küzdelmekről van szó most minden pillanatban.

Egy hétfőn bemegyek az *Újsághoz*; Ágai Béla, a főszerkesztő ül ott, Makay-Petroviccsal, főszerkesztői „alteregó"-jával.

- Na, kérem - mutatja Ágai az *Új Magyarságot* -, itt van az első oldalon ez a nagy kolumnás cikk, nézze csak. Én nem beszélem rá - hunyorít Ágai -, de ez magának való dolog.

Én visszahunyorítottam: - Már megírtam - s már oda is adom a cikket, amit vasárnap délután összecsaptam, a két szerkesztőnek, sőt a háromnak, mert dr. Bagyó, a felelős szerkesztő éppen belépett.

> „*Adyval vagy Ady ellen* - írom ebben -: ilyen címet láttam egy cikk felett az Új Magyarság első oldalán. Írta: Milotay István... Rendkívüliekre voltam elkészülve, mert a főszerkesztő cikkíró nem mindennapi ember. Két feketét rendeltem egyszerre, és megtörültem a szemüvegemet. De még előbb rágyújtottam egy szivarra, pedig soha nem szoktam dohányozni. Mert nagy dolgokat élvezni kell. Teljes jó érzéssel akartam értesülni ezekről a rendkívüli mondanivalókról, melyekbe a cikkíró beavat. Titáni dolgokról, nemzetmegváltásról, közérdekű nagy ügyekről fog beszélni, gondoltam, feltételeztem, a hatalmas kolumnákat látva.
>
> Megvallom, keserves csalódást kell elárulnom. Látták-e önök, kedves olvasók, a városligeti csodaembert? Egyszer plakáton hirdették, hogy itt meg itt látható, fejtől talpáig hat méter, talpától fejéig hat méter, összesen tizenkét méter. Kérem szépen, addig hirdették, hogy végül legendává vált előttem ez az ember. Bizonyára ez Óriás János, aki reggelire vascipót eszik, egy cseber teával. Addig mind beszéltek, amíg egyszer megnéztem. Hát uramisten, egyszerű emberkét láttam, óriási módon kitömve strózsákokkal vagy mivel, de a tömés mögött egy egészen mindennapi emberke rejtőzött, s a rendkívüliségnek nyoma sem volt. Hát így voltam én a cikkíróval..."
>
> „Rengeteget hallottam a cikkíróról. Hogy ilyen meg olyan nagy ember. Roppant nagy cikkíró. Hatalmas mondanivalói vannak, mondják. Hemzseg ezektől a mondanivalóktól. Minden cikkében a köz gondja feszül. Igazán őszintén dicsérték nekem ezt a cikkírót; magam nemigen foglalkoztam vele, de a mondottakból ítélve amolyan velünk szemben álló nagy csillagnak gondoltam. Hiába, azért tud, meg kell adni, mondtam én is a többivel nemegyszer, a lovagiasság felbődülő jovialitásával.

De jelenlegi cikke elolvasása után elhatároztam, hogy részemről azonnal szakítok a cikkíró körüli babonával.

Egy írásművel kapcsolatban kétféleképpen lehet rossz véleményünk. Mondhatjuk egyszerűen, hogy az írásmű rossz, anélkül hogy a szemünkben a szerzőre rossz fényt vethetne. És lehet a véleményünk olyan, hogy az illető ember írásaira nemigen vagyunk többet kíváncsiak. Felejthetetlen Mikes Lajos apánk szokta mondani, hogy olyan költő verseire nem kíváncsi többé, aki rossz szóképekkel jön. Nagy várakozásomat, amit a cikkíró írásához fűztem, mind a kétféle rossz véleményre rászolgáló ok hűtötte le. Az írásmű szerzője logikailag torz, rossz képekben látja a világot. És ami a fő baj: a cikknek a hangja tévesen, tendenciózusan csűrő-csavaró, gyűlölettől elvakult, vagy ahogyan mondani szokták: alantasan nívótlan.

Hogy Ady szélsőbaloldali volt - írja a cikkíró -, zsidó volt mindenki körülötte; zsidó nő, zsidó pénz, zsidó barátok. Eladta lelkét a zsidóknak, nem a magyar társadalomban élt. Versben való uszításával a baloldali elemekkel együtt hozzájárult a háború elvesztéséhez... Ha Ady nem tagadta volna meg elveit, ők, mármint a cikkíró, megtagadnák Adyt, mint a nemzet gyalázatát. Bizonyosra veszi a cikkíró, hogy Ady megtagadta volna azokat az elveket, és szélsőjobboldali lett volna, mint ahogy Petőfi is nyilván megtagadta volna a szabadságharcot." („Adyval vagy Ady ellen", 1941. február 9. Újság.)

Most aztán elkezdődött az általános világ-összeröffenés közepette az én külön kisebb háborúm a már ismert ellenféllel a hitlerizmus eme magyarországi egyik főképviselőjével szemben. Másnap az Új Magyarságban terjedelmes glossza jelent meg, amely azt tartalmazta többek között, hogy „az őszirózsás forradalom óta nem történt meg, hogy valaki ilyen vakmerő merényletre vetemedett volna, mint a cikkíró tette illusztris főszerkesztőnkkel szemben. Ez azonnali példás megtorlást kíván és az ilyen cikkezők kiiktatását a magyar sajtóból" stb.

Bagyó, a felelős szerkesztő, mikor hozzá bementem másnap, úgy csinált, mint annak idején Erényi András cégvezető az Athenaeumban, amikor az ékes nevű vitézek párbajra való kihívását mutattam neki. - Fodorkám, erre válaszolni kell azonnal, ez nem tréfadolog - szólt a kitűnő és közszeretetnek örvendő kutyás újságíró, miközben könyökvédő karmantyúját idegesen rántotta fel, és komoly aggodalommal nézett rám.

- Majd megkérdem Ágaitól - mondom neki, és megyek is be hozzá. A két öreg, Ágai és a joviális Makay-Petrovics éppen együtt ültek megint. Tele szájjal nevetnek, ahogy meglátnak.

- Na, ez telitalálat volt annak a csirkefogónak - szólt Ágai, kezet szorítva. - Olvasta a válaszukat is?

- Bagyó azt mondja, hogy felelni kell rá. Nagyon felizgatta őt a dolog - mondom.

Ágai egyetlen szóval válaszolt erre, amit jobb, ha nem idézek.

Milotay aztán feljelentett a Sajtókamaránál, és szigorú megtorló intézkedést kért ellenem. Aztán a következő történt. Mikor Kolozsvári Borcsa Mihály, a Sajtókamara elnöke cikkemet olvasta, mint hallottam, távolról sem osztotta Milotayék felháborodását, sőt jót mulatott a dolgon, s ugyanazokat mondta körülbelül Milotayról, amiket nekem Ágai mondott. Milotay, úgy látszik, nem volt éppen közkedvelt ember még a jobboldali berkekben sem. Ebben szerepet játszott az úgynevezett Vukov Lukács-ügy is, Milotay István botránypöre, amelyben az újságíró a pör kapcsán, amelyet Milotay egy cikke miatt indított ellene, a főszerkesztő múltjára nem éppen jó fényt vető dolgokat teregetett ki, amiket a sajtó aztán természetesen kiadósan tárgyalt. Az ügy, mármint az én ügyem - bár Borcsa engem is utált - azzal zárult, hogy a Sajtókamarától egy úgynevezett megintést kaptam, ami végső fokon nem volt jelentős dolog.

Milotayval való vitám egyelőre lezárult - ami nem jelentette azt, hogy néhány hónap múlva nem foglalkoztam megint egy cikkével; hogy aztán más, nagyobb viták vonuljanak előtérbe, amelyek az első, világot döbbentő kezdetekből és lendületekből a gyakorlatba átment öldöklés monotóniájával fogtak be - immár glóbuszi terjedelemben, városokban és falvakban, erdőkben és síkokon, sivatagokban és óceánokon - mindent.

Egyik lapban, azt hiszem, a Magyar Erőben, képet láttam, ahol a három államfő áll egy földgömb előtt: Hitler, Mussolini és a japán császár - és a földet osztják fel, mint a tortát születésnapkor, hozzá elégedetten nevetgélnek. Még a Nap Fia is kedélyes kacagásba demokratizálja nagy fenségű, de meglehetősen üres vigyorú arcát (miközben alattvalói élő torpedók gyanánt lövetik ki magukat az ellenséges hajók felé, Ő-Nap-Szent-Felsége győzelméért). - Mosolyoghatott is őfelsége nyugodtan: ő nem állt aztán 1945. november 20-án Nürnbergben a törvényszék elé a huszonegy közt, kik tagadva vagy arra a gazdájukra kenve mindent álltak ott, aki a benzinláng-sírba szökve menekült a ki sem szabható mértékben megérdemelt büntetés elől.

A nagyurak a földgömböt osztották és mosolyogtak, miközben...

Hol van fantázia, mely követni tudná, elmeerő, mely egybefogná, toll, mely lerögzítené, hol az a shakespeare-i világot átfogó képzelet, amely éreztetné, haloványan tolmácsolni tudná, hogy eközben mi történt? Ölésben, pusztulásban, szenvedésben, dühben, lázban, gépben és őrjöngő emberben mi szabadult el e napok alatt?

Egyszer, azt hiszem, még az elején, azt írtam: bánom, hogy erre a nehéz munkára vállalkoztam, mint ez az emlékezés - azokról az időkről. Ahol az egész emberi, gépi, gyilkolóeszközbeli szabadon engedett ártalom egyszerre mind teremtője, az Ember ellen fordul: hogyan beszélhet ott még ember? De hát nem is vállalkoztam arra, hogy - mi itt az értelmi képességeket felülmúló valami - értelem fölöttieket írjak, valamilyen, az őrült értelmetlenségekhez méltó szürrealista költeményt. Néhány józan szóval érzékeltetni akkoriban mégis megpróbáltam:

Nagyon főnek a mennyek,
Pokolnak és Istennek
Milyen vetélye zeng itt -
Sóhaj, mely földet indít,
Egek vérrel cseppennek,
Csillagok zűrt üzennek,
És régi vész-kométák,
Írók a véget írják.

Milyen űrbeli hadból,
Mily tomboló haragból,
Lázadt Isten szívéből,
Felfortyant kín hevéből,
Milyen pokolból, űrből,
Varázsból, régi dühből
Dúl a rém mind mohóbban,
Villámok árja lobban,
Éj közepén hajnallik,
Délben éj-láng nyilallik.

Micsoda holt örömből,
Megszakadt türelemből,
Vészes vészt-esküvésből,

Vad több rossz-nem-nyelésből
Minden gát felszakadva,
Forr egy Bősz indulatja,
S mi van, reszketve rebben,
Omlik a szörny kezekben.

Hová, kinek fohászkodj,
Földet verve alázkodj,
Sikoly az mi segíthet,
Sóhaj, mi vészt térithet,
Hová nézz, földön, égen -
Nem fér a Nap medrében,
Hő-folyók lerohannak,
És megfullad a holnap.

Micsoda megveszett Rém,
Nem bírva maga lelkén,
Micsoda kín, mi ömlik,
Özön-bosszút özönlik -
Rémség rémségre hátall,
Az Űr nem bír magával,
Egek, felhők lefolynak,
És mételyt sír a csillag.

Hová jöttél, mit tettél,
Mi az, mit elkövettél,
Ember, mire dühödtél,
Most rettenhetsz bűnödnél,
Vagy sírhatsz megszakadva,
Ki az, varázst ki tudna,
Igét ég felé mondva -
Jaj e nap, e ma gondja,
Jaj, ilyen vad vitában,
Ember, e vad világban!

Mi az, mit még te mondhatsz,
Poklot legyőzve bonthatsz,
Talán tudsz még imákat,
Hívjad megholt anyádat,
Hívjad a régi jókat,
Kigúnyolt drága szókat -
Jaj, a vész a porig vitt,
Gyötrelem sírni indít,
Ím, már kegyért verekszel:
Még - sírj - tán megmenekszel!

(„Szibilla lapjairól”, Mérlegen)

Két dologra emlékszem, ami - egyik a másikhoz hasonló mértékben - csüggesztette a jóhiszemű átlagkedélyeket. Az egyik annak idején a szovjet-német paktum volt, a másik a háború kezdetekor a német előnyomulás és a japáné a tengereken. - A földgömbfelosztó - akkor - mindenesetre telt arccal, jóllakva szinte gőgicsélve, csücsörítve nevetett. Győzelem és győzelem! - „VICTORIA!” - ahogy rámázolták nálunk már lassan a vécékre is.

Miközben Churchill, az angolok miniszterelnöke - a vérről és az előttük álló mérhetetlen szenvedésekről beszélt. Olyanokat mondott, hogy az angol idegekkel nem rendelkező budapesti demokrata egy-egy ilyen szónoklat után vizes kendőt tett a fejére a rosszulléttől. Budapesten, ahol normális világban azt se lehet megírni, hogy túl hideg vagy túl meleg van, mert az emberek idegei nem bírják. S közben nyilaséknál folyt a csinnadratta: vérbő, kiöltözött Hitler-képű maskarák ugyancsak feszítettek az utcákon a karszalaggal, rikító kakaduszínű ruhában. Mintha a világ bolondokat gyűjtő tébolydája Budapestre tette volna át székhelyét.

De tulajdonképpen nem is az emberekkel van a baj - morfondírozgattam magamban ezekben a napokban. Ami itt van, tulajdonképpen az a „normális". Ha nem így volna, ha nem ez volna a „természetes" a földön, nem volna lehetséges az, ami itt van, és megint újra van. Egypár ügyes erőszakos, a földi relációkat és emberi rossz hajlamokat éles szemmel észrevevő és megnyergelő, s a hozzá hasonló kisebbeket glédába állítva: a haszon és érvényesülés koncígéretével és osztalékával nagy tömegeket, sőt birodalmakat rángat, világraszóló vérengzéseket rendez vagy rendeztet, a mindig hálásan készenlétben levő bestiális ösztönöket felkorbácsoló „emberboldogító" jelszavak kíséretében.

Hiába a fájdalmas kivételek, lángelmék és józanok erőfeszítései: egyedül állnak minden „emberi" tanaikkal, magatartásukkal. És itt már semmi filozófia - úgy látszik nem segít; ha mód volna rá, segített volna annyi nagy próbálkozáson át. De az élet a maga vehemens erejével folyik tovább, mindentől függetlenül - év és évtized vagy század megtermi újra meg újra a maga szörnyűségeit, és az új és új hiteket: és porba, vérbe fulladva rohan tovább az emberiség hordozta lét; miközben a félreállítottak, szenvedők, „emberi" emberek serege mint gyönyörű, de legfeljebb költői eszményként követett példákat tartja számon a Jézusokat és más hasonló hőseit.

Ilyen gondolatokat ápoltam bizony, keserűen, vigasztalónak is, magamban, azokban a tengelyurak számára mosolygós időkben, miközben a kinyitott rádiók a „Sieg Heil!" salakját ontották; és arra is gondoltam sokszor, melyik okosabb halál: a golyó vagy a méreg - de aztán arra is gondoltam, hogy legokosabb mégis túlélni őket.

Miközben ezeket az emlékezéseket gyötröm ki magamból, hirtelen eszmélek rá, hogy lám, már pusztán az, hogy ezekbe az időkbe visszamerülök, mennyire „kikészített" - engem, aki elvégre a valóságban át is éltem mindezt -, hogy, amellyel ezeket az írásokat elkezdtem, úgy érzem, elvesztettem a humoromat! Ez pedig a legnagyobb baj a világon, ha az ember a humorát elveszti. „Ha a mélységbe nézel, a mélység visszanéz rád" - mondja Nietzsche, akire ez a mélység mégiscsak túl csábítóan nézett vissza.

Elvesztettem a humoromat - gondoltam magamban ott, az Athenaeum-beli szobában, miközben Possonyi Laci barátom éppen a második félórát nyűtte - és az én idegeimet - a Bulla Elmával való beszélgetésben (a második nagy telefonszám Possonyinál Ignácz Rózsa volt); - igen, oda a humorom - mondom félhangosan, mire Repcze odaszólt, miközben éppen egy reklámrajzot kanyarított valamilyen egyedülállóan tökéletes fogpasztára:

- Mit bánom én, mi van a humoroddal, csak ne kezdd a széket emelni megint; - mint az elején e sok beszédnek már említettem ugyanis, Repcze meg volt győződve róla, hogy ha a széket, amivel tornamozdulatokat szoktam végezni, magam alól kirántom és emelgetni kezdem, rögtön légiriadó jön. Fatális módon sokszor úgy is történt; de különösen újabban, és kezdtük végre látni, hogy nemcsak a zsidók ide-oda rángatásából és a nyilasok - ha még lehetséges - mind ordinárébb viselkedéséből (és a kormány velük szembeni tehetetlenségéből) áll, hogy háború van. És mi különben is nagyon hozzászoktunk, hogy szemtelenkedni tudunk ugyan, de ugyanakkor minket ne bántson senki - és nagyon kihívóan éltünk egy valamilyen majdnem gyermeki és nem éppen ártatlan butaság privilégiumával.

Mi sem természetesebb aztán, mint hogy felháborodtunk, amikor egyszer csak, elbizakodottságunk közepette, teljes kivilágításban úszó fővárosunkra hirtelen repülőtámadás csapott rá, amely teljesen összevágott Móricz Zsigmond halála idejével, mintha igazolódni akart volna a közmondás, hogy a csapás nem jár egyedül. És hozzá még a néhány bomba közül egyiket éppen Zilahy Lajos Áfonya utcai villája kapta; Zilahy szerencsére nem volt otthon. Aztán kezdtük megszokni, amit eddig csak kortárs történelmi tényként figyeltünk: hogy tényleg háború van. A Székesfehérvár felől jelzett „légiveszély" mellé Ungvár iránya is felsorakozott immár. Szerencsére a szovjet gépek jóformán előre kiszámíthatóan mindig este hét-nyolc tájban jöttek; az éjszakai órákban legfeljebb az úgynevezett „Tito-busz" vágtatott a magasban át, ez a félig-meddig rejtelmes jugoszláv-szovjet légijárat, de ennek mozdulataira lassan a légiveszély jelzőivel együtt már nem sokat adtunk...

Alighogy Possonyi Laci, a most már Ignácz Rózsával való hosszú, nyájaskodó telefonálást abbahagyta, és kimerülten dőlt a díványra: négyen is léptek be szobánkba. Egy látszatra meglehetősen vézna, de ha jobban megnézted, izmos és mintegy állandóan gúnyos mosolyt hordó, de jobban megfigyelve, keserű arcú ember; a világcsavargó Rejtő Jenő; aki a rejtelmes P. Howard név alatt írt a Müllernek sajátos humorú bűnügyi regényeket. Mert a „komoly" könyvek helyett ez sikeresebbnek bizonyult, és a Howard álnév alatt jobban el lehetett adni a névben is messzire vágyó magyar olvasónak. Alig lépett be Rejtő, s mondta el fanyar famosolyával első megjegyzéseit a dolgokról, újabb vendégünk érkezett: Markovics Rodion, és utána Nagy István és Salamon László. Örültem az ilyen betoppanásoknak, mert szeretett együtt lenni azokban az időkben az egyfajta ember; ma már jobban elszigetelődünk, nyilván nincs is olyan nagy szükségünk egymás közellétére, mint azokban a viharos esztendőkben. És örülök ma, e betoppanásokra visszatérve és e jegyzetek írása közben, mert a lassan túlnyomó harci események visszakérődzése közepette úgy érzem magam, mint egy közben elaludt, s most hirtelen pennáját megragadó tudósító, aki akkori hadijelentéseket irkál, messze a háború után.

Négy ember; egy lírikus és három regényíró - és három regénybe illő sors hordozója. Nagy István, csontos, feszes tatárarcával, elrajzolt, hegyes-szögletes mozdulatú, szenvedélyes ember, ki nemrégiben szabadult a román internáló táborból. Markovics Rodion, kiegyensúlyozott, klasszikus arcú, nyugodt, már sok minden legyűrt bajok tudatát hordozó, fölényes alak. A *Szibériai garnizon* s az *Aranyvonat* írója, megszámlálhatatlan nyelven olvasott; rezignált, de mégsem fáradt, s még új tervek hordozója. És Salamon László, a szelíd, lágy arcú, de kemény apostoli hevületű és beszédű szocialista. És „Howard": Rejtő Jenő. A valóságban - és képzeletben - fél világot összejárt, távolságokat, hazákat zsebre gyűrt, bús-fanyar kalandozó, írásban és életben rendhagyó és szertelen.

Salamon László Dachauból jött vissza aztán; Rejtő, állítólag az egész táborral, kísérőkkel együtt ott veszett Ukrajnában.

Ültünk ott a kis - mondhatnám „hadi" - lektorátusban. Repcze barátunk közben rajzolt, járt a szeme, keze, mozgott, mért. Lerajzolta Howardot, egy óriási fogpasztával a hóna alatt; „Howard, a világpasztakirály" - írta rá.

Beszélgettünk. Mi háziak: Possonyi, Repcze (Lovass már nem élt, Vajda katona volt, mint majdnem állandóan). Figyelték-e önök azt a furcsa, szinte eltökélt érdekességhiányt, ami nem mindennapi emberek beszélgetését jellemzi, ha összetalálkoznak, nem mindennapi időkben? Körös-körül a zengő világ, minden idők legnagyobb csatái és diplomáciai manőverei, és mindenkire legvészterhesebb lehetőségű eseményei lestek; és nem is tudom ecsetelni, mi milyen semmiségekről beszélgettünk. Talán féltünk egymástól? Bár sok emberen, mint tudvalevő volt, úgyszólván napok változtattak az ilyen (mint minden történelmi bukfencre alkalmas és inspiráló) időkben: mi úgyszólván ösztönből, egymástól messze is, valamely rejtett rokonérzésből is bizonyosak voltunk egymás gondolkozása felől. De a talány titka máshol rejtőzött.

Olyan sűrű sors nehéz, lefojtó iszapjában fuldokoltunk úgyszólván mindannyian, hogy valamilyen megkönnyítő közömbösség, a rossz dolgoknak egyszerű nem említésével hazudott feloldottság megjátszásával tartottuk magunkat. Possonyi kávét főzött. Lazára eresztett lélekkel fürödtünk a mindent betöltő, otthonos illatban. Aztán előkerült egy kis bor is, még abból a hordócskából, amit Meyerhoffer Lili, kedves könyvelőségbeli munkatársunk ajándékozott a „nehéz munkájú" lektorátusnak csopaki termésükből.

(Egyébként Nagy Istvánnal, Salamon Lászlóval többször voltam azután még együtt, a Szakasits Árpád szervezte írói-költői délutánokon a Népszavánál, ahol Major Tamás, Hont Ferenc, Gobbi Hilda, Baló Elemér is meg-megjelent, míg a belügyi hatóságok nem érdeklődtek túlságosan a *Népszava* „irodalmi délutánjai" felől.)

Édes, enyhe vadgesztenyeízű bor volt az a csopaki; idegeket enyhítő, derűs beszédkedv oldotta fel hamarosan a fásult szívek idült merevségét. Egyszerre viták hangzottak fel; többek között sorra került a palicsi íróparlament, mely akkoriban zajlott, és az volt a vélemény, hogy evvel a kormányzathoz hű témakörrel kár írói parlamentet összecsődíteni, amikor már eleve biztosítani akarják egyes írók kizárásával a rendezők a vélemények egyöntetűségét. Mint történt ez Lillafüreden, és 1943-ban bizonyosképpen Balatonszárszón is. Salamon László a nemrég elhunyt Tápai Szabó Lászlónak a lapokban újból felvetett ötletét hozta elő a könyvkiadói kamarákról. „Rengeteg író van Magyarországon, túl sok író - írta volt Tápai Szabó -, és ezeknek továbbtenyésztése oda fog vezetni, hogy a legjobb könyvekre nem lesz papír. Meg kell csinálni a Könyvkiadó Kamarát."

- A baloldal ellen - mondta dühösen Nagy István.

- Nem elég nekik az ügyészség sem, hogy ezt megint előhozzák.

- És a zsidótörvény - tettem hozzá én, a többi helyeslése mellett. - Egy ilyen kamara azoknak jó megint - mondta Nagy István -, akik az írásra képtelenek, és ilyen módon szeretnék még újabb megszorításokkal félreállítani a többieket, hogy így aztán ők még jobban érvényesüljenek.

- Segítsenek a rossz könyvek kiirtása körül becsületes kritikával - mondta Salamon László -, könyvkiadó akárki lehet, ha vállalkozási készsége van és pénze, amit esetleg ráfizethet. Elég volt a mindenféle kamarákból! - süvöltötte szenvedélyesen az alapjában véve jámbor költő, Nagy Istvánnal egyetemben.

Most a békésen kávéfőzögető Possonyi László is megszólalt:

- Az igazi nagy válságprobléma - mondta, nagyot hörpölve a kávéból, mint aki nagyra készült - nem a „tengely" vagy ellentengely, a japán és kínai kérdés, mert ezeken is túlleszünk majd, hanem, amiről szó van itt: a KÖNYV, a szellem válsága, illetve a szellem lassú megszűnése. Európa szellemi egysége, hite, világképe megbomlott. Millió könyv közül az *egyetlen könyv* hiányzik. Széthulló civilizációnknak a végső rúgást az egykönyvű népek adják majd, ezt hozza most Kelet velünk szemben - folytatta szenvedélyesen Possonyi. - Az európai ember agyát, lelkét szétágyúzták tudományokkal, teóriákkal, filozófiákkal. Európa agya meddő, kiégett, sivár föld; ahol nem az, ott lomtár, a világ összes szellemi hulladékaiból, ó- és újkor lomjaiból összedobálva. A szellem holtteste fölött pedig a sok könyv vásári serege! fejezte be a nem egy „vásári" könyvet mint lektor ajánlani kényszerült Possonyi a maga szenvedélyes prófériáját, miközben piros arca, ha lehet, még jobban kipirult.

- Kár ebbe a dologba belemélyednünk, egészen furcsa dolgokat kellene mondani - folytatta Markovics Rodion, aki különben nem állhatta az esztétikai vitákat. A gyakorló és különösen a közönség tetszésében s a magukat a maguk formájában sikeresen kilovagolt, és így elméletektől már nem érintett - írók túl vannak az ilyen helyzetképeken, és valójában az egész úgynevezett „irodalom" - mint tézis, téma - sem érdekli őket.

Howard barátunkról nem beszélve, aki fába faragott, keserű, ironikus mosolyával hallgatta a vitát, és legfeljebb udvariasságból hümmögött egyet-egyet, miközben a Repcze rajzolta fogpasztakirályi minőségében gyönyörködött.

- Az irodalom talán annál, a magát végső fokon céltalannak érző elszántságnál kezdődik, amikor az író ír, mert nem tehet másként - szólt Salamon. - Az életet éljük, pedig ugyan ki tudná megmondani, hogy valójában miért is? Az életben ez a képtelenség, kalandszerűség a szép. Ha tudnánk, miért van, nem lehetne kibírni. Ha tudnánk, mi a célja az irodalomnak feladat-penzumszerűségében, az igazi író talán nem írna semmit.

Most Howard szólalt meg: - Hittel írni annyi, mint bérért írni; csekély különbség, hogy a kiadó vagy a közönség téríti meg a fáradságom díját, vagy az utókortól reméljük azt, úgynevezett „maradandóság" alakjában.

- Az önámítás nélküli, úgynevezett hittelen emberek üdék, mint a természet - mondja meglepődésemre a szocialista Salamon László. - Ők a világ barátságos démonjai. Nem lesznek hívei másnak, és nem lesznek megszállottjai önmaguknak.

- Tudni fogja, aki tudja, s nézzük meg a jelent, mennyi bajt okoztak már a világon a hivők, a fanatikusok - szólt közbe fanyarul Howard.

- Úgy van ez, sajnos - hagyta helybe lassú, megfontolt szavakkal Markovics Rodion. - Vegyünk például egy kutyát, aki most itt volna, és nézne csak, hogy ahelyett hogy innánk ezt a jó bort, csak beszélünk. Mit mondana ugyan magában... - folytatta Markovics, és közben egyet kortyolt. - Gyarló lény, mondaná magában a kutya, ki nem tudod megállni, hogy ne beszélj. Lám, én nem beszélek, nem írok, nem olvasok, nem érdekelnek a legújabb hadijelentések. Van egy rossz mondás: „A kutya se törődik vele." Nem tudom, honnan szedték az emberek azt, hogy már ők sem törődnek valamivel, amivel mi kutyák még törődnénk. Mintha az ő törődéshulladékaikat cipelnénk tovább, amikor még legnagyobb világrendítő dolgaik se érdekelnek. Én, kutya, hallgatok, nekem van igazam. És igaza volt apáimnak, ők is hallgattak. Mert van-e kutya-világtörténelem? Kutya-világirodalom? Mennyit írtak össze az emberek, és hogy marják egymást még mindig! Én pedig kinyújtom a lábamat, ráteszem a fejemet, és alszom. A véleményem megvan az emberekről, de elhallgatom...

Jóformán be se fejezte, Repcze vágtatott be valahonnan, egy ugrással az asztalnál termett, és rántotta nyakába a légóparancsnoki kellékeket.

- Megint a széket emelted biztosan - hörrent rám felháborodva.

A következő pillanatban már felhangzottak a szirénák. Igyekeztünk hát mind kifelé, a légópince irányába, Repcze legelöl. A legnyugodtabb Howard volt. Vette a poharát, hosszú, nyugodt kortyokkal kiitta, aztán még töltött egyet, és azt is lenyelte.

- Kann man nicht wissen - mondta ezúttal németül, aztán kilépett, és én a nyomában.

ARS POETICA - A PINCÉBEN

És most már: ha emlékirat, hát legyen emlékirat, ne szépítsünk semmit. Még attól való féltünkben sem, hogy egyesek azt hiszik, az előbb említett csopaki növelte meg netalán a földön túl terjedő dolgokkal, mint holmi bagatell itteniekkel közlekedő képességeinket. De én, aki tudom, hogy az említett Meyerhoffer kartársnő ajándékozó kedvességéből élvezett kortyoknak semmiféle kapcsolata nincs avval, ami a pincébe való levonulásunk után következett: elmondom, mi történt.

Egyszóval levonultunk a jó öreg Athenaeum-pincébe, ahol a vaskos boltívek alatt hatalmas papírbálák pihentek, az íróktól bemázolatlan érintetlenségben, és ennélfogva még nagy értéket képviseltek. Odaérkezvén, Repcze barátunk, a légóparancsnoki jelvényekkel, amelyek közt mindenfajta, még gáz elleni védelmi apparátus is képviselve volt, megszámolt bennünket, még nem tudtam, miért (de a következőkben majd kiderül, és amire rá is jöttem aztán, amikor sor került rá). A jelentés miatt.

Mert alighogy Repcze barátom befejezte a szemlét, én kinéztem, egynéhány papírbála közti, szép, nagy, dupla ponyvával beborított helyet, aztán rövidesen átadtam magam valaminek, ami olyan volt, mint amikor egy öreg, rutinos, játszi úszót felvesz a hátára a víz és ringat, de annak teljes vízen való uralma birtokában. Vagyis ringtam, ringtam, a bálák csöndben tűntek tova, egy pillanatig még láttam a Markovics Rodion méltóságteljes arcát, megállapítottam villanásszerűen, hogy a Possonyi feje tulajdonképpen nem egy nagy piros gömb, hanem óriás kocka alakú, aztán mintha azt hallottam, észleltem volna, hogy Repcze rám mutat, és azt mondja Possonyinak: - Nézd, már alszik. - Mire én azt mondtam, hogy alszik az öregapád, s fel akartam csak azért is ugrani, mire egy óriási papírbála, amelynek a tetején, úgy rémlett, Howard, a világjáró lovagolt a Repcze rajzolta fogpasztatubussal, a hóna alatt, ráhuppant a fejemre, de nagyon lágyan, és én valahogy egyszerre nagyon boldog lettem. Mert úgy éreztem, hogy valahová, hosszú, fárasztó út után, megérkeztem.

Aztán - ebben az állapotban - kinyitottam a szememet, és azt láttam, hogy egy óriás ujj mutat rám, melynek a vége olyan volt, mint egy ágyúcső ürege; s hogy a következő pillanatban Repcze, teljes légóparancsnoki díszben, tiszteleg, és jelentést tesz valakinek, ott az ágyúcső mögött.

- Jelentem alássan - szólt Repcze, meglepő módon határozottan -, négy ember és egy költő. Én nem számítok, mert én parancsnok vagyok - mondta -, itt a jelvényem. Még egyszer tisztelgett, és lelépett, hogy hová, nem tudom, de csak eltűnt, és a többiek is, én meg csak ott álltam.

- Curriculum vitae-t kérek! - szólt most egy szenvtelen, hivatalos hang az ágyúcsőszerű ujj mögött. - Anélkül nem vesszük fel ugyanis - folytatta most már magyarázóan.

- De kérem, nincs mivel írjak. Ezek a töltőtollak mind olyan rosszak mostanában.

- Nem baj - szólt a túloldali, könyvelőhangon. - Mondja csak el élőszóval, ne röstellje, még ha marhaságokat csinált. Mondja csak bátran, kérem, minden benne kell legyen a curriculum vitae-ben - és ágyúcső-ujjvégével egy kissé megveregette a vállamat.

- Születtem Nagyilondán, 1898-ban - makogtam (ahogy ezt már, isten tudja, hányszor leírtam a számtalan életrajz folyamán, amit nem tudom, hányszor kértek tőlem minden egyes alkalommal, hogy megmozdultam).

- De vén maga, hallja - méltatlankodott kissé a könyvelőhangú, és ágyúcsővégű nagy ujját ide-oda mozgatta az orrom előtt.

- Mindegy az, kérem - szólalt meg most egyszerre a Howard hangja valahol. - Azért őt is az Isten teremtette. De folytasd csak, Jóska, nekem is hiányzanak az adataid. Pedig holnap vizsgáznom kell az irodalmi órán.

- Középbirtokos famíliából származom - folytattam a magam előtt is még ostobábbnak tűnő sablonokként a nemegyszer ismételt közhelyeket -, de az előttem élt és közvetlen hozzátartozóim mindent elittak és elpereltek. Anyám nem ivott, ő viszont meghalt korán tüdőbajban.

- Na, ne mondj ilyet, Jóska, tán azért halt meg korán tüdőbajban, mert nem ivott? Nohát! - hallatszott megint a Howard hangja. - Ez is benne lesz a curriculum vitae-ben? - hangzott az ujj mögött. - Aztán mi van még valami érdemleges?

- Gimnáziumba jártam Tordán, ötödik után magántanuló lettem, és úgy végeztem el iskoláimat mint jegyzőírnok, majd katona. Aztán részt vettem az első világháborúban.

- Hallják? Részt vett! Ez komoly? Egy ilyen ember. Vizet prédikál, és bort iszik. Részt vett a háborúban: egy pacifista! - beszélt megint Howard valahonnan.

- Azért vesztettük el a háborút, kérem, Howard úr. Azért vesztettük el. Fodornak nem való a háború, mindjárt mondtam - szólt most már a hátam mögül Repcze.

- És miért nem való, légóparancsnok úr? - hangzott a könyvelői hang a nagy ujj mögül. - Ez fontos, az adatok miatt.

- Azért, mert önként vonult be, azt pedig csak egy bolond csinálja. Hát azért - felelte Repcze, és ujjával rajzoló mozdulatokat csinált a levegőben.

- Utána, hogy a háborúnak vége volt, jött a másik háború, a Vörös Hadsereg, hová megint önként bevonultam - folytattam én a vallomást.

- Ezért vesztettük el most már azt is - szólt keserűen Nagy István hangja valahonnan. - A keservét! Hát most már értem.

- Pardon, ahhoz én jobban értek, én, a „szibériai garnizonos", az „aranyvonatos" - hangzott Markovics Rodion hangja. - Ehhez én jobban értek, és ez végérvényes - szólt klasszikus arccal és egyszerűen.

- És mit csinált ön a Vörös Hadsereg harcai után, ahol szokása szerint megint mindent elvesztett? - kérdezte a Hang a mutatóujj mögül. - Mindig harcolt és harcolt, és mi a fenének? - folytatta most már kissé türelmetlenül. - Mondjon már valami szépet és jót, amit elért. Kell már egy kis jó is a curriculum vitae-hez.

- Voltam biztosítási tisztviselő, kórházi írnok, aztán raktári munkás és éjjeliőr. Most pedig könyveket írok.

A nagy ujj ott hadonászott az orrom előtt. - Hát ez egy élet? Ez semmi. Mondjon már végre valami jót is, szépet is abból, amit csinált, legalább valami kellemes emléket. Azok a könyvek semmik - hadonászott a könyvelő.

- Mondjon, no, ha tud - hallatszott megint a Howard hangja kissé csúfondárosan.

- Mondhat - intett parancsnoki jelvényével Repcze. - Tessék!

- Nagyon szerettem, amikor otthon, Ilondán Kosztán bácsi, az őszöreg román esténként Nagy Sándor királyról és a táltos lóról beszélt, miközben odakint süvöltött a szél. Szerettem, amikor néha az ökröket befogva a malomba mentünk a messze Szamoshoz, ahogyan ott ballagtunk lassan, és körül a sötét hegyek mintha aludtak volna. Szerettem...

- Hagyd abba, elég! - szólt bele most Howard. - Ezek is emlékek? És mire jó ez az egész marhaság?

- Kell az aktákhoz - szólt a nagy ujj mögötti ember, most egyenesen a csőujjon keresztül. - Enélkül nincs felvétel, kérem.

- Megadom az engedélyt! - szólt Repcze, feszes vigyázállásban. - Tovább!

- S kiket szeretett tanulmányozni mint gyerek, és ifjúkorában? Ez fontos az irodalom-történészek szempontjából! Hogyan lett ön költő, kérem?

- Petőfit olvastam legelőször, aztán figyelmesen tanulmányoztam a Sherlock Holmes-okat, Nick Carter kalandjait, May Károlyt, a hosszú nevű Hadzsi Halef Omárral és Winetou-val.

- És mi a véleménye a mai líráról? - szólt a könyvelői hang. - De jól gondolja meg, ez kényes kérdés, kérem.

- Ne gondolkozzon ezen sokat, kár - hallatszott megint a Howard hangja.

- Zsákutca! - felelte egy hang a hátam mögött. - Zagyvaságok gyűjteménye.

- Az ember egyet szeressen valójában, már ha költőről van szó - emeltem meg váratlanul és magam számára is meglepetésszerűen a hangomat. - Az ember egyet szeressen: a valóságot, és azt hűségesen kifejezni kész és arra képes önmagát. Járja ki a mesterség, a lehetőleg pontos kifejezés iskoláját: aztán rögzítse, amit a valóságtól ösztönzött belseje sugall. Ahogyan a festő méregeti, nézi összeszorított szemmel a modellt, és annak vonásait, igyekszik leghűbb alapul venni képéhez: úgy a költő igyekezzék azt a hangokban, zenékben, érzésekben benne élő modellt szavakban visszaadni. Ezt a valót, a természet fedezte eredetit igyekezzen kifejezni, és amennyire ez sikerül, annyira jó és igaz a mű. Ne fusson bolond, eredetieskedő kifejezések után, gondolván, hogy így lesz új...

- Na, hallottak ilyet, hogy belejött! Pont úgy beszél, mint egy tanár - kiáltotta most Repcze, a sisakkal a fején.

- Halljuk csak! Tovább! Felírom a vizsgámhoz - hallatszott Howard hangja.

A könyvelőhangú nagyujjú hallgatott. Nyilván elaludt közben - gondoltam magamban abban az állapotban, ahogy voltam.

- A természet minden emberben egyetlent, eredetit, mindig újat produkál - folytattam aztán még -, s ha ezt a benne manifesztálódott eredetit sikerül megfognia, új lesz minden erőltetés nélkül, és ha ez nem sikerül (vagy mert a hamis kísérletekben és rossz utánzásokban elrontott természete saját magából kifordult, vagy mert keze, szeme, fogása nem olyan kiművelt, biztos, hogy formákba tudná fogni a rejtelmesen illékony belső valót): amivel újnak akar látszani, az csak eredetieskedés. Minden igazi, való: „új”. És az új nem a rikító és hajszolt különbségekben van, hanem a tőrőlmetszett valóságban...

És még beszéltem nyilván, de egyszerre úgy éreztem, hogy a nyakam majd megszakad, ahogy valami vasdarabon fekszem, s egy hatalmas, sok szakaszú pince fantáziátlan homálya vesz körül; mellettem Repcze a parancsnoki díszben és író barátaim.

- Na, felébredtél? Igazán jót aludtál - fordult felém gunyorosan Repcze -, miközben álomban elmondtad egész életrajzodat és összes esztétikai elveidet. Úgy látszik, csak álomban mered elmondani.

- Ha emlékiratokat írnál, a korral is kapcsolatban, amikor az ember csak csínján foglalkozik a saját személyével, elég volna életrajzi adatnak és önjellemzésnek, amit itt alvás közben elmondtál - szólt Markovics Rodion, miközben kifelé mentünk a pincéből, mert a lefúvó már megtörtént.

- Eh, Fodor és az emlékiratok! Nem hiszem, hogy ilyen vénembereknek való dolgokkal foglalkozna, amíg műveket, verseket tud produkálni - szólt Repcze, és élesen vizsgáló arccal rám nézett.

- Én sem hiszem - feleltem én, az ilyen műfajnak kijáró fitymáló arckifejezéssel.

De a sors, úgy látszik, avval a műfajjal ver meg minket írókat aztán, amely ellen valamit, akár egy kijelentés erejéig is, elkövettünk. Én úgy látszik, annyira unom a magam személyi adatairól és magamról szóló dolgokat, hogy jó ízlésű tudatom csak álmomban meri kivetíteni, gondolván, hogy így felelőtlenül elsikkaszthatom...

„SZŰKÜL A KÖR”

Azonban történt eközben miegymás is; olyan valami is beállott a maga rendjébe, ahogy az ideje eljött, mert mindennek eljön az ideje - amit már, mint nem egy dolgot, előre jeleztem az előbbi lapokon. De hát az ember a jó dolgokkal úgy van, mint a gyerek, aki a valamilyen ünnepi alkalomra szánt csemegét, ha hozzájut, előre elcsipegeti, úgy, hogy a kellemét evvel is emelni szánt alkalomra jóformán nem marad aztán. Mert közben, és már jó ideje múlt annak is, megjelent - e memoár elején említett - *Összes versek* című gyűjteményem a Singer és Wolfnernél - no de ennél, ha post festa is, hadd időzzem még keveset.

Benedek Marcell, Hampó, Almásyné igazgató aggódó asszisztálása közt 1942 tavaszán megszületett hát a könyv; a derék emberek most már - a cenzúrázás után is - attól féltek, hogy az ügyészség a nekik beküldött köteles példány után kap majd bele a könyvbe, és aztán jön a botrány. Hiszen ha valaki veszi a fáradságot akkor, és elolvassa ezeket a verseket, különösen a második felén túl, rájön, hogy az aggodalom némiképpen jogos lehetett. Elég lett volna a bajhoz az is, hogy valamelyik jó emberem a szélsőjobboldalról feljelentést szerkeszt az ügyészségre, és az elkobzás könnyen jöhetett volna. No de itt az a szerencsém is volt, hogy, mint a példából kiderül, a nyilasok, kikészítésemet illetően megelégedvén cikkeimmel, a verseket nem olvasták. Így hát nem volt semmi baj; a jól ismert szokvány, ami úgy szokott lezajlani, hogy a nyomdában megjelenik a detektív, és elviszi a kéziratot, aztán jön az idézés: nem történt meg.

A Singer és Wolfner cég - melynek lapjába, az Új Időkbe, különösen, mióta Farkas István, a festő, a Párizsból hazaérkezett cégfőnök vette át a vezetést, sűrűn írt Szerb Antal is - elküldte a kefelevonatot Szerb Antalnak, aki e könyv elolvasása után találkozni akart velem. Nagyon hosszú idő, a Pandora ideje (1927) óta egyszer találkoztunk. Hogy miket mondott nekem annyi idő (és nem éppen harmonikus régi együttlétünk) után, nem mondom el itt, de mondanivalóját megírta aztán az 1942-es Magyar Csillagban. Barátságunk holtáig tartott, ő is egyike az egy kezemen elszámolható ama néhány embernek, aki bizonyára ma is megértő barátaim közé számítana abban az író kortársaimat illetően meglehetős magányban, amelyben élek.

(Ha már erről a könyvről beszélek, ide kell iktatnom, a Szerb Antal írása mellé, Lovass Gyula komoly írását a Vigiliából és Földi Mihály cikkét az Újságból; hogy Makay Gusztáv írása hol jelent meg, arra nem emlékszem.)

Mint említettem, miután Földi Mihály meghalt (milyen könnyen írjuk le azt, hogy „meghalt”, jelentős, nagy szerepű emberekről!), rám maradt a Béta Könyvkiadó, Ágai szomorú kiesése után, úgyszólván teljesen. Így lettem egyik kiadója többek között az erdélyi Kovács Györgynek is, akivel hosszasan elbeszélgettem akkoriban nemegyszer (s hadd tegyem ide, annyi idő után Marosvásárhelyen is), és akinek ajánlva egy cikket is írtam az *Újság*-ba *Szűkülő kör* címmel megjelent elmefuttatására válaszképpen:

> „Egyre többen akadnak a régi társak közül - írom ebben -, akik lassan-lassan élő kísértetekként imbolyognak szemed látóhatárán: vagyis egyre inkább érzed azt a magányosságot, amely az egyéni utakon járókat általános divatos szempontoknak hódoló korokban körülveszi. Egyre jobban érzed, mint kevesbedik a társulások száma, amihez közöd van; miként fogynak a folyóiratok, amelyekbe írni vágysz és írni hívnak; hogyan lesz körülötted fojtó és feszült a levegő... Emlékszel-e arra a mondatra (Byron írta), hogy »a farkasok falkában kóborolnak, az oroszlán egyedül jár?«...
>
> Szűkül a kör? Hála Istennek. Menjenek, legalább jó társaságban leszünk, magunk között... Hadd szervezkedjenek, csoportosuljanak. Csináljanak folyóiratokat, és sürgő

seregléseikben a régi jelszavakat hangoztassák kultúráról, magyarságról. Európáról beszélve talán nem is érzi némelyikük, mennyire visszás, amit mond: hallgatólagosan vegyék tudomásul, hogy te elmaradtál soraikból, némelyik álszánalommal vagy cinizmussal nyilatkozván rólad, aki »elsüllyedtél«. Miféle veszteség volna olyanok távozása tőlünk, akiknek szellemi ereje nem volt annyi, hogy egy áramlattal megbirkózzék; akiknek jellemi szilárdsága nem volt akkora, hogy a kínálkozó pillanatnyi szerencsésebb érvényesülési módszer helyett a becsületes, örök eszmények népszerűtlenebb és magányos útját választották volna. Csak valódi férfiak és igaz emberek elvesztése fájhat. Ezek pedig hogy micsodák: maguk mondták ki maguk között az ítéletet." („Szűkülő kör", 1944. március 9. Újság.)

Így most már nemcsak az Athenaeumban, hanem a Bétánál is tárgyaltam írókkal, és ez némi atmoszféraváltozást is jelentett, ami nem rossz az író általában véve magába való befulladtságában és a foglalkozás - szellemibb fokon véve is - robotszerűségében.

Hogy erről is szóljak valamit: az ember végzi a munkáját, és elfelejti, hogy amit tesz, abba bizonyos szórakozás-ízt is kellene belelopnia, valami játsziságot, igen: mert ez nem olyasmi, mintha valaki, mondjuk, egy fegyintézetben dolgozik (sok úgy csinálja), és ha letelik a kiszabott idő, hónapok, évek, tetszése szerint végezheti majd a dolgát. Mert a „dolog", amit végez: a munka - és a tartam: az Élet, mely után nincs holmi szabadságba való kiszabadulás; az ettől való szabadulás mindennek végét jelenti. Az élet dolgát, kötelességeit lássa el hát az ember, ha komolyan is, de játékosan mégis; mert jegyezzük meg, újra mondom: amit teszünk, és ahogy végezzük, ez minden, és utána nincs más. Töltsük hát, gyakran igen szűk lehetőségeink közt, a robotszerűséget felemelő bölcsességgel ezt az időt, ha másként nem, hát saját filozófiánkkal megnemesítve. Ha áthatna mindent egy ilyen epiktétoszi magatartás: egy (ó, szép álom!) magasrendű játék volna a világ, és nem ez az oly sokszor keserves, embertelen és buta robot.

Igyekeztem hát, ahogy tudtam, értelemmel átfogva csinálni az életet: ami sokszor bizony magamnak tett ígéret maradt; és nem is csak a hivatali állást illetően, több helyemen a hasznos cselekvés tudatát élvezve a napokban. Egyéni életem szűkös fonalán elburjánozva, teljesen igénybe vettek a dolgok; olvasni már jóformán csak hivatalból olvasgattam; azonkívül még cikket cikkre írtam, és cikkről cikkre éltem a napot, a kényszerítő mondanivalók izgalmát; és ha cikket nem, akkor verseket írtam. Így születtek az *Összes versek* végén levő *Új versek* cím alatt a külön kötetben meg nem jelent verseim, és a *Jelenések évei* (van egy ilyen című későbbi válogatott versgyűjteményem is, 1957-ből!) s a *Mérlegen* című kötetem legnagyobb része.

A Singer és Wolfner céggel való kapcsolatomban az *Összes versek* után egy ideig (1945-ig) kényszerszünet állt be, és eléggé váratlanul. Farkas István igazgató, miután az *Összes versek* című kötetem megjelent, egy napon bekéretett a céghez. Ott ült egy nagy teremben, a falakon körülaggatott Mednyánszky-képek gyönyörű galériájában, amelyek tulajdonát képezték. Azt mondta, nézzek szét a képek között, itt hagy egyedül, ha úgy gondolom, menjek le, sétáljak egyet, aztán térjek vissza, és forgassam magamban az összhatást. Ő elmegy most, majd visszajön, és akkor mondja meg, hogy mit szeretne... Utána azt mondta aztán: ebből a képgyűjteményből egy díszkiadványt akar kiadni, és bizonyos képeknek egy versbeli megfelelőjét szeretné, és ő könyvem olvasása után engem erre nagyon alkalmasnak tartana. Mondom neki, ha erre azt felelem, hogy vállalom, ez azt jelentené szerénytelenül, hogy vállalni merem a konzsenialitást egy ilyen óriási festővel; mire viszont ő azt felelte, hogy nem valamilyen illusztrációkra gondolt; egyébként pedig kötetemben már talált több olyan verset, amelyet be lehetne rakni abba a könyvbe, és - mivelhogy az alkalom nagy inspirátor - bizonyára írok még olyanokat.

Elvállaltam; megállapodtunk, hogy felhív, jöjjek el, nézegessem még a képeket.

Aztán nem történt semmi. Illetve történt valami, de nem amit vártam. A Singer és Wolfner cég számomra ismeretlen nevű új jogtanácsosa hívott fel, és azt mondta, beszélni szeretne velem. Az új ember, nem emlékszem a nevére, értésemre adta aztán, hogy az új könyvemre, a *Mérlegen*-re kötött szerződést a legnagyobb sajnálatára és felsőbb utasításra fel kell bontania, ugyanakkor ő személyében a legnagyobb tiszteletéről biztosít. Mondtam neki, ha igazán olyan nagyon tisztel, mondja meg hát, hogy mi a kifogás ellenem, amiért a szerződést felbontják. Megmondta kereken, hogy politikai magatartásom. Erre én azt feleltem: köszönöm az őszinteséget. Ami engem illet viszont, azokkal, akiket megjelenésre méltónak tartanak, én nem is óhajtanék megjelenni, még ha akarnák is, és így a dolog rendben van. (Ugyanakkor azt is megtudtam aztán, hogy bizonyos ellenzők Farkas Istvánt mindenfajta új könyvkiadó terveitől visszavonulásra kényszerítették, és így természetesen a velem megbeszélt albumról szó sem lehetett.)

A fenti kijelentést a jogtanácsos látható elképedésére még megengedtem magamnak, tudomásul véve, hogy a kiadónak, amely oly lendülettel állott a hátam mögé nemrégiben még, az események - jó néhány látó szem számára immár a végkifejlés felé tartó - menetében nem vagyok kívánatos. Valóban annyira elfajultak már az idők, hogy képtelenségnek tűnt föl előttem amúgy is, hogy én még itt és ma könyvvel szerepeljek. Velem szembeni magatartásuk (távolról sem a régi igazgatókon múlt) törvényszerű volt, legalábbis annak a rendnek a törvényei szerint való, amely akkoriban a tisztes konzervatív rétegekkel is szemben állva, egyeseken át az új uralkodó hangnemet képviselte.

Sietek mindehhez hozzáfűzni, nem tartom semmi esetre sem holmi dicsőségnek, hogy néhányan megőriztük józan eszünket és normális emberségünket azokban az időkben; inkább elszomorító a számomra, hogy a kötelező emberi magatartás normája odáig süllyedt, hogy aminek a legelemibb emberi tisztességnek és kötelességnek kellene számítania, visszanézve arra az időre, holmi hősiességszámba megy.

Mindazonáltal (bocsásson meg az olvasó, ha ilyen, végső fokon az irodalmat, művészetet legközvetlenebbül illető ügyeket szövök ide, az általános dolgok közé): ha van valami, amit ama múlttal való magatartásunkkal kapcsolatban elmondani érdemes, s amiben egyéb téren visszanézve nem nagyon henceghetünk: az az írásbeli, illetve műfajbeli tisztesség volt, hogy úgy mondjam. Vannak ugyanis minden zseniskedésen és effajta szabadságon túli örök szabályok, amiket tudomásul nem véve, a „mű" nem tartozik semmiféle művészeti ág keretébe; amin túl az a vakmerőség látszata mögötti valami nem is a dilettantizmus, hanem a semmi. Így a kályhacső nem szobrászat, és a papíron való értelmetlen kaparászás nem írás, semmi esetre sem vers. A húszas évek „új világot kezdő" (minden kataklizma után „új világot" kezd az irodalom, művészet) ilyenfajta kísérletei után visszatértünk - kiábrándulva abból, hogy a gyerekes badarságokat a „szent őrület" kalapja alá dugjuk - a végső fokon minden emberi alkotás elemi normájához: a józan észhez. A zord idő a kifejezésben bizonyos puritánsághoz vezetett minket.

Sok író hallgatásra kényszerült akkoriban, sokat - s nem egyet örökre - elnémítottak. A becsületes írás sohasem volt könnyű; s az ilyesmi egyáltalán áldozatos valami volt a felszabadulás előtti időkben; az író, különösen az ilyen fajta, nem részesült állami támogatásban, ösztöndíjakban, mint manapság történik. És mindenesetre nem teremtett még hóbortos új divat az írás legelemibb törvényei alól feloldó szabályt, íróink a legtökéletesebb művészetre törekedtek, bármilyen rossz idők is voltak azok, és nem kergeségekkel, bohóckodó vagy ízléstelen különcködésekkel keresték a feltűnést. Ha akkori magatartásunk hősiességéről beszélünk hogy ezt a kérdést most már igazán lezárjam -, a dicsérendők közé mindenesetre

odaiktathatunk tehát egyet: az általános mocsok közepette (még egyszer mondom) az írókban még élő irodalmi tisztességet.

Még tél volt, szellemben, világban; közben az éjtől beragadt szemmel néztük, lestük a ködön, gőzökön túl felpislákoló reggelt (e vers tanúsága szerint is):

Ragyogj, beteg nap, cikázz és vidít
Sugalld, hogy lesz még nagyobb sugarad.
Sárga, beteg remény, csillanj, viríts,
Mondd, hogy a tél szalad!

Nagy nyomásokból emelkedem én,
Lelkem elkínzott, hunyorgó, beteg -
S íme, sugár zeng a felhők közén;
Ne csalj, fény, halk, meleg!

Hisz remény nélkül nem élhet szivünk.
Éjjéből, ha percre is, szabadul.
Homályos, halk öröm, csillogj nekünk,
Kezesül, vigaszul.

Hűvös nagy tél, hó-világ közepe,
Szemünk hunyva se képzel még tavaszt.
S ím, hirtelen fakad a Nap szeme
Nyilazd lángod, nyilazd!

Mint legendák, olyan messzi a nyár,
A tavalyi: de az új közelibb!
Frissítsd léptünk felé, oh, halk sugár,
Téli sugár, szelíd.

Simítsd a szívnek görcsét, keserű
Gyötrelmeit s amikről nem tehet,
Bús látványokét egy vad, rém-szerű,
Beteg világ felett.

Oh, tél-éjfél közén kis fény jele,
Kedv, mely a szívben felmozdulsz után!
Még tél, mi jön, s február hava: de
Március azután!

(„Téli fény”, Mérlegen)

Azt mondhatná valaki most, amint ezeket olvassa talán, hogy úgy tűnök föl immár evvel a sok esztétizálással, verssel, mint aki el akarja terelni a figyelmet valami másról, amiről viszont szívesen hallgatna... De van úgy is, hogy az ember azért beszél a kelleténél többet, mert holmi jókat tart rejtekben, s egyelőre nem árulja el még a félkész dolgokat, hagyja, hogy még meglepetésszerűbbé fejlődjenek. Az én táskámban, az irodalmi morfondírozgatás kulisszái mögött, a szovjet-német háború rejlik, miközben más - és nem éppen perdöntő - dolgokról beszélek.

A Don-kanyarban és a Volgánál eközben megfordult a háború, üldöző lett az üldözött. Az angolszász „gépezet” is megindult Szicíliában és az Appennineknél, majd Dél-Franciaországban; a tengereken a lomha mozgású Amerika egy óriás természetes súlyával nehezedik a Pearl Harbour-i pillanatnyi orv győzelem korai örvendezőire. A három előbbi nagy nevető fő-fő tengelyhatalmasság nem áll már olyan öntelten a földgömb előtt, mint ahogy azt néhány

fejezettel előbb ecseteltük. Ami a számunkra úgyszólván hihetetlennek tűnt (de csak ki kell várni a dolgokat, minden eljön, mint mondani szokták, csak bírd türelemmel, és - hogy még egy csekélykét mondjak - bírd élettel: és nem éppen csak az idegeken múlott, hogy az utóbbival nem bírták túl sokan): a szárazon talpalatról talpalatra, országról országra hátráltak „tengelyszövetségeseink"; a vizeken szigetről szigetre, dzsungelről dzsungelre vertek, nem kis örömünkre, immár „bennünket" végre „ellenségeink" és szövetségeseik. Ez alatt a mindent mozgató dübörgések, az egész egyetemes földi világ rengései közepette ez a szomorú, honi magyar posvány is kavargott és őrjöngött, miközben belső és külső veszettjei ugyancsak szutykolták, keverték az iszapot. Teleki, Kállay, Lakatos után: a mélysárpokol Sztójay-„kormány", s még onnan is - a „nemzetvezetőig": Szálasiig! Milyen futtában sorolja ezt az ember, bizonyos unalommal is immár, hogy személyes és valódi „memoárszerű" érdekességek, másféle dokumentumok helyett ilyesmikkel kell töltenie a helyet s amit az ember ideír mégis: kortörténelemnek, láncolatnak.

Történelem, magyarság, hatalom! Lementemben a Rózsadombról, naponta ott haladtam el a Zivatar utcában. Akkoriban a török követség előtt (helyén ma az Ifjúsági Szálló van), a bejáratnál detektívek serege lebzselt, akiket óvatosan megkerülve mentem át a túlsó oldalra mindig. Ott lesték ezek a detektívek Kállay Miklóst - aki menedéket keresett a török követségen -, hogy elkaphassák; az ország tegnapi miniszterelnökét, nemrég még mindenható gazdájukat!

Elgondolkozhattam mentemben azon, milyen semmi is az átmenet, a közeli vagy távoli történet tanúsága szerint, hogy saját poroszlói védelemből őrzik-e a hatalmast, vagy azért, hogy meg ne szökjön. Volt erre a történeti filozofálgatásra szemléltető példám elég; és ha ez a tanulságszerzési mód és alkalom bármilyen hasznossági rovatomba beilleszthető: elmondhatom - ha más haszna nem is volna -, hogy nemhiába éltem.

Az ezekről a dolgokról való filozofálgató emlékezések, a rájuk módot adó tanulságos alkalmak mellett, már azért is nyugodtan helyet kaphatnak itt, mert az egyre jobban összezsugorodó irodalmi élet úgysem nyújt azokból az időkből nevezetes eseményre utaló alkalmat. Különösen azoktól a napoktól fogva, amelyek nem sokáig várattak magukra, amikor az összes folyóiratok, lapok megszűntek, kivéve persze a nyilas lapokat, és a könyvkiadók az „eszmeileg hű szakértők" ellenőrzése alá kerültek (mint én is *Mérlegen* című letiltott kötetemmel tapasztaltam). Nem is hiszem, hogy a török hódoltság legelső vehemens időit, a legexponáltabb helyeit és a Haynau-féle rémuralom legkorábbi korszakát kivéve - olyan nyomorúságosra, csak önmaga legelemibb megtartására szorult volna össze a lélek, a szellem, mint azokban az időkben.

A társadalom - már akinek módja nyílt még emberi körülmények közt élnie, és nem tengett kirekesztve, egyelőre még valamilyen látszólagos s még csak eszmeileg szenvedéses „szabadságban" - kivéve természetesen a fegyverekkel rakott, az uralkodó hatalom védelmére és mások gyilkolására privilegizált bandákat -, a társadalom, ahogyan a terroruralmak idején lenni szokott: valamilyen, az egymással elemi rokonságon alapuló sejtrendszerhez tért vissza. Szűk társaságok bújtak össze egyes helyeken, de azért a nyilvánosság előtt, hogy elkerüljék a titkos összeesküvések látszatát; és úgy beszélgettek, teremtették meg keserű helyzetmegállapításokban s egyelőre a vágyak birodalmába tolt tervekben a lapokban, irodalmi forgalomban hiányzó szellemi életet.

Az elkövetkezendő változásban való bizonyosságra, hitre jellemző egyébként, hogy egyik napon a volt *Népszava* belső munkatársa, Száva István, aki aztán az új Népszava felelős szerkesztője lett a felszabadulás után, meghívott már akkor a laphoz belső munkatársnak. Volt egy legszűkebb, jóformán hetenként találkozó társaságunk, melynek tagjai voltak: Gál György, a Független Magyarország munkatársa, Kállai Gyula, aki a Népszavánál volt munka-

társ, Mihályfi Ernő, a Független Magyarország főszerkesztője és felesége: Filo, a kitűnő grafikus, Hont Ferenc és felesége, Major Tamás és a Népszava külpolitikai szerkesztője: Kastell András, aki Volhiniában lett a nácik áldozata. A Miksa utcai Kulacsban szoktunk volt találkozni, és utána Hont Ferencéknél beszélgettünk sokszor hajnalig. Egy másik társaságunk is volt a Rózsadombon, amelynek - többek közt - Hevesy Iván filmesztéta volt a tagja feleségével, Mihályfi Ernőék, Gál György, olykor Szakasits György és még egy tanár, akinek a nevére nem emlékszem; ott tanyáztunk a Bimbó csárdában. Azonkívül a Gábor Áron utca tetején, a szerb kocsmában találkoztunk, vagy Mihályfiéknál, a Bogár utcában gyűltünk egybe.

Máskor, mint az előbbiekben említettem: a Népszavánál szoktunk volt találkozni egy különteremben; Szakasits Árpád volt a házigazda; a társaság tagjait - kiket még el nem vittek - már említettem. Ezek az összejövetelek aztán megszűntek a Népszavánál, mert nem egy jel szólt amellett, hogy a politikai rendőrség lecsapni készül a találkozásokra. Találkoztunk még Szegi Pál, Kardos Lajos egyetemi tanár, Remenyik Zsigmond s mások társaságában a Peyerli (ma Margit-kert) vendéglőben elég sűrűn, bizalmas beszélgetésekre.

Ha visszagondolok, annak ellenére, hogy az utolsó időkben a szokásos (még a falnak is füle van!) óvás ott lebegett szemünk előtt, mint e példák mutatják, élénkebb egymás közötti életet éltünk mi írók, mint ma tesszük, amikor legtöbb írónk élete meglehetősen zárkózott, és oly kevés az összetartó őszinte és bizalmas közösség. Az egy ellenség, a közös veszély tartotta az írókat össze - mondjuk; de mi az, ami ma, a veszély híján, általában egymástól annyira eltávolítja? Talán a jól ismert kiismerhetetlen írói természet van mögötte? És az író, abban a pillanatban, hogy hivatásos szervezete van, ahol számon tartott tag, függetlenül attól, hogy semmire se kényszerítik, önálló mozgásába a „hivatal" beavatkozását véli látni már, és ezért választja az érintetlen szuverenitásérzés maga előtti megmutatására is a magányt? Amely viszont az elszigetelődéssel fenyeget, amikor, egy egész világűrnyi levegő szabad belehelésének óhaja mellett, ki-ki lassan odajut, hogy nem kap levegőt. Gondolom, hogy ez a helyzet, és sokban ez is lehet; azonban lehetséges, hogy másképpen van, sok írót illetően a különböző árnyalatokban; - s mivel semmi sem olyan egyszerű, pláne íróról lévén szó, az is lehet, hogy tévedek.

Az említetteken kívül még külön kis házi gyűléseink verődtek össze egy-egy délelőttön Frankl Sándor barátunk könyvkötőműhelyében. Erről a különleges munkahelyről és barátunkról már beszéltem. Ő volt, aki csak irodalmi ízlésének megfelelő és feltétlenül haladó szellemű műveket vállalt bekötésre. Kegyelettel forgatom őáltala bekötött Oxford Shakespeare-emet, Wordsworth-ömet, Keatsemet, Homerosomat. Eszembe jutnak délelőttök, mikor ott ültünk a kis Balassi Bálint utcai műhelyben, Radnótival, Szegi Pállal, Gellérivel, Rónay Györggyel, Fenyő Lászlóval, Ortutay Gyulával, és élénken vitatkoztunk egy-egy könyvön, művészeti kérdésen, miközben Frankl Sándor barátunk csirizelt, ragasztott, könyveket helyezett a présbe, és azalatt a maga rendkívül szenvedélyes módján részt vett a vitában.

Azokban az időkben - valamivel később, egy délután ott ülök a Bem étteremben, s nézek kifelé az ablakon. Sovány, fekete, középtermetű katona jön ott kint, kis zöld katonaládát cipel; egy pillanatra megáll, leteszi a ládát, és körülnéz. Nagy meglepetésemre Kállai Gyulát ismerem fel benne, kedves barátomat a Népszavától és a már említett Kulacs-féle társaságból. Intek, az ablakon át, bejön. Elmondja, hogy őt is nemrégiben behívták, most pedig ahogy mondani szokták, „nyúlcipőt kötött" vagyis egy kis alkalmat felhasználva, meglépett. Szállás kellene pár napig.

Néhány este elborozgattunk, beszélgettünk aztán nálam; napközben eltűnt, dolgait végezte; én is bementem az Athenaeumba még; egy hét múlva aztán „felszívódott" Gyula, és csak a felszabadulás után találkoztam vele mint a *Szabadság* című lap főszerkesztőjével. (Felkérésére írtam aztán a legelső, a lap húsvéti számába új versemet, a *Feltámadás*-t.)

Akkoriban látogattam meg a Leipziger-gyárban, ahol munkatáboros volt, Fenyő Lászlót, az irodalomnak ezt a mindig résen álló, bátor és rettenthetetlen kritikusi lelkiismeretét. Megállapodtunk abban, hogy maradjon nyugodtan a helyén, s amikor olyannak látom a helyzetet, hogy „megléphet", jelentkezem nála vagy értesítem, gondoskodom a helyéről, ahová a remélt kis átmeneti időre behúzódhat. Amikor aztán - hogy még elkövetkezendőkről beszéljek itt - a Horthy-proklamáció elhangzott 1944. október 15-én délben, én annyira biztos voltam benne, hogy az elrontott dolgok nem bogozódnak ki olyan egyszerűen, mint ahogy sok naiv embernek a proklamáció pillanataiban tűnt: a Horthy-beszéd után izgalmamban Szegi Pálékhoz mentem át, ott ebédeltem, aztán rögtön hazasiettem a Gábor Áron utcába, fogtam a batyumat, és feleségestől átugrottam Pestre, Horváth Sándor barátomhoz. A proklamáció elhangzásakor ugyanis sokan azt hitték, mint Fenyő László is szegény, hogy eljött a szabadulás, a nyilas uralom vége, de néhány óra múlva már a rádió a nyilas indulókat - és utasításokat - hangoztatta. A kettő közötti kis időben azonban Fenyő otthagyta a Leipzigert, és hozzám indult Gábor Áron utcai lakásomra, mint utólag a feleségétől értesültem, és engem nem találván már otthon, átment Szegiékhez a Virágárok utcába. Igen rossz helyre; nálam is rossz helyen lett volna egyébként, hiszen engem is kereshettek már; Szegi maga is gyanú alatt állott, és lakása nem egy nyilas razzia színhelye lett.

Fenyő még ki sem pihenhette a szökés izgalmait Szegiéknél, a csengő már szólott is, és nyomult befelé a szimaton vonuló vérkopók kihevült serege, és vitték - a legalább csak percnyi töprengésükre okot adó, dubiózus írással se rendelkező Fenyőt.

És ha rám hallgat? - kérdezem most magamban. Azokban a napokban minden lehető legközelebbre várt, kedvező megoldásokba vetett (és jogosultnak látszó) remény, beválthatónak hitt ígéret órák alatt szétrobbant. Én első pillanatban távoztam akkor hazulról; a proklamáció első mámorító perceiben a rögtöni szökést Fenyőnek így semmi esetre sem ajánlottam volna, ha módom is nyílik rá, mert a politika és a történések csalafintaságát ismerve - ismétlem nem hittem, hogy a dolgok olyan simán mennek majd, mint sokan képzelték az első pillanatban. (A következő pillanatokban már nem képzelték ők sem.)

A Leipziger-gyárban levőket, mint értesültem utóbb, bizonyos kis idő múlva mozgatták csak meg; Fenyőt, a szökevényt viszont rögtön kézbe vették, és az előbbi viszonylagos nyugodtságban meghúzódó, sőt egy-két „keret"-embertől is becsült költőt meghurcolták aztán; - én csak pár nap múlva hallottam a vele történtekről, amikor a legelső szédület után tenni tudtunk volna valamit. Búvóhelyet tudtunk volna szerezni neki, mint annyi másnak, és megfelelő igazolványt; az első időkben legalább, mielőtt teljesen „vogelfrei" lettem volna magam is: többszörös katonaszökevény, politikai üldözött és „hontalan e hazában".

Akkoriban egyik késő este, esőben, szélben, Basch Lóránttal, a Baumgarten-kurátorral találkoztam. Kérdeztem: van-e rejtekhelye? Nekem egy megyei főjegyző emberem volt - Simon Ádám -, aki részt vett a már említett Athenaeum-beli kis illegális társaságunkban, és aki egy szobát kerített, kulcsot is adott volna hozzá, ahová bedughatjuk a szökevényt. Fenyővel már elkéstünk, sajnos, ő nagyon szem előtt volt már, Basch meg azt mondta, neki megvan a helye egy régi emberénél.

Kezet fogtunk aztán, és elváltunk, a szélben és viharban.

Visszagondolva, ennyit tudok mondani minderről magamnak is, és sokat töprengtem ezen, hogy mit tehettem volna jobban és másképpen? Most nemrég olvastam Gárdos Miklós sok

meglepő adaton alapuló írásait a Magyarországban, ezekről az időkről. A jámbor kívülálló valóban nem is álmodhatta, mi következik egyik percről a másikra. A küzdő frontokon történő csapatmozdulatokat pontosan követhettük a térképen, de nem a válságba jutott, kapkodó és utolsó mentsvárakat késsel-körömmel tartani igyekvő politika machinációit és a vért hörpölő, és azt az utolsó kortyig még élvezni akaró, a megsejtett véggel csak sietősebb Bestia váratlan és immár mind gyakrabban rögtönzött ugrásait. Ahogy ezeknek a napoknak bonyolult jel-, intrika-, cselekvés szövevényeit lapozom, olyan érzés fog el, mint aki (a tudott veszélyek között is nem álmodott) szörnyűségekkel teli vidéken utazott fegyvertelenül, valamilyen kábulás fogta gondtalansággal: és most ezekről a lerögzített útleírásokról olvasva, iszonyodva ámuldozik, hogy hol járt, miközben saját életén is hihetetlenkedve visszatekint.

Hogy mi minden történt a kulisszák mögött, a sejtetés, nyomozás, leleplezés fokozatossága nem feladatom e papírokon, de a rejtelmek úgyis kinyilvánultak hamarosan. És most már megint abban a mindkét felet, olvasót és visszaemlékezőt kellemetlenül érintő helyzetben vagyok, hogy mentegetőznöm kell az időrendbeli előreugrás miatt, bár meg kell jegyeznem, hogy van egy másik, a történelmit megelőző időrend, amikor a költő, író előre szüli tudatban, megfogalmazásban, amit az idők magukban hordtak.

Mondom: jóval előbbre mentem - az itt elmondottakban -, a magam lelkiismeretét megnyugtatandó. De mi is lett volna itt a megfelelőbb sorrend? A dolgoknak, érzéseknek ebben az egymáson vadul átcikázó tömkelegében, ahol egy jelenség csak úgy magyarázható, világítható meg: ha egy bizonyos múlt és egy előrevetített holnap kettős lámpása közé tartod, ahol egy „jelent” csak úgy vonhatsz ki a minden dolgokat kezdetben még elrejtő titokszerűség burkából, ha előre- és visszamész a napokban: úgy hozod napfényre, úgy teszed a szem előtt egész mivoltában, jelentőségében nyilvánvalóvá az egészet. Ezért az ilyen emlékiratfélékben a sokszor látszólagos összevisszaság semmiképpen sem az. A memoár nem regény, mint egyszer ezt már, azt hiszem, kimondtam.

Nos: miközben a hetek, hónapok a maguk külön-külön izgalmaival - mert ennek említését egy röpke percre is elhagyni alig lehet - futnak ujjaink közül, egyet rögzítsünk meg mint most már állandót: a fasiszta front kilátásai egész összességükben egyre reménytelenebbek lettek. S a minden emberi keretekből kilépett ámokfutó a merényletektől csak dühödtebbre horkantan járt, generálisokat menesztett, frontokat irányított. Hitler Magyarországra is kinevezte új helyettesét.

„Jövünk”: hirdették most már lázasan a nyilas plakátok. Ezúttal nem tévedtek.

A nyilas „csodaszarvas” szövetségben még az Imrédy Béla körüli faji zavarok se képeztek akadályt; ott szerepelt ő tovább is a leghírhedtebb szélsőjobboldali vitézkedők között. Imrédy, a „művelt” bankember, a „finom versolvasó”! Hová visz - a normális időkben talán emberi kereteiben megmaradó - embereket a hatalomvágy kergesége?!

Nyugodjunk bele tehát végre, az embert nem lehet mindig megérteni. Egyik vonalon: aki a mártíriumra képes, a szent (sőt a túlbuzgóságban, mint példája mutatja, már ördögiekké torzított) eszmékért; - a másik vonalon: aki nyugodtan elpusztítja azt, aki a szent eszmét, mint szintén példája mutatja, a mártírságig vállalni képes. Az ember az, aki a holdra megy, aki Shakespeare, Beethoven műveit megírja, a kölni dómot és a többi hasonlót építi, és az ember az, aki lerombolja. Mondom, ki érti meg az embert?

LESZAKAD AZ ÉG

A szeretni és rettegni méltó Ember ama dicstelen szereplése napjainak egyikén, egy szombat este - mint az előzőekben már említettem - együtt voltam Radnótiékkal, Gellérivel, Friss Endrével (a már úgy elfelejtett, tehetséges költővel) Frankl Sándoréknál, és elmondtam, milyen idegesítő dolgokat hallottam Mihályfi Ernőtől. Hogy Mihályfi szerint már következő napon megszállnak bennünket a németek - és hozzáfűztem, hogy ezt nem is tudom elhinni, legalábbis így nem, pedig Mihályfit, ezt az alapos és a megérzésekben, információkban nagyon is komolynak ismert vezető újságíróembert nem olyannak tudom, aki vad hírek terjesztésében lelné kedvét.

(Megjegyzem, ha mindezeket már pedzettem is, de ennél az időpontnál, még ha bizonyosképpen ismétlés hibájába esnék is, meg kell állanom. El kell gondolkoznom, illetve rá kell döbbennem megint, hogy sokszor milyen megmagyarázhatatlan véletleneken, érthetetlen szerencséken, azt kell mondanom: majdnem misztikus beavatkozásszerű nem-tudom miken múlik, ilyen eseteket is nézve, az ember sorsa.)

A következő napon, 1944. március 19-én reggel, ahogy szoktam máskor is, elindultam a Zugligetbe, a napsugaras vasárnapon. Eszembe se jutott ezúttal olyasmi - igyekeztem, hogy eszembe ne jusson -, ami a szép hangulat tiszta tükrözetét megzavarta volna.

Miután sétámat befejeztem, hazafelé ballagtam a Gábor Áron utca 43-ba. Nyugodtan megebédeltem, aztán megindultam, hogy lefelé menve a Bimbó úton, szokásom szerint beüljek a Seifert kávéházba a Duna-parton, és elolvassam a lapokat. Útközben Nagy Sándorral, az építész filozófussal találkoztam; nagyon sietett, közben valamit odakiáltott nekem, amiben a „németek" szó szerepelt. Leérvén feltűnt, hogy a máskor népes vasárnapi kávéházban alig ült valaki. És akkor és csak ott tudtam meg, az újságostól, hogy megszálltak bennünket a németek; - hogy miközben ott andalogtam a rezzenéstelen nyugalmú erdőben, valami magamnak szokatlanul megengedett, egészen kivételesnek akart felelőtlenségben: a Gestapo homokszínű autói előre összeállított listák szerint a baloldaliak, politikusok és újságírók egész tömegét elvitték, és - Hain Péter náci fődetektív éppen az előbb razziázott a kávéházban embereivel!

Nem hiányolom - akár hiszik, akár nem - a megtisztelő szerepet, hogy engem, aki addig legalább kétszáz cikket írtam a nyilasok, a nácik ellen, nem illesztettek, ahogy látszik, arra a legeslegelső listára, amelynek alapján a homokszínű autók az első szállítmányokat lebonyolították, mialatt én az erdőben merengtem. Mindenesetre - s ezt bizonnyal elhiszik - elképedéssel értesültem a helyzetről. Hogy többet tudjak, átmentem a pesti oldalon levő Biarritz kávéházba. Ez a felbolygatott, lázas hangyaboly összevissza képét mutatta. Mátyás Ferenc, Erdődy Elek, Pap Károly volt ott feleségével, és isten tudja, ki mindenki még. Pap Károlyék invitáltak, hogy éjjelre ne aludjak otthon, menjek hozzájuk. És bár Pap nem volt baloldalian exponált, és a munkatáborosokat nem rajtaütéssel, hanem „szabályos" behívóval szedték össze, nem kaptam az alkalmon, s haza is akartam ugrani még, kiszimatolni, hogy mi van otthon; nincs-e valami újság körülöttem? (Fatális módon, telefonom napok óta nem működött.)

Visszasettengtem hát a Rózsadombra az utakon, ahol annyi cikket írtam és annyi verset. (Be idegen, más lett egyszerre minden!) Először nagy körökben körüllopakodtam a házat, nem tűnik-e fel valami gyanús jel, aztán semmi különöset nem észlelve, becsengettem. Feleségem, ki közben természetesen értesült már a történtekről, egykettőre összepakolt valamit, mert otthon maradásról szó sem lehetett, és még néhány percnyi otthonlétem alatt is folyton az ajtót figyeltem.

Gondoltam, először is benézünk Mihályfiékhoz. Hosszú csengetés után egy nő jött ki, és azt mondta: - A szerkesztő úrék még tegnap este elutaztak.

Egyszerre mélyen elszomorodtam, magam se tudtam, miért. Az elhagyatottság érzése vett erőt rajtam. Hihetetlen, váratlan, semmiféle volt életrendembe nem iktatható, gyors változás! Tegnapelőtt még ott asszisztáltam a Független Magyarország új számánál, amelyben egyik új szabadságversem volt megjelenendő.

Imént még barátaimmal - s ma viszont? Micsoda szívdidergető, rám csapott hirtelen sarki fagyként jött a változás! Március 18. és 19. közé mintha néhány órányi idő alatt egy korszak ékelődött volna; a toll, az írás, az arra való mód, alkalom mintha ott intett volna már lehetetlen messzeségben.

Mihályfiéktól, a Bogár utcából, lementünk a Bimbó útra a lépcsőn, amelynek alján a kis vendéglő volt - ma Bimbó csárda -, ahol egy hete még ott találkoztunk kedélyes együttesben Hevesy Iványékkal, Mihályfiékkal, Gál Györggyel s még néhány jó barátunkkal. Az annak előtte nem zajos, barátságos helyről durva ricsaj, kurjantó hangok egymáson túlordító összevisszasága harsogott. Mikor beléptünk, az egy héttel azelőtt szívélyes, kitűnő halászlevekkel jeleskedő tulajdonos idegenül, valahogyan kelletlenül, meglepve nézett felénk; és amikor, a barátságos régi tónust megütni, arra emlékeztettem, hogy milyen nagyszerű volt az a múltkori hal, zavartan, az ott mulatozók felé sandítva, azt felelte, hogy igen, lehet, nem emlékszik, és hogy mit óhajtunk, mert ő e pillanatban nem ér rá a beszélgetésre, sok dolga van, és hátrafelé mutatva, egy nyilasokkal és karszalagos katonákkal (új jelenség!) körülvett asztal felé sietett. Ott nagy hanggal tárgyaltak valamit; az egy héttel azelőtt még nagy demokratának mutatkozott tulajdonos egészen bennfentesnek tűnt fel közöttük, miközben a többiek egy-egy új belépőnek előrelendített karral köszöntek, láthatóan élvezve minden egyes köszönési alkalmat.

- Köszönjük, mi is sietünk - szóltam oda a tökéletes gyors átváltozást mutató tulajdonosnak, és kifelé igyekeztünk régi, meghitt helyünkről, olyan sietéssel, hogy azért a nyugodt távozás méltóságát megőrizzük.

- Biztosan zsidók - hangzott utánunk a megjegyzés, és azt is hallottuk, hogy a tulajdonos mentegetőzni próbál, mondván „nem azok”, de „voltaképpen nem is ismer minket”.

„PISZKOS KOMÉDIA: MÉG HADD NÉZZELEK”

Nem is emlékszem már jóformán: 1944. március 19-e és a felszabadulás közti időben ki írt; miféle művek jelentek meg egyáltalán? A lapok annál ordítóbb ordinárésságban virultak, tenyésztek. Említsem-e a Bosnyák Zoltán-féle *Harcot*? Vagy a Rajniss-féle *Magyar Futárt*? A Nyírő József-féle *Magyar Erőt*? A Fiala Ferenc szerkesztette *Összetartást*? A Bágyoni Váró Andor-féle Színházi Újságot? És vegyük-e hozzá ehhez Az Estből lett *Pestet*, a *Magyarságot*, *Új Magyarságot*, a *Függetlenséget*, az úgynevezett kormánylapokat, melyek egyképpen az uszítás, a demokratizmus elleni gyűlölet és - a náci összeomlás utolsó percéig - a hitlerizmus győzelmi fanfárjai voltak? Talán nem is ismert a már számokkal jegyzett történelem egész addigi folyamatában - az irányító, uralmi formát illetően - ekkora sötétséget és elvetemültséget.

Egyik ádáz pillanatomban, már nem bírva magammal, egy utcai telefonfülkéből felhívtam a Pest című lap nyilas szerkesztőjét, ha jól emlékszem, valami Matyasovszky volt, és azt kérdeztem tőle a tőlem kitelhető legvérfagyasztóbb hangon, hogy összepakolt-e már, és készül-e a menekülésre? A hang azt válaszolta, ahogy éreztem, kissé zavartan, hogy ő nem

készül semmiféle menekülésre. Mire én azt mondtam neki még, hogy mint jóakarója, azt ajánlom, mindenesetre igyekezzen menekülni mégis, mert nem sokáig lesz módja ülni azon a széken, amelyben annyi ideig én ültem, és melyet most olyan magafajta gazemberek bitorolnak. Rettenetesen hápogott, rikácsolt, hogy „ki beszél?", mire én azt feleltem:

- Itt Miklós Andor beszél, ama elbitorolt, megcsúfolt lap és redakció egykori főszerkesztője. (Miklós Andor 1933 decemberében meghalt.)

Ám annál kevésbé volt vidám a helyzet, amelybe akkoriban kerültem. 1944. október 16-tal minden addigi igazolványom - és igazolvány - érvényességét vesztette már. Eddig az Athenaeum révén hadiüzemi igazolványom volt, de ez az új rendelkezés szerint semmit sem ért már. Rendkívül szigorúan ellenőrzött, számozott, új igazolványokat adtak minden hivatalban, munkahelyen, és az „üzemi nélkülözhetetlenség" alapján én már nem tartoztam eme kivételek közé, nem tartoztam sehová sem. Az utcákon, lakásokban nyilas járőrök razziáztak, és én ott álltam minden írás nélkül. Az új rendelkezések alapján a legelső nyilas járőr rögtön felkoncolhatott. Feleségem, akinek az „árja párja" új rendelkezés alapján be kellett volna, a többi hasonló helyzetű nővel, vonulnia a Tattersaalba, a gyűjtőtáborba: Tuba Károly derék szocialista költőkollégám révén egy jó érzésű tüzér ezredes lakásán húzódott meg Budatétényben, én pedig bolyongtam a városban, amíg a bátor és félelmet nem ismerő báró Perényi családnál nem húzódtam meg, az István utca 20-ban, másokkal együtt, akiknek e (nemcsak történelmi hagyományaiban nemes) család asszonya azokban az időkben fejét kockáztatva menedéket nyújtott. Perényi Sándor maga, Bajcsy-Zsilinszky Endre barátja és társa az ellenállásban, Sopronkőhidára került, és mint szintén halálraítélt, az utolsó percekben a csodával határos módon menekült meg.

Volt ott, azon a helyen, ahol a remélt jobb napokig akkoriban meghúzódtam és - írói voltom egyelőre szünetelvén - *A gondolat hősei* című könyvet olvasgattam, egy ifjú pap és egy idősebb. Az ifjú akkora breviáriumot hordott, hogy az ember azt hitte volna, hogy szándékosan csináltatta ilyen nagyra, és avval lehetett látni állandóan; akkor is, amikor, mint mondta, megfelelő misebort keresni ment a szomszéd vendéglőbe. Egyszer az történt vele, hogy amikor kilépett a szent célra alkalmas ital ízlelgetése helyéről, valahogyan a „breviárium súlyától lehúzva" - mint mondta - elesett egész hosszában; az ott „ájtatoskodó" idős hölgyek közül rögtön odaigyekezett kettő, hogy felsegítse, és kezet csókolva, „tekintettel a sok nem várt veszélyű időkre", térdelve kérleljék: - Szentatyám, ha már itt van, áldjon is meg bennünket. - Meg is áldotta mind a kettőt.

- Nagyon nagy szent lehet az ifjú atya - mondom Perényinének egy alkalommal -, a múltkor is elesett a nehéz breviáriummal, miközben misebor keresése körül fáradozott. Feltűnően buzgó szent ember - mondom.

- Igen - mondja Perényiné -, állandóan miséznek, a másik szentatyával együtt, naponta kétszer is, és a jámboroknak erre kell a szent bor. Mert vannak vagy tízen is, akik itt bujkálnak: mondanom se kell, hogy nagy részben zsidók, és rendesen részt vesznek a miséken.

- Ó! - mondom. - Rendes emberek lehetnek, és ezek a papok is.

- Igen - mondja az asszony. - Egyébként az ifjú szentatya, Szombati, katonaszökevény, soha nem volt pap, az idősebbik, Ambrus szentatya pedig, valami fegyelmetlenségi ügyből, kiközösített; no de a razziák minket elkerülnek - mondja a derék, bátor asszony rejtélyesen.

- Hogyan lehetséges ez? Ezekben a napokban! - feszegetem a számomra valóban izgató kérdést.

- Rendkívül szorgalmas és állandó őrjárat cirkál a körzetben, a parancsnok Fekete, a mi zászlósunk, hiszen ismeri, eleget látja.

- Ó! - kiáltok. - Az, aki a hátsó szobában lakik?

- Igen. Egyébként ő is katonaszökevény, és különben tizedes - mondja a kedélyes, roppantul fölényes asszony. - A bátyja igazolványával rendelkezik, aki elesett és akire hasonlít. A járőr tagjai pedig egytől egyig szökevény katonák vagy munkatáborosok.

- Szent isten! - tört ki belőlem az őszinte ámulat. - Meg kell mondanom, az egészet nem értem.

- A járőrünk híres a szigorúságáról - mondja tovább az asszony. - Óriási nagy zajjal és bakancscsattogtatással vonulnak az utcákon, és mindenkit, aki „gyanús", nagy hűhóval igazoltatnak, lefognak, és a következő fordulónál nagy csendben eleresztik. Különösen a kószáló, igazoltatgató nyilasokkal szemben nagyon rigorózusak.

- És hogyhogy erre nem jönnek rá? - kérdezem, egészen frappírozva, ahogy mondani szokták.

- És ki jönne rá ebben a rendetlenségben? És ki igazoltat egy fegyveres csapatot, amikor tele van jelvényes fegyveres bandákkal amúgy is a város. Egyik fegyveres banda respektálja a másikat, különösen, ha túlordítja az utcán egymást.

- De honnan a fegyver? - kérdezem, és hüledezésem nem ismer határt.

Perényiné fölényesen nevet. - A zászlósnak van egynéhány pisztolya, lopta valahonnan, vagy elszedték „letartóztatott" kószáló, fegyveres nyilasoktól, a többi pedig látszat, bőr, tok, szíj, csat és bakancsdöngetés.

Ha elmesélték volna, csak úgy, nem hittem volna el. Hát ennyi ötlet, derék cinizmus és bátorság van még ebben az országban?! Mindenesetre a mi „rajonunk" biztonsága egyelőre megvolt - és mi egyéb volt fontos, biztos, lényeges akkoriban, mint ez az „egyelőre"? - és ehhez roppant biztonsággal forgó, cselekvő, ha kellett, álszerepeket is megjátszó Perényiné egyéniségének „mágikus" védelme is hozzájárult. Sajnáltam, hogy csak ennyinek tudtunk védelmet biztosítani, és akiket védtem volna, amúgy is eltűntek már szemem elől, elvitték többnyire, magam pedig a házat „egyelőre" bizony el nem hagytam.

Át akartam élni még egyszer, így, kényelmesen most már, veszélytelenül, még valami utólagos bosszúval átfuttatni magamon és magamban a dolgokat: hogy arról, ami - a világ valamilyen mégiscsak erkölcsi rendje értelmében - megállta bosszúját önmagán, még egyszer ítéletet mondjak.

Pedig a keserves játék, mint a klasszikus tragédiákban, most a finis előtt áll, a tetőpontján. Még iszonyodjunk vagy undorodjunk, ki-ki beállítottsága szerint. Hadd mondjam visszanézve: „Nyomorult, silány, jelzőben ki sem fejezhető és csak a förtelmekben fantáziát eláruló, piszkos komédia: egypár mondatfutam, pár szemrebbentés tartamáig hadd nézzelek."

1944. október 20. Ezen a napon kezdődtek a budapesti deportálások.

Az ország élén - néhány napja - Szálasi, a „nemzetvezető". Az emberképnek ez a torz, skrupulus nélküli silány grimasza. Mellette a két söntéstöltelék-horizontú, emberségéből kivetkőzött hóhérlegény: Baky és Endre László. E cimborákhoz a méltó társ a „honvédelmi" miniszter, a behívóformedvények, a „felkoncoltatom", „agyonlövetem"-plakátok Beregffyje. A silány bábfigura, a Budapest felé közelgő és megállíthatatlan szovjet hadosztályok elé kétségbeesett, züllött magyar csapatokat terrorista náci segédeivel hajtó „magyar" náci-megbízott.

1944. október 20. A halállárvás kései tájakon eső, hideg, őszi szél. Ősz a városokon, falvakon - és a banditák borzasztó, kegyetlen világa. Rettenetes, vérfagyasztó, lélegzetelállító és embertelen. Vágtat a teherautókon felfegyverzett nyilas csürhe; a Gestapo jellegzetes sok-sok sárga autója új és új politikai foglyokkal. A kiürített házakból emberek lekergetett csapatja,

feltartott kezekkel. Az utcákon férfiak, asszonyok, aggok és gyerekek; végtelen sorok, nyomorult batyuikat cipelve a puskás, ordítozó suhancok között. Nappal a szívszakasztó szüntelen vonulás; éjszaka lövések, jajkiáltások; aztán megint a párnákkal, pokrócokkal, bakanccsal és hátizsákkal ömlő és vonuló új és új csapatok. Elöl rendőr, körül nyilasok. Hová, merre? - kérdezte a rettegő néző; a puskatusok csattogtak, a kövek vérrel színeződtek, az utak holtakkal teltek, a Duna piros színben úszott. Az ököl szorult, a lélek jajgatott. A téboly hideg, biztos, kegyetlen kezekkel dolgozott.

Pár nap múlva a zsidó nőket hívta be a KISOSZ telepére Beregffy plakátja. „Felkoncolom, agyonlövetem!" - üvöltötte a plakát. Nem számított, ha a nő beteg, ha nyomorék, ha várandós. Ököllel, csizmarúgással és puskatussal hajtották a „Herrenvolk" gyilkos magyar ripacsai, a bestiális suhancok a szerencsétlen, gyönge teremtéseket. Az ember csak elképed, honnan jött össze ennyi dúvad. Verték, rúgták, kifosztották a nőket, aztán nekiindították az országútnak, Hitler és Himmler gázkamrái felé. A minden szót elnémító, a legelemibb emberség elleni, a történelemben eddig példátlan merénylet megkezdődött.

Megkezdődött - és folyt tovább. A nők után jött az orvosszázad; a gyógyító kéz, a segítőkészség, a szegény emberi test kórjai elleni elszántság seregei, az emberi egészség védelme - a halálszázadokban! Mert talán gyógyítani, sürgősen, nagy csapatokban, bajokon segíteni vitték el a betegek mellől ezeket az orvosokat? Nem: hanem rúgást, pofont kapni, puskatust, pöcegödröket takarítani, árkot ásni, fagyban és csatákban menetelni, a hülyülésig, a kihullásig. Erre kellettek a behívott orvosok. Az orvosok, a gyógyítók, a mentők, a gazság és téboly e napjaiban, ahol az őrjöngő, eltévelyedett náci elme már minden mentségen kívül helyezte magát.

1944. október 20. Nem szándékunk krónikát írni, még csak azt sem kérdjük, hogyan jutottunk oda - hogyan nem volt igazi belső ellenállás ebben a nemzetben, hogy végrehajtották benne annyian a világ legnagyobb gyalázatát. Hogy nézhettük, mint a birkák, hogy embertársakat ragadtak ki közülünk, ó, hogy a szemünk még nézni tud! - és vitték tömeges halálba. Hogy mondta egy versem?

Ím, magánosságomban, elhagyatottan,
Itten állok a dolgok végein,
Csak iszonyodom már és nem kérdezek.

Babyloni csudáit, mint szörnyű állat,
Felvonultatja, s mind kérkedőbb az idő,
S én nézek, látok s döbbent szavakat suttogok.

Ez az óra aligha a kibeszélésnek
Idője: a látomás alatt elenyészik a próféta,
Ilyen szörnyűség nem volt, Isten kegyelmezz néma
szánknak s nekünk!

Gyűlnek és bomlanak s felvonulnak az idők,
S látásunk olyan, mint rémálom legmagasabb kísértete;
Csillog a szemünk, s az őrült, beteg ajak kérdi:
meddig vagyunk?

(„Végek", Összes versek)

Ha valami sovány vigasz lehet, és ha egyáltalán lehet erre, vigasztaljon az, hogy nem egyszerre, hanem dicső volt urainknak hála, fokról fokra süllyedtünk ide, legutolsó kutyák nívójára. És hogy a megállíthatatlanul közelgő szovjet hadaknak hála, ez volt az utolsó, bár legkeserűbb falat, ami a szomorú és galád magyar századok velünk megétettek.

Egy ilyen napon, november végén, arra szántam magam, hogy kimegyek a Hűvösvölgy közelében lakó ismerősömhöz, mondhatnám, barátomhoz. Csábított az a körülmény, hogy nyomorult bezártságom és *A gondolat hősei* olvasása között ezekben a hetekben (egyébként 1944. március 19-től egy álló évig egy betűt sem írtam) egy kis házi iszogatás, beszélgetés kilátása is enyhíti sivár életemet. Ehhez még egy megbocsátható emberi gyarlóságra való dolog is hozzájárult.

A három ember, aki részt vett ezen a beszélgetésen, állásilag érdekelt volt a *Magyar Szó*, a nyilasok egyik - a németek irányában, amennyiben lehetett, egy árnyalattal kevésbé buzgó - lapja körül. Turbók Gyula, a költő, akiről már beszéltem, abban a sajátságos, de akkoriban nem egyedülálló helyzetben volt, hogy tulajdonképpen szocialista érzelmű ember létére a nyilas szerkesztőségbe csöppent családi, megélési kényszerből, és sokan voltak így, sajnos! Az ilyenek, mint már erről beszéltem, belső konfliktusaikat, ha voltak még ezekben az elfásult, eltörött lelkekben, avval ellensúlyozták, hogy saját foglalkozásukkal, látszólagos világnézetükkel szemben való rejtett ellenállásban vagy passzív magatartásban engesztelték ki belül az általuk megsértettnek érzett emberi morált. Turbók például tartózkodott a nyilas cikkek írásától (noha Fiala Ferenc, a nyilas sajtófőnök avval próbálta, fenyegetéssel, erre kényszeríteni, hogy bevonultatja); és a köztünk és a nyilasok közötti hírszerző, titkos informátor és igazolványokról gondoskodó szerepét játszotta, amíg lehetett. (Ezen az alapon mentette fel a népbíróság Turbókot 1945 tavaszán.)

A másik kettő, Rozsnyay Kálmán és Regéczy-Kiss ugyanazt a keserves komédiát játszotta, ugyanolyan szerepet töltött be, és ugyancsak ilyenképpen esett a különben szigorú népbíróságoknál megbocsátó elbírálás alá. Rozsnyay például, mint említettem már, elkövette azt a vakmerőséget - hasonlók között -, hogy Léderer Imrét (Gimest), a faji alapon és politikai vonalon üldözöttet az *Összetartás* című nyilas lap üzletszerzői igazolványával látta el.

Bizonyos mértékben volt abban részemről - önkéntelenül is - valami nem éppen ártatlan gonoszság, valami engem igazoló példázat, elégtétel, hogy annak a társaságnak kudarcát állapíthatom meg (velük együtt), a most már „nyeregben levő" fölényével és avval a csöndes tudattal, hogy amíg eddig bizonyos értelemben megköszönnöm kellett nekem, politikai üldözöttfélének, hozzám állásukat, most - bárha semmi embertelen kriminálisat személyesen nem követtek el - az ellenséghez való (félig-meddig látszólagos) csatlakozásukért is én bocsáthattam meg nekik.

Jólesett mindenesetre itt ülnöm „szegény, leégett" barátaim között, s a bezártság után meginni egy pohár bort: miközben a csapatok csattogása, szekérzörgése - az éjszakába belevesző monoton, kimondhatatlanul nyomorult helyzet képzeteit keltő zenebonája - hallatszott kint az utcán.

A visszavonuló német csapatok zaja az őszi esőben, a szélben, a sárban.

Egész éjszaka mentek, ezúttal keletről nyugat felé, vissza, a tegnapi hódítók. Egész éjszaka vonultak és vonultak, és a következő napon és azután is, megállás nélkül, szüntelenül. Mackensen csapatait láttam így, 1918 késő őszén. Még akkor sem olyan reménytelenül, demoralizáltan, de a fegyelem beléjük ragadt szokványától még rendben tartottan, bár leverten-szomorúan.

Eszembe jutott 1941 nyara, amikor dél felé vonulásukat láttam, a Duna mellett, Budapest ujjongó csürhéjének „Heil”-ozása közepette. Hol vannak most azok a bárgyú és bőgő ujjongók, hol vannak Hitler diadal- és vérittas rikácsoló üvöltései. - Ott, a Wilhelmstrassén már elkészült, az erőszak és vérontás földi nagyságainak sorsát példázó bunker is talán...

Csírájában éreztem *akkor* - 1941 nyarán - idegeimben, láttam az undorító - és emberbe vetett reménykedéseinkre oly bénító ütést jelentő - komédia kezdeteit. És most láttam a végét!... Jeleneteiben ott zajlott most az utcán, a csapzott, sötét és esős novemberi őszvégen, miközben a német csapatok vonultak. Most már nem délnek és keletnek, hanem visszafelé, visszafelé.

- Megéltük ezt is - mondtam, kifelé mutatva az utcára, addig a hatalom „szolgálatának” kétes perifériáin félelemmel, rossz lelkiismerettel szorongó és most másféle, a jövőtől való szorongással telített barátaimnak. Szegény fiúk!

Kellő lelkierővel és okossággal megspórolhatták volna, hogy kétfelé szorongjanak.

„PIROS FEJFÁK”

Ballagok a Rózsadombon, a Nagyajtay és Lóczy úton felfelé. 1944 karácsony előnapja. Pesti rejtekhelyről lopózik a katonaszökevény költő: Budán lappangó hozzátartozókhoz néhány röpke jó szóra az ünnepeken. „A németek Székesfehérvárnál erélyesen visszautasították a szovjet támadásokat!” - hallottam még Pesten a reggeli rádióban. Fehérvár elég messze van - morfondírozok magamban -, a felszabadulásig így talán még hetek kellenek...

Az aranyfényű, fagyos délelőttben Budakeszi violaszínbe borult erdei felől egyszerre ágyúk hangja hallszik. Némelyik elharapózva mordul el a hegyöblök mögött. A másik eget jajongató szárnyalással viszi útját hosszan a levegőben. Megőrültek ezek a németek, hiszen errefelé lőnek - dohogok, ahogy megyek, magamban. A lövések ugyanis Budakeszi irányából Budagyöngyének jöttek. Lépek, elképedve, a hegyen. Olyan közelinek érződnek a becsapódások, hogy önkéntelenül behúzom a fejemet.

A Gábor Áron utcai lakásban sebtiben feltálalt ebédnél minden pillanatban felugrálok. Zavart, lázas, kifejezhetetlen hangulatban izzok. Egyszerűen nem értem a dolgot. A rádió, ismétlem, egy órával ezelőtt még a székesfehérvári német győzelemről bömbölt.

A közelben most, még száz lépéssel sem távolabb, egyszerre aknák kezdenek esni, hegyrengető robbanások közepette. A János-hegy felőli szobából átmegyünk a másikba. A következő pillanatban akna éri a házat. Az előbb elhagyott szoba egész falazata leválik A németek ide lőnek, a Rózsadombra! - morfondírozok magamban. - A Rózsadomb pedig tele van náci parancsnokságokkal... Nem értem.

Pillanatok múlva megértettem. Újságíró barátom, a jó néhányszor említett Turbók Gyula, aki tudta, hogy ide jövök, lihegve érkezik hűvösvölgyi lakásából. Szótlanul, vadul gesztikulál, dadog, forgatja a szemét. Felhajt egymás után három pohár bort, aztán azt mondja:

- A szovjet csapatok! Budakeszinél vannak! Sőt, talán már Budagyöngyénél. (Budagyöngye hozzám két kilométer.)

Képzeljék el. Akik átélték, tudják. Mikor az ember a türelmetlenségtől már elpattanó idegekkel leste a kilométereket, ahogy a felmentők jöttek. Mikor a fül mohón itta be az ágyúk közelgő dörgését, és mint vészben hánykódó a parti világítótornyot, nézte éjszaka a távoli torkolattüzeket. Néhány nap még - gondolta az ember -, és már nem lehet tartani az inkognitót, a

rejtekhelyet. A razziák iszonyúak, sortüzek a helyszínen. És most egyszerre, váratlanul, a felmentő szovjet csapatok? Nem lehet mégsem.

Bizonyosságért átnyargalok - mit nekem már az ágyúk és az aknák! - a Virágárokba, hozzám öt percre lakó Szegi Pál barátomhoz. Éppen akkor kapja a telefonértesítést Budagyöngyéhez még közelebb lakó költő barátunktól, Szabó Lőrinctől: - Szovjet tanktörők mutatkoznak Budagyöngyénél. A németek ellenmozdulatokkal próbálkoznak.

Vissza már nem tudom megtenni a néhány perces utat. Gránátok zárótüze bugyborog, porzik végig a Bimbó úton. Egy percről a másikra félelmetes, bömbölő szörnyetegekből álló zenekarként fejlődött ki a mélyülő estében a szovjet támadás. Földet mozgatott, levegőt őrölt, dörgött és villámlott, csattogott és süvöltött szakadatlanul az ágyúk iszonyatos ereje. Tíz óra felé a - meglehetősen hevenyészett - pincébe futottunk. A pince ott volt a kertben. Pokoli zenebonával sepert végig az SS-főhadiszállást rejtegető házak fölött a légitámadás.

Karácsony éjszaka. Csönd. Szokatlan, félelmetes, szívszorító titkokkal terhes. Mi készül? Figyelünk, torkunk tikkadt. Messze lenn, a hegy alján robogások hosszú, tompa hangja. - Tankok! A János-kórház felé vonulnak - suttogja Szegi Pál.

Másnap. A rendkívüli tűzijáték cikázása, a zene megszakítatlan. Sőt: eddig még csak potom hegedűk játszottak, ahhoz képest, ami jött; hangjuk összeforrott már idegeink vergődő tudomásulvételével. Most a két szemben álló magaslat, a János-hegy és a Gugger-hegy tetejéről fejünk fölött elkezdődött az egymást kereső ütegek párbaja. Vörös lángtenger lobogott fel az égbe a két hegyormon, a lángok fénye mellett mélyen szerteszét az éjszakai völgyben géppuskák kelepeltek. Embert nem láttunk.

Különös volt az a biztonság, nyugalom, amely megszállott ebben a rendkívüli helyzetben, az ezerhangú éjszakai zajban. Ahogy felöltözve feküdtem, mintha valami gigantikus és biztos birkózó gesztusait észleltem volna odakint, aki fölényes mozdulatokkal gyürkőzik neki, tisztogatóan, a rémekkel teli hegynek. Vad elégtétellel, szinte ujjongva, mint valami mesteri zongorajátékot, hallgattam a szovjet géppuskák monoton pörölését. Fölénnyel, nyugodtan harcoltak ezek a csapatok. Az áttörni akaró nácik hiába feszítették az előrenyomuló csatárok vasláncát.

Kipillantottam: németek futottak előregörnyedve, fölfelé a hegyen. És magyar uniformisok! Hogy gyűlöltem én most ezeken a szerencsétleneken a megcsúfolt magyar honvédegyenruhát.

Másnap. Repülőtámadás. A házak reszkettek, porzottak. Egyetlen ablak, háztető nem maradt épségben. Hogy szól versem ezekről a napokról?

Virágárok, Virágárok,
Emlékszel még, ama télen,
Mint - végsőt - a Vad dühöngött,
Vér folyott a Virágárkon,
Őrült pelyhek lengve estek,
Földközelben visszavágytak;
Mert a föld hőkölt a hótól,
Mert az ég izzott színében:
Gyilok folyt a földnek ujján,
Vérnek árja folyt az égen.

Amott a hegy ordított fel,
Lánglobogva hördült házunk,
Sivított a nagy gerenda,
Hullt a tető dördüléssel,

Fejünkre az ég hasadt le,
Lábunkhoz a föld szakadt fel,
Ezer pernye vijjogása,
Ezer ördög szörnyű lelke,
Vágtatott a vad szelekkel.

Emlékszel még, emlékszel még?
Virágárok begyógyulva,
Ahogy megyek útja-hosszat -
S csak felreng, mi volt itt nemrég,
Ama télnek árnya borzad,
Őrült pelyhek szédült árnya,
Mintha jönne keselyűkkel,
S ami seb, mi nem gyógyulhat,
Vad kártevők torz danája -
Ördög játsszék a fejükkel,
Átkos átok emlékükkel!

(„Virágárok", Az ember és hang)

Eleven méhkas a levegő. És ekkor, golyósivítás, ágyúlárma közt, az egyik ablaknyíláson lopva kitekintettünk. A halálveszélyes úton nyugodt tartással jött lefelé két szovjet katona.

Az első szovjet katonák, akiket láttunk.

Rövid idő múlva megjelenik a házban az első járőr. Vidám fiatal katonák. Németeket kerestek. - Nyimec kaput! - gesztikuláltak. Átfutottak a házon, majd földbe gyökerezett lábbal megálltak a nagy könyvszekrény előtt. (Szegi Pálnak rengeteg sok könyve volt.) - Professzor? - kérdezték. - Nem. Írók vagyunk. - Á! Puskin, Puskin! - kiáltotta egyik. És rohant tovább.

Este üteget állítottak fel az utcasarkon. Tiszt lépett be hozzánk. - Moszkvai tanító - mondta. - Szergej... - Beszélgettünk a szuterénben, gyertyák ideges lobogása mellett, ágyúk szüntelen zenéjénél, és német repülők bombáinak agyrázó lecsapódásai közben beszéltünk fél éjszakán át, költőkről, versekről, mindenről. Nehéz volna elmondani, visszaemlékezve, e különös lázálomnak és valóságnak, a kint bömbölő rémségnek és ugyanakkor megnyugtató tudatnak ezt a szövevényét.

Másnap: 1944. december 31. éjszakája. Elfogódottan ülünk az asztal körül. Beláthatatlan jövők és reménységek közeledő esztendeje.

Kopognak. Katonák jönnek szerényen, szinte zavartan. Világosság van. Benéztek - mondják. Leültetjük, kínáljuk őket. Furcsán összemosolyognak. Szegi Pali feláll, mindnyájan felállunk. Éjfél. Egyik katona kioson, csoszogás a lépcsőn. Szavak; a katona most visszajön. Kíséretében a már jó barát és irodalmár tüzértiszt, Szergej. Óriási vödör vörös borral. Ujjongó felkiáltás részünkről. (Régen ittunk egy igazi jó kortyot!) Megtelnek a poharak. Szergej áll, kezében a pohár.

- Boldog új évet kívánok nektek, magyar barátaim - mondja magyarul, és büszkén körülnéz. (Mint megtudjuk, egész nap ezt gyakorolta.) Poharaink összecsendülnek. Messze lent Pesten megszólalnak a szirénák. - Minden jót nektek, magyarok - ismétli a szovjet tiszt, miközben a sziréna vijjog ott lent, lidérces visszajáró emlék gyanánt.

És 1944 rémesztendeje véres, csapzott, csúf szárnyakkal röppent tova szovjet ágyúk diadalmas dörgése és a szovjet katonák baráti jókívánságai és pohárcsendítése között, mint valami visszahozhatatlan, őrületes álom.

- Még találkozunk! Majd Moszkvában. Ott üljük meg ezeknek a napoknak az évfordulóját. Majd otthon, nálunk... A viszontlátásra! - búcsúzik Szergej magyarul, és kimegy - az ütege várja - a suhogó vasak és lángok viharzó éjszakájába.

Még azon az éjen vijjogva és tombolva jövő légitámadástól, mennyköveket ejtő és bénító, örvényt kavaró tűzorkánban bomlott a két ágyú, halottakkal és sebesültekkel, az izzó és süvítő repeszek között. A halottak között ott feküdt Szergej, moszkvai tanító és tüzér hadnagy...

1945 februárja. Ott álltam a mai Nagy Lajos téren aztán, és néztem a kicsi sírt, a piros fejfa alatt. Piros fejfa, és mélyen lenn Szergej.

A Thököly és Aréna út sarkán ott láttam azután a másik, a kicsiny friss temetőt, a nyárfákkal és a piros fejfákkal, 1945 februárjának végén. Önként jövő verssorokat róttam bele a füzetembe *Piros fejfák* címmel. Sok-sok piros fejfácska, alatta a katonák, a hősök, idegen földben, rögtől betapasztott szemmel, szigorúan, oldalhoz szorított karral és összetett sarokkal, mereven, mint aki jelentést tesz éppen. Hiszen jelenthetik nyugodtan annak a nagy, roppant Valakinek, aki számon kéri a tetteket, hogy ők megtették a magukét katonásan...

AZ UTOLSÓ RÉMÜLET

1945. február 12-e: meglehetősen enyhe levegőjű alkonyat. Több mint hat héttel ezelőtt foglalták a szovjet csapatok terepünket; ide már az ágyúk hangja is csak nagy messziről zengett. Ki gondolta volna, hogy jó néhány óra múlva itt fogják megvívni - és a saját szememmel látom - Budapest utolsó csatáját?

Tamás Ernő író barátommal, aki közel tanyázott hozzám, nagy útra szántuk magunkat azon a délutánon. Végignézzük a helyeket, ahol heteken át tombolt az ütközet. Nehéz leírni, mit jelentett számunkra elindulni, jó nagyot járni a sok heti bezárkózás után. Fel a Virágárok úton, a Bimbó úton és Bogár utcán végig. Szerteszéjjel békés szovjet katonák tettek-vettek; és körös-körül a hihetetlen, szinte képtelenül tökéletes pusztulás. Aki ma látja ezt a terepet, csodaként újraépült villasoraival, el sem hiszi, mi tárult az első szabad levegőt élvezők szeme elé azon a napon.

Romok és szinte valami elképzelt világvége utáni csend. Ez a csend egyenesen feltűnő volt. Különös módon a Vár felől sem morgott az ágyú; ilyen csendre már hónapokra visszatekintve sem emlékeztünk. - Talán teljesen vége már az egésznek? - mondom barátomnak s összenézünk. De idegeinkben, a várakozásteljesen hallgatag környezeten, a katonák arcán éreztük: valami szokatlan van a levegőben...

Visszamegyek tanyámra, a Virágárok útra, ahová a Krisztinából és máshonnan több kiágyúzott ember verődött össze; az érthetetlenül belém helyezett néma bizalom folytán amolyan házparancsnokféle lettem. Lefeküdtem egy földszintes nagy szobában; ennek kétfelől volt bejárata, és a nyitott ajtókon át közlekedtek éjjel-nappal egyik utcából a másikba, a Branyiszkó út és Virágárok utca között, rajtam keresztül, a katonák; de egyáltalán nem zavartuk egymást. Most azonban nem tudtam elaludni; az átrohanó harcosok és fegyverek megszokott zörgése körülöttem ugyanis ma éjjel érthetetlenül elmaradt... A csendben álmatlanul hánykolódtam.

Hirtelen rohanás zajára figyeltem föl. Az utcán katonák vonultak lefelé; nehéz kocsik dörögtek; különös, zengő, morgó összevisszaság. Csak nem a csapatok vonulnak el végleg innen? - töprengtem. Mordult, zajongott az éjszaka, határozatlan zúgások közt teltek az órák; egyre nyugtalanabb lettem; valami megfoghatatlan félelemmel teljesség volt az egészben.

A lefelé hullámzó zaj lassan elcsendesedett. Ekkor, mintha alulról körbe ment volna vissza, és most fentről megint lefelé vonulóban volna a lárma: messziről, a szenderbe görcsösen kapaszkodó, de mégis kínos éberséggel figyelő félálomban mindjobban kivehető hangokat hallottam. Füleltem és el-elszunnyadtam; és egyszerre mint éles kés vágta el hosszan egy iszonyú eszmélés a félálom fonalát.

A hangok bonyolult fonadékából, a kísérteties éjben, lefelé jövőben ilyen kiáltásokat vehettem ki mind tisztábban: „Hurrá!" és „Rajta!" A hangok közeledtek. Hitetlenkedve szörnyűlködtem, de semmi kétségem nem volt. Náci-nyilas csapatok jönnek!

Sok döbbenetet éltem át évtizedeim alatt, de hasonlót talán sohasem. Hát lehetséges ez?

A szovjet csapatok visszavonultak volna, ha ideiglenesen is, taktikából, vagy valami váratlan orvtámadás elől (töprengtem a tanácstalanságban), és most a nácik ismét urai lesznek a terepnek? Ha rövid időre is, de ennyi elég lesz, hogy nekünk politikai és másfajta üldözötteknek - kik hamis írásainkat is boldogan eldobtuk már - végünk legyen.

Pillanatok alatt felriasztottam az emeleten pihenőket, és lezavartam a szenespincébe.

Egyik akadékoskodva megkérdezte: miért? Mondtam neki, figyeljen csak. Fülelt, és rám bámult. Mondhatom, furcsább arcot még nem láttam.

A helyzet határozottan „pokoli" volt. A lárma egyre közeledett; hirtelen úgy rémlett, mintha egyenesen diadalordításba mentek volna át ezek a rettenetes, gyűlöletes hangok.

Ha itt-ott talán logikátlanság vagy túlzott rémlátás látszata lopódzik mindabba, amit itt elmondok, gondoljanak egy ostromban bezárt ember idegzetére, gyarló tájékozódására, aki nem tud semmit, legfeljebb vad rémhíreket hall: baráti csapatokat lát elvonulni, s az üldözők közeledését hallja. S akkor megértik ennek az éjszakának a valódi szörnyűségét: a megkínzott idegek tekintetbevételével azt, amit most innen, távolról, a körülmények teljes és utólagos ismeretében meg nem érthetnek.

Ültünk a szenespincében és hallgattunk. Vártunk; hogy mit, nem mertük magunkban sem tudatosítani. De ez körülbelül az volt, hogy mikor ömlenek be az ajtón a nácik, a terep újbóli urai, kérik az okmányokat, és állítanak neki a falnak. Mindenesetre azt mondom a körülöttem szorongóknak: Nyugalom. Nincs semmi baj. - Mondhatom, bátor voltam. Csak a fogaim vacogtak.

Ekkor megszólaltak az ágyúk. Meg nem állhattam, hogy ki ne nézzek a belülről nyíló csapóajtón. A következő pillanatban borzalmas dörrenés; a földszinti két szobát elválasztó ajtó izzé-porrá tört, falhoz csap a viharos légnyomás. Visszaesem a pincébe. A lövedékek közvetlen körülöttem robbannak. Minden robbanásnál mintha összeszakadna a ház.

Kint már világosodik lassan. Furcsa csönd. A helyzet kiismerhetetlen.

A pince két oldalán két kifelé szűkülő nyílású boltozatos ablak. Óvatosan kinézek. Az épület egyik oldalán megpillantom - nyomában a többivel - az első SS-katonát!

Azt hiszem, önök sem tettek volna mást, mint én. Gyorsan behúztam a fejemet. A ház előtti terepen ekkor megindult a gyalogsági csata. Golyók zizzentek be a szűk ablakokon. A ház, a harc hullámainak kellős közepén, úgy állt, mint egy remegő sziget. Négyfelől szaggatta a falakat, a tetőt a golyó, rengette az ágyútűz; szívünk többet vert ez idő alatt, mint máskor egy esztendő alatt. Nem illett volna, belátom, olyan katonáknak „drukkolni", akik ekkora fölénnyel jöttek Moszkvától-Sztálingrádtól idáig. De, kérdezem, voltak-e önök versenyen? Feltették-e egy tétre utolsó krajcárjukat? Nos: nekünk, ott szorongóknak, az életünk függött a tőlünk jóformán méternyire harcoló szovjet katonák izgalmas viadalától!

Bent süket hallgatás; egy félig önkívületi dermedés nehéz ólomfelhője ült vastagon fölöttünk. Künt orrunk előtt folyt a csata, közben egy-egy percre lehalkult. Megkockáztattam, hogy megint kinézek. A bal ablak sarkán fedező helyzetben álló szovjet katonát pillantottam meg. Szemben, a jobb ablak sarkánál pedig németek állottak... Mintha közvetlen mellettem lett volna, hallottam, ahogy egyik német ezt kiáltotta: Nincs muníció! Mehetünk az ördögbe!

Bátorságot vettem most már, hogy felmenjek a csapóajtón, és kinézzek a ház hegy felőli oldalán levő keresztútra. Meglepetve láttam, hogy a szovjet csapatok különös vakmerőséggel egy ágyút vontattak oda, a helytől szinte közömbösítve, csövével az Olasz-fasornak. Nem volt sok időm gondolkozni; megszólalt az ágyú, olyan hangerővel, hogy e már bordáiból kiszakadt ajtó elkezdett reszketni, mint a nyárfalevél. A következő pillanatban német katonák ugráltak át a közelben levő kerítésen, és előreszegzett fegyverrel rohantak az ágyú felé... Most láttam aztán azt, amit nehezen hinnék el, ha saját magam szemével nem láttam volna.

A Budagyöngye tájáról ide irányított ütegek az itt álló ágyú fölött jóformán néhány méternyi kiszámítottsággal pásztázták közelünkben, széttépett embertagokat dobálva el szinte az ágyúig, a németektől elborított teret. - Ez aztán precíz munka! - motyogtam, és gyorsan behúztam a fejemet.

Már benne voltunk a fényes délelőttben; a pincében szorongókra újból ráült a harci zaj koromfekete rémsége. De ha a zaj szörnyű volt, még szorongatóbb volt a be-beköszöntő csend. Az előttünk levő téren, itt-ott kihagyásokkal, a kisebb fegyverek feleseltek; közben egy-egy kézigránát robbant, mint dühös ökölcsapás, amely széjjeltöri az apróbb érveket. Vagy egy óra hosszáig hullámzott a harc, zajgott a szörnyű lárma. Ekkor a szorgalmasan bömbölő szovjet ágyú, szomszédunkban, hirtelen elnémult. Életösztönöm ellenállott annak, hogy rosszat sejtsek. Odarohantam megint az egyik pinceablakhoz. Az ablak mögé húzódva, a mélyedésben fedezve magát, ott lapult hosszában egy ifjú náci, és befelé tüzelt. Ahogy kipillantottam, szemünk találkozott. Visszaugrottam: a következő pillanatban lövés dörrent a pincébe. Egyik öreg pincetársunk átlőtt karral esett össze.

Az, hogy ezek tudomást szereztek ittlétünkről, nem volt számomra éppen kellemes. A házba viszont csak az ágyú felől lehet bejutni. Pincénk előtt most újból fellobbant a harc. Német-orosz kiáltások összevissza. Öregemberünk jajgatott. Aztán, különös módon, a lárma egyszerre lefelé távolodott. Szovjet visszavonulás-e ez, vagy a menekülő németek üldözése? Hirtelen nagy csend. Egy egész óra eltelik, és semmi. Szorongva néztünk egymásra. Nyilván vége.

Mi jön most? Ki az ura a helyzetnek? Ki fog benyomulni pincénkbe? A felszabadító-e; vagy a halálvégzetű, de az ártani tudás végső percéig még vért ontó haramiák?

Kit fogok ott látni az ágyú mellett, ha kidugom a fejem a csapóajtón túl? Nem mertem megtudni; még adtam magamnak néhány percet. Aztán elszántan felugrottam: lesz, ami lesz. Feltaszítottam a csapóajtót, és fellépve, négykézláb odamásztam a hátulsó ajtó felé, és óvakodva kinéztem.

Aztán visszaültem a földre, hogy mélyen, mélyen magamba szívjam s tudatosítsam félőrült idegeim előtt, amit láttam.

Az ágyú mellett szovjet tüzérek járkáltak le s fel, kezeiket csapkodva, vidáman, a hűvös levegőben. Egészen felemelkedtem. Egyik katona erre dühösen felém rázta az öklét, és intett valamit. Ráztam a kezemet, és szintén intettem. „Bunker! Bunker!” - kiáltották erre többen onnan felém; nyilván az esetleges orvgolyók miatt. Válaszul kiugrottam az ajtón, és feléjük kiabáltam; kiáltottam, mint egy bolond, amennyiben nyelvtudásom engedte:

- Semmi bunker! Elég volt! Bunkerbe vissza? Nincs olyan hatalom! Inkább ki a napvilágra, az utakra! Az életbe! A harcnak vége! Felszabadultam!

Felszabadultam... A vidám tüzérek aztán odarohanva, hátamat csapkodva, kezemet rázva ugráltak, velem együtt. Kettő lefutott a pincébe németeket keresni. Valahonnan, örömmel felfedezett főhadnagy-ismerősöm jóvoltából, egy üveg Brandy is előkerült. A lapályon le messze, körös-körül német, német mellett... Mindegyik útravalóval a táskájában. Mint megtudtuk, azt hitték, hogy egyrészt az Olasz-fasoron, másrészt a Rózsadombon levő „erdőn" (?!) keresztül törnek ki a Várból, valamerre, ahol a „diadalmas" Guderian páncélosai várják őket.

Egyik halott zsebében levél volt, ilyesmikkel benne: „...és, kedves Marie, biztosak vagyunk, hogy két hét múlva vége lesz a háborúnak, és győzelmesen hazamegyünk..."

„OH, SZÖRNYŰ, VISSZANÉZŐ ÉVEK..."

Oh ember durva okulása!
Most már hallgat, néma a kor.
Oh őrültek cudar varázsa -
Hitted, hogy száll valamikor?

Oh szörnyű, visszanéző évek -
Ámulok és emlékezem.
Álomnak tűnik, vad mesének -
Hogy volt-e, alig hihetem.

Európán a tébolyultak,
Cinkos gazok uralma ült.
Ártatlanok gyilkolva hulltak,
S a jó, ki bírta, menekült.

A lég meggyűlt a sóhajoktól,
Fojtott a föld, mint sírverem,
Szűkült a tér a bús raboktól,
S aki kint: járt reménytelen.

Csak a cinkos Gar bírta bizton,
A fegyverrakta csőcselék.
Döndült a kapu, dűlt az otthon -
S nem hasadt a föld, tűrt az Ég!

Oh élő holtak némasága!
Düh, kín, könnybefúlt sóhajok -
De nyílt a nagy szók gaz-virága:
Hallgattam, sírva, hogy vagyok.

Hamis megváltás, torz igazság,
Kifordított, vad értelem,
Szent-jelző-hímes száz galádság
Ilyet nem ért történelem.

Mint álomban, rossz révületben,
Úgy folyt a nap, a gond zilált.
Lihegtük: mintsem élni ebben,
Kívánjuk inkább a halált.

Oh gyenge a szó, vad az emlék,
Nem is hiszed, hogy véget ért.
Ilyet nem élt egy ezredév még,
Lázas agy ilyet nem regélt.

Lázas szó ilyet nem regélt még:
S az ember rajta túlhaladt!
Ülsz még a vad nyomás alatt.
Nem is hiszed, hogy messze, végkép,

Mert benne nyögve: szinte törvény:
Ilyet megélni nem lehet!
S csak ámulsz még, bénán ölelvén
Valónak sem hitt életed.

(„Késő eszmélés”, Mérlegen)

A rettentő háború, minden idők legiszonyúbb, legkegyetlenebb tényeivel, elmúlt. Hogy pontosabban mondjam, és ne úgy, hogy valaki, egy, a dolgoktól eddig hermetikusan elzárt, talán a szelíd elmebajosok intézetéből jött valaki azt higgye: az emberiség, ez az őrültekből, gazemberekből, jézusokból és zsenikből, építőkből és rombolókból összekevert konglomerátum egyszerre észre tért, méltó embertársadalommá változott: a főháború elmúlt. Most már csak kisháborúk vannak, icipici kis háborúk, mert vannak; annyi nagy dolog feltalálója, teremtője, az emberi faj még nem találta ki, nem teremtette meg a háború nélküli életet.

Az élet tele van gyilkosokkal, kalandorokkal, ambiciózus gazemberekkel, kik cselekvési teret kérnek, teremtenek maguknak: és végrehajtó eszköz, cselekvő alany és tömeg mindig akad. Az ember rossz pillanataiban azt hiszi már, és ilyen pillanat egyre több jön, ahogy a sok csalódásban az idegek romlanak, és a svihákságok egyre nőnek: hogy az emberen nem lehet segíteni. (Mondom: rossz pillanataiban hiszi azt.)

Elmúlt egy iszonyú háború, a „főháború”: és vajon milyen piszkot mosott le, változtatott meg a tömérdek vér, szenvedés? Az emberi együttélés lehetőségeit szabályozó erkölcsök züllöttebbek, az emberek durvábbak, az ölések, rablások szaporodnak, a nagy ideálok, amelyek nélkül nem lehet élni, mind nevetségesebbek, a népek közötti gyűlöletek (s még belül, egymás között is) mind vadabbak: hát miért volt ez a nagy főháború, és miért vannak még a kicsik, a többiek?

Mikor lehet már szégyen és egymásnak okozott nyomorúság nélkül élni a földön?

A nagy háború elmúlt, 1945 tavaszán. Milyen tavasz! Leírhatatlan! Elfáradtam, míg írás közben ideértem. Akinek kedve és módja van hozzá, olvassa el *Feltámadás* című versemet a *Mérlegen* című kötet végén; nem idézem, mert hosszú volna idézni, csak egy részletét:

Elfutott nagypéntekünk,
Szalad, szalad az éj,
Utolsó rongyai ködlenek,
Utána, mint Nap, ha fut az éj,
A nagy, nagy ágyúk dörgenek.

Aztán elmúlik a had,
Óh népem, felemelt beteg -
Aztán, ami fog: csak magad.
Óh edzd lelked, bénult karodat,
Most szabad vagy, szabad,
De most méltó légy, az éj után,
Még kábán, vérvesztve, sután,
Fogd, mint aki rosszból jót arat,
Gyűjtsd, tartsd és jóra tereld
Végre, csudák módjára lelt
Szabadságodat.

Csak aki méltó, az szabad!
A Minden szeme rád tekint,
Mi hozta bénulásodat,
Vesszen a tegnap bűne mind!
Törjön fel az új akarat,
Nagy példák útja példát mutat
S szent érdeked.

Nagy vajúdás fűti a napokat
Új út felé.
Föl, föl: ami volt, tova lett,
És a jövő mindenkié:
Azé, aki jót akar,
És aki mer!

Ami nélkül csonka és torz volna, amit írtam, a felszabadulást szeretném ábrázolni most már, de nem hosszasan, mert remeg a kezem... Hiszen a dolgok itt folytak le nemrég, és itt folynak még előttünk, nem kell visszanyúlni a történelemhez. A náci horda elvonult mezeinkről, városainkról, hátrahagyva szörnyű nyomait. Az ország régi, volt „vezetői” helyébe új emberek jöttek; és akik nem bizonyultak embereknek, azokat is elsöpörte az idő. Mert az idő előbb-utóbb elsöpri a törvényteleneket, tisztátalanokat. Némelyik embert, aki talán jóakarattal jött, elrontotta a hatalom, mert az emberi alkat olyan, mint egy építmény: olyan nehéz felépíteni - és olyan könnyű elrontani.

Szerencsére, és minden társadalom szerencséjére, mindig vannak a világban olyanok, akik önzetlenül, becsületesen dolgoznak a hitványak helyett is; az ilyenek nélkül, a rendszerint halkak, nem külső lármával működő hasznosak, becsületesek nélkül nem volna az élet lehetséges.

Ha az ember néha elkeseredik: arra gondol, mennyi derék, dolgos ember van a világon, akiről nem tud. Mert a derékségnek egyik ismérve az is, hogy nem reklámozza önmagát. Amerre nézel, az élet tele van lármás, semmittevő emberlényekkel - azonban a városok mégis felépülnek, a mezők termést hoznak, a nagy élet lüktet, diadalmasan: mert a sok semmirekellő között és mögött ott áll posztján, teremt, dolgozik az igazi ember.

És milyen romokból kellett elkezdenünk nekünk magyaroknak is új életünket! Milyen látványt nyújtott városunk, amikor kióvakodhattunk a pincékből, hogy levegőt szívjunk, hogy újra élni kezdjünk! Mi fogadott, amikor 1945-ben körülnéztem Budán!

De a munka: ez volt a jelszó! Milyen teremtő mozgás kezdődött, milyen lendület. Hogyan is írtam a Világban megjelent versemben?

Pajtás, kapd a kalapácsot,
Verd az ércet, vond a gázt,
Üllőd pengjen pört, sirámot,
Hév szemmel a hőt vigyázd.
Rejtő mélynek, rejtelemnek,
Tikkadt titkát orv elemnek
Faggasd, fúrjad, fogd, igázd.

Tiéd mind e mély élet ma,
Forr a perc és fő a tér,
Nagy jussod nevetve vedd ma,
Szavad szökjön, mint a vér.
Túlhatolva tűzzel, ésszel,
Merjen minden, merre nézel,
Keljen, amit kezed ér.

Nézd a rotációst, ím, ma, barátom,
Boldog-robotolva már sírna, látom,
De szedd a betűt figyelve, hiba ne verje,
Mint a szél, szálljon szárnyon, a hírt lehelve,
Szájak száguldva adják -
Dörögjön döngve a gép, mint dönti az ólom,
S te tűz-fűző, ujjad reppenjen, mint a sólyom,
A tét: a szabadság.
Óh, és sima sineknek büszke futtatói,
Óh, a vérnek, a térnek mozgást juttatók, ti,
Házak felrakói, fürdőn a forró porban,
S kik gépcsapot csiklandtok, munkát kicsalni sorban,
S fénylő óriások, mell-hegy-bolt fölött rőt pöröllyel,
Világra birokra bőszen, ha kell, egy szál ököllel,
S te, izmot pattintó földhányó, sárga, szürke,
S csöngős utcakotró, vagy mérnök, terv, betű-gyűrte,
S ki kalászt hozni, hantba vág -
S te finomabb útú szellem: versed versengve keljen,
Mint fúvó, főjjön, emeljen, pattanjon meg a mellem
Ma miénk a világ!

Földön és tengeren
Kezünk ott zeng, terem,
Átok és sírverem,
Nem árt, vad förtelem,
Versengve szent teren
Ki nekivág!

A csillagokig s hol az érckő lakik,
Hol a nap vakít, és a hósarkokig,
Üres tér előtt, amely várja erőd,
Míg bírja velőd, ne lessed pihenőd,
Csak rajta hát!

Nem bánva időt, nem szánva drága hőt,
Terved, a víg merőt, s harcod, a nem szünőt,
Míg bírja velőd, öklöd és a tüdőd,
Szíved s a szád.

Mi lágy álomban volt árva igéret
És áldva fog népeket egybe: úgy éred
Új, szebb hazád!

(„Dolgozók éneke”, Mérlegen)

Minden olyan közeli még; mindenki emlékszik, nem merülök el hát (nem is bírom erővel) a részletekben. A romlás iszonyú volt, az ember olyasmit érzett, hogy ebből már nem lesz „város”. És újra lett.

A keserű, égett szagú odúk, házhíjas sarkok élénkülni kezdtek; a talán nem is mindig becsületes, de mégis már létező kereskedelem színes, mozgalmas jeleivel. Az ember úgy járt a romok között ide-oda, mint valami tarka bazárban. Honnan jött egyszerre ez a sok holmi, ami szétterült, szemet vidított, szükséget kielégített?

Ember: akármi jön is, bízz a mindig létező, minden bajban résen álló emberi leleményben!

Egy napon két ember jelent meg Pestről, a kommunista párt részéről a Virágárok utcai házban, ahol ideiglenesen laktam. (Honnan is tudták, nem tudom.) Mondták, azért jöttek, hogy Pestre átvigyenek. Szükség van rám. Boldog voltam, hogy munkámat újra kezdhetem.

A romok eltakarítása, a város - városok - újjáépítése közben a szellem is nekiindult. Foghíjasan, résekkel, egyre több barátunk vissza nem tértével számolva már, de dolgozni kezdtek az írók is. Ami szinte hihetetlen volt a számomra: lapot láttam, a Szabadság került kezembe még Budán. Megmozdultak a kiadók, a nyomdák - és én, aki 1944. március 19-e óta (egy-egy alkalommal való be-beugrást nem számítva) nem jártam be, visszamentem a jó öreg Athenaeumba.

Milyen nehéz is volt a hidak nélküli Dunán átjutni, nagy hamarjában összetákolt pontonhidakon. Milyen zötyögősen ment aztán - legelőször - a munka, pénz nélkül, megviselt gépekkel. Palkó Sándor, a nyomdászból az élre ugrott tehetséges vezérigazgató azonban jól dolgozott: megérdemelte, hogy vezessen. A dolgozók pedig olyan munkát végeztek, itt is - és az országban, amelyről a szinte hihetetlenül hamar megindult, sőt itt-ott már vidám élet tanúskodott.

A *Világ*ban 1946. február 27-én megjelent cikkemben írtam a következőket erről az időszakról:

„Amikor az ostrom után utcáinkon körülnéztünk, azt mondtuk magunkban: bajosan lesz ebből mostanában város. Szétzúzott redőnyökkel kongó, rommal teli üzletek, vakon vicsorító kávéházak, üres villamospályák, kuszán a földön tekergő huzalokkal, a kézzelkörömmel csata nyomai, az elvadultság szívfacsaró állapota, lidérctől ijesztett szemek reménytelen lángja a homlokok mögött: az üresség, a kifosztottság mögött az éhínség réme. Igen: a várt felszabadulás végre égszakadásosan váratlan és villámütésszerűen ránk nyilalló örömrohama után kábulva sóhajtottunk: mi lesz most? Hogyan indulhatunk a számunkra megnyílt szabadság felé vivő új életbe?

Azóta eltelt egy esztendő. Az ember egyéni sorsában sokszor tapasztalta, átvészelhetetlennek látszó válságok idején, amikor egyéb választás híján, tehetetlenül hunyt szemet a rázúduló hullám előtt, hogy csodálatos módon túl van a szörnyűségeken. A dolgoknak, tényeknek megvannak az áramlási, elrendeződési törvényeik. S hogy megint élünk,

segített abban a magát kormányozó élet: de ez mint erős, ép életösztön segített. Az egészséges életösztönnek vállalkozó, készséges, nehézségektől vissza nem riadó kezekre volt szüksége. A baj után hősök pattannak elő a mélyből, a munka hősei...” (*Világ*, 1946)

„Homéroszi époszt lehetne arról a leleményről, nyomor-, nélkülözés-megvetésről írni, amellyel Budapest dolgozói fizikai munkás, mérnök, orvos, tisztviselő, haladó értelmiség - a harcot megvívták. Rongyokban, cudar csípős szelekben, fagyban és hóban, puszta tengésre is elégtelen táplálékkal, hónapokig fizetés nélkül. Isten és csoda tudja, hogyan hozták megint életre ezt a várost a szorgos kezek, görnyedő vállak, a súlyok alatt tántorgó lábak, vagy a tervek alatt szűk eszközökkel számolva izzadó agyvelők. Dicsőség nekik és a jól végzett munka lelkiismereti jutalma! Egyebet nem sokat adhatunk. De hogy itt megint villamosok közlekednek, gáz forr, elektromos fény sugárzik, a Dunán híd feszül, üzletek villognak, lapok rebbennek az utcára, élet, jog, közbiztonság lép mind erősebb uralomra: elégtétele azoknak, akik minden jutalomnál nagyobb örömmel érzik a jól végzett munka örömét...”

„Ezek a dolgos kezek itt vannak tovább is: fáradhatatlan bajnokai ők az egyszer elnyert és soha elejteni nem szándékolt magyar demokráciának. Óriási a harc, amit érte folytatni kell, a múltak örökségeképpen ránk szakadt nyomorúsággal s a lelki és gondolkodásbeli eltorzulással. De a harcot most állanunk kell ördög és pokol ellen is! Infláció, anyaghiány, elvakultság, rosszindulat, gonosz évszázadok és a háború öröksége az egyik oldalon. A másik oldalon az élni akaró nép elszántsága, megtörhetetlen ereje. Becsületes dolgozó kezek. Aki ma nem minden erejét feszíti meg, hogy tettben, szóban ennek a legmagasabb szintű magyar életnek a lehetőségét megteremtsük, az megbélyegezni való ellenség. Vagy helytállunk az idő parancsának, és Magyarországot végre a jog, szabadság, szellem és kultúra megújult országává teremtjük, vagy eltűnünk az időben.” („Hősök”, *A történelem sodrában*.)

Visszatértemkor az Athenaeumban néhány, immár visszahozhatatlanul eltűnt barátomat és ottani kollégámat sajnálatosan nélkülöznöm kellett...

Időnk: lázas, mozgalmas, az építés legmagasabb hőfokán izzó idő. E lapokon írtam már a „betegség” hőfokáról is, de mennyire más volt az, a negyvenes évek legelején - mennyire egészségesebb ez a hőfok, amit a nagy munka vert fel: az építés!

Hogy magamról is szóljak keveset: az Athenaeum üzemi bizottsága, mint említettem már valahol, engem bízott meg a könyvkiadó vezetésével; én elhárítani igyekeztem a megbízást, és csak ideiglenesen vállaltam - közénk szintén visszajött lektortársamra, Vajda Endrére támaszkodva -, mivel már lassan túl sok más dolgom is akadt; aztán meg annyi kényszerű hallgatás után írni is akartam. Szerencsére azt hiszem, említettem - művelt, tetterős és jó ítéletű ember - Solt Sándor - került a kiadóba segítőnek, akire aztán boldogan ráhagytam a vezetést.

Miről is írjak ezekből a legelső időkből - mi minden jött! Hogy borítottak el a dolgok, feladatok engem és másokat ebben az új világban!

Kezdjem a közélettel? Az első bénultság után megindult a rajzás, a lassan fékevesztett, az induláskor még biztatóan mondhatni egészségesen sürgő vállalkozás; - a kereskedelem vidám lendülete után jött a spekuláció, ennek aztán hovatovább habzsoló, minden erkölcsöt félredobó, harácsoló, az élelmesség pöffeszkedése közt oly visszatetsző jelenségeivel.

A politikában (csudálni lehet-e a közvetlen és távolabbi múlt után?) és a szellemben és fizikai valóságban - sok becsületesen építő törekvés mellett - a „vegyes felvágott”; no, nem mentek a

dolgok könnyen! A magát végre újból organizálni, rendbe szedni óhajtó (ó, nagyon megritkult!) íróegyüttes ösztönzésére a Magyar Írók Szabad Szervezetéből megalakult az Írószövetség, Kárpáti Auréllal, Illyés Gyulával és Gergely Sándorral az élen. (Hogy milyen hévvel folyt le a dolog, mutatja, hogy Füst Milán új választást követelt, mivel a választmányból előbb kimaradt.)

Mennyi minden tolul e percekben tollam alá! Mikor elkezdtem, azt mondtam, a tárgy belátthatatlan titkokba és távolokba vesző mivolta miatt, hogy: „nehéz" - és most, hogy a már közelmúltról beszélek, és igyekezetem szerint összefogva, éppen azért úgy érzem, hogy a dolgom még nehezebb.

De ez mind közügy - mondja az olvasó. De hol vagyok én? Hol az én memoárom? Annyira részt vettem mindenben, hogy a napok zajlásának egy-egy leírása jelenti egyúttal az én életemet is. Ami itt van eseményekben: egyúttal én is vagyok.

1945 márciusában meghívást kaptam Supka Géza lakására, hogy az újból meginduló - az előbbiekben valahol már szóba került - Világról beszéljünk. Supka Gézát, ezt a polihisztort a XX. század eleji magyar szabadságmozgalomnak és közéletnek ezt a jelentős alakját, emlékezetbe vésés végett, meghatva írom e lapokra. Hogy legrövidebben jellemezzem: kiváló történelemtudós és gerinces ember volt.

És hadd mondom el most, hogy szólt bele Supka, még ismeretlenül, személyi sorsomba. 1921 táján a Feleky Géza irányította Világban egy apróhirdetésre figyeltem fel. Így kerültem levelezésbe Major Ilussal, győri újságíróval, aki első feleségem lett; verseimet később ez a nagyszerű, kivételes asszony vitte be Mikes Lajoshoz.

Első látogatásomhoz (Győrbe) egyik barátom egy kabátot, másik nadrágot, a harmadik inget, cipőt adott, mert - mint leszerelt katonának - csak egy ócska katonaruhám volt. Mondanom sem kell, rettentően festhettem, ahogy a kényes polgári úriháznál megjelentem.

A dolog azonban nem ment olyan egyszerűen. Szerelmemet (élő tárgyát még személyesen nem láttam) versekben fejeztem ki, amelyeket ott írtam a raktárak között éjjelenként a gázlámpák fényénél, a teherpályaudvaron, fel s le sétálgatva; mert később raktári munkásból őr lettem. (E versek azok nagy részben, amelyekkel felfedeztek később, és ott vannak a *Lihegő erdők* elején.)

A lány nővérének a férje - a lány gyámja -, ortodox zsidó ember, ellene volt a házasságnak. Titokban összeszedte a lánynak írott verseket, és elküldte a Világhoz, hogy mondjanak bírálatot róluk, és a - valószínűleg lesújtó - kritikával kiábrándítsa a lányt a szemenszedett (és ráadásul keresztény) csavargóból. A nagy tekintélyű Supka azonban nagyon dicsérő levelében „rendkívüli ígéretek"-nek minősítette verseimet (később, mint a Világ munkatársa, tárcát írtam az esetről). Így lett Supka, akaratlanul is, első házasságom előmozdítója.

A Világ előtt még, Budáról Pestre átjövetelem után, a *Szabadság* című lapba dolgoztam, amelynek szerkesztője Kállai Gyula volt. (Hadd mondom el megint, hogy már 1943-ban - akkor még az álmok világában - megígértem Száva Istvánnak, aki ebben az ügyben nálam járt, hogy a *Népszavá*-hoz megyek majd a felszabadulás után.) Egy napon aztán, amikor írást vittem neki, azt mondja nekem Kállai, hogy Révai József, a *Szabad Nép* főszerkesztője arra kér, menjek be a laphoz, mert beszélni szeretne velem.

Révai - vékony, szemüveges, éles arcú ember - nagyon szívélyesen fogadott; a szobában ott volt Gerő is. Azt mondta: olvasta Moszkvában cikkeimet, és szeretné, ha szerepet vállalnék a *Szabad Nép* szerkesztőségében. Én kissé meglepődtem az ajánlaton, sőt valamelyest meg is ijedtem, lévén a *marxizmusban nagyon járatlan valaki*, és valami határozatlan választ adtam, olyasmit, hogy gondolkozom a dolgon. Megvallom, eszembe jutott, hogy már jóval azelőtt

Supkának megígértem, semmi más laphoz nem lépek be, csak a hamarosan megjelenő *Világ*hoz, ahol - mint mondta - azt írok, amit akarok.

Az előbbiekben már említett meghívásra aztán el is mentem Supka lakására; ott volt Mihályfi Ernő, Kemény István, Bálint Imre, Déri Imre, Kőszegi Imre, Bethlen András (Bethlen István gróf fia), Stella Adorján, Hajdú Sándor, Dutka Mária, Fahidy József, Török Mária - és Supka Géza. Supka előadta, hogy megvan az engedély, a jövő héten megjelenik a Világ, polgári demokrata párti programmal. Az első számba írjak egy méltó békeverset. Kiosztotta a megbízásokat, kinek-kinek a beosztása szerint. (Meg is írtam az *Óda a békéhez* című verset, mely ott van a *Mérlegen* kötetben.) Pár idézetet írjunk ide:

Törüld ki a rémet szemedből,
Fújd el a roppant éveket,
Dörgő hang forrjon fült szivedből -
Óh, ember! megreggeledett!
- -
Nem ömlik már a háború keserű habja,
A fegyvereket lefújták, zengve, kacagva,
Ágyúgőzökből kimosdva kelnek a hősök,
Volga, Dnyeszter és Themze s ki New York felől jött,
Oklahoma s Ural fia, s rózsás, pozsgás Zélandból -
A drága győző ezrek kiállnak a hadból,
Mert Európa szabad!
Látom a búvó zsarnokokat,
Egyrésze láncban ül,
De nem menekül, nem menekül!
Dobban a szívem, majd megszakad,
Hogy átfogni vágylak, óh, pillanat!
Ámulok s magamban kérdezek,
Mert nem hihet a vert, űzött, beteg:
S ím búcsúzva, sírva, zengnek a fegyverek.
- -
S a méltó értelem okul.
Ami volt, vedd javadul,
A Kémet, milyen nem volt soha még:
Úgy élni végre, szebb magadul -
Szabad, új nagy Emberiség!

Attól fogva cikkre cikket, versre verset írtam - diktáltam a billentyűket a többszörös gépíró-bajnok Márer Klárinak - és a nagy sürgés-forgásban, lázas alkotásban a Révai Józsefnek tett ígéretet elfelejtettem...

„ÚJ IDŐK”

Ezekben a mozgalmas napokban Fodor Lászlóné, a Singer és Wolfner cég ismerős titkárnője keresett az Athenaeumban. Kért, hogy fáradjak be a céghez (mely, hogy ne feledjem, 1946 könyvnapjaira kiadta aztán - a korábbi elutasítás után - *Mérlegen* című verseskönyvemet). Fölmentem; ott voltak az igazgatók, Almásyné, Pichler, Hampó és Timár Andor. Arról volt szó, hogy szeretnék megindítani az Új Időket, Lyka Károly, Kassák Lajos és az én szer-

kesztésemben; az akkoriban Erdélyben időző Benedek Marcell lenne a főszerkesztő. Mivel magánkézben nem lehet lap, a jogi személy volna az Újságíró Szövetség és annak képviseletében Korcsmáros Nándor, az Újságíró Szövetség elnöke.

Korcsmárossal, a *Gramm Flórián* című hatásos és kvalitásos regény írójával, az ő szorgalmas közbenjárásával újjáépített Fészek Klubban szoktunk találkozni; középtermetű, komoly, határozott fellépésű, nagyon szívélyes ember; ő volt ott az elnök. Kassákkal ugyanott találkozgattunk, a Fészek által a művészek, írók számára létesített, nagyon kedvezményes ebédeknél. Ott találkoztam egy napon régen látott Füsi József író barátommal, aki valami csodálatos rendőrgenerálisi egyenruhában jelent meg, amelyet aztán a dolgok konszolidálódása után hamarosan levetett, miután nem volt éppen „vidéki főkapitány", mint ahogy - a szép uniformist igazolni - önmagán is mulatva állította nekünk.

A feladat most már az volt az *Új Idők* körül, hogy megszerezzük az engedélyt. Gondolkoztam ugyan kissé, hogyan vállaljak még - az Athenaeum és a Világ mellett - harmadik állást is, de aztán arra gondoltam, hogy mindenesetre elébb lássunk neki az engedélynek, az elhatározással még ráérek.

Kassákkal másnap felmentem a miniszterelnökségre, ahol Balogh István államtitkár - a közismert Balogh páter - fogadott. Testes, a közepesnél magasabb, roppant joviális külsejű, impozáns ember. Elmondtuk, miről van szó.

- Részemről helyeslem a dolgot - mondta a páter, a homloka mögött felbukkant, úgy látszott, problémás gondolatokat forgatva és mintegy lassan őrölve azokat nagy malomkőszemével. - Helyeslem, de mindenekelőtt egy a kikötésünk. Az, hogy Herczeg Ferenc nem lesz benne a lapban, mivelhogy a náci idők alatt nem vétette le a lapról a nevét.

Mondtuk, erről nincs is szó, ő se óhajtana szerepelni az új lapban.

- A következő feltétel az engedélyhez az, hogy megszerezzék a pártok, nevezetesen a Kommunista, a Szociáldemokrata, a Független Kisgazdapárt, a Parasztpárt és a Polgári Demokrata Párt beleegyezését.

Elindultunk hát Kassákkal, a nehézségeket még a jó szándékunkkal fűtött remények ködjébe rejtegető utunkra, a pártok felé.

Darvas József, szerencsét kívánva a Parasztpárt nevében, tette rá a stemplit kérvényünkre, illetve az Újságíró Szövetség kérvényére. A kisgazdákkal és a többiekkel is simán ment a dolog; hátramaradt még a Kommunista Párt, Révai József.

Eszembe jutott persze a Szabad Népnél legutóbb, pár héttel azelőtt tett látogatásom, amikor Révainak azt mondtam, hogy egy kicsit gondolkodom a nekem tett fontos és megtisztelő ajánlaton, hogy belépjek a laphoz - én meg a nekem szabad kezet kínáló *Világ*-hoz mentem.

És most Révaihoz beállítani egy kérvénnyel!

Megálltunk a kapuban Kassákkal. - Menj fel te - mondja Kassák. - Te jobban tudsz beszélni, mint én, azonkívül te párttag is vagy. (Kassák a Szociáldemokrata Párt tagja volt akkor.)

- Viszont te vagy a tekintélyesebb - mondom én. - Révainak egykori szerkesztője. És te vagy a leendő felelős szerkesztő. Vagy - mondtam, habozását látva - menjünk fel akkor mind a ketten.

Nem értettem még akkor, miért húzódozik annyira Kassák attól, hogy Révaihoz feljöjjön, ő a régi avantgarde úttörője, a Tett és a Ma egykori szerkesztője, Révainak (annak a politikailag kevésbé radikális kassáki vonallal való szakításáig) úgyszólván mestere. Még nem olvastam az *Egy ember élete* ama kötetét, ahol Kassák Révaival foglalkozik. Mint tudjuk, nem valami előnyösen.

- Menj csak te egyedül - unszolt tovább Kassák. - Meglátod, jobb lesz így. Én addig itt sétálok.

Végül is felmentem. Révai ezúttal nem volt már az a szíves valaki, aki első ízben fogadott. Haraszti Sándor, a Szabadság című lap későbbi szerkesztője volt még a szobában.

Mondom neki, miért jöttem; hogy az Új Idők újbóli megjelentetéséhez a párt részéről a hozzájárulást kérjem.

Láthatóan kissé meglepve, hideg, éles vonalú arcában elutasító arckifejezéssel néz rám.

- És ki kéri az engedélyt? Milyen testület? - kérdezi.

- Az Újságíró Szövetség - mondom, és odanyújtom a papirost.

- Az Újságíró Szövetség! Szép kis társaság! Tele a legválogatottabb alakokkal. Majd mi gondoskodunk róla, hogy más újságírók kerüljenek oda. Teremtünk mi különb újságírókat.

Most Haraszti Sándor, aki eddig csöndes jóindulattal hallgatta az egészet, megszólalt:

- Vigyázz, te is benne vagy az elnökségben.

- Hogyne - veti a fejét arra Révai. - Porhintésből bevettek engem is. És ki lenne a felelős szerkesztő? - fordul megint felém.

Oda volt írva a kérvénybe; de mint a robbanással a kísérő hangot, úgy érezte nyilván, hogy hallania is kell a kimondásra, mint valami ütésre, aztán kitöréssel válaszoló és a csak leírva néma adatokat:

- Kassák Lajos - felelem, még hangsúlyosan, meg is nyomva a - gondoltam - számára is tiszteletre méltó régi harcos és kiváló író nevét.

Révai felugrik. - Kassák! - A másik jelenlevő kissé különösen néz rám.

- Tudja maga, ki az a Kassák? - kérdi, ujjával felém mutatva. Önkéntelenül megállapítottam, hogy a nagy ideológusnak milyen hosszú ujja van. - Kassák egy trockista! - jelentette ki, és nézett rám merően, és a kijelentés reám teendő hatását tekintve: megsemmisítően.

Megvallom, hogy nem tudtam még pontosan akkor, mi is az a trockizmus. Ideológiailag elég műveletlen voltam; a fasiszták legorombításához nem kellett nagy ideológia. A kijelentés hatására mindenesetre kétségbeesett és Kassákra vonatkozóan elítélő képet vágtam.

- És ha Kassák nem lenne benne a szerkesztésben? - kockáztattam meg a fölöslegesnek és magamban - megvallom júdásinak érzett kérdést.

- Akkor sem! Nem adjuk meg az engedélyt - mondja Révai, és már egy kéziratot ránt elő a fiókból, a diskurzus befejezése jeléül.

Elköszönök. Kassák lent, mindenre blazírt, bölcs és - az hiszem - már csak egy jó hírre meglepődő arcával hozzám lép.

- Na, mi van? - és szinte valamilyen kárörömmel vegyes és mintegy önigazoló sajátos belenyugvással mosolyog.

- Nem írta alá, mi?

- Nem! - mondom. - Még azt is mondta, hogy...

Pillanatig haboztam.

- No, még mit mondott?

Nem mondtam meg, hogy még mit mondott. Az ilyesmik abban az időben súlyosak voltak az illetőre, akire vonatkozóan mondták. Nem mondtam meg azután sem.

- Azt mondta még, hogy az Újságíró Szövetségről megvan a véleménye. Majd ő más Szövetséget teremt.

Azonban az engedély mégiscsak megszületett; kissé váratlan és fantasztikus módon. Bartha Stefánia, a régi Singer és Wolfner cég egyik jogutóda, aki kitűnően tud oroszul, egyszer ott járt valamilyen más ügyben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyik irodájában. Szóba került (egészen vagy talán nem egészen véletlenül) az Új Idők kérdése, amely akkor a cég minden emberénél nagyon aktuális volt. Mikor a szintén véletlenül belépő Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, meghallotta a lap nevét, és hogy avval kapcsolatban miről van szó, és kissé tájékozódott annak a jövőre szándékolt új funkciójáról: - Novoje Vremja! - kiáltott fel, és mindjárt aláírt nagy lendülettel egy engedélyezési ajánlást. (Az engedélyt természetesen a Miniszterelnökség adta meg.)

A lap aztán - erről is szólván valamit - nagyon kedvező kilátásokkal és a felszabadulási időkhöz méltó reményekkel indult. Annak idején főleg a vidéki középosztály kedvelt hetilapja volt, becsületesen konzervatív és erkölcsös felfogású rétegé; a lapra az új irodalom és az olvasók jótékony nevelése tekintetében nagy szerep várt. (Különösen, ha nem csökkentik le a régi harminckét oldalt mindjárt a felére, és nem szűntetik meg négy év után.)

Az Új Idők a megjelenésének pusztán első hírére összegyűlt hatezer új előfizetővel indult. Benedek Marcell - távol lévén, egyelőre csak névleg - volt a főszerkesztő, Kassák a lap felelős szerkesztője, és - a mozgásra képtelen - Lyka Károly és én voltunk a szerkesztők. Az írónak és költőnek kiváló Kassák a Tett és a Ma szerkesztése idején divatozott szerkesztési elveivel vonult be az újjászületendő lapba, a régi embereket mind ki akarta hagyni. Az én felfogásom ővele ellentétben az volt, hogy a - közönséget vonzó - régi és a legújabb írókkal s még ismeretleneket felfedezve olyan lapot szerkesszünk, amelynek közleményeivel friss szépségekre és a korszerű mondanivalókra is rászoktathatjuk a közönséget, vagyis az egész magyar irodalommal dolgozzunk.

Aztán, ami a műfaji tekinteteket illeti, a régi - meghaladott vagy már felivódott - avantgarde beidegzettségű Kassák számára csak szabad-, lehetőleg homályos értelmű vers létezett; érdekes és olvasmányos elbeszélések helyett pedig telerakta a lapot olyan szociológiai cikkekkel, amelyek a Társadalmi Szemlében is túlontúl elvontak lettek volna, nem pedig egy „képes családi lapban". A rajzokban pedig a címlapon kezdve, a régi „mühlbecki avatagságot" elsöpörve, a jóformán még a modernek számára is túlzó absztrakcióknak adott helyet.

Pár hónap múlva a jámbor előfizetők goromba levelek kíséretében igen nagy részben - lemondták a lapot. A lap igazgatósága, Fenyő Miksával, az akkori vállalati elnökkel együtt, kérte a szerkesztőt, hogy másítson szerkesztői elvein. Mikor aztán a hatezer előfizetőből körülbelül ezer maradt, Kassák, alig fél esztendő után, egyévi felmondással (az akkori felelős szerkesztő felmondási ideje egy év volt), ahelyett hogy a szerkesztésen másított volna, inkább otthagyta a lapot.

Utána én vettem át. Visszaállítottam külsőleg a régi formájára, de természetesen újjal keverve a régit. A lap, amikor 1949 szeptemberében az Állami Lapkiadó átvette - és hetek múlva megszüntette -, húszezer előfizetővel rendelkezett.

Jelentős érdeme volt ebben - az akkoriban nagy példányszámban - Juhász Vilmosnak, aki széles körű tudásával és a közönséget ismerő pszichológiájával, mint a lap egyik szerkesztője, szorgalmasan közreműködött az Új Idők fellendítésében. Nem kevésbé volt köszönhető a példányszám Hámos Györgynek, a lap azelőtti munkatársának és most helyettes szerkesztőjének,

akinek hasonlóképpen kitűnő hozzáértése mellett a lap felvirágoztatása körül könnyű volt a dolgom.

Irodalmi munkatársunk volt a lapban a törzsökös régiek közül Csathó Kálmán, Fekete István, aztán, mint a cég egyik nagysikerű új kiadványa, a *Kárpáti rapszódia* szerzője, Illés Béla, azonkívül Goda Gábor, a humor és irónia új mestere, és még a régiek és legújabbak egész sora. Gellért Oszkár, Vasvári István, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Illés Endre, Hatvany Lajos, Vas István, Jankovich Ferenc, Rideg Sándor, Gergely Sándor, Benjámin László, a Párizsból visszatért Bölöni György és Gereblyés László, Várnai Zseni (mint belső munkatárs is), Tamási Áron, Déry Tibor, Füst Milán, Szép Ernő, Weöres Sándor, Heltai Jenő, Jékely Zoltán, Mátyás Ferenc, az első verseivel az Új Időkben megjelenő Garai Gábor, Reményi Béla, Major Ottó és Szécsi Margit.

És egy, sajnos, „már nagyon távol levő valaki", akinek verseit büszkén, de fájdalmas szívvel illesztettem bele a lapba... Radnóti Miklósné az abdai tömegsírból kiásott posztumusz verseket hozta el nekünk.

Mikor a lapot megszüntették aztán (olyan sürgős volt a megszüntetése az ártatlan novellák, versek és hasznos cikkek gyűjteményét tartalmazó folyóiratnak, hogy *telefonon* történt 1949 őszén): Illés Béla, a lap illusztris munkatársa „lábát lejárta", ahogy mondani szokták, hogy a virágzó hetiújságot meghagyják; arra hivatkozott, hogy a Szovjetunióban ilyenfajta lapot inkább pártfogolnak, mint megszüntetnek, hasznos, nevelő voltáért, de a helyzeten már ez sem változtatott. Véleményem az, hogy ezt a fajta lapot, amely magas irodalmat és hasznos „szórakoztató" olvasnivalót ilyen sikeres módon egyesített, ezóta se sikerült még létrehozni, annak ellenére, hogy lapunk, folyóiratunk van tömérdek.

Aktivitásom másik része - amíg erre mód volt - az Új Időkön és az Athenaeumon kívül még a Világban zajlott. Néha valóban „zajlott"; régi Pesti Napló-beli cikkezésem járt ilyen - egy-egy cikk körüli olykori - magyarázkodásokkal; persze, avval a különbséggel, hogy régen némelyik cikkem körüli „félreértéssel" nem törődtem, sőt az ilyesmi kedvemre volt. Eleinte ugyanis most is úgy írtam, mint 1938-1944 között*; márpedig az új világban sok minden új is adódott, amire ügyelni illett, a régi felelőtlenség után*. A lapban vezércikkeket írtam, könyvkritikákat és - mint említettem - jóformán minden héten egy-egy verset. Itt jelent meg a *Mérlegen* című kötetem utolsó része, *Az ember és a hang* és a *Boldog zendülés*.

Bajom aztán meg is gyűlt meggondolatlanságom miatt hamarosan... Akkoriban, 1946 táján sokat cikkeztek arról, különösen a *Magyar Nemzetben*, ebben a főképpen értelmiségi lapban: hová álljon az értelmiség? Unván a sok polémiát, egyszer a verebeket szólaltattam meg egy cikkemben: hogy lám, már a verebek is csiripolják, csak az emberek nem tudják, hogy az értelmiség oda fog állni, ahol méltó emberi életet, emberi jogot és becsületesen megfizetett munkához való lehetőséget biztosítanak neki. Ezt írtam egy, szokásom szerint, néha bohóskodó vezércikkemben.

Éppen akkoriban egy nagy pártaktívára került sor, amelyen én is részt vettem.

Hogy közbevessem: én már 1945 kora tavaszán kommunista párttag lettem. Budán, az ostrom alatti és közvetlen azutáni körülmények között, a lakosság nagyon nehéz helyzetében a tehetetlen másik két nagy párt, a Szociáldemokrata és Független Kisgazdapárt mellett az akkor megindult Kommunista Párt volt az egyetlen komoly tényező, a dinamikus központ: az emberek élelmezéséről, lakásairól gondoskodott, a feldúltságban rendet, életet teremtett. A második kerületben, ahol laktam, a Trombitás utcában például - és sok más helyen - állandó ebédet osztogattak eme ínséges napokban (Sándor Pál, a filozófiai író tevékenykedett akkoriban a kerületben); nemegyszer mentünk oda Berény Róberttel, a kiváló művésszel és másokkal ebédért, edényekkel a kezünkben. Nemhiába, hogy én, aki publicisztikámmal a

fasizmust támadtam, és a szocialista eszmék megvalósításáért küzdöttem, és mindig a rendért, a szabad, alkotó, tevékeny életért áhítoztam - e párt hasznos, közérdekű törekvéseit valóban magaménak érezhettem.

(Hogy ide egy megjegyzést fűzzek, már engem illetően is: nem lett volna szabad - valljuk meg - egy ilyen, a párthoz való orientálódásnak - pláne aztán felvételnek - efféle érzelmi, hogy úgy mondjam, petőfis motívumokon alapulnia. Ehhez előzőleg tanulniok kellett volna a tagoknak. Utólagos szemináriumok, amikor az első lelkesedésből sok helyütt már muszáj, pártfegyelmivel járó kötelesség lett - a példák szerint -, nem segítettek sokat. Sok zűr és kölcsönös félreértés keletkezett ebből.)

A mondott aktíván Révai egy padban ült éppen mellettem. Kezében kis cédulát szorongatott, amin ott láttam a nevemet. Az ülés elnökei, Gergely Sándor és Gábor Andor bevezetői után Révai József kért szót. A plénum előtt bejelentette, hogy van egy író a pártban, aki a pártot „állandóan hátba támadja". Erre Rideg Sándor, a tőle szokottan kimért, de minden rosszhiszeműségre nézve fenyegető méltósággal kérdezte:

- Ki az az ember?

Erre Révai, ott közvetlen jobb kéz felől rám mutatott: - Fodor József! - Felhozta mindjárt legutóbbi, a Világban megjelent cikkemet.

Meglehetős moraj keletkezett. A jelenlevők, kezdve Ridegen, jóformán mind régi harcostársaim voltak, akikkel sok együtt átélt viharos nap fűzött össze, tehát jobban ismerhettek Révainál, aki Moszkvából, az emigrációból nemrég tért haza.

Felálltam, és azt feleltem: amit Révai mond, az csak félreértés lehet. Nem azért léptem be a pártba a legelső napokban, hogy támadjam; nem érdekből léptem be, mint oly sokan teszik ezt... Nem említettem persze, hogy Révai nemrégiben is olyan megtisztelő megbízatást gondolt ki számomra, amivel nem éltem. - De ha Révai József úgy gondolja, hogy a nekem mindenesetre kitüntetést jelentő tagságra méltatlan vagyok: rendelkezésre bocsátom a tagkönyvemet. - Erre kivettem a zsebemből, és odatettem elébe a padra.

Helytelenítő, tiltakozó, mindenféle hangok hallatszottak. Balázs Béla odaugrott hozzám, fogta a tagkönyvet, és így szólt:

- Ne bolondozz, Jóska, evvel a tagkönyv-visszaadással; éretlen dolog ez. Köztünk a helyed. És ki tudja, mikor jön el az idő, amikor a barikádokon kell bebizonyítani még igazi idetartozásunkat! - Evvel visszadugta a tagkönyvet a zsebembe.

A bátor és mindig gerincesnek ismert Barabás Tibor kért szót aztán:

- Ne vegye zokon, Révai elvtárs - fordult Révai felé -, ha azt mondom, itt csak valami hibás értelmezésről lehet szó. A cikket én is olvastam, és őszintén szólva, nem találtam benne a párt ellen irányuló kitételeket; és ha találtam, az mindegyik párt ellen irányult, a szóban forgó dolgot illetően. Ami talán Révai elvtársra irritálóan hat, s ami esetleg könnyen félremagyarázható, az a Fodor József-i kissé szabad fogalmazás, amit egyébként Révai elvtárs egyikünk-másikunk polémiás írásában éppolyan könnyen megtalálhat. Ami Fodort illeti, túlontúl megszokhatta a közelmúltban való szabad partizánkodást ahhoz, hogy egy-egy ötletkitörési szeszélyének, ha elviszi a lendület, engedjen, s amit egy ilyen szigorú vizsgáló könnyen foghat fel rossz értelemben. Nekünk, kik itt éltünk a nehéz időkben, nem volt módunk végigcsinálni azt az elméleti iskolát, sajnos, amely egy szabályos marxista szellemű cikkírás feltétele; és ahol ilyen tekintetben netalán kifogásolni valót érzünk, fel kell tételeznünk - mint a Fodor-féle embereknél a múlt garantálja - a jóindulatot. Fodor szerintem nem támadta a pártot - és pláne hátba, hiszen a múltban, mint tudjuk mindnyájan itt, zsarnoki hatalomnak mondta oda nemegyszer szemtől szembe az igazságot; legfeljebb most olyan cikket írt, amely

egyes kitételeiben, általa nem szándékolt értelmezésre nyújt alkalmat. De ha már ez az értelmezés felmerült, gondolom, ezután hasonló buktatókra jobban figyelni fog.

Még Rideg, Gergely Sándor, Földes Mihály szólalt fel a Barabáshoz hasonló, engem védő értelemben. Ezután történt valami, ami - szándékom ellenére - az egész feszültnek indult vitát jótékony humorba oldotta. Apámtól örökölt zsebbeli ébresztőórám - amely szokásom szerint pont arra az időre, fél hétre volt felhúzva, és így természetesen megszólalt a jelzett időben este is -, abban a pillanatban, amikor a felszólalók szavaira Révai válaszolni készen felállott, és néhány szót mondott is: erélyes, éles, továbbiakat nem tűrő hangon csörögni kezdett. Mire nagy gyorsan elnyomintottam a hangot a zsebemben felejtett órán, az egész terem visszafojtott nevetésben tört ki; amire Révai, a váratlan zajtól meglepve, szintén nevetni kezdett, aztán hirtelen leült, majd - gondolom, egy kis láthatóan lefojtott ingerültséggel, tüskével a szívében - rövidesen elment.

Révai József, a párt eme egyik legfőbb ideológusa - hogy e nem mindennapi jelenséget magyarázni próbáljam valamelyest - első látásra valamilyen állandó visszafogott idegességgel küszködő, nagy részben a könyvek világában nevelkedett ember volt; rendkívül éles eszű és metsző logikájú, de az emberek világától kissé elvonatkozott. A dogmák szerzetesének puritánságában, ezekben való hajthatatlanságában szigorú és olykor könyörtelen.

„Munkásságát - hogy erre nézve az új *Magyar Irodalmi Lexikonhoz* forduljak - károsan befolyásolta a személyi kultusz légköre; ez megmutatkozott néhány kis vagy közepes tehetségű író hivatalos túlértékelésében, és így mások háttérbe szorításában is, és így, noha tisztán fölismerte a sematizmus veszélyét, és bírálta is azt, tevékenysége a dogmatizmus uralkodó tendenciája miatt a valóságban a sematizmus uralkodását segítette."

A kiváló esszéista és ideológus az előbb megírt jelenet után nem bizonyult elnéző, bölcsen fölényes embernek. Mikor első ízben találkoztam vele, mint említettem, dicsérte a felszabadulás előtti működésemet; az, hogy a Világhoz mentem aztán, nem az enyémnél jelentősebb ideológiai tudást kívánó Szabad Néphez: végső fokon is önkritikai képességemről tanúskodik, a kellő önismeretről, amellyel egy komolyabb felelősségű pozícióra nem találtam eléggé felkészültnek magamat. Emiatt rám neheztelni nem volt kellő ok - mert, gondolom, neheztelése itt kezdődött -, legfeljebb annyi, hogy a hívás ellenére és erre tulajdonképpen választ nem adva, közben gondolkodva, hogy majd és majd - és az idő elment; önök tudják, hogy ez hogy szokott történni -, végül is a *Világ*hoz léptem be. Az ilyesmi kétségtelenül hiba, máig röstellni való, különösen ha olyan jelentős és érzékeny emberről lévén szó, mint Révai - más ember legfeljebb legyintett volna egyet, mondván, hogy Fodor nélkül nem megy még tönkre a Szabad Nép; de Révai szigorú ember volt.

Egyet azonban mindenesetre meg kell állapítanom magamról. Azt, hogy bizony sok könnyelműséggel, felelőtlenséggel volt teli az életem; ami csodálni való mégis olyan valakinél, akit a sors oly korán a magáról való gondoskodás kényszerére vetett. Annyi veszélyen keresztül bukdácsolva - de talán éppen azért - nem vettem illő módon respektálva az életet; és komoly gesztusokra akkor voltam képes (pusztán csak magamért nem), amikor bizonyos eszményeket - és ezekkel együtt embereket - fenyegetetteknek láttam, amikben (de ezekben szívig érintve) hittem. A magam egyéni önfenntartási vonala mindig nemtörődöm, könnyelmű volt, valójában soha nem tettem a magam érdekében semmit: mintha valami rólam gondoskodni rendelt géniuszban bizakodtam volna. Annak azonban bőven lehetett dolga aztán, amikor - ha magamért valójában nem is, de - annál többet tettem a magam érdekei ellen.

A Révaival való jelenet után, felindulva (mert ott szóba került cikkem tulajdonképpen a *Magyar Nemzet*, és nem kis részben a saját lapom, a *Világ* ellen irányult, amelyek legtöbbet cikkeztek az értelmiségről): fogtam a tagkönyvemet, és elküldtem a hetedik kerületi pártbizottsághoz, ahová tartoztam; utána pedig, akkoriban hű Nietzsche-tanítványként, aki azt

mondja: „hogyha egy butaságot csinálsz, sose izgasd magad, de mindjárt csinálj utána egy másikat is” - beléptem a Szociáldemokrata Pártba.

Miért tettem? Mi különösebb közöm volt nekem a szocdem párthoz - azonkívül, hogy egy jó kötetet kitevő versem jelent meg a felszabadulás előtt a (számomra nem múló emlékű) Szakasits Árpád szerkesztette Népszavában? Miért volt ez a felelőtlen játék részemről, hozzá még akkor, amikor egy fontos szerepű hetilap főszerkesztője is voltam? Vértes György, régi szerkesztőm a Gondolattól, akinek a Fórum című új lapjába is írtam akkoriban, indulat fűtötte, megfontolatlan gyerekességnek minősítette cselekedetemet; amit be is láttam. Mert sok rossz szokásom mellett van egy, ami nem rossz: hogy szívesen látom be hibáimat.

Azt hiszem, az említett vonalon azonban nemcsak én követtem el kifogásolnivalót. Elmondhatom immár, mivelhogy ez a korszak messze van: egyes vezetők magatartása velünk, az időket itthon átvészeltekkel - sőt, sok esetben volt munkatáborosokkal - szemben gyakran merev, emberi melegség és jóindulatú oktatás híján csak követelő volt, úgyszólván büntető jellegű. Az én esetem is körülbelül ezt mutatta: dédelgetést nem vártam, de túl rideg valami volt, ahogyan a pártban bántak velem. Viszont, ha kiléptem, munkáspártban akartam maradni továbbra is.

Egy fontos körülményre emlékszem még 1945 kora tavaszáról. József Jolán (József Attila nővére) a tanokban szintén „iskolázatlanul” írt valamit, ami a párt részéről rosszallást, az írástól való ideiglenes eltiltást vont maga után. Amikor, az ő kérésére, felmentem a Pártközpontba ebben az ügyben Kis Károlyhoz (aki különben Major Tamással együtt annak idején a pártba ajánlott): azt üzente ki, hogy csak egy hét múlva fogadhat. Az ügy József Jolán miatt bántott, amellett restelltem is a dolgot, hogy csak ennyibe vesznek (mert tudtam, hogy nehéz helyzetbe került Jolán amiatt, hogy nem írhat).

Ez természetesen nem indok sok mindenre, amit csináltam, de hibáink közösek voltak. (Mindazonáltal mások hibái ne szolgáljanak mentségünkre soha, inkább elismerem, hogy mindenben én hibáztam.)

Milyen emberi, ironikusan szelíd szemrehányással fűszeres jóindulattal viselkedett velem, „delikvens”-sel szemben például Kállai Gyula, amikor később, 1948-ban, a két párt (a Kommunista és a Szociáldemokrata) egyesülésekor azt kérdezte a tagrevíziónál, ahol rajta kívül Gergely Sándor és Újhelyi Szilárd volt jelen:

- Mondd csak, Jóska, aztán miért is léptél ki a pártból, és léptél be utána a szocdembe?

Én pozitívan indokolni nem tudott lépésemet így magyaráztam (szorult vadnak kényszerszökése):

- Azért léptem ki, és azután oda be, hogy legyen ott is egy tehetséges ember, a kommunistáknál éppen elég van. Aztán komolyabban: - Úgy találtam, nem vagyok még a legmagasabb klasszisba való, így visszaminősítettem magam egy előbbi fokozatba. - Kállai egy kicsit csóválta a fejét, aztán elmosolyodott.

Kállainak mindig volt egy jó és ritka tulajdonsága. Az, amivel a legnehezebb helyzetekben is megoldást tudott teremteni: emberi volt.

A dolgok aztán tovább mentek - de maradjak csak a magam vonalán. Ez a vonal természetesen az irodalmi volt, amelyet (a példák szerint meglehetősen zűrös, és most innen messziről sokszor értetlenkedve nézett és természetemmel nem mindig összehangolt politikai vonalam mellett) magammal harmonikusabban csináltam.

A költő a maga világában van valójában otthon; gesztusait legmélyebb valója, a kifejezésbeli szükség irányítja; és míg politikába kivetült ténykedései gyakran az őrültség vagy gyerekes

handabanda jellegével határosak is lehetnek: irodalmi tettei, fantáziabeli bukfencei csak érdekesek s gyönyörködtetőek, olykor még annál meghatóbbak, minél távolabb vannak a józanságtól. (Képzeljünk el egy őrjöngő képzeletű Rimbaud-t mint gyakorló politikust!)

De előfordul, ahogyan hazánkban sokszor, mint például a felszabadulás után, hogy a költőnek amolyan mindenesnek kell lennie, és mint politikusnak is - szíve hajlamából részt kell vennie (avval a realitással, ami neki van), a józan köznapok új csapatmozdulataiban, s a legkevesebb, hogy fújnia kell a kürtöt: és így ne csodálkozzunk, hogy aztán szegény egész másfajta adottságaival a *gyakorlati politikában gyakran rosszul csinálja a lépéseket*. Nem minden költő egy népvezér adottságú Petőfi (jóllehet, egy Petőfire sem bíznék gyakorlati államirányítást).

Szóval: menjünk az irodalom vonalán; annál inkább, mert kisebb disszonanciákkal még az alakulások idejénél tartunk.

1947-ben, alapításának 110. évfordulóján újjáalakult a *Kisfaludy Társaság*. Milyen nevezetes alakokat is idéz fel, milyen nagy irodalmi emlékeket, ez az 1836-ben alapított testület? Az alapítók között Bajza József, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály - és aztán vezetőinek sora, köztük Fáy András, Erdélyi János, Arany János, Gyulai Pál, Jósika Miklós, Kölcsey Ferenc, Szalay László, Czuczor Gergely, Kemény Zsigmond - s a többiek! Híres pályázatai (itt nyert pályadíjat *Az elveszett alkotmány*, aztán a *Toldi*), nagy jelentőségű kiadványai fontos kezdeményezésnek számítanak, például a magyar népköltési gyűjtemény, Shakespeare és Molière kiadása, az Erdélyi János-féle népdalok és mondák és a többi...

Aligha szolgált rá a sorsra, mely a 45 utáni újjáalakulás után öt év múlva érte. De vajon megszűnt-e jogilag a Kisfaludy Társaság, ahogy olvassuk?

Az újbóli megalakuláskor Voinovich Géza, a szerény, halk beszédű, a régi irodalmi szalonok finom, ápolt kis szakállal dekorált uraira emlékeztető ember, miután én székfoglalónak néhány verset olvastam fel, örömmel jelentette be a minden hónapban megtartandó előadássorozatot. Rédey Tivadar, a titkár, a Napkelet és a Nyugat kritikusa, Babits közeli barátja, hosszú szabású, mélyen érdekelt, bensőséges irodalmárarcával ült mellettem.

A felolvasások az Akadémia kistermében szoktak lezajlani, főleg beavatottak gyakran megható érdeklődése mellett. A legelső felolvasás Shakespeare emlékének szólt. Hárman olvastunk fel Shakespeare-fordításainkból: Vas István, Szabó Lőrinc és én. Eme felolvasás után a következő, ha jól emlékszem, a szovjet líra, azután pedig a környező népek lírája volt. Majd néhány új tagot avatott a Kisfaludy Társaság: Kassák Lajost, Benedek Marcellt, Képes Gézát.

Egy újabb vezetőségi ülésen, melyben Voinovich Géza további elnök maradt, Rédey Tivadar lemondott, mert zavarok voltak egészsége körül, és Keresztúry Dezső javaslatára engem választottak titkárnak.

Rövid idő múlva aztán a Művelődésügyi Minisztériumból kapott Voinovich idézést, a Kisfaludy Társaság ügyében. A minisztériumban azt kívánták: Voinovich a társaság nevében jelentse be, hogy az fölöslegesnek látja további létezését, mivelhogy funkcióját az Írószövetség vette át, és így mondja ki megszűnését.

Elhatároztuk, hogy összehívjuk a társaságot, informáljuk a minisztérium kívánságairól, és kérjük a társaság döntését. (Erről különben írtam már az előzőekben.)

A Társaság elérhető tagjai Voinovich akadémiai szobájában ültek össze. Ott az volt a vélemény: nem érezzük hivatottaknak magunkat arra, hogy egy több mint évszázad és ilyen óriási kultúrmunka által szentesített irodalmi társaság további létezésének fölöslegességét kimondjuk. Mindössze hivatalosan, mint Kisfaludy Társaság, többé nem találkozunk.

Miután a hivatalos írásokat az elnök a titkárral együtt szokta aláírni, és nekem ilyet aláírni módomban nem volt: abban az értelemben, ahogy a minisztériumban kívánták, Kisfaludy Társaság tudtommal nem szűnt meg. Ahogyan például megszűnt akkoriban a Petőfi, a Vajda János Társaság és a többiek.

Az ember azt kérdi: miért nem működhetik végső fokon egy ilyen nagy múltú társaság? Hiszen azok, akik az utolsó két-három évtizedben botrányosan konzervatív színezetet adtak neki, már nincsenek! De miért ne működhetnék a baloldali múltú *Vajda János Társaság*? Vagy akár a *Petőfi avagy a La Fontaine Társaság*? Hiszen új emberek vannak a régiek helyett, és amire az Írószövetség, mint látjuk, sikerrel nem vállalkozhat, a sűrű irodalmi műsorokkal ugyancsak tarkítanák, lendületbe hoznák irodalmi életünket.

Egy napon - az újjászületések, alapítások ama napjaiban - Ortutay Gyula elnök és Goda Gábor alelnök aláírással, mint beválasztott, a Magyar Helikon Társaság megalakulásáról is hírt kaptam. Vajon mi lett belőle e rövid értesítés után? Egyszer pedig Keresztúry Dezső (akkor kultuszminiszter) hívott meg lakására bennünket, jó néhányunkat; azt mondta, az a szándéka, hogy folytassuk a Vörösmarty Akadémiát, ezt a progresszív irodalmi alakulást, amely 1918-ban jött létre. (Ady Endre volt az elnöke, a társelnökök: Babits Mihály, Móricz Zsigmond és a főtitkár: Schöpflin Aladár.) További megbeszélések is voltak kilátásban, aztán az ügy abbamaradt.

Forrongó, pezsgő idő! Ugyancsak vetette föl - még - és dobta el az új és új irodalmi terveket; itt is a folyamok buborékokat felhányó és eliktató törvénye érvényesült. A fölszín alatt húztak azonban, amerre az idő, s már valamilyen ellentmondásos törvény nyomta őket, az új áramok...

Olyanok is, hogy nem egy ember, aki az építés, előrehaladás eddigi áramában tudta magát, és a régi szilárd jóhiszeműséggel tartotta ezt a vonalat, nemegyszer úgy érezte: a dolgok úgy fordulnak és hajlanak itt-ott, hogy - régi menetében, irányában tartva - lassan már egy rejtélyes sodrással találja szemben magát. És ezek nemcsak az ember saját belső disszonanciáinak egy-egy alkalmi kivetülésére önkéntelenül adódott visszahatások voltak.

1949 őszén jelent meg (*Az ember és a hang* könyvem után) a *Boldog zendülés*. (A következő csak 1957-ben.) Ez már nem az Új Idők kiadásában jött, hanem (a *Lihegő erdők* után huszonkét évvel) megint az Athenaeumban. Az Új Idők, mint kiadó megszűnt a lappal együtt, és én gazdát kerestem könyveimnek. Mondom Illés Bélának, aki átmenetileg az Athenaeum vezérigazgatója volt - átmenetileg, mert a maga „granszenyőr" módján az egy évre előirányzott összeget elfizette egy hónap alatt előlegre az íróknak -, hogy nincs kiadóm, pedig van egy új könyvre való anyagom. Illés Béla azt mondta: „Küldd el nekem gyorsan, én elküldöm helybenhagyás végett a miniszterelnökségre és aztán a nyomdába." - A miniszterelnökségen egyébként két barátom ült, Antal Gábor és Szőnyi Sándor, valami sajtóügyi titkárféleként.

(Volt még egy Könyvhivatal is, ennek Vértes György volt az elnöke, és mellette vezetői minőségben dolgozott Lukácsy Sándor.)

A miniszterelnökségen, miután egypárszor felmentem könyvem ügyében, két említett barátom azt felelte: menjek be a lektorhoz, akinek a könyvet olvasni adták, mert ennek észrevételei vannak. A lektor, húsz-huszonkét éves fiatalember, azt mondta: elolvasta a könyvet, ő úgy találja, hogy „a versek érdemesek a kiadásra", de a címet változtassam meg. Nagyon dühös lettem, a nagyképű fiatalembernek verseimet „megjelenésre érdemesnek" találó bírálata miatt is. Levelet írtam Kállai Gyulának (akkoriban lett külügyminiszter), szórul szóra idézve a fiatalember könyvemmel kapcsolatos méltatását, és panaszolva, hogyan akadályozzák ennek megjelenését. Kállai, az irodalom ügyeinek mindig lelkiismeretes számontartója (azért írtam

neki), a jelekből ítélve patáliát csinálhatott ez ügyben, mert a könyv már másnap futárral ment az Athenaeumba, és Antal és Szőnyi panaszkodtak nekem, hogy miért szóltam Kállainak, mert leteremtette őket a lektorral együtt.

Hogy tovább folytassam: én mint irodalmi vezető, főlektor, a nagy hagyományú Athenaeum könyveinek nívóját is szem előtt tartottam (s a kiadó kiadványainak egészét egy kicsit saját műalkotásomnak is); Vértesék, a Könyvhivatal, főleg a közvetlen politikai szükségességet nézték: s így két malomban őröltünk. Palkó vezérigazgató mindezek mellett viszont olyan könyveket is kívánt, „amiket el is lehet adni".

Én lassan meguntam a két szempont közötti morzsolódást. Körülbelül tízévi ténykedésem után kiléptem az Athenaeumból.

Belső és külső események egymásra licitáltak; a dolgok elidegenedésével és rosszabbodásával *a demokratikus szabadságjogok is egyre érzékenyebben szenvedtek*. 1949-ben az Új Idők, aztán a Világ is megszűnt, utolsó cikkemet a rövidesen szintén megszüntetett Haladás közölte még, *Élő irodalom* címmel. (Irodalmunk előreláthatóan elkövetkező sorsáról beszéltem, amelyben sajnos, igazam lett.)

A Magyar Nemzettel előző időkből szerződésem volt cikkekre, versekre; aztán az történt - ami evvel a szerkesztőmmel kapcsolatban soha még -, hogy Mihályfi Ernő, 1923 óta szíves kollégám és barátom, visszaadta több cikkemet egymás után. *Levél az amerikai írókhoz* volt ama cikk címe, mely után *elhatároztam, hogy nem írok több publicisztikát*: fáradozásom, úgy látszik, hiábavaló olyan új szempontok miatt, amelyeket követni nem tudok. Mint a „legvégső írói titkok" birtokosa ott a Magyar Nemzetnél - amikről nyilván nem is álmodnak Amerikában az írók -, nem kellő módon és „nem eléggé harcosan" oktattam ki Mihályfi barátom és szerkesztőm szerint Hemingwayt, Faulknert, Dreisert és a többieket.

Ami pedig verseimet illeti, azokat Bródy Lili adta vissza; illetve csak egyet, mert már több visszaadásra nem adtam neki módot. Az volt a kifogása a *Manci* című bulvárregény írónőjének, hogy verseimet nem érti meg mindenki, márpedig „verset úgy kell írnia a költőnek - mondta -, hogy kivétel nélkül mindenki megértse".

Ugyanebben az időben egy este Paku Imréékhez látogattam. Avval fogad, hogy Bóka László, a jeles költő, a Csillag című folyóiratban fulmináns, lerántó cikkben foglalkozik legújabb könyvemmel a *Boldog zendülés*-sel és egyáltalán egész írói, politikai magatartásommal. Ott volt a lap az asztalon, meg se néztem. Máig se tudom, hogy pontosan mit írt. Szinte megnyugodva vettem ugyanis tudomásul, hogy bizonyosképpen, mintegy elrendelt módon, *amolyan „Prügelknabe" lettem*. Hogy is mondja kurucos, akkori keserű nekifohászkodásom?

Hogy és mint, barátom?
- Mint vizen, zsaráton! -
Sokat állott szép mivoltod.
Jó nekem, ha látom.

Kedv röppent, ha nézem
Harcod - hű vitézem!
- Elfúltam a nyugalomban,
Mint buta, vak mézben. -

Viharjárt fejedre,
Villám-lob hevedre
Jó gondolni! - Ha mi voltam,
Ne vedd már szívedre. -

Hallgatnám szép harcod,
Zászló-volt hű arcod?
- Ha mit tettem, most bánatban
Fizetem a sarcot. -

Mit bánnál hiányban,
Jutalma silányban! -
- Ami volt is, cifra semmi,
Lehánytam, lehánytam! -

Ha gőgöd nevette,
Ébredj hát a tettre!
- Ha volna még, ami rég volt,
Mi lelkem hitette! -

Már békét hints ággal,
Nincs ellen, mi hágdal!
- Ha ökölre újra mennék,
Száz renddel, világgal! -

Mit húznál harangot,
Ördög vitt kényt, rangot!
- Látok én itt, hallok én még
Sok cudart, bitangot! -

Nem hinnéd, mi jól van,
Dolgunk kiharcoltan?
- Száz farkas sunyít a ködben,
Száz bent az akolban! -

Hát szökkenj a gátra,
Vesd, aki galádja!
- Nem kell itten, sose kellett,
Aki a gazt látja! -

Avval, hogy jó hallgat,
A rosszra csak írt ad!
- Szóltam én már s újra kezdtem:
Csak az kell, ki altat. -

Olyan, mint rossz álom,
Vad szavad csodálom!
- Kezdtem újra, büszke tűzzel,
De már nem csinálom. -

Másként kit ismertem,
Rossz látni így, verten!
- Hogy nem vagyok, ki lehetnék,
Fáj bizony a lelkem. -

Bánt hűltöd, ha nézem,
Némát, ily vitézen!
- Gyakran az szól, aki hallgat,
Büszkén és merészen! -

Így a rossz nyugodjon?
- Csak a hű ne fogyjon!
Hol nem kellünk: szép szerencsét
Isten, a jó, adjon! -

(„Régi harcos, ünnepkor”, Az ember és a hang)

Másnap valami ügyben elmegyek az Írószövetségbe, és éppen Bóka László jön szembe - aki kultuszállamtitkár is volt akkoriban. Mikor meglát, szórakozottan halad tovább, mintha nem venne észre.

- Szervusz, Laci! - kiáltom oda, a világ legkedélyesebb hangján, és kezemet nyújtom. Hirtelen mindkét kézzel görcsösen megragadja és rázza a kezemet.

Gellért Oszkár, aki mellettem áll, azt kérdi: - Mi van evvel a Bókával? Egészen rosszul van, ahogy látom.

Elmondom neki a dolgot. Gellért elmosolyodik: - Finom kis bosszú, mondhatom.

Ilyen előzmények után jött össze az Írószövetségben a költői szakosztály új vezetőségét megválasztandó ülés. Ezen Darvas József is jelen volt, a kultuszminiszter. Hajnal Anna és Keszthelyi Zoltán megkérdezték, be lehet-e más nevet is írni még a listára, a meglevők mellé, mire Darvas azt felelte:

- Hát hogyne lehetne! Természetesen.

A költői szakosztály aztán, nem tudom, hogy egy- vagy hányhangúlag, megválasztott a költői szakosztály vezetőségi tagjának. (Hivatalosan még a Művészeti Tanács tagja is voltam, illetve az irodalmat ott képviselő hét tag egyike.)

Megválasztásom ellen néhány, a felelősséget bizonyára mélyen átérző párttag, a szakosztály vezetőségéből, szenvedélyesen tiltakozott. Mikor megválasztásomról értesültem, mondtam Hajnal Annának, hogy ezt, miután kitűnő emberek ellenállásába ütközik, nem fogadom el. Mire ő azt mondta, hogy így viszont a többség döntését veszem semmibe.

Közben Máté György párttitkár visszajött valahonnan, és a következő taggyűlés keretében helytelenítette a költői szakosztály részéről való megválasztásomat, miután ilyen tisztségre még „költői értelemben sincs kellő érdemem”. Én egy expresszlevélben rögtön lemondtam a nem kért tisztségről.

(Máté György, akit mint kitűnő pártembert és írót becsültem - mint becsülöm ma is -: 1957 tavaszán egy rádióelőadás keretében sok, engem „rehabilitáló” megszépítő dolgot mondott, az akkoriban történtekkel kapcsolatban. Mindenesetre egy nem vitás: hogy annak, ami történt, természetesen én is nem egy pontban voltam oka.)

Egy hét múlva - váratlanul - pártfegyelmi elé idéztek az Írószövetségbe. Elmentem. Minden tárgyilagosságom mellett méltánytalannak éreztem a körülöttem történt dolgokat - s ahogy visszanézek, ez az érzésem megmarad -, és így meglehetősen ingerült voltam. Egy darabig nyugodtan várakoztam az előszobában, persze nem sokáig. Mondom a titkárnőnek, aki ott ült: egy percig várok még, de nem is tudom, tulajdonképpen miért hívtak ide. Egy perc múlva már itt se vagyok... A titkárnő bement, és rövidesen Illés Bélával jött ki. Illés kis türelemre intett. Aztán bekérettek.

Egy nagy asztalnál ott ült a fegyelmi bizottság - részben régi barátaim, Benjámin László, Barabás Tibor, Földes Mihály, Gergely Sándor, Illés Béla, Mándy Éva és Máté György. Máté elmondott egy - meglehetősen erőszakolt vádbeszédet, amely szerint - először is - *nem vettem részt kellően a békeharcban*. (Mellesleg akkoriban jelent meg - a magyarok közül csak kettőt-

hármat felölelő - nagy szovjet békevilágantológia, lefordított *Piros fejfák* című versemmel.) Azonkívül nem harcoltam „egy bizonyos kutya” ellen, és nem jártam a taggyűlésekre.

Evvel szemben az igazság az volt, hogy eljártam elég gyakran, mint Hajnal Anna, e beosztásban főnököm is tanúsította; és gyakran csodálatra méltó türelemmel hallgattam a parlamentbe be nem került és ennek híján magukat ott annál bővebben kibeszélő írószónokoknak sokszor bizony üres beszédeit.

Elmondtam a vádakra véleményemet, lehet, hogy nem nagy türelemmel éppen, mire Illés Béla barátom nekem rontott; erre Benjámin viszont megvédett, mondván, hogy én valamikor bizonyosképpen a zászlójuk voltam nekik, fiataloknak, de az utóbbi időben ez a zászló „meglehetősen lecsüggedt”. Gergely is védelmemre állt föl, és Földes Mihály, valamint Barabás Tibor. Én még egyszer igénybe véve felszólalási jogomat, azt mondtam (a jelenlevők látható nagy megkönnyebbülésére): az az érzésem, hogy jobban szolgálnám a pártot a párton kívül, mert erre a megtisztelő szerepre, úgy látszik, nem vagyok alkalmas ez idő szerint. Az ülés végén kollegiális szeretettel köszöntünk el egymástól.

Az elkövetkező - engem tárgyaló - taggyűlésen - szabálytalanul - én nem voltam jelen, csak levelet küldtem; a Kállainak annak idején mondottakat ismételtem benne. A taggyűlésen végül is - a fegyelmin már elmondottakkal, és bizonyos vita és Vértes György barátom való-ban elvtársi szellemű befejező szavai után - *kimondták a kizárást*. Hajnal Anna, Thury Zsuzsa, Keszthelyi Zoltán exponálták magukat mellettem; majdnem pártfegyelmit kaptak. Akkoriban az ilyen kiállás hálátlan és nem ártatlan feladatnak minősült.

(Nem sok idő múlva Kassák Lajost is kizárták; Méray Tibor volt akkor már a párttitkár.)

Aki most ezeket olvassa - majd visszalapoz ebben a memoárban, és átfutja az idézett 1945-beli lelkes verseket -, bizonyára elgondolkozik. Hogyan jut egy ember azoktól a versektől oly hamar a vele itt és így történtekig?

Pedig a költő még ugyanaz, aki ama verseket írta. Csak az emberek, körülmények forogtak, változtak csudálatosan, hajoltak jobbra, balra. És dolgoztak az említett rejtélyes, nem jó áramok.

Az ember elnyomta magában a rossz érzéseket; a költőt nem érintette közömbösen:

Bosszant? Ne Bántson. Jól van úgy, ahogy van,
S mit horzsolt: csak kis-voltod, gyengeséged;
El kell merülnöd újra, mélyre, jobban,
Lám, még próbán fog sorsod ujja téged -

Ám még annak se véld, hogy pár bolondban
Mint élsz, s ki mellőz, orv bosszúja végett,
S a híg kegy ál-csilláma merre lobban,
S mind több hűl, honnan vársz hitet, hűséget.

Hogy mind jobban magadba hullj, ne fájjon,
Van mit keresned vén, vén lelki tájon,
Izgalmas, egyre hívóbb népeiddel -

S mind forróbbak és mélyebbek az álmok,
Csak év s év fussa - forrjon bár az álnok -
Kárpótlás vár: dús, drága munka, hidd el.

(„Mélység parancsa IV”, Boldog zendülés)

ÚJ IRODALOM - ÉS POLITIKA

Az utóbbiakban pályám magánvonalát igyekeztem követni a gyarló bukdácsolásokban, bizonyos balsorsfélében, mely üldözött, gyakran nem érdemelt félreismerésekben - és kiosztott büntetésekben, amelyeket nyilván meg is érdemeltem.

De már túl sokat is időztem a személyes ügyeknél, amikor kerek hat esztendőt csak jelzek jóformán, hiszen az irodalomban ezalatt csak mint „asztalfiók"-szerző szerepeltem. Emlékiratokat tehát eme időket illetően legfeljebb csak abban az értelemben írhatok, hogy megvillantom, hogyan éreztem magam lelkileg, egészségileg mint „nyugdíjazott", nyugdíj nélküli író, amiközben körülöttem ugyancsak zajlott az irodalom.

Hogyan éltem és miből, ezekben az években?

Műfordításokból éltem és az Irodalmi Alap nyújtotta előlegekből. Két Shakespeare-fordításomat (*Sok hűhó semmiért* és *Tévedések vígjátéka*) a Nemzeti Színházban és a Madáchban játszották; azonkívül Dickens *Dombey és fia* című regényét fordítottam.

De azért ne fussunk olyan gyorsan a befejezés felé mégsem; ki számtalan előrerohanás miatt kértem az olvasótól eddig bocsánatot: most engedélyét kérem az elmondottak után, hogy néhány elmaradt dolgot összeszedve még, visszamenjek.

Hiszen nemrégiben éltük meg jóformán a felszabadulás első esztendeit: és ezek alatt mennyi minden történt személyemet és egyebeket illetően, az említetteken kívül. Ne felejtsem el például mint megrögzítenivalót - remélem, örökre megrögzítette a világ -, hogy 1945 nyarán hullott le Hirosimára és Nagaszakira az atombomba. Én, szerencsétlen, még verset is írtam a Világba ebből az alkalomból. Túl nagy volt a gyűlöletem a valamikor a másik két „tengely"-nagysággal együtt (hol vannak már azok!) a földgömb felosztása közben mosolygó japán császárnak vadállatok módjára - úgy látszott, az utolsó emberig - harcoló népsége ellen és túl nagy az örömöm, hogy a háborúnak vége lett. (Győzelmen lantpengető költő - ma és minden időn át -, gondoljunk a háború nyomorultjaira; és e talán [akkor érthető] diadalmi versért ma - ne bocsáss meg magadnak!)

De írtam én más, méltóbb verset is a *Világ*ba akkoriban, e dolgokkal kapcsolatban:

Lehullt utolsó pillére is a
Banda-szövetségnek! Az államok
Lélegzenek; már hunyt az éjszaka
A Földön, fönnen a béke ragyog.

Ím, a hűhók, a nagy Gar záloga
Hová vitt! (Aki lent, már nem forog.)
De más segít, nem ujjongás szava
S a vak düh. Valld, lelkem, míg meghalok!

Belátás, mely élőt most egybetép,
Tudás, hogy egymás testvére a nép:
Ez méltó jelszód, mely jobbat tanít,

Oh, demokrácia! Úr fegyvered -
Ám halld: mire keltél, a gyűlölet!
Oh, irtsd ki sarját, tépd ki magvait!

(„A japán fegyverletételre", Az ember és a hang)

Ne felejtsünk el egy másik emlékezetes dátumot: 1946. február elsején kiáltották ki a Népköztársaságot.

És a lendületes munka és eredmények! Az új hidak, házak, intézmények létesülése közepette ne feledjük (a köztársaság közepén egy várva várt új „király”!) a forint bevonulását, a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja után.

A dolgozó kéz és az építő ész munkája megtette a magáét. Mi hátra van: irodalom és politika.

Az irodalom mindjárt kitűnő művekkel gyarapodott, köztük olyanokkal, amelyek megfeleltek az időt álló örökség kötelező hagyományainak. És megfeleltek, jobb vagy szerényebb szinten, a közvetlenebb szolgálatnak, amely bizonyos helyzetekben gyakorlatibb kötelességekre is hívja a betű emberét; de mindazáltal műve sikerrel hangolódik össze a magasabb irodalommal, ha az író képességgel és becsülettel rendelkezik.

Egy idő után kétségtelen, hogy a (gyakorlati szempontjait maga előtt mindenesetre indokoló) politika túlontúl és egyoldalúan eluralkodott, a szellem, a kritika vagy eszmélő önbírálat kontrollját félretéve, vagy a nagyon is toleráns, hajlékony jellemű írók mindennel való egyetértését nézve kritikaként. De ezek az idők, s mit ma kényelmesen sematizmusnak szoktunk nevezni, az időben visszanézően megállapítva, elmúltak.

Ami viszont a politikát, szélesebb értelemben a világhelyzetet illeti, gondolom, csak képzelt sikerrel járhat a bonyolult egésznek felvetítésére feszült vállalkozás. A nyugati világnak a felszabadulás utáni, évről évre egyre kalandosabb ide-oda kanyarjai közepette sokkal érdekesebb most már, és tárgyalni valóbb, a mi belső, szűkebb világunk.

Bár közben körös-körül növekednek az új feszültségek amelyeknek köszönhetően az előbbi szövetségeseknek a nagy „bestián” közösen aratott győzelme, mint egyre jobban kiderült, nem hozott a világhelyzetben megnyugtató könnyebbséget.

Megbélyegezte betűivel az
Angyal: azt mondja Ezékiel,
És vágta: ámde ezek se jobbak
Itt semmivel!
Poklosság, viperadüh, jó-aszály,
Az embernek már ember-neve fáj,
És nem hiszi, hogy más lesz a világ,
Csak reménytelenebb és ostobább.

Íme, a béke! Mily acsarkodás!
Most hűlt az ágyúk száján a láng,
És már semmibe hullt az okulás
S düh szava ráng.
Önzés, bírásvágy, s ami rossz, veszett,
Fogja markába a kór népeket,
Erő fennvillog, álság nyí, lohol,
Csak a közös jó várt hangja sehol.

Állok a földön búsan, ámulón,
Szívemben elhűlve reszketek.
Vajon hova fut e tánc, vad jövők
Mit rejtenek?
Mikor érkezik nagy ideje már,
Hogy lecsöppen a földre a sugár,
Mely közös sorsra megvilágosít
S emberré teszi e rög vadjait?

Nézem a földet, csöndben figyelek,
Zendül a zűr, száz kusza hang,
Talán az elmúlt tenger rossz után
Nem is jön a galamb!
S csak áll a vész, vérvesztve elakadt -
És már tölti a fúlt tűzkutakat,
Honnan kitör, pokol vad szörnyeként!
Így lenne? Nem! Ki tudsz, oh, adj reményt!

(„Riadtan a Földön”, Az ember és a hang)

Ami közvetlen most már magunkat illet: az Írószövetség után megalakult, sikerrel működik a már eme lapokon nemegyszer emlegetett Irodalmi Alap, ez a nagy fontosságú „igazi demokratikus intézmény”; Ady legmegértőbb barátjával és az egyik legjobb Ady-könyv szerzőjével, Bölöni Györggyel az élen, aki tárgyilagosságát az önmagával szemben való legnagyobb lelkiismereti szigorral megőrizte.

Milyen megrendíthetetlen és bátor, igazságos valaki volt ez a zömök, vállas, aggódó apai arcú és írónak is oly kiváló ember, *Az igazi Ady* és a *Hallja kend, Táncsics* remekművek írója. Az 1950-56 közötti években, amikor jó néhányan, tisztességes irodalmi és politikai múlttal a hátunk megett, valójában isten tudja, miért, nem írhattunk (és fölvetette-e magában ezt a kérdést, mint netalán mégsem egészen rendben levőt, akkoriban az írók, számottevők közül valaki?) az Irodalmi Alap révén ő támogatott bennünket. És mikor bizonyos helyről azt kívánták Bölönitől, hogy ne folyósítson ezeknek a „dacoló” íróknak egy fillért se, ő azt felelte: rendelkezésre bocsátja az állását, de azt meg nem teszi, hogy tehetséges, érdemes írókkal így elbánjon.

Miután később, az 1956 őszén megtartott választáson, az irodalom kárára, kiejtették az elnökségből, vállalta aztán néhány íróval mint elnök az Irodalmi Tanács gondjait. Nem tagadható el, hogy Bölöninek fájt valamelyest - bár minden sérelmén túl volt rendszerint egy legyintéssel - ez az elnökségből való kiejtés, és hogy nem őt jelölték ki aztán az új Írószövetség elnökének. Mi, közeli barátai viszont üdvösebbnek találtuk az immár hetvenhat éves ember számára az örökös közéleti ténykedés helyett a pihenést, és hogy végre időt nyer, hogy befejezze félbehagyott emlékiratait; de az ügyre váratlanul pontot tett a hirtelenül jött halál.

A felszabadulásunk utáni időknek (1949-ig tartó pályafutásával) jellegzetes és fontos intézménye volt a már írásomban itt-ott szintén említett Művészeti Tanács. Ha volt tagjaira gondolok, el nem felejthető emberek jutnak eszembe. A mindig indulatos és forrongó, nagy színész, Somlay Artúr; a szelíd és bölcs, szobrásznak és embernek oly kiváló Ferenczy Béni és nővére, Ferenczy Noémi, a gobelin mestere; Kassák Lajos, Heltai Jenő, Tamási Áron, nagyszerű íróink; és az egésznek lelke, a művészi alkotás nívójának megőrzése és szükség esetén az alkotók megsegítése jegyében létesült intézmény elnöke: Kodály Zoltán.

Emlékezetes marad számomra a Madách téri nagy házban (oldalt a Madách Kamaraszínházzal) tartott plenáris ülések nem egy jelenete. Ezek havonként zajlottak, közben a képzőművészet, irodalom, zene, építő-, ipar-, színház- és filmművészet emberei tárgyaltak. Ami ezeket a plenáris üléseket illeti: kisdiák korom óta nem törekedtem ennyire pontosságra a megjelenésben, mint egy-egy ilyen „óra” előtt. És ahhoz a rossz érzéshez kevés hozzáfogható akadt, mint mikor elkésve nyitott be az ember a nagy terembe, s a hosszú, tojásdad asztalnál ott ültek már a tagok (szakonként hét-hét, összesen negyvenkilenc), s a belépőre a plénum közepéről Kodály hosszú, finom, szakállas feje meredt rá, egyelőre néma szemrehányó

tekintettel, megvárva, míg az ember leül, aztán tompa, de azért szigorú hangon megszólalt a „tanár úr”:

- Az urakat megkértem már nemegyszer, hogy ne késsenek, udvariatlanság ez, kérem, a többiekkel szemben, azonkívül feltartják az ülés ügymenetét az intézendők lebonyolításában.

Mert Kodály nem engedett kezdeni, amíg nincs jelen mindenki, kivéve azt, aki előre komoly indokkal kimentette magát. (Orvosi bizonyítványt mindazáltal nem kért a tanár úr.)

A jó közepesnél valamivel magasabb termetű, karcsú, egyenes járású, határozott, kissé zárkózottságot tükröző, a kis hegyes szakállt egyenesen megkívánó keskeny arcú, művészhajú ember volt Kodály; fellépésében kihangsúlyozottan is öntudatos, ugyanakkor szerény, rokonszenvesen félszeg. A világ, a napi politika dolgaiban érezhetően, láthatóan naiv, és az evvel egyesek részéről nemegyszer történő visszaélésig jóhiszemű; végső fokon is a hangjegyek, melódiák, evvel kapcsolatos elméletek világába bezárt valaki. Néha egy-egy megjegyzésével, állásfoglalásával a szóban forgó dologgal kapcsolatban úgy tűnt föl, mint aki valahonnan messziről jött éppen, és nincs az „itt járta óta” lezajlott üggyel még kellően tisztában.

Művész volt, akinek ezen a szigorú kapcson kívül máshoz nem sok gyakorlati köze van; - s ha erre gondolok, Babits jut az eszembe. Babits, egy valahogyan szenvedélyesebb, olykor hisztérikusabb kiadásban. Az álláspontjaiban itt-ott megmutatkozó, furcsa kisstílűségek is a gyakorlati élettől való távolságára mutattak. Az ilyenfajta emberek eme tulajdonságukra ráébredve, olykor aztán túlkompenzálják azt; úgy tesznek, mintha a realitásban való csekély részvételüket ilyen aprólékos anyagias gesztusokkal akarnák pótolni.

Egyszer egy írónak könyvére bizonyos összeget szavaztunk meg, mi, az Írói Szakosztály; a tanár úr, mikor valaki az illető írót erkölcseiben kifogásolta, a többi szakosztállyal leszavaztatta a pénzt.

A Művészeti Tanács ugyanis olyan kedvező helyzetbe került 1946-ban, hogy művészeket támogathatott; ez egyébként, amíg az infláció tartott, aranyban történt, aztán pedig megszületett a híres „számolócédula-akció”. Rendelet szerint ugyanis a vendéglátóiparnak csak a Művészeti Tanács számolócéduláján lehetett elszámolnia. A minden cédula után befutott százalék a Tanácsot illette; ez megoszlott a szakok között, amelyek a szükség szerint felosztották a pénzt. Mi, írók fiatalok könyveinek kiadásához járultunk hozzá néha teljes vagy részleges nyomdaköltséggel; azonkívül a Tanács az *Alkotás* című képzőművészeti folyóiratot adta ki, Kassák Lajos szerkesztésében.

A dicső szakasz elég rövid idő alatt lezárult. A számolócédulák körül nagy arányú sikkasztás derült ki, az állítólagos sikkasztó külföldre szökött; a művelődésügyi miniszter, Ortutay Gyula ekkor megszüntette az egész számolócédula-akciót. Egy napról a másra nagyon kisfiúk lettünk.

Akkoriban egy reggel a Fillér utca teteje irányába igyekeztem, a Rózsadombon; Kodály reggeli sétáján éppen jött lefelé. Együtt jöttünk le aztán a hegyről - és társalogtunk. Nem volt könnyű egy nem szakmabelinek társalgási témát találni vele, az bizonyos. Ilyen helyzetekből aztán olyan beszélgetések kerekednek ki rendszerint, hogy mind a két fél alig várja a percet, hogy elköszönhessen a másiktól. A társalgás szempontjából például szintén nehéz Babits Mihállyal még találtam témát az irodalom roppant körében, de a zenéhez nagyon gyarlón értek. De jött a téma mégis: a számolócédulák.

- Mióta ez a számolócédula-dolog történt, úgy packáznak velem, ahogy akarnak - fakadt ki Kodály. - Olyasfélét hallottam, hogy a minisztériumban az én nemtörődésemről beszélnek evvel az üggyel kapcsolatban. Hát azt képzelik ezek az urak, hogy majd beülök a Művészeti

Tanács irodájába számolócédulákat őrizgetni? Ki a fene gondolta volna, hogy egy szolgálatkész tisztviselő ilyesmikre képes! Eh! Itthagyom az egészet.

- Tanár úr, ne vegye a szívére - próbálom vigasztalni. - Nagyobb sikkasztások is vannak - mondom, gondolván, hogy ez megkönnyebbülésére szolgál.

Kodály felfortyant. - Hogy nagyobb sikkasztások is vannak! Szép! Igazán vigasztaló ez nekem. De hát mi közöm ehhez? Számolócédulák, és egy muzsikus! A múltkor Hont Ferenchez mentem Kadosa Pállal egy ügyben, amit a Művészeti Tanácsban megbeszéltünk, hogy én elintézem. A tisztelt osztályfőnök úr egy óra hosszat váratott. Itthagyom! Egye meg a fene az egészet. El se megyek a Tanácsba többé.

De eljött mégis. Akkor ünnepeltük hatvanötödik születésnapját. Hont Ferenc a színművészek nevében meleg szavakkal kért bocsánatot a nem szándékolt, egy fatális eset közbejötte által történt váratásért. Az ünnepélyt közvetlen, keresetlen lényével egyszerű szaküléssé bagatellizálta a Tanár úr, pedig jelenlétével a miniszter is megtisztelte ülésünket.

ÖSSZKÉPRE TÖREKEDVE

Emberek és állomások. Ahogy visszanézek az egész konglomerátumra, az olvasó szerepébe helyezkedve kérdem: adott-e a memoáríró, sok önkényes filozofálgatás, világ- és hazai krónika helyett, valóban embereket és állomásokat?

Kedves olvasó, mondom ebben a szerepben magamnak is, mint jó néhány fejezettel előbb elmondtam: én összképre törekedtem. Valami olyasmit akartam ezeken az oldalakon nyújtani, hogy ha - tegyük föl - a jelenlegi világ valamilyen módon egyszerre összeomlana (és mód van reá, korunk aspektusát nézve, elég), és aztán valaki kihalászná a romokból e könyvet: az egészből némi képet alkothasson arról a világról, ami már nincs. Az emberi, kulturális civilizációs világra gondolok, mert magát a kozmoszvilágot nem kell félteni, annak dolgát biztosabb kezű és ítéletű adminisztrátorok intézik.

Összképet igyekeztem adni, s ebbe beletartozik mindenből valami; a katasztrofális mai világpolitikából viszont - gondolom - annyi, hogy a romokból dokumentumokat kotorászó ama valaki azt mondhatja majd fejcsóválva: „Micsoda emberek voltak ezek! Így csak elpusztulni kellett és lehetett!”

Ami most már az állomásokat illeti, azokon bizonyosképpen túlvagyunk; nagy részüket, gondolom, senki sem követeli vissza. Ami pedig a címben szereplő embereket illeti, úgy érzem, e tekintetben sok a tartozásom. Ám, ha minden jóakaratom mellett is sok mindenki nem került ide, az részint azért is történt, mert közvetlen életemben különösebben nem szerepelt. (No, egy Hitler más, *ő* mindenki életében szerepelt!) Aztán meg részint a laza emlékezet, részint a gyarló szerkeszteni tudás az, amely nem tudja összefogni a szálakat úgy, hogy egy-egy személy ne illanjon hézagos hálómból a hömpölygő semmibe. De egyet mindenesetre lerögzítek itt, mielőtt valamelyest tovább mennék. Senki sem maradt azért ki, mivel az illetőt talán nem szeretem. Viszont - gondolom - van olyan, aki azok után, ahogy szerepel, talán szívesebben kimaradt volna; de gondolom azt is, hogy aki kimaradt, elbírja a nagy veszteséget, és aki nem maradt ki, kibírja a - higgyék el, nem szándékolt - bántást. Mert ennyi minden után - és pár fejezettel előbb írtam azt is meg, hogy mennyi éves vagyok, sőt már voltam - elkövetkező napjaimra most már mindenkit szeretek. (De az is lehetséges, hogy nem szeretem ezután sem ezt meg azt.)

Ha embereket valóságos arcukban akarunk megismerni, ne azt a formájukat vegyük, amikor politikailag, anyagilag elnyomva sínylődnek; az efféle helyzet bizonyos szövetséget teremt közöttük, és az ilyennek módja sincs kimutatni a másik előtt foga fehérjét. A felszabadulás - és aztán nem egy politikai helyezkedőt ért anyagi, pozícióbeli kedvező változás - után sok, azelőtt szerény, komoly írót elfogott a fennhéjázás. Emberekre, akiknek első írásait én jelentettem meg az Új Időkben, nem sok idő múlva - miután pártok, Írószövetség, valamint folyóiratok révén bizonyos „hatalmi" körre tettek szert - alig lehetett ráismerni.

De hagyjuk ezt a szánalmas témát, utálom, a velük közös, javíthatatlan emberi gyarlóságokkal együtt: mint a jobb sorsba került ember utálja egykori condráit. Nem is azért írom itt mindezeket, hogy az emberi kicsiségnek emléket emeljek. Ilyen emberek mindig vannak körünkben, legfeljebb jobb sorsunkban másokkal éreztetik gőgjüket, és mifelénk szolgálatkész mivoltukban kedvezőbben látjuk őket.

De mindezektől függetlenül sok kitűnő emberrel is találkoztam, hadd mondjam el - olyanokkal, akik miatt akár ismétlésekbe is bocsátkozom, amikor róluk emlékezem. (Legalább ide róvom, amit, róluk szólva, még elfelejtettem.)

Milyen öröm volt számomra például együtt dolgoznom Supka Gézával, a Világnál! Két árokkal szegett, hosszú, mintegy e világnak még - így kell mondanom, mert olyan találó! - megmentett értékeit őrző, hűséges, bölcs kuvaszarcával, szürke szemével, kissé görnyedt vállával mindig magam előtt látom. Mint szabadkőműves nagymester arra ösztönzött, hogy a romantikus szabadsághagyományokkal övezett „páholyba" belépjek, és be is léptem; a Corvin-páholy tagja voltam. Mint „mester" tettem le aztán, a páholy későbbi betiltása után (amelyben igazán nem veszélyes szónoklatokat hallgattunk), és raktam a szekrénybe a tisztes és megtisztelő Goethe, Mozart és Kazinczy hordta köténykét és jelvényeket.

Nagyon jól dolgoztam együtt a Világnál egy ideig régi barátommal, Mihályfi Ernővel, mint felelős szerkesztővel (akárcsak a régi Független Magyarországnál), míg tájékoztatásügyi miniszter nem lett, és így otthagyta a lapot. Az ő ösztönzésére írtam az általam kitalált „Szabad szemmel" rovatot a Világban, amíg szabad szememre föl nem kellett tennem aztán egyes, számomra már nem derűsnek tetsző dolgok miatt egy *rózsaszínű szemüveget, amelynek erőltetését aztán hamarosan meguntam*.

Mihályfi (a közeli újságírók számára „Misu") - remek, lendületes szerkesztői mivolta mellett - igazságos és igazi demokrata volt. Egyszer úgy alakult a dolog, nem emlékszem rá, miért, hogy Kőszegi Imrének, az olvasószerkesztőnek az igazgatóság felmondott. Én, amikor meghallottam, tudomására hoztam Supkának, hogy az üzemi bizottság elnökének - aki én voltam - aláírása nélkül, egy másiknak illetékessége mellett, aki a felelős szerkesztő, a felmondás nem érvényes: én pedig nem írom alá a Kőszeginek átadott felmondást. A főszerkesztő a - politikailag nagyobb súlyt jelentő - felelős szerkesztő Mihályfi előtt szóvá tette a dolgot, mint részemről túlbuzgólkodást; a szabályt ismerő Mihályfi, felelős szerkesztői mivolta ellenében nekem, az üzemi bizottság elnökének adott igazat. Nem tudom, hogy végződött aztán a dolog, de semmiképpen sem úgy, ahogy indult.

Evvel az üzemi bizottsági elnökséggel kapcsolatban egyébként még egy mulatságos dologra emlékszem. Palkó vezérigazgatóval egy alkalommal összerúgtam a port. El akartam már menni a vállalattól, az Athenaeumtól, és a nyugdíjalapba befizetett összeget szerettem volna visszakapni. Palkó, aki elmentemet nem jó néven vette, egy kurta „nem akarom"-mal indokolta, kis huzavona után, a visszafizetéshez hozzá nem járulást. Erre én a Világban egy éles versben utasítottam vissza mint antidemokratikus, „zsarnokias" gesztust ezt a „nem akarom"-ot. A szintén karakán Palkó erre felment a Világhoz, mondván, hogy az üzemi bizottság elnökét keresi, mert panasza van a lapban megjelent, őt sértő költemény miatt. Ott azt mondták neki: Fodor elvtárs éppen távol van. Palkó mérgesen azt felelte vissza, hogy ő nem

Fodor elvtársat keresi, hanem az üzemi bizottság elnökét, mert éppen Fodor ellen van panasza. Erre azt felelték: az éppen én vagyok. Erre Palkó cikket írt ellenem az üzemi lapba, mire én újabb verssel válaszoltam a Világban; a végén aztán kölcsönös, bölcs megegyezésre jutottunk. Évek múlva mint Baranya megye tanácselnökével találkoztam evvel az oly tehetséges emberrel és jó szervezővel, és régi jó ismerősökként üdvözöltük egymást.

Mint *Új Idők*-szerkesztő, működésemnek mindjárt az elején jutottam közelebb Gellért Oszkárhoz, a költőhöz, aki még Osvát idejében, a Babits részéről való mellőztetésem korában volt hozzám igen jó indulattal. Finom, fölényes, a régi nagy parlamenti és irodalmi harcok viharaiban iskolázott nyugalommal vette tudomásul a bántalmakat, amik különösen legutolsó esztendeiben érték, olyanok részéről, akik nem tudták elhinni, hogy egy nyolcvanéves költő még jó verseket írhat.

Én üdvözöltem nyolcvanötödik évfordulóján (és mondtam aztán a búcsúbeszédet is fölötte), ki nem voltam vele soha szoros munkaviszonyban és egy szerkesztőségben, mint mások, akik utolsó időiben magára hagyták. Kivéve - talán még egy-kettővel - Illés Endrét, aki mindvégig ösztönző, megértő szavakkal és gesztusokkal támogató hű kiadója volt. (Nem azért írom ide Illést, mert az én kiadóm is, de mert ez az általam kerek negyvenöt éve ismert és becsült író mint esszéista, az írás remeklője, őrzője és nevelője kiadóként is megérdemli a dicséretet.)

Ahogy e papírokat írom, olyan érzés fog el, mintha búcsúzkodnék valamitől. De nem teszem, amíg meg nem említek egyet-mást - és amit elkezdtem, be is kell fejeznem. Én még vannak *„emberek és állomások”*...

Szeretettel gondolok vissza - sajnos, már vissza - Sándor Kálmánra, irodalmunknak erre a különös egyéniségére, aki egyéniség tudott lenni egy oly sokból az unalomig egyforma példányt produkáló korban. Szálas, de betegségtől görnyedt alakjával, aggódó jóságot kifejező, de ugyanakkor könyörtelenül éles, szigorú szemével még magam előtt látom. Jön be az Élet és Irodalomhoz, amelynek Bölöni György mellett egyik alapító és szerkesztő bizottsági tagja volt, jó néhányunkkal együtt. (Földeák János, Jankovich Ferenc, Illés Béla, Rideg Sándor, Goda Gábor, Kardos László, Tolnai Gábor is ott volt.) Üdvözli szeretetteljes, de ugyanakkor karakán és szigorú szerkesztői elveket követő Bölöni György barátunkat, aztán forgatni kezdi az asztalon levő papírokat. Közben, fél szemmel a kéziratokban, mondja nekem:

- Túl sokat írsz, Jóska. Felhígulsz így. Szólunk Bölöninek, adjon többet a verseidért - és ránéz Gyuri bácsinkra, aki meg néz rám, és ümmög.

Azokban az időkben is mérték volt a fiatalok - prózaírók és költők - számára a *Tolvajok kertje*, a *Szégyenfa* és más könyvek írója, amikor jóformán semmi tekintetbe vehető esztétikai mérték nem számított. És az volt, szigorú mérték az öregeknek is, részrehajlatlan és egyenes, azokban a napokban.

Emlékezetes számomra, amikor együtt voltunk a parlamentben egy fogadáson, azt hiszem, alkotmányünnepkor, 1958 nyarán. Sándor Kálmán jön velem szembe, s mikor meglát, megszólít. - Gyere, Révai akar beszélni veled - és már húz is magával. Kissé ellenkeztem, aztán mentem.

Révai - nagyon beteg volt már - ott áll a terem közepén, egyedül. - Magával nem úgy bántunk, ahogyan kellett volna - mondja, és nyújtja a kezét.

- Hogy érted? - kérdi Sándor Kálmán.

- Félreismertük - mondja Révai. - Nagyon utálta magát Rákosi. Rothadt polgárként emlegette jelenlétemben. - Oda való, a Világba, ahová ír - mondta.

- Fodor kemény fiú, kibírt benneteket is - mondja Kálmán.

Révai keskeny, megkínzott arcával, mintegy önmagán szánakozva, mosolygott, aztán egy kísérőre támaszkodva elköszönt. (Egyébként Rákosi szavaival kapcsolatban ugyanezt mondta el Nagy Lajos is.)

Egy másik - már nem új és számomra mégis egészen új - ember csengetett be hozzám egy délelőtt, azokban a rossz napokban, amelyekről még a következőkben beszélek. Mosolygós és komoly, súlyos és könnyed, latolva kimondott gondolatai között kis szünetekkel, elejtett szavait mintegy szigorú belső önkontrollal osztó író: Goda Gábor. Együtt voltunk vele is az Élet és Irodalom szerkesztő bizottságában, az alapító tagok közé tartozott szintén. Egy időben tanácsnok volt a városházán, azután a Vígszínház igazgatója, de unta e méltóságokat. S talán már nem is emlékszik, ő küldte nekem - mint a *Magyar Helikon Társaság* alelnöke - számvizsgálóvá való kinevezésemet. S a Petőfi Társasággal kapcsolatos felolvasására gondolok vissza, amikor együtt ültünk a hallgatóságban apjával, az írásban, gondolkodásban, életfelfogásban nagystílű Goda Gézával.

Nem is tudom, hogyan jellemezzem ezt a Goda Gábort, hogy ne veszítsem el maradék illúziómat jellemző képességemről? Mondjam, hogy „legmodernebb" írónk? De (elhiszik, hogy összeférhet e kettő?) ugyanakkor olyan, aki keresetlenül ír és érthetően. És amit ír, bizonyos vagyok benne, minden földtájon lakó embert érdekelhet, mert tökéletesen európai író, különösen, ha magyarul olvasná ez az idegen ember ideges, finom, könnyed és ugyanakkor zsúfolt mondatait. Hogy „modern, újszerű" legyen, nem kell neki a nyelvvel, előadásmóddal erőszakolt bakugrásokat csinálnia. Egyszerű tud lenni, mint Mikszáth, és sokrétűségében bonyolult, mint - nem tudom, melyik írót mérjem e nagyon bonyolult emberhez? Rendkívüli mélységeivel és ugyanakkor egészen egyedüli humorával egyaránt megragad és elragad. A *Vihar előtt*, a *Volt egyszer egy család*, a *Vallomások könyve*, annyi más könyve között, a legjobb könyvek közé tartozik, nyugodtan mondhatom. Írói portréját már megrajzoltam a Magyar Nemzetben annak idején, ezt csak aláhúzni tudom.

És hogy még egyszer mondjam, jó volt megismernem Illés Bélát mint írót, mint embert, 1945-ben, akivel egy-két, a helyzettel együtt járó félreértést leszámítva, amiről én is tehetek, álltunk közösen a rombolás és - nem kisebb megpróbáltatás - szellemi újjáalakulás viharaiban. Az Új Idők egyik legnevezetesebb munkatársa volt ő; a Don menti harcokról szóló, grandiózusan valósághű írásait (szörnyű valóság!) és egy másik könyvét én méltattam a *Világ*-ban. Illés Béla egy amolyan „utolsó mohikán" valaki, aki mint színes egyéniség, mint alkotó és mint ember egyaránt kívánja a még egyszeri megörökítést az *Emberek és állomások* „ember" címszavában. Neve eme „utolsó magyar granszenyőr"-nek bizonyosképpen fogalommá alakult körünkben, és ha sokrétű, egészen eredeti egyéniségére gondolunk: nem méltatlanul.

Ezek amolyan villámröptű skiccek; mint akinek szekere már menőben, és a meglevőkhöz hozzákapdos - annyi mindent kellene - még valamit. Annyi mindent kellene még; de a szekér siet - és barát, név, emlék -, s mi minden! visszamarad. Valami derűset, kedélyeset kellene megcsillantani; ama jelenet tolakszik ismét elém Jankovich Ferenc barátommal a Badacsony állomáson, a lent maradt demizsonnal... Van ővele kapcsolatban más emlékem is, nemcsak ez a már megörökített; más emlék, amikor nem a demizsonnal állt ő, hanem velem együtt egy bizonyos, rossz álomra emlékeztető (itt még most következő) viharban.

Sokat voltunk akkoriban együtt, Mátray utcai lakásán, egy kis - találkozásokat megelőző - szünet után, amelyről ő is ír a *Magam emberségéből* című önéletírásában. Ezek az összejövetelek aztán még többet nyertek számomra jelentőségben, amikor az 1956-os új Írószövetség elnökségének tagjai lettünk, és amikor Jankovich oly hűséggel állott mellettem akkori viszontagságaimban. Egyik legjobb barátom volt, pár héttel ezelőtt történt haláláig.

Gereblyés Lászlóval, a költővel (és még a „hőskorszak”-ból, az első Válasszal való) közös kapcsolatunkra is szívesen gondolok vissza. (Gereblyés sem rég hagyott itt - váratlanul - bennünket!) Ez a becsületes, egyenes ember tartotta bennem azt az érzést, hogy az 1950-52 körüli (minden „vonalasságot” lármásan túllicitáló, a vásáriasság előnyeit élvező, majd egy másik végletbe átcsapó) rossz emlékű szereplők mellett komoly, szerény, önzetlen emberek is vannak a világon!

Ezekről a dolgokról beszélgettünk nemegyszer a velem egy házban és éppen alattam lakó Nádass József író barátommal, a világháborús fronton megrokkant, Dachaut is megjárt és emigrációban oly sokat élt veteránnal - aki mellesleg a Művelt Nép című lapban engem és Kassákot reklamált bátran egy cikkben, az 1950-es rossz éveim elején, „az irodalmi közéletből hiányzó szocialista írók” között. És mi minden beszélnivalónk akadt még ezután, az elkövetkező megpróbáltatásos napokban!

Egyébként jó néhány évig a Rózsadomb tetejéről figyeltem, mi történik ott lent, ama 1950 körüli időkben. Ott üldögéltem sokszor Réz Gyula - Weöres Sándorral közös - barátommal, az öreg költővel, Törökvész utcai kertjében és tanyáján, vagy a szép, sima Pusztaszeri úton, amely még nem volt teleépítve a mostani nagy épületekkel, egy-egy felbukkant újabb mondanivalóba karolva sétálgattam, sokszor megvallom, dacos, bús önvigaszok között; mint mondja egy akkori vers is:

Mit fájna a magány neked, s a vak
S Rossz dölyfe, és az ölni kész, rideg
Mellőzés; ki nem esdted senkinek
Bókos szavát, s hagytad, hogy hagyjanak -

S hol rang van és érdek-láz, ál-szavak,
S tolongók, kik béren s min csüggenek,
Bújt lelked onnan, a szennytől beteg,
Mélyen, hol kürtjeik nem hangzanak.

S mit nyújtana tán tapsuk is neked:
Ki hunyva hagysz szót, véleményeket,
S szemed, messzibb a ma köreinél,

Más tájba, korba és jövőbe néz
Vagy égbe, ködbe! Ki ember, egész:
Magában alkot, szenved, nyugszik, él.

(„Mit fájna a magány neked”, Idők útján)

Hogy mi történt az írói társadalomban, szövetségben, csak Nádass Józseftől vagy Jankovich Ferenctől tudtam jóformán. Úgy értesültem egy, véletlenül kezembe került Irodalmi Újságból is, hogy az Európa Könyvkiadó, bizonyára a fordítással való nemes elégedetlenségében (miután nemrégiben ment száz előadás körül a Madách Színházban) Shakespeare-fordításomat, a *Tévedések vígjáték*á-t kicserélte egy - különben érdemes - valakiével, anélkül hogy engem értesített volna, arra gondolva nyilván - és ami csend volt körülöttem, attól gondolhatta is bátran -, hogy már nem is élek.

Én, az „elveszett ember” (a jómagam érdekében fáradhatatlan Sós Endre barátom unszolására), 1955 ősze táján egy-két verset küldtem a Magyar Nemzetnek, amelyek, meglepetésemre, meg is jelentek; a lapban még Szabó Lőrinc-versek is voltak, *A huszonhatodik év* ciklusból. És - ami még nagyobb meglepetés volt - Képes Géza, költő és az akkor létesült Magvető

Könyvkiadó igazgatója szerződést kötött velem, válogatott és új verseimre. A válogatott versek *(Jelenések évei)* 1957-ben jelent aztán meg, az új versek kötete *(Idők útján)* 1958-ban.

A „válogatott", mint látjuk, kissé elhúzódott akkor, többek között azért is, mert a kézirat átadásakor azt az átiratot fűztem hozzá, hogy csak a tőlem adott terjedelemben és minden kihagyás nélkül jelenhet meg, vagy sehogy sem. A „vita" - ami különben nem is volt - eltartott 1957 tavaszáig. Ami az új verseket illeti, az *Idők útján*-t, a Képes Géza után következő igazgató a Magvetőnél öt ívet vett számításba a huszonhárom ív helyett, amit a hallgatás évei alatt írtam. Erre elvittem a Szépirodalmihoz aztán, Illés Endréhez, aki 1958 tavaszán kiadatta.

A jelek tanúsága szerint tehát, ha bizonyos „protokoll" értelemben „proskribáltságom" még tartott is, engem teljesen mégsem elfelejtett emberek vissza akartak húzni az irodalomba. Ebben az időben már a szellemben, a régi merevség után, kedvezőbb áramlatok indultak különben is. 1955 elején eljött hozzám Ungvári Tamás, a Csillag munkatársa, és a főszerkesztő Király István megbízásából kéziratot kért tőlem. Mondtam, odaadom egyik, 1952 táján írt drámámat, a *Zrínyi*-t, mely a költőről szól; közölhetnek belőle részleteket. Királyék elfogadták ajánlatomat, Ungvári hízelgő lektori véleményeket is hozott nekem, utána egy egész felvonásnak a szedését, mindazáltal nem jelent meg belőle *semmi*. (Máig sem.)

1955 elején az írószövetségi pártszervezet megbízásából Hegedűs Bitte Dániel író járt nálam. Azt mondta, szó van arról, hogy egy-két írónak belépését sugalmazzák a pártba, és hogy engem visszahívjanak. Én - a párt iránti tiszteletem kifejezésével és emiatti elnézés kérésével - bizonyos feltételeket szabtam meg egy levélben. Ezekről aztán Máté Györggyel és Vértes Györggyel tárgyaltam. Ugyanakkor ők felajánlották, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó által annak idején visszaadott, a *Tékoai pásztor* című művem kiadásához is hozzásegítenek. Illés Béla ugyanakkor, még mint az Irodalmi Újság főszerkesztője, egymás után közölte két versemet.

Aztán a dolgok egyre izgatottabb menetet vettek. Ki foglalkozott volna még ilyen bagatell ügyekkel, mint az én drámai költeményem vagy párttagságom, a mind sűrűbb, egyelőre szárazvillámok villanásai közepette, de a nem sokkal utána leszakadt felfordulás viharában?

VÉRES, ZAVAROS ŐSZ

1945 tavaszától, a felszabadulás időszakától tizenegy esztendő telt el. Erről a lüktető mozgalmassággal teli időről vázlatos, de hű képet próbáltam nyújtani az előző lapokon. Azokban a dolgokban, amelyek az irodalom vonalán zajlottak, tőlem telhetően részt vettem, és ezekről szóló írásomban igyekeztem éreztetni a sokszor borús árnyalatokat is. Szép hullámmagaslatok tetején úsztam, és nemegyszer voltam lent a mélyben: de ami az írónak legfőbb dolga és kötelessége, életem szakaszait, a vidámakat és borúsakat egyaránt, írással kísértem. Még a számomra legkedvezőtlenebb időkben is írtam. Egy ideig nem szerepeltem a színtéren, de valójában nem hallgattam sohasem.

A szereplésben való szünetemet aztán néhány év múlva újabb szereplés váltotta fel. Az Írószövetség 1956 szeptemberében új elnökséget választott. Nagy meglepetésemre és annak ellenére, hogy nem szerepeltem a jelöltek listáján, beválasztottak az elnökségbe.

Az új elnökség eme időbeli tényked éseiből annyira emlékszem, hogy az elnökség első ülésén hozzájárult ahhoz, hogy Bölöni György és Gergely Sándor egy közösen szerkesztendő laphoz engedélyt kapjanak. Utána elfogadták Király István lemondását a *Csillag* szerkesztéséről; helyébe Benjámin Lászlót és Kónya Lajost bízta meg a főszerkesztéssel az elnökség. Az ugyancsak lemondó Illés Béla helyett Hámos György lett az *Irodalmi Újság* főszerkesztője.

Ezt a ténykedést nevezhetnénk az új elnökség még „békebeli”, valóban még írószövetségi arculatú korszakának.

Nagy részvét mellett zajlott le ama napokban, a rossz idő ellenére is a híres Rajk-temetés; azonkívül különféle irodalmi, politikai tényezők nyilatkoztak meg, igen élesen és nagy feltűnést keltve a Petőfi-körben. A forrongó hangulatban, amelyet az Irodalmi Újság és általában az egész sajtó versengve - és sok komoly embert aggasztóan - élesztett, az egyetemi ifjúság engedélyt kért arra, hogy kivonuljon. A belügyminiszter előbb nemet mondott, aztán megadta az engedélyt. Arról volt szó, hogy az írók is kivonulnak, aztán az elnökség - egyelőre - másképpen határozott.

1956. október 23-án fölmentem sétálni a Svábhegyre, ahonnan gyalog jöttem lefelé a szép időben. Otthon hallottam, hogy az Írószövetség mégis kivonult; felhívtam a Szövetséget, Fekete Gyula jelentkezett, aki titkár volt. Azt mondta, az elnökség kivonult a Bem-szoborhoz, de rövidesen visszajönnek; nincsen értelme, hogy bemenjek.

Napközben békés tüntetésekről, diákok mértéktartó felvonulásáról értesültem. Csak el ne fajuljon a dolog - szorongtam magamban.

Este a Ganz Művek táján odalenn nagy tüntetések zaját hallottam, aztán lövéseket. - Minden elveszett - sóhajtottam.

A lövöldözés tartott, szórványosan, egész éjjel, és tartott másnap. Puskák, géppuskák szóltak, azután ágyuk is dörögtek. Verssorokat róttam egymás alá, hogy az egészet kibírjam. Tamási Lajos, az Írószövetségben inspekciózó költő és párttitkár hívott fel késő este. - Most állítják össze a tán utolsó *Irodalmi Újság*-számot - mondta. Adjak verset!

Telefonba olvastam be a még csak imént írottakat:

Két napja vetődöm, mint szélben a tört
Falevél
S vihar habja, s mint ki oly gyönge, hogy
Már alig él.
Kint csörögnek a puskák s mélyhangú ágyúk
Morganak,
S a piros földre piros vért szórnak a
Zord hadak.

Véres az ősz, de az ember vad színe még
Véresebb,
Seb földön, fán, testen: és harcban-tört szívem
Csupa seb.
Egy nagy fájásban élek s körül száz
Rém és dühök,
Fenn az égben dübörög a lég, s lenn
Dübörg a rög.

Kinn az erdőn hullás, csend és ősz -
S benn a halál,
Két vég közt verdes a lélek, szegény,
A szív megáll.
Az életünket vad, vad gyom verte, óh,
Vad bűnsereg -
S mint zord ítélet, vak bíró, most szólnak a
Fegyverek.

Óh, ember, ki jót vársz még s nagyot akarsz,
S mást, szépet itt,
Okulj e vérből s engeszteld, gyógyítsd a
Ma sebeit.
Óh, jobb út és rend: s mit a remélt, hitt
Szebb holnap ad!
Békült legyen végre s boldog e vérző
Nép és szabad.

(„Viharban", Idők útján)

A felfordult rendet és az elszabadult szenvedélyeket medrükbe terelni erőlködő karhatalmak, szovjet és magyar csapatok - utóbbiak részben egymás ellen is -, és a hirtelen fegyverrel ellátott utcai tömegek, ifjak és felnőttek harca tombolt Budapest utcáin! Ablakokból az utcára, utcáról az ablakokba való lövöldözések, tankrobogás, kaszárnyák s lakóházak ostromban. Nyilatkozatok, ellennyilatkozatok, hivatalos kiáltványok, hogy békés elvonulás mellett tegyék le a fegyvert. És ellenkiáltványok: „Kitartani a végsőkig!"

Hogyan is jutottak a dolgok idáig?

Nem az én hivatásom eldönteni. Ennek legvalóbb okait, körülményeit átadom a józan, tárgyilagos, kutató történelemnek. Én előbbi, egyes fejezetekben csak néhány példázatot próbáltam adni arról, hogyan jut el például egy, a felszabadulást lelkes versekben ünneplő költő aránylag rövid idő alatt az üldöztetésig: ki közben nem tett mást, csak a harcos humanizmus, a tiszta szocializmus eszméit tartotta szem előtt, amikért küzdött egész életében (de elviselte a reá mért rosszakat abban a korban, amikor derék, érdemes kommunisták is börtönben ültek!), s még nevét is kitörülték - átmenetileg - az irodalmi élet könyvéből. Egy ilyen természetellenes, értelemellenes, emberellenes folyamat odajuttatja a dolgokat, ahová jutottak: és hogy a zavart mindenféle szennyes érdekek közjátéka is kísérte, az, ha szomorú is, természetes...

Napokig tartó harc, alkufélék, fegyverszünetfélék; aztán (a dolgok egy zűrzavarban folynak össze): kis csend után megint az összerobbanás, végeláthatatlannak tűnő pokol.

Az utcákon vér folyik
S az ablakok
Zörrennek, mint kísértetek vert láncai
S mint folyammá folyt mennykövű villám
Árad s apad a szörnyű dörgés.
Budapest vérben,
Csinos, épp kimosdott
Házak közt magukból kikelt, éktelen
Rémek forognak,
Szemükben ölés
S hű szolgáik versenyt zengnek: a gépek.

Óh, hová lehetsz, hová lehetsz,
Mert állni, menni, szólani nem
Tudsz s csak dadogsz,
Világnak éktelenje,
Múlt vádjával s e vadság tetteivel
Teli: szörnyű nap!
S kívül-belül a meghasonlás,

Az ember útja a rémbe tért,
És kint az ősz, ősz
És halál,
Őrjöngő dörgés: és szívem tört, szomorú.

Óh, ha e lángnapok válaszfalán
A lehetetlennek tűnőbe már
Átugrasz; az életbe, rendbe még,
A csöndbe, valóba megint: hogy
Öleled meg,
Dédelgetve reszkető ujjal,
Mint ki a semmiből menekített
Reménytelenül vissza, csodaképp
S hihetetlenül újra ittlevőt?!
Óh ember!
Ha már csend lesz, újra csend
Lesz még
És holnap -
Becsüld meg
Az igazságot s az életet!

(„Pokolban”, Idők útján)

- Vége már? Valóban? - kérdeztük aztán a gyilkolás, rombolás után, a pusztulás nyomorúságos képét mutató csendben.

Széthajított sínek, kibillent vagy összetört közjárművek, kiégett házak, torlaszként heverő romok barikádjai között csetelve-botolva gyalogoltunk aztán, sokan messziről, az egyetlen összetartó valamit, az életet jelentő Írószövetségbe, és onnan haza a korai sötétben, riasztó, vad arcok között. És üléseztünk, üléseztünk.

A fegyverek harca megszűnt. Jött a szavaké. A demagógoké, a romok, szétrobbant lelkek fölött is helyezkedőké. A politikai vakság, az irreális hőzöngés; az egyik ledobott mez után a másikban való, a tiszta hazafiúi színlelést még önmagának el is hivő búsmagyarkodás. A szerepeket váltó színészeké, akik minden realitás nélküli képzelődésükben cinikusan vérezteték volna tovább a naiv, a frázisaikat készpénznek vevő ifjúságot.

A házak tömege romban. A közlekedés eszközeinek tömege romban. Bányák termőlehetősége romban; a lelkek egysége romban. És jött a tél, és a többi mindenre hullt a hó. És mi üléseztünk, üléseztünk.

Az Írószövetség elnökségére egy napról a másikra az a szerep hárult - vagy egyetlen szellemi centrumként önkéntelenül vette magára, nem tudom -, hogy irodalmi-művészeti kérdések intézője, esetleg jámbor csűrő-csavarója helyett politikai tótumfaktum legyen. (Talán ez a - kénytelen - dicsőség is közreműködött abban, hogy egyes tényezők teljesen az írók nyakába akarták varrni az 1956-os dolgokat később...) Gyári szervezetek, a rádió és színházak küldöttei jöttek: döntsön az írószövetségi elnökség! Legyen-e sztrájk, vagy ne legyen? és a többi. Az elnökség pedig döntéseket, álláspontokat fogalmazott, ezeket leadta a sajtónak vagy kiragasztatta a falakra. Az elnökség tagjai közben egész parlamentnyire felgyarapodtak. „Forradalmi bizottmánnyá” alakultak. Ehhez csatlakoztak a különféle ismeretlen és nagyon aktív kibicek, „kiknek semmi sem drága”. Nemegyszer történt, hogy olyan elnökségi döntéseket is olvastunk kint a falakon, amelyek teljesen ellentmondtak a mi döntéseinknek. Az elnökség tagjai pedig újabb kiáltványokkal a zsebükben jelentek meg, ezeket megvitatták, külön-külön szobákba beosztott bizottságokkal gyúrták-faragták. A plénum tárgyalt, vitatott

vagy helybenhagyott; írószövetségi ügy már nem létezett, csak „nagypolitika”. Nem egy tag már a normális egyensúlyt elvesztve gyakorolt valami képzelt hatalmat. A munkások ődöngtek, időnként bementek a fizetésért, a bányákat kezdte elönteni a víz.

Egy napon Háy Gyula és Illyés Gyula avval jöttek be, hogy a szovjet parancsnokságra hívták őket (mely ott volt a szomszédban); a parancsnokság azonnali kiáltványt kér az elnökségtől - és hogy ezt publikálja is a nyilvánosság felé - avval kapcsolatban, hogy a dolgozók az értelmetlen sztrájkot hagyják abba. Az összevissza való zűrzavaros beszédek közepette Háy, aki egy általa előre megírt szöveget akart felolvasni, hogy megtárgyalják az írók, mérgében földhöz csapta a papirost, és sírva fakadt. Még szememben él, ahogy Déry és Illyés Háyhoz odaléptek, és vállára ütögetve csitítgatták, és biztatták, hogy olvassa csak tovább...

Mintha valamilyen gunyoros-játékos isten meg akarta volna mutatni, milyen kevés józanságot, realitás iránti érzéket képes tanúsítani egy ilyen előkelő társaság, amely elméleteken nyargal, és a többi ember tanítójának, vezetőjének hiszi magát, abban a pillanatban, amikor ennek bizonyítására volna szükség.

Hosszú vita után az jött ki az egészből, hogy az elnökség a munkásságnak a sztrájkhoz való jogába nem szól bele ugyan, mindazonáltal azt ajánlja a dolgozóknak, hogy vegyék fel a munkát. Az ülés ezt határozta; és másnap - mégis - a falakon szerteszét az a plakát virított, hogy „SZTRÁJK! SZTRÁJK! SZTRÁJK!” - Aláírója: „Írószövetség.”

Egy este nyolc óra után (november első felében, még kijárási tilalom volt) Bölöni György telefonált nekem otthonról a Kovács utcából, hogy egy francia újságíró szeretne velem beszélni. Nagyon meglepődtem. Mondtam, ilyen későn nem mehetek, kijárási tilalom van, és mit beszélhetek én most egy francia újságíróval, erre volnának alkalmasabb emberek is. Bölöni azt felelte, a dolog nagyon fontos, ne aggasszon a kijárás, állami kocsi megy értem.

Végtelennek tűnő, hosszú kanyargások után, a sötét utcákon, ismeretlen autóval és sofőrrel, egyedül... - és ezekben az időkben! - megvallom, valami gyanú- és félelemféle is környékezett. Aztán megérkeztem a Kovács utcába Bölönihez. Örömmel találtam ott Gereblyés László barátomat, a még számomra ismeretlen Pór Bertalant, a festőt és háziasszonyunkat, Alice-t, Bölöni élettársát, akit már ismertem.

- André Stil, a Les Lettres Françaises szerkesztője mutatott be Bölöni egy karcsú, vékony arcú, mosolygó, középkorú idegennek, valamint egy francia tolmácsnőnek. Stil aztán előadta, azért jött Franciaországból, hogy az összevissza hírek után őszinte információt nyerjen a magyar helyzetről. Kereste már az elnökség néhány tagját, Illyés Gyulát, Veres Pétert, Jankovich Ferencet, Szabó Pált, Németh Lászlót, de nem tudott megtalálni közülük egyet sem. Szeretne képet kapni a dolgokról most már, mi is a helyzet - és különösképpen az írókkal?

Mint aki egy szál fejszével egy egész erdőnek megy neki, hogy széttagolja, rendekbe rakja, elkezdtem mesélni e - nagyon bonyolult - dolgokat. Pór Bertalan ki-kijavított saját véleménye szerinti megjegyzésekkel, Bölöni ingerülten rendre utasította többször, mondván, hogy hagyjon engem beszélni.

Végül is, miközben Stil megjegyezte, hogy ezt meg azt másképp hallotta, megállapodtunk abban, hogy egy tömör nyilatkozattal fejezzük be a beszélgetést.

Megelőzőleg néhány nappal a francia progresszív írók elnöksége üzenetet küldött Kádár Jánoshoz. Stilnek az volt a véleménye, hogy legcélravezetőbb, ha a francia írók üzenetéhez kapcsolódom nyilatkozatommal. Íme, az eredeti szöveg:

„Paris, le 6 Novembre 1956
Le Comité National des Écrivains s'adresse au President KADAR

Les soussignés, membres du Comité, Directeurs du Comité National des Écrivains, bien que profondément divisés sur l'interprétation des récents évènements de Hongrie, s'unissent, comme ils l'ont fait en d'autres occasions, puisqu'il s'agit de la défense de la culture, pour demander á Monsieur le President KADAR de réserver l'avenir et de garantir, qu'elles qu'aient pu être, dans ces évènements, leur attitude et leur conception du devoir patriotique, la vie, la liberté physique et les intérêts moraux des écrivains et intellectuels hongrois porteurs d'une part de la culture humaine.

Ils souhaitent que tous les intellectuels et leur organisation, à l'Est comme a l'Ouest, interviennent pour leur part dans le même sens.

Le Président: Francis Jourdain, Aragon, Marcelle Anclair, Janine Bouissoupouse, Maurice Druon, Stanislas Fumet, Guillevic, Marie Lahy Hollebecque, Jacques Madaule, Claude Morgan, Léon Moussinac, Jean-Paul Sartre, Elsa Triolet, Vercors."

(Les Lettres Françaises)

A francia írók nemzeti bizottságának levele után közlöm az én Les Lettres Françaises-beli nyilatkozatomat:

„Le 29 Novembre 1956

Message de József FODOR:

En exprimant mon accord avec l'appel du Comité National des écrivains français, je trouve souhaitable que cetté déclaration des écrivains français, dans laquelle ils prennent position pour la défense des hommes de culture, selon la tradition française, renforce les liens entre les écrivains hongrois et les écrivains progressistes francais et la confiance des écrivains hongrois dans les écrivains progressites français. Et je souhaite aussi que dans notre patrie la communauté des écrivains serve les traditions libres de l'esprit contre toute tendance qui s'opposerait à nos traditions de liberté et servirait la contre-révolution. Je suis sûr qu'à cela tous les écrivains hongrois souscriraient, car ils ne veulent ni de la contre-révolution ni du fascisme."

(Les Lettres Francaises, No 41.)

Fenti nyilatkozatom magyar szövege:

„Fodor József üzenete:

Kifejezésre juttatván egyetértésemet a francia írók Nemzeti Bizottságának felhívásával, kívánatosnak tartom, hogy a francia írók eme nyilatkozata, amelyben - francia hagyományokhoz híven - állást foglalnak a szellemi dolgozók védelmére, erősítse meg a magyar írók és a haladó francia írók közti kapcsolatokat, és a magyar íróknak a haladó francia írók iránti bizalmát. Azt is kívánom, hogy hazánkban *az írók közössége a gondolat szabad hagyományait szolgálja* minden olyan irányzattal szemben, amely szabad hagyományainkkal ellenkezne, és az ellenforradalmat szolgálná. Biztos vagyok benne, hogy ezt minden magyar író aláírná, mivel nem akarják sem az ellenforradalmat, sem a fasizmust."

A következő ülések egyikén ott volt a Les Lettres Françaises egy példánya, lefordított nyilatkozatommal. Mellette még két nyilatkozat: Bölöni Györgyé és Pór Bertalané, közvetlenül az enyém mellett. Az elnökség megjelent tagjai elolvasták nyilatkozatomat franciául és magyarul, és rendbenvalónak találták.

Később az elnökségből egyvalaki (aki - mint kiderült az előbbi ülésről távol maradt) mégis meglehetősen izgatottan „felelősségre vont", hogy mért nyilatkoztam a magyar írók nevében. Én így feleltem: nem a magyar írók nevében nyilatkoztam, csak a magamében, bár a magyar írók is vállalhatják nyugodtan, amit mondtam, és - mint szintén kiderült - vállalták is. (Legalábbis az elnökség „kontrollja" után joggal gondolhattam.)

Nyilatkozatom azután megjelent egy párizsi polgári lapban, a Le Monde-ban is (a Bölönié és Pór Bertalané a lap ama megjegyzésével, hogy: íme, egy tárgyilagos nyilatkozat a magyar írók álláspontjáról.

Ugyanebben az időtájban Illés Béla cikket írt a magyar eseményekről az Humanitében. Meg kell mondanom, akkor is mondtam, a cikket meglehetősen egyoldalúnak találtam. Az Írószövetség elnöksége tárgyalta a cikket, és - még az én jelenlétemben - elhatározták, hogy ellennyilatkozatot küldenek a Les Lettres Françaisesnek, avval a szöveggel, hogy Bölöni Györgynek és Illés Bélának nem volt joga nyilatkoznia az írók nevében, miután a választásnál kiestek az elnökségből. Én erre olyasmit mondtam, attól, hogy valaki kibukik az elnökségből, még beszélhet, ha akar, az írók nevében, hiszen még teljes jogú író marad. És az már külön dolog, hogy az illetők megnyilatkozását mennyire osztja vagy nem osztja az ember teljesen.

A vita közepette aztán tudtommal senki sem írt alá semmit. (És azután sem.)

Egypár nap múlva fölhív Bölöni, hogy nem érti, miket csinálok. Kérdem: miről van szó? Bölöni azt mondja, megjelent a Les Lettres Françaisesben egy elnökségi nyilatkozat, amely az előbbi nyilatkozatok szerzőinek illetéktelenségét állapítja meg, és néhány név között az én nevem is alá van írva. Mondom Bölöninek, hogy én nem írtam alá semmi ilyesmit; hogyan is tehettem volna?

- A lap avval a megjegyzéssel kíséri az új nyilatkozatot - olvassa be még a telefonba Bölöni -, hogy most már nem értik a magyar írókat, a legkevésbé Fodort, aki így saját nyilatkozata ellen foglalt állást.

Én erre egy újabb üzenetet küldtem a francia lapnak, hogy én nem írtam alá más nyilatkozatot, mint azt, melyet először a saját nevemben Budapesten adtam André Stilnek. Ugyanezt megírtam más formában a Népszabadságnak is, és bejelentettem, hogy miután nevemmel - számomra lehetetlen módon - visszaéltek, az elnökségből kilépek, és az Írószövetség ilyetén való működésével tovább nem azonosítom magam.

Itt ismét a tárgyilagos „kívülállóra" apellálok: döntse el, fennforgott-e részemről olyasfajta „árulás", amivel egyesek megvádoltak? Aztán meg „sztrájktörő" is lettem, mert a lapokba, mihelyt lehetett, írtam... *De éppen eleget hallgattam*, nem a saját elhatározásomból, ahhoz, hogy most újra munkához lássak, amikor bizalmat éreztem személyem és munkám iránt.

Lehet-e (és egyáltalán érdemes-e) arról vitázni, hogy kinek volt igaza ebben az „obskurus játékban"?

1957, TAVASZ

1957 tavasza... Belefáradtam a jelzőkbe, hasonlatokba, csak úgy mondom egyszerűen: újra tavasz. Nemcsak időszakban, de az emberi tényekben is. Az elmúlt októberrel szemben, a rombolással szemben az építésé. Megint...

Aki már nem egészen kiskorú, annak számára a leírásnál nem kellenek jelzők, az látta, megítélhette, mi volt.

Mikor Budapest - az ország - önkívületéből, magából való kifordultságából újra felébredt. A „muri" nagy volt. Nagy volt a számla is. A kozmikus világ bántalmaitól kezdve a legutolsó, embertől eredő - vélt vagy valóságos szenvedésekig gyötört és vad mulatságában rossz kibicektől hozzá még biztatott - magyarnak fizetnie kellett. Pénzben és munkában. És remélhetőleg, a minden oldalról való okulásban is.

Felocsúdtunk, néhányan lassabban, nehezebben, akik fogták még valamilyen elképzelt és csak álomban létező szabadságnak levegőbeli uszályát. Legelsőknek léptek a józan munka útjára a napi realitás (üzemek) dolgozói; és legutolsóknak mozdultunk - a józansággal szemben a dac valamilyen gyerekes következetességével - mi írók.

1957 tavaszán Kállai Gyula művelődésügyi miniszteri minőségében magához kéretett néhányunkat, hogy egy Irodalmi Tanácsot alakítsunk az irodalom ügyeinek ideiglenes intézésére, miután az Írószövetség működését a kormány (egyoldalú és káros politizálás címén) felfüggesztette. Kállainak a Tanácsot csak jóval később - és a meghívottak helyett részben egészen más nevekkel - sikerült létrehoznia; ezt a szükséges és hasznos szervet sokan nem vállalták, mondván: „az írónak nem közéletesdit kell játszania, hanem műveit kell megírnia".

Ugyancsak 1957 tavaszán kaptunk meghívást Bölöni György útján Kádár Jánostól, hogy az irodalom helyzetéről beszélgessünk. Számunkra őszinte meglepetés volt, hogy e nagy elfoglaltságú államférfi milyen világosan látta irodalmunk bonyolult dolgait, anélkül hogy különösebben magyaráznunk kellett volna.

Látogatásunk eredménye lett aztán a Bölöni György irányította *Élet és Irodalom* hetilap: amelynek első, március 15-én megjelent száma hozta az új Kossuth-díjasok listáját, amelyben szerény személyem mellett Heltai Jenő, Németh László és Szabó Lőrinc is szerepelt.

A lap munkatársai az egyelőre még zavaros irodalmi helyzetben egy meglehetősen szűkebb körből kerültek ki. Aztán lassacskán arra a megállapításra jutottunk, hogy a megjelenési keretek immár elégteleneknek bizonyulnak. Megalakult hát a Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztette *Kortárs* folyóirat, a *Nagyvilág*, utána - néhány év múltán - az *Új Írás* és a vidéki folyóiratok.

A lendületbe jött újjáépítés nem éppen a sorompóba meglehetősen lassan lépett írókhoz igazodott tehát: de a fizikai építés és a szellemi újjáteremtődés kölcsönösen és szerencsésen kapcsolódott egymásba azután. A sors furcsa, kegyetlen kegyéből immár másodízben volt módunk - rövid idő alatt tapasztalni: mennyi tehetség, erő és lelemény lakik ebben a népben, ha talpra szökik, és ha tenni és építeni serkenti az egészséges életakarat.

Hová lettek a nemrégiben még sztrájkoló, ődöngő tömegek? - kérdeztük aztán, miután a rombolások siralmas nyomaira hovatovább alig lehetett ráismerni.

Lám, mindenütt a sürgő építés,
Láz. Hol imént gaz és rom közt haladtam,
Pompázó házsor, víg-népe lakottan
A munkának, tettnek. S minden kevés!

És pálya, négy fal, szurdok, csöppnyi rés
Nincs, mely ne forrna nyüzsgő izgatottan,
Légben s a mélyben, köröttem s alattam
Új út, ütem, tett, álom és merés.

Kik csüggtök példán, múlt harcon, dalon
Ez már a harc, az új s forradalom,
S nem látványos szók közt, hős, szép zsivajban:

De szédítő állványokon, mezőn,
S kohók, tárnák közt és csöndbe veszőn
A jobbért munkáló, halk, szürke rajban.

(„Új út, ütem”, Emberség tanúja)

Az immár együttesen megszólalt irodalom képviselőinek jelenlétében megtartott közgyűlésen *aztán*, az írók óhajára és az Irodalmi Tanács szervezésében, 1959 szeptemberében újból megalakult, több mint kétesztendei szünetelés után, a Magyar Írók Szövetsége. Ez jelentette, ami más vonalon már megtörtént, az irodalmi helyzet normalizálódását.

Hogy az irodalom megélénkült mozgását magammal, saját írói működésemmel illusztráljam, 1957 óta e jelen könyvemig a tizenkettediket jelentettem meg (ebből csak három tartalmaz egyszer már publikált dolgokat). E művek, nem számítva most a három válogatottat: a 450 oldalas *Idők útján* (kényszerű hallgatásom éveinek termése), az *Országutak énekei*, *Emberség tanúja*, *Emlékek a hőskorszakból* (memoár, 1964), *Magam nyomában*, *Énekek napközben*, *Teremtő nyugtalanság* és jelen könyvem, az *Emberek és állomások* (memoár II. 1969) s még utána: a *Nagy szelekben*, s készül a *Végtelen menet*.

Az idő haladt, és hány jelentős jó barát, írótárs elmaradt mögöttünk! Meghalt Szabó Lőrinc, Heltai Jenő, Bölöni György, Sándor Kálmán, Remenyik Zsigmond, Sarkadi Imre, Barta Lajos, Rideg Sándor, Tamási Áron, Gergely Sándor, Gellért Oszkár, Berda József, Füst Milán, Füsi József, Hatvany Lajos, Tóth Aladár, Hamvas Béla, Áprily Lajos, Kassák Lajos, Kodály Zoltán, Gereblyés László. S még utána Váci Mihály, Veres Péter, Szabó Pál, Jankovich Ferenc, Hollós Korvin Lajos, Sinka István, Erdei Ferenc, Devecseri Gábor, Boross Elemér, Fenyő Miksa, Vasvári István.

A fejfák még nem kopott feliratai, a még friss sírok már a mába vezetnek. Ami ama időkből emlékezetemben maradt, és amit érdemesnek találtam, elmondtam. A többi: jelen, napihír volna, helyzetkép, riport, és nem emlékezés. A szigorúan személyi jellegű dolgok - manapság gyakran ízléstelen - tárgyalása nem felel meg az irodalom szerepéről vallott felfogásomnak.

Az bizonyos: aki akkor, 1957-ben elaludt volna, és most ébredne, az most nem ismerne rá a rendbe rakott városokra és az akkoriban oly dacosan hallgató - és „írni? Most? Ezeknek? Nem!” jeligékkel dobálózó egyes kitűnő - íróinkra sem. Bomlottunk, és megfizettük a tandíjat. Mi fizettük meg, és nem más, nem a kibicek. De józanító példát adtunk sok másnak is, azt hiszem.

Mint adtam én is, elmondott emlékezéseimmel - gondolom -, és talán nem is mindig hiábavaló példát adtam. De végső fokon elbírálás dolga ez; és ha elvégzett dolgainkat latra tesszük: - magunkat elbírálva vegyük tekintetbe (esetleg nem sikerült) *jó szándékainkat* is. Ami pedig mások véleményét illeti: megbocsátható és okos önzéssel hallgassunk azokra, akik velünk szemben jóhiszeműek, ne pedig ellenségeinkre, akik csak rosszat látnak a jóban is. És nem is mindig sikerül minden - akár egy-egy dolog az, amiről szó van, akár egy élet.

Harminc - és részben világtörténeti - esztendő tömören összefogott futamát próbáltam rögzíteni az előbbiekben. Ha itt-ott jó példákkal jóra tudtam ösztönözni akárcsak egy embert is, megérte a fáradságot, amit írtam.

VÉGSŐ SZÓKKAL:

Támasztottam, álltam, oly sokszor hiában,
Hol emitt szakadt baj, hol amott a gátban,
Mintha rendelt volna, hogy mindent kivágjon,
Mennykő, orkán, vész, vad dúl még e világon,
Hogy számon vén szó már, mit annyi sóhajtott -
Aki jön utánam, tegye be az ajtót.

Nem voltam én hős, szent, mártír vagy kisisten,
De jó volt, tömérdek, mit vittem e testben,
Igazság, szabadság, békesség s a szépség
Álma (drága, nagy szók!), mik léptem vezették;
Sok bolond rajongást is, hiszem, vihettem,
És mint hittem, más lett sokszor, mire tettem.

Mire tettem, szép volt: egy igaz emberség,
S nem nyughattam bármily címmel, hogyha nyesték,
Szót sokszor emeltem száz ellen vitában,
Most már mindegy minden, de jó, hogyha álltam,
S ha fáj, hogy mit hittem annyit, sok ma szólam,
„Más: eszmény s való”: - ha hittem bízva, jól van.

Végső szókkal: Míg vagy, vallj csak jót, igazt itt,

Ha útszélre hull szód, van, kit jóra mozdít,
Tudom, mert megéltem, van ember, elég még,
Kikért most indulva, mint a régi, égnék.
„Ha tíz jó van - s ha egy” - szólt egy itt régesrég, -
S ma kezdvén, másképp nem, soha nem tehetnék.